

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

HISTORISK TIDSSKRIFT,

Tredie Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

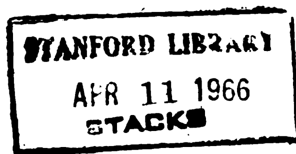
E. Holm,
Foreningens Secretair.

Sjette Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

1867—1869.

Fortale.

Da første Bind af tredie Række af Historisk Tidsskrift er saagodtsom udsolgt, er det blevet nødvendigt at afslutte Rækken med nærværende Bind; den kommer altsaa til ligesom de to tidligere Rækker at udgjøre 6 Bind. Idet Bestyrelsen agter at begynde en ny Række af Tidsskriftet, er det dens Haab, at danske Historikere ligesom hidtil ville yde Bistand ved litteraire Bidrag.

Foreningens Virksomhed har, siden der i Oktober 1856 sidste Gang blev givet en samlet Oversigt derover, været fortsat efter væsenlig samme Plan som tidligere. Kun kan det maaske nævnes, at medens det i sin Tid (i Fortalen til første Bind af Nyt Historisk Tidsskrift) har været fremhævet som et Savn, at Fædrelandets nyere og nyeste Historie forholdsvis kun lidet blev gjort «til Formaal for arbeidende Medlemmers Bestræbelser», have Forholdene i denne Henseende stillet sig heldigere i den senere Tid. Det har nemlig under et Sammentræf af forskjellige Omstændigheder været muligt, dels i Tidsskriftet dels gjennem selvstændige Skrifter, at give Bidrag til Belysning af flere Afsnit af det sidste Aarhundredes Historie, som forhaabentlig ville have Værd for fremtidige Skildringer af denne Tid.

Foruden 3die Række af Historisk Tidsskrift har Foreningen i de forløbne 12 Aar udgivet: H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie fra 1535—1700; F. Hammerich: Den hellige Birgitta; N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie 4de Binds 1ste, 2det og 3die Hefte, 5te Binds 1ste og 2det Hefte, Register og Tillæg; O. Vaupell: Krigen i 1848, Krigen i 1849 og Krigen i 1850; H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1ste Deels 1ste Hefte. Til det sidste Skrift er føiet et paa offentlig Bekostning trykket Tillæg af Aktstykker.

Foreningens Medlemsantal har undergaaet ikke ubetydelige Forandringer. Efterat det i Oktober 1856 havde udgjort 522 Medlemmer, hævede det sig, saa at det ved Udgangen af 1857 naaede op til 665, derfra sank det efterhaanden, indtil det i Marts 1865 udgjorde 614, men steg derefter igjen saaledes, at det ved sidste Aarsmøde, i Mai 1868, beløb sig til et Antal af 679 Medlemmer. Siden den Tid har Foreningen ved Dødsfald mistet 13 og ved Udmeldelse 6 Medlemmer; men da der i samme Tidsrum er indmeldt 24, tæller Foreningen for Øieblikket 684 Medlemmer.

I Bestyrelsens Sammensætning er der skeet flere Forandringer. Conferensraad J. E. Larsen, der siden 1853 havde været Bestyrelsens Formand, afgik ved Døden 16de November 1856; istedenfor ham og Professor C. F. Allen, der ved Aarsmødet 1857 udtraadte af Bestyrelsen og ikke ønskede Gjenvalg, valgtes undertegnede A. F. Krieger og Professor M. N. C. Kall-Rasmussen. Da den sidstnævnte imidlertid døde i Marts 1863, valgtes undertegnede T. A. F. Regenburg i hans Sted paa det derpaa følgende Aarsmøde til Medlem af Bestyrelsen. Endelig ønskede Professor N. L. Westergaard, der havde været Medlem af Bestyrelsen og

Foreningens Secretair siden 1854, ved Aarsmødet 1865 at udtræde, og istedenfor ham valgtes da undertegnede E. Holm, der ogsaa afløste ham som Foreningens Secretair. A. F. Krieger har siden 1857 været Formand.

For Aarene 1866 og 1867 har Regnskabet stillet sig saaledes

1866.

Indtægt.

1) Kassebeholdning for 1865	64	Rdlr.	38 ß
2) Medlemsbidrag for tre Halvaar	1797	—	83 -
3) Solgte Skrifter	220	—	12 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideicommis	100	—	» -
5) Renter af Foreningens Capital og fra Sparekassen	202	—	69 -
	2385	Rdlr.	10 ß

Udgift.

1) Forfatterhonorar	1165	Rdlr.	» ß
2) Bogtrykkerarbeide	228	—	63 -
3) Lithographarbeide	461	—	56 -
4) Bogbinderarbeide	58	—	» -
5) Papirregning	326	—	18 -
6) Budets Løn	101	—	76 -
7) Løbende Udgifter	27	—	82 -
	2369	Rdlr.	7 ß

Kassebeholdning ved Udløbet af 1866 . . . 16 Rdlr. 3 ß

IV.

1867.

Indtægt.

1) Kassebeholdning for 1866	16	Rdlr.	3 ß
2) Medlemsbidrag for tre Halvaar	1963	—	40 -
3) Solgte Skrifter	371	—	19 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideicommis	100	—	» -
5) Renter af Foreningens Capital	200	—	» -
	2650	Rdlr.	62 ß

Udgift.

1) Forfatterhonorar	863	Rdlr.	» ß
2) Bogtrykkerarbeide	759	—	77 -
3) Lithographarbeide	260	—	» -
4) Bogbinderarbeide	124	—	20 -
5) Papirregning	458	—	35 -
6) Budets Løn	105	—	92 -
7) Løbende Udgifter etc.	35	—	82 -
	2607	Rdlr.	18 ß

Kassebeholdning ved Udløbet af 1867 . . . 43 Rdlr. 44 ß

I Bestyrelsen for den historiske Forening 27de Januar 1869.

A. F. Krieger. E. Holm. T. A. F. Regenburg.

F. Schiern. J. J. A. Worsaae.

Indhold.

Side

Litteratur og Kritik.

Hans Tausens Proces for Herredagen i Kjøbenhavn 1533 og den skibyeske Chrønike.

Af C. T. Engelstoft.

Den Undersøgelse, jeg her forelægger Læseren, staaer paa tvende Maader i Forbindelse med den Biographi af *Povl Eliesen,* som jeg i sin Tid har meddeelt i dette Tidsskrift; thi for det Første fuldstændiggjør den Skildringen af hans Liv med det ikke uvigtige Bidrag, at han virkelig bestod et personligt Stævne med *Hans Tausen* paa Herredagen 1533, hvilket nu af utrykte Kilder er godtgjort i Prof. *Pal. Müllers* ligesaa grundige som tiltrækkende Skildring af Grevefeidens Historie[1]), og jeg føier saameget hellere dette Bidrag til mit tidligere Arbeide, som jeg formedelst mit Kjendskab til Reformationstidens Stridsskrifter seer mig istand til at oplyse en af de væsentligste Forhandlinger mellem disse tvende Mænd udaf deres tidligere Skriftvexel. Men dernæst er det ogsaa blevet min Pligt at tage *Povl Eliesen* i Forsvar mod en Beskyldning for vitterlig Løgn, der udslynges imod ham som Historieskriver væsentligst formedelst den Beretning om samme Herre-

---

[1]) Grevens Feide I. B., S. 110—11.

dag, han har efterladt os i den *skibyeske Chrønike*; eftersom den samme ærede Forfatter i sin høist interessante Undersøgelse om dette historiske Værk har troet at finde Beviis paa en saa uredelig Omgang med Sandheden af den Mand, der selv tog Deel i Forhandlingen, at han derpaa begrunder den Yttring, at det havde været bedst for *Povl Eliesens* Ære, dersom hans længe forborgne Chrønike aldrig havde seet Dagens Lys[1]). Da den ærede Forfatter tillægger mig at have afsluttet Beviset for denne Chrønikes Oprindelse fra *Povl Eliesens* Haand, paaligger det mig desto mere at rense hans Navn for den Skamplet, som en saadan Færd vilde paasætte det, medens det ogsaa er mig kjært, at hævde dette historiske Værks Paalidelighed; thi med alle dets hvasse Torne har det en tiltalende Friskhed og Aabenhed, der stiller det høit som et uforbeholdent Ord til Efterslægten fra en Mand, der ikke turde tale til Samtiden. Baade for Mandens og for Bogens Skyld glæder det mig, at jeg troer at kunne føre afgjørende Beviis gjennem nærmere Drøftelse af Sagens samtlige Acter og Herredagens Historie.

Det, som er Udgangspunctet for den reiste Beskyldning, er det formeentlige Factum, at *Hans Tausen* skal have vedkjendt sig den zwingliske Nadverlære, eller dog, som det antages at staae med rene Ord i Herredagsdommen, frit og uforbeholdent erklæret, at Brød og Viin i Nadveren *ikke* ere Christi Legeme og Blod, medens den *skibyeske Chrønike* ikke veed Andet at berette, end at han ved denne Leilighed fragik Alt hvad han blev anklaget for at have lært. Der er saaledes ogsaa for *Hans Tausens*

---

[1]) Studier til nogle Kildeskrifter til nordisk Historie, i dette Tidsskrifts I. B., S. 52—54.

Vedkommende al Anledning til at efterforske Sagens Sammenhæng; thi det synes ligesaa uforeneligt med hvad vi ellers vide om ham, at han skulde stille sig i en saa grel Modsætning til sin Lærer *Luther*, som at han skulde have fragaaet nogen Lære, han havdeført. En nærmere Betragtning af hans Lære om Nadveren og en Paaviisning af et gammelt Tvistepunct mellem begge disse Mænd ville ogsaa hæve Tvivlen for hans Vedkommende og stadfæste det Resultat, hvortil den øvrige Undersøgelse fører.

Fra Hensynet til *Tausen* er der ogsaa allerede af Prof. *Hammerich* reist Indsigelse mod den overleverede Forestilling, at han skulde være bleven fundet skyldig i Sacramentarernes Vranglære, og paastaaet, at han umulig kunde bekjende, at Brød og Viin ikke var Christi Legeme og Blod[1]). Det træffer sig saa besynderligt, at man har en anden Afskrift af Herredagens Dom, hvori netop Ordet *ikke* er udeladt og der altsaa læses, at han bekjendte Brød og Viin *at være* Christi Legeme og Blod[2]), saa at Indsigelsen for Tausens Vedkommende deri har en mægtig Støtte, og det er nu ogsaa oplyst, at denne Redaction af Dommen hviler paa en fuldkommen saa god Autoritet, som den anden, der skyldes *A. Hvitfeld*, eftersom den forefindes ei blot trykt i det Suhm-Sandvigske Supplement til *Krags* Christian den Tredies Historie, men ogsaa i en Afskrift af *Arne Magnussen*, som nu er meddeelt i Ny Kirkehistoriske Samlinger af Pastor *Rørdam*[3]), der ogsaa i gediegen Korthed har berørt flere af de andre Grunde,

---

[1]) Prof. *F. Hammerich* i Nordisk Universitets Tidsskrift 1. H. S. 151 og Danmark under Adelsvælden 1. Bd. S. 98.

[2]) Supplement til Krags Christian den Tredie. S. 18 ff.

[3]) *H. F. Rørdam.* Bidrag til Mester *H. Tausens* Levnet i Ny Kirkehist. Saml. 3. Bd. S. 13.

der kunne bestyrke den Mening, at Tausen ikke er bleven befundet skyldig i Vranglære om Nadveren[1]). Uagtet nu denne Afskrift har umiskjendelig Fortrin for det Suhm-Sandvigske Aftryk, som Prof. *Pal. Müller* ikke uden Grund erklærer for daarligt og upaalideligt, falder det dog haardt at forkaste Rigskantslerens, *Arild Hvitfelds*, Aftryk af Dommen, i Særdeleshed da den unegtelig kan læses saaledes, som om netop den zwingliske Bekjendelse var een af de Præmisser, hvorpaa Domfældelsen blev begrundet, og af *Hvitfelds* Samtid virkelig blev forstaaet saaledes. Men man bliver nødt til at opgive Hvitfeld og hans Samtidiges Opfattelse af Sagen, naar man ret sætter sig ind i Forholdene og tydeliggjør sig, hvorledes der ved denne Herredag baade fandt en Retsact Sted for Rigets høieste Ret og tillige en Religionsdisputation, hvilke vel vare sammenblandede med hinanden, men dog havde meget ulige Betydning. Det er dette Billede af Forhandlingerne, jeg skal stræbe at drage for Lyset gjennem Drøftelse af Dommen, Forholdene, Beretningerne og de handlende Personers Stilling til Sagen.

1.

Herredagsdommen.

Hovedkilden for vor Kundskab om *Tausens* Proces for Herredagen bliver stedse Dommen selv; men saasom den

[1]) Jeg behøver neppe at bemærke, at min Undersøgelse, som her fremlægges, væsentlig var afsluttet og udarbeidet, før Pastor *Børdams* Artikel udkom, saaat den Overeensstemmelse, der vil forefindes imellem dem, alene hidrører fra, at vi begge have havt samme Tanke.

foreligger i tvende forskjellige Skikkelser, der navnlig afvige fra hinanden i de afgjørende Ord «at være» eller «ikke at være», behøves saavel en critisk Vurdering som en Fortolkning af Indholdet, og begge Dele gribe paa mange Maader ind i hinanden.

Den ene Skikkelse af Dommen er den, *Hvitfeld* alene frembyder, som altsaa hidrører fra et Manuskript fra det 16de Aarhundrede. Den anden foreligger i to forskjellige Afskrifter, indbyrdes uafhængige af hverandre, og begge nu trykte, det ene i det Suhm-Sandvigske Supplement til *Krag* Chst. 3 Hist., det andet i Ny Kirkehist. Saml. 3 Bd. S. 13; det første er trykt efter et Manuskript i den rostgaardske Samling, det andet efter en Afskrift, som *Arne Magnussen* har taget af et Haandskrift, der opbevaredes paa Universitetsbibliotheket og brændte 1728. Det er saaledes to Afskrifter fra Begyndelsen af 18de Aarhundrede, der stilles ved Siden af Arild Hvitfeld; men den Omstændighed, at begge disse senere Afskrifter frembyde Afvigelsen fra Hvitfelds Redaction i det væsentligste Punct, paa en Tid, da al historisk Videnskab havde stemplet Hvitfelds Gjengivelse af Tausens Erklæring som afgjort Vished, giver en stor Sikkerhed for, at begge Afskrifter i dette Punct ere paalidelige Gjenbilleder af deres Originaler. Hvorvidt der ligge tvende eller kun een Original til Grund for dem, kan neppe afgjøres; thi Afvigelserne imellem dem ere saadanne, at de vel kunne forklares som Feiltagelser fra den Afskrivers Haand, som har leveret den i de Suhm-Sandvigske Samlinger benyttede Afskrift, hvis Mangelfuldhed desuden en skjødesløs Aftrykning har forøget; og indbyrdes ligne de hinanden saameget, at de kunne hidrøre fra samme Grundskrift. Om dettes Alder og Paalidelighed kunne vi Intet sige; men det maa vidne for sig

selv i de ikke faa Puncter, hvor det afviger fra Hvitfelds Aftryk. Baade for at give en Oversigt over disse og for at have Actstykket, som vi skulle betragte, for Øie, maa her gives et Aftryk af Dommen, idet *Hvitfelds* Aftryk lægges til Grund[1]) og *Arne Magnussens* Afskrift stilles ved Siden, i Colonnen til Høire, forsaavidt som Afvigelserne ere af Betydenhed for vore Undersøgelser. De mindre Afvigelser ere alle omhyggelig angivne i Pastor *Rørdams* Aftryk af dette Haandskrift i Ny Kirkehist. Saml. 3 Bd., S. 13 fgg. I begge sine Skikkelser lyder Dommen saaledes:

Wi efftterskrefne Thyge Krabbe, Danmarks Rigis Marsk, Predbjørn Podebusk, Hans Bilde, Peder Lycke, Oluf Rosenkrantz, Otto Krompen, Johan Oxe, Johan Vrne, Anders Bilde, Niels Lunge, Holger Vlstand, Truid Vlstand, Knud Bilde, Claus Podebusk, Claus Bilde, Ridder(e), Niels Brock og Knud Gyldenstiern, Danmarks Rigis Raad, offueruerendis Borgemester oc Raad i Kjøbenhaffn met nogle Borgere aff huert Roersmaal her sammesteds, disligeste Borgemester oc nogle Raadmend aff Malmø etc.

Giøre alle witterligt oc kiendis	giør alle wittherlig och bekyndis

met dette vort aabne Breff, at idag her paa Raadhusit værdige Fædre met Gud, Danmarckis Biscoper oc Prelater forsamlit waare oc i rette haffde kaldit Mester Hans Thausøn Predicant

for en Skandbog,	for enn skendtzbog,

han nogle Aar forledem vdskreff oc prente lod, i huilcken han skælder oc kalder dennom Tyranner, Bedragere oc haardnackede oc forbliudede Knubbe, som ingen Mand

[1]) Chst. d. 3. Hist. Qvartudg. Bl. B. 2—3.

enten met ord eller gierninger nyttige waare, met mange andre haanlige oc skentz Ord, de aff samme Bog opregnede, som da tilstede waar, Sammeledis beklagede Værdige Fader Hr. Joachim Rønnow vdualt Biscop til Roskilde, at samme Mester Hans Thaussøn met sin anhenger hafde sig befattit met alle Kircker i Kjøbenhaffn, besønderlig Sancti Nicolai Kircke, oc deroffuer skulde Mester Hans Thaussøn paa Capittels Husit i nogle aff Danmarckis Rigis Raads næruerelse talit forne Hr. Joachim Rønnow vnder Øyen met nogle haanlige oc hoffmodige Ord, Item waare oc nogle Ord aabenbare rørd for oss, som Mester Hans Thaussøn skulde haffue skreffuit oc sagt, det Høyuerdige Alters Sacrament for nær, som met tuende hans bøger da

bevistes oc hand sig derfor da Aarsagede i saa maade, Endog at en af samme Bøger, effter huilcken den anden skreffuen vaar, hand selff met hans

for oss bewistthe och hand siig therfor aarsagede y saa maade, end dog hand een aff samme bøger, effther huilcken thenn anden skreffven wor, sielffver medtt synn

egen Haand corrigerit, vdi skreffuit oc offuerseet haffde, at det vaar

for en Skriffueris

aff een skriffvers

forsømmelse, om der vaar noget vdi forseet, der det Høyuerdige Sacramente paarørde, Men da

bekjende oc tilstod Mester Hans, icke at vere det sande oc værdige Guds Legome vnder Brøds oc Viins Lignelse

bekynde oc tillstodtt mesther Hans, atth wære sandelig thett werdige Gudtts legome vnder brødtz och vyns lignelsse

som en Christelig Prest consacrerer oc vijer vdi Messe Embede oc settis effter den Christelige Rommere Kirckis

vedtegt og skickelse baade vdi Monstrantz oc Pixide. Da effter saadanne sager, klage oc kiæremaal samme Mester Hans imod gick, bleff der saa paasagt, at hannom derfor burde at straffis baade effter Loven oc stande til rette

som Stads Privilegier	som Recersser och sthadtz privilegier

indeholde, vden hues de værdige Herrer Bisper oc Prelater hannom Naadelig her vdi ansee vilde, saa for Guds oc allis vor kierlige Bøn skyld omdroge oc forlode samme værdige Herrer saadan Straff oc Peen, som Mester Hans for skyldit haffde, oc met rette lide oc vndgielde skulde, dog i saa maade, at hand hereffter icke skal befatte sig met nogen aff for^ne Kircker, der vdi at predicke eller anden Tieneste at giøre, Sammeledis ey effter denne Dag skriffue Bøger eller prente lade i nogen maade, disligeste skal hand giffue sig her aff Stictet inden en Maanitz tid i det seniste oc siden dereffter ey Sielands eller Skaanske Stict at besøge, oc huilcket Stict hand siden enten i Fyn eller Jutland tilkommendis vorder, skal hand icke vdi prente predicke eller nogit Preste Embede faaretage eller opholde, eller sig i nogen Kircke indtrenge imod Bispernes Villie, Vidskaff oc Samtycke oc Befalning. Item bør oc skal for^ne Værdige Herre Hr. Joachim Rønnow igen til sig anname oc beholde forneffnde sine Kircker her i Kjøbenhavn saa fri som hans Forfædre, Bisperne vdi Roskilde aff en Christelig skick oc erlig seduane altid tilforn wbehindret nydt oc hafft haffuer, Oc skal hand skicke oc indsette Prester og Predicanter, som lære oc forkynde det Hellige Evangelium oc Guds rene Ord, som de antsuare ville oc bekient vere, disligiste ministrere Sacramenterne, holde Messe oc anden Guds Tieniste, som Christeligt oc tilbørligt er vdi alle maade. Giffuit vdi Kjøbenhaffn, Mon-

dagen nest effter St. Knud Kongis Dag, Aar 1533 vnder vore Signeter.

Den indre Critik vil ikke finde noget væsentligt Støttepunct for et Valg mellem disse tvende Former af Dommen; men den vil altid erkjende, at medens Hvitfeld har opgivet sin Originals Retskrivning, har Arne Magnussens eller Universitetsbibliothekets Manuskript den Anbefaling at have bevaret denne, og ligeledes turde det befindes, at de fleste af Uoverensstemmelserne (naturligviis bortseet fra det omstridte »ikke«) have Præg af at gjengive Originalen med større Troskab og Fuldstændighed end Hvitfelds; i ethvert Tilfælde vil den indre Critik ikke af formelle Grunde kunne nægte dette Manuskripts Ligeberettigelse med det, Hvitfeld har aftrykt. Det bliver da den historiske Granskning af hvad der har tildraget sig, der skal dømme dem imellem i det Punct, hvori de staae saa skarpt imod hinanden. Vi begynde med det, som Dommen selv frembyder til at løse Spørgsmaalet, om Tausen sagde Ja eller Nei til den Vranglære, der blev ham tillagt.

Vi have i denne Dom en authentisk Skildring af Rigets Høiesteret, saaledes som den under Thronledigheden og efter Sagens Beskaffenhed blev sat paa Rigsraadets Forsamlingshuus paa Gammeltorv den 15de Juli 1533, og en Deel af denne Dags Forhandlinger fremtræder tydeligt i den. Af Rigsraadets Medlemmer indtoge kun de Verdslige deres Dommersæde; thi Biskopperne og Prælaterne vare de, som havde anlagt Sagen. Men de verdslige Raader vare kun faa, saasom Flere allerede havde forladt Herredagen, og de, som vare tilstede, vare for største Delen ivrige Tilhængere af den gamle Tingenes Orden[1]).

[1]) Jfr. *Pal. Müllers* Grevens Feide. I. D. S. 113.

Hverken Rigets Hofmester, Regjeringens første Mand, eller Rigens Cantsler, Justitsens øverste Embedsmand, vare tilstede. Derimod var Raadet forstærket med Borgemestere og Borgere baade af Kjøbenhavn og af Malmø, hvilket deels var stemmende med den Sædvane, at Kongen gjerne optog enkelte Bisiddere af de Byer, hvor Retterthinget blev sat, deels her formodentlig havde den særegne Grund, at disse Byer vare saa væsentlig interesserede i hvad der blev dømt om de evangeliske Præsters Ret til de Kirker, de brugte.

Domstolen var det rette Forum, for hvilket Prælaterne maatte indbringe deres Klage over Æresfornærmelserne, saaledes som de allerede i Aaret 1530 havde indstævnet Prædicanterne til at undgjælde for det Samme. Men ogsaa for Spørgsmaalet om Embedernes Besiddelse var Rigsraadet nu blevet den rette Domstol; thi den nye Reces af samme Herredag, af 3die Juli, havde udtrykkelig fastsat, at dersom Nogen anmassede sig selv at kalde Præst eller Prædiker, skulde han staae til Rette for Danmarks Riges Raad, og ligesaa Enhver, der maatte tiltage sig selv et saadant Embede, dømmes som Voldsmand[1]), — saalangt var det catholske Hierarchie blevet nødt til at føie sig efter Forholdene, at det nu, da det ikke længere havde Pavens Arm at støtte sig til, maatte tage sin Tilflugt til Landsregjeringen.

For denne Ret havde Biskopperne og Prælaterne indstævnet *Hans Tausen* og stode nu som Klagere; om de gjorde det personlig eller ved en Befuldmægtiget, kan vel ikke skjønnes; men ligesom det var Sædvane, at Klagerne selv fremstode i Retten, saaledes nævner ogsaa Beretningen

---

[1]) Recessen hos *Rosenvinge*, gl. danske Love IV. D. S. 146—47.

i den skibyeske Chrønike ved denne Leilighed Actorerne i Fleertallet[1]), og navnlig kan man ifølge Dommen ingenlunde antage, at *Povl Eliesen* skulde have udført Klagernes partes, eftersom Dommene ellers altid nævne dem, som træde i Parternes Sted, men her endog udtrykkelig synes at pege hen paa de alt Nævnte[2]).

Klageposterne angives klart, men kun som tre, og efter Sædvane med Klagernes Navne og Klagens Indhold: alle Biskopperne og Prælaterne klagede over de ærerørige Ord i en Skandbog, som forelaae, formodentlig den Bog, Tausen havde udgivet 1528 under Titel af ynkeligt Klagemaal, og som saameget mere passende kunde kaldes udskrevet, som den var en Oversættelse. Dernæst klagede Sjællands Biskop over lovløs Indtrængen i Hovedstadens Kirker, hvorved der baade kan sigtes til Tausens Indsættelse til Præst ved Nicolai Kirke 1529 og til den ved Herredagen 1530 foranledigede Bemægtigelse af alle Sognekirker i Byen[3]). Endelig anklagede den Samme Tausen for mundtlige Injurier ved en offentlig Sammenkomst, hvorom Intet ellers er bekjendt, men som dog rimeligviis har været en Indstævning for geistlig Ret[4]).

Skulde Klagen endnu have indeholdt et fjerde Punct? som naar *Krag* siger, at han blev anklaget for en Lære om Messen og Nadverens Sacrament, der ikke stemte med

---

[1]) Tam actores quam judices. *S. R. Dan.* II, 592.

[2]) »De, som da tilstede vare«, maa nemlig naturligst forstaaes om dem af Biskopperne og Prælaterne, som vare forsamlede for Retten.

[3]) See min Afhdl. om Herredagen 1530 i *Theol. Tidssk.* 1. Bd., S. 48 og 109.

[4]) *Crag.* ann. Chr. 3. p. 18. Nec interpellatum in coetu ecclesiastico eum æqui aliquid respondisse, sed insuper os impudens etc.»

den romersk-catholske Kirkes? Unægtelig følger et Referat af en Beskyldning for anstødelige Ord mod det hellige Sacrament; men det er holdt i en ganske anden Form og behandlet vidtløftigere, idet baade Tilsvar og en Erklæring er tilføiet. Det angaaer Noget, «som han skulde have skrevet og sagt (ikke ladet udgaae i Trykken) den hellige Nadvere for nær.» Det indledes der paa en Maade, som allerede maa tildrage sig Opmærksomhed: ingen Klager nævnes, og det betegnes som Noget, der ved denne Leilighed blev offentlig forhandlet (aabenbare rørt), som om det ikke stod i samme Forhold til Stævningen og Retsacten, som de første Poster. Imidlertid indføres det ligesom disse med det paaberaabte Beviis «tvende hans Bøger», nemlig som det sees af det Følgende, tvende haandskrevne Exemplarer af een og samme Bog. Men foruden Gjenstanden og Beviset, anføres nu ogsaa en Recit af Forhandlingen: den Anklagede «aarsagede sig i saa Maade», at det, der foreholdtes ham, hidrørte fra en Afskrivers Feil, uagtet det fandtes i et Exemplar, han selv havde gjennemseet og corrigeret, og endelig afgav han en Erklæring eller bekjendte og tilstod Noget, som gjorde Sagen klar. Skulde nu dette hele Referat være givet for at constatere hans Brøde trods Exceptionen og motivere Domfældelsen? eller skulde det være indsat for at forklare, at Retten maatte frifinde ham i dette Punct? Vi ville forsøge at besvare Spørgsmaalet uden Hensyn til Bekjendelsens Indhold, som netop er det Omstridte, og uden Benyttelse af hvad vi ellers vide om Hans Tausens Lære og formode om de fremlagte Bøger, hvori der maa have staaet Noget, som syntes at modstride Troen paa Christi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren; vi ville undersøge alene, til hvilken Side Ordene i Dommen vise os

hen, om de lade vente, at han retfærdiggjorde sig eller vedkjendte sig den anstødelige Lære.

Hvad først Exceptionen mod Beviset angaaer, «han aarsagede sig derfor», da er Ordet «at aarsage» i det gamle Retssprog ingenlunde eenstydig med at forklare eller undskylde; men ligesom Orfeide er Fred, saaledes er Adjectivet «orsage» eenstydigt med sagesløs, brødefri, uskyldig[1]); Verbet at «aarsage sig» er med Beviisninger at fralægge sig Noget[2]), ligesom det ogsaa bruges udenfor Retssproget i Betydning af at retfærdiggjøre, gjøre reen og brødefri[3]). Ordene sige saaledes, at Hans Tausen fralagde sig den ham paasagte Brøde eller retfærdiggjorde sig i dette Punct («derfor») paa den angivne Maade. Men det bliver endnu tvivlsomt, om Retfærdiggjørelsen anføres som erkjendt af Retten eller forkastedes af Dommerne, navnlig fordi der fremhæves den unægtelig betænkelige Omstændighed, at det ene Exemplar af Bogen maatte ansees som authentisk og uforkasteligt Beviis. Dersom denne Bemærkning havde staaet efter Forsvaret («at det

---

[1]) *Molbech.* Dansk Glossarium, S. 8, «uden Skyld, skyldfri, sagesløs». Jydske Lov 2. 107, «at særge En» «enten aarsage for de Kaaste eller til Tyv». En Dom af 1503 (*Rosenvinges* Saml. af gl. Domme 1. D., S. 56): «qvit, fri, ledig, løs og aldeles orsage at være», og en anden af 1552 (smstd. S. 203) «at han var orsage i den Sag og døde en ærlig Mand».

[2]) En Dom af 1537 (hos *Rosenvinge* 2. D., S. 25—26), hvor det hedder, at den Anklagede «ikke kunde sig orsage, at han ei havde taget» det Stjaalne, og senere, at «han ikke kunde sig skjelligen orsage eller med nogre Beviisninger undskylde.»

[3]) Saaledes skriver *Hans Tausen:* «thu vill orsage oc forklare thennom (Paverne) ther, som the ere aldeles vorsagelige (uaarsagelige) oc ingenlunde staae til at forklare: thu will giøre them reene ther, som all werden kender dem skidne (Sv. 1. Lect. Povl A. 2. 3.), og *Povl Eliesen* skriver om Lutheranerne: «all theris vlydelse orsage the medt then evangeliske frijhed» (Sv. t. Hans Mich., S. 1).

var en Afskriverfeil, endog det stod i det af ham selv gjennemseete Exemplar») kunde det mulig antyde, at Retten fandt Undskyldningen betænkelig; men som det staaer, foran hans Paastand, bliver det en Deel af hans eget Forsvar, saa at Dommen siger, at han retfærdiggjorde sig i dette Punct paa den Maade, at uagtet det ene Exemplar, hvorefter det andet var afskrevet, var gjennemseet af ham selv, var det dog en Feil fra Skriverens Side, dersom der var Noget sagt den hellige Nadvere for nær. Et saadant Referat af Forsvaret uden nogen tilføiet Forkastelse, antyder snarere en Præmis til Frifindelse end til Fordømmelse.

Og naar da endnu en endelig Erklæring skulde omtales som Sagens Slutning, venter man snarest den positive Erklæring, der svarer til Afviisningen af Skriverfeilen. Den indledes rigtignok med Partiklerne: «men da», hvilke vistnok kunde antyde, at i Modsætning til den forsøgte Retfærdiggjørelse, bekjendte og tilstod han den kjætterske Mening, saa at Dommerne fik Syn for Sagn. Men naar man betænker, at Retfærdiggjørelsen unegtelig kunde see noget betænkelig ud ved Siden af hans egen Bog, kan disse Overgangsord ogsaa betegne, at i Modsætning til al Usikkerhed og Tvivl om det skrevne Ords Beviiskraft, afgav han en aaben og klar Erklæring.

Til hvilken Side denne er gaaet, er det brændende Spørgsmaal. «Han bekjendte og tilstod», hedder det, og med disse Ord skulde man ansee det for afgjort, at Erklæringen maatte gaae ud paa en Tilstaaelse af den kjætterske Lærdom, han beskyldtes for. Men anderledes forholder det sig, naar vi agte paa den Tids Talebrug saavel i Retssproget som udenfor det; og en Læser i det 16de Aarhundrede vilde ikke som vi for disse Ords Skyld vente det Ene mere end det Andet.

Det passer allerede temmelig slet til den for os naturligste Opfattelse af Ordene, naar Erklæringens Indhold er affattet i den afkortede Form, at han «bekjendte og tilstod ikke at være» Christi Legeme og Blod, istedetfor at han maatte have bekjendt og tilstaaet at have lært, eller at lære, eller at mene, at det ikke var det, og hvorlidet man end kan lægge fuld Vægt paa den logiske Nøiagtighed i Udtrykket i en Dom, saa er det dog en ualmindelig haard Ellipse, navnlig i et Tilfælde, hvor Tilstaaelsen skulde gaae ud paa en Benægtelse af det, som Dommerne og alle Tilhørerne ansaae for en objectiv Sandhed[1]). Men Ordene lade heller ikke vente en strafbar Tilstaaelse. At *bekjende* er et Ord, der ikke bruges i det gamle Lovsprog, som i vort; det forekommer ikke i jydske Lov, ikke i Knuds Glosse fra det 15de Aarh.; overalt hedder Tilstaaelsen der at «vedgaae, gange ved, Vedergængelse og Vederkjennels»[2]), medens Ordet at bekjende i Retssproget betyder at kundgjøre, erklære, saaledes som i denne Dom selv (i Begyndelsen) og mangfoldige ældre Documenter, ligelydigt med det almindelige «kjendes»[3]). I Domme

[1]) Man tænke sig, hvad der er ganske analogt, at en Atheist for Retten sagdes at have bekjendt og tilstaaet, at Gud ikke er til — istedetfor at have lært og troe det. Ganske anderledes let falder Ellipsen, dersom Erklæringen gaaer ud paa det Positive i Overeensstemmelse med det, som Tilhørerne ansee for afgjort Sandhed, f. Ex. om man vilde sige: Galilæi bekjendte og tilstod, at Jorden staaer stille — men da forandres ogsaa Betydningen af Ordet at bekjende og tilstaae.

[2]) Jydske Lov, 2, 18. 40. 61. 91. 96. 108; 3, 69 og saaledes endnu endog i D. Lov 1—15—1. *Knuds* Glosse i N. D. Mag. IV, 192, 195.

[3]) F. Ex. i *Molbechs* og *Petersens* Udvalg af danske Diplomer S. 9: en Mand bekender oc betygher at give Afkald paa et Gjeldsbrev og bekjendes, at han og hans Arvinger intet Krav skulle gjøre, og S. 83 hvor Dronning Margrethe bekjendes med sit aabne Brev at have forlehnet en Mand med et Lehn.

forekommer det om Erklæringer og Vidners Udsagn, der bekjende at have været nærværende og at have hørt bekjende, hvorledes en Sag er gaaet for sig[1]), og det er saa langt fra, at Ordet skulde indeholde Bibegrebet om Strafskyld, at endog en Mands Erklæring om sin egen Uskyldighed kaldes «det, han har bekjendt»[2]).

Det Samme gjælder om Ordet at «*tilstaae*». Ogsaa det er ubekjendt i Loven, og i Retssproget forekommer idelig «at bestaae» baade om Ord og Gjerninger og Forhold, som paaklages for Retten[3]), medens derimod Ordet «tilstaae» foruden den almindeligste Betydning «at tilkomme», findes brugt om Vidner[4]) og om Erklæringer uden alt Bibegreb om egen Skyld, eenstydig med at kundgjøre[5]).

Saaledes ere vi ikke berettigede til at vente fortrinsviis en Tilstaaelse af Skyld og Brøde i den Erklæring, som indledes med disse Ord, skjønt deres Brug i denne Betydning unegtelig begyndte ved samme Tid[6]). Men i deres Forening betegne de meget mere det Vidnesbyrd, der

[1]) F. Ex. Rosenv. Saml. af gl. D. 1. D., S. 55—56, 307. 4. D., S. 244.

[2]) Smstd. 3. D., S. 137, hvor en Mand, der først i Fængsel havde bekjendt at have gjort sig skyldig i Skovtyverie, senere erklærede sig uskyldig, og denne Erklæring kaldes «det, som han siden bekjendt haver.»

[3]) Cold. Rec. 1558 Art. 20. *Rosenv.* gl. Dom. 1. D., S. 83—84. 113. 150. 185. 205. 226. 2. D., S. 25. 45—46. 50. 55. 3. D., S. 316. Saa og 1566 i Ny Kirkehist. Saml. 612. 614.

[4]) Smst. 1. D., S. 61: et Vidne tilstod at have været nærværende ved nogle Breves Aabning og bekjendte, at der ikke skete Andet ved denne Leilighed.

[5]) Smstd. 1. D 41. 65. 103. 47: en Mand kundgjorde og tilstod til Thinge, at han havde havt nogle Gaarde i Pant før den daværende Panthaver.

[6]) Saaledes i to Domme af 1537, smstd. 2. D., S. 22 og 26, og 1545 «aabenbare Bekjendelse» (1. D., S. 84).

gives Sandheden i Almindelighed, som naar *Povl Eliesen* skriver: »at jeg haver den Mening hverken hørt eller læst uden af denne Bog, bekjender og tilstaaer jeg med denne min egen Haandskrift«, eller »jeg bekjender og tilstaaer, hvor det er en ynkelig og begrædelig Ting, at Kirken saare beskjæmmes«[1].

Læse vi nu Ordene i Dommen i den Betydning, som de havde for den Tid, maae vi vente alene en Erklæring af Hans Tausen, om hvad han ansaae for Sandheden, ikke en Tilstaaelse af Noget, han var anklaget for. Men naturligviis kunde en saadan Erklæring eller Troesbekjendelse blive ligesaa vel en Tilstaaelse som en Afviisning af Klageposten: lød nu Erklæringen paa at være eller ikke være? Vi staae atter for det brændende Spørgsmaal, og naar vi see bort fra Alt hvad vi kunne vide andenstedsfra, og spørge her blot hvad Bidrag Dommen selv giver til Besvarelsen af det, da er det utvivlsomt, at Erklæringens hele Indhold og Form anbefale meest den Redaction, som udelader Ordet *ikke* og giver den Mening, at Tausen, efterat have afviist det ham foreholdte skrevne Ord som en Skrivfeil, hævede enhver Tvivl ved at afgive det Vidnesbyrd, at »være sandelig det værdige Guds Legeme, som en christelig Præst consecrerer i Messen og som efter den romerske Kirkes Skik sættes baade i Monstrants og i Pixis.« Thi for det Første falder hin ovenfor omtalte haarde Ellipse (at være, istedetfor at lære, at det er) bort, naar han erklærer sig for den Anskuelse, som alle Tilstedeværende ansaae for den objective Sandhed. Dernæst undgaaes et andet

---

[1]) Skriftet mod Malmøbogen i *Sechers* Udg. af Povl Eliesens Skrifter S. 478 og 421, jfr. S. 344: »jeg kundgjør og bekjender, hvorledes jeg Intet vil skrive eller tale med villig og besindig Foragt.«

Anstød, som de positive Partikler «baade — og» maatte forvolde efter en Negation[1]), ligesom en benægtende Erklæring ikke heller vel lod vente den omstændelige Paaviisning af de to Steder, paa hvilke det Hellige ikke skulde befinde sig, eftersom det jo overhovedet da intetsteds skulde være. Fremdeles taler den hele kjendelig forcerede Samling af tildeels overflødige Ord i denne Bekjendelse for den positive Affatning; thi naar Erklæringen havde gaaet ud paa at negte Christi Nærværelse, havde det været aldeles tilstrækkeligt at referere, at han forkastede Consecrationens Virkning; hvorimod de mange baade theologisk dogmatiske Ord (sande eller sandelige, værdige Guds Legeme — under Brøds og Viins Lignelse — christelig Præst — consecrerer og vier) og den detaillerede Gjennemførelse af Tanken (i Messeembede — den romerske Kirkes Vedtægt — baade i Monstrants og Pixis) falde naturligst i den Erklæring, der skulde gaae ud paa at fremhæve Overeensstemmelsen med det almindelig Antagne[2]). Dog — kunde man sige: Modstanderne have formuleret Bekjendelsen og Referatet, og de kunne just for at forstærke Indtrykket af den fornegtende Bekjendelse have iført den denne solenne Skikkelse! Neppe kan det antages, thi om vi end ikke kunne nægte, at den hele forud-

[1]) Det maatte hedde: «at det ikke er Jesu Legeme, som efter Romerkirkens Skik sættes enten i Monstrants eller Pixis.»

[2]) Man tænke sig saaledes den ovennævnte Parallel med en Atheists Tilstaaelse for Retten: han vilde dog aldrig, naar han vedgik sin Lære, betjene sig af Udtryk som «at der ikke er en Hellig og Almægtig, der usynlig styrer Himmel og Jord og er Menneskene nær og dyrkes og paakaldes i Kirkerne.» Han vilde med faa Ord udtale sin Vantro. Men dersom han frasagde sig den og bekjendte sig troende, da kunde han have Anledning til at gjennemføre sin Bekjendelse gjennem Conseqventser, der kunde give den større Fylde.

gaaende Disputation og forelagte Spørgsmaal kunne have øvet Indflydelse paa Erklæringens Enkeltheder, bærer den dog mere Præg af at være Tausens egen; navnlig havde Modstanderne neppe brugt Udtrykket «christelig Præst» og ikke omtalt den «christelige romerske» Kirke, men snarere talt om en *viet* Præst og den *hellige* Kirke i Almindelighed — en Form, der ikke blot var dem tilvant[1]), men ogsaa aabenbar vilde have tjent til at fremhæve det Forargende i en fornegtende Erklæring.

Saaledes understøtter ogsaa Erklæringens Indhold og Form den Mening, at den snarest har gaaet ud paa en Vedkjendelse af den kirkelige Lære[2]). Vi skulle nu prøve denne Opfattelses Forhold til Dommens øvrige Indhold.

Domsconclusionen siges at gjøre den Læsemaade, der udelader «ikke», aldeles umulig, saasom den vilde blive meningsløs som en Dom, der kjendte den Anklagede skyldig, fordi han lærte ret[3]). Vistnok vilde det være saa,

---

[1]) Denne Talemaade var dem i den Grad tilvant, at de forviklede sig i en slem Forlegenhed 1530 ved at beskylde de Evangeliske for at lære, at den *hellige* Kirke havde faret vild. (Min Afhandl. om Herredagen 1530, S. 51.)

[2]) Den lille Afvigelse imellem de to Redactioner af Dommen i Henseende til Tausens Erklæring, at den ene har «at være det sande og værdige Guds Legeme», den anden «at være sandelig det værdige Guds Legeme», har ingen Indflydelse paa Meningen: den sidste turde dog have Fortrinet og er derved et Bidrag til at anbefale de Afskrifter, vi stille mod Hvitfelds; thi de to Prædicater «sande og værdige» passe ikke godt sammen, og Forandringen af sandelig til sande kan let forklares som den nødvendige Følge af det indskudte «ikke», ihvorvel Tausen ikke heller kunde tage i Betænkning at sige «sande Legeme», som forekommer oftere i hans Skrifter (fjr. *Rørdams* Bidrag i Kirkeh. Saml. 3. B., S. 19).

[3]) Hist. Tidsskr. 3. R. 1. Bd., S. 51 Note: «Dommens Slutning blev en Uting, som om Høiesteret vilde dømme en Morder fri, fordi han havde vedgaaet at have slaaet Manden ihjel», siger Prof. *Pall. Müller* til Forsvar for Hvitfelds Redaction.

dersom *Tausen* var dømt for kjættersk Lære, men hverken Domslutningens Form eller Indhold, nærmere beseete, understøtte den Mening, at han skulde være dømt for Lærdommen eller en kjættersk Bekjendelse.

Vi bemærke først, at Domslutningen indledes med de Ord «at saadanne Sager, Klager og Kjæremaal gik Hans Tausen imod»; men her fattes aldeles, hvad man netop meest skulde have ventet, ifald han havde vedkjendt sig den kjætterske Lære, nemlig hans egen Bekjendelse, hvilken Dommene ikke pleie at lade uomtalt, hvor den ellers i den Tids Procedure fandt Anvendelse, og som her saameget mindre kunde udelades, som det just var den, der skulde have afsluttet det tvivlsomme Beviis af den skrevne Bog. De Ord, der anføres som Grund til Domfældelsen, ere netop saadanne, at de vise tilbage til Retssagens egentlige og formulerede Poster, Klager og Kjæremaal over Fornærmelser og uberettiget Overgreb, som om Alt hvad der ved Siden deraf «var blevet aabenbare rørt» i Retning af Religionsdisput, ikke kom i Betragtning, men ansaaes som afsluttet med Referatet om det Passerede[1]).

Og nu Dommens Indhold. Der er ikke et Ord, der lader skimte, at den Indstævnte blev dømt for en kjættersk Lære. Han blev kjendt skyldig efter «Loven og Recessen og Stadsprivilegierne»; men dette er ikke de Retsnormer, hvorefter Kjætteri skulde dømmes. Loven og Stadsprivilegierne kunde dictere Straffen for Æresfornærmelser[2]), og

---

[1]) For det Følgendes Skyld vil jeg ikke lade ubemærket, at *den skibyeske Chronike* just siger, at da der Intet kom ud af Religions Disputationen, blev han dømt for «Kjendsgjerningers aabenbare Vidnesbyrd», rebus impiis palam testantibus.

[2]) Bye Privilegier nævnes som Retsnorm for Injurier, *Rosenv.* gl. Domme 1. D., S. 227.

Recessen, den nylig udstedte Herredagsreces, satte Voldsbøder paa uberettiget Indtrængen i Kirkeembeder og Kirker[1]). Kirkeloven nævnes ikke med et Ord, saalidet som Guds Ord eller den christelige Kirkes Lære. — Fremdeles stilles Bisperne og Prælaterne (Sagvoldere, efter den Tids Sprogbrug) ligeoverfor den Indstævnte, som i en privat Sag: de faae Dom over ham, men Dommerne aftinge dem den yderste Ret, og saaledes som det kun kan skee i den private Proces's Form. Og disse Kirkens Repræsentanter afstaae fra den yderste Ret «for Guds Skyld» og «paa samtlige Dommeres» (eller den dicterende Majoritets) Forbøn; men var Dommen begrundet paa en kjættersk, eller vel endog i den Tids Øine blasphemisk Bekjendelse, tager det sig besynderligt ud, at Kirkens Mænd gjøre det «for Guds Skyld», og neppe skulde man troe, at Dommerne vilde bede saa eenstemmig for en overbeviist Kjætter. Kun ved den hidsige Stridsmand, der havde glemt Ærbødigheden og overskredet Retsordenens Skranker (tildeels for at følge Folkets Kald), kunde der være Sted for Overbærelse med menneskelig Skrøbelighed. — Og endelig Straffen, som blev sat istedetfor Lovens Strænghed! den passer allermindst til en overbeviist Kjætter. Han skulde opgive sit Embede, ikke befatte sig med Hovedstadens Kirker, ikke lade sig finde i Biskoppens eller Erkebiskoppens Stifter, maatte Intet skrive og ikke prædike eller tiltage sig geistligt Embede nogetsteds «uden», tilføies der, «vedkommende Biskops Villie, Vidende, Samtykke og Befaling». Altsaa han blev dømt fra det Embede, han imod Biskoppens Villie havde tiltaget sig, og

[1]) Det er et kjendeligt Fortrin, den haandskrevne Dom har i dette Punct fremfor Hvitfelds, som udelader Recessen.

der blev paalagt ham Baand, som skulde hindre ham i at fortsætte Fornærmelserne i Ord og Skrift; men det var saa langt fra, at han blev dømt fra geistligt Embede i Almindelighed, at Dommen selv endog forudsætter, at enhver af Landets Biskopper kunde stede ham til Embede igjen — Noget, som dog aldrig kunde have været udtalt i Dommen selv, dersom han var dømt som Kjætter. Vi slutte deraf, at Dommen ikke kan have været motiveret ved en Bekjendelse, som ikke blot de Catholske, men ogsaa de Lutherske vilde have stemplet som en bespottelig Tale, og at han altsaa heller ikke har ført den.

Dog er der eet Punct i Dommen, hvortil endnu en Indsigelse kunde knytte sig. Der er Tale om en strængere Straf, som han egentlig havde fortjent, og skulle vi troe den skibyeske Chrønike, var det Dødsstraf, paa hvilken Dommen efter Lovens Strænghed skulde have lydt. Skulde da ikke deri ligge et Fingerpeg, at han dog blev dømt som Kjætter eller Bespotter? Ingenlunde, thi det paaklagede Skandskrift var tilstrækkeligt til at begrunde Paastanden paa Livsstraf. Enten Grunden skal søges i et Talionsprincip, som ofte fandt Anvendelse i Æressager, eller i den romerske Rets, som sætter Dødsstraf for Pasqviller og Skandskrifter, saa var det i det 16de Aarhundrede «af gammel Tid» anseet for «halsløs Gjerning» at skrive og digte Skandviser[1]), og tvende Præster bleve 40

---

[1]) *Rosenvinge* Oplysn. til Dommen over Mest. Jacob Nielsen i Danske Mag. 3. Række, 3. Bd., S. 169 fgg. og *O. Müllers* Afhandl. i Jurid. Tidsskr. 18. Bd., S. 33 fgg. Det kan tilføies navnlig til Rosenvinges Oplysninger, at det af ham paaviste Talionsprincip er formelig optaget i de Norske Love: Hag. Adelsteens Gulethingslov, Kirkebalken c. 21 og Magnus Lagabæters Guleth. L. Manhelgebalken c. 24.

Aar efter Reformationen straffede paa Livet for ærerørige Beskyldninger, den Ene mod en Lehnsmand, den Anden mod en Biskop[1]). Biskopperne og Prælaterne kunde derfor 1533 vel have nedlagt Paastand paa Livsstraf, idet de fremlagde den Bog, de kaldte en «Skandbog», og denne Paastand kunde Retten see sig nødt til at tage tilfølge, naar ikke de Fornærmede selv havde villet lade sig tilfredsstille med Mindre. De vare udentvivl nødte til at gjøre det ikke blot for Guds Skyld, men ogsaa for deres egen; men at der kunde være Tale om at eftergive Dødsstraf, er intet Beviis for, at Hans Tausen blev dømt for sin Lære.

Dette Resultat af Granskningen af Dommens Indhold stadfæstes nu ogsaa ved Betragtningen af de Forhold, under hvilke den fremkom, og den Anvendelse, som den fik. Tausens Proces var den første Frugt af den 11 Dage tidligere af en Deel Rigsraader underskrevne, men maaskee aldrig formelig udfærdigede Reces[2]). I denne var Intet statueret om Lærebegreb eller Tro, aldenstund Biskopperne netop forpligtede sig til at beskikke Prædicanter, som kunde lære Menighederne at leve efter det hellige Evangelium; men deels var Reformationens Fremgang standset ved den Beskjærmelse, der tilsagdes det Gamles Levninger, deels var den evangeliske Frimenighed truet ved Gjenoprettelsen af Biskoppernes udelukkende Ret til at beskikke Præster for alle Menigheder og ved de Reclamationer af Kirke-Eiendomme, der stilledes i Udsigt. Den betegnedes derfor rigtigen af de Evangeliske som «den

---

[1]) De bekjendte Processer i *Pont.* Ann., Eccl. Dan. 3. D. 429. 504. og *Rosenvinges* gl. Domme 3. Saml., S. XI og *D. Mag.* a. St.

[2]) *Pal. Müller.* Grevens Feide 1. D., S. 106—107.

uredelige og uchristelige Reces over Guds Ords Forkyndere og Opholdere»; thi det var imod disse, at Regjeringen forbandt sig til at yde Biskopperne Statsmagtens Bistand, idet den skulde straffe saavel dem, der paa egen Haand kaldede Præster, som dem, der paa saadant Kald overtoge Embeder. Om og hvorvidt Biskopperne i Tiden kunde fortrænge den lutherske Lære, maatte beroe paa den Anvendelse, de vilde og kunde gjøre af deres gjenoprettede Jurisdiction over Kirker og Læreembedet; men Andet indrømmede Recessen dem ikke. Var der nu endog dem, der meente, at det havde været det rette Øieblik til at knuse den lutherske Lære med Statsmagtens Arm, og derfor vare lidet tilfredse med Recessen, saameget mere som de ikke ganske forlode sig paa Biskoppernes Nidkjærhed og Energie, saa kunde dog de Besindigere finde, at Veien var banet, og ønske den betraadt uden Forhaling. Man kan derfor let forstaae, at Biskop *Rønnow* kunde lade sig bevæge til at benytte Rigsraadets Samling til at erhverve den første Dom og statuere et Exempel paa den Mand, der fremfor Alle havde trodset hans biskoppelige Myndighed og opført sig selv som Biskop i sin Kreds, og desuden turde *Tausens* Stilling i Hovedstaden let have forekommet ham saa stærk, at han behøvede en Høiesterets Kjendelse for at fjerne ham som den Første og Fornemste af de selvkaldede Præster. Men til at anklage ham for kjættersk Lære, var der hverken Tid eller Sted. Recessen havde ikke stemplet hans Lutherdom som Forbrydelse eller gjort Rigsraadets Retterthing til en Domstol for Lærdomme. Det Retterthing, som blev sat, havde saalidet Præg af et Tribunal for Lærdomme, at ikke engang Rigsraadets geistlige Medlemmer toge Sæde i det eller andre Høilærde eller Geistlige vare tilforordnede, medens

de tilkaldte Bisiddere kun vare Mænd, som kunde have Deel i den borgerlige Retspleies lavere Instants, Bythinget. Her kunde kun være Spørgsmaal om Sager, som laae indenfor denne Rets Omraade, nemlig Ære og Eiendom eller Besiddelse, og saaledes angiver ogsaa Dommen selv Stævningens eller Anklagens Indhold. Det var et ganske andet Slags Domstole, for hvilke Lærdomme og kirkelige Forseelser maatte paakjendes: da Erkebiskoppen senere i Kraft af samme Reces begyndte at forfølge skaanske Præster, lod han dem indstævne for Capitlet og dømme for Overtrædelser af Kirkens Love[1]). Men for Rigsraadets Retterthing kunde af kirkelige Sager kun den ene føres frem om lovlig eller ulovlig Besiddelse af Kirkerne.

Naar der nu alligevel i Dommen er indløbet et Stykke om et theologisk Lærepunct, kan det nok lade sig forklare, naar det betragtes som liggende udenfor den egentlige Retsact og kun som et Indskud, Tausens Venner have indbragt, fordi det var nyttigt og fordeelagtigt for ham; men altsaa ikkun, naar det har havt det positive Indhold. Thi vi vide fra andre Sider, som det nærmere skal paavises i det Følgende, at denne Retssag udviklede sig til en theologisk Disputation, tildeels ifølge Sagens Natur, eftersom baade de paaklagede Æresfornærmelser og Overtagelsen af Kirkeembedet væsentligt afhængte af den christelige Berettigelse, tildeels fordi en videregaaende Bestræbelse fra de Catholskes Side benyttede Leiligheden til at forsøge en Forkjættrelse. Naar da under disse Forhandlinger et enkelt Punct af det, som »blev aabenbare

[1]) Saaledes de Tre, om hvilke *Peder Lauridsens* Expostulatio ad Canonicos Lundenses handler; de bleve dømte, fordi de administrerede Nadveren sub utraque, forkastede nogle af Kirkens Sacramenter, og fordi de havde giftet sig.

rørt,» havde et betænkeligt Udseende, men opløste sig paa den meest tilfredsstillende Maade, kan man ikke finde det besønderligt, om *Tausens* Venner have forlangt baade Beskyldning og Forsvar indlemmet i Dommen, for saaledes at see det constateret, at han ogsaa i det Punct førte en ægte luthersk Lære. Derimod kan dette Stykkes Optagelse i Dommen ikke forklares, dersom hans Bekjendelse skulde have lydt som i *Hvitfelds* Aftryk, undtagen man vil statuere, at han blev stævnet og dømt af Rigsraadets Retterthing for et Lærepunct, hvilket er i Strid med de Forhold, under hvilke Dommen blev afsagt, og med Domslutningens egen Taushed om den kjætterske Lære og Bekjendelse.

2.

Historiens Vidnesbyrd.

Hvorledes Tausens Domfældelse har været forstaaet af de handlende Personer og Samtidige, vil dernæst være et Moment til at danne vor Mening om dens Indhold. Betragtedes den som en Dom over en Kjætter, der førte en Lære, som baade Lutheraner og Catholiker fordømte? eller betragtedes den kun som en Dom, der fjernede en Uberettiget eller borgerlig Strafskyldig fra hans Embede?

Neppe var den Maaned forløbet, der var sat ham som Frist, inden *Hans Tausen* blev gjenindsat af den samme Biskop *Rønnow*, der havde anklaget ham og faaet Dom over ham, alene paa Vilkaar, at han ikke maatte føre Skjends-Ord og Tale mod Bispen, Prælater og Præster, og skulde være Biskoppen hørig og tro som hans Prælat, men iøvrigt prædike Guds Ord rettelig og klarligen — uden at der er Tale om nogen Vildfarelse eller anstødelig Lære,

som han skulde tilbagekalde eller afholde sig fra[1]). Hvormegen Vægt man end vil lægge paa de truende Forhold og personlige Indflydelser, saa maatte det dog være umuligt baade for en Biskop at indsætte og for Rigets Hofmester at fordre indsat en Mand, der ved Rigets Høiesteret skulde være dømt for aabenbar Vranglære, endog uden nogen Tilbagekaldelse: men den heftige Stridsmand og Frimenighedens Præst kunde de vel indsætte, naar han forpligtede sig til Fredsommelighed og Underkastelse under den geistlige Øvrighed, om endog det stræng catholske Parti maatte ansee det for en utilgivelig Svaghed og Ligegyldighed for det kirkelige Lærebegreb[2]), og Rønnow selv fandt det nødvendigt at betrygge sig ved et formeligt Tilsagn om Rigshofmesterens Beskjærmelse, idet han brød med Herredagens Grundsætninger. De, som mene, at Tausen blev dømt for sin Bekjendelse, have følt Savnet af den fornødne Gjenkaldelse[3]), men ligesom Historien ikke kjender den, saaledes stadfæster *Tausens* Revers til Biskoppen paa det Klareste, hvad de handlende Personer betragtede som Processens Kjærne og Dommens Indhold. Det hedder i denne: «efterdi jeg mig udi nogen Brøst og Forsømmelse forseet haver imod værdige Herre Hr. Joachim Rønnow, og Hans Naade *derfor* mig for Danmarks Riges Raad haver ladet kalde udi Rette, saa blev mig tildømt og forlagt at vige Kjøbenhavn og Sjællands Stift» —

---

[1]) *Tausens* Revers til Biskop Rønnow og *Mogens Gjøes* til Samme. *Hvitfeld* Bl. C.

[2]) Dette er den skibyeske Chronikes Kritik over Rønnows Handling. *S. R. D.* II, 593.

[3]) *Lintrup* vindiciæ pro Dania orthodoxa Hasii, 1692, p. 81 yttrer den Formodning, at Tausen har tilbagekaldt, og hos *Mollerus* Cimbria literata t. 2, 887 bliver det en Kjendsgjerning!

Ord, som tydelig udelukke, at han skulde være stævnet eller dømt for en særegen anstødelig Lære.

Af samtidige Historieskrivere kunne vi naturligvis ikke her paaberaabe os den *skibyeske Chrønike*, da det er dens Troværdighed i dette Punct, der benægtes. Et andet Øienvidne har derimod efter faa Aars Forløb beskrevet denne Dags Optrin, saaledes som de stillede sig for den Fremmede, der betragtede, hvad der foregik, udenfor Retssalen. *Reimer Kock*[1]) omtaler det hele Foretagende som en Begyndelse, Rigsraadet gjorde til at drive de evangeliske Lærere og Prædicanter, som Kong Frederik havde begunstiget, ud af Riget; derfor kaldte de Hans Tausen for sig, men Kjøbenhavnernes Holdning var dem for fast og truende; Rigsraadet og Biskopperne saae sig nødt til at opgive dette Foretagende og lade Prædicanten blive[2]). Det er klart, at

---

[1]) Om hans Chrønike see *Pall. Müllers* anførte Studier i dette Tidsskrift. 1. Bd.

[2]) Det hele paagjældende Stykke af denne utrykte Historie, S. 411—13, hvilket jeg skylder Bibliothekar *Bruuns* velvillige Meddelelse, lyder saaledes:

Auerst de Rickessrath giengen de wile mit 2 wichtigenn stückenn vm. Thom erstenn bearbeideden vnd trachten se mit allem ernste wo se de Euangeliske Lerer vnd Predicanthenn, So Ko. fred. ane willen vnde vulborch D. bischoppe vnnd des Rickessrads hadde nicht allene tho Copennhagenn men ock auer dat ganntze Ricke ingeföreth wo se de mochtenn vt dem Rycke quith werdenn derhaluen se tho Copennhagen vp Johannes einen Predicannthen mit Namen M. Johann Thawsen vp dem Radthuse vor sick heddenn und gedachten dennsuluigenn ghodenn man vm dat Leuenth tho bringenn vnd also de Euangeliske Lere vth der Stadt vnnd dem Ricke tho bringenn duth dede denn Börgern tho Copennhagen gantz wee ein ider rustede sick in sinem Huse alse he idt gheuen vnd nemen wolde Wennthe se wusten ein Rickessrath wurde idt bi den Predicanthen nicht bliuen lathenn sunder wurden ock ere tirannie an velenn börgern bewiseth hebben derhaluen quemen ock vel ahnn Jurgen Wullenueuer begherden ghoden Raedt. Jurgen Wullenueuer sannde balde ahn de lubb:

denne Forfatter kun seer en Indskriden mod Tausen som luthersk Præst i Almindelighed, ikke som Den, der anklagedes for en særlig anstødelig Lære.

Et andet samtidigt Skrift kan jeg med Hensyn til det specielle Spørgsmaal om Tausens Erklærings Indhold ikke forbigaae med Taushed, skjønt det formedelst sit Forhold til den skibyeske Chrønike maa synes at underligge samme Dom. Det er den forkortede eller omskrevne Bearbeidelse af den skibyeske Chrønike, som er trykt i *Ludewigs* reliquiæ manusc. t. IX. Vi maa lade det fuldkommen uafgjort, i hvilket Forhold den egentlig staaer til Povl Eliesen og hans store Chrønike, aldenstund Prof. *Pall. Müller* endnu ikke har seet sig istand til at oprede det[1]; men det synes utvivlsomt, at den, som har skrevet den korte Extract af Beretningen om Tausens Proces, ikke kan have vidst Noget om, at Tausen havde aflagt en zwingliansk Bekjendelse og derfor var bleven dømt. Ved at gjentage den skibyeske Chrønikes Ord om denne Retsact, tilføier han: »ut fertur« ved Ordet convictus, idet han skriver: Joh. Taus. in jus vocatus convictusque, *ut fertur*, atque exilio

---

Schepe geboth dadt de Lanndessknechte vnd Bosslude mit erer wero by x: xij spildern kamen tho Copenhagen in Jodoch alse dat se vor dem Radthuse quemen dar de Rickessrath sampt den Bischoppen werenn vör auer scholden ghan aldus quemm auer 2000 Manne binnen Copenhagen eer sick de Ryckessradt dar vor hödde, alse auerst de Rickessrath vnd bischop duth vörnemen, hebben se ere vornementh augegheuen vnnd denn Prediger bliuen lathenn de ganntze Stadt vrouwen vnd menner hedden sick vp dath olde marketh vorsamleth vnde woldenn seen wo idt erenn Predigher ginge vnd so denn Pred. were wes quades wedder varen vann dem Rickessrade hedde nemanth dar van gekammen wenn the wo de gemene man den Rickessrath vnde intsundrighe de bischoppe vnd ere Mönneke grötede alse se vann denn Radthus quemen dath hebbe ick mit minen oren gehört vnnd mit minen ogen geseen.

[1]) Sammes Studier i dette Tidsskr. 1. Bd. S. 5.

condemnatus est. Saaledes som dette Ord convictus staaer i den store Chrønike, kan det vel ikke forstaaes uden om Beskyldningen for Æresfornærmelsen, thi Chrøniken fortæller, at han fragik alt, hvad der vedkom Læren; men naar det her, for at formilde Beretningen, gjøres tvivlsomt, om han ogsaa virkelig blev overbeviist, maa det i Tanken være henført til de disputable Ting; men da kan det kun stilles tvivlsomt i det Tilfælde, at han ikke har aflagt nogen kjættersk Bekjendelse, formedelst hvilken han blev dømt. Enten det nu er Povl Eliesen selv eller en Anden, der har gjort dette Udtog, slutte vi med Føie, at det ikke var i den Tids Bevidsthed, at Hans Tausen selv havde gjort en Bekjendelse, for hvilken han blev dømt.

I det Hele er den Taushed, der hersker i al Historien gjennem det hele 16de Aarh. om denne mærkelige Bekjendelse, et meget talende Beviis imod den. Det vilde lidet stemme med den *skibyeske Chrønikes* Character at fortie den ved en forsætlig Løgn; thi det glødende Had til Tausen vilde have fundet en Tilfredsstillelse i at fremdrage et Kjætterie, som gik langt videre end hvad vi andetsteds see Povl Eliesen regne til Lutheranismen[1]), og det bittre Had til Rønnow vilde have kunnet tilfredsstille sig end mere, dersom han kunde siges at have gjenindført en for saadant aabenbart Kjætterie fordømt Mand. Hadet nøies med at laste, at den lutherske Præst blev gjenindsat tiltrods for Rigsraadets Dom. *Tausen* vedbliver af staae i den meest uindskrænkede Anseelse, stillet paa de betydeligste Poster ved Kirke-Ordningen, i Roeskilde

---

[1]) Han skriver i Malmøbogen, at Lutheranerne vare enige med de Catholske imod de Zvinglianske, see nedenfor.

og Kjøbenhavn, bliver 1542 Biskop, og intet Ord forlyder om nogen Betænkelighed[1]).

Selv *Arild Hvitfeld*, der meddeler Dommen med det mærkelige «ikke», har ikke opfattet Dommen som begrundet paa hans Bekjendelse. Han seer i Tausens Proces som Reimer Kock blot det mislykkede Forsøg paa at fortrænge de lutherske Prædicanter, og Den, som forfattede Registret til Folioudgaven, forstod hans Beretning saaledes, at Tausen blev «dømt for sin publicerede Bog mod Bisperne.» Hvitfeld synes slet ikke at have havt Øie for Betydningen af Tausens Erklæring — et Beviis for, at der ikke i den historiske Bevidsthed levede nogen Tradition om hans Zvinglianisme[2]), eller ogsaa maaskee et Beviis for, at han selv har læst Tausens Erklæring uden det «ikke»,

---

[1]) En ny Grund til, at han ikke blev Biskop strax, er angivet af *Rørdam* (i Ny Kirkeh. Saml. S. 22) nemlig hans politiske Stilling ved Kjøbenhavns Overgivelse, ifølge hvilken han maatte amnesteres; men jeg betvivler dog, at der lagdes saamegen Vægt paa denne Omstændighed; Mst. *Jørgen Jensen Sadolin* fik et lignende Beskjærmelses-Brev (*D. M.* 3 R. VI, 45) og blev dog Biskop strax.

[2]) I *Hvitfelds* Text er der ved det her omhandlede Sted af Dommen tilføiet i Randen: «Papistiske Mening om Sacramentens urette Brug» — som om de Ord om Monstrants og Pixis vare de mærkeligste i Bekjendelsen. Man maa antage, at dersom han har læst det omtvivlede «ikke» i sin Afskrift af Dommen, har han troet deri at see en god protestantisk Bekjendelse imod de papistiske Misbrug; thi det er fuldkommen vist, at Tausen kunde have erklæret det, som opbevares i Montrants og Pixis, for ikke at være Jesu Legeme og Blod; men for en nærmere Betragtning kan denne Opfattelse, som ogsaa endnu har Medhold (dette Tidsskr. I, S. 51) ingenlunde bestaae, da det ikke alene er Elementerne efter Handlingen, der tales om, men ogsaa det Brød og Vin, «som en christelig Præst consecrerer og vier», altsaa Elementerne under Handlingen. Tausens Erklæring bliver zvinglisk, dersom hiint «ikke» er rigtigt, og det stod klart for ham selv (s. nedenfor).

som hans Aftryk nu frembyder[1]). Skrivfeil og Trykfeil i Documenter ere ikke sjeldne hos Hvitfeld.

Endnu *Conrad Aslac* (Axelsen) gjentager i sin Reformationstale 1617 Hvitfelds Fortælling, at Forfølgelsen af de lutherske Præster begyndte med Tausen, uden at omtale hans Lære om Nadveren. Men paa denne Tid kom den ind i Historien. *Niels Krags* endnu dengang utrykte Christian den Tredies Historie bliver vel endnu staaende ved, at han blev stævnet, fordi Biskopperne i Tillid til den nye Reces vilde fjerne de ukaldede Prædicanter, og han fortæller ikke, at han blev domfældt for nogen séregen Lære; men ligesom det er klart, at han har havt Herredagsdommen for sig (formodentlig i Hvitfelds Aftryk af 1595), saaledes lader han Tausen holde en Forsvarstale, hvori han lader ham erklære sig om Nadveren endnu haardere end i Dommen selv, dog, som det synes, betragter han det kun som en Protest mod catholsk Kirkelære[2]). Det var forbeholdt *H. P. Resenius* at bringe Fortællingen i Stiil. I sin *Lutherus triumphans*, ved 1533, beretter han, at Povl Eliesen beviste udaf en dansk Bog af Tausen, at han holdt med Zvinglianerne og nægtede Jesu sande Legemes Nærværelse i Nadveren, og at han derfor blev dømt i Landflygtighed[3]) — en Beretning, der vel indeholder næsten lige-

[1]) I saa Fald kunde Rand-Anmærkningen betegne hans Forundring over Reformatorens Tilnærmelse til catholske Meninger.

[2]) Sub specie panis et vini in missa a sacerdote consecrati non latere vel includi corpus et sangvinem Dominicum, nec arculo vel pyxide. fol. 18. Han giver intet Andet, end hvad Hvitfeld har, og er ikke engang ganske nøiagtig deri. Saaledes lader han Tausen foruden Skriveren give »Bogtrykkeren« Skyld for det paaklagede Ord, skjønt det var en haandskreven Bog.

[3]) *Luth. tr.* K. 6. Tausanus, quem ex ipsius libro Danico probarat idem Paulus cum Zvinglianis facere et negare præsentiam veri

saa mange Feil som Ord[1]), men dog blev gjentaget i *Aslacs* Chronologie, som 1621 føiedes til hans Reformationstale[2]), og bar beholdt sin Plads i Historien, om man endog

corporis Christi in Sacramento coenæ Domini, ut condemnatus propterea excedere jussus est.

[1]) Det var ikke af en Bog, men af hvad han havde skrevet og talt, at der hentedes Beviis for, at han havde gaaet den hellige Nadvere for nær; Bekjendelsen var ikke aftvunget ham ved Beviser udaf en Bog om Nadveren, men fremkom som en fri Udtalelse; det var ikke for denne Lære, han blev dømt, Landflygtigheden var ikke den væsentlige Straf, men Afsættelsen fra Embedet Dersom *Resen* har havt andre Kilder (som Prof. *Pall. Müller* mener S. 52) end netop de to private Breve, som vi senere skulle omtale, saa har han ikke havt gode Kilder, hvilket han da ikke heller havde i dem.

[2]) Hvor fremmed og uforstaaet denne nye Kundskab der er anbragt, er klart. Det hele Aars »Kirke-Chrønike» lyder nemlig saaledes:

»M. Hans Tausøn prædiker frit Evangelium i Sjælland.

Bisperne klage offuer Lutheranerne, meest offuer M. Hans Tausøn.

M. Hans Tausøn forvisis Landet. Huor effter de Lutherske Predicanter bleffue forfulde i Skaane oc andensteds.

M. Hans Tausøn kommer til sin Bestilling igjen.

M. Hans Tausøn dømmis, fordi hand nectede Christi nærværelse i nadveren. Men hand. kom til naade igjen.»

Det kan neppe miskjendes, at hele Aarets Historie allerede var afsluttet, før den sidste Antegnelse kom til: Tausen betragtes deri alene som Luthersk Præst, der prædiker, landsforvises og gjenindsættes, ligesom Andre bleve forfulgte andensteds for Evangeliets Skyld, ganske som i Jubeltalen selv. Men saa kommer en ny og ingenlunde vel passende Oplysning bag efter, naar det tilføies, at han dømtes for en særlig Lære, og hvad der alt var anført, at han kom til sin Bestilling igjen, gjentages nu i den sønderlige Form, at »han kom til Naade igjen»; man spørger billigen, hos hvem han kom til Naade? hos Biskoppen, som modtog ham uden al Tilbagekaldelse af Kjætterie? hos Dommerne, Herredagen, som var opløst strax efter Dommen? Historien kjender ingen Naade, men kun Folkets og Magnaternes Villie som den Magt, der bragte den afsatte Lutheraner tilbage til sit Embede.

ofte er gaaet let hen over denne Erklæring som en Indsigelse mod den catholske Transsubstantiation alene[1]).

Efter denne Oprindelse vender det Spørgsmaal tilbage, om ikke den hele Beretning skyldes en Feilskrift eller en Trykfeil i Hvitfelds Aftryk af Dommen? Den almindelige Historie tilsteder det fuldkomment[2]); vi skulle nu see, hvortil Reformationens Literair-Historie fører.

3.

Literairhistorien.

Reformationstidens Literairhistorie maa naturligviis kunne oplyse, baade hvilke Spørgsmaal der rimeligen kunde forelægges Hans Tausen, og hvad Svar han maatte give paa dem; men foruden dette, som tildeels allerede af Andre er paaviist, frembyder den ogsaa et enkelt Optrin i den polemiske Skriftvexel, der kaster et mærkeligt Lys over Forhandlingen paa Herredagen 1533.

Det ligger nær for vor Tids Bevidsthed at tænke os Kampen mellem Catholikerne og Reformatorerne om Nadveren som en Strid om den catholske Transsubstantiation og derfor at vente dette Spørgsmaal forelagt Hans Tausen, hvorved hans Erklæring saa naturlig maatte blive den benægtende, som Hvitfelds Dom indeholder. Men de strede ikke om Transsubstantiationen. De strede om dens Consequentser: Messeofferet, Enemessen, Forvaltningen sub una

---

1) Saaledes *Røn* Tausens Levnet S. 66. *Block Suhr* Taus. Lev. S. XXXIV og mulig *Hvitfeld*, s. ovenf. S. 31.

2) Et Par private Breve, som kunne synes at indeholde Spor af denne Sag, har jeg ikke overseet, men de skulle blive omtalte nedenfor. Her kunde de ikke drøvtes uden altfor megen Vidtløftighed.

specie, Messestiftelserne o. desl., ikke om den Lærdom, der laae til Grund derfor. Naar det forholder sig, som den skibyeske Chrønike siger, at det, som Hans Tausen fragik paa Herredagen, var lutter Ting, som han maatte lære, hvis han var en Lutheraner, saa tænktes netop Transsubstantiationslæren ikke indbefattet deri; thi *Povl Eliesen* har selv i sit Skrift imod Malmøbogen 1530 udtrykkelig erkjendt, «at Lutheranerne lære med den menige christen Kirke, at Christus Guds Søn er legemlig i Sacramentet og ikke aleneste kraftelige (virtualiter), og bevise det af Skriften»[1]. Hvad han i den Henseende fandt at fordømme, var kun Sacramenterernes, Zvinglis og Oecolampadianernes Lære, og i denne Fordømmelse stemte de evangeliske Lærere i Danmark ganske med de Catholske. Det Dybeste Polemiken trængte ind i Sacramentbegrebet, var til det Spørgsmaal, om Sacramentet (ikke dets Elementer, men hele Handlingen) med Rette kaldtes et Tegn, som de Evangeliske pleiede at kalde det, det synlige Tegn eller Pant, hvormed Gud stadfæstede Evangeliets Tilsagn. *Povl Eliesen* bestred allerede 1530 denne Læreform[2]; men han er selv ingenlunde langt fra den, naar han vilde agte paa de Evangeliskes Forklaring, at de meente et saadant Tegn, som fører med sig hvad det betegner[3]; kun vilde han hellere forbeholde Ordet Tegn for Elementerne alene og sagde, at Sacramentet bestod af tre Ting: Ordet, Tegnet og Troen[4]; men da begge Parter indrømmede, at Tegnet i Nadveren indeholdt det, som det betegnede, var der i dette Sacrament ikke nogen egentlig Modsætning tilstede.

---

[1]) *Sechers* Udg. af Povl Eliesens danske Skrifter S. 383.
[2]) Smstd. S. 408.
[3]) *Tausens* Svar til Lect. Povl. H. 2.
[4]) Mod Malmøbogen a. St. S. 494 fgg.

Særlig har *Hans Tausen* fremstillet sin Lære om Nadveren i sit Skrift mod Povl Eliesen i Aaret 1530 i den fuldkomneste Overeensstemmelse med det lutherske Lærebegreb, saavel i Henseende til Sacramentbegrebet i Almindelighed som i Henseende til Forestillingen om Christi Legemes og Blods Nærværelse i Elementerne. Han hævder ikke alene Sacramentets Uafhængighed af den Forvaltendes Tro, som Povl Eliesen uforsigtigen var kommen til at berøre; men ligesaa meget dets Uafhængighed af den Modtagendes Tro, saa at der er for ham en communio indignorum, hvorved der begaaes en fordømmelig Synd. Sacramentet staaer paa Guds Ord alene, og naar dette ikke høres lydeligt (som i de Catholskes tiende Messe), kan ingen vide, at der er Andet paa Alteret end Brød og Viin, som alene sees, indtil Herrens Ord som en yppere Læremester kommer til og lærer os, at der er noget Andet under samme Brød og Viin, end vi med Skjel (Fornuft) og Sind (Sandser) begribe kan. Vi tilbede det Hellige i Sacramentet, fordi vi høre Guds Ord, og «Jesus med egne Ord beskeder (melder, forklarer at være) sit Legeme og Blod i det hellige Sacrament paa Alteret usynlig, ubegribelig, os til at æde», og fordi «Gud der kundgjør os sin besønderlige Nærværelse» [1]). Hvorledes han betragtede sit

[1]) For de theologiske Læseres Skyld tillader jeg mig at udskrive nogle Steder af den Bog, hvoraf et af de faa originale Exemplarer findes her i Odense i *Karen Brahes* Bibliothek: *Hans Tausens Suar til then falske oc vchristelige vnderuiisning, som Lector Powell skreff til Raadet i Köbenhavn*, skrevet i Nov.—Dec. 1530. «Thersom vore sacramenter sckulle saa flagre oc wære oc icke wære effter presternis tro oc vantro, tha motte thet wære løse oc arme sacramente. Siger ey S. Augustinus om sacramenter: Naar ordet kommer til elementet, tha worder sacramentet? thet staar paa Gudtz ordt, att elementhet scal vorde andet end thet er y seg selff, oc icke paa prestens person, om han tror eller ey. — Judas

Forhold til den zvingliske Nadverlære, fik han Leilighed til at udtale i en Efterskrift, da Modstanderen havde fundet for godt at kaste en løs Beskyldning for denne Vildfarelse paa ham. Han erklærede denne Beskyldning for »en stor skammelig og skadelig Løgn, der paadigtes ham, som om

war oc mett, han nødet oc mett the andre, therfore lydde eoch Christi ordt (thet giører etc.) til hannem, saa at thersom han hagde leffuet oc hans forrederi hagde bleffuet vrøbt oc han haffde handlet Gudz ordt effter then tiidt, tha hagde han saavel sacreret oc giort christen menneske nog met thet hellige sacramente som Peder. — Therfor ligger oss hundrede tusinde sindhe mere magt paa, att acte ordene, met hvilcke Christus haffuer indsett thette sacramente end then persone som enthen giffuer eller tager, thi thenne Sag staar paa ordet oc icke paa nogen mandz hellighed oc verdighed. See, siger ey St. Paulus, att then er skyldig emod christi legeme oc blod, som annammer thette sacramente vuerdelige, ja end saa vuerdelige, at han giør en fordømmelig synd thermet. — Hvi sckulle man tha ey maa tvile oc bære misloffue paa Eders Brød oc Viin (efter den tiende Consecration), efftherthy man er icke viss, om Gudz ord er ther mett eller ey? Nu seer ieg brød oc win paa Alteret, ieg føl, lucter oc smager eckon brød oc wiin, therfor troer ieg att være brød oc wiin, thy mine sind lære mig thet oc icke andet, oc ved then lerdom bliffuer ieg fasth, indtil ieg foer en yppere Læremester, thet er Gud met sitt ord, som lærer mig, att ther er noget andet vnder samme brød oc win, end ieg med skiel oc sind begribe kan (Bl. F.—G.). Saa falldhe wy neder for Gud oc tilbede y sacramentet icke thet, som wy see, thi thet er win oc brød, men thet som wy høre om, at J. C. haffuer aff Gudz runde barmhiertighed giffuit sitt legome oc blod til alle synders forladelse oc met egne ord beskeder samme legome oc blod i thet hellige sacramente paa alteret usiunlig oc vbegribelig oss til at æde. — Icke haffuer jeg eller nogen aff mine metarbeydere met mitt wid talt saa om thette hellige sacramente, att mand maa ey beuisett heder eller ære oc met en sand mening tilbedet, helsth forthy Gud er ther selff neruerende mett sitt hellige ord, hvilcket wy met Gud altidt oc huer stedt sculle tilbede oc hoss alle creaturer, ther som han met beskene ord kundgiør oss sin besynderlige neruærelse (Bl. E. 4). — Sacramentet er ett tægn, som fører mett sig lige thet samme som thet betegner, att vnder thet siunlige brød oc win annammiss Jesu Christi sande legome oc blod. (Bl. H. 2 vers).

han skulde være i den forgiftige Mening og bespottelig sige, at christelige Mennesker ikke skulde vente sig Andet i Sacramentet end et Stykke Brød og en Slug Viin»; han saae deri et Forsøg paa «at føre en fattig Mand fra Agt og Ære ved Løgn og Herrenskeed», og beraabte sig paa sin Prædiken og sine Skrifter[1]).

Det er saaledes utvivlsomt, at den Anklage, der omtales i Dommen, ikke kan have angaaet en almindelig luthersk Lære som Forkastelsen af Forvandlingen i Nadveren, der aldrig blev discuteret mellem de stridende Parter, men maa have angaaet den zwingliske Lære om Nadverens Elementer, for hvilken *Hans Tausen* allerede engang var bleven beskyldt, og som ogsaa var egnet til at fælde ham ikke blot i de Catholskes, men ogsaa i de Evangeliskes Øine. Men var det denne Beskyldning, der mødte ham paa Herredagen, saa see vi ogsaa, hvad hans Svar maatte blive. Man maatte næsten undres over, at den kunde reises, men den literaire Polemik giver os Forklaringen.

I den store Kamp om Messen, der gik for sig efter Herredagen 1530, da Kjøbenhavns Borgere tiltvang sig evangelisk Gudstjeneste og Messernes Ophør i alle Sognekirkerne, vide vi, at *Povl Eliesen* i Efteraaret 1530 tilsendte Kjøbenhavns Magistrat et Skrift om den hellige Messe, i Manuskript, ledsaget af et Brev, hvori han bl. A. begjærede, at de vilde lade deres Prædicanter, navnlig Hans Tausen, give Tilsvar. Magistraten fulgte denne Opfordring, og *Tausen* overgav Magistraten sit Modskrift kort før Juul 1530, ligeledes haandskrevet. Indholdet og den Begivenhed paa tredie Juledag, der var ligesom et Svar i Gjerning til Messens Forsvarer, vedkomme os ikke her.

[1]) Efterskriften til hans Svar til Lector Povel, Midsommer 1531.

Men Magistraten tilstillede Povl Eliesen sin Prædicants Svar, naturligviis i en Afskrift, for selv at beholde Originalen. Men om Foraaret 1531 udgav *Povl Eliesen* sit ovennævnte Skrift i Trykken, og nu ledsagede han det med en Efterskrift, som var rettet imod Tausens ham meddeelte Tilsvar[1]). Paa 3 à 4 Ark udøste han deri sit bittre Had over den seirrige Modstander, og her var det, at han fremkom første Gang med den Beskyldning, at Hans Tausen havde gjort sig skyldig i den Vranglære, at Elementerne kun vare Brød og Viin, og at Sacramentet var et blot og bart Tegn. Hans Tausen udgav da i største Hast den ene Halvdeel af sit Tilsvar til Kjøbenhavns Magistrat, og dette ledsagede han med en Efterskrift paa 4 Sider, i hvilken han beklager sig over Povl Eliesens Forhold at skrive offentlig mod et utrykt Indlæg og især over den grundløse Beskyldning for den forgiftede Lære i de Ord, som allerede ovenfor ere anførte, hvorhos han erklærer, at »under det synlige Brød og Viin annammes Jesu Christi sande Legeme og Blod[2]).« Men tillige foreholder han nu deri Povl Eliesen den uredelige Fremfærd, at han havde tillagt ham et Ord, det Ord »ikkun«, paa et Sted, hvor han ikke vedkjendtes det, nemlig at han skulde have skrevet: at det, vi see, er *ikkun* Brød og Viin[3]). I Sammenhængen, hvor Talen er om Tilbedelsen i Nadveren, gjør Ordet i sig selv ikke meget til Sagen; thi man kan vel sige, at det, der falder for Synets Sands, ikkun

---

[1]) Bogen, som endnu var til i forrige Aarhundrede, ansees nu for tabt. (Min *Paulus Eliæ*, S. 233, el. N. H. T. 2. Bd., S. 463).

[2]) Den ovenfor omtalte Bog, Bl. H. 2 vers.

[3]) »Men forthi ieg sagde, att thet vy see, er brød oc vin, tha lægger han mig ther ett eckon til, ligesom ieg sculle mene, ther indthet andet att være end thet samme.« (H. 2).

er Brød og Viin, uden at nægte, at det i sig selv er mere, og naar man læser Meningen til Ende, vil man finde, at han ogsaa virkelig lærte, at Guddommen paa en særlig Maade der var nærværende, usynlig og ubegribelig[1]); men for en fjendlig Læser var det altid et velkomment Slagord, dersom det virkelig stod der. Vi have intet Gjensvar fra Lector Povels Side, han var dengang draget til Jylland og afventede i Stilhed de forandrede Tider, da Lutheranernes Beskytter, Kong *Frederik*, efter Naturens Orden skulde afgive Magten i andre Hænder: han taug i de tvende Aar, men han glemte neppe denne sidste Skriftvexel, især dersom han kunde bevise, at Ordet dog havde staaet der.

Skulde vi nu ikke netop paa Herredagen 1533 have den selv samme Sag for os igjen? *Tausen* skulde have «sagt og skrevet», ikke trykt, nogle Ord, som gik «den hellige Nadvere for nær»; det bevistes da med tvende hans (skrevne) Bøger, af hvilke den ene var afskrevet efter en, han selv havde gjennemseet og corrigeret! Er det ikke, som om vi see *Povl Eliesen* staae med sin Afskrift af Tausens Tilsvar og med Magistratens Original, for at bevise, at Ordet *ikkun* stod der dog trods al Benægtelse? *Tausen* havde bona fide nægtet at have skrevet dette Ord, idet han holdt sig til sit eget Exemplar: saae han sig nu overbeviist om, at Ordet ikke med Urette var ham tillagt, kunde han kun ansee det for en «Skriveres Forsømmelse, ifald der deri var noget Anstødeligt», hvad han ganske rigtig kunde drage i Tvivl, naar man ikke blev hængende i det blotte Bogstav. Alt passer saa fuldstændigt, at man neppe kan betvivle, at det var det gamle Stridspunct, som

[1]) Dette «ikkun» maa nemlig antages at have være indskudt i det ovenfor S. 37 Note anførte Sted Bl. E. 4. «Vi falde ned for Gud og tilbede i Sacramentet ikke det, som vi see, thi det er (ikkun ?) Viin og Brød».

Povl Eliesen nu fremdrog, da han endelig saae Tausen stillet for Dommere, som mulig vilde tage Beviset for fyldest.

At *Povl Eliesen* selv iøvrigt har tillagt Anklagen anden Betydning end en Slags Opgjørelse af et gammelt Mellemværende, kan ikke antages, da han vidste, hvad Lutheranerne i denne Henseende lærte; men paa Dommerne og Tilhørerne maatte det dog gjøre et ikke ringe Indtryk, at der saaledes kunde føres et tilsyneladende haandgribeligt Beviis for en i Alles Øine formastelig Mening, og skjønt Tausen fralagde sig Ordet, kunde der dog nok behøves en uforbeholden aaben Erklæring for at hæve enhver Tvivl. I hvilken Retning den maatte og alene kunde gaae, er utvivlsomt baade ifølge *Tausens* Fortid og ifølge den Dom, han sit hele Liv igjennem fældte over Sacramentskjændere: han kunde umulig udsige Andet 1533, end hvad han havde udtalt i selv samme Anledning 1531[1]) og ofte senere gjentog[2]), og derfor kunde hans Tilsvar til en Beskyldning for denne Vildfarelse aldrig lyde anderledes, end at han maatte bekjende og tilstaae Brød og Viin at være sandelig Christi Legeme og Blod, eller at være hans sande og værdige Legeme og Blod.

Skulde det synes Nogen, at han gik for vidt ved at erklære, at det ogsaa var det, som den romerske Kirke satte i Monstrants og Pixis til senere Benyttelse og Tilbedelse[3]), maae vi bemærke, at han allerede under Messestriden 1530 havde udtalt sig meget skaansomt mod denne Opbevaring af Hostien og egentlig kun indvendte imod den, at den ikke havde Guds Ord for sig, som lød paa at

---

[1]) Ovenfor S. 39.

[2]) *Børdam* a. St., S. 10—11.

[3]) Saaledes synes denne Betænkelighed at foresvæve Tausens Forsvarer i N. Kirkeh. Saml. 3, 19.

æde det, ikke at gjemme det[1]; men derimod aldeles ikke fremhævede, at de indviede Elementer skulde efter Handlingens Slutning have tabt deres hellige Betydning, formedelst hvilken de i Handlingen vare Gjenstand for Tilbedelse, ligesom det overhoved længe var et blandt de Evangeliske ingenlunde klaret Spørgsmaal, hvad de skulde sige om de consecrerede Elementer efter Handlingen[2]. *Tausen* kunde derfor godt indrømme, at det var Herrens Legeme og Blod, hvormed de Romerske dreve den Misbrug, som han i sig selv kun kalder uaarsagelig ɔ: uforsvarlig, fordi den savnede Skriftens Hjemmel; thi denne Erklæring var kun en Amplification af den første, at ved Consecrationen Christi sande Legeme var usynlig tilstede. Selv om der havde været forelagt ham det Spørgsmaal alene, om Hostien i Monstrantsen og Pixis efter Messen var Christi Legeme eller ikke, kunde han upaatvivlelig have svaret, at den er det, eftersom han selv kalder det en Misbrug af »Sacramentet» og siger, at det var at holde »Christi Sacrament» i Forvaring[3]. Og dertil kom, at Tid og Sted vistnok indeholdt al Opfordring til at udtale Overeensstemmelsen med den gamle Kirke saa fyldigt som muligt, idet der kun handledes om Modsætningen til den

---

[1]) I Svaret til L. P. 1530 handler det fjerde Capitel om det Spørgsmaal, om Guds Legem skal strax annammes eller det maa gjemmes og tilbedes. Hovedpunctet deri er, at vi ikke sætte det op til Gjemmelse for nogen Høitid eller Tilbedelse, »thi vi have der ingen Befaling paa.» E. 4. vers.

[2]) *Luther* raadede til at fortære eller fordele hvad der blev tilovers, »for ikke at vække de farlige og anstødelige Spørgsmaal om den sacramentale Acts Ophør, i hvilke et Menneske vilde kunne gaae tilgrunde» (de Wette Luth. Brief 5, 573. 78); men han bifaldt ogsaa, at man brændte det (smstd., S. 777), hvilket naturligviis ikke kunde skee paa Stedet selv.

[3]) Smstd. Bl. F. 4. vers.

zwingliske Lære; saaat der fra Hensyn til Ordenes Indhold Intet er til Hinder for at blive staaende ved det Resultat, som Literairhistorien i Samklang med alle andre Vidnesbyrd anbefaler, og for hvilket den saa mærkelig afslutter Beviisførelsen.

At *Resenius* og Andre efter ham næsten 100 Aar senere troede at finde Calvinisme i Hans Tausens literaire Efterladenskaber[1]), forklares let af de tvende Omstændigheder, at man da meente, at have opdaget, at han havde udtalt sig zvingliansk for Herredagen, og at Tausen som practisk Theolog i sine Prædikener stærkt fremhæver den aandelige Nydelse formedelst Troen, — en Talebrug, der var Reformationstiden ligesaa fortrolig, som den blev mistænkt i det 17de Aarhundrede[2]). Men i en Postil skal man ikke søge Oplysning om en Mands theologiske Meninger, naar han har udtalt dem i theologisk Discussion, allermindst søge med en senere Tids ved subtile Undersøgelser skjærpede Øie. Det 16de Aarhundredes Literairhistorie kjender kun Hans Tausen som den lutherske Læres troe Forsvarer og Bekjender.

---

[1]) *Pont.* Ann. Ecc. III, 148. *Rørd.* a. St., S. 124—26.

[2]) I Messebogen 1529 siges saaledes »at annamme aandelig med Troens Mund Christi Legeme og drikke med Troens Læber og Mund Christi Blod«, og paa den næste Side opføres Psalmen: »ved dit Hellige Legeme, det som af din Moder kom — hjelp os Herre af vor Nød.« *Tausen* talte selv om at »æde og drikke aandelig« i den samme Bog, hvori han, som ovenfor berørt, erkjender en usynlig, ubegribelig Nærværelse i Elementerne, og siger, at under det synlige Brød og Viin annammes J. C. sande Legeme og Blod. (Sv. t L. Pov. H. 2 vers.)

4.

Den skibyeske Chrønike.

Med dette Resultat af Undersøgelsen om Tausens Erklæring er det bedste Forsvar ført for den *skibyeske Chrønikes* Forfatter, forsaavidt som han beskyldes for vitterlig Sandheds Forvanskning ved at fortælle, at Hans Tausen fragik, hvad han blev anklaget for. Men vi vende os nu til denne historiske Kilde, deels for at tydeliggjøre os dens Forhold til det, vi hidtil have omhandlet, deels for at fuldstændiggjøre Billedet af det hele Optrin paa Kjøbenhavns Raadhuus hin mærkelige Dag.

Det er baade af Modstandere og Forsvarere antaget, at den skibyeske Chrønike beretter om det theologiske Stridsspørgsmaal, vi hidtil have behandlet, i de Ord, hvormed den fortæller, at Hans Tausen blandt Andet nægtede at have lært, at den hellige Eucharistie ikke bør tilbedes[1]. Men Hostiens Tilbedelse var en Sag for sig, hvorom Tausen ikke kunde svare anderledes, end Chrøniken beretter[2], og derhos en Sag, der hverken kunde være meent med de Ord, Dommen omtaler at han «havde skrevet Alterens Sacrament for nær», eller kunde fremkalde det Svar, Dommen indeholder. Der er imidlertid intet Andet, hvorunder dette Punct kunde være meent, og da vi nu tør antage at vide, hvad det var, maae vi indrømme, at Chrøniken har forbigaaet det med Taushed. Skulde nu heraf udvikle sig

---

[1]) Saaledes forstaae baade Prof. *Pall. Müller* (a. St. S. 59—51) og Past. *Rørdam* (a. St. S. 19) Ordene: «negavit, se docuisse, sacram eucharistiám non esse adorandam»; den Ene finder deri den vitterlige Løgn, den Anden den sandfærdige Beretning om den Erklæring, Dommen indeholder.

[2]) See hans Ord om Tilbedelsen ovenfor S. 37 Note og *Rørdam* a. St. S. 18.

en ny Anklage for uredelig Omgang med Sandheden? Vi mene det ikke. Thi efter det Udfald, Angrebet paa dette isolerede Punct fik, havde det meget lidet at betyde, og den hele Beretning i Chrøniken er ingenlunde anlagt paa fuldstændig historisk Fremstilling, men bæres øiensynlig af to store Grundtanker, som Forfatteren vil belægge med talende Exempler. Han omtaler saaledes ikke en eneste af Biskoppernes Klageposter, for hvilke Tausen blev dømt og, som han siger, overbeviist[1]), og saameget lettere kan man forstaae, at han ikke vilde fremhæve et listigt Anløb ved Siden deraf, især fordi det ikke engang kunde være ham behageligt at tænke paa, hvorledes det vendte sig til en Seir for Modstanderen.

Hvad han derimod efter en umiskjendelig historisk og med diplomatisk Nøiagtighed udført Beretning om Herredagens Regjeringsforhandlinger og nye Kirkelov (Rec. 3. Juli) vilde nedskrive til Overveielse for sine Læsere, var de to store Beviser, denne Herredags Behandling af Tausens Sag gav, først paa Biskoppernes Upaalidelighed og Pligtforglemmelse, dernæst paa Kjætteriets Magt over Folkets Masse, begge to Themata, til hvilke han ofte kommer tilbage. Det er hverken Tausen eller hans Forhold under Sagen, Forfatterens Lidenskab her vender sig imod; men han gløder af Harme ved at tænke paa, hvorledes Biskoppernes og navnlig Rønnows Svaghed tilintetgjorde Frugterne af den Smule Seir, der var vundet, og hvorledes de

---

[1]) Det eneste, der kommer dem nær iblandt de Puncter, han opfører blandt Forhandlingsgjenstandene, er »at han havde talt ondt om Biskopperne, Præsterne og Munkene i hele Riget«; men som man seer, var denne Anklage langt mere udstrakt end den, de tilstedeværende Biskopper nedlagde for Retten, og er snarere en almindelig Bebreidelse for utilbørlig Stridsmaade.

kjætterske Borgere baade udenfor og indenfor Salen gjorde det umuligt at komme til en ordentlig og grundig Forhandling af den kirkelig theologiske Side af Sagen[1]). Naar

---

[1]) *Sc. R. Dan.*, hvor denne Deel af Chroniken læses 2, pag. 592—93, er saa lidet tilgjængelig for Læsernes Fleertal, at jeg tillader mig at give det Fornødne Plads her: Adeo prævaluit Satanas in hoc regno Daniæ, ut . . adeo pseudoepiscopi, quales tum multi erant, a veris episcopis dissentirent. Episcoporum titulos, honores, pompas, salutationes, privilegia, immunitates, possessiones, prædia, fundos miro studio ambiebant multoque strepitu vindicabant, ab Episcoporum officiis prorsus alieni, qua re factum est, justo Dei judicio . . . ut adversus impiissimam Lutheranorum sectam nihil poterat serio definiri, quod unico tantum exemplo compertum est. Victus enim regni magistratus improbis quorundam piorum efflagitationibus unum tantum diem dederunt causæ Lutheranorum, quo antesignanus ipsorum *Joh. Tausson* vocatus est, accusatus, auditus, convictus ac tandem, remissa sententia capitali, exilio comdemnatus, sed tanto vulgi insani Hauniensis tumultu et furore, ut de capite pene periclitarentur tam actores quam judices. Adeo nec honos nec reverentia ulla habita est regni magistratui, in quorum etiam capita sediciosis hæreticorum vocibus conspiratum est. Interea levissimis rationibus acta est fabula adversus eundem *Joh. Tausson*, quandoquidem ad serium tantæ rei tractatum ob sedicionis periculum non est perventum. Accusatus enim in paucis articulis impie prædicatis clamabat ficta quadam simplicitate, se falso accusari, pertinaciter negans, se id docuisse ac prædicasse, quod etiam Lutheranorum testimonio aperte confessum est, tametsi nemo aperte reclamaret, ne viderentur esse conjurationis in factionem publice factæ transgressores: tantum valuit impietatis et perfidiæ vinculum, ut factionis professores nec faterentur verissima nec proderent falsissima, magno suarum conscientiarum detrimento. Qua re palam factum est, quam hæresis res sit vehementer periculosa, quæ non solum hominum mentes dementat, verum etiam plane excecat. Nam quum negasset, se laudibus extulisse prophanationem sacrilegam templi Divæ Virginis, docuisse sacram Eucharistiam non esse adorandam, permisisse laicis judicium scripturarum, vetuisse plebi accessum templi Divæ Virginis, adeoque coegisse hominum conscientias ad consensum factionis, maledixisse episcopis, sacerdotibus ac monachis totius regni, aliaque multa, de quibus justissime accusabatur et sine quibus haud quaquam fuisset Lutheranus, habuit nihilominus ex astantibus civibus acclamantes testes eadem

man læser Beretningen med denne Forestilling, som den selv vækker, kan man saameget mindre forundres over, at den forbigaaer baade hvad Dommen indeholder og hvad der kunde være at sige om Tausens Forsvar, og hvilke enkelte Stridspuncter der forhandledes: Forfatteren iler hen over den egentlige Proces og har allerede afsluttet sin Beretning derom i de faa Ord: «vocatus est, accusatus, auditus, convictus ac tandem exilio condemnatus», hvortil han nu strax kunde have føiet den afsluttende Betragtning, som han tilsigtede, at alligevel lod Rønnow ham komme til Embedet igjen; men han standser for at medtage en Skildring af Kjætteriets forfærdelige Magt, som viste sig ved denne Leilighed. I raske Træk giver han et Billede af Situationen, og naar vi vide, at det er *Povl Eliesen* selv, der baade førte Ordet hiin Dag og det følgende Aar nedskrev dette, faaer man det Indtryk, at Alt hvad der skete ved denne Leilighed samlede sig for hans Tanke i eet irriterende Billede af en frugtesløs Anstrængelse mod

impudenter negantes, quæ ille prius negarat, non sine risu quorundam ex magistratu, qui ab eisdem civibus diversam relationem audierant, priusquam res ipsa ad judicium pervenisset. Verum rebus impiis palam diversum testantibus, obstructa sunt ora loquentium iniqua, ae tandem lata in illum condemnationis sententia, qua perpetuo est damnatus exilio. Porro post mensis spatium secessit, ne videretur contemptu manifesto dare occasionem gravioris dissidii. Sed quum divertit ad Magistrum equitum D. *Magnum Gøye*, totius Lutheranismi propugnatorem in hoc regno, quo vocatus erat, illius interventu ejusque filiæ ab Episcopo adamatæ restitui meruit. Episcopus enim Roskildensis hæresi quam religioni addictior, utriusque, patris scilicet et filiæ, importunitate victus, non minus stulte quam temere contra decretum totius magistratus consensit, eundem *Joh. Tausson* esse in Haffniam remittendum. Estque mox remissus, quum vix quindecim dies abfuisset, posterioribus prioribus deterioribus factis. Hanc vero gravissimam injuriam mirandum est a magistratu regni fuisse toleratam.

en Mand, der sagde Nei til alle Beskyldninger og dertil havde stormende Bifald af de Omstaaendes Skare, medens ikke Een vilde vidne imod ham. Men dette Billede er saa forskjelligt fra Rigens Høiesteret, at det meget mere viser os en Religionsdisputation, der blandede sig med Retsacten. Vi ville forsøge at klare Billedet af den.

5.

Religionsdisputationen.

Den skibyeske Chrønike er ikke den eneste Kilde, af hvilken vi vide, at en theologisk Forhandling fandt Sted ved denne Herredag. To samtidige Breve ere opbevarede, hvori der fortælles som Dagsnyhed, i det ene, at Hans Tausen var i Rette med Lector Povl Eliesen for Rigens Raad, i det andet, at disse tvende Mænd vare til en Disputation for alle Bisper og Prælater og Danmarks Riges Raad, Borgemester og Raad[1]). Det sidste, som hidrører

---

[1]) De vedkommende Stykker af disse Breve findes aftrykte i *Pall. Müllers* Grevens Feides Hist. 1. 112. Jeg tillader mig at aftrykke dem derefter. Den norske Biskop *Hans Ref* skrev under 2. August til Erkebiskoppen i Tronhjem, hvad han havde hørt fra Kjøbenhavn: »Mstr. Hans Tagesøn, ypperste Luthers Prædicant der i Byen, var udi Rette med Lectore Paulo Heliæ for Rigens Raad die lunæ post Canuti regis, og Mstr. Hans blev dømt til en Kjætter, Løgner, Tyv og Skalk, og med stor Bøn blev forlovet at blive der i Byen en Maanedstid og saa strax fare ud af Landet med sin Nonne.« Rigsraad *Knud Bilde* skrev under 28. Juli til sin Broder: »Maa Du vide, at Lector Povel og Mester Hans Markorsen, deres Predicanter her i Byen, vare til en Disputation for alle Bisper og Prælater og Danmarks Riges Raad og Borgemestere og Raad, og overvandt Lector Povel samme Predicanter udi mange Stykker, som han havde prædiket, baade om det hellige Sacramente og andet Bedragerie, som han havde prædiket her i Byen for fattige enfoldige og simple Mennesker, og maatte fornævnte Mstr. Hans rømme Landet.« Man seer, at de dog begge kun be-

fra et Medlem af Rigsraadet selv, benævner saaledes endog hele Acten som en Religionsdisputation; men vi tør neppe deraf udlede Mere, end at den theologiske Disputation var af et saadant Omfang og knyttede sig saa nær til Retsprocessen, at en Tilhører kunde efter sin egen Stemning regne den hele Forhandling for hvilken af Delene han vilde, og denne Brevskriver var en tro Tilhænger af det catholske Partie, der meente, at Tausen blev overvundet i mange Stykker. Men ingen af disse Kilder tilsteder os et nærmere Indblik i denne Disputations Forhold til Retsforhandlingen eller dens Hensigt og Virkning. Historieskriverne fra Reimer Kock til den nyeste Tid indrømme den egentlig ikke nogen Betydning i Dagens Optrin: de skildre, som ovenfor S. 28 berørt, det hele Foretagende som et Forsøg paa at sætte Recessen i Anvendelse til at fortrænge Tausen fra det selvtagne Embede i Kjøbenhavn, og naar de omtale, hvorledes Borgerne samlede sig væbnede og larmende udenfor Raadhuset, fortælle de, at Raadsherrerne, som gik ud for at berolige dem, erklærede, at der ikke handledes om noget Religionsforbud, men kun om Biskoppernes Forlangende, at Præster ikke maatte tilrive sig Embeder til Trods for dem[1]); kun forsaavidt kan Religionssamtalen mulig skimtes i denne Beretning, som der siges, at Folket var bange for, at der skulde foretages Noget imod Guds Ord og Religionen, — en Frygt, som unegtelig kunde forøges ved Povl Eliesens Optrædelse. *Rese-*

---

tragte Hans Tausen som luthersk Prædicant i Almindelighed, ikke som skyldig i Vranglære, og for en særlig anstødelig Bekjendelse har ingen af dem Plads.

[1]) Det er egentlig *Krag*, der har formuleret denne Fremstilling (*Ann.* Chr. 3. p. 19), og den gjentages endnu af *Pall. Müller*, Grevens Feide 1. D. S. 115.

nius kjender endnu kun det ene Punct af theologisk Betydning, som Dommen nævner, og selv *Pontoppidan* og *Münter* og de følgende Kirkehistorikere have ikke faaet Øie paa den skibyeske Chronikes Beretning om en Religionssamtale[1]). Vi ere saaledes henviste til Formodninger og Slutninger, som væsentligst maae støtte sig til Forhold og Personer, naar vi ville indordne denne Forhandling i den retslige Tiltale.

Der synes i denne Henseende tre Tilfælde tænkelige. Det første, at den anklagende Part havde oprindelig intet Mindre for Øie end at tilveiebringe en Herredagsdom over den lutherske Lære, hvorved den skulde blive fredløs i Landet, og at det var de evangelisk Sindede blandt Dommerne og vel ogsaa Folkets truende Holdning, der nødte dem til at indskrænke sig til det, som uden Hensyn til Læren kunde opnaaes, at faae Hans Tausen dømt efter Recessen og Stadsprivilegierne. Det andet, at Retssagen formelt kun var anlagt paa de tre i Dommen opstillede Klageposter, og at Anklagerne kun tilsigtede at styrke deres Sag ved at fremdrage Hans Tausens mislige Forhold til den nedarvede Kirkelære, og dertil vilde da navnlig det anstødelige Ord om Nadverens Elementer kunne benyttes. Eller endelig at Forkjættringsforsøget heelt og holdent hidrørte fra enkelte Ivreres særlige Ønske, der heftede sig til den offentlige Anklage som det beleiligste Øieblik til at vinde en Seir over den evangeliske Lære i Tausens Person, enten saa en saadan Forhandling har været forud besluttet eller alene har udviklet sig af Drøvtelsen af Klageposterne, der efter deres Natur maatte føre over til Spørgs-

[1]) Ogsaa i *min* Skildring af *Povl Eliesen* i dette Tidsskr. for 1848 mangler dette betydningsfulde Bidrag til hans Liv, som jeg altsaa nu her først skal tilføie.

maalet, om de haarde Ord mod Biskopperne og Bemægtigelsen af Kirker og Præsteembeder vare berettigede eller ikke. Povl Eliesens Tilstedeværelse taler utvivlsomt for, at man havde forberedt sig paa en Drøvtelse af Lærdommen; men vi maae lade det uafgjort, om der egentlig tilsigtedes dermed Andet end at støtte Klageposterne, og dette saameget hellere, som vi vide, at Meninger og Ønsker, Stemninger og Domme vare saa deelte i hine Usamdrægtighedens Dage, at eet og samme Foretagende kunde sees i meget forskjelligt Lys, ikke mindre med Hensyn til Planen end, hvad her blev Tilfældet, med Hensyn til Udbyttet af Disputationen, der blev opfattet paa de meest modsatte Maader.

Vi feile neppe ved at ansee *Povl Eliesen*, der kom til Herredagen i Biskop *Ove Bildes* Følge, for en af Hovedophavsmændene til den hele Sag, hvilken Herredagen i de fire Uger, den var samlet, viste fra sig til det Sidste. Herredagen havde forlængst taget en Beslutning om Kirkesagens Ordning, der i Hovedsagen gik ud paa at standse den nye Læres Fremskridt ved at lyse Fred over de bestaaende kirkelige Stiftelser og deres Rettigheder, og støttet til denne Beslutning var Recessen af 3. Juli udfærdiget, som rigtignok gik betydelig videre og derfor foranledigede Rigets Hofmester og Andre til at forlade Herredagen; thi den gav — som ovenfor omtalt — al Beskikkelse af Præster i hver Biskops Haand og truede dermed baade de evangeliske Prædicanter og Guds Ords Frihed. Alligevel var der dem, som ingenlunde vare tilfredsstillede »med denne Smule Forbedringsværk«[1]) og forlangte en Rets-

[1]) Coeperunt nonnihil tractare, er den skibyeske Chrønikes Ord om Rigsraadets Arbeide paa Recessen.

kjendelse afsagt. Rigsraadet var utilbøieligt dertil, men gav omsider efter «for nogle fromme Mænds indtil Paatrængenhed indstændige Bønner», siger den skibyeske Chrønike. En Retskjendelse mellem Religionsparterne kunde vistnok have udkrævet flere Dages Forhandling; men Rigsraadet ansatte endelig een Dag til Lutheranernes Sag[1]). Men det blev til *Hans Tausens* Sag: han var kaldet i Rette for en Skandbog, hedder det i Dommen. Man maa antage, at de forstandigere Rigsraader, mulig *Joachim Rønnow* selv, indsaae, at der var ikke Sted til at hænde Dom over et Kirkepartie, og derfor indstævnede de kun Tausen personlig: det var det Høieste, de efter Lovgivningen kunde naae, at see ham dømt for Injurier og fjernet fra Embedet. Men de kunde gjerne tillade de Ivrige at gjøre et Forsøg paa tillige at fælde ham som Kjætter. *Povl Eliesen* kunde gjøre det ret af Hjertens Lyst, thi han havde altid talt om et mundtligt Stævne[2]), og naar det ikke før havde kunnet lade sig iværksætte, fordi han neppe kunde ansee sig for personlig sikker og ikke heller vilde holde en Disputation, hvor enten en Borgemester eller «Pøbelen» skulde være Dommer[3]), saa var der nu den gunstigste Leilighed til at disputere for Kirkens og Statens ypperste Mænd: her var Stedet til at føre det Beviis, der bristede paa Herredagen 1530, ihvorvel man denne Gang kun kunde fælde een Mand, medens samtlige Prædicanter havde været indstævnede for Herredagen 1530.

---

[1]) «Causa Lutheranorum» maa naturligviis tages i Betydning af Retssag, Proces, thi ellers havde de allerede anvendt mange flere Dage paa Kirkesagen.

[2]) Han havde saaledes udfordret Hans Tausen 1530 og Raadet og Prædicanterne i Randers 1531 — s. min *Paul. Eliæ* § 20 S. 462 og 468.

[3]) Smstd. og den skib. Chrøn. p. 587: sub judice vulgo.

Religionsdisputationen gik for sig under Retsacten selv, inden Dommen blev afsagt. Nærmere kunne vi ikke bestemme Forholdet. Den havde selv Form af en Anklage, en Retsact[1]), men angik som saadan ganske andre Puncter end Prælaternes Klage, nemlig «nogle Artikler, som han ugudeligen havde prædiket», siger den skibyeske Chrønike, og den fortsætter Skildringen med at berette, at Tausen erklærede, at han anklagedes uden Grund, og nægtede at have lært, hvad han beskyldtes for. Chrøniken anfører exempelviis sex Poster, af hvilke dog egentlig kun een angaaer Læren alene (Hostiens Tilbedelse) og een den protestantiske Grundsætning om Lægfolks Adgang til at dømme selv efter den hellige Skrift, medens de andre mere referere sig til Kampen mod den bestaaende Kirke og enkelte Optrin i samme[2]); men der siges udtrykkelig, at han desuden blev anklaget i mange andre Artikler, om hvilke der kun i Almindelighed bemærkes, at det var lutter Ting, han maatte have lært, saa sandt han var en Lutheraner. Disse Ord ere forsaavidt mærkelige, som de vise, at det ikke var udaf foreliggende Skrifter eller andre Beviisligheder, at Anklagen blev ført, men alene udaf det almindelige Begreb om luthersk Prædiken, og tillige forsaavidt som de bestemt udelukke en Anklage for zwing-

---

[1]) I den skib. Chrønike: accusatus est, res ad judicium pervenisset.

[2]) Navnlig hans mundtlige Yttringer om Billedstormen i Frue Kirke 1530; et Forbud, han havde udstedt mod at besøge denne Kirke, efterat den 1532 var givet de Catholske tilbage (analog med Viborgensernes Banlysning af en Messepræst); en Sammensværgelse, han skulde have tvunget sine Tilhængere at indgaae (formodentlig kun et Udtryk for det Sammenhold i aandelig og social Henseende, som skulde knytte Menigheden sammen), og endelig hans haarde Ord mod Biskopper, Præster og Munke, (Povl Eliesen glemte her ikke sig selv).

liansk Nadverelære, hvilken (som ovenfor S. 35 er oplyst) Povl Eliesen slet ikke regnede til luthersk Lære. Naar det ikke destomindre er vist nok, at der blev Tale om de Ord, Tausen sagdes at have skrevet den hellige Nadvere for nær, kan Chrønikens Taushed derom saare let forklares deraf, at dette Incidentspunct ikke havde nogen Forbindelse med Disputationens egentlige Formaal at faae en Forkjættrelsesdom over Lutheranismen, og desuden kan denne Episode være indbefattet under den første almindelige Bemærkning, at Tausen mødte Beskyldningerne med den Erklæring, at han anklagedes med Urette, thi just i dette Punct vide vi af Dommen, hvorledes han exciperede mod Beviset og godtgjorde sin Uskyldighed paa den utvetydigste Maade, hvilket dog ikke forhindrer, at en og anden af Dommerne kan have tillagt denne Paaviisning af et skrevet Ord mere Vægt end Forfatteren af den skibyeske Chrønike selv.

Ved de andre Puncter, hvor et skrevet Ord ganske manglede, maatte Disputationen endnu blive mere tvetydig: de fleste Lærdomme og Udsagn kunde stilles saaledes, at Tausen med Føie kunde afvise Anklagen som uberettiget, uagtet han lærte noget Lignende, eller fordi han forstod de paaklagede Ord anderledes end Modstanderen. Vilde vi tænke os Povl Eliesen foreholde ham, at han havde roest det voldsomme Indbrud i Frue Kirke, hvor Folkeskaren med Øxer sønderhuggede Alter og Altertavle, saa kunde han billigen svare Nei, thi han standsede selv de Stormendes utilbørlige Færd; men vel muligt, at han dog, som Ordet gik, havde roest den evangeliske Nidkjærhed, som laae til Grund for det beklagelige Retsbrud. Om Hostiens Tilbedelse kunde Povl Eliesen med al Føie paastaae, at han forbød at føre den om i Procession for at tilbedes,

ja endog at opbevare den i dette Øiemed; men Tausen kunde med lige Føie erklære, at han ikke forkastede Tilbedelsen i Nadveren; han havde ikke blot beholdt Elevationen, som er den udvortes Betegnelse af Consecrationens Betydning, men skrev selv: «vi falde ned for Gud og tilbede i Sacramentet ikke det, som vi see, thi det er Viin og Brød, men det, som vi høre om, at Jesus Christus haver af Guds runde Barmhjertighed givet sit Legeme og Blod til alle Synders Forladelse og med egne Ord beskeder (melder, forkynder at være) samme Legeme og Blod i det hellige Sacrament paa Alteret, usynlig og ubegribelig» [1]), og mod den stille Messe, som Catholikerne brugte, sætter han en Tankegang, der forudsætter Tilbedelsen i Nadveren, naar han skriver: «jeg veed vel, at Gud vorder mig ikke vred derfor, om jeg ikke tilbeder det, jeg seer i Præstens Haand eller Monstrants, efterdi jeg veed ikke visselig, hvad det er uden Brød» (nemlig fordi Consecrationens Ord vare uhørligen hvidskede), altsaa — slutte vi — vil Gud efter hans Mening blive Den vred, der ikke tilbeder, naar han hører Ordet om hvad det er, som er i Præstens Haand; men dertil indskrænker ogsaa Enigheden sig; udenfor Handlingen, vilde Tausen sige, at vi ikke have Guds Ord for, at vi skulle tilbede det.

Ved denne Beskaffenhed af Stridspuncterne er det begribeligt, at *Povl Eliesen* kunde søge Støtte hos Rettens Bisiddere og Tilhørerne selv; men naar han vendte sig til Borgerne, vilde ikke Een bevidne, hvad han regnede for den meest afgjorte Vished, og naar *Hans Tausen* nægtede Noget, maatte han høre de hosstaaende Borgere tilraabe ham Bifald og gjentage hans Nei. Vendte han sig

[1]) Svar t. Lect. P. E. 4. og G. 2.

til den anden Side, kunde han see En og Anden af Rigsraaderne smile og ryste paa Hovedet, fordi de meente at have faaet ganske anden Besked af de samme Borgere før; de maae vel altsaa have holdt fast ved deres Tro, at Lutheranerne og Tausen vare skyldige i alle de Vildfarelser, der tillagdes dem. Men det var hverken Tid eller Sted til at naae en virkelig Afgjørelse: det Hele blev en Comedie, siger Chrøniken, der blev opført paa den meest overfladiske Maade, og derhos endog forstyrret udenfra.

Det er bekjendt, hvorledes Kjøbenhavns Borgere, der allerede vare blevne betænkelige ved den «uredelige Reces», samlede sig væbnede paa Gammeltorv. Det er nu oplyst, at de endog havde erhvervet sig Bistand af lübekske Landseknægte og Baadsmænd, der hemmelig vare practiserede ind i Byen[1]). Tausens Indstævning var dem allerede en truende Handling, men en Religionsdisputation for den meest reactionairsindede Deel af Rigsraadet, maatte være dem endnu betænkeligere: var Troen i Fare, kunde de ansee sig berettigede til Alt. Man kan let forestille sig, at Skarerne bleve uroligere, jo mere det erfaredes, at Læren var under Forhandling; Raadsherrer skulle have forestillet dem, at det alene gjaldt Biskoppens Krav paa Kirkerne, og at man snart var enig paa begge Sider. Desto Mindre kunde der ventes af Religionsdisputationens Fortsættelse; den Sag at dømme Lutheranerne maatte opgives som en Umulighed selv ved den heldigste Udførelse af den theologiske Strid. Folkeskarerne fordrede Tausen udleveret, før Acten var sluttet; om det skete, kan være

---

[1]) *Pall. Müller* Grevens Feide, efter det ovenanførte Stykke af *Reimer Kock.* Det kaster mulig Lys paa den skibyeske Chrønikes Ord, om at der var en Conspiration indgaaet ved Kjætternes oprørske Kald.

uvist; men de fik Tilsagn om hans personlige Sikkerhed, og rimeligviis afbrødes Disputationen.

Ved Dommens Afsigelse kan det under disse Omstændigheder ikke betvivles, at Meningerne vare meget deelte om Disputationens Resultat, og at de ivrig catholske Raadsherrer ligesaa meget have seet den lutherske Kjætter som Injurianten i den Indstævnte, medens paa den anden Side de borgerlige Bisiddere have holdt sig til den reent retlige Side af Sagen, og de Besindigere maatte indsee, at det kun var denne, der laae for paa Herredagens Retterthing. At imidlertid Tausens Venner kunde forlange optaget hans Forsvar i Henseende til en Beskyldning, der gik saalangt ud over Lutheranismen som Zwinglianismen, er meget begribeligt; men ligesaa begribeligt synes det, at de ivrigste catholsksindede Rigsraader kunde i deres egne Tanker fastholde det lutherske Kjætterie som Noget, for hvilket han burde straffes eller for hvilket idetmindste de selv dømte ham skyldig.

Vi bemærke dette med Hensyn til de to private Breve, der ovenfor ere omtalte, hvis rette Værd nu tør være aabenbar.

Fjorten Dage efter berettede Rigsraad *Knud Bilde* i et Brev til sin Broder, »at Lector Povel og Mester Hans Markorsen, deres Predicanter her i Byen, vare til en Disputation for alle Rigets Bisper, Prælater og Danmarks Riges Raad og Borgemester og Raad, og overvandt Lector Povel samme Prædicanter udi mange Stykker, som han havde prædiket, baade om det hellige Sacramente og andet Bedragerie, som han havde prædiket her i Byen for fattige, enfoldige og simple Mennesker, og maatte forne Mester Hans rømme Byen og Landet; og gik der stor Bøn derfor, at han ei skulde staae sin Straf, og aldrig maa

mere prædike her eller og andetsteds paa hans Liv at gjøre»[1]). Det er en Beretning, hvori man meget mere seer denne Rigsraads Motiv til sin Stemme end en paalidelig Skildring af Sagen og dens Udfald, da han hverken nævner Dommens Klageposter eller gjengiver Domsconclusionens Indhold rigtigt. Dog maae vi bemærke, at han kun har Øie for hvad Tausen beskyldtes for at have lært om Sacramentet og Andet i mange Stykker, saaat det ikke engang for ham er nogen enkelt Vranglære, han skulde være blevet overbeviist om end sig selv have bekjendt. Knud Bilde kan tænke paa Povl Eliesens Beviis af den haandskrevne Bog (skjønt han kun nævner hvad han havde prædiket) og paa Hostiens Tilbedelse, Messeofferet og mange andre Spørgsmaal om Nadveren, der vistnok forekom; men han stiller dem alle lige med hvad Tausen ellers havde forført Folket med, saaat hans Tanke ikke fortrinlig er fæstet paa noget Enkelt, hvorom han var blevet overbeviist, men samler under Eet alt hvad Povl Eliesen, efter hans Formening med seirrige Grunde, «i de mange Stykker» havde paaviist at være vildfarende Lære.

Paa anden Haand lød Beretningen i et Brev som Biskop *Hans Ref* i Oslo skrev til sin Erkebiskop: «Mester Hans Tagesen, ypperste Luthers-Prædicant der i Byen var udi Rette med Paulo Heliæ for Rigens Raad — og Mester Hans blev dømt til en Kjætter, Løgner, Tyv og Skalk, og med stor Bøn blev forlovet at blive der i Byen en Maanedstid og saa strax fare ud af Landet med sin Nonne»[2]); Rygtet voxede paa sin Vei, og dersom endog Ordet Løg-

[1]) *Pall. Müller* Grevens Feide 1, 112—13.
[2]) Smstd. S. 112.

ner skulde have sit Støttepunct deri, at han 1531 havde paastaaet, at P. E. havde paadigtet ham et Ord, som denne nu paaviste i Manuskriptet, og dersom Tyv og Skalk mulig skulde referere sig til Bemægtigelsen af Kirkerne og Forholdet til Billedstormen, saa er dette en saa kjæmpemæssig Forstørrelse af disse Poster, at det Andet, at han blev dømt til Kjætter, meget vel kan betyde, at Nogle af Dommerne med Glæde stemte for Straf, fordi han, efter deres Skjøn, var klarlig beviist at være en luthersk Kjætter; i ethvert Tilfælde kan dette Ord af en Mand udenfor Riget ikke have nogen Vægt til at forandre den Opfattelse af Sagen, der udtrykker sig i Dommen og bestyrkes ved alle Forholds Betragtning, at en theologisk Strid kun gik ved Siden af Retsacten og ikke fik nogen Indflydelse paa Dommens Indhold.

Udenfor Retssalen havde Religionssamtalen drevet Spændingen til det Høieste, og det er i den Henseende værd at lægge Mærke til, at det Øienvidne, der beretter om den Modtagelse, Rigsraaderne og især Biskopperne fandt, udtrykkelig tillige nævner deres Munke som Gjenstand for samme Forbittrelse[1]. Iøvrigt er det ikke klart, hvorfor just Forbittrelsen meest skulde have vendt sig mod *Rønnow*, som der siges: det maatte da være, fordi han havde lovet at befordre Evangeliet eller fordi han var nærmest til at have beskyttet Tausen; man kunde ellers være tilbøielig til at troe, at dette blot er fremkommet som en Slutning af det bekjendte Factum, at *Hans Tausen* personlig ydede ham sin Beskyttelse; men dette kunde naturligen forklares af, at han dog var hans egen Biskop.

---

[1]) *Reimer Kock* ovenfor S. 29 Noten.

Som et Angreb paa Lutherdommen var denne Religionssamtale saaledes fuldkommen frugtesløs: selv Herredagsdommen maatte gjentage det Tilsagn, som Recessen indeholdt, og uden den Tvetydighed, som laae i dens Ord. *Rønnow* maatte forpligte sig til at sætte Præster og Prædikanter (!) ved Kjøbenhavns Kirker, som skulde lære «det hellige Evangelium og Guds rene Ord, som de ansvare ville og bekjendt være» (ikke efter den hellige Kirkes Overlevering), og dette var med andre Ord: at indsætte andre Prædicanter som Tausen selv. Saalidet kunde man tænke paa at domfælde den nye Lære, og da *Rønnow* nu endog lod sig overtale til at gjenindsætte Tausen selv, blev det den fuldkomneste Skuffelse for dem, der havde troet dog idetmindste at have berøvet Menigheden denne store Fører, «saaat det Sidste blev værre end det Første», siger Chrøniken. Skuffelsen kom ikke blot fra den upaalidelige Biskop; men hele Regjeringen skuffede Povl Eliesens Tillid; han fandt det ubegribeligt, at den vilde taale, at Biskop Rønnow «imod al Ret» saaledes tilintetgjorde Rigets Høiesterets Dom, og virkelig tyder det Indemnitetsbrev, som *Mogens Gjøe* udstedte til Rønnow i denne Anledning[1]), paa en lignende Tankegang: det er, som om Rigens Hofmester forkastede den fældede Dom og gaaer i Borgen for, at det ikke skal komme Rønnow til Skade at have tilsidesat den. Det er et Vendepunkt i Reformationshistorien under Thronledigheden, som Historikerne neppe have tillagt tilstrækkelig Betydning[2]); men det er tillige forsaavidt en Virkning af Optrinet paa Kjøbenhavns Raadhuus, som

---

[1]) *Hvitfeld* Bl. C.

[2]) *Hvitfeld* synes at have følt dets Betydning, da han dertil knytter den bekjendte Bemærkning, at saaledes havde Borgerne ikke senere behøvet at tage Religionen til Paaskud for deres Opstand.

Folkets Ophidselse ved Forkjættringsforsøget tør have bidraget ikke lidet til at gjøre det aabenbart, at Regjeringen maatte indslaae denne Vei[1]. *Tausen* selv har neppe mistvivlet om at beholde sin Stilling; derfor forlod han Byen før Tidsfristens Udløb, inden Rønnow kunde besætte Embedet med en Anden, og ved dens Udløb var Forliget opnaaet. Havde Herredagen i Stilhed og efter den simpleste Rettergang dømt Tausen som Æreskjænder alene, havde maaskee Følgen for hans personlige Stilling været betænkeligere. Men Hidsigheden forivrede sig og forregnede sig paa engang.

6.

Slutning om den skibyeske Chrønike.

Det Ovenstaaende tør vel nu betragtes som et fuldstændigt Beviis for, at Forfatteren af den skibyeske Chrønike ikke har gjort sig skyldig hverken i vitterlig eller uvitterlig Sandhedsforvanskning i Fremstillingen af Herredagens Historie 1533. Det vilde ogsaa mærkværdigt have contrasteret mod den store Nøiagtighed, hvormed Begyndelsen og Slutningen af denne Herredags Historie er nedskrevet. Men jeg bør ikke undlade at tilføie et Par Ord om det andet Tilfælde, hvori den samme skarpsindige Critiker har fundet et Støttepunct for en lignende Bebreidelse mod *Povl Eliesens* historiske Fremstilling af Forhold, der angaae ham selv.

Under Aaret 1519, hvor han taler om det academiske Collegium, han forestod, beklager han sig over, at han selv (i en senere Tid) fik bitter Anledning til at fortryde, at

---

[1]) I Norge troede man, at Borgerne, »som ginge til Harnisk og Værge, skulde faae stor Straf derfor med Tiden«, saaledes skriver *Hans Beff* i det omtalte Brev; nærved saae Sagen anderledes ud.

han tog sig af adskillige haabefulde unge Studerende, da de siden næsten alle gik over til Lutheranernes Parti og derved bragte ham i Vanrygte og Mistanke som den, der selv heldede til Lutheriet. Deres Overgang falder i Aarene 1527 og følgende, og altsaa maatte dens Virkning ogsaa først kunne indstille sig dengang eller senere. Men nu mener Prof. *Pall. Müller* at kunne gribe ham i en falsk Sammenstilling af Begivenheder; thi allerede 1524 var han Gjenstand for Mistanken, altsaa længe før de unge Mænds Frafald, og da de faldt fra, var han saa udpræget Modstander af Lutherdommen, at deres Frafald ikke skulde kunne vække nogen Mistanke mod ham[1]). Der sluttes altsaa, at han har givet en uberettiget og hadefuld Forklaring af den Mistanke, der hvilede paa ham, ved at søge Kilden til den i de unge Mænds Frafald 1527—29.

Men herimod maae vi bemærke tvende Ting: først at han ingenlunde siger, at disse Mænds Frafald var den første og eneste Grund til den Mistanke, hvori han kom; han siger blot, at han fik Skam til Takke af dem, saasom han, da de bleve Kirken utro, for deres Skyld maatte høre ilde. Og dernæst er det ingenlunde en given Sag, at *Povl Eliesen* var fri for Beskyldning, Mistanke og Bebreidelse, efterat han 1524 havde afviist det første Angreb og endog 1526 begyndt at bestride Lutheranerne. Dette er saa langt fra at være Tilfældet, at vi idetmindste indtil 1530 kunne paavise baade utvivlsomme Spor deraf og umiskjendelige Støttepuncter for saadan Mistanke.

I Aaret 1524 oversatte han *Luthers* Bedebog, men henlagde Oversættelsen, da han mødte Beskyldning for hemmelig Lutheranisme, som iøvrigt dengang støttede sig

[1]) A. St. S. 48—50.

meest til hans Yttringer om Geistlighedens Levnet og Rigdom og til den Aand, der udgik fra hans Skole. Men i Aaret 1526 udgav han denne Oversættelse alligevel, trods dens aldeles evangeliske Aand. Og medens han var Professor ved Universitetet, paa den Tid, da Biskop *Lage Urne* fandt det fornødent at træffe Forholdsregler mod den nye Aands Indtrængelse der, arbeidede Povl Eliesen alligevel 1528 sammen med *Frands Wormordsen* paa Oversættelsen af Davids Psalmer, hvortil tvende Udgaver af *Luthers* Oversættelse og hans Indledning bleve benyttede. I den første af disse Bøger omtaler han i Fortalen af 1526, at han vidste, at han havde Uvenner, der gjerne vilde gjøre ham «til Luthers, om de kunde der faa Lempe til», og Ingen kan troe, at han afkræftede Mistanken ved de Forklaringer om sit Forhold til Luther, som denne besønderlige Fortale indeholdt. I den anden Bog bevidner Fr. Wormordsen, at Paul El. «altid giver det Arbeide stor Magt, som udi en retsindig Mening udtrykker den hellige Skrift paa vor almindelige Tale», og at «den gode Fader Lector Povel» havde ydet sin Bistand meget villigere, «end Mange af hans Uvenner skulde tro, som nu beraabe ham det hellige Evangelii Fjende og Modstander» — en Roes, der maatte lyde betænkelig i en Mands Mund, der inden faa Maaneders Forløb stod i de Evangeliskes Række ved den nye Høiskole i Malmø [1]). Hvor heftigt endog *Povl Eliesen* paa samme Tid skrev mod de lutherske Prædicanter, kunde det dog ikke blive en Hemmelighed, at han selv endnu stedse stod den bibelsk praktiske Retning i Reformationen nær, og at han formildede det kirkelige Lærebegreb «efter Skrift og Skjæl» i mangt et Punct, navnlig i Læren om Tro og gode Gjer-

---

[1]) Min *Paul. Eliæ* S. 95, 110, 123, 127, 190, 197.

ninger og om Sacramenterne; og endnu mindre kunde det oversees, at han ved Siden af al Polemik til den ene Side bestandig udstødte Suk og stundom lydelige Klager over Geistlighedens Sæder, Embedsførelse og verdslige Livsretning. Navnlig kom alle disse Ting paa en paafaldende klar Maade tilsyne i det store Stridsskrift, han i Begyndelsen af Aaret 1530 udarbeidede imod den saakaldte Malmøbog: nogle af Biskopperne havde opfordret ham til at sige sin Mening om denne udentvivl af *Peder Lauridsen* skrevne Bog, i hvilken «de unge Malmø Mænd» i Borgemesters og Raads Navn havde gjort Rede for de Forandringer, der da vare foretagne i det nu fuldstændig reformerede Malmø. Hans Betænkning blev til et stort Modskrift, som nu først er blevet bekjendt[1]), og det yder væsentlige Bidrag til at fuldstændiggjøre Billedet af Povl Eliesens ikke meget faste, meest bibelske Lærebegreb[2]), og desuden indeholder det den aabne Erklæring, at medens «Somme ere faldne saaledes i den ny Handel, at de ville plat forvandle Alting», og Andre hænge saa fast ved det Gamle, «at de ville forsvare Alting baade Godt og Ondt», saa gives der et tredie Slags Folk, der «gjøre Eet med begge Slags, saaat de paa ingen af Siderne give den ganske Handel Magt», og med dette tredie Slags vil han selv gjøre fælleds Sag[3]). Hvor alvorligt han endnu mente det, sees deraf, at han anbefaler Ophævelsen af Coelibatsloven og væsentlig Forandring i Brugen af de kirkelige Midler og Embeder til den lavere Geistligheds bedre Forsørgelse,

---

[1]) Trykt første Gang i *Sechers* Povl El. Skrifter S. 343—509.

[2]) Navnlig S. 408, 494, 354—355—359, 383—394, 482, 488.

[3]) S. 346—47. Det er det selvsamme, som han allerede havde sagt 1526, da Kongen havde æsket hans Mening. *S R. D.* II, 581—82.

Studiers Fremme etc.[1]), og aldrig løde hans Klager over den geistlige Stands Fordærvelse og sørgelige moralske Tilstand stærkere end i dette Skrift: de vende sig endog mod Biskopperne selv, og Munken taler med stor Frimodighed til dem om hvad de skulde gjøre og lade som Kirkens Styrere[2]). Dette Skrift er formodentlig overgivet Biskopperne i Manuskript, og det kom, saavidt vides, aldrig ud; men enten dette havde sin Grund i Indhold og Tone eller i andre Omstændigheder, var det vistnok ikke skikket til at bestyrke den Erklæring, han forresten ogsaa i det gjentog, at han havde brudt med den hele lutherske Handel[3]).

Endelig kom Mistanken endnu i samme Aar for Dagen netop i den Forbindelse, som det omhandlede Udsagn i Chrøniken paapeger. Ved Herredagen i Kjøbenhavn fra 2 Juli 1530, hvor tydske Lærde vidste anderledes at hævde det kirkelige Lærebegreb, og Povl Eliesen kun spillede en underordnet Rolle ved at redigere Klageposterne, havde han den Ubehagelighed, at de evangeliske Prædicanter i deres Tilsvar beraabte sig paa ham i Læren om den retfærdiggjørende Tro. Den tydske Doctor, som skrev den latinske Gjendrivelse af dette Tilsvar, tog ham naadig i Forsvar, men dog kun halvt: «Han var vis paa, at Paulus Eliæ var altfor lærd en Mand til at han skulde være enig med dem i de tre falske Paastande (mendacia), som de vilde udgive sig for at have tilfælleds med ham», og, hvad der ikke var mindre ubehageligt, i samme Aandedræt kaldte

[1]) S. 430, 395, 407, 503.

[2]) S. 396, 407, 417, 420 (Præsterne ere nu Drankere og Bolere); 503 (I have nu i mange Aar gjort Kost og Tæring paa megen unyttig Handel og Eders Embede saare usømmelig; lader nu Guds Ord og koste Eder Noget!)

[3]) S. 352.

han ham «deres Lærer, hvem de ikke burde som utaknemlige Disciple kaste Haan paa ved et saa krænkende Navn som Evangeliets Apostat, om han endog som andre hæderlige Mænd før ham havde skiftet Mening om Lutherdommen» [1]). Naar en Udlænding saaledes fremhæver et Lærerforhold, der laae flere Aar tilbage i Tiden, kan man ikke betvivle, at der blev tillagt det Betydning som medvirkende Aarsag til de unge Mænds dogmatiske Retning, og derfor kunde Povl Eliesen visselig med al Grund sige, at han maatte høre ilde for disse Disciples Skyld, som dengang i saa betydeligt Tal sluttede sig til Reformationen, og der er saaledes intet Usandt i den anteciperende Bemærkning, som han gjorde i Chrøniken under Aaret 1519, at han «maatte høre ilde hos Mange for deres Frafalds Skyld». Det er som en Anklang af en bedre Selverkjendelse end den, han førte til Skue i sine Strids-Skrifter, naar han i den samme Forbindelse skriver, at Lutheranismen var det farligste af alle Kjætterier, «saasom det ikke lod Nogen, om end nok saa ærlig og from, ganske urokket fra den ene eller den anden Side»; thi den havde unægtelig berørt ham saa stærkt fra to Sider, at man vel kunde tiltroe ham at være halv Lutheraner, undtagen i de Øieblikke, naar Lidenskaben kun lod ham see Skyggesiden ved Personer og Optrin. Men at Lidenskaben dog ikke har bragt ham til at fortælle vitterlig Usandhed, troer jeg nu at have beviist ogsaa for dette Puncts Vedkommende.

[1]) Min *Paul. Eliæ* S. 464 Not. 29 og 466 Not. 32 og i mit Program 1847 de confutatione lat. p. 50.

Alses Overgivelse til de kejserlige Tropper
i Krigen 1627—29.

Af O. Nielsen.

I Efteraaret 1863 overgav Hr. Etatsraad Regenburg mig nogle Pakker gamle Dokumenter, med det Ønske at jeg vilde undersøge, hvorvidt de kunde yde Bidrag til Fædrelandets Historie. Iblandt disse fandtes en Mængde Oplysninger om Alses Overgivelse til de kejserlige Tropper, om hvilken Genstand Historien, saavidt mig er bekendt, saa godt som tier, og jeg udarbejdede deraf følgende Afhandling til slesvigske Provindsialefterretninger, der stansede ved den ulykkelige Krig 1864. Over Hertuginde Dorothea er 1639 i Hamborg trykt en Ligprædiken af den sønderborgske Hofpræst Johan Bøldich, der ikke findes paa vore Bibliotheker, men da Lachman har kendt den og han intet meddeler om Alses Besættelse, maa man antage, at den intet Udbytte vil meddele om nærværende Emne.

Efter det uheldige Slag ved Lutter am Barenberg 15de Avg. 1626 trak Kristian den Fjerde sig tilbage mod Elben, og Krigen førtes fra nu af mest ved Marscher og Smaakampe. De tyske Fyrster, som ikke tidligere vare frafaldne, forlode ham for störste Delen nu, ja nogle, som Erkebispen af Bremen af det gottorpske Hus, gik endog ligefrem over til Tillys Armé. Den danske Vasal Hertug Fredrik af

Gottorp, der selv havde en Broder i den kejserlige Hær, søgte, saa længe Kongen endnu var syd for ham, at indtage en mæglende Stilling, og virkede ikke alene intet i den sidste Del af Krigen til Landets Forsvar, men tvertimod aabnede straks sine Fæstninger for Fjenden, saasnart denne havde overskredet hans Grænser. Paa Landdagen i Rensborg 27de Nov. vedtoges vel en almindelig Udskrivning i Hertugdömmerne af Mandskab til Landets Forsvar, ogsaa i den hertugelige Del, men denne dreves ikke med Kraft, og Hertugen forblev passiv, især efter et Truselsbrev fra Tilly.

Som Hertug i Sønderborg sad dengang Hans den Yngres Sön Alexander; han og hans Brødre vare ligefrem Kongens Lensmænd, og der kunde intet Spørgsmaal være om hvilket Parti de burde tage, men Kongen fandt ingen Understøttelse hos dem, mere end den de vare nødte til at yde.

Hertug Alexander døde 13de Maj 1627 og efterlod sin Enke Dorothea, Datter af Grev Johan Günther af Schwarzburg med 6 Sønner og 1 Datter. Efter hans Ønske skulde Dorothea overtage hans Godsers Bestyrelse[1]); hun var en paa Karakter og Legeme svag Kvinde; hendes Slægt var tysk, hendes Broder tjente i Tillys Hær og de hertugelige Forbindelser vare ikke skikkede til at give hende nogen Kærlighed til Danmark; hun havde ingen Raadgivere, hendes Frænder gave hende kun ubestemte Svar, saa hun var i en pinlig Stilling, torde ikke forlade Kongens Sag, da denne i et Øjeblik kunde landsætte et Troppekorps paa Als, men vovede ej heller andet end at vise sin Underdanighed mod den kejserlige Höjhed. Hun var saaledes

[1]) Lachmann: Einleitung zur Schleswig-Holsteinischen Geschichte III. 117.

mellem 2 Ilde; at hun svigtede Kongen, maa mere tilskrives Omstændighedernes Magt og hendes Svogres Paavirkning end egen Mangel paa Troskab.

Efterat det danske Troppekorps i Schlesien var blevet tilintetgjort, ventede man Wallensteins Ankomst til Nordtyskland og hans Forening med Tilly, hvorved Kristian den Fjerdes Magt öjensynlig vilde blive brudt. 15 Marts og følgende Dage 1627 holdtes en Landdag i Kiel, hvor betydelige Skatter udskreves. Paa Befæstningsværker i Holsten maatte der nu ogsaa arbejdes med Iver, og 7 Maj udgik kgl. Befaling, at Kongen havde forordnet Brejde Rantzov til Botkamp, at han skulde fremme et Skanseanlæg ved Tremsbüttel, hvorfor Undersaatterne paa de fyrstelige og adelige Godser uden Vægring maatte indfinde sig der og arbejde med al Flid. Det synes, som der efterhaanden fra de forskellige Egne er sendt Mandskab hertil, ti först 8de Juli udstædtes Brev til Hertuginden paa Sønderborg, at hun Søndagen den 29de Juli skulde lade sine Undersaatter møde ved Tremsbüttel, hver med en Skuffe eller Spade og hver tredje Mand med en Hakke, forsynede med Føde for 8 Dage, i hvilken Tid deres Arbejde skulde være fuldendt; tillige opfordrede Rantzov hende til at give dem nogle Ord, at Værket saa meget flittigere kunde befordres. Men hun undskyldte sig i et Brev af 17de Juli: I hendes Sörgestand var det hende nu aldeles umuligt, men 12te eller 19de Avg. skulde hun tilvisse sende Mandskab; hun vilde gerne bidrage sit til Fædrelandets Forsvar, men hendes Land og Undersaatter vare i eǹ elendig Tilstand paa Grund af en Indkvartering af Ryttere i over 18 Uger, der först nylig havde forladt hende, saa at den störste Del med Koner og Börn neppe havde Brød til at opholde Livet med; hun havde selv i disse Dage sendt et Bud til Kongen

i Lejren ved Lauenborg og han havde tidligere lovet at skaane hende saa meget som muligt, hvorfor hun bad Rantzov om ikke videre at tvinge hende.

Ved et trykt aabent Brev dat. 30te Juni havde Kongen sammenkaldt en Landdag i Rensborg til den 24de Juli; til denne afsendte Hertuginden sin Hovmester Thomas Grot, ikke forat han skulde deltage i dens Beslutninger, skönt hun dog havde faaet en Indbydelse fra Prins Kristian af 17de Juli til at afsende et Sendebud med Fuldmagt til at stemme om, hvad der kunde tjene til Fædrelandets Beskyttelse og Bevaring, men forat han skulde opsøge Prinsen og forebringe ham hendes Mangel paa Evne til at sende Mandskab til Tremsbüttel. Dagen efter sin Ankomst fik Grot Besøg af Udsendinge fra Stænderne, der forelagde ham en Betænkning til Underskrift, men han vovede ikke at handle uden Fuldmagt; ligeledes sendte Hertug Joakim Ernst af Pløn Bud efter ham, ej heller ham torde han indlade sig med. Derimod søgte han at faa Prinsen i Tale og efter flere forgæves Forsøg fik han endelig Lejlighed til at faa denne tilstillet en Skrivelse fra Hertuginden. Prinsen forebragte Sagen for Kongen og lod Thomas Grot give det Budskab 27 Juli, at paa sidste Landdag var denne Arbejden paa Skanserne almindelig besluttet og indvilliget af menige Landstænder, og skönt Kongen gerne vilde forskaane sine Undersaatter, saa var der dog Følger at befrygte heraf, idet andre ligeledes vilde undslaa sig; forat et saa nødvendigt Værk til Fædrelandets Forsvar og Sikkerhed ikke skulde saaledes blive opholdt, fandt Kongen det derfor raadeligst, at hun lod sine Folk indfinde sig, ellers tilbød han sig i Fremtiden at lette hende andre Besvær, som maatte fremkomme. Grot gjorde Indvendinger herimod til Marskalken, som bragte ham dette Svar, men

denne svarede, at han ikke kunde udvirke mere, det var desuden aldeles nødvendigt at anvende Landets yderste Magt og Formue; i Fortrolighed vilde han desuden fortælle, at Hertug Filip paa Glyksborg havde gjort lignende Undskyldning formedelst paalagt Indkvartering, men Kongen havde «*rotunde*» afslaaet det. Dog da Landdagen havde bestemt, at Rensborg skulde befæstes, holdt Marskalken vel for, at Hertugindens Undersaatter kunde benyttes der istedenfor at drage den lange Vei til Tremsbüttel og han vilde medvirke dertil.

Medens Forsamlingen stod paa i Rensborg, gik Tilly over Elben 26de Juli. Det almindelige Opbud, som den tidligere Landdag havde fastsat, naar Nøden krævede det, kom nu i Stand og 28 Juli udstædte Kongen en kort Forordning derom, der næste Dag i en udvidet Skikkelse udgik fra Krigskommissariatet[1]: alle over 18 og under 55 Aar, adelige og uadelige, Borgere og Tyende af hvilken somhelst Stand skulde give Møde paa forskellige Steder, den slesvigske Adel og frivillige Ryttere i Rensborg. I störste Forvirring skiltes Landdagen ad og hver drog sin Vej for at fremme sine Planer. 4de August 1627 affærdigedes et Brev dat. Krempe fra Kongen til Hertuginde Dorothea: det var hende uden Tvivl bekendt, hvorledes Fjenden ikke alene havde faaet «Foddistriktet» paa denne Side Elben, men Kongen ogsaa fattet den uundgaaelige Beslutning at lade Udbud udgaa over de slesvigske og holstenske Fyrstendømmer; forat hendes Undersaatter ligeledes kunde give Møde, da ingen billig kunde afslutte sig fra saa almindeligt Forsvar, saa kom han «freundtvetterlich» til hende, da Faren forstörredes hvert Øjeblik, at hun ogsaa vilde lade udgaa Forordning herom og det med höjeste Alvor, at

[1] Trykt hos Lachmann, III. 167.

hendes Folk tilligemed de øvrige kunde give Møde paa Hakshede. Brevet var besynderlig nok stilet til den afdøde Hertug Alexander.

Udentvivl straks efter Modtagelsen af denne Skrivelse skrev hun 7de Avg. til Hertug Fredrik paa Gottorp og til sin Svoger Joakim Ernst og bad dem om Raad og om at meddele hende, hvorledes de havde betænkt at forholde sig, men deres Svar ydede hende ikke stor Hjelp, de havde begge undskyldt sig hos Kongen, men endnu ikke faaet hans Resolution, de torde ikke raade hende til at unddrage sig Kongens Bud, men overlod alt til hendes eget Forgodtbefindende. I sin uvisse Tilstand skrev hun 23 Aug. et Brev til Prins Kristian: hun vilde gerne lyde Kongens Bud, men i hendes sörgelige Enkestand og med sine mange umyndige Børn var hun berøvet den bedste Raadgiver og kunde ikke bringe Mandskab tilveje saa hurtig, hun bad ham paa bedste Maade undskylde denne ringe Tøven; den Skat, der paa sidste Landdag var paalagt hver Plov til næste Bartholomæi Dag (24de Aug.), var det en Umulighed at udrede saa hastig, især naar Undersaatterne selv skulde møde i egen Person med fornøden Proviant; dette bad hun ham betænke, men hun vilde paa ingen Maade unddrage sig det fælles Fædrelands Forsvar, tvertimod rette sig efter, hvad han resolverede. Medens hun ventede paa Svar, var Tilly rykket nærmere, og det befrygtedes, at han tilsidst vilde sprænge det danske Forsvarskorps; for at betrygge sig mod de mulige Følger heraf, indgav hun et Bönskrift til den «allerdurchlauchtigste, uovervindeligste» romerske Kejser om en Salvegarde for sine Godser: hendes Ægtefælle var for faa Uger siden død og hun hensad med 7 umyndige Børn; hendes sal. Herre havde levet ikke alene som en kristelig Fyrste og

ført en oprigtig Vandel til det sidste, men var forbleven i störste Lydighed mod Kejseren og i samme Hensigt altid og til sin sidste Stund havde adhorreret, instigeret og med Flid formanet sine Sönner til det samme; hun var en afdelt Fyrste og havde intet med Krigen at göre, hvorfor hun bad om ikke at blive molesteret og betrængt af hans Krigsmagt, men at han vilde meddele sine Generaler skriftlig Befaling til ikke fjendlig at angribe hende og hendes Land eller bebyrde det med Krigspressurer, derimod beskærme hende mod al ubillig Vold og Plyndring; denne hans Forsorg for Enker og faderløse vilde Gud lönne med timelige og evige Goder. Herved havde hun paa en Maade brudt med Kongen; Prinsen besvarede vel fra Rensborg den 27de hendes sidste Skrivelse, men han kunde ikke indvillige i hendes Forlangende uden Kongens Samtykke, haabede meget mere, at hun nu ikke vilde unddrage sig det fælles Forsvar, men medvirke sit dertil.

Tilly og Wallenstein forenede nu deres Hære og betraadte Holstens Grund den 30te Avgust, de anlagte Skanser toges med Lethed, da Mandskabet tildels for længe siden af Frygt havde forladt dem; den 7de Sept. indtoges Pinneberg og den 15de trak Markgreven af Baden sig tilbage fra Oldenborg og fik sit Korps tilintetgjort, hvorved Halvøen blev aaben for de fjendlige Skarer; vel forsvarede enkelte Fæstninger sig, som Rensborg, der holdt sig til den 6te Okt.[1]), men hurtig udbredte Fjenden sig over Landet, jagende Kongens for störste Delen lejede Tropper foran sig, lige til Vendsyssel; den 28de Sept. kom de kejserlige til Ribe den 2den Okt. til Vejle. Kongen selv drog til Fyn og Her-

[1]) Lachmann III. 188. 199. Waitz Schleswig-Holsteins Geschichte II. 518.

tuginde Dorothea maatte endnu bevare Freden med ham, der saa let kunde landsætte et Korps paa Als, hun skrev derfor til ham 10de Sept. og fortalte ham, at da Krigsuroen var kommen til dem og hun med sine Börn og andre tilkomne fyrstelige Slægtninge og Venner ingen andre Steder havde at opholde sig, havde hun forat fritages for Krigens Medfør udbedt sig Forskaaning af den kejserlige General. »Derefter vil Eders kgl. Maj. af os af bestandigt Hjerte være forsikret, at vi ikke videre har disponeret og indrettet vor oprigtige Intention end til at faa nævnte Forskaaning, vi os ogsaa ellers ikke vil göre delagtige med Kontraparten i nogen Konspiration, Akkord og andre Sager» og hun haabede, at Kongen ikke fortænkte hende deri, ja meget mere vilde hjælpe hende til, at hun ikke blev bedrøvet eller besværet af hans Flaade. Fra Dalum fulgte ogsaa Svaret af 30te Sept., at han gerne undte hende og hendes Börn al Sikkerhed og havde ikke noget imod hendes Foretagende, »men holder dog for, at det bedste Sikringsmiddel er, at Skibe og Færger blive tagne i Agt, at Fjenden ikke skal bemægtige sig dem, hvilket vi stole paa, Eders Kærlighed vel vil sørge for med sömmelig Omhu». Hertugen af Gottorp fik Frihedsbrev 27de Sept.[1]) og aabnede selv sine Fæstninger for Fjenden; 4de Okt. udstædte Henrik Schlick, Greve af Passau, Herre til Plann, Gottsche og Ywannewitz, kejserlig Raad, Kammerer, Oberst og Feltmarskalk et Brev dat. Schuby (vistnok Skovby i Löjt Sogn) til sin hele Armee, at han i sin Generalbeskyttelse har taget Hertuginde Dorothea, hendes Slot og Stad Sønderborg samt hendes Godser Sandtbergh, Gammelgar, Rumorshoff, Neuhoff, Kelkeins (ɔ: Kegenæs) og alle hendes Tje-

[1]) Waitz II. 524.

nere og Undersaatter, hvorfor alle skulde agte dette hans Salvegardebrev, og ingen, hvem det end var, fjendlig indfalde paa forannævnte Godser eller med Kvartér, Plyndring, Penges Exaction og andre lignende Insolentier molestere hendes undergivne, men meget mere fri hende fra saadant Soldatbesvær og Exorbitantier under höjeste Livsstraf. Saaledes var hun sikret og kunde rolig sidde paa sit Slot uden at se andre Fjender end dem, der vare paa den modsatte Side af Vandet.

Men de kejserlige Frihedsbreve vare ikke til at stole paa, det viste sig i Ditmarsken, det viste sig her. Løftet om at skaane Als var overilet, Kongens Flaade kryssede i Søen, et Forslag var gaaet ud paa at besætte Øerne ved Sønderjylland og derfra göre Flankeangreb paa Fjenden[1]), der ved idelige Marscher saaledes vilde udmattes. Under sin Fraværelse havde Wallenstein overgivet Befalingen »over disse Steder» til Oberst Generalvagtmester Schauenburg; denne udstedte fra Rensborg 19de Okt. et Brev til Hertuginden: Kongens vedvarende fjendlige Holdning og den almindelige höje Nødvendighed fordrede, at alle Steder ved Havgrænsen bleve fagne i Agt og besatte og Fjendens vidt udseende farlige Intent blev brudt, at man saameget för kunde komme til Fred; det var derfor nødvendigt, at Als og Sønderborg bleve besatte, hvorfor han søgte og bad hende om at tillade, at dette hendes Land blev besat med nogle Kompagnier og sikret mod fjendlig Fare; han haabede, hun ingen Betænkning nærede, men her viste sin Devotion mod Kejseren og derved beviste, at hun ikke ønskede, at mere Ulykke skulde tilstøde hendes Land og tilgrænsende Fyrstendömmer. Dette Budskab overbragtes

---

[1]) Jahn: Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen S. 381.

hende af Oberstlöjtenant Rovvicit, der intet Svar vilde oppebie, men gav hende Betænkningstid. En tro Undersaat vilde nu have modsat sig, Sønderborg Slot kunde udentvivl en Stund udholde en Belejring og et Bud til Kongen vilde bringe Hjælp fra denne, men at göre sit Land til en Skueplads for Fægtninger, hvis Udfald ikke kunde forudses, og bryde med sine Svogre, kunde aldrig falde Dorothea ind; det eneste hun gjorde, var at bede Hertug Filip om Raad. Den Oberstlöjtenant, der bragte Schauenburgs Skrivelse, drog fra Sønderborg lige til Glyksborg, udentvivl for at faa Hertug Filip, hvem han synes at have staaet i venskabelig Forbindelse med, til at indvirke paa sin Svigerinde; denne stilede ogsaa et Brev til hende 21de Okt., at Oberstlöjtenanten havde fortalt ham, at omtrent 100 kgl. Skibe laa ved Halvøen Pøel (nærved Wismar) fulde af Folk, i den Mening at besætte Als; han bad hende derfor at holde god Vagt ved Stranden og ingen indlade. Der medfulgte tillige et Brev fra Magdalene Dorthe von Buchholz, der opholdt sig ved det glyksborgske Hof, til sin Søster, der var hos Hertuginde Dorothea, hvilket egenlig var stilet til Hertuginden ifølge Indskydelse fra Brevskriverskens Foresatte. Hun imødegik Hertugindens Klager, det var bedre, at Godset blev hos Vennerne end hos Fjenden, et Brev, der vidner om Tonen ved Hertug Filips Hof.

Faa Dage efter, udentvivl, skrev samme Magdalene ved Nattetid et udateret Brev til samme Søster, hvori hun meldte hende at Hertug Frans Albrecht af Sachsen-Lauenborg[1]), Broder til Hertuginden paa Glyksborg, var

---

[1]) Kejseren havde anvist ham Haderslev Amt, hvori han kunde søge sin Sold og Hvervningsomkostninger (Slange, Kristian IV. 637).

kommen til Glyksborg; han bragte Budskab om, at det var vist, at Kongens Skibe vilde komme, Hertug Filip havde sagt, at Hertuginden heller maatte tage mod Kejserens Folk, der dog ikke lod hende i Ro, naar Fjenden var paa Als, og Hertug Frans Albrecht havde ytret det Ønske at komme til at ligge paa Als, saa vilde hun blive bedre forskaanet, ellers raadede de hende at sende Bud til Grev Schlick og berette ham, hvorledes Sagerne stod. Dette sidste fulgte hun ogsaa, og 8de Nov. skrev denne fra Aarhus, at hun ikke behøvede at frygte Indkvartering, Kontributionen vilde han ogsaa lette, men om faa Dage vilde han komme til Haderslev, og haabede, at hun da skulde blive tilfreds. Om han kom til Haderslev vides ikke, men til Rensborg drog han, hvor han 27de Nov. udstædte Ordre til Oberstlöjtenant Kristian Jakob Reinhard von Rovvicit ved det nassauske Regiment, vistnok ham, der laa i Flensborg, at, da Wallenstein alvorlig havde befalet at besætte Als paa alle nødvendige Steder, skulde han af sit Regiment ikke alene straks føre Tropper derover med god Orden, men allesteder give Agt paa Fjendens mulige Forehavende, ligesom tage den fornødne Underholdning paa Øen.

Hertuginden var vel meget ilde tilmode herover, men har dog vist meget venskabelig modtaget sin Indkvartering, sine Svogres Venner og egne Landsmænd. At hun dog ikke ansaa den danske Sag for tabt og derfor maatte betrygge sig mod, hvad der mulig maatte komme, ses deraf, at hun den 24de Nov. udfærdigede et Brev til Kongen, hvorledes hun virkelig i 2 Maaneder havde været fri for Besvær, men for 8 Dage siden formærkedes, at Hertugen af Friedland handlede imod sin tidligere Ordinans og befalede sine omkringliggende Officerer at belægge Als med Gar-

nison. «Det er Gud i Himlen bedst bekendt, hvorledes vi paa det höjeste har bestræbt os for og forsøgt alle Midler til at forhindre denne Ordre og da vi straks saa, at al Indvending var forgæves og man fast holdt paa at udføre Ordren, alligevel nogle Dage havde opholdt Værket «und alles pure für den Faust abgeschlagen», men det hjalp intet, derimod er det ved vor ihærdige Vægring meget mere kommet saa vidt, at Officererne have bragt os Magten for Øjnene og med Vold ville fuldføre Exekutionen, hvormed de have gjort Begyndelsen. Hvorpaa vi, da vi se den höjeste Fare, ja vore Undersaatters og Landets fuldstændige Ødelæggelse umiddelbart for Øjnene, paa ingen Maade kunne afvende den, mindre forsvare os derimod eller modstaa en saadan Magt, endelig vælge det taaleligste og *nolens volens* maa indtage Besætningen»; saaledes bliver hun ved, men det er ikke den nøgne Sandhed. Kongen fik ogsaa först denne Skrivelse 9 Dec. paa Dalum og da var det for silde at göre noget. Den 27de Nov. udstædte Ordre til at besætte Als er da traadt i Kraft. Rigtignok udfærdigede Hertuginden samme Dag 3 Bönskrifter til Grev Schlick, Wallenstein og Kejseren, der alle gik ud paa det samme; der var indkvarteret et Kompagni Soldater i hendes Besiddelser, der nu ogsaa vilde besætte hendes eneste Residens, uagtet hun havde tilbudt at forsvare sig der med sine egne Folk; hendes Land var en Ø, helt omflydt med Vand, som derfor (!) ikke var til at befæste og ikke kunde forsvares af nogen med Fordel; saa længe det hele Krigsvæsen havde bestaaet, var det aldrig hændet, at en fyrstelig Enke saa uforskyldt var bleven belagt med Indkvartering; hun og hendes mange fyrstelige Børn vilde falde aldeles i Armod, hvis der ikke gaves Ordre til at føre det nassauske Kompagni tilbage, det førtes jo ikke

mod Fjenden, i hvilket Tilfælde hun havde været ligesaa skyldig som villig til at vise sin Devotion mod Kejseren. Men alt dette hjalp ikke, ingen tog Notice af hendes Bön.

Imidlertid kryssede Kongens Flaade bestandig i Østersøen. Hertuginden maa dog ikke have haft det saa knapt, som hun klager over; et Skib, ladet med Korn, sendte hun til Lybæk, men paa Tilbagevejen blev det opsnappet af danske Skibe og taget som Krigsbytte; Kongen synes at have været meget forbitret over Alses Indtagelse og betragtede Hertuginden som Fjende. Ulykkelig over Tabet af Skibet og saaledes vis paa Kongens Unaade, endnu altid søgende at bevare Venskab med begge Parter, afsendte hun nogle betrode Mænd til København, der 12te Febr. 1628 indbragte hendes Undskyldning tilligemed en Forestilling fra dem selv skriftlig til Kongen. Hendes fyrstelige Naade havde med forfærdet Sind fornummet, at det var forebragt Kongen til hendes Forurettelse, at hun ikke alene godvillig havde modtaget den kejserlige Garnison, men endog selv fordret og begæret den. Men hun kunde med god ren Samvittighed og Sandheds Grund vidne, at hun med al Flid havde tragtet efter at blive fri derfor, hun kunde ikke modstaa Fjenden og maatte indlade ham, da ellers alt vilde være blevet skudt i Grund og Brand. Hvad Skuden angik, da skulde den for de Penge, der indkom for Kornet, medtage Fornødenheder til Hofholdningen og til hendes egne fyrstelige Börns Behov, men ikke til ringeste Forstrækning for Fjenden; de bad Kongen ikke videre at bedrøve hende, men til sin höje Berömmelse med kgl. medfødt Godhed at lade hende faa Skibet tilbage uden Godtgörelse, ja give det Fripas til at sejle hvorhen det lystede; Øen var temmelig forsynet med Korn og naar hun udførte det, kom det jo ikke Fjenden til gode, men

det var altsaa tvertimod til Kongens Gavn. For det tredje, saa vilde det ligeledes bero paa Kongens Betænkning, hvorledes Hertugindens Investitur over hendes Sönners Andel af Slesvig og Femern skulde ordnes.

Til Svar herpaa gav Kongen 15de Febr. følgende: Om end Garnisonen paa Als var indtagen mod Hertugindens Vilje, saa havde det dog sömmet sig for hendes höjstforbindtlige Fidelitet straks at tilkendegive saadan Tvang for Kongen, forat de kunde gengælde Magt med Magt og beholde Als til egen Raadighed. Da den daglige Erfaring viste, at alt hvad der kom under Fjendens Hænder, ogsaa stod beredt for hans umaadelige Lyster, kunde han ikke bekvemme sig til at give den tagne Skude til Pris for Fjenden. Hvad det tredje Punkt angik, vilde han ikke erklære sig derom, men haabede, at hun ikke tilsidesatte det höje Slægtskab med Hans Majestæt. Samme Dag gav Kommissjonen et Gensvar, men det blev uden Følger.

Den 21de Marts indtog Kongen Femern[1]) og erobrede en stor Del Skibe. Hertuginden saa nu, at Faren nærmede sig og at det var nødvendigt at göre et Forsøg paa at forsone Kongen. Den 27de Marts afsendte hun Daniel Rantzov, forat han mundlig skulde underhandle med Kongen og forebygge, at hendes Land fjendlig blev angrebet og saaledes uden Skyld ruineret, overfaldet og udplyndret eller lagt i Aske; tillige medfulgte et Brev fra hendes 6 Sönner, men Rantzov har ikke kunnet faa Foretræde eller i alle Fald fik han intet Svar. Ufortrøden med Bönskrivelser, stadig ynkelig klagende, henvendte Dorothea sig igen til Kejseren i et Brev af 13de April. Hun havde 27de Nov. afsendt et Klageskrift til Prag, men hendes Sendebud var forsvundet

[1]) Lackmann III. 240.

mellem Sønderborg og Hamborg, hvorfor den uundgaaelige Nødvendighed tvang hende til vemodig af ydmygt Hjerte at beklage sig over sine umaadelige Besvær. Nu havde hun haft Indkvartering over 19 Uger i sit ringe Amt, hvoraf hun med 7 Börn alene skulde leve, og ikke alene til et Kompagnis Underholdning ugenlig tilsat over 500 Rdl., men ogsaa taalt, at hendes Residens var besat med stærke Vagter og bebygget og forskanset; Kongens Flaade kryssede om Øen og hun ventede med det förste at blive overfalden, samt hendes Residens indtaget, eller da Huset formedelst den foretagne indvendige Befæstning ikke saasnart var at erobre, dog idetmindste Landet blive taget og hendes stakkels Undersaatter ganske ruinerede, ja Husene og alt andet paa Landet vel lagt i Aske, hvilket Kejseren kunde afhjelpe ved at borttage Besætningen, der ikke var hans Hær til nogen Nytte, uden den, at det aldrig saalænge der er ført Krig er hørt, at en fyrstelig Enke saa uforskyldt er bleven saaledes behandlet, hvorfor hun bad ham om at lade sin General ophæve Indkvarteringen — et Brev, som kun en taabelig Kvinde kunde skrive, saa frugtesløst maa det synes for enhver. At det ikke gjorde nogen Virkning, er aabenbart, en Hær, der har et Land besat, opgiver ikke uden Grund en vigtig Grænsefæstning.

Den 19de Apr. skrev hun et egenhændigt Brev til Kongens Moder, Enkedronning Sofie og bad hende gaa i Forbön hos Kongen, med Vidnesbyrd om at hun havde faaet den besværlige Indkvartering mod sin Vilje; förend Indfaldet havde hun jo baade 18 Uger underholdt et Kompagni danske Ryttere og forrige Efteraar forsynet den kgl. forbisejlende Flaade med Proviant og Foder, hvorfor hun bad hende bevæge Kongen til ikke fjendlig at angribe Øen og bringe hende og Börn til Tiggerstaven. Enke-

dronningen sendte Bönskriftet, som hun havde faaet tilligemed et Brev fra Frøken Marie til Slesvig, Holsten, til Kongen med nogle formildende Ord. Denne gav ogsaa «venligst» tilkende, at alt det, som var forefaldet og passeret paa den sønderborgske Side ved Forsvaret af dette Land, ikke var nogen bedre bekendt end dem selv; hvad det Punkt angik, at Fjenden var modtaget paa Als «vil Vi ingen Beskyldning forvente eller have, men saadant tilskrive Ulykken og den Allerhöjestes Straf». Med dette Svar kunde hun ikke lade sig nöje, men Krigsskuepladsen forlagdes til Nordtyskland og Holstens sydlige Del, hvorfor der ikke blev noget af Alses Erobring. Næste Aar i Jan. samledes Udsendinge i Lybek for at underhandle om Fred. Derfor afsendte hun 13de Jan. igen et Brev til Kongen, der efter paany at have fremstillet hendes Uskyldighed foreholdt den elendige Tilstand, hvori Als var. Fjenderne forlod nu Landet, men hun bad om at forskaanes for dansk Indkvartering og andre Byrder, at hendes Land og Folk igen kunde komme i en taalelig Tilstand. 31te Jan. svarede Kongen fra København: hvis han ikke saa slet var bleven forladt af hende og kunde have forsynet Als med tilstrækkelig Garnison, vilde dette Sted være blevet i hans Magt og ikke kommet i Fjendernes Hænder til Vor virkelige Skade, og Hendes Naade ikke foraarsaget til sine store Klager. At det endnu forholdt sig saaledes, var Kongen ikke kært, men han overlod den Allerhöjeste i sin Tid at hjelpe den retfærdige Sag og dem der havde lidt for dens Skyld. I Maj Maaned blev Freden i Lybek underskreven og Hertuginden benyttede Kongens nu sandsynligvis til Mildhed stemte Sind til at gentage sin forrige Bön 19de Maj, dog den blev uden Svar. I Begyndelsen af Juni bortskibede de kejserlige Soldater sig fra Als, men 3 danske

Skibe lagde sig ved Øen og gjorde Landgang, saasnart de andre vare borte. Der blev lagt Indkvartering over hele Øen, Skatter fordredes med Strenghed og Hertuginden maatte saaledes bøde for sin tvetydige Holdning. Naturligvis førte hun Klage derover, den 24de Juni gentog hun saaledes i et Brev atter den gamle Paaberaabelse af sin Uskyldighed. Hvad Kontributionen angik, da havde Hertug Alexander i sin Tid indvilliget i Landdagens Beslutning om dennes Erlæggelse, men straks efter henlagdes 3 Kompagnier Ryttere saavel i denne som i den nordborgske og glyksborgske Del i 18 Uger, hvortil anvendtes flere 1000 Daler, hvorfor det var umuligt at bidrage noget fra disse Steder; Kongen havde da ikke hørt Hertug Filips forebragte Klage i Kiel, men hun haabede, at Kongen nu ikke besværede hende höjere end andre, men fritog hende for Kontributioner. Resolutionen faldt dog, at det maatte blive ved det givne Svar. En Maaned efter sendte hun Thomas Grot afsted til Hovedkvarteret i Ohe auf der Maase (i Reinbek Amt), hvor Kongen svarede 24de Juni, at hun havde givet stærke Tilsagn om ikke at indtage Fjenden paa Als, men dog havde handlet derimod og ikke engang forud underrettet ham om, hvor lidet Skyts og Besætning hun havde, som det sömmede sig for hendes Lenspligt, ligeledes havde hun unddraget sig Kontributionen og Rostjenesten, derfor kunde der ingen Forandring ske med Indkvarteringen.

Hertug Fredrik paa Nordborg maatte ogsaa tage sin Del, idet han fik de halve af det Kompagni Ryttere, der laa paa Als af Oberst Holks Regiment, men da han ikke ejede saa meget Land som Dorothea, bad han om Indkvarteringens Fordeling efter Plovantallet, hvilket Kongen bevilgede 9de Juli. Oberst Ferentses Regiment kom senere i

Kvartér her, men det fik Ordre 27de Juli til at drage bort efterat have udskrevet 16 Dages Proviant. Med Fordelingen efter Plovene var Hertuginden naturligvis utilfreds og indgav 20de Juli sin Beklagelse herover. Hun havde nu i flere Uger haft Indkvartering af Fodfolk, betalt den fordrede Kontribution og følte nu ingen ringe Glæde over, at Ferentses Kompagni drog bort, men saa gerne hun vilde, kunde hun ikke tilvejebringe 16 Dages Proviant paa dette fordærvede Sted, og saa hørte hun, at Oberst Holks Livkompagni igen skulde indkvarteres her og underholdes af den nordborgske og sønderborgske Del alene, men det kunde hun slet ikke udholde. Hun bad Kongen om at give Krigskommissærerne Wulf og Kaspar Buchvald en anden Forordning og hvis det endelig ikke kunde ske anderledes, da ogsaa at lade Hertugen af Glyksborg bidrage sit til Kompagniets Underholdning. Men herpaa kom intet Svar, en fornyet Skrivelse af 2den Avg. sendte hun ikke af; tvertimod udkom 9de Avg. Anordning om at fordele Henrik Holks Kompagni efter Plovene. Dette fandt Hertuginden uretfærdigt, og 15de Avg. indgav hun atter en Klage til Kongen; hun havde godvillig modtaget förste Oberst Holks, derefter Oberst Ferents Regiment og ladet dem udpresse Kontributioner af hendes til Grund fordærvede stakkels Folk, og havde nu haabet ikke mere at blive belagt med Byrder efter Ferentses Folks Afrejse; men hendes Haab var aldeles slaaet fejl og blevet til Vand; förste maatte hun give de bortdragende Proviant for 16 Dage, efter Plovenes Antal, hvorved hendes kære Svogre led en uforholdsmæssig Lettelse og nu skulde Holks Livkompagni ligge her. Men nu var desværre Kærligheden mellem nære Slægtninge kølnet, ja det i den Grad, at ingen mere agtede Enker og faderløse, men den höjeste Besvær derimod blev dem forundt. Hun havde haft store Udgifter

med sine mange Börn og det var paa Tide, at hendes voksne Sønner sendtes udenlands for at se og lære noget videre, at de kunde tjene Kongen og erhverve sig hans Affektion og Befordring. Hertug Fredrik havde ingen voksne Børn, brugte ikke den tredje Del imod hende til Hofholdningen og det var den störste Uret, at han ikke fik de halve Byrder af Indkvarteringen.

Kongen lod hende foruden ved den strenge Indkvartering ogsaa føle sin Unaade paa andre Maader; han sammenkaldte en almindelig Landdag til den 20de Avg. ved et aabent Patent, men tilstillede hende ikke nogen særegen Indbydelse hertil, som han havde gjort til de tidligere Landdage 15de Marts og 25de Juli 1627. Heraf tog hun Anledning til at beklage sig i et Brev af 18de Avg. og undskyldte dette med, at hun ikke vilde have, at det skulde se ud og i Fremtiden bebrejdes hende, at hun ikke vilde deltage i Raadslagning om det fælles Fædrelands Opkomst, men bad Kongen undskylde sig, da hun först for faa Dage siden havde faaet at vide, at Forsamlingen skulde ske; hun haabede, at Kongen ikke vilde handle til hendes Præjudis, men lade Freden vende tilbage og borttage den ødelæggende Besætning. Tillige skrev hun til Kaj von Ahlefeld, den tyske Kansler, og bad ham tale hendes Sag og ikke lade hendes Svogre have mere Lettelse end hun; sin Sekretær i Itzeho sendte hun tillige Efterretning om hendes Godsers Beskaffenhed[1]), men alt var forgæves; den 26de Avg. 1629 faldt Kongens Resolution dateret Krempe, at den den 9de udgangne Ordinans, om at Kompagniets Forplejning paa Als skulde ligelig fordeles og Byrden forlægges efter Plovenes Antal, fandt han overensstemmende med Billigheden og

[1]) Se Tillæg.

formaade ikke at tilbagekalde eller ændre den. Derimod fordeltes Kontributionen tillige paa de Svabstedske og «Schelswische» Tjenere, som det synes dog kun dem paa Als, der i Antal vare 28[2]). Hvor længe denne Indkvartering varede og hvor længe Hertuginde Dorothea saaledes maatte bøde for sin tvetydige Holdning — derom tie de foreliggende Aktstykker; hun har 1633 trukket sig tilbage fra Bestyrelsen af sit Len[3]) og døde 1639 paa sin Gaard Gammelgaard paa Als.

Tillæg.

Von Gottes gnaden *Dorothea*, Hertzogin zu Schleszwich Holstein, Geborn zu Schwartzburg Honstain, Wittibe.

Vnsern Gnedigen grusz und wolgeneigten willen bevor, Erbar lieber getrewer, Wir fügen Euch hiemit zuuornehmen, welcher maszen der Hochgeborne Fürst vnd Herr Friederich, Erbe zu Norwegen, vnser freundtlicher lieber Schwager vnd Gevatter ein *Memorial* vndt anzeigung der vngleicheit zwischen Sunderburg- vnd Norburgischen theill abfaszen vnd Jhr Konigliche würden, wie vnsz nicht anders bewust, der gebüer nach einlievern laszen; Wan dan zuforderst auff vor hohgedacht Jhr Konigliche würden gnedige verordnung der Ernueste Casparus Straszer des Loblichen Obersten Holken Regemendts Qvartir-

---

[2]) Dette erfares af et Brev fra Ernst Jobst Heidtmüller dat. Sønderborg 2?de Avg. til en, han kalder sin Broder: «vormercken nun, das heute Sonnabent das übrige volck allhie einlogirt werden soll, Es hatt der Quartirmeister vor guet angesehen, das wir die Schwabstedischen vnd Schelszwischen dienere in der contribution zu hülff bekommen müchten, deren da bey 28 sein, sonsten hat er auch hieneben st Ihr. konigl. Mayesteten order.» Til Svabsted Amt hørte da Stavnsbøl paa Als med Birkeret (det nuv. Augustenborg).

[3]) Slange 767.

meister abgeordnet in diesem vermuge Jhr konigl. Mayesteten *ordre* die pflugdinste zu *examiniren* vnd eingleicheit darein zutreffen anbefehligt, die weill wir aber befinden, das in obgedachtem *Memorial* der feder den willen zuviell gelaszen, als haben wir vnsere meinung vmb soviel beszere nachrichtung Euch gnedig zuverstehen geben wollen, gesinnen demnegst gnedig, Jhr wollet dieselbe Articull mit fleisz erwegen vnd Euch mit *Doctore* Bushio oder Jemandt anders, zu deme Jhr vnserntbalben vortrawen zusetzen vermeinet, bereden, auch die vorsehung thun, das selbiges zu einem andern Schweche vnsz zum besten *dirigiret* werden müge, das auch da durch der verachte bericht ans liecht gebracht werde; dann obwoll zuforderst im angezeigte *Memoriall* 410 Pfluge, so zu diesem hause Sollen geboren erwehnet, Konnen Sie doch Selbiges nicht beweisen, Immaszen wir von vnserm Beambten berrichtet, das nicht 400 Sein sollen, vnter welchen dan viell wüste, vnd konnet Jhr in Sunderheit das dorff Duttbüll anzeigen, das in selben in zwee tage vnd ein nacht 900 Man vnterhalten; Was nun den Armen Leuten darein auffgangen, Kan leichtlich erweget werden.

Dasz fursz ander Rumorszhoff auff ein tonne goldes werdiret, ist in diesem nicht ein geringe zusatz geschehen; Wir wolten wünschen, dasz derselbe so vollekommen sein müchte.

Obwoll vnsere Stadt Sunderburg etzlicher maszen vns mit weinigem *contribuiren* hiellffet, ist Jedoch daszelbe ein geringes vnd kommen vns dagegen andere beschwerungen gedüppelt zu handen, worüber zwar nicht so hoh zu *glorijren*.

Ferner wirdt gesetzet, das also die *Summa* der pflugdienste *Salvo errore* 510 ohn den Stadtlichen hoff Rumorszgarde, welche abnutzung auch ein zimliches bringen sein sollen; Nun habet Jhr hiervnter die vngleicheit zusehen, Jnmaszen wir mit Rumorszgarde eingerechnet nicht 400 pflugdienste Konnen zuwege bringen; Was die auffkümpste des Stadtlichen hoves belangent, werdt Euch nunmehr auch woll bevor sein.

Vber dieses wollen wir nicht hoffen, das wir mit starcherer einqvartierung vom Norburgischen Volche ihrem vorhoffen nach

sollen beleget werden, Jnmaszen wir dan bey dieszer graszirenden Pestzeit mehr dan zuviell beleget.

Auch konnen wir vnsz zu dem Punkt wasz zu viell gegeben, wie der gegentheill vermeinet von ihnen einbehalten vnd vor vnsz erleget werden solte, woe von wir ausztrüchlich *protestiren*, durchausz nicht vorstehen. Sonsten haben wir mit des Regiments Qvartiermeister vorgeschriebener Poste halber reden lassen vnd begehret, man müchte in diesem keine vorenderung vornehmen, ehe und bevor wir von Jhr Konig würden deszfals erklerung bekomen, wornach wir vnsz zu *dirigiren*. Wir vorsehen vns gentzlich, Jhr werden dieses woll bewegen und müglichen fleisz anwenden dafern müglich diesem, wie an Jhm selbsten billig vorgebawet werden müge vnd vorbleiben Euch sonsten mit allen gnaden beygethan.

Sunderburg den 21 *Augusti* *A°* 1629.

Dorothea.

Dem Erbaren vnsern *Secretario* vnd Lieben Getrewen *Georgio* Itzehoe.

Lieutenant C. F. Becks

Beretning om Dronning Caroline Mathildes Fængsling

den 17de Januar 1772.

(Meddelt af H. Birkeland.)

I Sammenhæng med de Bidrag til Danmarks og Norges Historie i forrige Aarhundrede, som dette Tidskrifts sidste Bind have indeholdt, har jeg troet at den nedenfor følgende samtidige Beretning om en Del af Begivenhederne den 17de Januar 1772 kunde have Krav paa Offentliggjørelse. Der er vistnok ingen Mangel paa Fortællinger om Udførelsen af dette Revolutionsforetagende, men de fleste ere saa lidenskabeligt farvede eller romantisk udsmykkede, at de kun med stor Forsigtighed kunne benyttes som historiske Kilder. Et Øienvidnes Beretning er under saadanne Omstændigheder naturligvis af Vigtighed, om der end ikke kan tillægges Hjemmelsmanden nogen særdeles Upartiskhed. Forfatteren af den her nævnte Relation havde som Lieutenant ved det falsterske Infanteri-Regiment, der besatte Slotsvagterne Natten mellem den 16de og 17de Januar 1772, en underordnet Rolle ved Foretagendet og belønnedes strax efter dets Udførelse med Udnævnelse til Capitaine. Jomfru Biehl omtaler ham i sine tidligere i dette Tidsskrift trykte Optegnelser paa en lidet hæderlig Maade. Hun fortæller (IV. 438 ff.), at han ved Dronningens Fængsling «udmærkede sig saaledes ved sin formastelige Uforskammethed, at Dronningen i Forbittrelse over hans dumme Grovhed tog ham i Haartotten og ruskede ham»; hun tillægger ham ogsaa Træk af raffineret Grusomhed mod den fangne Struensee.

Der er saaledes, om man fæster Lid til Jomfru Biehls Anecdoter, gode Grunde til at mistænke hans Troværdighed; imidlertid tør det maaskee antages, at hans Beretning mere kan feile i hvad den fortier end i hvad den fortæller.

Originalen, der, efter Underskriftens Form at dømme, muligens kan være Forfatterens egenhændige Haandskrift, findes i det Wedelske Familie-Archiv, der er i Hr. Hofintendant, Kammerherre F. I. Wedel-Jarlsbergs Besiddelse. Den er skreven paa Tydsk og har følgende bogstavret afskrevne Titel: «Ausführliche und wahre Begäbenheit von der am 17ten *Jan. Ao.* 1772 bey die Königinn Carolina Matilda unter Anführung Sr. *Excellence* den Herrn Grafen *von Rantzow* gehabten *Expedition*». Meddeleren har ikke lagt nogen Vægt paa Tydsken, og Beretningen følger derfor i Oversættelse.

Da jeg den 16de Januar 1772 om Morgenen, som det falsterske Regiment skulde besætte Slotsvagten, kom paa Paraden, spurgte Oberst v. Køller mig i Forbigaaende, om jeg om Aftenen vilde komme paa Ballet *en domino.* Jeg svarede hertil Ja. Han sagde derpaa videre: De maa tage med Dem Deres Kaarde, og den kan De sætte fra Dem i Lieutenants-Vagten, hvor Deres Fætter, Lieutenant Bülow, idag har Vagt; men forbød mig indtil Videre at sige Noget til Nogen om denne hans Samtale med mig. Da Paraden var forbi, kom min daværende Compagni-Chef, Capitaine v. Pingel, til mig tilligemed Lieutenant Oldenburg, der stod som Secondlieutenant ved Compagniet, og sagde mig, hvad Obersten havde sagt dem med Hensyn til Ballet, og hvorledes han havde befalet ogsaa at underrette mig derom. Jeg svarede strax, at Obersten allerede selv havde sagt

mig det, og at jeg vilde indfinde mig. Imidlertid spurgte vi hinanden, hvad dette vel kunde betyde, men Ingen kunde indsee Sammenhængen eller Resultatet, og vi skiltes altsaa fra hinanden uden videre Mistanke med det Løfte at indfinde os paa Ballet. Omtrentlig henimod Klokken 8 om Aftenen indfandt jeg mig hos min Fætter paa Vagten, hvem jeg fandt i et meget ærgerligt Humør. Da jeg spurgte om Aarsagen dertil, sagde han mig, at Commandanten v. Guede [Gude] havde forbudt ham at gaae paa Ballet og desuden givet ham en Næse. Han spurgte mig derpaa, hvad det skulde betyde, at vi toge vore Kaarder med og satte dem efter i hans Vagtstue, hvorom jeg ikke kunde give ham nogen Besked, men forføiede mig strax til Hoftheatret, hvor Alle, uden at have nogen Mistanke, dandsede roligt i al Glæde. Henimod Kl. 12 forlod Kongen Salen og Grev Brandt fulgte ham, hvilken sidste imidlertid kom ned igjen, saasnart Kongen var gaaet til Sengs. Da Klokken var henimod 2, gik Dronningen med Grev Struensee ogsaa bort, og herom underrettede jeg strax min Oberst v. Køller, som havde paalagt mig at passe paa dette. Derefter forsvandt ogsaa Prinds Fredrik, og overhovedet begav nu Alle sig hjem som hørte til Hoffet. Derpaa sagde Obersten mig, at jeg skulde underrette Major Pingel og Lieutenant Oldenburg, der vare de eneste af Expeditionen, som havde bivaanet Ballet, forat vi tre kunde følge ham, naar han gik bort. Da vi vare samlede, gik Obersten med os op i Salen, og hver drak endnu et Glas Punsch, og strax derefter forlod vi Salen og gik ned i Lieutenants-Vagten, hvor Obersten sagde til os, at vi maatte saa hurtigt som muligt kjøre hjem og klæde os om, forsyne os med Echarpe og Ringkrave og indfinde os hos ham. Imidlertid underrettede Obersten Lieutenant Bülov tilligemed

Capitaine Walterstorff (der som Capitaine havde Vagten paa Slottet) om den ham overdragne Expedition og indskjærpede dem paa det Bedste og Omhyggeligste Aarvaagenhed og Stilfærdighed hos deres Undergivne. Omkring Klokken 3 vare vi tre ovennævnte allerede i Hr. Oberstens Bolig, som, efterat han havde befalet sine Tjenere at forlade sig, aabenbarede os Alt og fremviste den ham tilstillede kongelige Ordre fra Dronning Juliane Marie. Forundringen og Glæden i vore Hjerter var overordentlig, Enhver takkede Gud og udbad sig i Stilhed hans naadige Bistand. Imidlertid var Oberst v. Køller bestandig urolig med Hensyn til Grev Rantzow, formodentlig fordi han frygtede for, at Greven kunde vende sig til det andet Parti, da det i saa Fald ikke vilde være løbet altfor vel af med ham og hans Undergivne. Men Gud være lovet, en høiere Haand havde sat en Grændse for dette Væsen [«hatte dies Ziel ein Ende gesetzt»] og givet sin Velsignelse til dette Forehavende. Vi ledsagede altsaa Hr. Obersten, da Klokken slog 3¾, til det kongelige Palais, hvor Grev Rantzow boede, hvem vi fandt i fuld Paaklædning, ganske alene med en Kop Chocolade og røgende en Pibe Tobak. Og da Oberst v. Køller var forsynet med en Nøgle til Palæets Bagport, kom vi i al Stilhed ind, uden at Nogen blev os var. Nu var Spørgsmaalet, hvorledes Grev v. Rantzow skulde komme paa Slottet, eftersom det var meget glat at gaae, og det heller ikke var muligt at faae fat i nogen Vogn. Jeg proponerede derfor at hente et Par af de Folk, som stod paa Vagt, for at bære Greven derop i hans Porte-Chaise, hvilket blev befundet hensigtsmæssigt og af mig udført i største Hast. Saasnart jeg var kommen med Folkene fra Vagten, satte Greven sig i sin Porte-Chaise, gav mig Nøglen til Cavaller-Løngangen, og Oberst Køller gik med de to andre

Officierer langsmed Canalen, hvor han havde sat de andre Officierer af denne Expedition Stevne [«apointieret hatte»], til den store Slotsport. Strax jeg var kommen ind i Slottet med Greven og vilde gaae opad Trappen til Lieutenants-Vagten, kom i det samme Øieblik General v. Eichstedt og Oberst v. Køller med alle de til Expeditionen udvalgte Herrer Officierer, og Alle forsamlede sig i Lieutenants-Vagten, hvor ogsaa Kammerherre Bierenschiold [Beringskjold] var tilstede. Derpaa kom den ved Døren vagthavende Vægter og erkyndigede sig om Aarsagen til et saa stærkt Besøg saa tidlig paa Slottet, og mente, at det var hans Skyldighed strax at melde det. Grev v. Rantzow betydede ham strax, at han skulde blot uden Indvending aflevere Nøglerne til de vagthavende Officierer; han indestod med sit Hoved for Alt hvad der her blev foretaget idag. Endelig maatte han slaae sig til Taals dermed og blev indtil Videre i Arrest i Vagtstuen. Efterat Oberst Køller havde givet hver Officier sin Post, bad han Grev Rantzow nu at begive sig videre med de ham tildelte Officerer. Greven fulgtes altsaa af: 1, General v. Eichsted, 2, Major Berbandt, 3, Major Trappaud, 4, Capitaine Pingel, 5, Lieutenant Oldenburg og mig. Vi gik Alle op i Prinds Fredriks Forgemak, hvor Dronning Juliane Marie tilligemed Prindsen allerede ventede paa os. Strax ledsagede vi Allesammen begge disse høie Herskaber ned i Hans Majestæt Kongens Sovegemak. Dronningen og Prinds Fredrik traadte strax hen til Hans Majestæt Kongens Seng og overgav ham et Document [«eine Schrift»] med Bøn om, at han vilde have den Naade at underskrive samme, da hans Thrones Sikkerhed og den hele kongelige Families Vel tilligemed Undersaatternes Lykke helt og holdent beroede derpaa. Grev Rantzow og General Eichstedt gjorde

denne Bøn med Knæfald for Kongens Seng. Vi andre Tilstedeværende stode ved Døren til Indgangen til Kongens Sovegemak, og ved Døren ligeoverfor, som førte til Dronning Caroline Matildes Sovegemak, bleve strax to Officierer posterede for at negte hende at komme ind ad denne Vei, om hun muligens skulde høre nogen *brut* [*bruit*, Støi]. [Forskrækket] over det uventede Besøg reiste Kongen sig op i Sengen, fuld af Forundring over hvad han skulde beslutte sig til, forlangte derefter uden nogen Indsigelse strax Blæk og Pen, som hans Kammertjener Brül strax bragte ham, og underskrev paa Sengen det ham af Dronningen og Prindsen overleverede Document. Saasnart det var underskrevet af Kongen, underskrev Prinds Fredrik ogsaa, og med denne Ordre blev General Eichstedt sendt afsted, som formodentlig indeholdt Commandant Guedes, Oberst Falckenschiolds og Oberstlieutenant Hesselbergs Arrestering og Afsættelse. Derpaa lod Kongen sig i al Hast klæde paa, og medens dette skede, vaagnede den i Kongens Gemak sovende Kammerjunker v. Schack og steg ud af Sengen, kun iført Benklæder og Strømper, ganske forvirret. Da han blev Dronningen og Prindsen var, vilde han forlade Gemakket, da Dronningen sagde til ham, han maatte blive og indtil Videre ikke gaae bort. Da Kongen var færdig, gik han strax med Dronningen og Prindsen op i Dronningens Gemakker; Major Berbandt og Trapaudt fulgte efter, og vi andre tre bleve tilbage i Kongens Værelser hos Grev Rantzow for at holde et aarvaagent Øie med den nævnte Dør til Dronning Matilde. Imidlertid beskjæftigede Greven sig med at tale med Kammerjunker Schack om denne Affaire. Paa samme Tid var Oberst Køller i fuldt Arbeide med at arrestere Greverne Struense og Brandt, ligesom ogsaa Livmedicus Berger, og i denne Anledning

sendtes der ham bestandig Ordres fra Kongen. Da alle Arrestanter vare førte bort fra Slottet, erholdt Grev Rantzow en Ordre, med hvilken han blev befalet nu at begive sig med sine Officierer til Dronning Matilde, og som havde omtrent følgende Indhold: *Madame votre conduite m'en force de vous éloigner d'ici, je vous souhaite une bonne repentance.* Det var omtrentlig henimod Klokken 7, da Greven lod kalde til sig i Kongens Værelse den ældste af Dronningens Kammerjomfruer ved Navn Ahrensbach. Til denne overgav han den ham tilstillede kongelige Ordre med den Befaling at overgive samme til Hendes Majestæt Dronningen og strax at melde Hans Excellence hos høistsamme Dronning. Den nævnte Jomfru vægrede sig i Begyndelsen ved at modtage denne Ordre, men blev af Greven paany befalet dertil, saa at hun ikke kunde undslaae sig derfor, og gik strax med samme ind til Dronningen i Sovegemakket. Vi fulgte hende i Hælene og bleve i Dronningens Forgemak. Omtrent 9 à 10 Minutter efterat hun havde forladt os, traadte Dronningen ud til os i Forgemakket i fuldkommen *Neliger* [*Négligé*] og sagde: Ak jeg kan ikke lade mig see, dog som man behandler mig, saa maa jeg vel vise mig. Hun spurgte derpaa Greven med bestyrtet Stemme, hvem det var, som havde spillet hende disse Cabaler, og hvor Kongen var, til hvem hun forlangte øieblikkelig at blive indladt. Vi undlode ikke med Knæfald og allerunderdanigst at bede Hendes Majestæt selv at skaane sin høie Person og at finde sig i Kongens Villie; at adlyde vor Konges Befalinger holdt vi for vor høieste Pligt. Dronningen svarede derpaa: Mine Herrer, naar De kjendte mig bedre, saa vilde De vide, at jeg ikke er for mange Complimenter, men ligefrem. Derpaa gik hun løs paa Greven, der hele Tiden holdt Stokken foran sig og sagde til os: *Messieurs,*

faites vos devoirs. Dronningen raabte i Et væk: Hr. Greve, lad mig dog tale, faaer jeg ikke tale? Greven bad Dronningen, at hun dog vilde have den Naade at læse Ordren ret, som hun bar i Haanden, da vilde hun blive overbevist om, at det var Kongens egen. Dette gjorde Dronningen og sagde, idet hun slængte den hen paa Bordet med en Slags Arrighed [«indem sie selbige mit einer Art von Bosheit auf dem Tische hinschmiss»]: Ja, jeg seer, at han selv har skrevet den. Imidlertid skjendtes Dronningen bestandig med Greven, som hele Tiden kun bad hende at adlyde Ordren og ikke at exponere sig selv. Hun løb derpaa fra det ene Værelse til det andet og søgte bestandig Dørene for at komme ud til Kongen, men hvor hun kom hen, fandt hun bestandig en Officier, som med den største Ærbødighed negtede hende Gjennemgangen. Dronningen sagde videre: Slip mig dog ud og vis Deres Lydighed paa en anden Maade; De behøver ikke at være bange for Grev Rantzow; thi de store Herrer narre Dem dog [«den die grossen Herren führen ihren doch an»]. Medens Dronningen endnu upaaklædt løb frem og tilbage, kom Jomfru Arensback med en Underkjole og et Par Sko, som hun iførte Dronningen staaende. Strax løb hun til Døren til sit Sovegemak, hvor en Officier havde posteret sig; denne bad hun dog at lade hende slippe ind med det Foregivende, at hun havde Noget der at bestille, som disse Messieurs umulig kunde overvære, eller for at klæde sig videre paa; men da hun ikke kunde opnaae dette ved gode Ord, vilde hun med Magt rive ham fra Døren, og da dette ikke var hende muligt, sagde hun: Naar De ikke vil, maa jeg vel blive, thi imod fire Mennesker formaaer jeg Intet. Greven bad Dronningen, at hun dog vilde lade sig klæde paa, men hun mente ikke at kunne gjøre dette i vor Nærværelse.

Greven svarede, at vi vilde Alle vende Ansigterne til Dørene, og da kunde Hendes Majestæt gjerne lade sig klæde paa i vor Presance, og videre sagde han, at Hendes Majestæt dog maatte skynde sig, da Dagen allerede nærmede sig med stærke Skridt, og naar dette blev rygtbart, kunde Saadant foraarsage Hendes Majestæt ubehagelige Følger. Dronningen løb derpaa til Vinduet, vilde lukke det op og raabe om Hjælp. Greven svarede, at han tvivlede meget om, at Hendes Majestæt vilde finde den haabede Assistance. Hun svarede: *On me traite comme une baet* [*bête*] og ikke som en Dronning, jeg har ogsaa en Broder, som er Konge, ham vil jeg skrive til, og han skal snart skaffe mig Revange; hvad har jeg gjort Folket; at mange Forandringer ere skete, er mig bekjendt, men jeg har efter Pligt og Samvittighed søgt saameget som muligt at befordre Kongens og Landets Vel. Hvorpaa Greven svarede: Deres Majestæt, vi ere Danske og ingen Englændere, vi undersøge aldrig vor Konges Handlinger, men vi ere som Undersaatter vante til blindthen at adlyde Befalingerne, og jeg beder Deres Majestæt i dette Tilfælde at gjøre det Samme. Dronningen svarede: Hr. Greve, De skal ikke lære mig de danske Love, men endnu mindre de engelske; jeg begjærer kun simpelthen at tale med Kongen, og mine Herrer, sagde hun, idet hun vendte sig til os Andre, vis De Deres Lydighed i et andet Tilfælde, imidlertid skal jeg godt mærke mig Dem, ja jeg lærer nu for anden Gang de danske Officierers Lydighed at kjende. Imidlertid var General v. Eichstedt og Kammerjunker v. Schmettau hos Prinds Fredrik ogsaa kommen ind, og den Sidste gjorde sig ogsaa Umage for at persuadere Dronningen til Afreise. Hun spurgte ham derpaa, hvad han havde her at gjøre, og paa hvis Side han var tilstede. Han svarede: paa

Kongens. Dronningen sagde, han kunde gaae sin Vei, thi hun vidste vel, paa hvis Anordning han kom. Derpaa spurgte Dronningen efter Kammerherre Falkenschiold, som hun forlangte strax at tale med. Vi svarede, at han var arresteret. Derpaa efter Baron Bülow, og man gav samme Svar. Videre spurgte hun efter Etats [Raad] Reverdil og Livmedicus Berger; thi, sagde hun, jeg er syg, og der blev givet hende samme Svar. Det lod til, at der herover overkom Dronningen en Slags Sittren, og hun forlangte et Glas Vand, som man bragte hende, men hun vilde ikke smage det, men holdt sig til Ryggen af en Stol, idet hun næsten overfaldtes som af en Afmagt, og Taarerne randt hende ned over Kinderne. Men hun søgte at beherske sig og tog et Tørklæde og aftørrede ubemærket sine Øine. Dronningen spurgte efter Grev Osten, som ogsaa strax blev hentet, og da han kom, spurgte hun ham paa Fransk, om han ogsaa var Medvider i dette Oprør. Han svarede dertil Nei, sigende, at han netop var bleven hentet ud af Sengen efter Hendes Majestæts Befaling og vidste intet videre om Sagen. Dronningen begjærede at faae tale alene med Grev v. Osten. Grev Rantzau svarede dertil Ja, men vi skulde alle være tilstede i Stuen. Derpaa gik hun med ham ind i Sideværelset i et Hjørne, hvorhen Grev Rantzow og en Officier fulgte efter, og sagde ham Noget i Øret. Men han rystede paa Hovedet, og Dronningen sagde: Naar jeg altsaa ikke maa tale med Kongen, saa vil jeg dog som Moder have mine Børn med mig. Grev Osten gik bort og kom strax efter tilbage med den Besked, at Prindsessen kunde følge med, men Kronprindsen maatte blive her. Strax kom Kammerjomfruerne og hjalp Dronningen med Paaklædningen i vor Nærværelse, hvilket Antræk bestod i Følgende: et Par Strømper, et Par Dame-

støvler, nogle faae Underkjoler, et Par Lommer, som hun bandt om Livet, en Damehat paa Hovedet, et lille Flors Halstørklæde og ên stor Pelts, som hun tog over sig. Derpaa gik hun ud af Døren, hvor Vaagekonen med Prindsessen og Frøken v. Møesting ventede paa hende i Forgemakket. Hun gik ganske stille ned over Trappen, General Eichstedt og en Officier gik foran, og Grev Rantzow med de Øvrige nogle Skridt bagefter. Frøken Møesting henflød næsten i Taarer, da hun ikke vidste hvad og hvorhen. Dronningen satte sig i Hjørnet af Vognen til Venstre og trykkede Hatten dybt ned over Øinene; Frøken v. Møesting satte sig ved hendes Side, og Vaagekonen med Prindsessen ligeoverfor og ved hendes Side Oberstlieutenant Castenschioldt, hvem denne Commando var anbetroet. At dette saaledes og ikke anderledes er passeret, bevidner jeg overensstemmende med Sandheden som et tilstedeværende Øienvidne.

Kjøbenhavn den 17de Januar 1772.

C. F. v. Beck.

Prindsen af Pontecorvo paa Koldinghuus.

Af O. Møller.

Under denne Overskrift findes i et nyligt udkommet Hefte af G. K. Hamiltons nordisk Tidskrift for Politik, Ekonomie og Litteratur (Septbr.—Octbr. 1867) en i det danske Sprog affattet Meddelelse, der indeholder flere nye og meget romantiske Træk af den Nats Begivenheder, da Koldinghuus Slot gik op i Flammer. Der fortælles saaledes, at, da Prindsen af Pontecorvo, der som bekjendt ikke var afholdt af de spanske Soldater, kom hjem seent paa Dagen d. 29de Marts 1808, efterat have ladet de til Revue Kl. 10 Formiddag tilsagte Tropper vente længe paa sig i en stræng Kulde, herskede der blandt disse en uhyggelig og truende Stemning; at dette tildrog sig den paa Slottet boende danske Oberst Hviids og hans Kones Opmærksomhed, men uden at disse dog meente i den Anledning at kunne foretage Noget. Om Morgen Kl. 4½ vaagner Oberstinde Hviid, fortælles der endvidere, ved at see en Ildregn falde ned over Vinduet; hun vækker hele sin talrige Familie og iler derpaa til den Fløi, hvor Prindsen sover; ankommen til Døren, finder hun Vagten borte, men nogle spanske Officerer spærre hende Adgangen, og da hun ikke vil lade

sig afvise, holder man hende Sablen for Brystet med de Ord: »Ikke af Stedet, Madam, Prindsen sover og maa ikke vækkes». Hun iler nu bort i den Tanke, at Prindsens Liv afhænger af hendes Hurtighed og Aandsnærværelse; som nøie kjendt med de hemmelige Gange og Vindeltrapper i dette gamle Slot iler hun til et Kabinet, som er paa den modsatte Side af Prindsens Sovegemak; ved et stort Malerie er en hemmelig Fjeder, hun trykker paa Fjedren, Maleriet springer frem, hun staaer i Prindsens Værelse, lydløst nærmer hun sig Sengen for Intet at forraade for de udenfor staaende spanske Officerer — kort sagt, hun fører Prindsen gjennem det brændende Slot, medens Røgen paa sine Steder er næsten uigjennemtrængelig og Flammerne slikke deres Klæder.

Indsenderen af disse Linier har det Brev liggende for sig, som Oberstinde Hviid samme Dag Branden havde fundet Sted, altsaa den 30te Marts, skrev til sin Mand, som dengang laae ved sit Regiment paa Sjælland og altsaa ikke var paa Slottet. I dette Brev beskrives, hvorledes Oberstinden, efterat Ilden var opkommen i den Fløi, hvor Porten var, strax søgte at faae sine sex Børn reddede gjennem Porten, hvilket ogsaa lykkedes, uagtet Ildgnister o. desl. dengang begyndte at regne ned; kort efter styrtede Porten sammen, saa at hun tilligemed en voxen Steddatter, der med hende var bleven tilbage for at redde Tøi og Bohave, hvilket ogsaa i stort Omfang lykkedes, maatte ud gjennem et Vindue paa Slotsbakken. At hun skal have vækket Prindsen, end sige gjort det under saa interessante Omstændigheder som de ovenfor beskrevne, omtales ikke med et Ord. Naar nu hertil føies, at Oberstinde Hviid, som oftere omtalte denne Nats Begivenheder med dens

Enkeltheder for sine Børn, efterat de vare blevne voxne, af hvilke Børn Flere endnu leve, og fra hvem Indsenderen har Meddelelsen, ingensinde har fortalt en saadan Historie, men kun sagt, at hun, som var den første, der paa Slottet blev vækket (af Slottets Vægter), strax drog Omsorg for, at Prindsen vækkedes (altsaa ved Andre), — kan det ikke betvivles, at hiin interessante Historie er puur Opdigtelse, uagtet Beretteren forsikkrer, at han har den fra Oberstinden selv og «gjengiver den med tro Nøiagtighed».

Afdøde Overhofmarskal I. G. v. Levetzau, der af vor Regjering var ansat som kgl. Generalcommissair ved det franske Armeecorps, og som i denne Egenskab var tilstede paa Slottet, har fortalt*), at han hiin Nat var kommen ind i Prindsens Værelse — formodentlig for at vække ham — og at han da havde fundet Prindsen siddende opreist i Sengen og raabende ham imøde: *Qu'est ce qu'il-y-a? Les Anglais y sont ils?* Hvorpaa Levetzau svarede: *le château est en feu.* Prindsen stod nu skyndsomt op, tog nogle Klæder paa sig, men fuldendte først sin Paaklædning paa Slotsbakken udenfor Porten. — Hiint Prindsens første Udbrud efter hans Opvaagnen er ret charakteristisk, naar det erindres, at den Reise, hvorfra han Eftermiddagen iforveien var kommen hjem, havde havt til Hensigt at finde passende Steder til Anlæg af Kystbatterier for at forhindre mulige Landgangsforsøg af Englænderne.

Efter denne Beretning var altsaa Prindsen vaagen, da Levetzau kom ind til ham, og, som det maa antages, opvaagnet

*) Nemlig til en af Oberst Hviids nulevende Døttre, fra hvem denne Meddelelse hidrører.

umiddelbart forinden, eller maaskee ved Levetzaus Indtrædelse. Det Sandsynligste er imidlertid, at Prindsen er bleven vækket ved den i Slottet begyndende Støi. — At der ved denne Leilighed har været nogen overhængende Fare for Prindsens Person, kan ikke antages. Ilden opkom i Portfløien, medens Prindsens Soveværelse var i den venstre Fløi, i Stueetagen; han kom ud gjennem Slotsporten og vilde altsaa, om han end var bleven vækket noget senere, i al Fald have kunnet benytte samme Udvei som hine to Damer, gjennem Vinduerne i underste Etage.

Imidlertid er der i Familien af Moderens Fortælling om Enkeltheder, der ei høre herhen, bevaret nogle Træk, der muligt have givet Anledning til hiin Fortælling om, at det havde været Hensigten hos Prindsens Omgivelse, ved denne Leilighed at faae Prindsen indebrændt. Den Første nemlig, som Oberstinde Hviid henvendte sig til for at faae Prindsen vækket (hvem denne var, erindres ikke), afviste hende med de Ord: *le prince dort*; og af andre til Prindsens Betjening henhørende Personer, som vare beskjæftigede med Indpakning og Bortslæbning af Kasser og Kister (der havde nemlig Aftenen iforveien været stort Officeerstaffel hos Prindsen), fik hun det Svar, at disse Ting først skulde bort. Ogsaa er det engang fortalt Frue Hviid, at Carl Johan ved en Leilighed har yttret, at en dansk Dame hiin Nat reddede hans Liv. Disse Data ere imidlertid for usikkre til derpaa at støtte nogen Formodning om, at Prindsens Omgivelser skulde have havt en saadan Hensigt som den oven angivne. Kun saa meget er vist, at der i den Hviidske Familie existerer en levende Tradition om, at Prindsens Omgivelser ved hiin Leilighed viste en paafaldende Ligegyldighed ved at faae ham vækket af Søvnen.

Endeligen kan bemærkes, at de i den nævnte Familie opbevarede Erindringer ganske stemme med den almindelige Beretning om Aarsagen til Ildens Opkomst deri, at Ilden ikke var paasat, men opkommen ved den spanske Portvagts Uforsigtighed. Allerede forinden havde Spaniernes Uforsigtighed med Ild og Lys opvakt Frygt hos Slottets Beboere for, at en saadan Ulykke kunde indtræffe*).

*) I Pastor Fyhns »Efterretninger om Kjøbstaden Kolding«, Kjøbenhavn 1848, haves S. 33—34 en Beretning om Slottets Brand.

Aktstykker, hørende til Danmarks nyeste Historie.

Breve fra Geheimeraad P. G. Bang til Provst H. K. With paa Bornholm,*)

meddeelte af **E. Holm.**

1.

Løverdag Aften den 29de Januar 1848.

Kiære Svoger!

Dersom Overgangen over Isen fra Sverrig til Bornholm bliver meget vanskelig som venteligt er, saa at den næste Overlandspost kommer lige saa tidlig som denne, saa vil Du med den faae den Kongelige Befaling at indfinde Dig i Roeskilde for med samtlige Østifternes Biskopper og Provster at vælge tvende Befuldmægtigede til at møde med de andre for at raadslaae om den nye Rigsforfatning.

Kong Frederik den Syvendes Opgivelse af Kongeloven og alt, hvad dertil hører, faaer Du med Aviserne. Hvormegen Andeel Din Svoger har havt i det hele Forfatningsværk sige de Dig ei, og den vil jeg da fortælle Dig; der lever dog Ingen af Familien, hvem et saadant Hverv bliver anviist for Fremtiden.

Den 22de Juli f. A. befalede Kongen sine Statsministre at afgive deres Betænkninger over hvad der kunde giøres for at virke for Landsdelenes Sammenhold, men han udtalte sig endnu imod en Forandring af Forfatningen, som han betegnede som det yderste Nødmiddel. Han gav dem end ikke alle Akter i Hænder navnligen ikke Thronfølgerens

---

*) Originalmanuskriptet til disse Breve tilhører afdøde Provst With's Datter.

Forestilling af 6te Februar f. A., hvori han tilraadede en constitutionel Forfatning — rigtignok paa en uiværksættelig Maade. De tvende danske Ministre fraraadede rigtignok Kongens Forslag at hielpe sig ved et nyt udvidet Statsraad med folkelige Medlemmer og ved en ny Ministerialforfatning, men de indlode sig ei paa en Forfatningsforandring, som de efter Kongeloven ei heller kunde, saalænge Kongen ei satte dette under Discussion. Stemann tilraadede Stændercomiteer, og de tilraadede alle Sammenkaldelse af de vigtigste Mænd fra alle Statsdele uden at opgive Themaet for disses Forhandling. Reventlow Criminil udtalte da først, at kun i en Forfatningsforandring var Frelse at søge, men han angav endnu ikke hvilken. Kongen leverede da Karl Moltke kun Ørsteds, efter Befaling affattede, Udkast til Stændercomiteer og Reventlows Votum og forlangte hans Betænkning. Han sluttede sig til Reventlow og foreslog at lade Provindsialstænderne som saadanne vælge de $^{2}/_{3}$ Dele af de Mænd, som nu skulde indkaldes. Da kaldte Kongen mig den 14de December, overgav mig alle Dokumenter, ogsaa dem, han ei havde betroet Ministrene, sagde mig, at han havde den største Tillid til mig og forlangte min Erklæring over alt men især over Reventlows og Carl Moltkes Forslag. Jeg forlangte hans udtrykkelige Befaling om jeg skulde yttre mig frit om Kongelovens Forandring og en Forfatnings Indførelse. Hans Svar var, at det var hans Villie, at jeg skulde frit udtale min fulde Overbeviisning; han vilde modtage min Erklæring efter Julen. Jeg arbeidede tildeels Natten med Dagen, som jeg aldrig før har arbeidet, og 2den Juledags Morgen gav jeg Cabinetssecretæren min Betænkning under Forsegling. Jeg gik til Bunds i Sagen, gav Grundtrækkene til en Forfatningsforandring, som jeg tilraadede, og en anden Maade at

tilveiebringe Valget af Landsdelenes Befuldmægtigede til at raadslaae om Udkastet.

Jeg saae aldrig Kongen mere, men han udtalte for Flere, at mit Arbeide var det bedste, han i sin Regieringstid havde modtaget, skrev i Margen med Blyant bifaldende Bemærkninger, og det extraordinære Statsraad, hvori Sagen skulde bringes til Ende, var berammet til om Mandagen, da Feberen greb ham om Søndagen. Han samlede sine sidste Kræfter og skrev et Testamente til sin Søn, hvori han anbefalede ham strax at erklære, at han vilde give en fri Forfatning og anbefalede, som man siger, Stemann og mig til ham. Saa lagde han sig for aldrig at reise sig. Den sidste skiebnesvangre Dag holdt det haardt nok at bøie Stemann, som Kronprindsen ene tyede til, til at lade Statsraadet sammenkalde for at raadslaae om Tiltrædelsespatentet, og jeg medvirkede ei saa lidet dertil. Det skete, og om Natten kaldtes jeg til for at raadslaae med om dette Patent. Det var en uhyggelig Samling. Jeg havde en væsentlig Andeel i Proclamationen, skjøndt der ei var Tid til at faae den ret drøftet. Jeg kaldtes atter til Statsraadets tvende Sessioner, hvori Forfatningsspørgsmaalet afgiordes. Kongen forelagde Hovedpunkterne af min Erklæring, og Ingen vidste noget Bedre: og saaledes er det Hele da blevet til. I Forfatningssagen vil Kongen fremdeles bruge mig. Det er overdraget Finantsministeren, Ørsted, Carl Moltke og mig at udarbeide den nye Forfatningslov, og dermed er det vigtigste Hverv, Mænd hidtil her har havt at udføre, lagt i vore Hænder.

Gud give at dette Forsøg maa lykkes. Jeg har ei meget Haab om at det gaaer. Jeg frygter, at Hertugdømmernes Befuldmægtigede skyde al fælles Forfatning fra sig uanseet de store Rettigheder, den fuldkomne Lighed

med det større Kongerige, den Bibeholdelse af deres nærværende Selvstændighed, især af deres egne hidtilværende Rettigheder, der bydes dem: og da er Fædrelandets Fremtid sørgelig. Dog Gud raader ogsaa over Menneskenes Sind.

Der har Du Sammenhængen i det Hele. Ingen Miskiendelse fra det ultradanske, bestandig voxende Parties Side skal saare mig eller bevæge mig til at vige fra hvad jeg holder for Ret mod alle Landsdele. Udrettes end Intet, saa have Kongens Raader og jeg iblandt dem giort hvad vi kunne. Lykkes Foretagendet skal jeg med Glæde blive Rentekammerdeputeret, som jeg er og leve for min Familie. Ogsaa her maa jeg bede til Gud, at han holder sin Haand over os.

Din hengivne Svoger

Bang.

2.

Brev om hvad der passerede fra Januar til Martsdagene 1848.

Ligesom jeg i et tidligere Brev til Dig, kjære Svoger, har meddelt Dig Underretning om de Forhandlinger om Indførelsen af en constitutionel Forfatning for det samlede Monarkie, som foregik i Slutningen af Christian den 8des Regjeringstid, og i hvilke jeg tog en væsentlig Deel, saaledes har Du ønsket, at jeg skulde optegne min Deeltagelse i de følgerige Begivenheder, som under Frederik den 7de sluttede sig til hine Forhandlinger, der iøvrigt selv ved samme tilsidst bleve døde og magtesløse. Jeg efterkommer herved dit Ønske, for at disse Optegnelser kunne bevares i vor Familie.

Allerede 8 Dage før Christian den 8des Død, da hans Sygdom begyndte at tage den betænkeligste Vending, talte

hans Cabinetssecretair, Kammerherre Tillisch til mig om hvad jeg meente der kunde gjøres for at naae det nærmeste Formaal, nemlig en Overgang af Kongens Regjering til hans Søn, uden voldsomme Bevægelser i Hovedstaden, hvilke saavel han som jeg frygtede. Jeg foreslog dengang allerede, at man skulde strax, naar Kongens Liv af Lægerne virkeligen var opgivet, samle Statsraadet, og til dette tillige kalde Etatsraad Hvidt, som Borgerrepræsentanternes Formand og det saakaldte liberale Partis meest anseete Navn; og iøvrigt øieblikkeligen i en Proclamation udtale sig i en beroligende Retning. Han yttrede hertil, at de gamle Ministre, og især den hos Thronfølgeren indflydelsesrigeste, Steemann, aldrig vilde gaae ind paa Hvidts Tilkaldelse, men bad mig dog tale med Finantsministeren herom. Jeg gjorde dette, men han var, skjøndt egentligen ei derimod, dog aldeles utilbøielig til i det Hele at tage Initiativet i hvad der skulde skee, da Steemann var den ældste. Han meente vel og, skjøndt han ei sagde det, at han, der aldrig har staaet i noget venskabeligt Forhold til Steemann, kun vilde bevirke det Modsatte af hvad han ønskede. Der gik derefter nogle Dage, indtil Morgenen den Dag, da Kongen om Aftenen døde, da Tillisch, der mødte mig paa Palæet, fortalte mig, at Steemann, til hvem Kronprindsen, da Kongen nu var saa godt som opgiven, havde henvendt sig om Raad, jeg veed ei om personligen, men i alt Fald flere Gange gjennem sin Cabinetssecretair Etatsraad Lunding, var bestemt paa, at Kronprindsen skulde optræde strængt, og ved sin Tiltrædelsesproclamation Intet love, og at Byen vilde kunne holdes i Orden ved Politiet og den øvrige executive Magt. Tillisch havde — sagde han — gjort ham de meest indtrængende Forestillinger herimod, men Intet udrettet; til hans Opfordring,

dog at conferere med de andre Ministre, om hvem Tillisch vidste, at de Reventlou, Vilhelm Moltke og Ørsted, vare af anden Anskuelse, havde Steemann svaret ham, at det kunde Intet nytte, han blev dog ved sin Mening, og vilde ei raade Kongen til Andet. Efter Tillischs Opfordring gik jeg da i denne Anledning til Reventlou, der sagde mig, at han allerede havde henvendt sig til Steemann om, at den ny Konge burde udtale sig i en anden Retning, og at han igjen den Dag vilde gaae til ham, hvilket han og senere gjorde. Jeg leverede Reventlou et Udkast til en Tiltrædelsesproclamation, som jeg nogle Dage forud havde skrevet, bad ham benytte hvad han vilde deraf som sit, og derefter tilintetgjøre den. Jeg gik derpaa fremdeles til Conferentsraad Treschouv — dette af min egen Drift — og bad ham indvirke paa Steemann. Han vilde ei selv gjøre det, da han i Øieblikket stod i et spændt Forhold til Steemann, og selv Intet vilde udrette hos denne, men han bad Valdemar Oxholm, Kronprindsens forrige Hofchef, som han havde kaldt herover, gaae til Steemann, og hans Forestillinger, i Forbindelse med Reventlous og muligen Fleres, omstemte endeligen Steemann.

Saasnart Kongen om Aftenen var død, kaldte hans Søn da øieblikkeligen Statsministrene, Grev Carl Moltke og Tillisch sammen til sit Raad. Det var ei paatænkt af ham selv at tilkalde mig, men paa Tillischs Forslag sendte han en Lakai til mig, der ved Midnat bragte mig Kongens Befaling at komme op paa Slottet. Jeg kom imidlertid først derop omtrent en halv Time, efterat Statsraadet var begyndt. Kongen havde aabnet dette (sagde man mig senere) med en hjertelig Tiltale til Ministrene, hvori han udtalte Erkjendelsen af sine ringere Evner end hans afdøde Faders, udbad sig deres Bistand m. v.; derefter havde han med-

deelt dem, hvilket han ogsaa gjentog for mig ved min Ankomst, at hans Fader i det bekjendte Brev (som han angreben af Feber nedskrev umiddelbart førend han lagde sig paa sit Dødsleie, forseglede og leverede sin Adjutant Irminger, med Befaling at levere hans Søn det strax efter hans Død) havde tilraadet ham, strax ved sin Tiltrædelse i et Patent at tilkjendegive, at han vilde indføre en for den hele Stat fælles fri constitutionel Forfatning. I Brevet skal han iøvrigt have anbefalet Steemann til sin Søn, som hans første Raadgiver, og sin Søn til Steemann, ligesom han og skal have anbefalet mig til hans Søn, som en Mand, til hvem han havde særdeles Tillid. Denne Deel af Brevet meddeelte Kongen imidlertid ikke, idetmindste ei mig ved min Ankomst, men sagde blot, at i Brevet havde hans Fader anbefalet ham at følge betroede Mænds Raad. Steemann havde imidlertid i det nys begyndte Statsraad fraraadet i Tiltrædelsespatentet strax at binde sig til et saa bestemt Tilsagn om en fælles constitutionel Forfatning, hvorimod man skulde udtale sig i mere almindelige Udtryk, og henvise til den afdøde Konges begyndte Ordning af de offentlige Forhold. Dette var bifaldt af de andre Tilstedeværende og derhos vedtaget, at man skulde i de første Dage nærmere forhandle om Forfatningens Forandring, og derefter bringe den tagne Beslutning til offentlig Kundskab. Man havde i Henhold hertil lige begyndt at discutere et foreliggende Udkast til Tiltrædelsespatentet, som rimeligviis var affattet af Reventlou i Forening med Steemann, og som i flere Puncter var mindre bestemt end mit Dagen i Forveien Reventlou leverede Udkast, hvoraf dog en Deel var benyttet. Efter min Ankomst paa Slottet og Indførelse i Statsraadet meddeeltes mig nu hvad der saaledes alt var

vedtaget og passeret, hvorefter Discussionen over Udkastet blev fortsat. Jeg foreslog flere Modificationer i Henhold til mit tidligere Udkast, som bleve antagne, og efter at det saaledes modificerede Udkast var oplæst og af Kongen vedtaget, begyndte Greve C. Moltke, Kammerherre Tillisch og jeg paa at reenskrive de 3 Exemplarer, af hvilke Kongen skulde beholde eet, og eet sendes til hvert af Cancellierne. Under selve Reenskrivningen foreslog nu Grev C. Moltke endnu, at en Passus maatte optages, hvorved betegnedes, at den ombandlede Ordning af de offentlige Forhold «sigtede til at sikkre Landsdelenes gjensidige Rettigheder». Dette Forslag blev imidlertid ei saa ombyggeligen discuteret, og da man allerede havde reist sig, og da jeg indvendte at det var mindre passende i Patentet at henvise til Spændingen mellem Landsdelene, og foreslog at sætte «Borgernes» istedetfor «Landsdelenes», blev hiint Udtryk valgt, uagtet Ørsted gjorde den Indvending imod samme at det var for ampelt. Det var Skade, at denne Indvending ei blev paaagtet, og at man overhovedet saaledes indlod sig paa det færdige, iøvrigt vel redigerede Patents Forandring under selve Reenskrivningen, thi Udtrykkene «sikkre Borgernes gjensidige Rettigheder» blev senere mistydet af Oppositionspressen for at bevise, at Patentet ei henviste til Indførelsen af en constitutionel Forfatning, uagtet dette iøvrigt fremgik af Sammenhængen. Fremdeles blev under Reenskrivningen udeladt en Yttring om, at den paatænkte Ordning af de offentlige Forhold allerede inden den afdøde Konges Bortgang var tiltraadt af Thronfølgeren, hvilket imidlertid var ligegyldigt. Om Morgenen Kl. 2½ hævedes denne uhyggelige Statsraadssession, i hvilken Alle følte sig nedtrykte ved Tanken om det nu indtraadte skjæbnesvangre Thronskifte, og som afholdtes i de store,

og slet oplyste Gemakker paa Slottet. Kongen anmodede os om Alle at være tilstede paa Slottet igjen Kl. 9 ved hans offentlige Proclamation.

Til den nævnte Tid samledes de høiere Embedsmænd paa Slottet, den afdøde Konges Nærmeste, som Levetzau, Adler med flere, høist bevægede (Grev C. Moltke var strax om Morgenen udnævnt til Statsminister) — kun Steemann var oprømt og geskæftig og gererede sig som den alt formaaende Minister. Proclamationen er tilstrækkeligen beskreven i de offentlige Tidender.

Mandagen den 24de Januar Kl. 12 holdtes den første Statsraads Session, hvortil jeg var tilsagt. Kongen indførte Kammerherre Stiftamtmand Bardenfleth som af ham beskikket Statsminister, og tilkjendegav mig, at jeg havde at deltage i Raadslagningen om en ny constitutionel Forfatnings Indførelse men ei i andre Sager. Geheimeraad Grev Otto Moltke skulde ogsaa overvære hine Forhandlinger. Kongen havde derhos ladet Tillisch affatte de vigtigste Grundtræk for den ny Forfatning, som bleve oplæste i samme Session, dog uden at Kongen vilde ansee disse Grundtræk for bindende, men forbeholdt sig at forandre dem. De vare alle i det Væsentlige de samme, som i sin Tid af mig vare forelagte den afdøde Konge (cfr. mit forrige Brev) dog med det Tillæg, at Forfatningen, der kun skulde angaae de fælleds Anliggender for hele Staten, medens Provinsialstænderinstitutionen forblev urørt indtil videre, skulde gaae ud fra et Tokammersystem.

Onsdag til Fredag holdtes derpaa dagligen Discussionerne i Statsraadet over de meddelte Grundtræk, dog saaledes at de strax inden Discussionernes Begyndelse af Kongen atter indskrænkedes til det meest paatrængende Fornødne (de Momenter, som findes i Forfatningsrescriptet),

idet Discussionen om de øvrige Bestemmelser, selv om Tokammersystemets Anvendelse, forbeholdtes, indtil den Commission, som skulde affatte Udkast til hele Forfatningsloven, havde forelagt sit Arbeide. Greve C. Moltke havde fremdeles, inden Discussionernes Begyndelse, udarbeidet Udkast til Rescript om de indflydelsesrigeste Mænds Indkaldelse til at give Betænkning over den eventuelle Forfatningslov, og derved sluttet sig til det af Kongen om Mandagen meddelte Program, og dette Udkast til det saakaldte Forfatningsrescript blev nu Punct for Punct gjennemgaaet. Tillisch fungerede som Referent, derefter voterede jeg først, saa Bardenfleth og derefter de andre Ministre, den ældre efter den yngre, sidst Arveprindsen. Ordet kunde da atter tages af Enkelte, og endeligen afgav Kongen sin Bestemmelse, og fulgte han altid Pluraliteten, selv hvor det var kjendeligt, at han personligen heldede til Minoritetens Mening. Steemann var den hele Tid sengeliggende af Podagra, som han havde paadraget sig Proclamationsdagen, og deltog saaledes slet ikke i disse Discussioner. C. Moltke havde i Forfatningsrescriptet selv indbragt den Passus, «at den ny Forfatning ei sigtede til at ophæve den bestaaende Forbindelse imellem Hertugdømmerne». Jeg opponerede paa det stærkeste imod at denne Passus optoges, da jeg vel ei vilde bryde denne Forbindelse ved den ny Forfatningslov, men fordi det altid var muligt, destoværre endog rimeligt, at Slesvigs Deputerede vilde optræde fiendligt mod Statseenheden, saaledes som de havde gjort i den forrige Stænderforsamling, og at de vilde begjære Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund; Kongen burde da ei være bunden ved et Art Tilsagn, naar Forbindelsen under slige Forhold ei længere kunde tilstedes. Bardenfleth under-

støttede dette mit Forslag af al Magt. Vilhelm Moltke vilde gaae en Middelvei, men alle de andre Medlemmer af Raadet, ogsaa Grev Otto Moltke, var af den modsatte Mening, og uagtet Kongen just her personligen var enig med Bardenfleth og mig, gav han dog endeligen Pluraliteten Medhold og bifaldt formeligen hiin Passus's Optagelse. Det var en ringe Erstatning, at jeg, heri understøttet af C. Moltke, fik antaget den Passus, at det danske Sprog i Slesvig skulde sikkres ved Forfatningsloven. Da Dagen efter Statsraadets Medlemmer samledes, meddelte Bardenfleth, at den syge Steemann aldeles havde sluttet sig til ham (og mig) i Henseende til nysnævnte Punct, og at han vilde bede Kongen om, at Spørgsmaalet endnu engang maatte blive optaget, men da erklærede Reventlou og C. Moltke, at da Rescriptet med hiin Passus allerede var givet til Reenskrift, og dennes Optagelse altsaa nu ei længere ubekjendt for Mænd uden for Statsraadet, vilde de, naar denne engang formeligen afgjorte Qvæstion atter skulde optages, strax bede Kongen om deres Afsked. Ved Sessionens Begyndelse gav Kongen Bardenfleth Ordet for at foredrage Steemanns Votum, som var begjært taget til Protocollen. Efter at have gjort det, sluttede Bardenfleth med, at han vilde have bedet Kongen om, at Spørgsmaalet paa ny maatte foretages, da han ansaae det af yderste Vigtighed, men han var kommen til Kundskab om, at en saadan fornyet Discussions Tilstedelse vilde føre saa betænkelige Følger med sig (hvormed han meente de tvende tydske Ministeres Dimission, som han dog ei nævnte), at han frafaldt saadan Bøn. Den 28de Januar blev da, efter at Arveprindsen, som arveberettiget Agnat havde vedtaget den eventuelle Forandring af Forfatningen, det saakaldte Forfatningsrescript, hvis nærmeste Øiemed som berørt var

Indkaldelsen af erfarne og indflydelsesrige Mænd fra Kongeriget og Hertugdømmerne, men som derhos tillige indeholdt Grundtrækkene af den paatænkte constitutionelle Forfatning, oplæst, det tydske Exemplar af Greve C. Moltke, det danske af Ørsted, og derpaa overgivet Kongen til Underskrift. Under den dybeste Taushed, saa at Pennestrøget tydeligen kunde høres, tog Kongen Pennen, underskrev med fast Haand Rescriptet, og dermed Enevoldsmagtens Afskaffelse. Alle reiste sig og udbragte for Kongen Ønsket om, at det nu foretagne vigtige Skridt maatte blive til Velsignelse for Fædrelandet. Han takkede Medlemmerne af Statsraadet for deres Medvirkning og hævede det for en kort Tid. Omtrent efter en halv Times Forløb bleve Medlemmerne atter indkaldte, og han tilkjendegav, at have som Medlemmer af den Commission, der skulde udarbeide Forfatningsloven, udnævnt: Greve V. Moltke, Ørsted, C. Moltke og mig. Den første gik imidlertid strax efter ind til Kongen, og paaberaabende sig, at Ordningen af de statsretlige Forhold laae uden for hans nærmeste Fag, at dette medtog hans hele Tid, at det vilde gjøre et mindre heldigt Indtryk, at tvende Beslægtede af den høie Adel udgjorde Halvdelen af Commissionen, bevirkede han, at denne kun kom til at bestaae af de tre andre Medlemmer, saaledes at han alene skulde tilkaldes ved væsentlig Dissents, og med Hensyn til Forfatningens Regulering af de finantsielle Forhold.

Efter at Commissoriet var udfærdiget og Commissionens Medlemmer havde noget forberedet sig, begyndte den paa sit Arbeide, idet den gik ud fra de af Kongen foreløbigen vedtagne Grundsætninger, navnligen at den nye Konstitution kun skulde angaae hele det samlede Monarkies fælles Anliggender, medens hver Landsdeels Selvstændighed og navnligen deres Provindsialstænder for deres

indre Anliggender vedligeholdes urørte, samt at Constitutionen skulde beroe paa et Tokammersystem. Vi arbeidede saaledes, at jeg i Almindelighed udarbeidede de første Momenter af hvert Afsnit, disse bleve derpaa mundtligen forhandlede indtil vi vare blevne enige, hvilket almindeligviis naar vi ei vare det strax opnaaedes ved Overeenskomst mellem C. Moltke og mig, som Ørsted tiltraadte, idet han iøvrigt tog liden activ Deel i Forhandlingerne og i det Hele arbeidede med kjendelig Ulyst, uden Haab om, at Commissionens Resultat tilsidst vilde vinde Bifald. Udkastet til Forfatningsloven selv var allerede færdigt og tilstillet Greve V. Moltke til Gjennemsyn, og vi vare beskjæftigede med Hovedbilagene, nemlig C. Moltke med Hertugdømmernes Valglov, jeg med Kongerigets og Ørsted med Forretningsreglementet, hvortil han endog i de sidste Dage allerede havde tilstillet os tvende Andre et Udkast, da vore Forretninger afbrødes. Vort Udkast til Forfatningsloven havde vel, hvad det første Kammers Organisation og Virksomhed angik, en aristokratisk conservativ Charakter, idet vi sluttede os til de liberalere tydske Forfatningers især den sachsiskes Forskrifter om det første Kammer. Dog havde jeg bevirket, at det andet Kammer alligevel vilde faae den overveiende Indflydelse. Dettes Organisation og Virksomhed var i det Hele bygget paa rent demokratiske Grundsætninger, hvori C. Moltke var aldeles enig, Valgretten omfattede Huusmændene med Jord, og Enhver der svarede i Kjøbenhavn 32 Rd., i Kjøbstæderne 20 Rd., paa Landet 12 Rd. halvaarlig Leie, Valgbarheden næsten ligesaa udstrakt som Valgretten o. s. fr. Den af C. Moltke udarbeidede Forordning til Beskyttelse af det danske Sprog i Nordslesvig, var derhos meget energisk og gjennemgribende, og var et liberalt Hovedbilag til Forfatningsloven.

Imidlertid havde Agitationen vendt sig imod Forfatningsrescriptet, og den af Christian den 8de saalænge fulgte Politik at haandhæve en Statsenhed mellem Kongeriget og begge Hertugdømmer. Det saakaldte danske Parti som fordrede Danmark til Eideren, og det Slesvigholstenske Partie bemægtigede sig ei alene Pressen, men gjennem Forsamlinger søgte man at vinde Mængden og fremkalde en Magt, for hvilken Regjeringen maatte ligge under.

Den franske Revolution gav disse Bevægelser en hidtil ukjendt Betydning, og det Slesvigholstenske Parties Anmasselser bragte efterhaanden Folkestemningen i Danmark paa det saakaldte ultradanske eller de Eiderdanskes Side, hvilket Parties Udskeielser og tildels uretfærdige Behandling af Christian den 8des Politik bleve oversete; og det lykkedes dette Parti, navnligen ved Magister Monrads Pen, at gjøre de gamle Ministere, og især Forfatningscommissionens Medlemmer, mistænkelige som slesvigholstensksindede. Et vigtigt Moment, som ei tør oversees, ved at bedømme Begivenhedernes Gang, var Bardenfleths Virksomhed. Han heldede allerede, da han indtraadte i Ministriet, til det eiderdanske Parties Anskuelser, skjøndt han netop i det foregaaende Aar paa Kronprindsens Vegne havde affattet et Forslag om en Heelstatsforfatning, og han gik efterhaanden, som Slesvigholstenerne fremtraadte i et fiendtligt Forhold til Staten, ganske over til hiint Parties Anskuelser. Hans Indflydelse hos Kongen og hans Popularitet steg dagligen, medens de ældre Ministere, Reventlou, C. Moltke, og Ørsted (og jeg) bleve stedse mere deels forhadte deels mistænkte. Han, maaskee i Forbindelse med Steemann selv, bevirkede udentvivl Steemanns og Ørsteds Entledigelse fra den active Tjeneste, hvorved han blev Justitsminister; og der opstod endeligen i Midten

af Marts en saadan Uenighed mellem (de) trende nævnte ældre Statsraadsmedlemmer, som vilde, at man skulde erklære sig imod Holsteens Indlemmelse i den paatænkte ny tydske Statsenhed under et Nationalparlament i Frankfurt, — og Bardenfleth der var af den modsatte Anskuelse — hvilket han selv meddelte os Natten mellem den 21de og 22de (Marts) ved Forhandlingerne om det ny Ministeriums Dannelse — at en Forandring af Ministeriet blev uundgaaelig. I Forfatningscommissionen omtalte C. Moltke og Ørsted vel Intet af det Passerede for mig, men enkelte Yttringer viste mig dog deres bittre Stemning imod Bardenfleth, der udentvivl ogsaa i Henseende til Slesvig ved hin Leilighed i Statsraadet havde vedkjendt sig det eiderdanske Parties Anskuelser, og urgerede paa, at ved Holstens Indlemmelse i den reconstruerede tydske Stat blev Slesvigs Adskillelse fra dette nødvendig, ligesom Bardenfleth trængte paa at man skulde ruste sig. Lehmann havde i denne Tid et Par lange Audientser hos Kongen, og søgte at vinde ham for Partiets Anskuelser. Det er endog sagt, at den store Forsamling i Casino den 20de Marts om Aftenen, som sigtede til at bevirke det gamle Ministeriums Entledigelse, handlede efter Conference med Bardenfleth, der ønskede denne Demonstration for at fjerne dette Ministerium; men jeg veed Intet paalideligt herom, og troer det ikke. — At de gamle Ministeres Venner skildre Casinoforsamlingen som Resultatet af en Cabale af Bardenfleth og Lehmann, er naturligt, men jeg holder for, at den i Hovedsagen fremgik af Folkestemningen i Hovedstaden med Hensyn til det slesvigske Spørgsmaal, hvilken høist ophidsede Stemning benyttedes af det liberale Parties Ledere ei blot i denne Retning men og for at fremkalde en demokratisk Forfatning.

Jeg skal ei opholde mig ved hvad der passerede i hiin Forsamling i Casino den 20de Marts om Aftenen, saalidet som ved de øvrige ældre Begivenheder, som ligge mellem Forfatningsrescriptets Udgivelse i Slutningen af Januar og Ministerskiftet. Disse Begivenheder ere noksom offentliggjorte og bekjendte. Om Aftenen den 20de Kl. 7 vare Forfatningscommissionens Medlemmer, C. Moltke, Ørsted og jeg endnu samlede, som sædvanligt paa Ørsteds Bopæl. Jeg foreslog at udsætte Forhandlingerne, da vort Arbeide vilde blive frugtesløst, hvorledes Forholdene saa bleve ordnede. Nogle faa Minuter, forinden Mødet, havde jeg talt med Capitain Tscherning hos Etatsraad Suhr, og af ham erfaret den hele Hensigt med Casinoforsamlingen, der lige skulde begynde, hvorom jeg tillige underrettede C. Moltke og Ørsted. C. Moltke vilde imidlertid at vi skulde vedblive, og i 3 Timer til noget over 10 fortsattes vor Discussion om et Afsnit af Valgloven. Ligesom vi havde reist os, kom Etatsraad Salicath for at bringe Ørsted Underretning om Udfaldet af Casinoforsamlingen. Det var besluttet, at Forsamlingen, og venteligen en stor Masse af Borgere næste Dag skulde ledsage Magistrat og Borgerrepræsentationen til Slottet for at understøtte Begjæringen om det gamle Ministeriums Entledigelse. Jeg kjørte hjem med C. Moltke, der var høist indigneret over den imod ham viste Miskjendelse af hans redelige Villie til at sammenholde det Hele, og uagtet jeg, ved at udstige, fraraadede det, kjørte han hjem til sin Bopæl midt imellem den fra Casino udstrømmende og udenfor forsamlede Mængde. Denne molesterede ham ei i mindste Maade, og viste herved ligesaa roesværdig en Holdning, som han viste sit bekjendte personlige Mod. Om Natten kunde jeg ikke sove, idet mine Tanker vare altfor beskjæftigede med den bestaaende

Crisis og jeg, der ei har saadant Mod som Moltke, derfor ei kunde gjøre mig fri for den Frygt, at Pøbeloptøier, som jeg dog ei ventede vilde gaae videre end til at slaae Vinduer ud og deslige, vilde blive rettede imod de gamle Ministre og ogsaa imod mig, hvilket Enkelte af mine Bekjendtere havde sagt mig blev omtalt i Byen, og at da min Kone, som laa af Barselfeberens Følger, derover kunde blive dødeligen forskrækket. Kl. 6 om Morgenen den 21de stod jeg op og gik ud til Bardenfleth, med hvem jeg antog at staae paa en god Fod, og sagde ham, at jeg iøvrigt ei vilde blande mig i hvad der nu forhandledes, men kun sige ham, at hvis et nyt Ministerium tildels af det liberale Parti skulde dannes, ansaae jeg Etatsraad Hvidt og Tscherning for de 2 i Øieblikket vigtigste Medlemmer. Han svarede mig, at Kl. 9 skulde de gamle Ministere kaldes op paa Slottet, det hele Ministerium vilde komme til at gaae af, og han havde med Hensyn til det ny Ministeriums Dannelse allerede henvendt sig til Monrad, som just var hos ham. Han antog hele Armeen saa uvillig stemt imod Tscherning, at han neppe burde gjøres til Krigsminister, hvilket ellers ogsaa han ønskede. Iøvrigt var han meget venskabelig imod mig, men svarede paa mine Yttringer om at jeg for min Person saa meget ønskede et Amtmandskab og navnligen hans forrige Amt (Odense) hvortil jeg 8 Dage forud havde meldt mig, at han selv maaskee inden Aften var paa Veien til Odense.

Kl. 9 kaldtes Ministrene til Slottet. Efter hvad der er mig meddelt, og som jeg anseer for paalideligt, tilkjendegav Kongen her de forsamlede Ministere, at Regjeringen nu maatte forandre sin Politik navnligen i Henseende til Slesvig i den Retning, som det hele danske Folk attraaede, og overlod iøvrigt Bardenfleth nærmere at udvikle hans

Anskuelse om den fremtidige Politik, efter hvad han havde meddelt denne. Dersom de kunde og vilde gaae ind herpaa, var det ham kjært, han vilde helst beholde sin Faders gamle Raadgivere. Han skal have talt meget mildt. Derpaa reiste Bardenfleth sig, critiserede i et længere Foredrag temmelig skarpt den ældre Regjerings Politik, og tilkjendegav, hvilken forandret Retning Kongen vilde give den. C. Moltke, som tillige tilbageviste Bardenfleths Angreb, Reventlou og Ørsted begjærte da strax og bestemt deres Dimission. Steemann var syg og fraværende dennegang som i al den foregaaende Tid. V. Moltke tilkjendegav, at den antydede Retning af den fremtidige Politik kunde vel i det væsentlige tiltrædes af ham, men naar hans gamle Colleger alle trak sig tilbage, vilde han det ogsaa. Dermed hævedes Statsraadets Session. Personligen har jeg naturligviis ei erfaret noget herom, men jeg har hiin Beretning fra Greve V. Moltkes ældste Søn.

Da Kongen derpaa Kl. 11, som bekjendt, havde svaret de af 15000 Mennesker ledsagede Borgerrepræsentantere, at det var ham kjært at kunne meddele sit Folk, at dets Ønske alt var opfyldt, idet de gamle Ministere allerede havde taget deres Dimission, var det nu overladt Bardenfleth at danne et nyt Ministerium. Det er almindeligen sagt at Bardenfleth den Dag tvende Gange indstændigen har bedet V. Moltke igjen at indtræde, men at denne afslog det, men jeg veed det ei med Vished. Derimod meddeltes mig senere af Bardenfleth selv Følgende om de første Forhandlinger om Ministeriets Dannelse. Han havde henvendt sig foruden til Monrad, til Greve V. Sponneck, og til Etatsraad Francke. Man var Kl. 3 om Middagen bleven nogenlunde enig om, at Sponneck skulde have Finantsministeriet, Francke det tydske Cancelli ɔ: Ministeriet

for Hertugdømmerne, Monrad Cultus- og Undervisningsministeriet, medens Bardenfleth beholdt Justitsministeriet, og Gesandten Greve Moltke i Paris skulde have Udenrigsministeriet; hermed var man nærved at være enig. Monrad fordrede imidlertid, at for at hans Anskuelser tilstrækkeligen kunde blive repræsenterede, maatte Hvidt indtræde, i alt Fald uden Portefeuille, og Francke vilde have det erkjendt, at den administrative Forbindelse mellem Holsten og Slesvig skulde vedblive. Da Forhandlingerne alt havde varet nogle Timer skiltes man ad, for atter at komme sammen Kl. 7. Men da var man endnu mere uenig: Francke vilde ei have Hvidt ind, og de andre vilde ei indrømme den administrative Forbindelse mellem Hertugdømmerne. Det forelagdes Kongen, at man ei kunde blive enig, og han gav Francke den Beskeed «Sie sind entlassen, doch in Gnade», hvormed vistnok dog kun var meent fra Forhandlingerne om Ministeriets Dannelse. Francke skal for at undskylde sin Færd have udtydet disse Ord anderledes. Efter Franckes Bortgang blev der sendt Bud efter Hvidt, men Sponneck erklærede nu, at efterat Francke var traadt tilbage, vilde han ei blive i Ministeriet med mindre jeg vilde indtræde, og foreløbigen tage Rentekammeret. Bardenfleth vilde nu have Forhandlingerne udsatte igjen, men Monrad paastod, at de maatte fortsættes indtil der var dannet et Ministerium, og tilbød at hente mig. Udsættelse kunde saa meget mindre finde Sted, som Dampskibet Skirner Kl. 9 næste Formiddag vilde bringe Deputationer fra de i Rendsborg forsamlede Holstenske og Slesvigske Stænder-Deputerede, og disse 5 Slesvigholstenere maatte gives det fornødne Svar. Kl. 1 om Natten ringede da Monrad mig op, og jeg troede ei at kunne nægte at følge ham. Efterat være ankommen, meddelte Bardenfleth mig det Passerede.

Han var iøvrigt nedtrykt ved de Vanskeligheder, som viste sig ved at danne et Ministerium og udmattet af tvende Nætters Vaagen. Han, Sponneck, Monrad, Hvidt og (jeg) begyndte da igjen en foreløbig Forhandling. Jeg erklærede ei at ville indtræde i et nyt Ministerium med mindre at man 1) modificerede Casinoselskabets af de 4 andre vedtagne Program i Henseende til Slesvig saaledes, at dette blev vel adskilt fra Holsten, men iøvrigt en selvstændig Landsdeel med sin egen Landdag, dog med fælles Diplomati og fælles Armee. Efter nogen Ventilation blev dette indrømmet mig af de andre, dog saaledes at Hvidt og Monrad betingede deres Tiltrædelse deraf, at deres Venner, Lehmann, Clausen og Tscherning (disse vare de 5 Ledere for Casinoforsamlingen) ogsaa vilde erklære sig enige i en saadan Forandring af deres Program (hvilket de vilde have gjort, som det Følgende viser). Paa denne Basis meente jeg nemlig at der med noget Haab om Fredens Vedligeholdelse kunde underhandles med de tydske Afsendinger, ligesom man ved en saadan Ordning af Forholdet vilde vinde alle Nordslesvigere, næsten alle Mellemslesvigere og en stor Deel Sydslesvigere for sig, kort det hele menige Folk i Slesvig, og kun have nogle Aristokrater, en Deel Embedsmænd og Advokater tilbage som Modstandere. 2) at man antog en Krigsminister, hvortil jeg fremdeles ønskede Tscherning, men da man herimod indvendte Armeens ɔ: Officeersclassens præsumerede Uvillie mod ham, nævnte jeg Generaladjutanten Schøler. 3) at man maatte vinde en agtet Mand til at overtage sig Ministeriet for Hertugdømmerne, i hvilket Øiemed jeg foreslog at sende Bud efter Baron Plessen, den Rentekammerdeputerede, som jeg haabede vilde tiltræde mit Forslag under Nr. 1 og Conferentsraad Rathgen i det tydske Can-

cellie, som man kunde forsøge paa at formaae til ad interim at overtage Præsidentposten i Hertugdømmernes locale Regjering, hvorom jeg dog havde mindre Haab. Disse tvende sidste Punkter bleve strax antagne. Vi gik derpaa alle ind til Kongen og Bardenfleth forelagde ham disse Resultater, hvorhos jeg gjorde ham opmærksom paa, at for Fremtiden maatte han indrømme det ny Ministerium en selvstændig Ledelse af Regjeringsforretningerne, for hvilken det maatte staae til Ansvar, og ved Dissentser mellem ham og Ministeriet i Henseende til væsentlige Ting kunde han ei forandre Ministeriernes Indstillinger og beholde det, men han maatte i saa Fald entledige Ministrene og vælge nye. Kongen bifaldt de forelagte Punkter og navnligen at der sendtes Bud efter Plessen og Rathgen. Da Kl. nu var 3 bad jeg ham, der havde vaaget i trende Nætter, at begive sig til Ro til Kl. 6, medens de nysnævnte tvende Mænd bleve hentede, og vi confererede om den af mig paatænkte Organisation af Ministeriet. Dette gjorde han.

Først Kl. 4½ kom Plessen og Rathgen saavelsom Schøler og vi begyndte nu vore Forhandlinger om Ministeriets Dannelse. Plessen erklærede sig enig i mit ovenfor under Nr. 1 nævnte Forslag til Ordningen af Slesvigs Forhold, men Rathgen vilde ei gaae ind herpaa, idet han efter sin Overbeviisning ingensinde kunde erklære sig enig i Ophævelsen af den bidtil bestaaende Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, og vilde derfor ei modtage Præsidentskabet i den locale Regjering i Hertugdømmerne. Schøler erklærede, at han paa ingen Maade tiltroede sig Evner til under de truende Forhold at overtage Krigsministeriet, men vilde dog, skjøndt meget nødigen, aldeles provisorisk overtage samme, indtil en anden kunde erholdes, for ei at

hindre Dannelsen af et Ministerium. Men Forhandlingerne strandede derpaa, at Plessen tillige erklærede, at naar Monrad og Hvidt indtraadte uden tilsvarende Medlemmer af det slesvigholstenske Bevægelsesparti til Ex. Advocat Clausen, som tidligere havde hørt til det Nyholstenske Parti (og altsaa været for Slesvigs Afsondring fra Holsteen) vilde det ny Ministerium dog væsentligen i Hertugdømmerne blive betragtet som et af det ultradanske Partis Seir udgaaet Ministerium i ensidig dansk Interesse. Han og enhver ærekjær Mand der indtraadte i et saadant Ministerium for Hertugdømmernes Vedkommende, vilde tabe al Agtelse og Indflydelse hos disse. Plessen var under Fremstillingen heraf temmelig bitter imod Monrad og Hvidt og i det Hele mod de 5 Ledere af Casinoforsamlingen, der havde styrtet det gamle Ministerium uden nu at kunne fyldestgjøre den heraf følgende Forpligtelse at foreslaae Kongen et andet Ministerium, der kunde have nogen Rimelighed for sig at det med Held vilde kunne styre Monarkiets Anliggender. Monrad og Hvidt vilde benægte denne Forpligtelse, men saavel Sponneck som jeg erklærede os heri enige med Plessen og udtalte at det hele danske Folk maatte vente og forlange dette af dem. Hvidt og Monrad syntes under denne Debatte kjendeligen at føle Vægten af dette Ansvar, som deres Parti havde paadraget sig; og herved blev Discussionen ubehagelig nok. Et Resultat var ei at opnaae, thi at optage en eller tvende Ultra-Slesvigholstenere i Ministeriet var — foruden at de ei vare tilstede — ugjørligt efter Stemningen i Kongeriget, og at danne et Ministerium uden nogetsomhelst Medlem for Hertugdømmerne, vilde Sponneck og jeg ikke indlade os paa. Kl. 6 endte vi de frugtesløse Forhandlinger, og vi andre bade Bardenfleth, der under Forhandlingerne havde taget liden Deel i samme

og var høist nedtrykt, at melde Kongen, at vi ei kunde danne et Ministerium. Han gik ind til Kongen, som var kommen tilstede; og sagde ham dette. Kongen var som naturligt i en høist ubehagelig Stilling, og meget afficeret. Han sagde til Bardenfleth at han var tilbøielig til at resignere, hellere end at undergive sig nedværdigende Vilkaar, og Bardenfleth yttrede for mig, at det var hans Alvor, og dermed var alt tabt, da man saa vilde faae en provisorisk Regjering, en Art Republik og Staten snart blive ganske opløst. Saaledes gik vi i dette Øieblik imellem hinanden i en høist uhyggelig Stemning. Monrad udtalte blandt andet i dette Øieblik, at skulde hans Parti ene overtage sig Forretningerne, maatte det antage en ultrademokratisk Charakteer; thi alene derved kunde det holde sig og sætte sine Anskuelser igjennem.

For at gjøre et Forsøg paa at redde mit Fædreland fra den store Fare, der virkeligen i dette Moment truede samme, foreslog jeg da Plessen, at han, Bardenfleth og jeg provisorisk skulde overtage Ledelsen af Forretningerne i nogle Dage, underhandle med Hertugdømmernes Afsendinge, og gjøre det sidste Forsøg paa at tilveiebringe en fredelig Udjevning af Forholdene mellem Landsdelene. Kongen vandt da ogsaa Tid til at danne sit Ministerium. Men jeg fordrede derhos, at de 5 Ledere for det ultradanske Parti, Hvidt, Monrad, Clausen, Tscherning og Lehmann, skulde underskrive en Erklæring, som jeg conciperede, og der ei, som Bladet Fædrelandet har angivet, gik ud paa noget Samtykke til Udsættelsen af Ministeriets Dannelse men blot derpaa, «at de efter de dem meddelte Oplysninger erkjendte det for hensigtsmæssigt, at Hans Majestæt i nogle Dage havde udsat Dannelsen af det nye Ministerium, og havde provisorisk overdraget Ledelsen

af Forretningerne til Bardenfleth, Plessen og mig.» Min Hensigt hermed var ei blot at sikkre Roligheden i Hovedstaden, hvis Stemning var i høieste Grad ophidset og let kunde gaae over til virkeligt Oprør, naar Forretningerne overdroges til tvende Mænd, som Plessen og mig, der i Henseende til Hertugdømmernes Forhold havde Meningen imod sig og af de Fleste ansaaes som verkappte Schlesvigholsteinere, men ogsaa at constatere, at det ultradanske Parties Ledere vilde indrømme en Afgjørelse af de internationale Forhold paa Tredelingens Basis, som Plessen og jeg havde antaget. Monrad og Hvidt erklærede at ville underskrive en slig Erklæring og gaae hen og søge deres Venner, for ogsaa at erholde deres Underskrift. Bardenfleth og jeg, som gjentagne Gange talte med Kongen i denne Time, forelagde ham dette Arrangement som han bifaldt, og Monrad og Hvidt fjernede sig for at søge de andre deres Parties Ledere, efter at det var af Bardenfleth og mig lovet Monrad og Hvidt, at dersom der toges en anden Bestemmelse under deres Fraværelse, skulde de faae Underretning derom. Kl. var dengang 7.

Forinden jeg nemlig havde foreslaaet dette provisoriske Arrangement var Kammerherre Tillisch, som hele Natten havde været paa Slottet, kommen frem og yttrede for Bardenfleth og mig, at nu var der Intet andet for, end at Kongen igjen antog sit gamle Ministerium; og da Bardenfleth og jeg begge yttrede, at dette aldrig lod sig udføre efter hvad Kongen allerede havde Dagen iforveien erklæret for Borgerrepræsentanterne, og efter hele Stemningen, vedblev han dog, at det var den eneste rette Udvei; og har vistnok gjort det samme gjældende med al Kraft hos Kongen, som dog ei gik ind derpaa men som bemærket, vedtog Dannelsen af en provisorisk Bestyrelse, og Udsættelsen af

det endelige Ministeriums Organisation. Da det imidlertid var uvist, om de tidtnævnte Ledere vilde underskrive den forelagte Erklæring under hvilken Betingelse vi tre, Bardenfleth, Plessen og jeg, alene vilde overtage et provisorisk Ministerium, blev det, efter at Monrad og Hvidt vare gaaede, vedtaget af Kongen, at Tillisch skulde søge at formaae Greve V. Moltke, C. Moltke og Toldkammerpræsident Bluhme til at møde paa Slottet for at conferere med Kongen om et Ministeriums Dannelse, hvis det provisoriske Ministerium ei kom istand. Tillisch gik strax og søgte disse Mænd. Efter at han var gaaet, confererede Kongen igjen med Bardenfleth og mig, og yttrede sig nu tilbøielig til — venteligen efter tidligere Omtale med Tillisch — at danne sit Ministerium væsentligen af V. Moltke, C. Moltke, Bardenfleth, Bluhme og Scheler. Han erklærede derhos paa det høitideligste gjentagne Gange for Bardenfleth og mig, at han aldrig vilde tillade, at en Soldat skjød paa Folket, det var Uret at bruge Militairet mod Folket og det førte aldrig til noget godt Resultat; han vilde derimod ved at bekjendtgjøre, hvilke Ministere han havde udnævnet, overgive sig og sin Throne til det Kjøbenhavnske Borgerskabs Beskyttelse, og vilde eller kunde det ei beskytte ham, — vilde han resignere. Jeg udarbeidede efter hans Begjæring paa Stedet Udkastet til en kort Proclamation herom. Imidlertid gik Tiden hen, vi hørte endnu Intet fra Hvidt og Monrad. Kongen blev utaalmodig og vilde ei vente længere; jeg sagde da at jeg strax vilde søge dem og øieklikkeligen bringe Erklæringen, for hvilket Tilfælde Kongen havde taget og ladet dem tilkjendegive sin Bestemmelse, at indrette for nogle Dage det provisoriske Ministerium. I modsat Fald var Kongen løst fra sit Ord, og kunde vælge det nu af ham paatænkte

Ministerium, om hvis Tilraadelighed jeg iøvrigt ei dengang yttrede videre.

Kl. 9 fandt jeg fornævnte Ledere samlede hos Etatsraad Schouw, og desuden Cand. juris Stænderdeputeret Hother Hage, Journalist Ploug og Professor Krieger. De vare høist alvorlige, paa den ene Side meget betænkelige ved at underskrive Erklæringen, hvorved de meget rigtigen erkjendte at de vedtog en Opgivelse af deres hidtilværende Dogma, at Slesvig kun skulde være en dansk Provinds, hvilket de selv havde indpræget en stor Deel af det danske Folk, som de nu maaskee ei kunde lede i anden Retning, — paa den anden Side ogsaa betænkelige ved Ansvaret for, naar de nægtede Erklæringen, at fremkalde en mulig Resignation af Kongen, Uroligheder m. m. Jeg erklærede dem, at jeg enten maatte have Erklæringen underskreven med mig, eller ogsaa var al Forhandling afbrudt med dem, og Kongen tog anden Bestemmelse. Da sagde først Tcsherning, at der var saa liden Forskjel mellem, om Slesvig fik en selvstændig Landdag eller en provindsiel, at han ei derfor vilde udgyde Borgerblod eller raade til dette, han vilde altsaa underskrive. Monrad sagde, at vel var denne Ordning efter hans vedblivende Mening ei den rigtige, men hans Samvittighed tillod ham ei at nægte at underskrive. Derpaa erklærede Hvidt, Clausen og Schouw at ville underskrive. Lehmann vægrede sig meget derved, og vilde have, at jeg skulde nøies med de 5 Underkrifter, men da jeg erklærede, at dermed var det Hele brudt, da han som En af de vigtigste Ledere hermed erklærede sig imod den paatænkte Ordning, hvem rimeligvis Massen da vilde følge, underskrev ogsaa han, som han yttrede «som Monrad(s) og Schouws Slave». Jeg begav mig da strax til Slottet med Erklæringen Kl. 9½.

Her havde imidlertid alt forandret sig. Skirner var kommen, og havde bragt Kongen et uforskammet Brev fra Prindsen af Augustenborg, hvori han skrev, at han havde stillet sig i Spidsen for Bevægelsen i Hertugdømmerne, at naar han inden Fredag fik Indrømmelse af alle disse Fordringer vilde han conservere dem for Kongen, ellers vare de tabte, at Officererne i Rendsborg ei vare sikkre paa deres Liv, o. s. v. Kongen var i høieste Grad forbittret, erklærede at nu vilde han selv gaae i Spidsen for Folket, med de Ministre han vilde tage, at Oprøret var allerede udbrudt, som Brevet viste (det han slængte hen ad Bordet) og oplæste han nu den fornævnte Ministerliste over de sidstnævnte 5 Ministre og Proclamationen. Omkring ham stode i dette Øieblik Bardenfleth, Plessen, hans forrige Hofchef, Kammerherre Valdemar Oxholm og jeg, hvis Mening han nu forlangte. Jeg forestillede Kongen, at om en provisorisk Bestyrelse kunde der nu ei længere være Tale, Oprøret ansaae jeg ogsaa nu som udbrudt, men jeg skyldte ham at udtale, som min Overbeviisning, at de nu ankomne Efterretninger om at Prindsen af Augustenborg var i Spidsen af det saa godt som udbrudte Oprør, vilde saaledes ophidse Borgerne og hele Befolkningen i Kjøbenhavn, at det paatænkte Ministerium, hvori Carl Moltke fik Sæde og Ingen af dem, det danske Parti, til hvilket nu alle vilde slutte sig, havde fuld Tillid til, var umuligt, og vilde Kongen dog holde det, var det rimeligt, at Slottet endnu i den følgende Nat blev stormet. Forbittrelsen imod Slesvigholstenerne vilde nemlig nu ingen Grændse kjende. Kongen blev vred, og udbrød heftigen: «Endnu var han Konge, endnu vilde han selv vælge sine Ministre». Jeg svarede atter, at andet var ei heller min Mening, men mit Raad skulde jeg i dette tunge Øieblik, da han havde for-

langt det, meddele efter min Overbeviisning, og det var, at han sendte Bud efter Lederne for det danske Parti, og lod dem forelægge deres Forslag, ligesom de ældre Ministere, som han nys havde kaldt, kunde forelægge deres Forslag. Han maatte da selv vælge. Plessen var bleg og meget afficeret, og yttrede alene, at Prindsens Brev dog kunde tilstede en anden Fortolkning, og at man ikke endnu turde gaae ud fra, at Oprøret var udbrudt. Bardenfleth erklærede, at han maatte være enig med mig deri, at det nu ei var muligt at undlade at optage Flere af Lederne af det danske Parti i Ministeriet, men han maatte gjøre opmærksom paa, at derved blev det demokratiske Princip i en Grad gjældende, som man senere maaskee vilde fortryde. Endeligen sagde Oxholm kort og bestemt: «Deres Majestæt! Det er nødvendigt, at De sender Bud efter Skandinaverne». Kongen havde sat sig ned, opmærksomt hørende paa Enhver. Jeg spurgte da, er det Deres Majestæts Befaling, at jeg skal hente dem? Han svarede bestemt «ja», men udbrød derhos, idet jeg allerede var i Døren, «Rolighed vil jeg have til det sidste, det siger jeg Dem». Jeg forstod ei om Yttringen var rettet imod mig, som jeg dog ei troer, eller brugt i Almindelighed. Jeg begav mig strax igjen hen til Etatsraad Schouw, hvor jeg fandt Alle endnu samlede, for at raadslaae om Udarbeidelsen af en Artikel, hvori de for Publicum vilde retfærddiggjøre deres Underskrivelse af Erklæringen. I det samme kom Jernstøber Lunde og et Par Andre, som jeg ei kjendte, i høieste Grad forbittrede over de nysankomne Efterretninger, og ikke skjulende den Retning, hvorpaa de nu vilde slaae ind. «Hidtil har De talt, nu skulle De faae at see, at vi andre skulle tale et Ord med» var hans Udbrud til mig. Jeg svarede «jeg beder Dem kun Hr. Lunde at meddele Deres Venner, at de her-

værende Mænd ere kaldte til Kongen for at medvirke til Dannelsen af Ministeriet. Jeg underrettede derpaa Monrad, Hvidt, Clausen, Tscherning og Lehmann om Kongens Anmodning til dem, om strax at indfinde sig paa Slottet, hvortil de vare villige.

Jeg gik da sidste Gang tilbage til Slottet Kl. 10½, hvor allerede de tilkaldte Fem kom, og hvor V. Moltke, C. Moltke, Bluhme, Bardenfleth og Scheler vare tilstede. Bardenfleth var inde hos Kongen. Jeg var i høi Grad angreben af alt det Passerede, næsten syg, og da jeg ei vilde befatte mig videre med Ministeriets Dannelse, hvori jeg, efter at det danske Parties Program nu maatte blive gjeldende, og derhos i flere indre Forhold Grundsætninger blive fulgte, som jeg tidligere, som Regjeringsmand, havde erklæret mig imod, saa bad jeg Adjutanten melde Bardenfleth, at jeg var gaaet hjem.

Efter hvad der fra paalidelig Haand (fra Tscherning gjennem Etatsraad Suhr) er mig sagt, fik de enkelte paatænkte 5 Mænd først privat Audients hos Kongen. Vilh. Moltke overtog sig derpaa at danne Ministeriet, og bragte efter en Conference med Kongen, (om Flere deltoge i denne, veed jeg ei) den senere endelig antagne Ministerliste (hvorpaa Clausen ei var optagen) dog saaledes at Krigsministerens Navn var ladet in blanco, ud til de 5 Herrer, som vare anviste deres eget Værelse. Clausen tog da strax sin Hat og gik. Tscherning vilde gjøre det samme, men de andre især Lehmann, formaaede ham til at blive endnu noget, og Lehmann gik ind til Kongen. Noget efter kom V. Moltke ud med Listen fra Kongen, hvorpaa Tscherning nu var optagen som Krigsminister. Denne erklærede imidlertid for Moltke at han ei kunde modtage Posten, med mindre Kongen vilde ganske følge

hans Forslag med Hensyn til Krigsstyrelsen, naturligvis forbeholdende sig at entledige ham, naar han ei bifaldt hans Hovedanskuelser. V. Moltke bragte Kongen denne Erklæring, og efter nogen Raadslagning, blev af Moltke paa Kongens Vegne svaret, at han indrømmede Tchernings Fordring, hvorefter han modtog denne og udtalte sig meget venskabeligen imod ham. Dermed var det ny Ministerium dannet.

Meningerne om min Handlemaade under disse Forhandlinger kunne være delte. Jeg har dog den Beroligelse, at jeg har handlet efter min bedste Overbevisning, og at jeg endnu i det Væsentlige under samme Forhold vilde handle paa samme Maade. Det var saa kritiske Øieblikke, at det gjaldt at redde Fædrelandet fra øieblikkelig Opløsning og indvortes Uroligheder, som andetsteds vare Dagens Orden, og det er dog opnaaet, meest ved Kongens honette Tænkemaade.

Den 9de Juni 1848.

Martsdagene 1848 i Kjøbenhavn,

fortalte af en Samtidig.

Af O. Müller.

Martsdagene 1848 i Kjøbenhavn danne Vendepunctet i vort Fædrelands indre Historie i den nyeste Tid. Tyve Aar ere nu henrundne, og endnu gives der ikke nogen sammenhængende og udførlig Beretning om hine Dages Begivenheder. — At skrive hiin Tids eller hine Dages *Historie*, dertil er Tiden vistnok endnu ikke kommen. Men paa den anden Side turde det deels være af Interesse for Nutiden, at erholde en nogenlunde udførlig og nøiagtig Beretning om disse Begivenheder, deels turde det have en reen historisk Interesse, ikke længere at udsætte Udarbeidelsen af en saadan Beretning. Thi til af de forhaanden værende Kilder at uddrage et til Virkeligheden svarende Billede, underkaste det, der berettes, den fornødne Kritik, og udfylde det Manglende, dertil vil en Samtidig, der har medlevet Begivenhederne og kan indhente Oplysning fra endnu levende Personer, være bedst skikket. Netop den Omstændighed, at det, for her at faae den historiske Sandhed frem, er nødvendigt at tye til de Nulevende, har overtydet mig om, at det ikke burde opsættes at skrive en Beretning som den nærværende, ihvorvel Ingen mere end jeg kan ønske, at Een af vore Historikere havde paataget sig dette.

Til nærværende Beretning har jeg kunnet benytte nogle Optegnelser, som jeg ikke længe efterat de Begivenheder, hvorom

her er Tale, foregik, gjorde over hvad jeg selv havde oplevet eller fra paalidelig Kilde erfaret, meest dog vedkommende Kommunalbestyrelsens Deeltagelse og hvad dermed staaer i Forbindelse. Skulde man finde det paapegede Afsnit behandlet med en uforholdsmæssig Udførlighed, er dette grundet i, at jeg om dette Afsnit, der ligesaalidt som noget andet enkelt Afsnit, undtagen netop det i afd. Geheimeraad Bangs Brev omhandlede, har været udførligt behandlet, kan tale med som umiddelbar Deeltager og Øienvidne. For at fremskaffe den historiske Detail — thi Hovedbegivenhederne ere tilstrækkelig bekjendte og tidt nok fortalte — har jeg, skjøndt uden synderligt Udbytte, gjennemgaaet en stor Mængde saavel danske som fremmede Aviser, Brochurer og større Skrifter; men desto mere Nytte har jeg havt af de fra endnu levende Personer mig meddeelte Oplysninger, hvorfor jeg herved aflægger min erkjendtligste Tak.

Jeg har naturligviis anseet det som min Opgave at give en objectiv tro og rigtig Fremstilling af hiint Tidsafsnit. Hertil hører efter min Formening ogsaa det, at skildre det Indtryk, som Begivenhederne gjorde paa Samtiden, og de Betragtninger, som de fremkaldte; men det bliver herved meget vanskeligt for en Forfatter at skjælne imellem hvad der er hans Eget og hvad der er Tidens. Jeg er mig imidlertid bevidst Intet i saa Henseende at have nedskrevet uden hvad jeg antog at have været enten ligefrem den almindelige Mening eller dog en udbredt Anskuelse.

Den 20de Januar 1848 døde Kong Christian den Ottende. Ved aabent Brev af s. D. tilkjendegav hans Efterfølger paa Thronen, at han vilde fuldføre den af Faderen forberedede Ordning af Statens offentlige Forhold, og ved Rescr. af 28de s. M., at han vilde lade Udkastet til en Fælledsforfatning, som skulde indeholde en virkelig constitutionel Medvirkning fra Folkets Side, forelægge Delegerede fra alle

Rigets Dele, saaledes at Antallet fra Hertugdømmerne blev ligt Antallet fra Kongeriget. Provindsialstænderne skulde forblive i deres hidtil havte Virkekreds, og Forbindelsen mellem Slesvig og Holsteen skulde vedblive.

Dette Skridt tilfredsstillede ingen af Parterne; langtfra at forsone Gemytterne forøgede det Spændingen; Slesvig var Stridsæblet. Nu kom Februarrevolutionen, og det gamle Europa begyndte at ryste i alle sine Lemmer. Man rørte sig stærkt baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne; at en Krisis forestod, var klart for Alle.

Det var i Løbet af Februar, at der hos Professor Clausen fandt nogle Sammenkomster Sted af et Antal Mænd, omtrent 50 i Tallet, henhørende til forskjellige Livsstillinger, for at overveie Øieblikkets Alvor, og særligen i det Øiemed at faae en Udtalelse tilveiebragt om den Stemning, hvormed det danske Folk i Almindelighed betragtede de i Rescr. af 28de Januar givne foreløbige Grundtræk for Forfatningsværket. En saadan Udtalelse kom ogsaa frem i Erklæringen af 23de Februar, der læstes bl. A. i «Fædrelandet» af 28de, undertegnet af 45 Mænd i Hovedstaden. Erklæringen gik ud paa, at det danske Folk efter Underskrivernes Overbeviisning *ikke* kunde finde sig tilfredsstillet ved den saaledes bebudede Ordning. Som det sees af de Yttringer, hvormed Offentliggjørelsen af denne Erklæring ledsages, havde det været Hensigten at bringe Forhandlingen om denne Gjenstand ud i videre Kredse, baade i Hovedstaden og Provindserne, forinden Erklæringen offentliggjordes, men man havde opgivet denne Plan for at concentrere Interessen om det slesvigske Spørgsmaal (Hertugdømmets Bevaring for Danmark), idet man dog troede, at en offentlig Meddelelse af Erklæringen ikke vilde være uden Betydning. Hos de ledende Mænd gjorde og den

Betragtning sig gjældende, at der lod sig udrette Mere ved at bringe de brændende Spørgsmaal frem i store offentlige Forsamlinger.

Den 7de Marts læstes i flere kjøbenhavnske Blade en Indbydelse, undertegnet »efter Bemyndigelse N. L. Hvidt«, hvori siges, at nogle danske Mænd ere sammentraadte for i Folket at vække en klarere Erkjendelse af Øieblikkets Alvor, og, idet man skildrer Faren af et Slesvigholsteen, fremstilles det som Øiemed at virke til *Danmarks og Slesvigs constitutionelle Forening.* Man indbyder derefter til et offentligt Møde i Casinos store Sahl den 11te Marts Aften Kl. 7.

De paa dette Møde stedfundne Forhandlinger haves særskilt trykte, udgivne af Committeens Formand N. L. Hvidt. Adgangskort til Mødet betaltes med 16 *ß* (ligesom ved det senere Casinomøde); omtrent 2300 vare tilstæde. Ved Indgangen til Salen omdeeltes Indbydelse til ved Pengetilskud at bidrage til Øiemedet.

Sagen, det gjaldt om, blev i meget varme og veltalende Foredrag anbefalet af Professor Clausen, daværende Høiesteretsadvocat O. Lehmann og daværende Professor Fr. Krieger. Hvad der imidlertid især turde have Interesse for Eftertiden at erfare er[1]), hvorledes man stillede sig ligeoverfor de to Spørgsmaal: hvad siger Tydskland til saadan Ordning, ville Tydskerne finde sig deri? Hvad siger Slesvig, bør Slesvigerne ikke adspørges? Det er bekjendt

---

[1]) Jeg dvæler her ved de paa dette Møde stedfundne Forhandlinger, fordi disse haves fuldstændigt og paalideligt udgivne i Trykken, medens Forhandlingerne paa det senere, forøvrigt langt vigtigere Casinomøde ikke haves hverken fuldstændigt eller aldeles paalideligt. Paa sidstmeldte Møde blev heller ikke, saavidt jeg mindes, de her omtalte Spørgsmaal berørte.

nok, at man i Tydskland opfattede Forholdet saaledes, at Hertugdømmerne vare indbyrdes forbundne, uadskillelige Stater, i hvis statsretlige Stilling der ikke ensidigt af Danmark kunde foretages nogen Forandring; og i de slesvigholsteenske Organer hed det, at man i Kjøbenhavn havde adopteret Løsnet: Slesvig skal incorporeres i Kongeriget; det skal ikke spørges, men tvinges.

Angaaende det første Spørgsmaal yttrede Prof. Clausen, der holdt det indledende Foredrag, sig saaledes: «At der fra det tydske Forbunds Side skulde være at befrygte nogen Indblanding i de slesvigske Forhold, som jo ikke vedkomme Forbundet i fjerneste Maade, kan dog ikke gjælde for Andet end Spøgelsefrygt.» Dette mødte ingen Modsigelse.

Angaaende det andet Spørgsmaal yttrede Cand. phil. M. Goldschmidt, under Forsamlingens lydelige Mishags-Tilkjendegivelse, sig saaledes: «Hvis den danske Konge og det danske Folk forene sig om at skille Slesvig og Holsteen fra hinanden, da maa jeg benægte, at de have Ret dertil, med mindre det slesvigske Folk selv giver sit Samtykke . . . . Da Slesvig og Holsteen have mange Institutioner tilfælleds og Kongernes Tilsagn om vedblivende at skulle blive tilsammen, paastaaer jeg, at ingen Forandring heri kan foregaae uden Folkets Samtykke.» Disse Yttringer bleve imødegaaede af daværende Capitain Tscherning dermed, at, hvis Meningen var at raadspørge den slesvigske Stænderforsamling, vilde man, saaledes som denne Forsamling (ifølge vor Regjerings Misgreb) nu var, faae et slesvigholsteensk Svar; og «selv om vi fik et benægtende Svar af Slesvigerne, skulde Slesvig dog høre til Danmark, og deri vilde intet Despoti være.»

Indbydelse var udgaaet til et nyt Møde i Casino Ons-

dagen den 22de Marts, da der Søndagen den 19de med Dampskibet »Copenhagen» fra Kiel indløb Underretning om, at der Løverdagen den 18de havde været afholdt en Forsamling i Rendsborg af slesvigske og holsteenske Stænderdeputerede tilligemed endeel andre Mænd fra alle Egne[1]), i hvilket Møde man havde besluttet at sende en Deputation til Kongen for at forlange Slesvigs og Holsteens Forening under en fælleds fri Forfatning, Slesvigs Optagelse i det tydske Forbund m. m., og en saakaldet permanent Committee (en Slags provisorisk Regjering) var allerede nedsat. Det blev tillige berettet, at Stemningen havde været for strax at proclamere den slesvigholsteenske Stat, og at det kun med Nød var blevet sat igjennem først at henvende sig til Kongen.

Den 12te Marts havde der i den nye Bygning paa Nørregade, «Hippodromen» kaldet, været afholdt et Møde af Underskriverne af en Petition til Kongen om Valgrettens Udvidelse; den 14de Marts havde den kjøbenhavnsk-slesvigske Forening holdt et Møde i Casinos store Sal, hvortil ogsaa Damebilletter havde været uddeelte, og ved hvilket Foredrag holdtes af Proff. Clausen, Flor og Høyen samt af Pastor Grundtvig; den 18de havde der været afholdt et almindeligt Studentermøde, som bivaanedes af over 700, der vedtoge et Andragende til Kongen om at væbnes og at indøves i Vaabnenes Brug. Men jeg forbigaaer den nærmere Omtale saavel heraf som af de mange andre Forsamlinger, der afholdtes, og Adresser, der indgaves, baade

---

[1]) Det viste sig siden, at der samtidig havde været afholdt to Forsamlinger, den ene udelukkende bestaaende af Stænderdeputerede, omtrent 70 i Tallet, og den anden en saakaldet Folkeforsamling, der holdt Møde i Skuespilhuset og var af mere revolutionair Charakteer. Det var fra den første at Deputationen udgik.

i denne og i den nærmest derpaa følgende Tid, i Hovedstaden saavelsom i Provindserne.

Endeligen bliver her at bemærke, at der ved denne Tid (Februar—Marts) samlede sig endeel anseete Mænd i Hôtel Phoenix (den saakaldte Phoenixklub), med det ostensible Øiemed, at danne et Støttepunct for Udførelsen af Rescr. 28de Januar og i sin Tid et Samlingssted for de i dette Rescr. omtalte «erfarne Mænd». Deres egentlige Øiemed var at tilveiebringe en Sammenslutning af de conservative Elementer og vedligeholde Forbindelsen med Hertugdømmerne (Heelstaten). Til denne Forening hørte blandt Andre Grev Sponneck, Etatsraad P. G. Bang, Grev Knuth (den senere Minister), Prof. Dr. C. N. David og Etatsraad Francke. Det vil let skjønnes, at disse Forsamlinger dannede et Modstykke til Forsamlingerne hos Prof. Clausen. Man havde paatænkt og den 18de Marts foreløbigt vedtaget en Adresse, modsat den fra de 45 Mænd udgaaede; men ved de følgende Dages Begivenheder opløstes Foreningen[1].

Mandagen den 20de Marts.

Under den store og almindelige Bevægelse, som formeldte, fra Hertugdømmerne hidkomne Efterretninger vakte

---

[1]) Jeg bemærker her, at den udførligste Beretning om de kjøbenhavnske Martsdage, der indtil nu haves, findes hos H. P. Giessing i hans «Danmarks Historie fra Christian den Ottendes Død til Statseenhedens Gjenoprettelse», Kbhvn. 1854. S. 68—84. Samtidig med Begivenhederne udkom «Fuldstændig Dagbog over Begivenhederne i Danmark fra den 21de Marts 1848, nærmest med Hensyn til Oprøret i Hertugdømmerne», Kbhvn. 1848. Det 1ste Bind har 8 Hefter, hvert med den Separattitel: «Folkebevægelsen i Kjøbenhavn den 21de Marts 1848 og dens Følger». Men denne Dagbog indeholder saa godt som Intet, der ikke ogsaa findes i Dagbladene.

i Hovedstaden, sammentraadte Mandag Middag de Mænd, som havde sammenkaldt den forrige Forsamling i Casino, tilligemed nogle flere af lignende patriotisk Sindelag, og toge den Beslutning at beramme den til Onsdag ansatte Forsamling til samme Dags Aften Kl. 8. Ligeledes sammenkaldte Etatsraad, Bankdirecteur L. N. Hvidt, som var Borgerrepræsentanternes Formand, disse til et Møde samme Aften Kl. 7. Om det ved dette Møde Forefaldne hedder det saaledes i den derom udgivne officielle Beretning, der er vedføiet som Anhang til Borgerrepræsentanternes Forhandlinger, 9de Aargang (1848—49):

«Formanden meddeelte Forsamlingen, hvad der efter hans Formening kunde ansees paalideligt af de fra Holsteen idag indløbne Efterretninger, paaviste den Fare, som ifølge disse Efterretninger truer den danske Statshøihed i Slesvig, og Nødvendigheden af at der i Tide træffes Foranstaltninger for at forhindre Staten Schleswig-Holsteins Constituering og Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund; men da det ikke kunde ventes, at de Mænd, som nu omgive Kongen, ville besvare den schleswig-holsteinske Deputation, som allerede forventes hertil paa Onsdag, saaledes som Danmarks Ære og Ret kræver det, og da hine Mænd ikke kunne antages at ville handle med den under de nærværende farefulde Omstændigheder fornødne Energi, ligesaalidt som de vare i Besiddelse af den almindelige Tillid, ansaae han det for paatrængende nødvendigt, at Forsamlingen for Hs. Majestæt uopholdeligt udtalte det Ønske, at Allerhøistsamme vilde vælge Raadgivere, der kunde tilføre Regjeringen den fornødne Energi og Folkets Tillid. Han fremlagde derfor til nærmere Discussion et Udkast til en allerunderdanigst Adresse i denne Retning.

Forsamlingen erklærede sig med Eenstemmighed for

at denne Sag strax toges under Behandling, uagtet den ikke paa reglementmæssig Maade var forud bragt til Medlemmernes Kundskab.

Da derefter Realiteten af Forslaget kom under Discussion, stillede Bankdirecteur Hansen følgende Forslag:

«At Forsamlingen indgaaer med et Andragende til Kongen, som gaaer ud paa, at en ny Valglov til en fuldstændig Folkerepræsentation uopholdelig maa udarbeides for i de første Dage at kunne forelægges Provindsialstænderne og derefter ophøies til Lov, og at Hs. Majestæt strax og paa det kraftigste vil tilbagevise enhver Opfordring til at danne en Stat Slesvig-Holsteen, og vide at understøtte det danske Folks retmæssige Fordringer i denne Henseende ved alle dertil tjenlige Midler».

Ved Afstemningen erklærede 26 Stemmer sig imod og 4 St. for Bankdirecteur Hansens Forslag (sidstnævnte 4 Medlemmer vare: Bankdirecteur Hansen, Capitain Nielsen, Tømmerhandler Maag og Manufacturhandler Fridericia), og da dette saaledes var forkastet, vedtoges det med 27 Stemmer imod 3 Stemmer, at indgive en Adresse som den foreslaaede.»

Det er bekjendt, at den i 1861 afdøde H. P. Hansen, Etatsraad og Directeur i Nationalbanken, var en af den Tids meest fortjente og betydeligste Mænd. Baade som Medlem af Provindsialstændernes Forsamling og ved andre Leiligheder havde han viist sig som en varm Talsmand for den constitutionelle Frihed og som en afgjort Modstander af Schleswig-Holsteinismen; han var Viceformand i Borgerrepræsentanternes Forsamling og næstefter Hvidt sammes indflydelsesrigeste Medlem. Det kunde derfor ikke mangle, at hans Forslag, som han forsvarede med megen

Varme, og hvis Pointe var, at man *ikke* skulde gaae saa vidt som at forlange Ministeriets Afskedigelse, fandt megen Anklang; og Stemningen syntes i Begyndelsen noget vaklende. Hvad der vistnok ikke uvæsentligt bidrog til Udfaldet var et lidenskabeligt Foredrag af O. Lehmann (dengang Medlem af Borgerrepræsentationen), hvorved han ligesom henrev Forsamlingen[1]).

Adressen blev derpaa forsynet med Underskrifter af samtlige tilstædeværende 30 Repræsentanter, og det vedtoges, at Repræsentantskabet in pleno vilde begive sig til Hans Majestæt næste Dags Middag Kl. 12 for at overrække ham samme, og tillige at underrette Magistraten om det paatænkte Skridt. — Forsamlingen skiltes ad i stor Bevægelse. Ved Bortgangen sagde man til hinanden (fra hvem det udgik, vides ikke, men Jernstøber Lunde var herved sær virksom), at Enhver skulde anmode sine Bekjendte om til den nævnte Tid at møde paa Gammeltorv for at ledsage Borgernes Repræsentanter til Slottet; men dette havde ikke været Gjenstand for Discussion eller Beslutnings Tagelse i Forsamlingen.

Den ommeldte Adresse lød saaledes, med nogle faa af Forsamlingen vedtagne Modificationer i Redactionen:

«Allernaadigste Konge!

De Raadgivere, Deres Majestæt har arvet fra Deres Forgjænger, ere ikke i Besiddelse af Folkets Tillid, ligesaalidt i det egentlige Danmark, som i Slesvig og Holsteen; de daglig mere fremtrædende sørgelige Frugter af deres Regjeringssystem har maattet

---

[1]) Nærværende Forfatter, som dengang var Borgerrepræsentant, deeltog saavel denne Aften som den næste Dag i hvad der foregik.

undergrave enhver Tro paa, at de nu skulde besidde Indsigt og Kraft til at frelse Landet.

Afgjørelsens Time nærmer sig med Kæmpeskridt. Staten vil opløses, dersom Deres Majestæt ikke uopholdeligen omgiver Deres Throne med Mænd, som ere Opgavens Storhed voxne, og som kunne tilføre Regjeringen en energisk Villie og Nationens Bistand — Mænd, der kunne redde Danmarks Ære og grundlægge Landets Frihed.

Vi anraabe Deres Majestæt om ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp.»

Hvorledes er denne Adresse bleven til, hvem har skrevet den? — Samme Dags Formiddag vare Nogle af det national-liberale[1]) Parties Førere, og deriblandt Hvidt, Schouw og Lehmann, samlede paa Bladet «Fædrelandets» Contoir. Man talte om den Adresse, som Hvidt samme Aften vilde foreslaae i Repræsentanternes Forsamling, og Lehmann paatog sig strax at skrive samme. Han gik ind i et tilstødende Værelse, kom lidt efter tilbage med et Udkast, der endte paa samme Maade — med «Fortvivlelsens Selvhjælp». Udkastet blev bifaldet af alle de Tilstedeværende, ogsaa af Schouw; kun standsede han, da han gjennemlæste det, ved hine Ord, men gjorde dog ingen

[1]) Dette Parties Løsen var: et Danmark indtil Eideren, og Holsteens Udskillelse. Forøvrigt betonede man stærkt «det Nationale», hyldede i det Hele frisindede Anskuelser og forlangte den bebudede Forfatningslov given i afgjort demokratisk Retning. Naturligviis havde dette Partie, som alle politiske Partier, sine forskjellige Afskygninger. Forsaavidt Bestræbelsen i Almindelighed gik ud paa Bekæmpelse af den slesvig-holsteenske Separatisme og Indførelsen af en fri Forfatning, hvorom Tilsagn jo var givet af Regjeringen var dette i den Grad den almindelige Anskuelse, at der paa dette Omraade ei kan være Tale om *Partie*.

Indvending mod deres Bibeholdelse. Dette var Udkastet, som om Aftenen forelagdes. Saaledes er mig fortalt af En af de ved denne Leilighed Tilstedeværende.

Disse Ord «Fortvivlelsens Selvhjælp» ere stærke Ord; de spillede en ikke uvigtig Rolle i hine Dage og vare os til megen Skade. Professor P. Hjort, som har leveret nogle livfulde Dagbogsoptegnelser [1]) om Martsdagene i Kjøbenhavn, siger herom: «Jeg antog og antager endnu, at dermed kun sigtedes udad, imod Slesvigholsteinismen». Meningen heraf er ikke klar; thi det var dog altfor besynderligt, om Folkepartiet paa egen Haand vilde føre Krig med Slesvigholstenerne. Jeg for min Deel reflecterede ikke over disse Ord, som jeg vistnok kun har betragtet som blotte Kraftudtryk, og saaledes gik det sikkerligen — under Øieblikkets Spænding og den Bekymring, der trykkede Alles Sind — Fleertallet af de Tilstedeværende. Men i og for sig kunne disse Udtryk dog ikke betegne Andet, end at man vilde tage sig selv til Rette, hvis ikke Regjeringen gik ind paa Forlangendet, eller med andre Ord, at de vare, hvad senere oftere blev sagt og stærkt blev dadlet: Trudsel om Revolution. Fra tydsk Side vidste man fortræffeligt at exploitere disse Ord som Beviis paa den stedfundne Demonstrations oprørske Charakteer, og Slesvigholstenerne benyttede meget snildt «Selbsthülfe der Verzweifelung» som Devise for Oprøret [2]).

---

[1]) Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie. Politisk Afdeling, 1828—1850. Kbhn. 1852. Side 381 f.

[2]) Paa en i 1848 slaaet Medaille sees paa den ene Side to quindelige Figurer, forestillende Slesvig og Holsteen, med Hjelm og Pantser, som med deres Spyd værge sig mod en Drage. Dragen har en Krone paa Hovedet, og indeni Kronen stikker Frihedshuen. Ovenover læses: Recht und Gerechtigkeit stehen uns zur Seite. Under

Det var denne Aften det berømte Casinomøde afholdtes. I et Par Timer vare Adgangskort til saa Mange, som Salen kunde rumme, 2500, uddeelte, og en stor Mængde, som ei havde kunnet faae Adgang, ventede udenfor. Ved Indgangen modtog Enhver et af Indbyderne undertegnet Program eller Forslag til Resolutioner. Indbyderne vare: Etatsraad Bankdirecteur L. N. Hvidt, Professor, Dr. theol. H. N. Clausen, Høiesteretsadvocat O. Lehmann, Capitain A. F. Tscherning, Professor Flor, Pastor Marckmann, Etatsraad Professor Schouw, Mag. D. G. Monrad, Redacteurerne C. Ploug, H. Hage, J. F. Gjødvad, Provst Plesner, Grosserer Meinert, Prof. jur. A. F. Krieger.

Umiddelbart efter Mødet paa Raadhuset vare Borgerrepræsentanterne kjørte til Casino, hvor man i største Ro og Orden oppebiede vor Ankomst. Da en af Committeen bad Forsamlingen ei at tabe Taalmodigheden, istemmede Forsamlingen som med een Mund: Danmark, deiligst Vang og Vænge, hvilket gjorde en herlig Virkning. Da Hvidt ankom omtrent Kl. 8½, hilsedes han med levende Bifaldsraab, der blev endnu stærkere, da han havde gjort Meddelelse om det i Borgerrepræsentationen Passerede og oplæst den vedtagne Adresse. Advocat Lehmann fremlagte derpaa og motiverede i et meget veltalende Foredrag, under bestandige Bifaldsyttringer, efternævnte Resolutioner:

1. »En slesvigholsteensk Forfatning er en Opgivelse af den danske Krones Ret over Slesvig. Dertil er Kongen af Danmark uberettiget, og det kan det danske Folk aldrig taale.

Figurerne findes Datoen den 24 Marts 1848 og nederst læses paa Dansk: Fortvivlelsens Selvhjælp. Medaillens anden Side indeholder en Allegorie paa »ewich tosamende« og Aarstallet 1460.

2. Det danske Folk tilsiger Kongen af Danmark sin ubegrændsede Bistand til Opfyldelsen af den helligste af hans Regentpligter, at værne om det souveraine dansk-slesvigske Riges ukrænkede Opretholdelse.

3. Danmarks og Slesvigs nuværende Forbindelse kan kun sikkres ved en for begge fælleds Rigsforfatning, bygget paa en i Sandhed folkelig Vaigiov.

4. Slesvigs nuværende provindsielle Selvstændighed og de deri værende tvende Nationaliteters lige Ret bør betrygges ved en egen Provinds-Landdag og tilsvarende provindsielle Indretninger i Forvaltning og Retspleie.

5. Danmarks Velfærd fordrer, at Kongen uopholdeligen omgiver Thronen med Mænd, hvis Indsigt, Energie og Fædrelandskjærlighed kan give Regjeringen Kraft og Nationens Tillid.»

Derefter fremstod Etatsraad Francke, Deputeret i det daværende General-Toldkammer- og Commerce-Collegium, for, som han sagde, at meddele hvad han vidste om de paa Mødet i Rendsborg tagne Beslutninger. Han erklærede det, som Rygtet herom havde udspredt, for overdrevent, søgte at give det i Hertugdømmerne Forefaldne en saa mild Charakteer som muligt, og forlangte, at man skulde opsætte at tage Beslutning, indtil Deputationen fra Hertugdømmerne var ankommen og bleven hørt. Det vakte nogen Røre i Forsamlingen, og fremkaldte Hyssen, da Francke begyndte at tale tydsk; men Støien ophørte snart efter Opfordring af Dirigenten, der heri understøttedes af Tschernings kraftige Stemme, og det tør siges om Forsamlingen, at den i det Hele forstod at agte Talerens mandige Optræden i den mod ham fjendtlig stemte Kreds. Han blev imidlertid imødegaaet af Lehmann, Monrad og Tscherning og replicerede nu paa ret godt Dansk. Stifts-

provst Tryde ønskede at berolige og talede navnlig mod den sidste af de foreslaaede Resolutioner, da han ønskede at beholde i al Fald nogle af de gamle Ministre; men hans Ord fandt kun liden Anklang, og han blev skarpt imødegaaet af Tscherning. H. C. Hansen fra Odense, forhen Stænderdeputeret, udtalte sig i sin Provindses Navn meget gunstigt for Statsminister Bardenfleth og modsatte sig for hans Skyld ligeledes denne Resolution, men blev imødegaaet med den Bemærkning, at B. ikke hørte til de fra den afdøde Konge arvede Ministre, om hvilke her alene var Tale. Tscherning talede paany, idet han navnligen fremhævede den i 5te Post antydede Systemforandring (Collegialforfatningens Omdannelse til en Ministerialforfatning); Monrad vilde beholde nogle af de gamle Ministre og yttrede bl. A., ved Omtalen af Slesvig, at Slesvig skulde være Bindemidlet mellem Danmark og Holsteen (for at være dette maatte det forenes lige saa nøie med Danmark som med Holsteen). Fuldmægtig de Coninck fremkom med nogle af et Øievidne ham meddeelte Oplysninger om Forsamlingen i Rendsborg. De i Programmet anførte, og af O. Lehmann paa Committeens Vegne Forsamlingen forelagte Resolutioner bleve nu Punct for Punct satte under Afstemning og vedtagne ved Haandsoprækning, de 3 eenstemmigen, den 2den og 5te mod een Stemme[1]) (en oprakt Arm). Mange Stemmer raabte nu, at man skulde gaae til Slottet; men det lykkedes Tscherning ved Hjælp af sin

---

[1]) Det eneste af Datidens Dagblade, der var Casinobevægelsen ugunstigt, »Nyt Aftenblad«, siger i sit Nummer af 22de Marts, og vistnok med god Føie, at man ikke af den Omstændighed, at kun en Enkelt erklærede sig mod de i Forslag bragte Resolutioner, kan slutte, at alle Andre vare derfor; thi Mangfoldige rakte ikke Armen iveiret, da der opfordredes til at stemme for Resolutionerne.

stærke Røst at skaffe sig Gehør for disse Ord: «nei, lad os sove paa vore Beslutninger; det er bedst nu, da det er saa seent, at gaae hjem.» Man skjænkede dette fornuftige Forslag Bifald, og C. Ploug fik ved samme Leilighed Stilhed nok til at fremkomme med det Forslag, at samles igjen den næste Dags Formiddag Kl. 11 paa Gammeltorv for at ledsage Borgerrepræsentationen til Christiansborg Slot, hvilket blev vedtaget under almindelig Acclamation. Man adskiltes derefter Kl. 10½ under gjentagne Hurraraab for Fædrelandet, Kongen og de nye Ministre [1]).

Samme Aften havde der været Møde af Studenterne i Universitetets Solennitetssal og af Haandværkerdannelsesforeningen i Studenterforeningens Locale. Efter at have erholdt Kundskab om Resultatet af Mødet i Casino, besluttedes det begge Steder eenstemmigt at tiltræde Resolutionerne og slutte sig til Toget næste Formiddag. — Samme Aften Kl. 7 vare de to Statsministre, C. Moltke og A. S. Ørsted, samlede med P. G. Bang for at forhandle om det af Regjeringen forberededе Forsamlingsudkast, hvorom det Nærmere kan sees ovenfor S. 120.

Da jeg kom hjem om Aftenen, mødte jeg Overpræsident Lange paa Trappen i den Gaard, hvor jeg boede. Jeg stod i et meget nært Forhold til denne Mand og boede i samme Gaard som han paa Gammeltorv. I øiensynlig stærk Sindsbevægelse spurgte han mig: hvad have Borgerrepræsentanterne besluttet? Og da jeg havde sagt ham det, til-

[1]) Som ovenfor bemærket findes der ikke nogen udførlig Beretning om de denne Aften holdte Foredrag. Men jeg henviser til de oven cit. Optegnelser af Prof. Hjort, der indeholde flere Enkeltheder af det Sagte, og som, da de ere nedskrevne umiddelbart efter det Passerede, have Formodningen for sig at være correcte.

raabte han mig med stigende Affect: det er jo Rebellion! og ilede dermed ind i sine Værelser.

Mangfoldige vare de, som denne Aften gik til Hvile med stærkt bekymret Sind. Nogle frygtede meest for det fra Hertugdømmerne optrækkende Uveir, Andre for Hovedstadens Sikkerhed. Hertil kom en almindelig Uvished om, i hvilket Forhold Regjeringen vilde stille sig til Casinobevægelsen, og navnlig hvorvidt den Adresse, hvis Overlevering var bestemt til næste Dag, vilde blive modtagen. Gamle Stemann var endnu Medlem af Geheime-Statsraadet og Bræstrup Politidirecteur; disse tvende, blev der sagt, ville sikkerligen forene sig om at undertrykke Bevægelsen; man vil formene Borgerrepræsentanterne Adgangen til Slottet, muligen lade os arrestere, de Embedsmænd, der have deeltaget i disse Historier, ville erholde deres Afsked o. s. v. Da man Dagen efter erfarede, at ikke blot enhver Modstand var forsvunden, men at det fra Autoriteternes Side end ikke havde været paatænkt at gjøre Modstand, maatte man vel smile over, at slige Tanker havde kunnet finde Indpas; men ganske ugrundet var denne Frygt dog ikke, naar det erindres, at det var raadet Kongen — hvorom Rygte var kommet ud i Publicum — at optræde strængt og navnlig forbyde Casinomøderne, see Bangs Brev ovenfor S. 109 og en Meddelelse til Bladet «Fædrelandet» af 7de Januar 1868. Hvorledes Kongen selv var tilsinds, derom vidste man endnu Intet. I et bekjendt tydsk Værk [1]), som

[1]) Nemlig «Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Actenmässige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806. Von Joh. Gust. Droysen und K. Samwer. Hamburg 1850.» Side 298. Da disse Forfattere antages at have faaet deres Meddelelser deels fra den ovennævnte Etatsraad Francke, deels fra den hidkomne Deputations Medlemmer, ere de en vigtig

jeg oftere vil faae Anledning til at citere, berettes, at Arveprinds Ferdinand i det Dagen efter afholdte Statsraad havde erklæret det for Feighed at ville give efter for det fremtrængende Folk; og en samtidig dansk Forfatter [1]) fortæller, at Arveprindsen ved denne Leilighed bl. A. forestillede, at den Mængde, der vilde indfinde sig, burde holdes udenfor den, ved to Broer, der militærisk kunde besættes, adskilte Slotsplads, for at det ikke skulde faae Udseende af, at Kongen var tvungen, — og at kun en Deputation burde tilstædes Adgang. Det er vel muligt, at Arveprindsen kan have yttret sig som foranført; men i Statsraadet blev Intet herom forhandlet. Thi i Mødet den 21de, som var meget kortvarigt, foregik Intet uden Opløsningen af Geheime-Statsraadet (hvorom nedenfor).

Tirsdagen den 21de Marts.

Tidligt om Morgenen den 21de Marts blev det afgjort, at de gamle Ministre skulde vige Pladsen for Nutidens Mænd. Dette var Kongens Beslutning, efter Bardenfleths

---

Kilde til de kjøbenhavnske Martsdages Historie. Men paa den anden Side røber dette Skrift, der nærmest er at ansee som et Stridsskrift til Fordeel for de hertugelig-augustenborgske Prætensioner, et saa hadefuldt Sindelag mod Danmark og er i det Hele saa utilstrækkelig underrettet om Forholdene her, at det kun med største Varsomhed kan benyttes. Skriftet haves og i dansk Oversættelse. Da de senere tydske Skrifter, der ere komne mig ihænde, aabenbart have benyttet fornævnte Værk som Kilde, forsaavidt de angaae de her omhandlede Begivenheder, har jeg ikke villet citere dem.

[1]) C. Christianson (C. Dirckinck-Holmfeld) i Skriftet: Regjerings og Statsforandringen i Danmark og Hertugdømmerne siden Christian VIII's Død. Efter Droysen og Samwer, med Forord og Anmærkninger. Kjøbenhavn 1850. Side 49 Anm.

Raad. Dog var Meningen ingenlunde den, hvilket tydeligt nok fremgaaer af de nedenfor meddeelte Forhandlinger, at Kongen vilde omgive sig med lutter nye Mænd, henhørende til Folkepartiet, — men kun, at et nyt System, navnlig en ny Retning i Politiken ligeoverfor Hertugdømmerne, skulde ved Hjælp af nye, ud af Folkets Midte hentede Kræfter, fra nu af gjøre sig gjældende. Det saa længe forberedede Omslag i vor Politik — baade indadtil, at Constitutionalismen[1]) havde seiret — og udadtil, at man ikke vilde taale de tydske Anmasselser — var gaaet for sig i Døgnet den 20de—21de Marts. De første Morgentimer henglede under Uvished og Spænding; men da efterhaanden det Rygte udspredte sig, at Magistraten vilde gaae med Borgerrepræsentanterne, og at Kongen indvilligede i det Forlangte, gik der som en anden Luftning over Staden; og om Eftermiddagen, da Kongens Svar var givet, var det vitterligt for Enhver, at en ny Æra var indtraadt i vore offentlige Tilstande.

Hvorledes Overpræsident Lange opfattede Borgerrepræsentanternes Forehavende, er sagt ovenfor. — Conferentsraad Michael Lange, Overpræsident i Kjøbenhavn, der tidligere havde været Medlem af det kgl. danske Cancellie, var saavel efter sin Stilling som sine Tilbøieligheder en Regjeringens Mand. Med Hensyn til Hertugdømmerne havde han ganske sluttet sig til den daværende Styrelses Anskuelse om Heelstaten, der sædvanligen udtryktes under den Formel: man skal gjennem Slesvig søge

---

[1]) Vel var der givet bestemt Tilsagn om Indførelsen af en Forfatning; men deels frygtede man med Føie de Hindringer, der kunde træde iveien for Iværksættelsen, deels vidste man ikke, om Forfatningen vilde blive i virkelig frisindet Aand.

at holde paa Holsteen. Han var nøie forbunden med A. S. Ørsted, og stod paa en venskabelig Fod med tre af de andre Ministre, C. Moltke, Reventlow-Criminil og Bardenfleth [1]). Der var saaledes Grunde nok for Lange til at holde sig tilbage; men da han, som med en varm Fædrelandskjærlighed forenede en høi Grad af Resoluthed, fik Syn paa Øieblikkets Stilling, tilsidesatte han sin individuelle Overbeviisning — sin egen Tilbøielighed og Hensynet til personlige Forhold — for hvad han i Øieblikket ansaae for det med det almindelige Tarv Stemmende. Lange havde samme Morgen tidligt været hos Bardenfleth [2]); og da han af denne erfarede, hvorledes Sagerne stode, bestemte han sig til at slutte sig til Borgerrepræsentanternes Forehavende, dog vistnok kun under Forudsætning af, at den øvrige Magistrat samstemmede deri.

Som foran bemærket havde Borgerrepræsentanterne vedtaget at *underrette* Magistraten om det Passerede, altsaa ikke indbyde dem til Deeltagelse. Overpræsidenten fik Brev herom samme Morgen, tilligemed en Afskrift af Adressen. Han sammenkaldte nu Magistraten til et Møde samme Formiddag Kl. 10, og forelagde den samlede Magistrat Sagen til Forhandling; og vedtoges det efter en kort Discussion eenstemmigt, at man skulde slutte sig til Borgerrepræsentanterne. Om det ved denne Leilighed

---

[1]) Skjøndt Bardenfleth bekjendte sig til den saakaldte Eider-Danisme, var Toget til Slottet dog ingenlunde efter hans Ønske, ligesom han senere udtalte sig meget misbilligende om Adressens Indhold.

[2]) Det maa være en Forvexling med Bardenfleth, naar Prof. Hjort i de oven cit. Meddelelser S. 385 fortæller, at Lange samme Morgen var hos Ørsted. Men det er rigtigt, naar det sammesteds fortælles, og ret charakteristisk for begge disse Mænd, at Lange samme Dag efter vanlig Skik (om Tirsdagen) spiste til Middag hos Ørsted.

Passerede findes under denne Dato følgende tilført Magistratens Forhandlingsprotocol:

«Efterat Overpræsidenten havde yttret, at han ikke kunde være enig i Adressens Indledning og Slutning, saalidet som i den deri udtalte Mistillid til det nuværende Ministerium, som Bevægelsespartiet formeentlig ei vilde være istand til i sin Heelhed tilfredsstillende at remplacere, om det end kunde ansees hensigtsmæssigt, at nye Medlemmer indtraadte i samme, — og efterat Sagen derefter var discuteret i Magistraten, forenedes man om, at man i den offentlige Roligheds Interesse skulde slutte sig til Borgerrepræsentanterne, dog saaledes, at der saavel til disse som til Kongen skulde udtales, at Magistratens Medfølge ei var at betragte som en ligefrem Billigelse af Adressens Indhold, hvis Overleverelse man derfor maatte overlade til Borgerrepræsentanternes Formand, men som en Erkjendelse af, at Magistraten ogsaa for sit Vedkommende maatte ansee det magtpaaliggende under de nærværende farefulde Forhold, at Ministeriet skaffedes forøget Kraft ved Indtrædelse af flere nye Medlemmer.» — «Paa denne Resolutions Grundlag har Overpræsidenten udtalt sig for Borgerrepræsentanterne og Kongen.»

Da Forhandlingerne i Magistratssalen vare tilende, bleve Borgerrepræsentanterne indbudne til der at møde. «I et høist værdigt Foredrag,» siger «Fædrelandet», der ellers var meget ugunstigt stemt mod denne Mand, — tilkjendegav Overpræsidenten dem Magistratens Beslutning. Efter den officielle Bekjendtgjørelse af Borgerrepræsentanternes Forhandlinger gik denne Tilkjendegivelse ud paa, «at Magistraten vel ikke fandt sig foranlediget til uden videre at underskrive en Adresse, i hvis Affattelse den ikke havde

havt nogen Deel, og hvori navnlig Slutningsordene havde vakt Betænkelighed, men at Magistraten fuldkommen deelte den Erkjendelse, at Landets farefulde Tilstand krævede, at Kongen i sit Ministerium indkaldte Mænd, hvis Indsigt og Energie kunde give Regjeringen fornyet Kraft og befæste Folkets Tillid; Magistraten ønskede derfor at slutte sig til Repræsentanterne, hvilket ogsaa med Paaskjønnelse blev modtaget.» Ved at sammenholde dette med den ovenfor meddeelte Protocol-Tilførsel vil det lettelig sees, at Stadens Øvrighed *ikke* erklærede sig for, at man af Kongen skulde forlange Ministeriets Afskedigelse, men kun anholde Kongen om at tilkalde nogle nye.

En umaadelig Menneskemasse havde imidlertid forsamlet sig paa Gammeltorv udenfor Raadhuset og istemte her, medens Communalbestyrelsen forhandlede, «Danmark, deiligst Vang og Vænge» samt andre fædrelandske Sange, der med en ypperlig Virkning løde ud over Torvet og de tilstødende Gader. Da Communalbestyrelsen omtrent Kl. 12½ traadte ud, blev den modtagen med et jublende Hurra, og Toget, der ansloges til at bestaae af over 10,000 Mennesker, tog nu sin Begyndelse. Forrest gik Lange og Hvidt, derefter Magistraten og Repræsentanterne, to og to, alle med blottede Hoveder; derefter fulgte en Mængde Rækker, 6 til 8 Personer i hver, Folk af alle Stænder, Borgere, Studenter og Haandværkere, Alle i broderlig Forening. Med Orden og Værdighed, og ikke afbrudt af anden Støi end de hist og her udbrydende Bifaldsraab, bevægede Toget sig gjennem Nygade, Vimmelskaftet, Amagertorv over Høibroe til Slotspladsen. Menneskemassen, som bestandig tiltog, ansloges her til over 15,000; alle Vinduer og Tage, Sandkisten, Broerne og Skibsmasterne vare tæt

besatte med Tilskuere, hvilket, som en Samtidig[1]) yttrer, afgav et imposant Skue, dobbelt imposant ved den Rolighed og Orden, som uafbrudt herskede overalt. Efterat Generaladjutanten havde indført Overpræsidenten for Kongen, og Overpræsidenten havde begjært Audients for Communalbestyrelsen, indlodes denne for Hans Majestæt. Ved vor Indtrædelse stod alene Bardenfleth ved Kongens Side. Borgerrepræsentanternes Formand udviklede derpaa med nogle faa Ord for Hs. Majestæt, hvorledes den Overbeviisning, at det hidtilværende Regjeringssystem havde ført Danmark til Afgrundens Rand og derfor nødvendigviis maatte forandres, havde bestemt Borgerrepræsentanterne til at affatte en Adresse, som han nu udbad sig Tilladelse til at oplæse. Da denne var given, oplæste han den i Gaarsmødet vedtagne Adresse.

Hs Majestæts Svar lød omtrent saaledes:

«Det glæder mig at kunne sige Dem, at jeg allerede har forekommet det, hvorom De her bede mig. Det gamle Ministerium er opløst. De have idag tilbageleveret mig deres Fuldmagter. Naar De, mine Herrer, ville have samme Tillid til Deres Konge, som jeg har til mit Folk, saa vil jeg være Dem en tro Leder til Ære og Frihed.»

«Fædrelandet», som udkom samme Aften, udtrykker sig saaledes: Hans Majestæt svarede med en Stemme og en Holdning som en Mands, der har taget en fast Beslutning. Kongens Ord bleve fra Communalbestyrelsens Side besvarede med et «længe leve». Folkemassen havde ventet paa Slotspladsen, og da vi kom ud udraabte Hvidt: Mini-

---

[1]) Fuldstændig Dagbog over Begivenhederne i Danmark fra den 21de Marts 1848. 1ste Hefte S. 16.

steriet er opløst! Kongen leve! Da Trængslen var saa stærk paa Høibroe og Høibroplads, dreiede Communalbestyrelsen af ved Slotskirken, og gik, fulgt af Menneskemassen, over Stormbroen, gjennem Raadhuusstræde tilbage til Raad- og Domhuset, og her udraabte Hvidt det Samme, begge Steder besvaret med levende Hurraraab. Derefter skiltes Folkemassen ad, Enhver gik til sit Arbeide eller sine Forretninger, og en Time efter havde Staden sit gamle Udseende.

Langes Deeltagelse i denne Begivenhed blev i sin Tid modtagen med megen Anerkjendelse, da uden hans og Magistratens Tilslutning det hele Tog vilde have havt et afgjort oprørsk Udseende[1]), hvilket især i Udlandets Øine vilde have været os til stor Skade. I sin egen nærmeste saavelsom i den Ørstedske Kreds maatte Lange høre ilde, fordi han, som der sagdes, i det afgjørende Øieblik havde svigtet sine gamle Venner, baade personlige og politiske Venner[2]). Men Anskuelserne herom klarede sig snart.

De gamle Ministre, som havde været forsamlede i et Statsraadsmøde samme Dags Formiddag Kl. 10', begjærede i dette Møde deres Afsked. Det var den almindelige An-

---

[1]) Man paaberaabte sig forøvrigt Kjøbenhavns Privilegier af 24de Juni 1661, efter hvis § 2 tvende Borgere tilligemed Præsidenten og een af Borgemesterne til enhver Tid skulle have fri Tilgang til Kongen, »Stadens og det gemene Anliggende at andrage«.

[2]) Der er sagt om Lange, at han senere fortrød sin Deeltagelse i denne Dags Begivenhed. Men dette er urigtigt, ihvorvel han ansaae den Vei, man var slaaet ind paa, som uheldbringende for Landet. I en Artikel i »Berl. Tid.« for 4de Febr. 1853, der, efter hvad der er mig bekjendt, hidrører fra Lange selv, siges det, i Anledning af nogle Yttringer i »Fædrelandet«, at Lange siden Bevægelsens Begyndelse stadig og paa det Bestemteste har udtalt sig for en Heelstatsorganisation og siden Martsdagene har holdt sig ude af al Forbindelse med Martsministeriet og dets Tilhængere.

skuelse, at de selv ønskede at træde tilbage[1]). De under denne Dato entledigede Geheime-Statsministre vare:

1) Poul Christian v. Stemann, Justitsminister, Præsident i det danske Cancellie m. m. 2) Adam Wilhelm Greve af Moltke til Grevskabet Bregentved, Finantsminister, Præsident i Rentekammeret m. m. 3) Dr. jur. Anders Sandøe Ørsted, Generalprocurør. 4) Heinrich Anna Greve af Reventlow-Criminil, Chef for Departementet for de udenlandske Sager. Disse fire fra Christian den Ottendes Tid; endvidere 5) Carl Greve af Moltke til Nütschau, Præsident i det slesvig-holsteen-lauenborgske Cancellie, udnævnt den 21de Januar. Stemann var imidlertid allerede under 2den Marts entlediget som Justitsminister, Cancelliepræsident m. v. og denne Stilling overdragen til Stiftamtmand over Fyens Stift og Amtmand over Odense Amt, Kammerherre Carl Emil Bardenfleth, der under 22de Januar var bleven udnævnt til Geheime-Statsminister; men da hiin Forandring efter de tagne Bestemmelser først skulde træde i Kraft den 1ste April, bestemtes det, ligeledes under 21de Marts, at Bardenfleth strax skulde overtage Forretningerne som Justitsminister, Cancelliepræsident m. v. — Neppe en halv Time før Folkedemonstrationen fandt Sted havde de gamle Ministre forladt Slottet.

Studenterne, der om Formiddagen havde samlet sig i Universitetets Solennitetssal, hvorfra de begave sig til Gammeltorv for at slutte sig til Toget, toge ved hiin Forsamling, under almindelig Acclamation, den Beslutning: at den

[1]) Om hvorledes det gik til ved dette Møde findes en Beretning hos Bang, see ovenfor S. 121—122. Det er forøvrigt paafaldende, at Kongen ei anmodede de gamle Ministre om at vedblive Bestyrelsen af deres Collegier eller Departementer, indtil samme kunde blive overtagne af deres Eftermænd.

slesvig-holsteenske Deputation, som imorgen ventes hertil fra Kiel, staaer under den danske Nationalæres Beskyttelse, og at navnlig Studenterne ved ethvert Middel, som staaer til deres Raadighed, ville værne den mod enhver Fornærmelse. Fra Raadhuustrappen var der samme Formiddag af Flere holdt Tiltale til den forsamlede Folkemasse om ikke at krænke Gjæstfrihedens Love mod de forventede Udsendinge, hvilket blev besvaret med levende Bifald og Samstemning.

Onsdagen den 22de Marts.

Den slesvig-holsteenske Deputation, som bestod af 1) Jernbanedirecteur Th. Olshausen, Redacteur af Kieler Correspondenzblatt, fra Kiel, 2) Overretsadvocat Claussen, fra Kiel, 3) Overretsadvocat Dr. juris Güllich, fra Slesvig, 4) Godseier Kammerherre Neergaard, til Oevelgönne i Holsteen, 5) Etatsraad Engel, forhenværende Medlem af den slesv.-holst. Provindsialregjering, fra Slesvig, ankom om Morgenen Kl. 8½ med Dampskibet Skirner til Toldboden, hvor de stege i Land i Overværelse af en stor Menneskemasse. Ledsagede af nogle herværende Tydskere, omgivne af en Sikkerhedsvagt af Studenter og efterfulgte af en tæt Menneskeklynge, der dog ikke tilføiede Deputationens Medlemmer den mindste Fornærmelse, ankom disse til det af dem valgte Logis, Hôtel d'Angleterre paa Kongens Nytorv. Det er bekjendt, at disse Mænd havde ventet at forefinde den gamle Tingenes Tilstand og derfor bleve høiligen skuffede ved at finde Alt anderledes.

En stor Mængde Mennesker samlede sig paa Torvet. Snart udbredte sig det Rygte, at de Deputerede, da de indsaae, at Intet for dem var at udrette, strax igjen vilde forlade Staden, ja at een af dem, Dr. Güllich, allerede

hemmeligen var afreist. De Ivrigste blandt Mængden formeente, at saadan Bortreise eller Flugt burde forhindres; og flere fra Hotellet udkjørende Drosker bleve visiterede for at man kunde forvisse sig om, at Ingen af de tydske Herrer sad i dem. Under disse Omstændigheder begave nogle Mænd, der hændelsesviis vare komne tilstæde, med Fineerskjærer Frederiksen som Ordfører, sig op i Hotellet, hvor Herr Frederiksen underrettede Herrerne om, at han, for at berolige Mængden, ønskede at forvisse sig om deres Tilstedeværelse[1]), idet han for det Tilfælde, at de skulde have paatænkt at afreise uden Audients, gjorde dem opmærksomme paa de Farer og de Vanskeligheder, de ved Forsøg herpaa udsatte sig for. Efterat Herr Frederiksen havde underrettet den udenfor forsamlede Mængde om, at Herrerne alle vare tilstæde, kom Grosserer A. Hage til, som under den derefter stedfindende Samtale tilbød dem Ophold i sit Huus, hvilket Tilbud og efter en kort Tids Betænkning blev modtaget. Kl. henimod 2 begave de sig til Herr Hages Gaard i Kronprindsessegade; Veien tilbagelagdes tilfods, hver af de Fremmede havde to Danske under Armen, nogle Borgere og Studenter dannede en Art Sikkerhedsvagt, kjendelig ved et hvidt Bind om Armen. Strax ved Udtrædelsen af Hotellet hørte man nogen Hyssen og Huien, der dog paa Herr Frederiksens kraftige Tilraab strax forstummede; derefter indtraadte en fuldstændig Stilhed, som vedvarede den hele Tid, indtil Herrerne med deres Ledsagere, omgivne og efterfulgte af en talløs Men-

---

[1]) Hensigten var altsaa ikke, som det berettes hos Droysen og Samwer S. 310, at forlange en Garantie for Herrernes Tilstædeblivelse, skjøndt saadanne Ord vel kunne være faldne under Samtalen. Forøvrigt gik deres Svar ud paa, at de jo netop vare komne for at tale med Kongen.

neskemasse, uden nogensomhelst Molest ankom til Bestemmelsesstedet. Denne Stilhed havde iøvrigt noget saa Skummelt, at det ei var at undre over, at Herrerne vandrede gjennem Gaderne med ligblege Ansigter. Da Hage fra sit Vindue tiltalede den forsamlede Mængde med, at Deputationen nu var betroet til den danske Æresfølelses Beskyttelse, raabte Mængden et tordnende Ja og bortfjernede sig i al Rolighed. En Sikkerhedsvagt af Studenter forblev imidlertid i Stedet. Det hed sig i fremmede Blade, at Hage var engelsk Consul, og at Deputationen havde maattet søge Beskyttelse under det engelske Flag; men dette er urigtigt; thi Herr Hage havde vel tidligere i Nakskov været engelsk Viceconsul (for Lolland, Falster, Langeland og Møen), men beklædte ikke saadan Stilling i Kjøbenhavn, og handlede overhovedet ved denne Leilighed kun som Privatmand. Strax efter Ankomsten havde Deputationen begjært Audients hos Kongen, men fik det Svar, at Kongen ikke kunde modtage D'Hrr. samme Dag, og at han ønskede at blive bekjendt med deres Andragende før Modtagelsen.

Da Dampskibet Copenhagen var bestemt at skulle afgaae til Kiel samme Dag Kl. 3 (i regulair Fart), udbredte sig den Anskuelse, at dets Afgang burde standses, for at ikke Efterretninger om det i Hovedstaden Forefaldne muligen skulde fremkalde et Udbrud i Hertugdømmerne, eller Deputationen skulde søge at undkomme. En Skare Mennesker begav sig til Godsexpediteuren og forlangte Skibets Afgang standset; da Expediteuren Herr Carøe erklærede, at dette ikke beroede paa ham, men paa Postvæsnet, begav Skaren sig til Postgaarden. Generalpostdirecteuren traadte ned i Gaarden til den støiende Mængde, som han beroligede med det Løfte, at Posten skulde blive sendt over

Land, idet han tilføiede, at Skibets Afgang forøvrigt ikke beroede paa ham[1]). Det blev nu standset ifølge Rhederiets Ordre (eller maaske efter høiere Befaling).

Kl. 11 om Formiddagen læstes det Gadeopslag[2]) paa Hjørnerne: «I dette Øieblik ere d'Hrr. Hvidt, Clausen, Lehmann, Monrad og Tscherning kaldte til Hans Majestæt. Kl. 10 Formiddag den 22de Marts.» Kl. 3 om Eftermiddagen publiceredes paa Slotspladsen Listen over de nye Ministre, nemlig 1) Geheimestatsminister A. W. Greve af Moltke til Bregentved, Premierminister og Finantsminister, 2) Geheimestatsminister C. E. Bardenfleth, Justitsminister, 3) Kammerherre Frederik Marcus Greve af Knuth til Knuthenborg, Minister for de udenlandske Sager, 4) Mag. art. Ditlev Gothard Monrad, Minister for Kirke- og Underviisningsvæsnet, 5) Capitain Anton Frederik Tscherning, Krigsminister, 6) Christian Albrecht Bluhme, Handelsminister, 7) Kammerherre Baron Carl v. Plessen, provisorisk Minister for Hertugdømmerne, 8) Etatsraad, Bankdirecteur Lauritz Nicolai Hvidt, og 9) Høiesteretsadvocat Orla Lehmann, Ministre uden Portefeuille[3]). Denne Dag foregik kun en mundtlig Udnævnelse af Kongen; man holdt strax formeligt

---

[1]) Dette fortælles, dog ikke ganske nøiagtigt, i Skriftet: Udtog af Breve til en Ven i Sjælland om det slesvig-holsteenske Røre, udg. af L. S. Navne. Kbhvn. 1847—48. 3die Samling, S. 139. Sammesteds nævnes en Herr Brandt som Anfører for denne Expedition.

[2]) Denne Bekjendtgjørelse blev vel trykket i Bladet «Fædrelandets» Trykkeri, men den udgik fra de Mænd, der vare forsamlede hos Etatsraad Schouw, da hine fem Herrer kaldtes til Kongen.

[3]) Angaaende Nr. 1 og 2 henvises til Ministerlisten ovenfor. Nr. 3 var dengang Amtmand i Sorøe Amt, og tillige Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler samt Overdirecteur for Sorøe Academie; Nr. 4 var Sognepræst til Vesterulslev paa Lolland, Nr. 5 afskediget Artilleriecapitain, Nr. 6 Præsident i General-Toldkammer- og Commercecollegiet, Nr. 7, senere kaldet Scheel-Plessen, Deputeret i Rentekammeret.

11*

Stadsraadsmøde, og de nye Ministre begyndte selvsamme Dag deres Functioner, hvilket navnlig gjaldt om Krigsministeren [1]). Den skriftlige Udnævnelse fandt først Sted under den 24de, dog ikke for Plessen, der, som nedenfor vil blive adført, snart trak sig tilbage; men han deeltog i Statsraadsmøderne d. 22de og 23de. Det synes som om d'Hrr. Bluhmes og Plessens Udnævnelse er kommen noget senere i Orden end de Andres [2]); men dette bliver forsaavidt uden Betydning som de begge findes at have deeltaget i det første Statsraadsmøde, der maa antages at have begyndt Kl. 3—4 [3]).

Efter dette Ministeriets Sammensætning var det forøvrigt tydeligt nok, at Kongens nye Raad var et saakaldet Coalitionsministerium, sammensat af forskjellige, tildeels hinanden modstridende politiske Elementer. Man haabede imidlertid paa, at Svaret til Deputationen vilde blive givet i samme Retning som Casinomødets Resolutioner, saa

---

[1]) See bl. A. en Artikel af Tscherning i Fædrel. 1849 Nr. 264. Under 23de udgaves en Parolbefaling, hvorved Tsch. udnævnes til Krigsminister, og egentlige Ordrer ville neppe findes før under Dato af 23de.

[2]) Berl. Tid. og nyt Aftenblad af 22de indeholde den fuldstændige Ministerliste; i de andre Blade findes disse to Herrer først Dagen efter, dog med Bemærkning, at de vare udnævnte den 22de.

[3]) Af hvilken Beskaffenhed ovennævnte Publication paa Slotspladsen har været — Flyveposten kalder den en høitidelig Proclamation, medens Berlingske Tidende aldeles ignorerer samme — har jeg intetsteds fundet oplyst. Om man forøvrigt bør datere Ministeriet fra den 22de Marts, da det ifølge Kongens tilkjendegivne Villie begyndte at fungere som constitutionelt Ministerium, eller, som sædvanligt skeer, fra den 24de, da den skriftlige Udnævnelse foregik, kommer an paa, hvilken Vægt man lægger paa det Skriftlige. Det forholder sig rigtigt som der fortælles hos Droysen og Samwer S. 314 Anm., at Kongen ved dette Statsraads Begyndelse erklærede, at han nu var constitutionel Konge og havde ansvarlige Ministre.

meget mere som 4 af de nye Ministre havde været med blandt Indbyderne til og Lederne af Casinoforsamlingen.

Det nye Ministerium blev modtaget med overordentlig Glæde og næsten eenstemmigt Bifald af Befolkningen. Naar dette Bifald endog deeltes af Mangfoldige, der efter deres hele Retning ligesaalidt kunde samstemme med Casinobevægelsen som med de fire saakaldte Casinoministres demokratiske Anskuelser, var dette grundet i Følelsen af, at Øieblikkets overordentlige Omstændigheder gjorde det Overordentlige nødvendigt.

Underhandlingerne om det nye Ministeriums Dannelse vare begyndte om Tirsdagen d. 21de umiddelbart efter at Menneskemassen havde forladt Slotspladsen, altsaa omtrent Kl. 1. Det var Bardenfleth, der paa constitutionel Viis paatog sig at danne et nyt Ministerium, da den ældre Tingenes Ordning ikke var holdbar. Om disse Forhandlinger have vi nylig erholdt udførlige og interessante Oplysninger i et Brev fra Geheimeraad P. G. Bang, meddeelt i dette Bind S. 108—134. Idet jeg henviser til den udførligere Beretning i Brevet selv, meddeler jeg her samme i Udtog, ledsaget af nogle Anmærkninger under Texten.

De Første, til hvem Bardenfleth henvendte sig, vare Grev Sponneck og Etatsraad Francke, begge Medlemmer af det daværende General-Toldkammer- og Commercecollegium, hiin for Kongerigets, denne for Hertugdømmernes Section. Grev Sponneck modtog (i al Fald foreløbig) det ham tilbudte Finantsministerium, og Francke var villig til paa visse Betingelser at modtage Præsidiet for det slesv.-holst.-lauenb.Cancellie(Ministeriet for Hertugdømmerne Holsteen, Slesvig og Lauenborg). Samtidigt med at der underhandledes med Mænd af Regjeringens Midte, underhandledes med Mænd af Folkepartiet; Monrad var den

Første, til hvem man henvendte sig[1]); og han forlangte, for at hans Anskuelser kunde blive tilstrækkeligen repræsenterede, at Hvidt skulde indtræde, i al Fald uden Portefeuille. Efter denne første Combination skulde foruden Sponneck, Francke og Bardenfleth, der beholdt Justitsministeriet, Monrad have Cultusministeriet og Gesandten i Paris, Grev E. C. L. Moltke (en Svoger til Bardenfleth) Udenrigsministeriet. Man var nær ved at blive enig[2]); men da man atter samledes Kl. 7, viste den saaledes foreløbig dannede Plan sig at være uudførlig, da Francke ei vilde samtykke i Hvidts Indtrædelse, og de Andre ei vilde samtykke i Franckes Betingelser[3]). Francke forlod nu Slottet[4]).

---

[1]) Allerede om Morgenen, inden Geheimestatsraadet opløstes, havde Monrad været kaldet til Bardenfleth, som ved denne Leilighed saae denne for første Gang. Det er høist rimeligt, at Bardenfleth, da han foreslog det gamle Ministerium entlediget, troede, at han kunde danne et nyt conservativt Ministerium ved Tilkaldelse af dette ene Medlem fra Folkepartiet, jfr. den forhen citerede Artikel i Fædrel. af 7de Januar 1868; hvilket imidlertid jo ikke lykkedes. Det er ogsaa sagt, at han senere fortrød sin Optræden i Martsdagene; men dette er modsagt af Sønnen F. Bardenfleth i samme Blad for 17de Januar s. A.

[2]) Dette stemmer ikke med Beretningen hos Droysen og Samwer S. 302, hvorefter Francke strax i dette første Møde, da man ikke vilde samtykke i hans Betingelser, nægtede at indtræde, men dog lovede at ville overvære endnu een Conference i Aftenmødet.

[3]) Ifølge det oven cit. Skrift af Droysen og Samwer, S. 302—303, gik disse Betingelser hovedsagelig ud paa, at Hertugdømmerne vedbleve at være forenede, og at man overhovedet Intet deciderede angaaende dem, uden at have hørt ogsaa deres Stemme; saa gjorde han og sin definitive Indtrædelse afhængig af, hvem der blev hans Colleger. Endvidere stillede han det Forlangende, at Kongen, hvis det var nogenlunde muligt, ufortøvet skulde reise til Hertugdømmerne, der ikke vilde fornægte deres Hengivenhed for det nedarvede Herskerhuus; dette var saa meget nødvendigere, som han hidtil ei var kommet i Berøring med sine tydske Undersaatter. Heri, hedder det S. 304, erklærede Bardenfleth sig fuldkommen enig. Hos Bang omtales denne Proposition slet ikke.

[4]) Klokken maa dengang have været henved Midnat. Efter Beret-

Man var nu i største Forlegenhed; Bardenfleth vilde have Forhandlingerne udsatte, men Monrad urgerede, at de maatte fortsættes, indtil der var dannet et Ministerium, og tilbød at hente P. G. Bang, daværende Deputéret i Rentekammeret. Kl. 1 om Natten (altsaa Natten til den 22de) blev Bang kaldt op. En ny Række Forhandlinger begyndte nu mellem Bang, Sponneck, Monrad, Hvidt, som imidlertid var tilkaldt, og Bardenfleth. Bang fremkom nu med sine Forslag (see oven S. 124), hvorefter der Kl. 3 om Natten blev sendt Bud efter de af ham foreslaaede Mænd, ovennævnte Baron Plessen og Conferentsraad Rathgen, Deputeret i det slesv.-holst.-lauenb. Cancellie, hvilke Mænd ogsaa indfandt sig Kl. 4½. Men Resultat var ei at opnaae. Bardenfleth var høist nedtrykt, og Kongen, der var meget afficeret, talte om at resignere [1]). Da var det at Bang foreslog et Provisorium, bestaaende af ham, C. Plessen og Bardenfleth, der skulde overtage Ledelsen af Forretningerne i nogle Dage, underhandle med Hertugdømmernes Afsendinge, og gjøre det sidste Forsøg paa at tilveiebringe en fredelig Udjævning af Forholdene mellem Landsdelene. Men Bang fordrede derhos, at de 5 Ledere for det ultradanske Partie, Hvidt, Monrad, Clausen, Tscherning og

---

ningen hos Droysen og Samwer havde Sammenkomsten fundet Sted Kl. 7 i Bardenfleths Bolig, og man kjørte derfra Kl. 10 til Christiansborg. Kongens Afskedsord til Francke fortælles her som hos Bang (Sie sind entlassen — aber in Gnaden, nicht in Ungnaden!).

[1]) Klokken var omtrent 6, da Bardenfleth erklærede for Kongen, at han ei saae sig istand til at skaffe noget Ministerium. Den foregaaende Aften havde han henvendt sig til Grev A. W. Moltke, hvem han lod kalde ud fra et Selskab, med Anmodning om at gjenindtræde; men Greven vægrede sig bestemt ved at indlade sig med ham.

Lehmann underskreve en Erklæring i den Anledning til Beroligelse af Stemningen. Kongen bifaldt dette Arrangement[1]; Klokken var dengang 7. Monrad og Hvidt erklærede sig villige til at underskrive en saadan Erklæring og ilede bort for at indhente de Andres Underskrift. Bang forlod Slottet i samme Øiemed og kom igjen Kl. 9½, forsynet med Underskrift paa Erklæringen af de 5 nævnte Mænd, samt med Underskrift af Etatsraad Prof. Schouw[2]. Ved sin Tilbagekomst fandt han imidlertid Alt forandret. Nye Efterretninger fra Hertugdømmerne havde i høi Grad forbittret Kongens Sind; Provisoriet blev opgivet, og efter Bangs samt Kongens forhenværende Hofchefs, Kammerherre Vald. Oxholms Raad samtykkede Hs. Majestæt i at sende Bud efter Lederne for det danske Partie. Bang fjernede sig

---

[1]) Det kan sluttes af Sammenhængen, skjøndt det ei siges udtrykkeligen, at Plessen indvilligede i at indtræde, hvilket ogsaa fortælles af Droysen og Samwer S. 308 (C. Plessen . . . . . . liess sich, wenn gleich zögernd, dazu bewegen, die Lücke zu füllen).

[2]) Denne Erklæring, som er funden in originali blandt afd. Schouws Papirer, skreven med Bangs Haand og forsynet med Underskrift af de sex nævnte Mænd, lyder saaledes: »Undertegnede ansee det efter de os skete Meddelelser for hensigtsmæsigt, at Hans Majestæt Kongen har udsat Dannelsen af et nyt Ministerium i nogle Dage og imidlertid overdraget Statsminister Bardenfleth, Baron og Rentekammerdeputeret Plessen og Etatsraad og Rentekammerdeputeret Bang Ledelsen af de løbende Forretninger.« — Erklæringen gaaer altsaa ud paa, at Casinomændene bifalde Udsættelsen af Ministeriets Dannelse og de løbende Forretningers Overdragelse til de 3 Herrer, skjøndt dette vistnok ikke, som der siges i Fædrelandet af 22de Marts, men hvad Bang bestrider, kan kaldes noget *udtrykkeligt Samtykke.* Det blev i sin Tid fortalt nærværende Forfatter af een af de nye Ministre, at Meningen af Provisoriet havde været, at hine tre Mænd skulde føre Regjeringen med Raad og Bistand — eller saa omtrent gjøres afhængige — af de fem Folkeledere. Skjøndt dette vistnok ingenlunde har ligget i Bangs Hensigt, er der dog Grund til at antage, at hans Forslag i dette fortumlede Øieblik er blevet opfattet som foranført.

strax for at hente disse, fandt dem endnu samlede hos Etatsraad Schouw, og underrettede dem om Kongens Anmodning, strax at indfinde sig paa Slottet, hvortil de ogsaa vare villige. Bang forlod nu Slottet.

Saavidt Geheimeraad Bangs Brev. Hvad den sidste Deel af samme angaaer (det, som passerede efter Provisoriets Antagelse, S. 128—130), da er den her givne Fremstilling utvivlsomt correct, forsaavidt den gaaer ud paa at gjengive Bangs egen Deeltagelse i og Opfattelse af det Passerede; men det Anførte giver dog ikke noget fuldstændigt eller correct Billede af hvad der i disse skjæbnerige Timer virkelig foregik. Det er navnlig paafaldende, at Bang kun mod Slutningen og saa at sige i Forbigaaende omtaler[1]) det i Sagernes næsten fortvivlede Stilling indtrufne Vendepunkt, som foregik ved Greve A. W. Moltkes Tilkaldelse. Jeg beretter derom Følgende efter hvad der er mig bekjendt fra sikker Kilde (navnlig fra Deres Exc. d'Hrr. Tillisch og Oxholm selv, forsaavidt deres personlige Deeltagelse angaaer).

Kongens Kabinetssecretair Kammerherre Tillisch havde den hele Nat ifølge Kongens Befaling været tilstæde paa Slottet. Da han hørte tale om Provisoriet og fandt dette Arrangement, om hvilket det desuden var uvist, hvorvidt det lod sig bringe istand, betænkeligt, yttrede han for Kongen, at det vilde være ønskeligt, om man kunde formaae Greverne A. W. Moltke og C. Moltke til at paatage sig

---

[1]) Dette kan forklares deraf, at Bang kun vilde berette det Selvoplevede; thi da Brevet er skrevet flere Maaneder efter Begivenhederne, maa han dengang have kjendt Sammenhængen. Bang var desuden, som han selv skriver, og hvad der stemmer med Andres Vidnesbyrd (see og C. Christianson S. 66), saa angreben af det Passerede, at Meget kan være undgaaet ham eller uklart opfattet.

Dannelsen af et nyt Kabinet [1]). Kongen afslog det ikke, men meente kun, at det efter den bratte Afsked, der Dagen iforveien var bleven disse Mænd tildeel, ikke var rimeligt, at de dertil skulde være villige. Kort efter indfandt sig, efter Budsendelse fra Kongen, Kammerherre Oxholm, som tilraadede Kongen det Samme; og bemyndigede nu Kongen disse tvende Herrer til i sit Navn at hidkalde Greverne. Kongen var i høi Grad legemlig udmattet og sjælelig nedstemt, saa at han snarere maa siges at have overladt disse to Mænd [2]) at handle saaledes end befalet dem det. Tillisch paatog sig at gaae til C. Moltke og Oxholm til A. W. Moltke. Da Førstnævnte ikke traf Greve C. Moltke, som var paa sin Morgen-Spadseretour, indfandt han sig hos Greve A. W. Moltke, som endnu ikke var opstaaet; Klokken var dengang 8. Da Greven, efter at være paaklædt, kom ind i den Stue, hvor de to Herrer ventede paa ham, og hørte, hvad det gjaldt om, *erklærede han sig strax villig* til at paatage sig Dannelsen af et Ministerium, men paa den Betingelse, at han ved sit Komme til Slottet traf Folkepartiets Ledere, blandt hvilke han fremhævede Hvidt som den, man især kunde ønske til Medlem af det nye Kabinet. Tillisch søgte atter Greve C. Moltke, som han nu traf, og som ligeledes *strax var villig* til at komme. Før C. Moltke gil til Slottet, havde han en Samtale med Greve Reventlow-Criminil. Da C. Moltke meente ikke at kunne indtræde i det nye Ministerium, med mindre Reventlow-Criminil tillige

[1]) Altsaa ikke Gjenindsættelsen af det gamle Ministerium, som Bang siger S. 128. Naar man af Kongens Yttringer, der fortælles hos Bang S. 129, har villet insinuere, at det under disse Forhandlinger skal være tilraadet Kongen at anvende Magt mod Befolkningen, da savner dette al Grund.

[2]) Det er altsaa disse, og ikke enten Bardenfleth eller Bang, saaledes som urigtigen er anført hos Christianson S. 66, vi have at takke for dette saa afgjørende Skridt.

indtraadte, og da denne under de nærværende Omstændigheder ikke troede at kunne indlade sig derpaa, erklærede C. Moltke ved sin Ankomst til Slottet, at han trak sig tilbage [1]. Greverne Moltke maae antages at være komne til Slottet i den halve Time, som Bang brugte til at hente Casinomændene, altsaa i Tiden Kl. 10—10½ (hvis forøvrigt Bangs Tidsangivelse er rigtig).

Da altsaa ifølge ovenanførte Fremstilling Greve A. W. Moltke havde gjort det til en Betingelse, at Nogle af Folkepartiet skulde tilkaldes for at søge Ministeriet dannet, er det meget forklarligt, at Kammerherre Oxholm er fremkommen med den Yttring, som anføres hos Bang S. 132, at det nu var nødvendigt at sende Bud efter Folkelederne (eller Casinomændene) — ikke Skandinaverne, som dersteds urigtigen siges [2] —; men Yttringen kan da ikke være fremkommen, hvad Bangs Fremstilling giver Anledning til at antage, som et af Øieblikkets fortvivlede Stilling afpresset Udraab.

Det sees af Foranførte, at man paa eengang har forfulgt to Planer, Gjennemførelsen af det Bangske Provisorium og et Ministeriums Dannelse ved Hjælp af Greverne Moltke, hvilket ikke kan forundre, da det jo om hver af disse Planer var uvist, hvorvidt den lod sig realisere. Vel yttrer Geheimeraad Bang sig i tidtnævnte Brev, ovenfor S. 129, som om Kongen havde givet sit Ord paa, at han ei vilde tage nogen anden Bestemmelse, forinden det var afgjort, om han fik Erklæringen fra de fem Mænd; men dette stem-

---

[1]) Hos Droysen og Samwer hedder det S. 312, at Greve C. Moltke erklærede sig beredvillig til at opfylde Kongens Villie, naar Criminil igjen indtraadte og Bardenfleth blev afskediget.

[2]) See en i Fædrelandet for 24de Decbr. 1867 af Kammerherre Oxholm, den nuværende Overhofmarskal, indført Berigtigelse. Det vilde ogsaa i dette Øieblik have været temmelig meningsløst at betegne disse Mænd som Skandinaverne.

mer ikke med hvad der er sagt paa foregaaende Side, hvorefter Kongen netop maa antages at have forbeholdt sig at tage anden Bestemmelse, selv om det skulde lykkes at tilveiebringe Erklæringen.

Ankommen til Slottet fandt Greve A. W. Moltke Alt i stor Nedslagenhed og Forvirring. Han modtoges med største Hjertelighed af Kongen, som endog yttrede sig derhen, at, naar Greven nu ikke vilde staae ham bi, maatte han nedlægge Kronen o. desl. [1]).

Da d'Hrr. Hvidt, Monrad, Clausen, Tscherning og Lehmann indfandt sig paa Slottet, var det et fait accompli, at Greve A. W. Moltke havde paataget sig at danne det nye Kongens Raad, der under disse vanskelige og farefulde Forhold skulde styre Landets Anliggender. — Størst Vanskelighed havde det med at besætte Krigsministerens Post. Kort efter at Capt. Tscherning, som kom lidt senere tilstæde end de Andre, havde indfundet sig, gik netop Oberst C. F. Hansen, daværende Deputeret i General-Commissariats-Collegiet, ud fra Kongen, der forgjæves havde anmodet ham om at overtage denne Post. Da Tscherning erfarede dette, anmodede han paa det Indstændigste Obersten om at overtage den, idet han tilbød ganske at stille sine Kræfter til hans Disposition; men Obersten vedblev sin Vægring, idet han med en lignende Resignation tilbød Captainen at ville tjene under ham, hvis han blev Krigsminister (hvilket Obersten ogsaa senere samvittighedsfuldt opfyldte). Det

[1]) Efter hvad der fortælles hos Droysen og Samwer S. 312, hvilket stemmer med hvad der dengang almindeligt fortaltes i Kjøbenhavn, skal Kongen have brugt disse Udtryk til Moltke, da denne, efter at være kommen til Slottet, *vægrede* sig ved at overtage det omspurgte Hverv. Men det sees ikke, at der, efterat Greven havde erklæret sig villig til dette Hverv og til Udførelse deraf havde indfundet sig hos Kongen, kan være foregaaet Noget, som kunde medføre en saadan Vægring fra Moltkes Side; thi han havde jo aabenbart den hele Ordning i sin egen Haand.

var kun modstræbende og med fuld Bevidsthed om Vanskelighederne, der ventede ham, at Tscherning derefter modtog Krigsministerens Portefeuille [1]). Til En af sine Nærmeste, som samme Dag lykønskede ham, svarede han, at der var større Udsigt for ham til at gaae til Grunde under Trykket af overspændte Forventninger fra den ene Side og uoverstigelige Forhindringer fra den anden end Haab om at vinde Hæder og Gunst. Lignende Yttringer skal man have hørt fra de andre nye Ministre om deres Poster. En stor Vanskelighed, der strax maatte overvindes, frembød den særegne Stilling, hvori Krigsbestyrelsen, navnlig Landkrigsmagten, hidtil havde staaet til Kongen; og Tscherning maatte derfor, som hos Bang S. 133 berettet, strax betinge sig den nødvendige Uafhængighed i saa Henseende.

Grev Moltke var meget utilbøielig til at optage Bardenfleth i det nye Ministerium, men gav i saa Henseende efter for Kongens bestemt udtalte Ønske [2]). Det var først paatænkt at tildele V. Oxholm, og derefter O. Lehmann Udenrigsministeriet; Greve Knuth (en Brodersøn af Statsraadspræsidentens Hustrue), der først om Morgenen havde faaet Befaling fra Kongen om at indfinde sig her, skulde da have været Præsident i Rentekammeret (Indenrigsminister); men dette forandredes derhen, at Sidstnævnte fik Udenrigsministeriet. Grev Knuth kom først om Aftenen her til Staden, efterat Portefeuillerne vare fordeelte, idet man altsaa havde forudsat hans Samtykke (jfr. Giessing S. 79).

Det blev med Føie anseet som et stort Held for Danmark, som en sand Hjælp i Nødens Stund, at Greve Adam

---

[1]) Sammenlign hermed Tschernings egne Yttringer i Fædrelandet 1849, Nr. 264.

[2]) Medlemmerne af det gamle Ministerium vare i denne Periode, som det ogsaa sees af Bangs Brev S. 119, 122, meget uvilligt stemte imod Bardenfleth.

Wilhelm Moltke overtog Præsidiet i den nye Regjering. Hans agtede Navn, hans Fortid i Regjeringens Tjeneste, hans Rigdom, hans Familieforbindelser gjorde ham fortrinlig egnet til, baade i Landet selv og ligeoverfor Udlandet, at overtage dette Hverv. At Grev Moltke stillede sig i Spidsen for det af Folkebevægelsen udgaaede Ministerium, havde megen Lighed med at Overpræsident Lange Dagen iforveien havde stillet sig i Spidsen for selve Folkebevægelsen; Begges Færd gav det, de sluttede sig til, et vist Præg af Lovlighed og Orden, som ellers havde manglet.

Grev Moltkes Færd blev stærkt dadlet i det tidtnævnte slesvig-holsteenske Partieskrift (Droysen og Samwer S. 312—313), hvilket er let forklarligt, da Grev Moltkes Tiltræden slet ikke kom vore Fjender tilpas, der naturligviis hellere havde seet en fuldstændig Opløsning af Regjeringen, et virkeligt Anarchie i Danmark. Thi det var ligefrem dette, vi stode i Fare for, hvis Greven ei var traadt til. Maaskee have ikke i nogen anden Stat, skriver en anseet historisk Forfatter [1]), høiere Ting beroet paa en Statsmands Ja eller Nei end hvad der den 22de Marts 1848 afhængte af Grev Moltkes Samtykke til at indtræde i et ham vistnok ingenlunde behageligt Ministerium. Greven har vistnok ogsaa indseet, at Christian den Ottendes Politik, som han, hvad Hertugdømmerne betræffer, udentvivl heller ikke synderligt har sympathiseret med [2]), var bleven umulig, og at Bevægelsespartiets Seier var en fuldbyrdet Kjendsgjerning. Han handlede ved denne Leilighed som en ædel Mand, der elsker sit Fædreland og sin Pligt høiere end sig selv.

[1]) Dr. C. Paludan-Müller, Bidrag til en Kritik over Droysens og Samwers actmæssige Fremstilling. Odense 1850. Side 78—82, hvor dette Punct findes udførligen behandlet.

[2]) See Antydning heraf i det oven cit. Skrift S. 82 og i Bangs Brev S. 122.

Grev Carl Moltke kunde derfor ved et Middagsselskab Dagen efter, som der fortælles, udbringe en Skaal for ham som »Danmarks første Minister og første Patriot«. — Om Greve Carl Moltke bør det siges, at han i disse vanskelige Dage, hvad ogsaa det sidstanførte lille Træk bærer Vidnesbyrd om, blev ikke blot sine Statsmandsgrundsætninger, men ogsaa sin hele høihjertede Tænkemaade tro. At han ikke vilde indtræde som eneste Repræsentant i Ministeriet for Hertugdømmerne og Heelstaten, kan man ikke fortænke ham i. Det turde desuden være uvist, om Greve A. W. Moltke i dette Øieblik havde ønsket ham som Medlem af Statsraadet.

Samme Dag bleve i alle offentlige Tidender Hovedstadens Borgere indbudne til om Eftermiddagen Kl. 6 at bringe Kongen deres Hyldning paa Slotspladsen. Talrige Skarer indfandt sig, saa at Pladsen tilsidst rummede 15—20,000 Mennesker, der gjentagne Gange raabte Hurrah for Hans Majestæt. Efterat Mørket var indtraadt, droge uhyre Tog omkring i Gaderne, deels syngende fædrelandske Sange, deels forlangende Lys i Vinduerne, snart raabende Hurrah udenfor de nye Ministres og andre populaire Folks Boliger, snart tilkjendegivende Mishag udenfor andre mindre vel seete Folks Boliger. Stemningen var ikke ophidset; man var godmodig og gemytlig[1]). Fandt end hist og her en lille Kaadhed Sted, havde Saadant dog ikke Charakteren af Excesser, saa at den offentlige Magt ikke nogetsteds fandt sig beføiet til at skride ind, hvortil der heller ikke vilde have været Grund; man mærkede ikke til Politie, og

[1]) Dette Maadehold og denne gode Holdning bleve ogsaa anerkjendte af vore Modstandere, som imidlertid ved Siden heraf bemærkede, at man jo heller ikke havde lagt Folkets Villie nogen Hindring iveien. See bl. A. Droysen og Samwer S. 302.

Militair var ei at see. Enkelte Steder havde man sat Lys i Vinduerne; men nogen almindelig Illumination fandt ikke Sted, hvilket og under saa farefulde Forhold vilde have været en Taktløshed. Jeg hidsætter her nogle Linier af en i hine Dage sig her opholdende Sydslesvigers Dagbog[1]), der godt charakterisere det Indtryk, en paa Stedet Fremmed maa have modtaget ved at være Vidne til hvad der foregik.

»Viele Menschen durchziehen die Straszen, es herrscht eine freudig erregte Stimmung, die ansteckend wirkt und auch den Ernsteren sich mittheilt. Hie und da ruft die Menge Hurrah; eine Huldigung, einem Volksfreude gebracht. Die grösste Ordnung herrscht, Polizey sieht man nirgends[2]), Gensdarmen kennt man hier gar nicht. Ein schöner Anblick, ein freies Volk, an dessen Händen kein Blut klebt, das keiner Mahnung bedarf, sondern durch freie Selbstbestimmung sich in den Gränzen des Wohlanständigen hält.»

Man kan ikke frakjende Begivenhederne den 21de—22de Marts en vis Storartethed i al deres Simpelhed. En god Aand gik igjennem det Hele; man vilde ikke hævne sig paa det Gamle, men kun prise det Nye; og hvad man læste paa Alles Aasyn var: vi ville bevare Slesvig og undertrykke Oprøret! Den skjønneste Enighed besjælede alle Klasser af Samfundet, og den største Beredvillighed til at bringe Offere, hvilket viste sig i Gjerningen i de nærmest følgende Dage. Det var ogsaa en smuk og rigtig politisk Takt, som lagde sig for Dagen deri, at man Alle som een Mand

---

[1]) Die Märztage 1848 in Copenhagen. Von einem Schleswiger (E. v. Lobedanz). Copenhagen 1851, bei Steen & Sohn.

[2]) Det maa dog herved erindres, at Politiets Betjente, efter de da gjældende Regler, *ikke* viste sig i Uniform, hvor de indfandt sig for at afværge Gadeuorden o. desl.

sluttede sig om Kongen. Maaskee har det danske Folk ingensinde, skriver en samtidig Forfatter[1]), udviklet en større moralsk Styrke end i disse skjæbnerige Dage. — Ved Siden af dette gode Indtryk, som alle Udtalelser fra hine Dage bære tilstrækkeligt Vidnesbyrd om, gik en anden Række Betragtninger, som nedtrykkede Sindet hos de mere Eftertænksomme. Deels var der noget Uhyggeligt ved at see Magten, selv om den ei blev misbrugt, i Massens Hænder; deels forudsaae man Krig, og det en Krig, som, forsaavidt den indskrænkede sig til Kamp med Slesvigholstenerne, havde Charakteren af en Borgerkrig, og som, hvis den skulde føres med Tydskland, ikke kunde ventes endt til Held for os.

Den 22de om Eftermiddagen afreiste Oberstlieutenant Fabricius, en forhenværende Philhellener, nu Postmester i Glückstadt, i den Hensigt, som det siden viste sig, at tjene Oprørets Sag. Sammenhængen med denne Bortreise, hvorom der i sin Tid gik forskjellige Rygter[2]), saasom at han havde vidst at tilsnige sig et Vognpas, er følgende. — Saasnart Oberstl. Fabricius, der flere Gange indfandt sig paa Slottet samme Formiddag, havde erfaret, at de saakaldte Casinomænd vare kaldte til Kongen, begav han sig paa Postgaarden og erholdt her i vedkommende Expeditionscontoir et Vognpas (eller saakaldet Coureerpas), hvilket udleveres Enhver, som betaler derfor. Da der imidliertid, strax efter hans Bortgang, hos Contoirchefen Can-

[1]) Fr. Klee. Er Danmark i Fare? Skrevet i April 1848. Ikkun enkelte senere Forfattere, deriblandt C. Dirckinck Holmfeld, og enkelte Blade, fornemmelig »Kjøbenhavnsposten«, bedømte Martsbevægelsen mindre gunstigt. »Nyt Aftenblad« ophørte Octbr. 1848.

[2]) See Dagbog om Begivenhederne i Danmark, III, S. 12, Udtog af Breve, udgivne af Navne, III, S. 140, »Fædrelandet« 1848 Nr. 99.

cellieraad Thayssen opstod Betænkelighed ved, at der i dette Øieblik var udfærdiget et saadant Pas til denne Mand, forebragte han dette for Generalpostdirecteuren, som ogsaa gav Ordre til, at Passet igjen skulde fratages Paagjældende. Thayssen indfandt sig nu paa Banegaarden kort før Togets Afgang Kl. $2^1/_2$, afkrævede ham Passet ifølge høiere Ordre og fik det ogsaa efter en kort Vægring udleveret af dets over hele Legemet skjælvende Besidder. Fabricius afreiste med Toget, men følgelig uden Vognpas. Er han, som der fortaltes, kommen tidligt næste Aften til Byen Slesvig, maa han underveis være truffen sammen med en Reisende, der havde Vognpas, og være bleven optagen i dennes Vogn. — Efter tydske Beretninger kom Efterretningen om det i Kjøbenhavn den 21de Passerede, nemlig at det gamle Ministerium var opløst, og at Casinopartiet, hvis Bevægelser man i Hertugdømmerne havde fulgt med stor Spænding, havde faaet Overhaand, — til Hertugdømmet Slesvig, efter nogle Beretninger endog til Byen Slesvig[1]), den 23de om Morgenen. Advocat Beseler, som boede i Byen Slesvig, afreiste strax til Kiel; Ilbud bleve sendte efter Prindsen af Noer og Grev Reventlov-Preetz, og endnu samme Aften constituerede den provisoriske Regjering sig i Kiel. At Fabricius ved de af ham bragte Efterretninger skulde, som det hed sig i Kjøbenhavn, have fremkaldt eller paaskyndet de første afgjørende Skridt, Dannelsen af den provisoriske Regjering og Rendsborgs Overrumpling, har jeg ikke fundet angivet i tydske Kilder, og Saadant er efter det Ovenanførte heller ikke rimeligt. Men han var dog udentvivl den Første, der overbragte sikkre Efterretninger til Her-

[1]) See Denkwürdigkeiten zur neuesten schl.-holst. Geschichte, v. Lüders. Stuttgardt 1851, I, S. 18. Til Kiel skal Efterretningen være kommen den 23de Eftermiddag Kl. 5, see Giessing S. 86 Anm.

tugdømmerne om Sagernes Stilling i Kjøbenhavn, navnlig om det, som man kaldte Casinopartiets endelige Seier, nemlig dets Føreres Kaldelse til Kongen. Han havde strax Sammenkomst med Prindsen af Noer, og blev en af de næste Dage udnævnt til Chef for Prindsens Generalstab.

Denne Dags (Onsdag) Aften afreiste Cancellieraad Lesser, Contoirchef under det sl. holst. l. Cancellie, en Svoger til O. Lehmann, som Coureer til Hertugdømmerne, hvorom det Nærmere berettes saaledes[1]). — Den nye Minister, O. Lehmann, havde samme Dag indfundet sig, ligesom tilfældigviis, hos A. Hage, hans Kones Morbroder, hos hvem Deputationen spiste til Middag. Herr Lehmann opfordrede den nu indtrængende til at udstæde en aaben Erklæring om, at de havde det Haab, lykkelig at ende det dem overdragne Hverv, hvormed han da strax vilde afsende en Coureer. Da de Deputerede troede ikke ganske at turde afslaae en dansk Ministers Ønske, besluttede de sig til at opfylde det, «doch misztrauend und nur mit Vorsicht». De skrev derfor saaledes: at de paa deres Side endnu ikke havde opgivet Haabet om en tilfredsstillende Udjævning. Med et aabent Brev af saadant Indhold afreiste Lesser, forsynet med et Leidebrev af den nævnte nye Minister[2]). I et andet aabent Brev, der var bestemt til at afsendes

[1]) Nemlig hos Droysen og Samwer, S. 318—319. Her fremstilles det Efternævnte som et fra dansk Side i den Hensigt, at vinde Tid til Udrustningerne, foretaget Skridt.

[2]) Leidebrevet lød saaledes: Da Kancellieraad Lesser paa Begjæring af den sig her opholdende Deputation fra Slesvig og Holsteen har tilbudet sig at reise didhen, for saavidt muligt at forebygge overilede og præjudiceerlige Skridt af enhver Art, haaber jeg, at Enhver vil lade sig det være magtpaaliggende, paa enhver Maade at være ham behjælpelig herved. Orla Lehmann, Statsminister. — Leidebrevet var ikke overflødigt; thi strax i Roeskilde blev Lesser anholdt som mistænkt for at være en Flygtning fra Deputationen.

med Dampskibet Copenhagen, siges det Samme, med Tilføiende, at enhver voldsom Forholdsregel imidlertid bør undgaaes. Ved Lesser, der ved Fødsel og Tænkemaade tilhørte Schleswig-Holstein, fik man yderligere Efterretninger om Sagernes Stilling herhjemme. Lesser blev strax Regjeringsraad og vendte ikke mere tilbage.

Torsdagen den 23de Marts.

Denne Dags Formiddag Kl. 11 kjørte Slesvigholstenernes Udsendinge i tre aabne Vogne, i hver en Dansk, omgivne med en Sikkerhedsvagt af Studenter, langsomt til Slottet. Vognene vare tæt omsluttede af Menneskemassen; man saae overalt truende Miner og hørte truende Ord; men selv efter tydske Beretninger tilføiedes der ikke Herrerne nogen Fornærmelse[1]).

Det af Deputationen skriftligen indleverede Andragende gik ud paa Følgende:

1) Uopholdelig (schleunige) Sammenkaldelse af den slesvigske og holsteenske Stænderforsamling i een Forsamling for at raadslaae om en Forfatning for Slesvigholsteen, 2) Hs. kgl. Majestæts Indvilgelse i og Medvirkning til Hertugdømmet Slesvigs Optagelse i det tydske Forbund, 3) Uopholdelig (schleunige) Indførelse af en almindelig Folkevæbning med selvvalgte Officerer, 4) Ufortøvet (sofortige) Indførelse af ubetinget Pressefrihed, 5) Anerkjendelse af Forsamlings- og Foreningsretten, 6) Regjeringspræsidenten v. Scheels Afskedigelse fra hans Embeder. — Indholdet af

---

[1]) Det eneste Factum, der kunde betegnes saaledes, som jeg har fundet i tydske Beretninger, er dette, at, da en Skildvagt under denne Kjørsel præsenterede Gevær for en af Herrernes Dannebrogskors, styrtede man ind paa ham med det Raab: Ingen Honneurs for disse Karle! See Droysen og Samwer S. 321.

Andragendet findes anført med flere, dog ikke væsentlige Variationer, hvortil Aarsagen vistnok er den, at Deputationen, som der fortælles i det ovencit. Skrift «Denkwürdigkeiten» etc. I. S. 12, kun havde en mundtlig Instruction[1]). Det ovenangivne Indhold har jeg taget af Kieler Correspondenzblatt (red. af Th. Olshausen), i hvis Nr. for 26 Marts der findes en Beretning, som ganske har Charakteren af at være officiel.

Kl. 12 stædedes Deputationen til Audients[2]). Francke var nærværende; af Ministrene var kun Plessen tilstæde. Sidstnævnte, der tillige fungerede som Præsident for det endnu ikke opløste slesv.-holst. l. Cancellie, havde conciperet det Svar, som foreløbigen skulde gives Deputationen af Kongen. Tiltalen, der blev holdt af Kammerherre Neergaard som Ordfører for Deputationen, besvaredes af Kongen i mildeste Tone; ligeledes meddeelte Kongen, at Scheel (siden kaldet Scheele) efter sin derom indsendte Ansøgning allerede var afskediget. Derefter forelæste Plessen det Svar, «at Alt skulde skee for at tilfredsstille Deputationen, men at Kongen paa sin Side ventede, at alle troe Undersaatter vilde samle sig om ham og beskytte hans nedarvede Rettigheder; videre Svar maatte forbeholdes, da derom først maatte forhandles i Statsraadet». I en derpaa følgende Tiltale fra Deputationen yttrede Ordføreren: «jeg kan give Deres Majestæt den hellige Forsikkring og troer, at alle mine Colleger ville bekræfte den,

[1]) Efter samme Skrift S. 13 havde de Deputerede faaet den Instruction at fordre ufortøvet Indvilligelse af de stillede Fordringer — «eller Stænderne kunne ikke mere indestaae for Landets Rolighed.»

[2]) Ved Fortællingen om, hvorledes det denne Dag gik til ved Deputationens Modtagelse, følger jeg Droysen og Samwer, hvis Beretning herom jeg anseer for paalidelig.

at jeg indtil nu ikke har fornummet et eneste Ord i Hertugdømmerne, der krænker de Dem af Gud forlenede Rettigheder; men, Deres Majestæt, det hele Land ligner en Hob Tønder; en Gnist, og det staaer i Flammer. Gud give, at Deres Majestæt endnu maatte finde Midler til at opretholde Ro og Fred». Ved disse sidste Ord skal Kongen, synlig bevæget, have rystet paa Hovedet; hvorpaa han afskedigede Deputationen med et venligt: Leben Sie wohl, meine Herren! — Det kan her bemærkes, at de tydske Beretninger i det Hele omtale Kongen med Velvillie, idet de navnligen fremhæve, at hans Charakteer var godmodig og «keineswegs im dänischen Sinn fanatisirt»[1]).

Baron Plessen havde lovet Deputationen Svar om en halv Time og opfordret dem til saalænge at blive paa Slottet[2]). Der blev nu holdt Statsraad, ved hvilket ogsaa Francke vare tilstæde; Sidstnævnte var samme Dag af Conseilspræsidenten bleven anmodet om at overtage Scheels Post i Hertugdømmerne, hvortil han og under visse Betingelser havde erklæret sig villig. Minister Lehmann spurgte, da Francke satte sig ved Statsraadsbordet, om denne der havde nogen Function; hvilket gav Anledning til, at Francke strax fjernede sig. I dette Møde blev Intet vedtaget, men de forskjellige Punkter, som Adressen indeholdt, discuterede[3]).

---

[1]) Der Weg zur Wahrheit, zur Freiheit etc. Altona 1851. S. 187. Cfr. die Märzrevolution in Copenhagen, Kiel 1850, S. 12 og Geschichte des schl. holst. Krieges, von Graf A. Baudissin, Hannover 1862, S. 123.

[2]) Forholder dette sig saaledes, maatte man deraf slutte, at Plessen har havt et Udkast til Svar med, som han strax ventede antaget af Statsraadet; men hans Udkast blev i Virkeligheden dog først debatteret i Aftenmødet.

[3]) Droysen og Samwer fortælle S. 324, dog kun «wie uns versichert wird», at der samme Dag i Statsraadet blev «durch den Fournierschneider Frederiksen im Auftrag des Hippodroms» stillet den

Da man snart indsaae, at Svaret ei saa hurtigt kunde blive færdigt, blev det tilkjendegivet Deputationen, efter en Times Venten, gjennem Plessen, at det kunde trække ud med Svaret, maaskee til Aften[1]); hvorefter Herrerne forlode Slottet. Tilbagetoget til deres Hjem i Kronprindsessegade var denne Dag ikke uden Fare, da Mængdens Ophidselse var i Tiltagende, og det var kun ved Politiets samt Studentereskortens virksomme Anstrængelse, at det lykkedes at afværge Forsøg paa at vælte Vognene[2]). Det var forøvrigt ikke blot med Hensyn til Deputationens Sikkerhed, men ogsaa ved andre Leiligheder, at Studenterne i disse Dage udfoldede en stor Virksomhed. Hvor der viste sig nogen Exaltation blandt de i Gaderne eller paa Pladserne forsamlede Folkehobe saae man jævnlig Studenter, kjendelige ved det hvide Bind om Armen, i Activitet for at berolige Stemningen ved fornuftige Forestillinger.

Da Forbudet mod Dampskibet Copenhagens Afgang igjen var hævet, afgik det denne Dags Eft. Kl. 1 til Kiel, medhavende Depescher fra Regjeringen.

Fordring, ikke at give Deputationen andet Svar end: Danmark til Eideren. I A. Baudissins oven cit. Krigshistorie fortælles det S. 126 som en historisk Kjendsgjerning, at »der Schreinermeister« Frederiksen traadte ind i Statsraadet med saadan Fordring. Denne Historie maa være en reen Opdigtelse.

1) Efter Tscherniags Meddelelse i Fædrel. 1849, Nr. 264, blev der først lovet dem Svar til næste Dag.

2) Det er besynderligt, at H. P. Giessing Intet kjender til dette Deputationens Tilbagetog fra Slottet, men S. 82 bemærker, at den synes ikke at have forladt Slottet fra den 23de til den 24de. — Hos Droysen og Samwer S. 323 Anm. bliver det bebreidet Wegener som en tendentieus Usandhed, naar han siger, at Deputationen »erst in der Mittagsstunde des 24 März auf das Christiansburger Schloss beschieden worden« (Ueber das wahre Verhältniss des Herzogs von Augustenburg, S. 120). Men efter Sammenhængen kan her meget godt være sigtet til, at Deputationen først denne Dag fik sit Svar.

Stemningen var den samme. Liv og Begeistring overalt. Store Skarer droge som de to foregaaende Aftener syngende gjennem Gaderne. Humeuret var fortræffeligt, man følte sin Kraft; paa Friheden var man vis, i Alt Andet haabede man det Bedste.

Samme Aften holdtes Statsraadsmøde, i hvilket et af Plessen medbragt Udkast til Svar paa Deputationens Andragende blev drøftet og med nogle Forandringer vedtaget. Det overdroges derhos Plessen at medbringe det saaledes vedtagne Svar reenskrevet i det til næste Formiddag berammede Statsraadsmøde. Det maa være det af Plessen medbragte Udkast der sigtes til, naar der fortælles hos Droysen og Samwer (S. 324—325), at et saadant Udkast blev forfattet af Plessen i Forening med Francke og de fire Deputerede af det sl. holst. l. Cancellie; men dets Affattelse henlægges her urigtigen til den 23de om Aftenen, istedetfor at samme maa have fundet Sted enten tidligere samme Dag eller Aftenen den 22de. Efter hvad der l. c. berettes gik sidstmeldte Udkast ud paa, at begge Hertugdømmers Stænderforsamlinger for denne Gang skulde indkaldes forenede, at nærmere Svar forbeholdes med Hensyn til Slesvigs Optagelse i det tydske Forbund, og at de andre underordnede Forlangender bevilges[1]).

Fredagen den 24de Marts.

Paa denne Dags Morgen underrettede Baron Plessen Conseilspræsidenten om, at han traadte tilbage fra de ham midlertidig overdragne Functioner. Samme Morgen indgav han tilligemed samtlige Medlemmer af det sl.-holst.-l.

[1]) Forøvrigt findes Intet, hverken i danske eller tydske Beretninger, om, hvorledes det kgl. Svar er blevet til. Hvad jeg herom har meddeelt hidrører fra aldeles paalidelig Kilde.

Cancelli deres Ansøgninger om Afsked (ifølge Droysen og Samwer S. 328). Dette Skridt af Baron Plessen maatte vel forundre, efterat han Aftenen i forveien havde erklæret sig enig i det af Statsraadet vedtagne Udkast. Formodentlig har han, efter en Conference med sine Venner, fundet, at han var gaaet for vidt og derfor maatte trække sig tilbage.

Da Statsraadet samledes Kl. 11, geraadede man i en ikke ringe Forlegenhed derved, at man ei var i Besiddelse af det vedtagne Udkast, eftersom Plessen var udebleven med det eneste Exemplar, man havde; man sendte Bud efter ham, men han var ganske forsvunden. Et andet Svar blev nu forfattet; conciperet, som det fortælles, af O. Lehmann. Indholdet maa vel antages at have været stemmende med det Aftenen forud vedtagne.

De denne Morgen fra Hertugdømmerne ankomne Poster bragte Efterretninger om, at Røret stærkt greb om sig, især i Holsteen. Blandt Andet var ankommet et Nr. af Bladet »Dannevirke«, der i en Beretning om det ved Rendsborgermødet den 18de Forefaldne refererede nogle her fremførte Udladelser af Olshausen, der vare i lige Grad fanatiske og uforskammede mod den danske Nation [1]. Da

[1] Han skal nemlig have sagt: »Thi den danske Nation er et dovent, dorsk og usammenhængende Folk, der ved sine seneste latterlige Demonstrationer har tabt al Agtelse i Europas Øine ..... Vi ville Venskab med Frankrig, Had mod Rusland og Fjendskab mod Danmark.« I de tvende Beretninger om Rendsborgermødet, der findes i Altonaer-Merkur og Børsenhalle for disse Dage, findes disse Udtalelser vel ikke; men i et den 27de Marts i Kasino afholdt Borgermøde forsikrede Gaardmand Krüger fra Beftoft, der havde været tilstede ved Rendsborgermødet, at de af Olshausen om det danske Folk brugte Uquemsord snarere havde været stærkere end mildere end dem, »Dannevirke« havde anført (Fædrelandet af 28de Marts.)

det nu med Føie betragtedes som en høi Grad af Dumdristighed, at netop han var kommen med som Medlem af Deputationen, blev Befolkningens Stemning end mere ophidset, og Deputationens personlige Sikkerhed udsat for virkelig Fare. Det synes og at have allarmeret den (see Droysen og Samwer S. 326), at et dansk Blad (Flyveposten) i en stærkt ophidsende Artikel fordrede, at man skulde beholde de Deputerede som Gidsler for de i Rendsborg værende danske Officerers Liv.[1])

Omtrent Kl. 9 om Morgenen begave de tydske Herrer sig enkeltviis og tilfods, hver ledsaget af en Dansk, over Volden til Christiansborg, hvorhen de ankom uden at have tildraget sig videre Opmærksomhed. Det var Bestemmelsen, at de, efterat have modtaget det lovede Svar paa Slottet, skulde begive sig umiddelbart derfra ombord paa Marinens Dampskib Hekla, der laae klart paa Indrerheden. For at beskytte Deputationen mod Molest var denne Dag ifølge Ordre fra Krigsministeren (der forøvrigt manglede Competence til at træffe en saadan Foranstaltning) Borgervæbning og Livjægerkorps opbudte under Gevær; den første stillede paa Kongens Nytorv; det sidste, som stillede i Kronprindsessegade, marscherede derfra med klingende Spil om ad Gothersgaden til Rosenborghave. Da Deputationen havde ventet en tidlang forgjæves, da det var uvist, naar Svaret kunde blive færdigt, og da Opholdet paa Slottet begyndte at blive piinligt for begge Parter, besluttede man sig til at lade Herrerne gaae ombord og der lade dem

---

[1]) Flyveposten af 23de siger dog ikke dette, men udtaler sig, forøvrigt ikke i nogen ophidsende Tone, derhen, at Herrerne sikkert vilde forblive i vor Midte, indtil man tør ansee det for klogt at lade dem slippe, og at man bør holde paa dem som Bevægelsens Hovedmænd.

Svaret ihændekomme. De bleve nu (Klokken maa dengang have været 11—12) af den jourhavende Adjutant Major v. Fensmark anmodede om at begive sig ombord. I tvende Drosker, kun ledsagede af Sekretairen hos Generaladjutanten for Søetaten (nuværende Etatsraad Esskildsen), bleve de kjørte over Slotspladsen og Holmens Broe til Gammelholm. Da de ankom til Færgestedet ved Nyhavn, tilkaldtes Færgebaaden fra den modsatte Side (Byens Side), og i denne bragtes de ombord. Deputationen kom saaledes bort uden at tildrage sig Publicums Opmærksomhed, hvilket forøvrigt for en væsentlig Deel skyldes den Omstændighed, at Opmærksomheden var ledet bort fra Slotspladsen ved det andetsteds placerede, tildeels musicerende Militair. [1])

Om Eftermiddagen bragtes dem Kongens Svar, skriftligt, ved en af de nye Ministre, O. Lehmann. Ved Svarets Overlevering yttrede denne, at dette var at betragte som Kongens sidste Ord i dette Anliggende (ifølge den oven citerede Beretning i Kieler Correspondenzblatt af 26de Marts). Kl. 4 om Eftermiddagen lettede Dampskibet Anker, medens talrige Folkemasser bedækkede Toldboden og Langelinie, syngende fædrelandske Sange og raabende Hurrah for Danmark til Eideren.

Denne Dag var det altsaa, at Kongen gav Svar til den slesvig-holstenske Deputation. Svaret gaaer ud paa, at

---

[1]) Da Ordren tildeeltes Herr Esskildsen gjennem Kultusministeren (paa Kongens eller Ministeriets Vegne), har dette formodentlig givet Anledning til den Beretning hos Droysen og Samwer Side 326: »der Kultusminister liesz dann einen Seeofficier eintreten, und befahl das Dampfschiff Hekla zu rüsten.« Naar det sammesteds hedder, at de Gader, gjennem hvilke Herrerne kjørte, vare, hvad der synes at have forundret dem, tomme, forklares dette meget naturligen deraf, at de kjørte gjennem det daværende Gammelholms udstrakte Territorium, der ei var tilgængeligt for Publicum.

H. M. hverken havde Magt eller Villie til at lade Slesvig gaae ind i det tydske Forbund eller adskilles fra Kongeriget, men at tvertimod Danmark og Slesvig skulle samles under een fri Forfatning med saa stor som mulig provindsiel Selvstændighed for Slesvig, og at Holsten derimod som tydsk Forbundsstat skal have sin egen fri Forfatning. — Saaledes er Indholdet angivet i den nedenfor omtalte «Hilsen»; fuldstændigt findes Svaret i vore Lovsamlinger og mange andre Steder.

Om Formiddagen var «Kongens Hilsen til Kjøbenhavns Indvaanere», som det kaldes, opslaaet paa alle Gadehjørner. Kongen takker for den Ro og den Orden, Befolkningen i disse Dage havde vedligeholdt, meddeler Indholdet af det Deputationen givne Svar og anbefaler de slesvig-holsteenske Afsendinges Sikkerhed til det danske Folks Ære. Disse to Aktstykker, Kongens Svar til Deputationen og hans Hilsen til Indvaanerne, begge parapherede: A. W. Moltke, Præsident i Statsraadet, modtoges med stor Jubel af Hovedstadens danske Befolkning, medens de for Størstedelen af de Embedsmænd, der vare ansatte i de, Hertugdømmernes Anliggender vedkommende Dele af Regjeringen, samt for disses Familier, bleve Signalet til at begive sig bort. Nogle reiste bort samme Dag, deels over Sverrig, deels med Dampskibet Skirner, der afgik samtidigt med Hekla til Kiel; Andre, og deriblandt Francke, reiste Dagen efter. Af de herværende Embedsmænd havde nogle indsendt Ansøgning om Afsked; Andre afreiste uden denne Formalitet.

Samme Dag skete den officielle Udnævnelse (ved skriftlig Udfærdigelse) af samtlige Ministre, nemlig de oven Side 163 nævnte, med Undtagelse af Plessen. Endvidere hedder det i denne Udnævnelse, at det overdrages Grev Knuth (Udenrigsministeren) indtil nærmere allerh. Ordre

at varetage samtlige under det slesv.-holst.-lauenb. Kancelli henhørende Sager. Ministeriet bestod saaledes af 8, af hvilke 4 vare de saakaldte Casinoministre. Ministeriet var derfor ingenlunde, hvad man fra tydsk Side lod os høre, et revolutionairt Ministerium; men det var netop lige deelt mellem Bevægelsesmændene og dem, der havde holdt sig udenfor Bevægelsen. Som forhen bemærket, var Monrad den første af Folkelederne, der kaldtes til Kongens Raad; han var ogsaa den Sidste af disse, der havde Sæde i Kongens Raad (Juli 1864). Commandeurcapitain Kammerherre Zahrtmann blev beskikket til Medhjælper i Marineministeriet, som ad interim havde været underlagt Conseilspræsidenten, og Ministerens Fuldmagt ham betroet, saa at Ordrer, udstædte af ham i Ministerens Fraværelse, mundtligt eller skriftligt, skulle ansees som givne af Ministeren selv. Da Zahrtmann kort derefter, under 6te April, udnævntes til Marineminister, havde vi saaledes dengang 9 Ministre (ved Christian den Ottendes Død kun 4).

Ved Ministerialforfatningen blev den collegiale Bestyrelsesform, som havde fundet Sted i Danmark siden Souverainitetens Indførelse, ophævet, og Ministrene gjorte ansvarlige for de af dem contrasignerede allerhøieste Resolutioner, saavelsom for de af dem foretagne Regjeringshandlinger overhovedet (kgl. Resol. af 24de Marts og Rescr. af 29de Marts). Der var saaledes med eet Slag gjort en væsentlig Forandring i hele den indre Bestyrelse. Det fortjener ogsaa at fremhæves, at det, som Kjøbenhavnsposten af 22de Marts bemærkede, var det første Exempel her i Danmark paa, at et Ministerium sammensættes under Indflydelsen af den offentlige Mening og under Mængdens Deeltagelse, og det et Ministerium, ved hvis Sammensætning der intet andet Hensyn har været taget end til Om-

stændighederne, som det skulde beherske, og ikke til Fødsel eller foregaaende Embedscarriere.

Ogsaa paa denne Dags Aften droge store Skarer, hvad der var charakteristisk for denne Tid, omkring i Gaderne, syngende fædrelandske Sange. En stor Menneskemasse, meest af den simplere Classe, samlede sig udenfor Studenterforeningens Gaard, hvor man udbragte et Leve for Studenterne, begav sig derfra til Slotspladsen, hvor man afsang «Danmark, deiligst Vang og Vænge», bragte her Kongen et ni Gange gjentaget Hurrah, og drog saa hen til nogle af de nye Ministre, for hvilke man ligeledes raabte Hurrah; Alt i god Orden og i største Gemytlighed.

Jeg har i det Foregaaende søgt at skildre det øieblikkelige Indtryk, som Begivenhederne gjorde paa Kjøbenhavns Befolkning, den Stemning, som herskede, og den Maade, hvorpaa de tagne Beslutninger — Ministeriets Forandring og Kongens Svar — bleve optagne. I Provindserne var Indtrykket og Stemningen de samme; alle Overleveringer fra hiin Tid bære tilstrækkeligt Vidnesbyrd derom. Da det ikke hører herhen at betragte Martsdagene i deres videre Udvikling og Følger — Følger, der vare lige indgribende i vore indre og i vore ydre Forhold — skal jeg indskrænke mig til i enkelte Hovedtræk at meddele, hvorledes man i den umiddelbart derpaa følgende Tid, baade her og i Hertugdømmerne, opfattede og bedømte det Skete.

Man har kaldt denne Begivenhed en Statsomvæltning, en politisk Revolution, og sat dette i Forbindelse med, at Kongen ei var fri. Det var saa at sige Udgangspunktet for Insurrectionen, at Kongen var bleven tvungen ved et Folkeopløb; og da Sammenhængen bedre oplystes, hed det

sig, at han dog ei havde kunnet ansee sig fri ligeoverfor den befrygtede — eller den stedfindende — Folkereisning. Naar hertil er svaret, at Kongen ved bagefter at godkjende det Skete, og det ikke blot i Svaret af 24de Marts, men i hele sin Regjeringstid, derved tilstrækkeligen har paatrykt det Frivillighedens Stempel, turde dette dog maaskee ikke være tilstrækkeligt; thi, kan der siges, Kongen kan have gjort gode Miner til slet Spil og kan i Virkeligheden være bleven tvungen ind paa den Vei, han ikke senere saae sig istand til at forlade. Men fra denne Side betragtet bliver det afgjørende, at den hele Forandring blev iværksat ved Hjælp af hans Fortrolige, den ved hans Regjeringstiltrædelse udnævnte Minister Bardenfleth, og at det var med Billigelse, maaskee endog efter Opfordring af denne Minister, at Stadens Overpræsident, der er at ansee som Regjeringens Repræsentant i Communalbestyrelsen, sluttede sig til Reisningen. Det tør vel ogsaa antages, at denne Tale om Kongens Ufrihed, der spillede en saa stor Rolle i hine Dage, forlængst er forstummet; og forøvrigt veed jeg ikke at sige noget bedre om Kongens Bevæggrunde og Situationen i det Hele end hvad en bekjendt Forfatter [1]) derom har sagt umiddelbart efter at Begivenheden var foregaaet:

»Det var den stedse stigende, stedse meer og meer om sig gribende Overbeviisning, at Christian VIII og hans Statsministre havde viist sig altfor langsomme [2]) og altfor

---

[1]) P. Hjort i de forhen cit. Dagbogsoptegnelser S. 386.

[2]) Hvad der dengang især blev lagt disse Kongens Raadgivere til Last var den Mangel paa Handlekraft eller, som der ogsaa sagdes, den Forblindelse, som, uagtet de meest indtrængende Advarsler vare indløbne, lagde sig for Dagen deri, ikke tilstrækkeligen at sørge for militaire Forholdsregler, navnlig Sikkringen af Rendsborg Fæstning, og ikke itide at drage de store Pengebeholdninger bort fra Holsteen. Oprørsregjeringen kunde begynde med den uhyre Fordeel,

milde i at kue Oprørets Forspil itide, der nu i Marts Maaned, foruroliget ved Statsbygningens Rystelser i flere af Europas Hovedlande, og ægget til at foretage Noget, bevægede H. M. Kong Frederik VII til at rette sig efter Stemningen i Danmark — saaledes som den dengang tydeligt udtalte sig — og at vælge dem til Ministre, som hans Fortrolige, den af ham ved hans Thronbestigelse udnævnte Statsminister Bardenfleth, troede at burde anbefale ham. Ikke nogensomhelst Folkehob «nødede» saaledes Kongen; men hans Bryst var lige saa modtageligt for den almindelig danske Forbittrelse som Folkets; man maatte meget snarere sige, at Skjæbnen, eller hans Regimentes Skytsaand, «nødede» ham, naar der overhovedet skal tales om nogen anden Tvang eller Nødning end den frie Mands Beslutning, som nøder ham til Handling».

Hvad det fremfor Alt gjaldt om var at modstaae den statsopløsende Magt, der stod rustet mod Danmark; denne Overbeviisning, der var ligesaa velbegrundet og sand som den var dybt følt og almindelig udbredt, maatte ganske naturligen bemægtige sig Kongens Sind ligesom Folkets. For at komme ud af den truende Fare maatte Kongen slaae ind paa en ny Vei; først henvendte han sig til Mændene

at have c. 2 Mill. Rdlr. contant i Kassen. — Forøvrigt var under 20de Marts afgaaet Ordre til begge Cancellierne om at foranstalte den hurtigst mulige Indkaldelse af Mandskabet til den Deel af Liniehæren, som garnisonerede i Nørrejylland og paa Øerne, samt til Generalcommandoen i Hertugdømmerne om at begive sig til Rendsborg; og den 21de blev en Transport Penge fra Altona indladet i Dampskib ved Kiel for at sendes til Kjøbenhavn. Alt dette var i Slesvigholstenernes Øine at anse som fjendtlige (!) Foranstaltninger eller et Slags Fredsbrud fra dansk Side; og da denne Betragtningsmaade var vor Regjering velbekjendt, maa Grunden til dens Passivitet udentvivl søges deri, at den har frygtet for ved Foranstaltninger af den Art at fremkalde Insurrectionens Udbrud.

af den gamle Skole, og da disse ei kunde gjøre det, til Mændene af den nye Skole, dog saaledes, at han tog halvt af hver. Det kan gjerne indrømmes, at den i dette Øieblik af Folkelederne repræsenterede Folkevillie havde Magt over Regjeringen; men ved Siden heraf maa fastholdes, at Landets Fyrste virkeligen vilde det Samme, der her fremtraadte som Folkevillie[1]).

Fra Slesvigholstenernes Side blev gjort gjældende, at den ved Kongens Svar foreskrevne Forandring i de hidtil bestaaende Forhold var en Statsomvæltning, et Statscoup. Det var et Overgreb, sagde man, som den ene Deel af Monarchiet udøver mod den anden; man kan ikke forlange, at Folket i Hertugdømmerne, uden selv at blive hørt, skal underkaste sig den kjøbenhavnske Befolknings Villie; Kongen har overhovedet ikke Ret til at paaoctroyere Hertugdømmerne nye Statsforhold; Kongen har eensidigen tilintetgjort den mellem Hertugdømmerne gjennem Aarhundreder bestaaende Forbindelse og brudt sit for kort siden givne Løfte, at den Forfatning, han agtede at give (ifølge Rescr. af 28 Januar), ikke skulde forandre Noget i den Forbindelse, som bestod mellem Slesvig og Holsteen (jfr. Bekg. 18 Sept. 1846, i ny Coll. Tid. S. 769). Hidtil havde man ikke kjendt andre Befalinger og Tilkjendegivelser af den Art end saadanne, der vare contrasignerede af Præsidenten i slesv.-holst.-lauenb. Cancellie; men nu forelaae et i alle Forhold dybt indgribende, det hidtil lovligt Bestaaende væsentligt forandrende Magtsprog, som kun var contrasigneret af en kongerigsk Minister, og udgaaet fra et Ministerium, hvori ikke en eneste Mand fra Hertugdømmerne havde Sæde. Støttet paa disse og lignende Betragtninger søgte man fra

[1]) Sammenlign hermed Geheimeraad Bangs Yttringer ovenfor S. 118-119.

tydsk Side at give Sagen det Udseende, at Insurrectionen kun var et berettiget Nødværge eller et nødvendigt Selvforsvar for truede Rettigheder.

Undersøger man nu nærmere Indholdet af det kgl. Svar, vil det findes, at Holsteen faaer Alt bevilget, ja endog mere end det har forlangt; Slesvig beholder de samme Goder, men kun som en Bestanddeel af Danmark, til hvilket det havde henhørt i Aarhundreder, og fra hvilket Ingen havde tænkt paa at skille det før i 1830. Kun Forbindelsen mellem Holsteen og Slesvig, denne Forbindelses Vedbliven og yderligere Befæstelse, — men det var rigtignok det kjæreste, det meest magtpaaliggende Ønske — bliver nægtet[1]). En saadan Sønderrivelse af bestaaende Forhold vilde neppe heller fra dansk Side have ladet sig retfærdiggjøre, naar det ikke havde ligget i Baggrunden, hvad der ei kunde være skjult for Nogen, at det var Partiets Hensigt, idet man ansaae Holsteens Fraskillelse som given, ved Hjælp af dettes Forbindelse med Slesvig at løsrive ogsaa Slesvig fra Danmark. Thi den Kjendsgjerning vil man ikke kunne udslette af Historien, at det var en forlængst fattet Plan i Hertugdømmerne, ved Vold og Magt, hvis det ei kunde skee godvilligt, at skille sig fra den danske Stat[2]).

---

[1]) At Kongen nægtede at lade Slesvig optage i det tydske Forbund, kan naturligviis ei kaldes noget Overgreb. Forøvrigt indsaae man endog paa vore Fjenders Side, at Kongen ei godvilligen kunde indrømme dette. Prindsen af Noer siger saaledes i sine »Aufzeichnungen aus dem Jahren 1848—50«, at den danske Regjering »selbstverständlich« ikke kunde gaae ind paa denne Fordring (og paa Fordringen om Folkevæbning), S. 44. Ved at gjøre en saadan Concession, siger Forf., vilde Regjeringen have underskrevet sin egen Dødsdom.

[2]) Ved Siden heraf bør vi indrømme, at der ogsaa har været Feil og Misgreb paa vor Side. Overhovedet er det urimeligt at antage, at

Et andet Spørgsmaal, som ofte blev opkastet, er det, om det var klogt, om det var politisk rigtigt, at udtale sig saa afgjørende som ved Kongens Svar af 24de Marts. Da jeg imidlertid ikke her kan citere nogen kongerigsk Forfatter, maa jeg indskrænke mig til at referere slesvigske Udtalelser.

Den forhen nævnte Forfatter E. v. Lobedanz skriver saaledes i sin Dagbog under 24de Marts: «Meiner Ansicht nach hatte der König sagen müszen: geht ruhig nach Hause und wartet, es soll nichts geschehen ohne reiflicher Ueberlegung; Wir wollen die Provinzialstände berufen und ihre Meinung hören.»

Mærkelige ere især følgende Yttringer af Laurids Skau i hans, i October 1848 udgivne Brochure: Hvorvidt ere vi komme? — «Ministeriet gjorde i det Hele et godt Indtryk paa den dansktalende Befolkning; men da vi læste Svaret til den slesvig-holsteenske Deputation, bleve flere af os, og navnlig jeg selv, uvilkaarlig ængstelige; thi det var *positivt*, medens det kunde have været negativt, og deri ligger det første Misgreb af det nærværende Ministerium, hvoraf baade de følgende ulykkelige Begivenheder og Ministeriets senere, formeentlig mindre heldige Forholdsregler blot ere ligefremme Consequentser. Dette positive Svar var vel ærligt, men ikke særdeles klogt under de givne Forhold; thi man gav Oprørerne et Agitationsmiddel i Hænderne, som de godt forstode at benytte, og hvorved de alene vandt deres bestemte Holdning, og aabnede tillige Veien for Tydskland til Intervention. Havde man derimod paa Slesvigholstenernes Andragende om Slesvigs Indlem-

---

der i en saa lang og haardnakket Strid som den mellem Danmark og Slesvigholsteen kun skulde have været Uret paa den ene Side.

melse i det tydske Forbund blot givet det Svar, som man i Hertugdømmerne i saa mange Aar havde været fortrolig med, »dasz auf diese Bitte nicht einzugehen sei«, saa havde enhver Undskyldning for Indblanding fra Tydsklands Side været afskaaret, og vi staaet ulige bedre ligeoverfor Udlandet«. S. 9—10.

Endelig yttrer Advocat Blaunfeldt sig saaledes med. November 1848 i Brochuren: Danmarks Haab, eller hvad kan og bør Danmark gjøre? — »Heri (i Kongens Svar) var Slesvigs Adskillelse fra Holsteen udtalt; det var en Tilintetgjørelse af selve Slesvigholsteinismen. Var dette blevet udtalt nogle Aar iforveien, da havde Sagen let ladet sig realisere; men i det Øieblik da det skete var det vist ikke Beviis paa diplomatisk Talent; thi det var at give Fjenden Vaaben i Hænderne, idet man derved tilintetgjorde en Forbindelse, som Christian den Ottende ved to høitidelige Erklæringer i Aaret 1846 og Frederik den Syvende otte Dage efter sin Thronbestigelse havde udtalt som bestaaende, en Forbindelse, der af hele Tydskland blev anseet som en Ret for Slesvigs og Holsteens Beboere«. — »Det nye Ministerium kaster 40 Millioner Tydskere Stridshandsken for Fødderne; men det har vist ikke gjort det uden Overlæg, det maa jo kjende Forholdene her og i Tydskland.« S. 12-13.

Men selv om det antages, at vor Sag havde været stillet bedre ved et Svar som oven antydet, maa det paa den anden Side ikke glemmes, at Insurrectionens Udbrud ei derved var blevet forhindret, eftersom den allerede var i Gang inden Kongens Svar ankom, hvilket først skete den 26de om Morgenen Kl. 6, da Dampskibet med Deputationen ombord ankom til Kiel — opholdt med Villie, som det sagdes fra tydsk Side, for at forhale Bevægelsens Udbrud. Den provisoriske Regjering havde allerede constitueret sig

Natten mellem den 23de og 24de, den 24de om Morgenen blev sammes Proclamation høitidelig oplæst paa Torvet i Kiel, samme Dag overrumpledes Rendsborg Fæstning o. s. v. Forøvrigt er det omtvisteligt, om Insurrectionen maa ansees som udbrudt den 18de, da Rendsborgermødet afholdtes, eller den 23de, da Efterretningen om den forandrede Sagernes Stilling ankom til Hertugdømmerne. I senere tydske Skrifter[1]), i hvilke man mere end tidligere er nødsaget til at følge Sandheden, betegnes i Almindelighed den 18de Marts som «Tag der Erhebung».

Den 24de Marts 1868.

---

[1]) See bl. A. Denkvürdigkeiten zur neuesten schlesw. holst. Geschichte, von Lüders, Stuttgart 1851, I. S. 13. Geschichte der letzen 40 Jahren, von W. Menzel, Stuttgart 1859, II. S. 213. Schleswigholsteinische Erinnerungen aus den Jahren 1848—1850, von Otto Fock, Leipzig 1863, S. 61.

Brev om Martsdagene 1848

til Redaktøren af historisk Tidsskrift

fra **Orla Lehmann.**

De har anmodet mig om nogle Oplysninger vedkommende Dannelsen af Martsministeriet, navnlig om Baron Carl Scheel-Plessens Forhold til samme og til dets første politiske Handling, Besvarelsen af de slesvig-holstenske Udsendinges Andragende. Idet jeg med Fornøielse skal meddele, hvad der derom er kommet til min Kundskab og bevaret i min Erindring, skal jeg slutte mine Bemærkninger til den i Tidsskriftets VI Binds 1ste Hefte optagne Beretning af afdøde Geheimeraad Bang.

Saavidt jeg kan kontrollere denne Beretning, er den korrekt. Navnlig er det rigtigt, at jeg krympede mig ved at sætte mit Navn under den besynderlige Erklæring, Bang om Morgenen den 22de Marts paa Professor Schouws Bopæl i den botaniske Have forelagde mig og flere af mine politiske Venner. Man vil finde det naturligt, at jeg havde stor Betænkelighed ved det foreløbige Triumvirat, som efter Ordlyden vel kun skulde indsættes til at besørge de løbende Regjeringsforretninger, men dog uundgaaelig vilde komme ind paa at underhandle med Oprørets Udsendinge, hvorfor denne Betænkelighed ikke kunde fjernes ved Bangs

Yttringer om, at Intet skulde blive afgjort uden vort Minde. Tvertimod kunde dette kun forøge det Mislige i, at Kongen skulde behøve nogle Privatmænds Billigelse til Valget af sine Raadgivere; thi her var ikke Tale om underhaanden at sikkre sig visse Personers Understøttelse eller ialtfald deres Passivitet, men om et Aktstykke, der var bestemt til offentligt Brug. Jeg underskrev derfor kun, fordi det vilde have været uforsvarligt at bevirke nogen Adskillelse imellem Folkemeningens Ledere, hvilket under de daværende Forhold let kunde have medført et Brud af det Sammenhold i selve Folket, der var det af alt meest Fornødne. Derimod havde hverken jeg eller nogen af mine Venner mindste Tvivl om, at det var vor Pligt at følge Kongens Kald, som Bang snart derefter overbragte os, hvor uventet end denne Tingenes Vending var og hvor tungt et Ansvar det end lagde paa vore Skuldre.

Da vi henad Middagstiden (den 22de Marts) ankom paa Slottet, modtoges vi af Kammerherre Oxholm, der førte os enkeltviis ind til Grev Vilhelm Moltke, som havde paataget sig Dannelsen af et nyt Ministerium. Da han opfordrede mig til at indtræde i samme, spurgte jeg naturligviis om Programmet og om Sammensætningen. Det første Spørgsmaal besvarede han ved uden Forbehold at acceptere de af det store Borgermøde den 20de Marts tagne Beslutninger. Med Hensyn til det andet Spørgsmaal, foreviste han mig en Liste, hvorpaa der fandtes opført: Grev Moltke som Finantsminister og Marineminister ad interim, Bardenfleth Justitsminister, Oxholm Udenrigsminister, Monrad Kultusminister, Knuth Præsident i Rentekammeret, Hvidt og jeg Ministere uden Portefeuille.

Da Tscherning var kaldet op til Slottet tilligemed os Andre, lagde jeg ingen Vægt paa, at han endnu ikke var

opført som Krigsminister, og jeg nøiedes derfor med at bemærke, at hans Optagelse naturligviis var Betingelse for min Indtræden. Det var ialtfald ikke Moltke, fra hvem der i saa Henseende vilde komme Vanskelighed; men naar man erindrer, i hvilken Grad ifølge det System, hvori Kongen var opdragen, Militairetaten hos os, som andetsteds, betragtedes som Fyrsternes og deres Omgivelsers særlige Domæne, vil man forstaae, at Tschernings Udnævnelse maatte koste ham størst Selvfornægtelse, især da man for samme ikke kunde paaberaabe sig noget almindeligt Ønske hos selve Armeen. Imidlertid bragte Moltke efter nogle Forhandlinger Kongens Samtykke ikke blot til hans Udnævnelse, men ogsaa til det af ham stillede Vilkaar, at hans Indstillinger skulde tages tilfølge, saalænge Kongen ikke fandt Anledning til at afskedige ham — ja endog til det af ham udtrykkelig tagne Forbehold, naarsomhelst at kunne afskedige Prinds Ferdinand fra Generalkommandoen for Øerne, hvilket han fastholdt, ikke fordi han agtede at gjøre nogen Forandring i denne dengang lidet vigtige Post, men fordi han vilde have et tydeligt Beviis paa, at Systemsforandringen var bleven forstaaet og vilde blive respekteret i sit hele Omfang.

Da jeg naturligviis ikke vilde gjøre flere Vanskeligheder, end høist nødvendigt, gjorde jeg ingen Bemærkning om, at Clausen savnedes paa Listen. Da Hvidt senere vilde paatale dette, sagde jeg til ham, at vore fælles Anskuelser allerede vare tilstrækkeligen repræsenterede i Ministeriet, men at vi naturligviis hurtig vilde være opslidte, og at det da var godt at have Clausen «i Behold». Hermed beroligede ogsaa Hvidt sig, og Tiden viste, at vi havde havt Ret.

At Moltke ikke i mange Dage vilde kunne vedblive at staae som Marineminister, var saa indlysende, at jeg ikke

fandt Anledning til at foregribe, hvad Fremtiden utvivlsomt vilde bringe. Det er bekjendt, at Marinens Initiativ snart tilførte Ministeriet den rette Mand i Zahrtmann, som i loyal Samarbeiden med Krigsministeren med stor Dygtighed udførte sin Gjerning.

Som man har seet, fandtes heller ikke Bluhmes Navn paa Listen, og det er mig ubekjendt, om han har været kaldet, eller, som det fortaltes, tilfældigen var kommen tilstede. Men hvis min Mening dengang var bleven æsket, vilde jeg — efterat Programmet var fastslaaet og dets Gjennemførelse sikkret ved en tilstrækkelig, af Folkemeningen støttet Repræsentation i Regjeringen — have betragtet det som heldigt, at et saa betydningsfuldt Medlem af det gamle Regjeringspersonale tiltraadte samme. Hvad de daværende Forhold krævede, var et Koalitionsministerium, som kunde betegne og bevirke Overgangen fra det Gamle til det Nye, og det var netop Martsministeriets Styrke, at det ikke var et kompakt og eensartet Miuisterium, men ligesom en foreløbig lille Rigsdag, hvori hele Folket kunde finde et Udtryk og en Borgen for sine forskjellige berettigede Meninger. For Sammenhold og Enhed vilde nok Begivenhederne sørge — ialtfald indtil videre. Derfor var dette Ministerium, som Bærer af og Sindbillede paa Folkets Endrægtighed, stærkt, indtil den virkelige Folkerepræsentation var kommen sammen; derfor var dets Mission tilende, da dette skete.

Medens jeg saaledes ingen Bemærkning gjorde med Hensyn til Listens Ufuldstændighed — ene med Undtagelse af det lidet nødvendige Forbehold om Tscherning — ansaae jeg det for Pligt, strax at gjøre bestemt Indsigelse imod, at Oxholm skulde være det nye Systems Udtryk og Forsvar ligeoverfor Udlandet. Efterat have hørt mine kort

antydede Grunde, gik Moltke ind til Kongen, og vendte snart derefter tilbage med det Tilbud til mig, selv at overtage Udenrigsministeriet. Jeg kunde naturligviis ikke undslaae mig for — som det hedder — «at tage Konseqventserne» af hvad jeg havde gjort; men medens Grev Moltke forhandlede med de andre tilkaldte Herrer, havde jeg Tid til at overveie Sagen, og Resultatet deraf blev, at jeg foreslog ham at overdrage Udenrigsministeriet til Grev Knuth, som i det Øieblik var paa Veien fra Sorø til Kjøbenhavn. Af let forklarlige, baade politiske og personlige Grunde, modtog Moltke dette Tilbud med stor Tilfredsstillelse, og da han ikke vilde samtykke i, at jeg traadte heelt tilbage, skjøndt jeg forestillede ham, at jeg maaskee kunde gjøre mere Nytte udenfor, end i Regjeringen, blev jeg saaledes Minister uden Portefeuille.

Efterat saaledes det Fornødne var bragt i Rigtighed, stededes vi enkeltviis til Audiens hos Kongen, hvis rolige og milde Holdning kun kunde gjøre det gunstigste Indtryk. I det sidste Øieblik, forinden Ministeriet skulde konstitueres, gjorde Prinds Ferdinand ham et kort Besøg, men fjernede sig fra Statsraadets Værelse, da man gjorde ham opmærksom paa, at han indtog en for høi Stilling i Staten, til at han kunde være ansvarlig. Derpaa traadte Kongen ind, holdt en kort Tiltale, hvori han erklærede, at han hermed udnævnte os til sit ansvarlige Ministerium, under Forsæde af Grev Moltke som Statsraadets Præsident. Han betragtede fra nu af sig selv som konstitutionel Konge, og agtede derfor kun at møde i Statsraadet, naar han dertil indbødes af dets Præsident. Efterat have afleveret det fra Prindsen af Augustenborg modtagne Brev, hvorefter Oprøret maatte betragtes som allerede udbrudt, trak Kongen sig tilbage.

Ved denne Akt vare tilstede Moltke, Bardenfleth, Tscherning, Monrad, Hvidt og jeg (Knuth ankom først samme Dags Aften), samt desuden Bluhme og Baron Carl Plessen. Hvilke Forhandlinger, der ere gaaede forud mellem denne Sidste og Grev Moltke, veed jeg ikke, da af let forklarlige Grunde ingen af os Andre følte Kald til at blande sig i det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes Kongen skulde forhjælpes til en Minister for sine Hertugdømmer. Der kan imidlertid ingen Tvivl være om, at Moltke har meddeelt ham, paa hvilket Grundlag hans Ministerium skulde dannes, og at en saa skarpsindig Mand som Plessen, ogsaa uden saadan Tilkjendegivelse, maa have vidst dette. Faktum er det ialtfald, at han modtog sin Udnævnelse til Medlem af Martsministeriet paa samme Tid og paa samme Maade som vi Andre, og at han derefter indtog sin Plads og deeltog i Forhandlingerne, uden at fremsætte nogen Reservation eller opstille nogen Betingelse. Ja, han var endog den af Martsministrene, som tidligst traadte i Virksomhed, idet han som Minister for Hertugdømmerne fremstillede den derfra komne Deputation for Kongen, og foreslog denne det foreløbige Svar, som blev givet dem. Vel fremkom der under Forhandlingerne Yttringer fra Plessen, som antydede den Mulighed, at hans Forbliven ikke vilde blive af lang Varighed. Jeg mindes saaledes, at da Monrad efter Aftale med Hvidt, Tscherning og mig foreslog, at Ministrene som saadanne ikke skulde have nogen Rang, forbeholdt Plessen sig, hvis han forblev i Ministeriet, at erholde den Rang, som hidtil havde været tillagt Præsidenten i det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli, — hvilket vel hentyder til den — forøvrigt for alle ansvarlige Ministre fælles Eventualitet, at de kunne komme i den Nødvendighed at indgive deres Dimission, men dog ogsaa forud-

sætter en vis Fortrolighed med Tanken om den modsatte Mulighed. Ialtfald betragtede og gererede han sig som Minister, og da der i Statsraadets andet Møde blev anket over, at han uden dettes Vidende havde tilraadet Kongen strax at bevilge Begjæringen om Scheels (Scheles) Afskedigelse, gjorde han med stor Styrke gjældende, at dette hørte til hans Ministeriums Ressort, og at han maatte hævde den Myndighed, der var Betingelse for det dermed forbundne Ansvar. Jeg anfører disse Smaatræk, fordi de formeentlig betegne, hvorledes Plessen selv opfattede sin Stilling i Ministeriet.

Uagtet Plessen havde modtaget Udnævnelsen til Minister*) med Kundskab til Ministeriets Program og uden at opstille nogen særlig Betingelse, var det dog naturligviis hans Ret — efter hans særlige Stilling kan man gjerne sige hans Pligt — at bestræbe sig for at bevirke en Forandring i samme. Dette skete da ogsaa under den første orienterende Forhandling, som fandt Sted strax efter Ministeriets Konstituering. Nogle af hans Udtalelser vare aabenbar kun fremførte for Formens Skyld — saasom, at man kunde indrømme en fælles slesvig-holstensk Forfatning, uden at deraf med Nødvendighed fulgte Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund, eller at Kongen for denne ene Gang og uden Følge for Fremtiden kunde indrømme Sammenkaldelsen af de holstenske og slesvigske Stænder til een Forsamling for at vedtage en Valglov, og at det da kunde overlades til den derefter valgte slesvigske Forsamling at afgjøre, om Slesvig skulde slutte sig til Holsten. Han lod

*) At der ikke udstædtes nogen Bestalling for ham, hidrører fra, at han alt var udtraadt d. 24de Marts, da Bestallingerne til os Andre udfærdigedes i den sædvanlige Form gjennem det kongel danske Kancelli.

derfor ogsaa disse Antydninger falde, da Grev Moltke med Klarhed og Styrke udviklede Nødvendigheden af at lade Holsten med fuld Frihed deeltage i den Udvikling, hvori Tydskland nu befandt sig, og den deraf følgende Nødvendighed af at ophæve dets hidtilværende Forbindelse med Slesvig. En alvorligere Karakteer fik Forhandlingen først, da der saa blev Tale om Slesvigs Selvstændighed, og atter her var det især Moltke, som hævdede, at den europæiske Statsret ikke kjendte noget slesvigsk Rige, og at det var umuligt for Kongen og Folket frivillig at opgive Danmarks Ret. I denne Forhandling deeltoge alle Ministre, og det erkjendtes, at baade de fra Fortiden arvede Forhold og Europas hele nuværende Tilstand gjorde det nødvendigt at give Slesvigs provindsielle Selvstændighed en saa viid Udstrækning, som Opretholdelsen af dets statsretlige Eenhed med Kongeriget tillod. Her var altsaa et elastisk Forhold, hvorom Underhandlingerne maatte dreie sig, hvis det overhovedet endnu var muligt at komme ind paa Underhandlinger.

Da jeg var personlig bekjendt med Deputationens tvende betydeligste Mænd, de forhenværende «Nyholstenere» Ohlshausen og Clausen, og tillige med den Familie, i hvis Huus de havde fundet en gjæstfri og tryg Modtagelse, havde jeg flere Samtaler med dem. Da de ved deres Ankomst havde erfaret, hvilken Forandring der var foregaaet i Kjøbenhavn, havde de strax indseet, at her ikke var Noget for dem at udrette, og ligefuldt at skulle spille Komedien til Ende, faldt dem saa meget haardere, som en af Grundene til deres Afsendelse rimeligviis var den, at skaffe Demokraternes tvende kløgtige og energiske Førere af Veien i det afgjørende Øieblik, da Beseler og Reventlow-Preetz skulde bemægtige sig Regjeringen. Hvis Tin-

gene ikke alt vare komne saa vidt, at al Underhandling i Grunden var unyttig, vilde vor, og navnlig min, Stilling ligeoverfor disse tvende Underhandlere have været gunstig; thi det var vort fælles Program fra en tidligere Tid, som nu havde seiret i Kjøbenhavn, og den uforbeholdne Anerkjendelse og uhindrededede Udvikling af Holstens Tydskhed og den lovlige Gjennemførelse af fuld demokratisk Frihed vilde selv uden Slesvig have været et fristende Tilbud for Holstenerne, med Undtagelse af Ridderskabet og Augustenborgerne og disses svorne Tilhæng. Men desværre var den Tid, da der maaskee kunde være opnaaet en Overeenskomst paa dette Grundlag, gaaet ubenyttet hen, og det var nu ikke en Basis for Underhandling, men et Ultimatum, Deputationen overbragte.

Imidlertid skulde Deputationen have et Svar paa dets Andragende, som forresten kun bestod i de punktviis opstillede Fordringer. Efterat disse den 23de Marts vare oplæste for Kongen og skriftlig overleverede til Plessen, forelagde denne dem i det derefter afholdte Statsraad. Her gjentog sig nu Diskussionen fra den foregaaende Dag, i hvilken nu ogsaa Grev Knuth deeltog, og endte med en kort og klar Resume af Grev Moltke, som ganske stemmer overeens med det Dagen derefter afgivne Svar; hvorhos han fremhævede, at Svaret ikke blot burde være negativt, men aabent indrømme, hvad der kunde indrømmes, og bestemt afslaae, hvad Regjeringen ikke kunde gaae ind paa. Formiddagsmødet endte med, at Plessen paatog sig at affatte Udkastet til et Svar, hvorom han erklærede at ville raadføre sig med den Deputerede i Generaltoldkamret, Etatsraad Fracke, som han havde udseet til som Præsident i den slesvig-holstenske Regjering paa Gottorp at lede de videre Forhandlinger, og med den Deputerede i det slesvig-

holsten-lauenborgske Kancelli, Etatsraad Warnstedt, men ikke med Deputationen eller noget af dens Medlemmer. Det var visselig ikke heldigt, at det var ham, som skulde være Ministeriets Ordfører ved denne dets første Fremtræden, og saaledes indvie den nye Politik, som for Fremtiden skulde lede Danmarks Skjæbne; men da her var Spørgsmaal om Svaret paa et Andragende, som vel i Virkeligheden var en Krigserklæring fra Hertugdømmerne til Kongeriget, men i Formen dog fremtraadte som et Andragende til Kongen fra dennes tydske Undersaatter, var det en uundgaaelig Følge af den hele Situation, at det var Ministeren for Hertugdømmerne, som her maatte fremtræde som Regjeringens Organ.

I det samme Dags Aften afholdte Statsraadsmøde oplæste da Plessen sit Udkast. Da flere af de andre Ministre vare stærkt medtagne, deels af foregaaende Nattevaagen, deels af en overvældende Mængde af vigtige Forretninger, var det især mig, hvem denne uhyggelige Forhandling tilfaldt, der krævede stor Aarvaagenhed ligeoverfor Udkastets Udeladelser og Tvetydigheder, og stor Forsigtighed, for at ikke det løse Baand, som knyttede Plessen til Ministeriet og saaledes — ialtfald foreløbigen — forskaffede Kongen en Minister for Hertugdømmerne, skulde briste. Desuagtet er det mig ikke muligt om dette Aktstykke, som ikke kom ud af Plessens Haand, at sige Andet, end at det i Formen var holdt i en forskruet Kancellistiil, der kun lidet svarede til Tidens hele Aand og Tone, og at det, efterat nogle Forandringer og Tilsætninger med stort Besvær vare bragte ind i samme, stemmede overeens med hvad der var blevet vedtaget af Ministeriet, om det end var et kummerligt og forpiint Udtryk for samme. Derimod tør jeg med den største Bestemthed paastaae, at deri ikke indførtes noget,

hvorimod Plessen gjorde Indsigelse, og at der fra hans Side ikke fremkom den mindste Antydning af, at han under disse Omstændigheder ikke længere kunde paatage sig det Ansvar, paa hvilket han var gaaet ind. Han havde i sin Koncept egenhændigen indført de Rettelser og Tilføielser, hvorom vi vare blevne enige, og vi skiltes ad ud paa Natten, om end lidet opbyggede af hinanden, dog uden at der fra nogen Side var faldet noget ubehageligt, endsige heftigt Ord, og med den udtrykkelige Aftale, at han næste Dag, da Deputationen skulde modtage Kongens Svar, vilde medbringe dette i en dertil skikket Form.

Da jeg den næste Formiddag til den berammede Tid indfandt mig paa Slottet, var Deputationen alt tilstede, og jeg vexlede i Forbigaaende nogle ligegyldige Ord med Ohlshausen. Grev Moltke meddelte os da, at han af Baron Plessen havde modtaget Undderretning om, at han maatte træde tilbage fra det af ham foreløbigen overtagne Hverv; men med Plessen var ogsaa det Aftenen forinden af Statsraadet vedtagne Svar forsvundet. Medens vi ventede derpaa, saae vi Slotspladsen mere og mere fyldes af Mennesker, som vistnok forholdt sig fuldkommen rolige, men blandt hvilke de senest ankomne Efterretninger, navnlig om de af Ohlshausen mod hele det danske Folk offentlig udslyngede Forhaanelser, havde fremkaldt en meget opirret Stemning. For at faae fat paa Svaret, blev der sendt Bud efter Plessen til Kancellibygningen og flere Steder i Byen, men uden at han fandtes, og da man troede at vide, hvilken Skriver der pleiede at benyttes til vigtigere Afskrifter, blev ogsaa han eftersøgt, men forgjæves. Medens Tiden saaledes drog ud, voxede Bevægelsen i Kjøbenhavn, og det besluttedes derfor at opgive Deputationens personlige Fremstilling for Kongen, og derimod i al Stilhed at føre den til Gammel-

holm og derfra i Baad gjennem Havnen ud paa Dampskibet Hekla, som laae paa Rheden, klart til at afgaae til Kiel.

Det var under disse Omstændigheder at jeg blev opfordret til at gjøre et nyt Udkast til et Svar. Jeg gik da ind i et Sideværelse, hvor der fandtes Skrivematerialier, og fremkom meget snart derefter med en Koncept, som fandt saa udeelt Bifald, at Moltke strax tog den ind til Kongen, og bragte den tilbage med dennes Samtykke. Jeg gav mig da til selv at reenskrive Svaret, saa godt jeg kunde, hvorved jeg foretog nogle smaa, reent stilistiske Rettelser. Med den underskrevne Reenskrift begav jeg mig over Gammelholm til Baads ud paa Hekla, hvor Deputationens Medlemmer vare tilstede. Jeg oplæste Svaret for dem og overrakte samme med et Par af Situationen dikterede Afskedssord.

Jeg beklager, at Plessens Udkast rimeligviis aldrig vil komme tilstede; men da jeg endnu er i Besiddelse af min Koncept, meddeles den herved.

Antwort

Sr. M. des Königs an die schleswigholsteinische Deputation.

Auf Ihre Anträge haben Wir Ihnen zu eröffnen:

dasz Wir gesonnen sind Unserm Herzogthum Holstein, als einem selbständigen deutschen Bundesstaate, eine auf der Grundlage eines ausgedehnten Wahlrechts gebaute, in Wahrheit freie Verfassung zu gewähren, worin namentlich auch Volksbewaffnung, Pressfreiheit und Vereinsrecht ihre Geltung finden werden;

dasz als Folge dessen Unser Herzogthum Holstein neben einer eignen Regierung und Militairverfassung auch getrennte Finanzen erhalten wird, sobald die gegenseitige Auseinandersetzung neben den andern Bedingungen einer Union mit Dänemark und Schleswig festgestellt sind;

dasz Wir Uns daneben den Bestrebungen für Errichtung

eines kräftigen und volksthümlichen deutschen Parlaments offen anschliessen werden;

dasz Wir Unser Herzogthum Schleswig dem deutschen Bunde einzuverleiben, weder das Recht, noch die Macht, noch den Willen haben; dagegen die unzertrennliche Verbindung Schleswigs mit Dänemark durch eine gemeinsame freie Verfassung kräftigen —

daneben aber Schleswigs Selbständigkeit durch ausgedehnte provinzielle Institutionen, namentlich einen eigenen Landtag und besondere Verwaltung kräftig schirmen wollen.

Zugleich wollen Wir Ihnen bedeuten:

dasz es Unser ernster Wunsch ist, in aufrichtigem Einverständnisse mit Unsern lieben und getreuen Unterthanen, Frieden und Freiheit in Unsern Landen zu gründen,

dasz wir es daneben als die heiligste Pflicht des legitimen Fürsten erkennen, die Herschaft des Gesetzes und die Aufrechthaltung des Landesfriedens mit aller Macht zu schützen.

Gegeben auf Unserm Schlosse Christiansborg den 24sten März 1848.

Frederik R.

W. Moltke
Conseilspräsident.

Skjøndt dette Aktstykke bærer umiskjendelige Mærker af det stærke Tryk, hvorunder det blev til, troer jeg dog det maa betragtes som et Held, at Baron Plessen forskaanede det danske Folk for den Piinagtighed at skulle gjætte sig til det Maal, hvortil dets Regjering skulde føre det, ud af hans Kancelli-Hieroglypher. Men om end selve Affattelsen kun var et Øiebliks Værk, saa var dog Indholdet Resultatet af mange foregaaende Aars Forhandlinger, saaledes som de fyndigt vare udtalte i Beslutningerne af 20. Marts, og af grundige Overveielser i Statsraadet, saaledes som de kort og klart vare resumerede af dettes Præsident.

At heller ikke Tonen var forfeilet, derfor borger den Eenstemmighed, hvormed det af saa ulige Elementer sammensatte Statsraad øieblikkelig vedtog Svaret, og hvormed senere hele Folket sluttede sig sammen. Dipolmatiske Omsvøb og Tvetydigheder, under hvis Følger Danmark nu vaandede sig, svarede hverken til hin stærkt bevægede Tids hele Tænkesæt, eller til vore egne Anliggenders daværende Stilling. Slesvigholstenernes Andragende vare deres Ultimatum, som skulde besvares med et dansk Ultimatum; men i det Øieblik, da man drager Sværdet, opgiver man ethvert Forsøg paa at overbevise eller at røre. At Oprøret alt var udbrudt, vidste vi vel ikke, og endnu mindre, at Preussen forud havde lovet det sin Understøttelse; men Ingen tvivlede om, at det var uundgaaeligt. Det gjaldt derfor om, at konstatere for Efterverdenen og for Europa, hvad der kunde være opnaaet paa lovlig og fredelig Maade, og at dette navnlig indbefattede alt, hvad den tyske Revolution med mindste Skin af Ret kunde fordre for Tyskland. Men fremfor alt gjaldt det at reise det Banner, om hvilket det danske Folk kunde samle sig til den forestaaende Kamp, og ligesom Martsministeriet i sin første høitidelige Udtalelse til den grundlovgivende Rigsforsamling henviste til dette Svar som sit Program, saaledes er det for den deri udtalte Politik, at det danske Folk har ført en treaarig Krig.

Den 15de Marts 1868.

Nogle Anmærkninger til den store nordiske Krigs Historie.

Meddeelte af Professor Dr. F. Schiern.

I.

I et af mine første Bidrag til den historiske Forenings Tidskrift har jeg fremhævet den Maade, hvorpaa Polakkerne under Kong Frederik den Tredies Regjering, da Czarniezki i Aaret 1658 tilbagetog Als fra de Svenske, eskadronviis svømmede over Alssund[1]) — et Foretagende, der fulgtes af større Held, men ikke viste mindre Kjækhed end den Dødsforagt, hvormed hiin nyere Eskadron af polske Gardelandsenerer, som Napoleon havde befalet at svømme over

[1]) Polakkerne i Danmark. Historisk Tidskrift. Tredie Bind. S. 293—312. Med Passeks Skildring af Polakkernes Tog til Danmark under Kong Frederik den Tredies Regjering kunde en senere fremkommen Fremstilling af det samme Tog fortjene at sammenlignes, nemlig den Fremstilling, der findes i de «Erindringer om Begivenhederne fra Aaret 1646 til Aaret 1667, udgivne efter et samtidigt Haandskrift, opbevaret paa Slottet Podhorec», som nu foreligge fra Vladislav Los, Vaabenfælle i Voivoden af Krakau, Markgrev Myszkovskis pantserklædte Rytterfane. (Pamiętniki Łosia towarzysza chorągwi pancernéj Władysława margrabi Myszkowskiego wojewody krakowskiego, obejmujące wydarzenia od r. 1646 do 1667, z rękopismu współczesnego w zamku podhoreckim, wydane. Kraków. 1858. str. 33—47). Medens Passek kun lader tre polske Rytterfaner svømme over Alssund, dengang Als blev erobret den 14de December 1658, anfører Los derimod fire, særskilt nævnte polske Kosakfaner som deeltagende i Overgangen, og desuden hundrede Semener, hundrede Walacher, samt to hundrede Dragoner. Sundet, hedder det hos ham, var saa bredt, at en god Bøsse neppe kunde naae til den anden Side, og Kulden saa stærk, at Hestene efter Overgangen vare som pantsrede med Iis (str. 35—36).

Wiliafloden, i Aaret 1812 omkom i dennes Strøm, idet de druknende Ryttere vendte det sidste Blik til Keiseren paa Flodbredden og endnu engang istemte deres «Vive l'Empereur» ! [1]).

I den danske Krigshistorie under Kong Frederik den Fjerdes Regjering træffer man et Exempel paa, hvorledes man under andre Forhold har vidst at lade en Deel af det danske Rytteries Heste ved Svømning tilbagelægge en endnu langt større Strækning, nemlig den hele Indgang til Øresundet, som Pontanus har givet Navn af «det danske Hellespont» [2]). Det er kun et Sagn, at man i Oldtiden, da

---

[1]) Histoire de Napoléon et de la grande armée pendant l'année 1812. Par le Général comte de Ségur. Livr. IV, chap. 2. Deuxième Édition. Paris. 1825. I, 148—149. At Kosakkerne paa deres svømmende Heste sætte over Ruslands største Floder, bemærkes hos Bendz, Huuspattedyrenes Bygning og Liv. Kjøbenh. 1858. S. 98-99.

[2]) Til Stedet hos Adam af Bremen l. IV, c. 71, der efter Lappenbergs Recension lyder saaledes: «Est autem brevis trajectus Baltici maris apud Halsinburg, in quo loco Seland a Sconia videri possit» (Adami Gesta Hammaburgensis Ecclesiæ Pontificum. Ex Monum. Germ. Histor. recudi fecit G. H. Pertz. Hannoveræ. 1846. p. 77.) føiede Pontanus denne Anmærkning: «Videri posse nihil est certius, cum vix ultra semimiliare, cujusmodi fere inter Hellesponti Abydum et Sestum est interstitium, quod est ortum versus, sese expandat, quod vero contra meridiem est duorum propemodum miliarium intercapedinem habet, qua præsertim insula Huena occurrit. Ut ita freti has augustias si quis *Hellesponti Danici* vocet, nihil abs re dixerit. Ejusdem, vero, Huenam versus, dilatatio veluti *Propontis* quædam haberi potest. Nec minor ibi quam in *Bosporo* Thraciæ piscatio est etc.» (Rerum Danicarum Historiæ libris X unoque tomo usque ad domum Oldenburgicam deducta. Authore Joh. Isacio Pontano, Regio Historiographo. Accedit Chronigraphica Regni Daniæ tractusque eius universi borealis Urbiumque descriptio eodem Authore. Amstelodami. Anno 1631. fol. p. 726). At Navnet Johan Isaksen «*Pontanus*» maa forklares i Overeensstemmelse med den Maade, hvorpaa Forfatteren her nævner «*Pontus et Propontis Danica*», har jeg allerede fremhævet i en Anmærkning til N. M. Petersens Bidrag til den danske Literaturs Historie. Udgivet af den danske historiske Forening. III, 707.

Harald Hildetands talrige Flaade naaede fra den ene Kyst til den anden, har kunnet gaae fra Sjælland til Skaane som paa en Bro [1]), kun et Sagn, at man dengang paa Skibene kunde gaae over Sundet paa den samme Maade, hvorpaa Perserne fordum gik over Bosphorus og Hellesponten paa de Skibsbroer, som Darius eller Xerxes her havde ladet danne; men det er mere end et Sagn, det er et historisk Faktum, at man engang, ved at lade en Deel danske Heste svømme over hele det «danske Hellespont», har frelst dem fra at falde i Fjendehaand. Og dog er — medens Alssund ved Sonderborg kun har en Brede af 285 Alen — Helsingborgs nordre Brohoved fjernet fra Helsingørs østre Brohoved ved en Afstand af 7095 Alen [2]); selv til Kronborg-Pynten udgjør Afstanden fra Helsingborgs nordre Brohoved ikke mindre end 6425 Alen.

Den tilsigtede Begivenhed fandt Sted, da en dansk Hær sidste Gang havde betraadt Skaanes Grund, dengang Kampens Løsen havde været «nu eller aldrig» [3]), men om den findes Intet i de svenske Beskrivelser af Nordberg (Konung Carl den XIItes Historia), Loenbom (Grefwe Magni

[1]) Igitur frequens Danica classe pelagus Sialandiam Scaniæ veluti intersito ponte committere videbatur. Quas quidem provincias intermeare cupientibus confertissimo navium globo pedestre compendium exhibebat. Saxonis Grammatici Historia danica l. VIII Rec. P. E. Müller & J. M. Velschow. Hauniæ. 1839—58. I, 386.

[2]) Efter en Opgivelse fra det Kongelige Søkaart-Arkiv. Tycho Brahe skal allerede have bemærket, at Bredden mellem Helsingør og Helsingborgs Skibsbroer udgjorde 7950 lybske Alen, og denne Angivelse stemmer paa faa Alen nær overeens med den Opmaaling, som Kong Frederik den Anden i Aaret 1585 lod foretage over Isen, og hvorefter Afstanden, i det samme, dengang anvendte lybske Maal, vilde udgjøre 7974 Alen. Jvfr. H. O. Scheel, Almindelig Udkast af Krigens Skueplads, som Indledning til Kong Frederik IV's Krigshistorie. Kjøbenhavn. 1785. 4°. S. 197—198.

[3]) Jvfr. «Skaanes politiske og nationale Forening med Slesvig» i mine «Historiske Studier» (Kbhvn. 1867—58). II, 132.

Stenbocks Lefwerne), Lundblad (Carl XII's Historia), Fryxell (Berättelser ur svenska Historien), eller i de forskjellige Skildringer af Helsingborgslaget, der ere meddeelte hos Folin (Helsingborgs Historia). Ogsaa Theatrum Europæum er i denne Henseende taus [1]). Derimod kan man træffe hiin mærkelige Svømning berørt i enkelte danske Optegnelser.

Saaledes hos Andreas Hojer. Det er bekjendt nok, at denne har gjort Kong Frederik den Fjerdes Historie til Gjenstand for to forskjellige Bearbeidelser; en mindre — af Hojer i Aaret 1732 dediceret til den dengang niaarige Kronprinds Frederik (Frederik den Femte) —, som behandler Kong Frederik den Fjerdes Historie i dens Heelhed, og en større — Fortsættelse af et af den tidligere Historiograph C. H. Amthor paabegyndt Arbeide —, der kun naaer til Aaret 1711. Den første blev trykt af Falck i Aaret 1829, den anden foreligger kun i Haandskrift — Originalen i Geheimearkivet, Afskrifter i det store kongelige Bibliothek og i det Kielske Universitetsbibliothek. Det er dog en Misforstaaelse, naar man stundom synes at antage, at den store Bearbeidelse, der uden Tvivl blev standset ved Frederik den Fjerdes Død og Hojers forandrede Stilling, skulde have en langt større Værd end den mindre, der indtil Aaret 1711 er et af Hojer selv, ikke uden adskillige Forbedringer, forøget Uddrag af den større. Den større Bearbeidelse maa, sammenlignet med den mindre, mere siges at være bredere, end indholdsrigere [2]), om den endog paa enkelte Punkter meddeler de omstændeligere Efterretninger, der savnes i den anden. Dette Sidste

[1]) Theatri Europæi. XIXer Theil. S. 300—302.

[2]) Jvfr. Werlauff, Historiske Efterretninger om det store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Anden Udgave. Kbhvn. 1844. S. 419.

gjælder, hvad her skulde bemærkes, navnlig med Hensyn til Fremstillingen af Slaget ved Helsingborg[1]).

Medens det saaledes i den mindre Bearbeidelse kun om Tilbagetoget fra Skaane siges, at »de tilbageblevne Kanoner, Magaziner, Heste og den tunge Bagage i Forveien

[1]) Den større Bearbeidelse fremhæver alene, at den Stilling, som ved det af Kong Frederik den Fjerde gjorte Besøg, var blevet foretrukket i Krigsraadet, var den samme, som den »i den høisalig Kong Christian den Femtes Tid« saa god befundne Leirplads tæt ved Helsingborg, hvor »det var bekjendt, at 20,000 Svenske i den forrige Krig ikke havde understaaet sig til at angribe 8,000 Nordmænd i denne fordeelagtige Leir«; at Jørgen Rantzau, der i Chr. Ditl. Reventlous Forfald havde overtaget Befalingen, opgav denne Stilling, forklares her ikke blot derved, at han, som den første af den gamle danske Adel, der siden Aaret 1660 havde opnaaet Overbefalingen over en dansk Hær, higede efter at betegne dette ved en Seir i et stort og aabent Slag, men ogsaa deraf, at »Generallieutenanten altid havde tjent tilhest, og derfor hellere betjente sig af Pallasken end af Spaden«; at det Resultat, hvortil under Kongens Nærværelse Generalerne vare komne, blev forandret til at slaae Leir en halv Miil fra Helsingborg, paa Veien til Krop og Fileborn, hidledes deraf, at Rantzau, for at sætte sin Villie igjennem, ogsaa havde indkaldt Brigadererne og Obersterne til et nyt Krigsraad, og paa denne Maade vandt de fleste Stemmer i Raadet til at være af sin Mening. I den større Beretning læses, at under Slaget var af hele den danske Hær kun een Bataillon af det østersjællandske Regiment med to og tredive Kanoner forbleven tilbage i Staden Helsingborg, og kun i den omtales, hvorledes da den saarede Rantzau om Aftenen havde ladet sig sætte over til Helsingør, Dagen efter Slaget Generallieutenant Courmeillon ankom fra Kjøbenhavn, for at tage Forholdene i Øiesyn, og, saafremt der viste sig Mulighed til at holde Pladsen, at overtage Befalingen. Da et længere Forsvar havde viist sig umuligt, og Courmeillon allerede den 12te vendte tilbage til Kjøbenhavn, tilfaldt, som bekjendt, Styrelsen i de sidste Dage General Dewitz; i den større Beretning oplyses, at til den kraftige Maade, hvorpaa det lykkedes denne, medens Indskibelsen gik for sig, at holde Steenbuck tilbage, bidrog væsenlig de danske Kanoner, som man havde plantet paa det gamle Taarn ved Helsingborg — Kärnan — og som man ved Rømningen fornaglede; det bliver ligeledes anført, at det danske Krudtmagazin, som det lykkedes den sidste fjendtlige Bombe at ramme, og som da, med sine 3- til 4,000 Granater og

blev fornaglet, ruineret, dræbt eller kastet i Søen» [1]), sees det derimod af den større, at ved Siden af hine Tusinder af danske Heste, der blev ihjelstukne paa Helsingborgs Gader og som der forpestede Luften, frelste dog en Deel af de danske Ryttere den 15de Marts deres Heste derved, at de lige fra Helsingborg til Helsingør uafbrudt lode dem svømme bag ved Fartøierne, paa hvilke Tropperne tilbageførtes, saa at man senere indsaa, at en stor Deel af de Heste, som man havde dræbt i Helsingborg, paa denne Maade vilde have kunnet lade sig bevare [2]).

En Bekræftelse af Angivelsen i det Hojerske Haandskrift forekommer i de Antegnelser til Frederik den Fjerdes Historie, der efterlodes af Erik Torm, i sin Tid Kongens Livtjener, tilsidst Etatsraad og Politimester i Kjøbenhavn.

Bomber, under en skrækkelig Larm sprang i Luften, havde været anbragt i Skolebygningen. Efter at man først havde overtalt sig til at udkaste Magazinerne paa Gaden eller i Søen, til at dræbe eller lamme Tusinder af Heste, og til at efterlade Kanonerne fornaglede, udførtes Rømningen, under Beskyttelse af de danske Fregatter, saaledes, at ikke en Eneste af selve Mandskabet gik tabt. Den sidste Scene paa Broen ved Helsingborg, hvormed Dramaet sluttedes den 15de Marts, skildres saaledes: «Die letzte Mannschaft bestand in einem Lieutenant mit 30 Mann von Leepelschen Regiment, welche bey der aüssersten Barrikade auf der Helsingborger Brücke postirt waren, und wie selbige endlich auch ins Fahrzeug getreten, sprungen der General-Major Dewitz und der General-Adjutant Hvitfeld, *so die letzten in der ganzen Armee am Lande waren*, gleichfalss ins Both.»

1) Hojer, König Friedrich des Vierten glorwürdigsten Leben. Tondern 1829. I, 192.

2) Wie wohl, da einige wenige ihre Pferde hinter den Fahrzeugen her, und bis nach Helsingör überschwemmen liessen, man hinten nach gemerckt hat, dass ein guter Theil der Pferde, der grossen Distance ungeachtet, hätte können salviret werden. Es war dieser Abzug um so viel Anmerkungswürdiger, da es zwar diesen Tag ziemlich nebelicht Wetter war, inzwischen aber alles fast vor der Schweden Augen und unter des Grafen Steenbock Gesicht geschahe. Historische Beschreibung König Friedrich des Vierten. fol. Vol. IV, § 11, S. 78. (Ny kgl. Samling Nr. 687).

De omtale, hvorledes Livgarden tilhest Løverdagen den 8de Marts 1710 marscherede fra Kjøbenhavn til Helsingør, Søndagen den 9de Marts blev sat over til Helsingborg, og da Slaget om Mandagen den 10de Marts — der var Fastelavns Mandag — var gaaet tabt, først af alle Afdelingerne — den 11te Marts — igjen blevført tibage; »ved Did-Marschen vare de 400 Mand og Heste, kom ikke 150 tilbage.« Ogsaa Torm omtaler, hvorledes »de Heste af Kavalleriet og Artilleriets Heste, som ikke ventedes at kunne svømme saa langt over, bleve i det paa Gaderne udkastede Magazin ihjelstukne,« men idet han berører, hvorledes de fra Slaget Undkomne Tirs-, Ons- og Torsdagen bleve afhentede med Pramme og Færger, fremhæver han udtrykkelig, at »nogle Officerers Heste svømmede ved Færgerne over Søen« [1]).

Et tredie Vidnesbyrd i den samme Retning har jeg truffet paa et Sted, hvor man ikke let vilde søge det. I Aaret 1805 opholdt Kong Gustav den Fjerde Adolf sig en Tid lang i det sydlige Sverrig; han besøgte Hveen, hvor man dengang paastod, at aldrig forhen nogen svensk Konge havde sat sin Fod, og lod ved samme Leilighed de 43, hidtil i Tøihuset i Malmø opbevarede, gamle Faner, som vare brugte af den Bondehær, Magnus Steenbock havde bragt paa Benene, føre til Kirken i den Stad, ved hvilken Steenbock havde afgjort Skaanes Skjæbne [2]). I denne Anledning meddeler Bladet »Dagen«, som beretter denne Fanernes Flyttelse, nogle Traditioner til Steenbocks Historie, og der-

---

[1]) Suhms Nye Samlinger til den danske Historie. Kjøbenh. 1792—1795. II, 8—9.

[2]) De deelte formodentlig senere Lod med de af Steenbock tagne, i Helsingborg Kirke ogsaa anbragte danske Faner, dengang disse, efter hvad der berettes hos Folin (Helsingborgs Historia. Upsala. 1851. S. 485), af Frygt for den i Aaret 1808 imødesete fransk-danske Landgang, paa Kong Gustav IV's Befaling maatte føres til Stockholm.

iblandt denne, at da den danske Hestgarde havde havt sit store Mandefald i Slaget ved Helsingborg, «svømmede Paukerens Hest med Paukerne paa, af egen Drift, over til Helsingør [1].»

II.

I Aaret 1715 stod det sidste store Søslag i Østersøen mellem Svenskerne paa den ene Side og de Danske og Nordmændene paa den anden. Det blev holdt den 8de August ved Kysten af Rügen, hvor den fra Tyrkiet hjemkomne Kong Carl den Tolvte overværede det som Tilskuer. Slaget, hvorunder den svenske Flaade førtes af Admiral Grev Claes Sparre, den dansk-norske af Admiral Peder Raben, begyndte om Middagen og endte først efter Solens Nedgang, idet den svenske Flaade nu under Natten til den 9de August fandt Leilighed til at undvige.

Frederik Lütken, der som en af Officererne paa Orlogsskibet «Nordstjernen» selv deeltog i Slaget, gjorde allerede i den nu trykte Deel af den Autobiographi, hvorpaa han begyndte i Aaret 1748, denne Bemærkning om Svenskerne og Slaget: «Vi saae dem endnu i Dagbrækningen to Mile fra os, og havde vi forfulgt dem, vi havde lettelig kunnet naae dem, siden den ene slæbte den anden, og faaet en mægtig stor Victoria [2].» Han har senere nærmere udviklet den samme Mening paa et af de Steder i hans «Oekonomiske Tanker», som det ved disses Udgivelse, efter hine Tiders Leilighed, blev fundet raadeligst at udelade, men som senere ere blevne trykte i Suhms «Nye Samlinger» [3].

Derimod oplyser Lütken ikke nærmere, hvorfor Tvil-

[1] «Dagen». 3die Aug. 1805. Nr. 119.

[2] Kaptain Frederik Lütkens militære Liv, skrevet af ham selv, meddeelt af Sønnesønnen M. Lütken. Nyt Arkiv for Søvæsenet. I, 73.

[3] Nye Samlinger til den danske Historie. II, 67—68.

lingrigernes mægtige Flaade ved denne Leilighed blev ført af Raben, der «kunde gjort sin Victoria den 8de og 9de August meget glorieusere», og ikke af den under den store nordiske Krig saa navnkundige Kr. Thomasen Sehested, eller, som Lütken gjerne nævner ham, «den store Admiral Sehested.» En tilstrækkelig Forklaring træffes derimod i den Samling af Regjeringsregler eller i det politiske Testament, som Kong Frederik den Fjerde skrev til Sønnen, Kong Christian den Sjette, og som er dateret den 24de April 1723 [1]). Thi idet her Paragraph efter Paragraph nævner den ene høie Embedstilling efter den anden, hvortil Ingen af den gamle Adel maatte erholde Adgang, opstilles det ikke blot i Almindelighed som Regel, at ingen dansk Adelsmand maatte blive enten kommanderende General over Hæren eller kommanderende Admiral over Flaaden — Niels Juels Seir i Kjøgebugt havde ikke efterladt noget virksommere Minde —, men idet ogsaa Posten som Chef for Kadetterne eller Kadetcompagnierne bliver nævnt som en af de mange Embedsstillinger, hvortil Ingen af den gamle Adel maatte tages, tilføies det særligen:

«Und eben aus der Ursache haben Wir den Admiralen Christian Thomasen Sehested in solcher Charge nicht länger haben wollen, sondern denselben zum Geheime-Rath gemacht und nach Oldenburg als Ober-Land-Drost verschickt: insonderheit weil Er ein raffinierter malicieuser und intriguanter Mensch ist, der ohn dem der Jugend nicht als böse Principia beybringet. Weswegen mein vielgeliebter Sohn insonderheit von ihm, als auch andern gleichsam gesinnte wohl zu sehen hat, dass er sie zu nichts von importance gebraucht werden. Und von eben den Calibre sind gewesen die beyden General-Majoren und Ge-

[1]) Auszug der Regierungs-Regeln, welche S. K. M. Friedrich IV seinem Sohne Christian VI hinterlassen; fra den Bülowske Haandskriftsamling meddeelt af J. H. Bang i Dansk Maanedskrift. Aargang 1865. I, 51—57.

brüdere Christian und Gregers Juel, nehmlich von dem alten Dänischen Adel und Saurteig in ihrem Hertzen, ob sie sich gleich sehr verstellen können. Für welche Art Leute er sich sehr in Acht nehmen und zu hüten hat» [1]).

Som en Modsætning til den Maade, hvorpaa Kongen her omtaler Admiral Sehested, møder, blandt andre Samtidiges Domme, først den Skikkelse, hvori Sehested fremtræder i Sorterups «Nye Heltesange», der udkom Aaret efter det store Slag ved Rügen; i dem er netop Sehested den Feirede, han er Helten, der «haver den Skjæbne, han aldrig skal døe» [2]).

En Ven af Sehested var ogsaa Holberg, der besøgte ham efter hans Forfremmelse eller Forviisning til Landdrostiet i Oldenburg, og som omtaler ham saaledes i sine «Tre Breve til en fornem Herre»:

«I Oldenburg blev jeg nogle Dage, og tilstaaer, jeg ingensteds haver levet behageligere, saa artig blev jeg modtaget af Statholder Geheimeraad Sehested, der er langt fra al Storagtighed, og blot ved Fortjenester, Indsigter og Levemaade udmærker sig. Hans Huus var saa besøgt af Videnskabsmænd, at man kunde tage det for et Academie eller Gymnasium. Ved Middags- og Aften-Taffelet førtes lærde Samtaler, at det Nyttige kunde krydre det Fornøielige. Man kunde hos Andre spise prægtigere, men intetsteds mere ligefrem, morsomt og utvungent. De kan da let slutte, jeg forlod Oldenburg ugjerne» [3]).

Den største Kontrast til Kongens Dom om, hvorledes Sehested og lignende udmærkede Repræsentanter for den danske Adel maatte skyes' som skadelige Personer for Staten, møder man dog i nogle utrykte Optegnelser, som Frederik Lütken har efterladt, og hvori han atter berører

---

[1]) Anf. St. I, 55.

[2]) Nye Helte-Sange om Vores allernaadigste Herres og Konges, Konning Frideric den Fjerdes lykkelige Seyervindinger. Kjøbenhavn. 1716. 4°. Bl. 45.

[3]) Holbergs Skrifter ved Rahbek. XXI, 364.

Rabens Ledelse af Slaget i Aaret 1715. Her lyder Dommen saledes:

»Men kær Dig kun ikke om, om Du en Dag skal see Een eller Flere satte i Veien for Dig; det er gaaet saa til, siden der kom Mennesker paa Jorden. Den store C. T. Sehested, en Adelsmand fød, en Mand af megen Forstand og et Hjerte som en Løve, han maatte som Capitain see sig foretrukken af Peter Raben, en Borgers Søn af Hadersleben. Men der kom den Dag, da Kongen skulde givet mange Tønder Guld til, at det ikke var skeet: *Anno 1715 d. 8 & 9 August*« [1]).

III.

Blandt de svenske Skibe, som det især faldt vanskeligt at undkomme i Natten mellem den 8de og 9de August 1715, fremhæver Lütken Orlogsskibene Øsel og Gotland.

Mellem de svenske Officerer, der dengang vare ombord paa det sidstnævnte, var ogsaa den daværende Lieutenant ved Dalregimentet Hans Jakob Munck [2]), som, efter at have deeltaget i Slaget ved Gadebusch, med Magnus Steenbocks sidste Hær havde maattet overgive sig ved Tönningen. Da Kapitulationen, hvorefter de Fangne skulde kunne udløses fra svensk Side, senere ikke blev overholdt, havde han, som saa mange andre af de i Danmark fangne svenske Officerer, anseet sig berettiget til at søge Frelse i Flugt. Juleaften i Aaret 1713 var han med nogle Kammerater ved Sønderborg paa Als, der havde været dem anviist til Opholdssted, steget ind i en lille Baad og var tilsidst efter en æventyrlig Fart, fuld af Farer, naaet frem til Vismar, den svenske Krones daværende Besiddelse i

[1]) Ordene ere tagne af et af Fr. Lütken efterladt Haandskrift: »Tanker til Eftertanke«. Det er skrevet i Aaret 1754.

[2]) Han var født i Aaret 1695, blev senere som Kaptain haardt saaret og fangen i Træfningen ved Willmansstrand i Aaret 1741, tog som Major Afsked i Aaret 1749, og døde i Aaret 1778.

Meklenborg. Herfra over Stralsund hjemsendt til Stockholm, var han bleven kommanderet til Tjeneste ombord paa den svenske Flaade, og var saaledes nu ombord paa Orlogsskibet Gotland bleven en Deeltager i det store Søslag den 8de August. Et Udtog af hans Dagbøger er blevet meddeelt i et af de sidste Bind af de «Historiske Handlingar», der trykkes af det kgl. svenske Samfund for Udgivelsen af Haandskrifter vedkommende Skandinaviens Historie. I disse Dagbøger omtaler han paa den følgende Maade, hvorledes det gik Orlogsskibene Gotland og Ösel under og efter Slaget:

«Efterat baade Skibet Gotland, hvorpaa jeg var ombord, og et andet, som hed Ösel, vare blevne saa ilde trufne i Vandgangen, at de aldeles ikke meentes at ville kunne holde Søen, og endmindre at kunne udholde en ny Træfning med Fjenden, da den danske Flaade viste sig i Luvart, fik de Ordre til strax om Aftenen at gaae bort til Carlscrona. At disse to Skibe bleve værre skudte end de andre, kom deraf, at to af vore Skibe fik fat i dem med Takkelagen og i Løbet af to Timer ikke kunde skilles fra dem. I Mellemtiden maatte da Gotland, hvorpaa jeg var, og Ösel afgive Skive for fire danske Skibe. Da vi nu, som sagt, gik væk fra vor Flaade, kom vi Dagen efter om Aftenen midt for Bornholm, udenfor hvilken vi fik Øie paa et Skib, og da vor Skibskaptain Nyman havde iagttaget det gjennem Kikkerten, sagde han, at det var Fregatten den hvide Ørn, hvis Mage til at seile ikke fandtes. Kaptainen sagde da: «Den der hilser paa os i Nat.» Saa sagde jeg: «Hvorledes skulde det være muligt, at han skulde kunne hitte os i den aabne Sø og i det kulsorte Mørke?», hvorpaa Kaptainen svarede: «Om Natten var to Gange saa lang, og Mørket aldrig saa tykt, saa hitter *han* os endda.» Strax efter Solens Nedgang blev det et heftigt Stormveir, vore Skibe gik Side om Side, Ösel i Luvart og Gotland i Læ, og da, om Natten Kl. 12, kom den danske Fregat den hvide Ørn lige paa Ösel, som kommanderedes af Kaptain Sjöstjerna. Da denne

mærkede Larmen, der hørtes af den danske Fregat, som kom paa ham, tog han Raaberen og raabte: «Hola». Men den danske vilde ikke svare efter Signalbogen, som han ikke kjendte, thi den var blevet forandret siden det foregaaende Aar, da den Fregat tilligemed tre eller fire Kaptainsskibe bleve tagne fra os i Kjøge Bugt, men han ventede med Svaret. til han kom lige ind ved Sjöstjernas Skib, da sagde han: «God afton, kära Bror! jag skal helsa Dig från Admiralen, han ber dig at du icke seglar längre från flotten, än du kan ha honom i sigte.» Da svarede Sjöstjerna: «Er Du god Ven, saa sak agter, jeg kjender ingen Broder i Mørket.» Da svarede den Danske: «Kjender Du mig ikke, saa skal Du, Guds Pine død, lære mig at kjende», og saa seilede han paa ham, og havde sine Baadsmænd ude paa Bugspryddet, som afhug Kampagne-flaget og borttoge begge Lanterner; derpaa lagde han bi og skjød med sine Kanoner langskibs paa Ösel, saa at han aldeles sønderskød Agterspeilet i Laser, baade med Stangkugler og Kofødder. Da saa Gotland, som seilede i Læ for Sjöstjerna, hørte dette, løsnede vi i Hast tre Kanonskud, paa det at Sjøstjerna skulde høre, hvor vi vare; thi vor Kaptain yttrede, at denne, under Angst for at hans Skib skulde synke, nu havde affyret alle sine Kanoner. Men da paa den anden Side Sjöstjerna hørte vore Skud, seilede han ned til os, antagende, at den Danske ogsaa her havde en Kammerat, og menende det hæderligere at slaaes med to end med een. Idet han da kom ned til os, blev han anraabt og svarede efter Signalbogen; da blev det ham sagt, at han skulde sakke agter, hvad han ogsaa gjorde, derpaa sendte han en af sine Lieutenanter til os, og kom siden selv og berettede, hvorledes han var bleven hilset af den hvide Ørn. Dagen derefter mødte os en Schoutbynacht ved Navn Psilander[1]), som med et Kaptainsskib og en Fregat convoyerede tolv Koffardiskibe, som agtede sig til Stralsund. Da kom igjen den hvide Ørn, og da han kom mod Psilander, strøg han sit Stagseil (sitt snedsegel), og affyrede et Kanon-

[1]) Gustaf Psilander, født 1669, død som Admiral i Aaret 1738, især

skud, hvilket efter det forrige Aars Signalbog betød saa meget, som at han vilde tale med Kommandøren, og nu havde han svensk Kampagneflag oppe, men strax efter strøg han det ned, og stak det danske op, og saa seilede han bagefter Psilander til Koffardiskibene og udvalgte sig der et Skib, som var lastet med Korn, og drog bort dermed som en Ulv med et Faar i alle vore Skibes Paasyn[1]).»

Det synes baade at være undgaaet Dagbogens svenske Forfatter og dens nyere svenske Udgivere, at den anførte Fortælling ikke dreier sig om en mindre navnkundig Personlighed end — Tordenskjold. Fregatten «den hvide Ørn» var, ikke i Kjøgebugt, men paa Colberger-Heide, tilligemed Wachtmeisters andre Skibe, bleven taget fra de Svenske i Aaret 1715, og Fregatten blev i Aaret 1716 ført af Tordenskjold, eller, som han endnu kaldtes, Peder Vessel; han havde den 8de August, i Slaget under Rügen, med den endog forsvaret sin Post i Orlogsskibenes Række, hvori han havde indtaget «Svanens» Plads, efterat dette Oslogsskib havde maattet trække sig ud af Slaget. Den her anførte Beretning om, hvad der foregik i den mørke Nat og Dagen efter Slaget, fortjener som et svensk Sidestykke at sammenholdes med den Fremstilltng heraf, der foreligger i Tordenskjolds egen Indberetning[2]).

berømt ved den Kamp, som han i Aaret 1704, konvoyerende svenske Handelsskibe i Kanalen, med Orlogsskibet Öland udholdt mod otte engelske Orlogsskibe, jvfr. Gyldengranat, Sveriges Sjökrigs-Historia. Carlscrona 1840. I, 281—283, 313.

[1]) Utdrag ur löjtnanten H. J. Munchs dagbok, i Historiska Handlingar, till trycket befordrede af kongl. Samfundet för Utgifvande af Handskrifter rörande Skandinaviens Historia Fjerde Delen (Stockholm 1864). S. 177—178.

[2]) Meddeelt i C. P. Rothes Tordenskjolds Liv og Levnet., Kjøbenhavn 1747—50. 4°. I, S. 342—346.

Småting om oldnordiske digte og sagn.

«En indsigelse».

Af E. Jessen.

Denne overskrift indeholder en unöjagtighed, som uden vidtløftighed ikke kunde undgås. Jeg kommer næmlig også til at tale om tyske sagn i norske og islandske digte.

Dansk patriotisme vil ikke finde sig i den sandhed, at heltesagnene i ældre Edda og Vølsunge-saga er lånegods, at de ikke er nordiske men tyske sagn. Dansk patriotisme vil om mulig endnu mindre finde sig i den sandhed, at oldnordiske digte og sagn særlig er norsk-islandske, eller med et andet og ligetydigt ord «oldnorske». Dansk patriotisme har formelig afsky for at lade nordmænd få del i nogenting. Denne patriotisme kan ikke engang tåle at høre det ord «oldnorsk»; det medomfatter nødvendig nordmænd i selve Norge; og dé skal udelukkes. «Islandsk», det fornærmer ikke. «Oldnordisk», det er rettroende, men forslidt; det har gjort den lykke det kan, og duer ikke mer til at coquettere med. «Olddansk og oldgøtsk», lige netop den pynt kunde bruges netop nu. «Olddansk og oldgøtsk», det klinger måske lidt sært; men det kan opvarme endog københavnske avisskrivere, selve «kritikkens» præster og degne. Men «oldnorsk»! Eddakvad forfattede

af nordmænd! «Gudruns yndigste klagesang» af en norsk nordmand! Det kan kun ramnorsk hovmod så meget som lytte til! Det er en udfordring til de «beskedne» danske.

Men sandhed er sandhed. Vi tvinges dog engang til at göre omkring. Hvor den fornødne «ballast af alvor og sandhed» ikke er i mode, der er man så vant til at kulsejle, og til at begynde en tur i en anden retning, at en gang til og fra er lige meget. Vi får at give tyskerne hvad tyskernes er, og nordmændene hvad nordmændenes er, ligesom nordmændene får at give islænderne hvad islændernes er. De patriotiske københavnske røster kommer dog til at stoppe, og begynde på nye viser.

I historisk tidskrift, årgang 1867, findes optaget «en anmældelse og en indsigelse» (mod R. Keysers «oldnorske» literaturhistorie) af captain og docent ved Københavns universitet Sv. Grundtvig[1]. Mine småting bliver af sig selv en række «indsigelser» mod hele den der udtalte lære om oldsagn og oldkvad.

Det er alt andet end vederkvægende at læse arbejder henhørende til «den literair-historiske betragtning af Nordens oldsagn, Nordens forhistoriske poetiske literatur», som captain og docent Sv. Grundvig forsikrer er af ham «for første gang forsøgt gennemført»[2]. I hele den nyere tyske og danske «videnskabelige» literatur skal vanskelig findes en törere gren end netop «literair-historisk» betragtning af digt og sagn. Sproggranskning er ikke goldere. Al poetisk sans vender sig fra dette «literaire» med modbydelighed, netop fordi det næsten altid er åndløst nok til at ville gælde for andet end nødvendig men tör bogormeprosa, netop

[1] Jeg giver sidetal efter særaftrykket.
[2] 'Udsigt over den nordiske oldtids heroiske digtning', forord.

fordi det vil være poesi, eller endog et udkåret redskab til at genoplive den tid, da, for at bruge hr. docentens udtryk, «den nordiske ånd ret var i ånde» hos «det toneangivende folk», til «påny at væve ånden en fjederham», i fuld fortrøstning til, at væv er åndens vinger. Jeg skulde ikke have forøget massen af «literair-historiske» arbejder over æmner, hvor hovedsandhederne er udtalt, hvor væsenligt nyt om hovedpunkter ikke kan siges, men hvor man rigtignok kan slippe temmelig næmt til at tumle sig med andres tanker, uden ligefrem at afskrive deres ord; jeg skulde så meget mindre have forøget disse arbejders tal, som det tildels er en stund siden jeg gav mig af med disse sager, og ydre forhold forbyder mig vidtløftigt arbejde hélt forfra, så jeg må nöjes med at bruge hvad jeg har fastholdt; jeg skulde ikke have tált med, hvis det ikke var aldeles nødvendigt, at dog idetmindste én dansk, inden det bliver alt for sent, kommer til at göre indsigelse mod snæversindet patriotisme på dette område, mod den literair-historiske betragtning, som captain og docent Sv. Grundtvig endnu 1867 har optaget og pudset op. Havde jeg gennemlæst hr. docentens indsigelse straks, og havde jeg ikke haft andre ting for, så havde jeg ikke ladet vænte syv måneder på modindsigelse.

Med hensyn til spörsmål om «oldnorsk» siger hr. Grundtvig[1], at nordmanden Torgeir Avrådskoll «er den tap, hvorom hele det storartede møllenværk, hvis klapren lyder gennem hele Keysers bog, i virkeligheden drejer sig». Alligevel får jeg ikke med denne tap at göre. Møllenværket kan undvære den. Ikke ét af de æmner, jeg rører ved, har med Torger Avrådskoll at göre. Jeg kan da lade tappen urørt. Det mærkes ikke, enten den sidder

[1] s. 26.

eller falder. Med hensyn til saga-efterretninger har Torger, der levede ved år 1000, haft noget at betyde, naturligvis kun for tiden indtil henved hans død. Hvad ellers de egenlige og mere historiske saga'er vedkommer, har hr. docenten intet föjet til hvad der var udrettet, såsom af Jon Torkelsson med hensyn til spörsmål om nordmænds delagtighed i islændernes arbejd.

Lige så lidt behøver jeg at tage hensyn til det afsnit[1], hvor hr. docenten, som om han meddelte noget nyt og sit eget, taler om ethnographiske spörsmål, uden at sige, at hans tidligere ytringer om slige ting skal rettes eller tages tilbage.

Hr. docenten lader de «norrøne», «oldnorske» spörsmål være virkelig strid mellem den danske og den norske skole, særlig mellem N. M. Petersen på den ene, og Munch og Keyser på den anden side. Således forholder sagen sig ikke. Nordmændene har kun fulgt og udført Petersens lære. Den fører ind i det «norrøne», uundgålig. Men det er heller ikke hvad jeg vil tale om her. Tildels har jeg talt om vedkommende æmner i mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie', og andre steder.

Med hensyn til oldsagn og oldkvad, æmnet for mine strøbemærkninger, er hr. docent Sv. Grundtvigs lære blandt andet følgende[2]. Eddakvadene, der gennem mange århundreder kan have lydt «ord til andet» som i den islandske opskrift fra 12te århundred, er nødvendigvis ældre end andre kvad; de kan ikke være forfattede på samme tid som de andre lævnede gamle kvad; de kan ikke være islandske; de kan ikke være norske (undtagen Atlemål og

---

[1] s. 90 f.
[2] s. 40 f.; særlig 43, 77, 82-85; 57, 59, 68; 77, 78; 107; o. s. v.

måske Hymeskvæde); de er danske, eller dansk-gøtske, og stammer fra en «literair guldalder», en «dansk-gøtisk culturperiode», der falder sammen med «den ældste og mellemste jærnalder» för 8de århundred[1]. Denne «culturperiode» er [efter ægte «literair» tankegang] den nødvendige forudsætning for slige digtes tilblivelse. Denne «culturperiode» må nordmændene beskedent holde sig fra; de må ikke bilde sig ind, at de kunde haft «cultur» nok til formelig at lave Edda-kvad. De nyder endda vel megen ære, når hr. docenten tilkaster dem en «besøgelsestid»[2] af 2den rang bagefter den «literaire guldalder»[3], rang no. 1, som forbeholdes de danske, dog at disse viser utvivlsom upartiskhed ved at tillade gøterne adgang. — Disse Edda-kvad er alle aldeles sikker og eneste gyldig mythologisk kilde, dog at Sakse og angelsaksiske genealogier [!] kan afgive småbidrag. At bruge fortællinger i Snorres Edda som ligefrem mythologisk kilde er «en meget uvidenskabelig og overfladisk fremgangsmåde»; ifølge 'videnskabelig' og 'grundig' fremgangsmåde bliver netop slige fortællinger «norske», altså ikke værd at tage med. Fortællingen om Balder er lavet sammen af allehånde stumper fra forskellige «stadier». Herefter skal mythologien forbedres og göres 'videnskabelig', såsom: Hermod vises ud; for han nævnes ikke i de par kvad; og i angelsaksiske genealogier er der en Heremod blandt kongelige stamfædre[4]; Hød, Balders drabsmand, får sit syn igen; for blindheden,

[1] I 'udsigt' s. 22 siges, at «intet af heltekvadene (undtagen Gudrkv. III) er yngre end 9de årh."

[2] s. 44.

[3] s. 59.

[4] I 'udsigt' s. 95 siger hr. Grundtvig omvendt, og rigtigt, at disse genealogier drager guder ind i kongeslægter.

«den står der ikke et ord om i Edda-kvadene», og hos Sakse [hvor hele historien er forvansket, og Hød ingen gud] kan han se; og «det er næppe mere urimeligt at tænke sig en blind tjænstgörende rommersk legionær end en blindfødt[1] Odins-sön» [tålt lige ud af selve mythologiens og poesiens ånd]. Mythologien bliver følgelig at indskrænke til hvad der læses på vers [den bliver lidt mager og tör på den måde]. — Heltekvadene i ældre Edda, med den på dem grundede vidtløftige Vølsungesaga, og den ligeledes af dem uddragne korte fortælling i yngre Edda, er «nordiske» sagn fra «den literaire guldalder», dog at hr. docenten synes at være på vej til ikke afgörende at nægte måske en lille smule indflydelse fra de samme sagn hos tyskerne, uden dog på nogen måde at være så upatriotisk [som Sakse] at opgive disse sagn, som aldeles unordiske. — Dette er hoveddrag i hr. docentens lære. — Naturligvis er det den rette opfatning, som også hr. docenten følger, at sagn om Rolv Krage, Harald Hildetand, Regner Lodbrog, vel og om Frode, og måske Tyrving-sagnene, må være kommen fra Danmark til Norge og Island.

Som enhver straks ser, er dette den gængse danske synsmåde, tildels ens med N. M. Petersens og P. E. Müllers. Dog vilde det være uret at nægte docent Grundtvig originalitet. Han har ikke blot pudset op; han har skænket ny betragtninger, dels virkelig «for første gang», dels «for første gang gennemførte».

Hr. docentens ejendom er alt i alt følgende: 1) Den tanke, at netop særlig «den dansk-gotiske culturperiode» er «den nødvendige forudsætning» for at fatte kvadenes til-

---

[1] End da en enöjet Odin, og en tjænstgörende Odins-sön uden höjre hånd, og en fornem gud uden sværdet?

blivelse. Rigtignok har også andre literair-historikere naturligvis en hel del om «cultur», «culturströmninger», «culturomvæltninger», «culturhistoriske phænomener», og sligt; men så plastisk er denne «literaire» idé dog næppe trådt frem för; man har ikke forstået at «gennemføre» den. 2) Nordmændenes formelige bestemte fjærnelse fra «culturperioden», og tilmed fra visedigtningen[1]; det har aldrig för været «gennemført»; jeg tror bogstavelig, at det aldrig har faldet nogen ind för. 3) Endelig er hr. docenten, så vidt jeg véd, første mand til at opstille og «gennemføre» adskillelse mellem mythologiske kilder på den måde, at kvadene tilhobe fremstiller den ældste og mellemste jærnalders «dansk-gøtiske» forestillinger, men fortællingerne i yngre Edda en kristen tids, 13de århundredes, fordrejede «allegorisk-eventyrlige» forestillinger, og det en norsk og islandsk opfatning, ikke den «dansk-gøtiske».

Det er nu klart, at dette sidste bliver «den tap, hvorom hele det klaprende mølleværk drejer sig», — den «tap» som alle melodierne i liren kræver som «nødvendig culturhistorisk forudsætning». Det hjælper dem ikke, at de er patriotiske, at de har københavnske sympatier at støtte sig til; endog «kritikkens», jeg mener avisernes, almagt bliver jordisk, for ikke at sige københavnsk, og kan ikke frælse dem fra at snurre istå.

For disse fortællinger er jo, idetmindste for en stor del, «norske», efter hr. Grundtvigs eget ord. Viser det sig nu, at hvor dé går hen, tar de kvadene med sig, så er alt ruineret. For så må jo nordmænd have været istand

[1] Se bl. a. s. 98-99. Ytringer hist og her, dèr kunde synes mere broderlige, må kun tages som tegn på hr. docentens gode hjærte, som almindelige, ubestemte, tilsyneladende, i sammenhængen umulige, høfligheder til nordmændene, som selvmodsigelser.

til at lave Edda-kvad, og det uden den «nødvendige forudsætning», uden den «culturhistoriske» ene og alene «dansk-gøtiske» forskole; den må de jo, hvad ikke har undgået hr. docenten, ikke have været med i, da de jo isåfald netop kunde have gået lige hen og lavet viserne, og endda, efter norske nordmænds manér, foretrukket dem for danske viser, ja endog været uforbederlige nok til at tage deres egne med op til Island, og nedskrive dem der, og måske forinden föje en og anden ny til, ligeledes af eget, om end islandsk fabricat, hvad altsammen er noget, som iforvejen forbydes. — Hvortil nordmændene ellers meget høflig kunde sige, at viserne er rigtignok ganske könne, men ikke nær könne nok til den «dansk-gøtiske culturperiode og literaire guldalder», og at de for den sags skyld netop må være norske.

Det er klart, at docent Grundtvig i det aller mindste må have större afstand mellem «viserne med den ældste og mellemste jærnalders dansk-gøtiske forestillinger» og så «de norsk-islandske forvanskede allegorisk-eventyrlige fortællinger fra 13de århundrede», end mellem viserne og Sakse; hvem han jo giver forrang som mythologisk kilde fremfor fortællinger i Snorres Edda. Og hvorledes de ynkelige stumper af mythologi hos Sakse ser ud, med guder gjort om til mennesker, ny navne, tildragelser og ånd aldeles forandrede, det behøver jeg vel ikke at spilde ord på. Lad os derimod, siden det kun skal være småting i første bedste orden eller uorden, begynde med at se, ikke «grundig», læseren behøver ikke at skræmmes, men et öjeblik på

Fortællinger i yngre Edda.

Den om Vølsunger og Gjukunger hører ikke til mythologi. Den lader hr. docenten ikke hvile på særlig norsk-islandske

forestillinger fra 13de århundred. Den er jo åbenbart et kort, hurtigt, klart uddrag af Edda-kvad om Vølsunger og Gjukunger. Den gör viser om i prosa, således at spor af viserne, vers klingende gennem prosa, ikke så let opdrives. Det samme ses i fortællingen om Frø, Gerd, og Skirne: den er kort, frit og flot, uddrag af Edda-kvadet Skirnesmål, hvoraf tilsidst medgives en strophe. Det samme ses fremdeles i alt om verdens udseende, om Asgård, om verdens undergang, om ny verden; det er tilhobe, et par småting fraregnet, uddrag af lævnede kvad, især Vølvespå, Vavtrudnesnål, Grimnesmål.

Nu skal der da noget til at tro, at det forholder sig anderledes med resten. Der skal noget klækkeligt til at bevise, at dèn nu ikke hviler på «dansk-gøtiske» kvad, men på aldeles afvigende kilder. Der skal noget mer end en rommersk legionær til at skaffe Hød synet, noget mer end «allegorisk-eventyrlig» til at ødelægge fortællingerne om Tor; ja endog det truende «meget uvidenskabelig og overfladisk» forslår måske dog ikke til at jage Hermod på porten.

Har forfatteren til yngre Edda fulgt to slags kilder endnu uforeneligere, end Sakse og kvadene vilde være? Bærer han sig ad som kritikeren Johan Ludvig Hejberg, der skrev mythologi «efter Edda og Øhlenschlæger»? Står han med det ene ben i den ældste og mellemste jærnalder nede i Danmark, med det andet i 13de århundrede på Island? Har han dels uddraget og, alt efter sin forstand, sammenpasset Vølvespå, Vavtrudnesmål, Grimnesmål, Skirnesmål, Øgesgilde, Hyndlasvise, Håvamål, samt fem seks tabte gudekvad, hvoraf han fremfører vers, og dertil heltekvad om Vølsunger og Gjukunger, dels gengivet almueeventyr fra sine egne omgivelser? Har han

taget fortællinger om Vølsunger og Gjukunger, om Frø og Gerd, om Ragnarok, om verdens ophav, m. m., af kvadene, og resten fra almueeventyrene?

Lad os tage fortællingen om Balders død. Den er efter hr. docenten et kørsammen, «en sammenløben rest af indholdet af kvad fra forskellige stadier»[1]. Den bliver norsk eller islandsk, da hr. Grundtvig har gennemskuet, at 1) Høds blindhed 2) Balders bålfærd 3) Hermods Helfærd[2], altså hele historien i den skikkelse, er uægte og ikke «dansk-gøtisk», så de ommældte «kvad fra forskellige stadier» må være fra den senere norske «besøgelsestid», eller islandske, og må ikke være ensartede med Edda-kvad; for har nordmænd lavet nogle af den sort, så kan de have lavet dem alle; og så får sandsynlighed for, at de netop har lavet de optegnede, at gælde, og kan aldrig svækkes, endsie modbevises. — Nu fremfører hr. docenten selv de steder, hvor Balder nævnes i lævnede kvad, i Vølvespå, Vegtamskvide, Øgesgilde, Vavtrudnesmål, Grimnesmål. Og de modsiger aldrig fortællingen, hvortil må föjes, at Skirnesmål stadfæster bålfærden og ringen Drøpnes nedlægning på bålet; ligesom Vavtrudnesmål, Vølvespå, og Vegtamskvide stadfæster bålfærden; og Øgesgilde Nannas død, idet hun ikke er med dèr. Hvorledes i al verden går dét dog til? Stemmer kvadene lige så nöje eller bedre med Sakse? Hvorledes kan de mange «stadier» passe sammen? Hvorledes får Snorre, eller hvem det er, dem til at stemme? han som ellers forgæves prøver at forlige kvadene, når dé er uenige (som om tilstanden efter Ragnarok). Nej, af alle kilder til Baldersmythen har netop denne for-

---

[1] s. 83.
[2] s. 84-85.

tælling forrang. Kvadene, hvor Balder omtales, er alle, (undtagen Skirnesmål) af dé afledte arter, der kom i mode, da man blev ked af evindelig at høre de gamle simple kvad af den art som Trymskvide, eller som Skirnesmål[1], hvor indholdet gives ligefrem, ikke forudsættes fuldkommen bekendt og tilgavns indøvet, således som i repetitions- og examinations-kvadene, oversigtskvadene, hvor sangeren viser sine kundskaber, og forudsætter, at tilhørerne kan lectien. Fortællingen hviler netop ikke på oversigtskvad som Vølvespå, eller katekisationskvad, som Vegtamskvide, men på et kvad af den slags som Skirnesmål. Slige, og endnu mer de af form som Trymskvide, har, særegne omstændigheder fraregnet, forrang for dem, der træder frem med fingeret forudsigelse eller væddekamp, for i ny form at give opbrugte æmner. Fortællingen har altså forrang for de lævnede kvad. Og hvorledes kan man falde på at tvivle herom? Kommer ikke ved slutningen af fortællingen, aldeles som ved den om Frø, Gerd, og Skirne, slutningsverset citeret, og i alle udgaver trykt som vers, det bekendte

Þökk mun gráta
þurrum tárum
o. s. v.

Og yderligere, til overflod, skal det træffe, at versene (hele tiden *ljóðahátttr*) klinger igennem lydeligere end i nogen anden fortælling; ingen anden fortælling er så nöjagtig som denne; såsom
Þá mælti Frigg: eigi munu vápn eða viðir granda Baldri;

[1] Jeg siger dermed ikke noget om overordenlig höj ælde for Skirnesmåls, ikke engang for Trymskvides vedkommende; jeg taler kun om arternes ælde. Naturligvis er der altid rimelighed for, at kvad af ældre art er ældre end de af yngre art.

eiða hefi ek þegit af öllum þeim. Þá spyrr konan: hafa allir hlutir eiða unnit at eira Baldri? Þá svarar Frigg: vex viðarteinungr fyr austan Valhöll; sá er Mistilteinn kallaðr; sá þótti mér ungr at krefja eiðsins. o. s. v.
Hvem hører ikke versene, som:

Eigi munu hánum vápn	Ej monne ham våben
eða viðir granda;	eller vedd skade;
af öllum hefik eiða þegit.	af alle har jeg eder fået.

Hafa eiða unnit
allir hlutir
[ey] at eira Baldri?

Viðarteinungr vex
fyr austan Valhöll;
sá þótti ungr at krefja eiðs.

Því at ek[1] sé eigi,
hvar er Baldr;
ok þat annat, at vápnlauss em ek.

Han var dog nok ikke «tjænstgörende»; og han var nok dog blind, enten han var født blind eller ej. Ialtfald bliver

[1] Staven står såre tit i stedord, biord, forholdsord, m. m.:

*j*afngörla sem *e*k	(Øgesgilde 21).
armar lýstu en *a*f þaðan	(Skirnesm. 6).
alla menn *y*fir	(Vavtr. 37).
jötna görðum *í*	(Skirnesm. 30).
árstraumr þykkir *o*f mikill	(Grimnesm. 21).

det noget tvivlsomt, om hr. docentens kritik i dette tilfælde hører til den såre sjældne slags, der skærper synet, eller endog kan göre blinde seende. Jeg for min del vil lade de blinde blive ved at være blinde, og undskylder mig med, at «kritikken» plejer at løse den opgave at göre de seende blinde. — Men der er fler vers, såsom:

Þá er fallin var Baldr,
féllusk hendr
svá ok orðtök ásum;
sá hverr til annars;
váru[m] með einum hug
til þess er [v]unnit hafði verkit.

Hverr er sá með ásum,
er eignask vili
allar ástir mínar,
[ástir] ok hylli, [?]
ok á Helveg vili ríða,
ef hann fái funnit Baldr.

Vildu goðin fram setja,
ok göra á
bálför Baldrs.

þrúðgelmir
var *þ*ess faðir (Vavtr. 29).

ef görask þarfar *þ*ess (Skirnesm. 36).

*o*ssum rönnum *í* (Skirnesm. 14).

ölvi bergja
léztu *e*igi mundu (Øgesgilde 9).

Var borit á skip
lík Baldrs;
sá þat Nanna, Neps dóttir.

Borin var hón
á bál [út],
ok slegit eldi í.

Fyrstr fór Óðinn,
með hánum Frigg ok valkyrjur,
svá ok hrafnar hans;
Freyr reið [?] gelti
Gullinbursti,
Heimdalr hesti. [?]

Níu nætr
[niðr] reið ek [þaðan]
dökkva dala ok djúpa.

Móðgunnr er nefnd sú mær.

Riðu fimm fylki
inn fyrra dag.

Hví ríðr þú hér
á Helveg?

Hvárt hefir þú sét
á Helvegi Baldr?

liggr niðr ok norðr.

Hljóp sá hestr
svá hart yfir grind,
at hvergi kom hann [hófum] nær.

Sá ek þar
i öndvegi sitja
Baldr bróður minn.

Ef allir hlutir
í heimi hann gráta,
skal hann fara til ása aptr;
enn ef við mælir nökkurr,
eða vill eigi gráta,
þá haldisk hann með Helju.

Sendi Frigg ripti
ok enn fleiri gjafar,
Fullu fingrgull.

Þökk mun gráta
þurrum tárum
Baldrs bálfarar;
kviks né dauðs
nautkak karls sonar;
haldi Hel því er hefir.

Så stærkt kommer versene næppe frem i andre fortællinger. Lige efter kommer den om Lokes fængsling, med laksen, der løber mellem hav og fos. Den har da sit slående norske eller islandske mærke. Docent Grundtvig har jo ikke imod, at lade fortællinger være norske. Jeg tror ikke han taler særlig om denne. Hentydningerne i Vølvespå, Vegtamskvide, og Øgesgilde stemmer atter fuldstændig med fortællingen. Og uagtet fortællingen er norsk, hviler den nok på et kvad af form som Trymskvide (*fornyrðalag*); om de stave, der findes, ikke fører til

så klingende vers som tit i fortællingen om Balder, så kommer det vel af, at ordene er mindre vel fulgt; som

fal sik í fjalli

[Loki] í laks
líki brá sér,
ok í Fránangrs forsi
falsk hann [þá].

Hugsaði fyr sér,
hverja vél
til mundu finna
í forsi hann at taka.

Enn fyrir
Loki fór;
legsk niðr milli steina;
drógu net yfir;
kendu þeir,
at kvikt var fyrir;
fara í annat sinn
upp til fors.

Nu de fire fortællinger om Tor, dem hr. docenten kalder »norske« og »allegorisk-eventyrlige« (altså det sidste i anden betydning end alle myther). Kunde nogen af de fire mistænkes for at være rent prosa-eventyr i sen form, måtte det være den om 'østerfærden' til Udgårdeloke. Men nu stadfæstes dèn netop, og det i særlige træk, ved de to viser, som ene blandt alle et öjeblik kunde friste til mistanke om dansk oprindelse, Øgesgilde og Hårbardsvise. I begge nævnes den forsmædelige 'østerfærd' og opholdet i handsken, i Øgesgilde tillige de hårde bånd om Skrymes madpose,

og proviantnøden. Endvidere kan ikke tvivles om, at et kvad af form som Trymskvide ligger til grund; såsom:

Vígði hann stökur;
stóðu upp hafrar;
var annarr haltr
eptra fœti.

Herði han hendr
at hamarskapti.

Báðu sér friðar,
buðu at fyrir kvæmi
allt þat,
er áttu þau.

Sefaðisk hann,
tók í sætt börn þeirra,
ęr ey þjóna Þór,
Þjalfi ok Röskva.

Batt alt i bagga,
á bak sér lagði;
steig um daginn
heldr stórum.

Stóð hann upp,
[steig fœti at];
reiddi han hamar
hart ok títt,
ljóst hánum ofan
á hvirfil miðjan;
sökk hamars muðr
í höfuð djúpt.

Miðnátt er nú,
ok en mál at sofa.

Hljóp at hánum,
ok hamar reiddi,
ljóst á þunnvanga[1],
er vissi upp.

þola kögursveinum
köpryrði.

Meiri muntu vera,
enn mér lízk þú.

Sá skal ganga
á golf fram,
er Logi heitir,
ok sín við Loka freista.

Hljóp köttr grár
á golf hallar.

Lágr er Þórr,
ok [heldr] lítill.

Sjám fyrst;
hvar er fóstra mín?
kallið hingað
kerling Elli;
fáisk hann við hana;
fellt hefir hón menn,
er eigi mér litusk
ústerkligri.

---

[1] Staven kan stå i 2det sammensætningsled, t. e.:

Ofr*g*jöld fá	
gumna synir	(2 Sigurdkv. 4).
myni þér ó*g*ott um gala	(Øgisdr. 31).
ó*l*eiðastan lifa	(Skirnesm. 19).
ein*v*aldi vera	(Fåvnesm. 38).

Gékk í höll
gömul kerling.

Svá fór enn
fang þat;
knúðisk hann at fangi;
því fastara stóð hón;
varð hann lauss á fótum,
ok eigi lengi,
áðr féll á kné
fœti öðrum.

Eigi mun Þórr
þurfa at bjóða
fleirum mönnum
fang á höll.

Þar er þú sátt
setberg hjá höll,
þrjá dala,
einn djúpastan.

Engi hefir orðit,
ok engi[1] mun verða,
at eigi komi elli
öllum til falls.

---

[1] Samme ord eller ordrod til to stave er hyppigt:

Vel keypts litar
hefi ek *vel* notit. (Håvam. 107).

Heill þú farir,
heill þú aptr komir (Vavtr. 4).

Mál er at *þylja*
*þular*stóli at (Håvam. 111).

Fortællingen om Tor og Gerrød medgiver ligefrem to vers af det kvad, den uddrager, et kvad i *ljóðaháttr*. Til begyndelsen af fortællingen, historien om Lokes uheldige flyvetur, kunde man måske falde på, at forfatteren tillige havde brugt kvad af form som Trymskvide (*fornyrðalag*):

Eigi hafði hann Mjöllni,
eða megingjarðar,
eða járngreipr;
enn því olli Loki.

Flaug sér at skemta
með valsham Freyju.

Settisk á höll,
sá inn umm glugg.

Leit í móti
ok mælti þá,
at fuglinn skyldi taka,
ok fœra hánum.

Sá ek ok þagðak,
sá ek ok hugðak (Håvam. 111).

*Sig*rúnar þú skalt rísta,
ef þú vilt *sigr* hafa (Sigrdr. 6).

Ræð ek þér nu Sigurðr,
enn þú *ráð* nemir (Fåvnesm. 20).

Annarr of nætr sefr,
enn *annarr* of daga,
ok *kemsk* þá vættr, ef þá *kom* (Fjølsvm. 16).

Báðir vit komumk,
eða okkr *báða* tekr (Skirnesm. 10).

Beindi hann flug,
spyrndi við fast[1];
váru þá fœtr
fastir [at . . .]

I fortællingen om Tor og Rungne er (som i den om Vølsunger) stave (som: *lopt ok lög*; *jafngóðr með jötnum*; o. a) sparsomme; vers kan ikke let uddrages, uden det skulde være:

Ásgarði mun ek sökkva
ok öll guð drepa,
nema Freyju ok Sif
mun ek fœra heim.

Ása öl
mun ek allt drekka.

---

[1] Stav kun på sidste tonestavelse er hyppigt:

Heldr þú hana *e*ina
látir med ása sonum (Øgesgilde 1).

Í Gýmis görðum
ek sá *g*anga (Skirnesm. 6).

nær þú á *þ*ingi
munt inum *þ*roska (Skirnesm. 38).

En þeim *s*jalfum
Sigrún ofan (1 Helg. Hund. 30).

Skríðiat þat skip
er und þér *sk*ríði (2 Helg. Hund. 30).

Ellers kunde i linjerne ovenfor *flug* og *fast* også stilles forrest.

Norðan hefik vaðit
yfir Eli-vága[1];
bar ek í meis
á baki Örvandil
ór jötunheimum;
ok þat til jarteikna
. . . .

Men den stadfæstes i Øgesgilde og i Hårbardsvise, hvor stenhovedet omtales. Fortællingen har intet, som kunde vække mistanke, aldeles intet særlig «allegorisk-eventyrligt». Den er i smag med alle Tors-sagn, såsom dem i Trymskvide og Hymeskvide.

Fortællingen om Tor og Hyme har i og for sig intet mistænkeligt. Men den afviger stærkt fra Hymeskvide. Men atter her får fortællingen forrang for det lævnede kvad, der åbenbart er fra meget sen tid, stygt, upoetisk, klangløst, aldeles forskelligt fra de andre i tone, stil, og udtryk, fyldt med kunstige omskrivninger, 'kenninger', uskikket til mundlig overlevering gennem lange tider, uden det netop skulde være på Island, under de særlige, mere 'literaire', forhold.[2] Det er vel snarest forfattet på Island. Det kræver enten, at fiskeriet falder för 'østerfærden', eller at Tjalve og Røskva ikke var med på 'østerfærden'. Begge dele bliver forvanskning. Det forbinder rimeligvis med urettè fiskeriet med kedelhentningen, og skiller rimeligvis med urette uheldet med bukken fra østerfærden. Det taber netop i vægt ved at Snorre ikke følger det. Han har vistnok brugt et andet kvad, et af ægte folkelig form, og

---

[1] Smlgn. note s. 243, 246.

[2] N. F. S. Grundtvig kalder det: «en sildefødning, suröjet, svulstig, og smagløs, omtrent som Ravnegalderet». Selv docent Sv. Grundtvig ytrer sig ikke aldeles uvillig til at holde det for norsk.

af samme slags som Skirnesmål; vers klinger vistnok igennem, såsom:

lítil mun at þér
liðsemd vera,
er þú ert ungmenni eitt.

á vastir erum komnir,
er vanr emk at sitja,
ok draga flata fiska.

fœrði hann á lopt;
falmaði þá
jötunn agnsaxi til.[1]

sökkðisk í sæ.

lifir ok liggr í umsjá. [?]

setr við eyra Ými.

De andre fortællinger mindes jeg ikke, at hr. docenten omtaler særlig. Den om Suttung stadfæstes af Håvamål, og vel også ved udtrykket *sónar dreyri* i Hyndlas vise og andre steder[2]; den om Tjasse af Øgesgilde; den om borgbygningen af Vølvespå og Hyndlas vise; den om Fenre af mangfoldige hentydninger, især i Vølvespå og Øgesgilde; den om klenodjerne ved hentydninger i Grimnesmål. Også

[1] Denne versart kan ikke let væntes i fortælling i digterens egen mund (se dog Vavtr. 5). Verset her kunde på en eller anden måde tænkes lagt i munden på en af digtets personer.

[2] selv om det lejlighedsvis bruges på misforstået måde, med forglemmelse af, at det egenlig betyder: drik af karret Són.

i disse fortællinger træder hist og her versene frem, som i beskrivelsen af lænken Glépne, der er et velbekendt også andetsteds overleveret vers; eller scenen, hvor Lokes læber rimpes, hvori stave træder frem, såsom:
*d*œmdu þeir, at *d*vergr ætti; .. bauð *L*oki at *l*eysa höfuð; .. er hann *v*ildi taka hann, var hann *v*its fjarri; .. *L*oki átti skúa, er hann rann *l*opt ok *l*ög; .. vildi *h*öggva af Loka *h*öfuð; .. hann átti *h*öfuð en eigi *h*als; .. vil stinga *r*auf ok *r*ifa saman; .. *b*etri er alr *b*róður míns; .. *r*ifjaði saman, ok *r*eif ór æsunum ..

Selvfølgelig er der enkelte småuoverensstemmelser mellem fortællinger og kvad, ligesom mellem kvad indbyrdes, som når det i fortællingen er Odin, men i Hårbardsvise Tor, der kaster Tjasses öjne på himlen. Men i det tilfælde, hvor der er væsenlig strid mellem fortælling og kvad, næmlig i historien med Hyme, dèr har netop fortællingen forrang. At Hårbardsvise skulde have forrang for fortællingen, er ligeledes alt andet end en afgjort sag. Også mellem kvad indbyrdes indtræder væsenlig, og langt væsenligere, strid, som, mellem Vølvespå og Vavtrudnesmål, om tiden efter Ragnarok[1].

Der kan da aldeles ikke være tale om modsætning mellem kvadene under ét og fortællingerne under ét, endsie om modsætning af den art, som hr. docentens lære kræver. Den falder sammen. «Tappen» kan ikke holde. Fortællinger og kvad danner som mythologiske kilder én tætsluttet masse. De giver norsk mythologi. Men dèn kan ikke have været væsenlig forskellig fra den danske, ja den var som bekendt ikke så overmåde forskellig fra den tyske.

---

[1] Herom har jeg talt i min gudelære og Edda-oversættelse; smlgn. Hamiltons nordiske tidskrift, årgang 1867, s. 649.

Norsk og islandsk natur

træder, som bekendt, tydelig frem i kvad og fortællinger.

Docent Grundtvig lader sig ikke skræmme af så lidt. Har digterne fjældland for öje, henviser han til Møns klint og Kullen![1] Det gælder blot om altid at svare noget.

Det er sandt, at den blotte nævnelse af fjælde ikke altid i og for sig kan bevise, at et kvad er norsk eller islandsk (svensk har vi aldrig grund til at tænke på). En dansk kunde tale om fjælde, når han tálte om Norge. Det er rimeligt, at danske ligesom norske tænkte sig Jættehjem som bjærgland. Men fjældnaturen træder frem på sådan måde, at ingen uhildet vilde falde på andet end at høre nordmænds eller islænderes røst. «De våde fjælde», «de mørke lier», «de bratte fjældkløfter», «örne, der fisker mellem fjælde», «fosserne», «laks i fosserne, mellem fos og hav», «fyrr», «birk», «jökler», «de glymmende (drönende) jökler», «hede kilder», mødig færd «ad fjæld og fjord», «at hente rensdyr på glatte tøfjæld», alt det hæver enhver tvivl. Aldrig står Sæland eller Jylland for öje; aldrig bøg, rugmark, klitter. Altid Norge og Island.

Blandt gudekvad har Vavtrudnesmål, Trymskvæde, Vegtamskvæde ingen bestemt fingerpeg af denne art. At Trymskvæde omtaler bjærge, kan ikke regnes så nöje. Prosaindledningen til Grimnesmål, der vel er uddrag af tabte vers, taler om en 'helle', d. e. fjældhule. Vølvespå har fosser, og örnen, der fisker mellem fjælde, og de hede kilder; disse peger til Island. Hymeskvæde taler om Jættehjem, men med åbenbar norsk eller snarere islandsk indbildningskraft: «glymmende jökler», *hölkn*, *hreysi*, *holtriða*

---

[1] s 75 f.

hverr, *hraunhvalir*, *háfjall skarar*, og ordet *hrein-galkn*. Skirnesmål har «de våde fjælde»; dette også ellers stående udtryk peger til Norge, og mest til vestsiden. I Øgesgilde «skælver alle fjælde» ved Tors nærmelse; altså bor Øge ikke på nogen dansk ø. Tors proviant i Hårbardsvise, har havre[1] og sild, peger ikke nærmest til Danmark.

Hávamål har det aldeles afgörende «fare ad fjæld», «fare ad fjæld og fjord», og i indskuddene «hente rén på tøfjæld».

At Helge Hjörvardsönskvad omtaler Norge som fjældland, er uvedkommende, da enhver dansk måtte vide, at Norge var fjældland.

I de andre Heltekvad er scenen Danmark, og andre Østersølande, og Tyskland. Den blotte nævnelse af tyske bjærge («Rinens fjælde») viser kun kendskab til virkeligheden. Men norsk natur må ikke komme frem. Fjælde i Danmark og Nordtyskland må ikke være. For isåfald er digtene aldeles uimodsigelig forfattede af nordmænd og islændere, der glemte virkeligheden, som de forresten godt kendte. Nu «springer laksen over mangen fos» (Sigurdkv. II); Svipud og Svegjud flyr «ad duggede dale og mørke lier» (Helg. Hund. I); Gudmund klatrer «i bratte fjældkløfter» (Helg. Hund. II); Gudruns sönner drager «over de våde fjælde» (Hamdesm.), Sigurd «over rimslagne fjælde» (Fåvnesm.); Brynhild spaserer ene «mellem is og jökler» (Sigurdkv. III); Gudrun vil så gærne «brændes som birkeved» (Gudr. II.), hvor en dansk dame snarere havde tænkt på bøgebrænde eller tørv; Gudrun ligner sig selv ved «en fyrr uden kviste», hvad en dansk dame eller dansk digter

[1] Således oversættes *hafra* her af alle; han havde heller ikke ellers bukkene i madposen.

ikke vilde sagt for alt i verden; Vølund bruger fyrrebrænde[1]. Man må virkelig undskylde nordmændene, når de ikke i alt dette ser slående prøver på dansk phantasi.

At versene i første del af Hervars saga, der gærne oprindelig kan være danske, ikke har andet end hvad der kan passe på Danmark, beviser ikke noget, da scenen er Danmark (Samsø), som nordmændene kendte.

Rigsmål, der udelukker sig selv fra Danmark, fra «Dans» land, som omtales som fremmed land, har «rejse over rimslagne fjælde», er altså norsk (eller islandsk).

Sprogform.

I Island og dele af Norge blev forlyd *vr* til *r*, vel omtrent fra 10de århundred af. I dele af Syd-Norge siges endnu *vr (vrang, vrei)*.

r for *vr* i 'stave' er da afgörende bevis for norsk-islandsk oprindelse og sen tid, men et bevis, som ikke kan blive hyppigt i viserne, da kun meget få ordrødder begynder med *vr*, og af dem kun forekommer fem eller seks i alle kvadene tilsammen.

vr i «stave» er selvfølgelig ikke bevis for dansk oprindelse eller gammel tid. *vr*, og *r* for *vr*, i samme kvad viser nærmest overgangstid (10de årh.?), medmindre vers er optaget fra ældre digte, eller ældre ordformer er brugt ved vilkårlig efterligning af ældre brug[2], som i Sol-

---

[1] «*Sviþjóð*» i prosaindledning til Vølundskvadet er vel ugyldigt: snarere kunde det være *Þjóð*.

[2] «Nú er þat kallat vindandin forna í skaldskap; því at þat er nú ekki haft í norrœnu máli» — d. e. «Nu kaldes dét gammel *v*-udtale i skaldskab; ti i norrøn (norsk) tale findes det nu ikke» — siger Olav Hvítaskald i tillæggene til Snorres Edda; han giver et exempel, som han henfører til Egil Skallegrimsön:

*v*rôngu *v*arar gungnis

sangen[1], fra senere kristen tid, hvor *[v]reiðiverk* og *vunnit* rimer sammen.

Da der ikke behøves tre stave, må der ikke tages hensyn til vers som[2]

reiðr varð þá Vingþórr
er hann vaknaði.

ráku þeir vandstyggva
völlu algrœna.

(hvor *reiðr* og *ráku* ikke behøver at have den ældre udtale *vreiðr* og *vráku*).

Det afgörende og sildige norsk-islandske mærke findes i det mindste i følgende viser:

Hávamál 106	[V]Rata munn létumk rúms um fá.
5[3]	Vits er þörf þeim er víða [v]ratar.
17	Sá ein veit, er víða [v]ratar.
Alvismál 6	Vingþórr ek heiti, ek hefi víða [v]ratat.
Grimnesmál 32?	[V]Ratatoskr heitir íkorni, er renna skal.

Når han siger, at *vr* kun høres i dansk og tysk (»þvíat þýðerskir ok danskir menn hafa *v* fyrir *r*«), og ikke i »norrønt mål«, så er det ikke sandt for hele Norges, men kun for den störste del af Norges, samt for Islands, vedkommende.

[1] Det norske »Draumekvæ'e« er ikke samme kvad; den ene forfatter behøver ikke engang at have kendt den andens digt.

[2] s. 71.

[3] I 5, 17 og Alv. 6 vilde ved udtale *vr* komme en stav formeget i 2den linje, hvad rigtignok ikke er aldeles uhørt.

Gripesspå	26	Vilkat ek [v]reiði	
		ríks þjóðkonungs.	
	36	[V]Ratar görliga	(hratar?)
		ráð Sigurðar.	
	49	Mun fyr [v]reiði	
		rík brúðr við þik.	

Atlemål

hr. Grundtvig har nævnt 4 exempler (s. 71), og regner derfor dette kvad for norsk.

Øgesgilde, Helge Hjörv., Helge Hundingsb. II, Sigrdrífumál, Atlekvide } [*v*]*róg*, [*v*]*rægja*, se exemplerne hos docent Grundtvig s. 72; jeg holder dem for bevisende, skönt også svensk har *röja*[1].

Dette er særdeles meget efter omstændighederne, da forlyd *vr* er så sjælden[2]. Exempler, seks gyldige, på det modsatte, *vr* i [*v*]*reiðr* og [*v*]*reka* rimende med *v*, giver hr. docenten (s. 71) fra: Håvamål, Vavtrudnesmål, Øgesgilde, Fåvnesmål, Atlekvide. Altså findes begge dele sammen i det mindste i Håvamål og Øgesgilde, foruden Atlekvide, hvortil endnu må föjes Sigrdrífumál, da v. 27 har: *hvars skulu* [*v*]*reiðir vega*, som bliver 7de exempel, (om der er fler, véd jeg ikke).

I Hårbardsvise bruges vedhængt kendeord tit, omtrent som i islandsk prosa. Den er altså meget ung. De andre (såvelsom »skaldekvad«) afholder sig næsten altid fra dette kendeord, hvad dog ikke i og for sig viser höj ælde, da poetisk stil skyr kendeordet. — Også Øgesgilde har

[1] indkommet i cancellistil fra Norge i unionstid? eller fra de nordsvenske provinser med norsk befolkning?

[2] Er det sikkert at *rök* i *rökstóll* (Vølvespå; rim: *regin*) kommer af *rekja*, og ikke af [*v*]*reka*?

alt andet end gammelt præg, skönt den vist er langt ældre end Hårbardsvisen. I dem begge forsömmes stavene somtid. Altså kan ikke bevises, at de har optaget vers fra langt ældre (eller fra tyske) kvad i

Hårb. 24 Óðinn á jarla
er í val falla.

Øg. 10 Rístu þá Viðarr,
ok lát ulfs föður.

hvor stavrim vilde kræve *Vóðinn* og *vulfs*; stavene kan netop være forsömt[1]. — Hvis alle viserne havde været overleveret «ord til andet» som i den skrevne form gennem «mange århundreder», lige fra «mellemste» eller endog «ældste jærnalder», måtte slige exempler som disse to findes allevegne, ikke at tale om andre ting, som så måtte findes.

Vølvespå har ord komne fra latin: *tafla (tabula)*, *dreki (draco)*; ligeså Vølundskvide: *gim (gemma)*, der mulig også

---

[1] Næppe er stav i *er*. Ligeledes i Skirnesmål (v. 1), Håvamål (v. 21), Sólarljóð (v. 76, to gange) haves exempler på forsömmelse af stavene i de to første linjer af den trelinjers halvstrophe. — I Øgisdrekka v. 14 haves exempel på den frihed at forbinde de tre linjer ved én stav i hver:

veit ek ef fyr *ú*tan værak,
sem fyr *i*nnan emk
*Ø*gis höll um kominn.

I Øgisdrekka v. 2 kunde lignende frihed synes brugt, dog med dobbelt stav i hver af de to første linjer:

*á*sa ok *a*lfa,
er hér *i*nni *e*ru,
mangi er þér í *o*rði vinr

men snarere skal vel *mangi* rettes til *engi* (næppe *orði* til *vorði*); så bliver strophen regelret, bortset fra tilsyneladende 4de stav i 2den linje, en ellers ikke just uhørt unöjagtighed.

er tilstede i Vølvespås *Gim-lé*? Det latinske ord *kalkr (calix)* forekommer i Hymeskvæde og i flere af heltekvadene.

Om ęt og andet ord i heltekvadene skulde være tysk (*berfjall: bärenfell?*) tör jeg ikke afgöre, men finder det mindre rimeligt.

Ved hjælp af navnene har man[1] for længe siden godtgjort, at Vølsunge- og Gjukunge- og Vølund-sagnene er lånt fra tyskerne. *Erpr* (der er to af det navn) er tysk form for *Jarpr* (jævnfør *jarpskamr* i Hamdesmål). *Hamdir* er taget af tysk form *Hamideo*, og vilde med nordisk form hedt *Hamþýr* eller *Hamtýr*[2]. *Hlöðvér* er fordrejet af tysk *Hlôdwic*, *Hluodwic*, *Ludvig*. *Sin-* i *Sin-fjötli* af tysk *Sindar-*, *Sintar-* (gammel-höjtysk egennavn: *Sintarfizilo*). *Guthormr*[3], der ikke synes at kunne være nogen nordisk form, er vel fordrejet af *Godomar*, og siden fra tyske sagn kommet i brug i Norden. *Jónakr* lyder unordisk og er måske fordrejet af en tysk form, der svarer til det nordiske navn *Ónarr*. Forholdet mellem *Sigurd* og tyskernes *Sigfrid*, *Vølund* og tyskernes *Wêland*, *Wieland*, viser lån fra en af siderne; altså, sammen med de andre navne, og fordi der overhovedet slet ikke bliver tale om, at disse sagn kunde være lånt fra Norden til tyskerne, kommer også disse to til at vise lån fra tyskerne til Norden. *Völundr* vilde, hvis det ikke var lånt, på tysk hedt *Waland*, og *Sigurðr* i samme tilfælde *Sigwart*. Ikke få hidhørende navne, som *Welisung*, *Nibelung* (*Nebelong*), *Sintarfizilo*, *Wieland*, *Sibicho*, *Heimo*, *Schade*, *Brede*, har været, og er tildels endnu,

---

[1] J. Grimm, Müllenhoff, Raszmann.

[2] Jvnfr *Anguntýr* med oldengelsk *Ongenþeow*.

[3] Forskelligt fra det ægte nordiske *Guðormr*, *Gormr*. — *Guthormr* skrives også *Guttormr*.

i virkelig brug hos tyskerne, uden tillige at være det hos skandinaverne[1]. — Sprogforholdet er i denne sag aldeles afgörende.

Form, fremstilling, stil, udtryk, m. m.

Brug af de to oprindeligste versarter *(fornyrðalag, ljóðahátr)* beviser ikke i og for sig höj ælde. Man blev ved at bruge disse former sammen med de yngre, der galdt i de slags kvad (hæderskvad), hvor forfatternavn fastholdtes. Solsangen (i *ljóðahátr*) er først fra kristen tid, og sikkert ikke fra den allerførste kristne tid. 'Hrafnagaldr Óðins' er måske så ungt, at der slet ikke kan blive tale om det her.

Den noget strammere versform i Hymeskvide, hele formen og den slette tact i Hamdesmål, Atlekvide, og Atlemål (om man ellers vil kalde disse tre for vers), og endelig formen i Hårbardsvisen, viser hen til sen tid. — Jo senere et kvad er, jo mer følger norsk eller islandsk oprindelse af sig selv.

De kunstige søgte 'kenninger' (omskrivninger) viser altid sen tid. De råder i Hymeskvide og i heltekvadene (undtagen Vølundsvisen); Alvismål er en liste på 'kenninger', men ikke almindelige, og åbenbart parodierende. I heltekvadene kommer omskrivningerne[2] på en påfaldende, plump, smagløs, hensigtsløs måde, så man tydelig mærker, at digterne var vant til dem i digtarter, hvor de bedre passede, og at de netop på grund af vanen ikke kunde bare sig for

---

[1] *Hlöðvér, Ludvig (Guthormr?)* er indførte; vel også *Þjóðrekr.* og naturligvis formen *Didrik.*

[2] Som: *hrottameiðr, naddels boði, brynþings apaldr, hildimeiðr, lindar vdði, hörgefn, vdr gulls, mörk menja, eldr ormbeds, benvönd, eggleiks hvötuðr, hlíðfarmr Grana, rógmalmr, skókr bituls, geirnjörðr, dolgviðr, gylfi, ægir,* o. s. v.

dem, hvor de aldeles ikke passede. De bedre af gudekvadene er fri for dem.

Også på andre måder viser stil og tone i flere viser til sen tid, som i Hymeskvide og Atleviserne, ogå, om end i noget ringere grad, i Hamdesmål, og 1ste kvad om Helge Hundingsbane. — Flere kvad, som Hamdesmål, 1ste Helge Hundings, 2det Gudruns, viser lyst til omstændelige lignelser og til beskrivelser, der ikke kræves af sammenhængen, men kun skal udmale; begge dele må regnes for yngre, og for tegn på dalende poetisk kunst. — I Vølvespå er der vel stænk af senere smag, såsom i

lætr hann megi hveðrungs
mund um standa
hjör til hjarta.

Docent Grundtvig forsikrer atter og atter, at Vølvespå er ældst af alle kvad[1]. Det er aldeles ubevisligt, og ikke sandsynligt. Jeg for min del helder snarest til at tro, at den er forfattet på Island. Men ialtfald, til den ældste art digte hører den ikke. Den ældste art, eller de ældste arter, haves i to ganske ypperlige kvad, Trymskvide[2] og

[1] Når hr. docenten (s. 99 o. a. st.) lader selve mythologiens vækst kulminere i Vølvespå, så er det i alle henseender en misforståelse. Alt hvad Vølvespå omtaler, forudsætter den bekendt iforvejen. Heller ikke opfinder den ny sammenhæng mellem mytherne.

[2] Den har höjst påfaldende ligheder med den danske og svenske kæmpevise om samme æmne, og kan ligefrem ligge til grund for denne. Dermed er ikke bevist, at den i Danmark og Sverrig har holdt sig lige fra hedenskabet af. Netop hvis den eneste fortælling om guder i kæmpeviseform stammer fra det eneste virkelig gamle episke gudekvad opskrevet på Island, bliver der overvægt af sandsynlighed for, at visen er bragt ned af en islandsk skjald i middelalderen, og derefter omsat i kæmpeviseform. Ellers blev sammentræffet altfor besynderligt. At den i alt fald i Danmark er

Skirnesmål, hvor den enkelte mythe fremstilles ligefrem, og ikke forudsættes fuldkommen bekendt. At samtaleform er yngst af de to, følger af sig selv. Disse slags kvad har desværre ikke været meget i mode på Island. Islænderne holdt mest af de mere så at sige literaire arter (i

---

indført i meget sen tid, tör sluttes af den hårde medlyd i navnet Locke; i overleveret dansk form vilde han hedt Låge. Og da den svenske synes afledt af den danske, bliver indførelse fra (Norge eller) Island så meget sikrere. — Det lykkes i det hele dårlig at at göre kæmpeviser meget gamle. Hvis vi havde mange viser fra 12te århundred, måtte også en del af den mængde, Sakse kendte og brugte, være til endnu. Men vi må nöjes med at sige, at enkelte visers indhold stammer fra danske viser, som kendtes på Sakses tid. — Næppe havde jeg (tidskrift for philologi IV 284) ret i at følge hr. Sv. Grundtvigs mening, at kæmpeviser alt i 12te århundred er ført herfra til Island.

Når hr. Sv Grundtvig i sin nylig udgivne »videnskabelig-digteriske fornyelse« af 25 kæmpeviser tager steder af den svenske og sætter ind i den danske vise om 'Tor af Havsgård', ser jeg ikke, hvorledes dét bliver »videnskabelig« fremgangsmåde; »digterisk« bliver der i dette tilfælde ikke tale om. Jeg fatter heller ikke det videnskabelige eller digteriske i de talrige ordforandringer (t. e. v. 26: *»at retten måtte have sin gang«*). Lige så lidt öjner jeg, hvorfor en viseudgiver vil göre slige vilkårlige ændringer som hr. Grundtvigs t. e. i versene om de tre haner i visen om Åge og Else, eller give tilföjelser som hr. Grundtvigs t. e. til visen om Agnete: eller hvorledes netop slige ændringer og tilföjelser skulde være særlig gavnlige i gamle viser udgivne til »folkelæsning«. Den interese, de vækker som gammeldanske viser, kan kun tabe ved sligt. — Jeg kan ikke bare mig for at ytre, eller gentage et vistnok för udtalt ord: at de smagløse, eller plumpe, eller forargelige (og dem er der ikke mangel på), ikke at tale om de kedelige, ikke skulde udgives som »folkelæsning«. Kun strængt udvalg af det allerbedste kan vinde og gavne mange læsere. Det går her som tit med gamle berömte sager: literairhistorikerne sløver folks naturlige sunde sans og følelse; de kræver lutter agtelse for og lutter henrykkelse over Eddasange, eller kæmpeviser, eller Shakespear, eller Holberg, eller Homer, o. s. v. Men modvirkningen kommer i tidernes løb. Sund sans og følelse lader sig dog lige så lidt bringes til fuld tavshed her som i historien om kejserens klæder.

mangel af bedre ord), repetitions- og katekisations-digte. Vølvespå er en såre sammentrængt, af en ægte digter gennemført, oversigt over hovedpunkter, given i form af propheti, på noget underlig måde, idet vølven enten meddeler Odin hvad han må vide, må mindes, og måske også forudse, bedre, eller også tiltaler alverden, hvad dog ellers ikke var spåkvinders måde, ligesom mytherne heller ikke vil have, at alverden skal vide alting. — Vegtamskvide prøver noget lignende, og urimeligt, med en enkelt mythe. Den tager ordret stykker af Vølvespå og Trymskvide; det viser med stor sandsynlighed, at Vegtamskvide er et sent islandsk øvelses-stykke. Når af de tre eneste på Island nedskrevne gude-kvad i *fornyrðalag*, og i god gammel stil (ikke stil som i Hymeskvide), når af dé tre det ene låner af de to andre, så er det ikke let at tvivle om islandsk forfatterskab. Forfatteren har ret godt opfattet, hvad der var gammel stil; dog kan han ikke bare sig for en meget smagløs 'kenning' *(hróðrbarm)*. — Den vittige, concise, ikke så meget smæde- -som komers-vise, Øgesgilde giver fra et ejendommeligt, aldeles ikke kristent, men sundt, forstandigt, og tillige hélt lidenskabsløst stand-punkt, oversigt over alle «svage sider» ved gudelivet, og lægger med lune og kunst sin håndfaste kritik (tildels indirecte) ind i gudernes snurrige ordskifte.[1] — Lyst til at lade kundskaber paradere gennem en foregiven '*senna*' (ordstrid) har endvidere frembragt Hårbards-

[1] Ordstrid mellem Loke og guderne behøver imidlertid ikke nødvendig at være først opfunden af denne digter, skönt det unægtelig er urimeligt, om Loke bindes for sine uartigheder. Der kunde jo have været en ældre ikke ironisk men alvorlig mythe om en ordstrid, hvorved guderne fik vished for, at Loke var Balders 'rådbane'.

vise[1], et som helhed taget mat og intetsigende product, vistnok islandsk (etsteds låner den en linje fra Øgesgilde, eller en anden og fælles kilde); fremdeles det i sin art ypperlige Vavtrudnesmål; (og desuden Hyndlasvisen[2]). — Grimnesmål er et forrådskammer, oplagssted, for allehånde enkelheder, kundskaber der på den måde skulde huskes; de enkelte dele kan være fra ulige tid. — Alvismål er parodi på hele denne 'literaire' og vel især islandske retning.[3]

Ligesom i de smukke og virkelig nordiske lævninger af kvad i første del af Hervarssaga, og i de ligeledes ægte nordiske småstumper i Rolv Krages saga, findes også i ældre Eddas heltekvad over tyske æmner prøver på den oprindeligste fremstillingsmåde, således i Vølundsvisen, der ikke er så ilde, og begynder med en virkelig poetisk strophe. (Ógså i 2den vise om Helge Hundingsbane[4], der, ligesom 1ste, blander nordiske sagn ind i de lånte

---

[1] 'Motiv' til Hårbardsvise kan ellers gærne tænkes taget fra en del af en eller anden tabt virkelig mythe, hvori Odin og Tor stod imod hinanden.

[2] Jeg skönner ikke, at den behøver at være to kvad. Det hele er lige ynkeligt fra først til sidst. Guder omtales som forbi, altså af en kristen. Visen er vel islandsk.

[3] Særlig kan mærkes lyst til at imponere med kundskaber om ting, der går over andres forstand, som i de vistnok tilsatte, og af samme mand tilsatte, vers: Vavtr. 48-49, Grimn. 21. Af samme art er vel og Vegt. 12 (men aldeles ikke slutningsversene i Vavtr.). — Samme ånd råder i Grógaldr og Fjölsvinnsmál. Når disse to stykker viser slægtskab med visen om 'Svejdal', er derved ingenlunde bevist, at digtningen er ægte hedensk, endsie at den er oprindelig fælles-nordisk. Det er et eget træk, at netop slige afarter og udskejelser har störst tiltrækning for den nyere »literairhistoriske betragtning«.

[4] Den kan naturligvis ikke kaldes samme vise som, eller forbillede for, kæmpevisen om Åge og Else, fordi en vidt udbredt folkelig forestilling om den døde elskers gåen igen, forekommer i begge.

tyske, findes et par stropher, hvor hvert ord er poesi, og ikke spor af den manér, der ellers råder i Eddas heltekvad). I det hele taget hører disse heltekvad til de afledte arter, der forudsætter, at tilhøreren kan sin lectie iforvejen, og det nöje, om han ellers vil følge med. Prophetering, repetition, overblik, blomstrer i de löjerligste former. Hver for sig af de mange hovedpersoner véd, og får til overflod at vide, rub og stub om hvad i ældre grundkvad har været fortalt om hans skæbne. Alting bliver nonsens. Den ridderlige Sigurd besøger altså første gang Brynhild med fuld bevidsthed om, at han narrer hende. Gripesspå og 2det Gudrunskvad er bar oversigt over Sigurds og over Gudruns historie i denne kedelige form. Brynhild og Gudrun smittes af forfatternes vandede ordgyderi. Damerne er formelig henfaldne til oversigter og til afvejelser af deres åndelige og sociale tilstande og standpuncter. De piller selv, uden at væmmes eller undse sig, deres egne hjærtetrævler op til bedste for tilhørerne, aldeles som i moderne tragedier; og de kan lige så lidt som moderne tragedieheltinder sige nogen ting indirecte, eller få munden stoppet, hvor den netop skulde tie. Brynhild bliver afbrudt i sin præken: «meget sagde jeg; mere vilde jeg sige; men døden giver mig ikke mer tid til foredrag». Men hun begynder straks forfra, endnu på vejen til Hel; hun kan ikke engang vænte, til hun får större tilhørerkres. Vi kan tænke os hende i Helhjem repeterende i al evighed. — Er der megen prosa på vers, så er der til gengæld strøt blomster nok rundt om, såsom: «*snör brögð, þau er hæst fara und himinskautum*» (uoversætteligt); «*ár var alda þat er arar gullu; hnigu heilug vötn af himinfjöllum*» (det var tiders morgen, det som örne skreg; sank hellige vande fra himmelfjælde — ved Helges fødsel); «smykkernes mark»

(d. e. kvinden); «sålegrene» (d. e. tæer); «brynjetingstræ» (d. e. helt); «hjælmstav» (d. e. helt); «ravnens liglunde» [?-*lunda?*] (d. e. harnisk); «ormelejets ild» (d. e. guld); «sårvånd» (d. e. sværd); «gid de brændte mig som birkeved»; «lo da Brynhild[1], hele gården dundrede»; «således græd Gudrun, at gæssene skreg derved, de herlige fugle i tunet»; «således slog Gudrun sine svære hænder, at bægrene dirrede i vråen, og at gæssene skreg i tunet»; «således græd hun, at regnen løb ned over knæerne»; «nu er jeg så lille, som et blad er ofte i skovene»; «således var Sigurd, sammenlignet med Gjukes sönner, som han kunde været grön løg voksende mellem græs, eller en höjbenet hjort fremfor hurtige dyr, eller glorødt guld mod gråt sølv»; «*kona varp öndu, en konungr fjörvi*» (konen gav suk fra sig, men kongen livet); *góngu allir ok þó ýmsir hana at letja*» (de gik alle[2], og dog den ene efter den anden, at snakke Brynhild til rette); «*hratt af halsi hveim þar sér*» (hun puffede dem, de omtalte alle, fra sin hals, hver særlig); «kun lidt var Gudrun øldrukken»; «du har tit snydt mig for penge» (*fé opt svikinn*; må Gudrun høre af sin mand no. 2); «*lítt em ek leikinn, lífs tel ek ván enga*» (jeg er en lille smule svegen, jeg siger, der er ingen håb om liv — siger Atle, da hans kone har gennemboret ham); «trøst dig» (siger en af de fornemme damer, der skiftes til at foredrage trøstegrunde for Gudrun, da hun har mistet sin mand no. 1) »jeg har jo mistet fem mænd, ikke at tale om to døtre, tre søstre, og otte brødre»; o. s. v. — Og

[1] Denne uædle tanke, at lade Brynhild le og hovere, skyldes vel den tyske original. — Derimod kunde de lige så uædle tanker i 2 Helg. Hundb. 23, 37, hvor Sigrun håner Hødbrodd, og Helge Hunding, næmt høre til nordiske sagn, der blandedes ind i de tyske.

[2] Hankön.

dog læses bist og her ret smukke stropher (såsom de tre om sejlasen i 2det Sigurdskvad, og nogle få i 2det Gudrunskvad), enten nu samme forfatter har leveret godt og dårligt, eller somtid stykker er optaget fra ældre kvad; således kan t. e. i Fåvnesmål være endel temmelig gammelt, om end langtfra udmærket. — Det følger af sig selv, at her mindre end ved gudekvad kan tales om 'forfatteren'. Helstøbte digte som Trymskvide, Vølvespå, Vegtamskvide, Øgesgilde, Skirnesmål, er sikrere mod at skæres over og slås sammen med andre digte, og kan bedre overleveres fra slægt til slægt.

Det kan jeg næmlig ikke tænke mig, at alle disse heltekvad kunde være folkelige og yndede viser, at de «ord til andet» kunde vandre gennem «mange århundreder», at man aldrig blev ked af disse sagn i denne kedsommelige form, at det var «ældste og mellemste jærnalders» smag, og kunde blive ved at smage godt endnu i århundreder efter. Det der skaffede disse tyske sagn indgang, den mere omfattende, indviklede, spændende handling (såvelsom virkelig poetiske grundtanker), det bliver jo borte i denne sønderhakkende repetition. Den, der kan lectien, kan få noget ud af dem. Men den opvoksende slægt måtte jo lære dem med commentar. Det nærmer sig vel meget til at være 'literairt'. Nej bagved ligger tabte kvad i virkelig folkelig form. Disse her er norsk-islandske repetitionsstykker, og slet ikke gamle. Vældig poesi, som Vølvespå, kan måske fastholdes længe. Den ganske svage og ubetydelige, men naturlige og simple, der lige har nippet til Suttungs mjød, og først ved melodien bliver til noget, som tit i kæmpeviser, den kan fastholdes. Men den søgte, svulstige, hvor den urette mjød mærkes, den kræver idetmindste literaire eller tilnærmesvis literaire forhold for at

holde sig. — Det er ellers påfaldende, at, bortset fra et enkelt gudekvad, har netop tyske sagn fået det mindre naturlige præg. Gudekvad og de få levninger af ægte nordiske heltekvad (som i Hervars og Rolvs saga) er fri for svulst og affectation. Sagtens er de tyske sagn kommen med tysk svulst, og har været mest modtagelige for mer svulst. Men sagen kunde tildels også være, at mange af Eddas heltekvad kunde være affattede af en bestemt skole, og uden stor indbyrdes afstand i tid.

At islænderen, som optegnede heltekvadene, ikke holdt dem for lige gamle, skönnes imidlertid af udtrykket «den gamle» om to eller tre af dem, rigtignok åbenbart meget unge: Hamdesmål, og 2det Gudrunskvad[1] (der lader Sigurd dø i det fri, ligesom Nibelungenlied), og måske 1ste kvad om Helge Hundingsbane[2]. Andre af dem har da måske på nedskriverens tid været temmelig ny. Han kan have tænkt på de andre Gudrunskvad, deriblandt også Guðrúnarhvöt[3].

Islænderne på den tid misbilligede uanstændige sagn. Det er påfaldende, hvor mange af de tabte sagn, som Øgesgilde og Hårbarsdvise hentyder til, skönnes at have været upassende. Dem vilde man ikke meddele nöjere. — Et af disse tabte sagn har spillet på «Læsø», et på «Samsø». Selv om dermed menes virkelige øer i Kattegat, godtgör det ikke, at sagnene (endsie Øgesgilde og Hårbardsvise) var indført fra Danmark, lige så lidt som scenens henlæggelse

---

[1] Synes at menes med «Guðrúnarkviða in forna» i et af prosatillæggene; — Gudr. II har stropher fælles med andre kvad.

[2] Hvis dét kan menes med «Völsungakviða in forna», hvad jo rigtignok ingenlunde er afgjort.

[3] Guðrúnarhvöt har stykker fælles med Hamdesmål.

til fremmede lande i sagn hos Sakse, i og for sig alene, viser fremmed oprindelse.

Heltekvadene har endel fremmede folke- og stednavne, komne med sagnene. Også blandes hélt uvedkommende navne ind, som i 2det Gudrunskvad, Fife i Skotland: »*suðr á Fívi*», syd i Fife, fra norsk eller islandsk standpunkt. — Fra de lånte sagn trængte enkelte navne ind i nordiske sagn og kvad. *Goð-þjóð*, Gud-folk, bl. a. i Vølvespå, er således vist opstået ved misforståelse af et fremmed ord: *Gut-þiuda*, *Got-diet*, d. e. Gote-folk (og kunde sammen med visse oldtyske digte[1] måske vække mistanke om tyske forbilleder for Vølvespå). 'Redgoter' er vist kommet med tyske sagn; det findes bl. a. i Vavtrudnesmål. Dog er det jo tænkeligt, at også skandinaverne kaldte sig goter, redgoter. 'Valland' i Hårbardsvise er snarest taget fra Vølsungesagn. Det fremmede flodnavn 'Rin' er kommet ind i Grimnesmål. Også dette kunde da tyde på, at de fire nævnte kvad ikke er så såre gamle. Ramsen på flodnavne i Grimnesmål kan imidlertid være sat ind bagefter.

Håvamål må omtales for sig. «Fjæld og fjord» m. m. udelukker det fra Danmark. Det udelukkes fra Island ved hofmandsforhold, råd til »*þjóðans barn*», tingforsamling, hvor konge taler. Det er norsk, forfattet i Norge af en nordmand eller islænder. Det låner sagtens hist og her fra ældre kvad. Et og andet kan være sat til, uden dog at tilhøre andre forfattere[2]. I det hele er det åbenbart

---

[1] som 'Muspil' og 'Wessobrunnergebet'. Smlgn. foredrag om nordisk gudetros historie, Stenstrups dansk månedskrift 1867.

[2] Afvigelser i versform kommer ikke altid ved indblanding fra andre digte. En lille tilföjelse kan göre sekslinjers til ottelinjers vers.

én skjalds arbejd. Der går ens tone og tænkemåde, samme mådelige moral, gennem de forskellige dele. Helt igennem er det almindeligvis mat og ubetydeligt, har få tanker i mange ord. Livligt bliver det ikke let, uden hvor de ægte hofmandstanker kan komme frem, særlig hvor kvinden kan omtales på en letsindig og tillige bitterbesk måde. Heri er hans tanker ikke de folkelige gammelnordiske. Ellers

---

— I *ljóðahdttr* findes i håndskrifter to slags udvidelser: 1) den, hvorved almindeligt *fornyrðalag* kommer frem, idet tildigtet 4de linje danner versepar med 3dje linje 2) den, hvorved tilsat 4de linje er bygget ligesom 3dje, og er at opfatte som ændringsforslag (variant at vælge efter behag), såsom

Gáttir allar,
áðr gangi fram,
um skoðask skyli,
um skygnask skyli. (Håvam. 1).

Åsa ok alfa,
er hér inni eru,
þú ert við víg varastr,
þú ert við skot skjarrastr. (Øgisdr. 13)

i hs står *ok við skot skjarrastr*, idet skriveren ikke har gengivet linjen som blot variant. — Ellers var der måske en mulighed for hist og her at holde begge slags udvidelser for ægte (altså slippe fra at vedtage tildigtning og omdigtning) næmlig hvis den gisning var rigtig, at melodierne til *ljóðaháttr* udfyldte en linjes tidsmål med strængespil efter 3dje og efter 6te linje; sangeren kunde da måske lejlighedsvis tage sig den frihed at ledsage også disse tacter med ord (smlgn. tidskrift for philologi IV 290). På ingen anden måde er det muligt i folkelige kvad at frælse nogle af udvidelserne, da vi ikke kan tvivle om, at de gamle viser var til at synges, og at der var melodier til dem. Det forstår sig, at senere producter, fra mere literair tid, (samt måske trylleformler) kunde tænkes affattede uden hensyn til sang, og at derfor især i Eddaheltekvadene stropher, der går over målet, kan være hélt ægte, hvorledes vi så tænker os melodierne til *ljóðahdttr* og *fornyrðalag*.

kan han være nordisk, som i det bekendte vers (hvis det er hans)

deyr fé,
deyja frændr,
o. s. v.

mindre overfor falske venner; der er han hofmand:

Véd du, om ven du har,
som du vel tror,
og vil gavn og gammen af have:
sjæl skal du med ham blande,
og gaver skifte,
fare at finde ham tit.

Om en anden du har,
hvem du ilde tror,
og vil dog nytte af ham nyde:
favrt mod ham skal du lade,
men listigt tænke,
og gælde ham løst med lögn.

Så er det og med den,
som du ilde tror,
og om hvis hjærte du tvivler:
smile skal du til ham,
ej sige hvad du mener,
og give som du får.

Her er han ikke så mat som ellers; for her ligger personlige forhold bagved. Men bedst får han dog munden på gled, når han skal sige sin hjærtens mening om fruentimmer:

Om aftnen skal dag roses,
kone, når hun brændt er,
klinge, når prøve den stod,
mø, når gift hun er bleven,
is, når over man er kommen,
øl, når det drukket er.

Møens ord
skal ingen mand tro,
ej heller hvad kone kvæder;
ti på snurrende hjul
blev hjærter dem skabt,
falskhed i brystet dem lagt.

Så er kvinders gunst,
de evindelig skiftende,
som at køre på is
med uskærpet hest,
med ilde tæmmet,
med to-års fole[1].

Bart jeg nu mæler,
ti dem begge jeg kender:
lumsk er manden mod kvinden;
da taler vi favrest,
når listigst vi tænker;
så narrer man udlært hjærte.

Favrt skal mæle
og gaver byde

[1] læs: *á ísi hálum — ok sé tamr illa .— teitum tvévetrum.*

den som pigegunst søger,
rose hendes krop,
den lyse tærnes;
den får som slesker.

Han har imidlertid ikke haft held med denne theori. Han har gjort visse uheldige erfaringer:

Det råder jeg dig,
og mit råd du følge,
gavn er det at følge det:
af kvinde kyndig
i alskens trolleri
lad aldrig dig favne.

Så hun det mager,
at ej du gider tænkt
på tinget og førstens tale;
føde du søger ej,
og ingens gammen;
sorgfuld du ganger at sove.

At disse vers, spredt om i Håvamål, er alle af én forfatter, kan man nok mærke, og at de slibrige vers om Odin og om Gunlød heller ikke hidrører fra nogen anden end netop ham. Men vi vil ikke med hr. docenten lade dette være «ord til andet» den «ældste og mellemste jærnalders» danske tænkemåde. Det er en enkelt, noget udlevet, norsk hofmands, måske ikke engang en hednings, livsopfatninger og hjærteudgydelser.

Når heltekvadene, ligesom de låner fra hverandre indbyrdes, også hist og her[1] må siges at have Håvamål

[1] 2 Sigurdkv. 25, Fåvnesmål. 17; vel også Sigrdrífumál.

for öje, så viser det yderligere deres norsk-islandske hjemsted, samt forholdsvis sene affattelsestid.

De forskellige småting (foruden hvad för er nævnt, såsom om lignelser, beskrivelser, geographiske navne), der viser sen tid, behøver ikke yderligere at dvæles ved. Som exempler nævnes, at heltekvad taler om at lægge líg i kiste og voksdug, om at «vandre til andet lys»[1] (kristen talemåde, hyppig i oldengelske digte); at hævn mod frænder frarådes, fordi tilgivelse gavner efter døden.[2] Grógaldr nævner 'kristen kone'.

Tyske sagn.

De för omtalte sprogbeviser for, at heltesagnene i ældre Edda (fraregnet de forvanskede nordiske bestanddele i Helgeviserne) slet ikke er nordiske, men tyske, kunde egenlig være nok her. Jeg tilföjer dog i yderste korthed endnu et og andet, hvorved jeg nødes til at forudsætte noget kendskab til sagen hos læseren.[3]

Den islandske eller såkaldte «nordiske» form af disse sagn findes i Eddakvadene, hvor vi ikke véd, hvormeget i

---

[1] Atlamál.

[2] Sigrdrífumál.

[3] Næm oversigt over sagnenes islandske form er den korte klare fortælling i yngre Edda. Næmt hjælpemiddel er Munchs 'nordmændenes ældste gude- og helte-sagn'. — Hovedværker er: Müllers sagabibl. bd. 2. W. Grimms deutsche heldensage (samling af kildesteder). Raszmanns deutsche heldensage. Afhandlinger af Müllenhoff i Haupts zeitschrift f. deutsches altertum bd. 10 og 12. Beauvois' histoire légendaire des Francs et des Burgondes (godt uddrag af kilderne; den lille historiske afhandling falder sammen, dels ifølge sproglige grunde, dels fordi Helgeviserne, da de indblander nordiske sagn, ikke kan komme til at bevise noget i historisk henseende om frankerne; dette tyske folk lader Beauvois komme fra Skandinavien).

de små prosatillæg er taget af tabte vers og kvad. Fortællingen i yngre Edda er kort uddrag af kvadene. Vølsungesaga er en bred, ikke synderlig vel affattet, fortælling efter kvadene, og bruger enkelte tabte.

Sagnet hos tyskerne findes i utallige kilder lige fra Jornandes til nu, dog at de ældste, som Jornandes, Hildebrandslied (9de årh.?), angelsaksiske digte (10de årh.), kun giver stumper og tilfældig omtale. Hovedkilder er Nibelungenlied og Didrik af Berns saga, den sidste skreven på islandsk i 13de århundrede efter nordtyske sagn og sange. Ellers er der stor mangel på nordtyske kilder i middelalderen, dog at de danske og svenske kæmpeviser (om Sivard Snarensvend, Didrik af Bern, o. a.) hører herhen, da de har lånt æmnerne fra sakserne, ligesom Didrikssaga.

Det er kun den islandske form (i Eddaerne og Vølsungesaga, m. m.), som nordiske lærde har søgt at få stemplet som «nordisk», som ikke lånt fra tyskerne. Didrikssaga og kæmpeviserne[1] har der ikke været tale om at frælse, da de netop følges med selve de tyske kilder i modsætning til de islandske. Forfatteren til Didrikssaga gör selv rede for sine kilder. Næsten alle tyske granskere, og enkelte nordiske, mener derimod, at også den islandske form er lånt fra tysk, men tidligere.

Efter den islandske sagnform var der en kong Vølsung, sön af Rere, sön af Sige. Vølsung havde sönnen Sigmund, især bekendt af de ugærninger, han øvede sammen med Sinfjøtle, hans sön og søstersön. Sigmunds sön Sigurd fødtes efter faderens død og i fremmed land (Danmark). Han dræber ormen, vinder skatten, besøger kong

[1] undtagen et par, hvorom siden.

Atles søster Brynhild, kommer til Gjukungerne, som i enkelte kvad kaldes Nivlunger (Gunnar, Högne, Guttorm), glemmer Brynhild, ægter Gjukungernes søster Gudrun, hvis moder heder Grimhild. Han hjælper Gunnar til at få Brynhild, men ved en list, som hun hævner ved at ægge svogrene mod Sigurd; den yngste, Guthorm, dræber ham i sængen, efter andre kvad i det fri, da han var reden ud. Brynhild dræber sig selv. Gudrun giftes med Atle. Han overlister og tilintetgör Gjukungerne. Gudrun dræber til hævn hans to sönner (den ene heder Erp[1]), og, bagefter, ham selv, hvortil hun (efter Atlemål) får hjælp af en sön af Högne. Hun giftes 3dje gang, med kong Jonakr, og hendes datter Svanhild med gotekongen Jörmunrek, der af skinsyge lader Svanhild trædes ihjel af heste. Gudrun ægger sine og Jonakrs sönner Hamde og Sörle, og deres stebroder Erp, til hævn; på vejen dræbes Erp af de to andre, der selv omkommer i angrebet på Jörmunrek, efter at de har afhugget hans hænder og fødder.

I den ikke islandske sagnform heder Sigurd: Sigfrid[2], og Gudrun: Grimhild, Krimhild, medens hendes moder har andre navne. Hagen(e) (= Högne) er ikke i dem alle broder til Gunther (= Gunnar), men følges altid med Nivlungerne. Brynhild er ikke mer søster til Atle, Etzel. — I tildragelser er følgende hovedafvigelser: Begyndelsen, om Sigmunds fædre, er glemt (hvorimod et angelsaksisk digt endnu taler om Sigmunds og Fitelas, = Fjøtles, ugærninger). Ikke Godomar men Hagen dræber Sigfrid, da hån drikker af en kilde i skoven, efter at være stået af hesten (men

[1] som i Didrikssaga.

[2] Dog omsætter Didriks saga dette unordiske navn til Sigurd, og kæmpeviser til Sivard.

efter Hans Sachs: sovende i skoven). Brynhilds selvmord er gået ad glemme. Ikke Atle, men Grimhild (= Gudrun) står Nivlungerne efter livet. Hun vil, mod Atles vilje, hævne sin første mand. Det lykkes hende, især ved hjælp af kong Didrik af Bern, som fordreven (af Sibike, eller af Otakar, eller af Ermenrik) opholder sig hos Atle. Efter kampen forbitres Didrik over Grimhilds grumhed og hugger hende midt over. En sön af Hagen tager hævn på den temmelig uskyldige Atle. Gudruns 3dje giftermål mangler altså, så hun får ikke med Ermenriks død at göre, bliver ikke moder til Hamadeo og Sarulo; historien om dem og Ermenrik kender tyskerne (allerede Jornandes har dette sagn); men den omtales sjælden, og uden nærmere forbindelse med sagnkresen. Mange i Edda aldeles ukendte tildragelser, især med Didrik og Ermenrik, knyttes til, såsom t. e. den, at Ermenrik lader sine søster- (eller broder-) sönner (Harlungerne) hænge.

Man er enig om, at den islandske form i regelen har det oprindeligere i tildragelser og familjeforhold, som når den lader Guttorm dræbe Sigurd, Brynhild dræbe sig selv, Atle svige Gjukungerne, at altså heri er sket omdannelser hos tyskerne. Dog mener de fleste, at Gudruns 3dje giftermål er uoprindeligt, i så fald snarest sat til i Norden. — Undersøgelse af navnene nødes den nordiske skole til at undgå. Tyske granskere siger, at Sigurd er indsat for Sigfrid, fordi dette ikke brugtes i Norden. Grimhild kan tyskerne have overført fra moder på datter, eller også kan Gudrun og Grimhild oprindelig have været én (ligesom Sigrdriva og Brynhild), og det ene navn være bortfaldet hos tyskerne. (Om andre navne er tålt).

Ét af tre må være: 1) sagnet lånt fra Norden til

Tyskland 2) fra Tyskland til Norden 3) ikke lånt, men oprindelig fælles, altså så uhyre gammelt, at det var til hos det fælles stamfolk för indvandring i Norden og Tyskland. Det første siger ingen; det falder bort af sig selv. Det andet siger de fleste tyskere, det tredje de fleste hos os. Nu spörges: er der noget, som forbyder ét af dé to?

Hvis sagnet i begge former henføres enten til Norden eller til Tyskland, er oprindeligt fællesskab aldeles umuligt. I oprindeligt fællesskabs tider var hverken tyske eller skandinaver til som særlige folk; langt mindre fyldte de Norden og Tyskland. Efter adskillelsen vilde hver gren tilegne sig selv de oprindelig fælles sagn. De kunde ikke iforvejen aftale at dele dem mellem sig. De kunde ikke begge henføre sagnet til samme egne i deres fremtidige, endnu ukendte, boliger.

Nu er i begge former: Sigurd tysk fyrste; Rinegnene («Rinens fjærne fjælde») scene for hovedbegivenheder för Sigurds død, og Atles land bagefter. Det er altså ligefrem aldeles umuligt, at sagnene ikke skulde være tyske.

I Beowulf siges følgende, selvfølgelig i henhold til den dengang i England gængse form: (en sanger foredrager for hirden:) «hvad han havde hørt om Sigmunds bedrifter, Wælsingens vide færd og ugærninger, som folk ikke fik nöje at vide, uden Fitela, som fulgte ham; de underholdt sig somtid sammen derom, morbror og søstersön. Sigmund fik efter døden stor hæder, siden den kampdjærve dræbte ormen, skattens vogter; den ædelingesön udførte ene, ved den grå sten, den modige dåd; ej var Fitela med ham; dog lykkedes ham, at sværdet stod gennem ormen. Wælses ætmand [? sön ? *eafora*] bortførte skatten.» — Det er oprindeligere end det islandske; for Wælsing er her hvad det skal være: Wælses (Vølses)

sön, d. e. Sigmund. Om «Wælses ætmand» atter er Sigmund, derom tvistes. De fleste siger ja. Så falder Sigfrid (Sigurd) ud; var endnu ikke opfunden. Og så følger: sagnet kom først til Norden, efter at tyskerne havde tildigtet Sigfrid og overført endel af Sigmunds historie på ham. — Andre siger: «Wælsingen» og «Wælses ætmand» er to, Sigmund og Sigfrid, og meningen er: på Sigmund faldt efter døden hæder, fordi hans sön, «den kampdjærve», «Wælses ætmand», d. e. Sigfrid, dræbte ormen, ja gjorde det ene, uden hjælp af Fitela.

Efter de tyske kilder regnet under ét lige tilbage til Hildebrandslied og de angelsaksiske [1] og burgunderloven, og med hensyn til Ermenrik lige tilbage til Jornandes, er:
Ermenrik goternes konge (i Didrikssaga flyttet til Rom).
Didrik konge i Bern (Verona) i Italien.
Atle hunernes konge; hunerne bor i Ungarn, dog efter Didrikssaga omkring Soest i Westfalen.
Gunnar burgundernes konge (somtid kaldes hans folk franker; men det kommer dels af, at burgunderne kom under frankerne, dels af, at de engang havde bót på senere frankisk grund, nær ved Worms).
Sigmund frankisk konge, i Nederlandene eller anden Rinegn.

I Eddakvad er:
Jörmunrek goternes konge.
Thjodrek (Gudr. III)?
Atle hunernes konge, i Atlekvide og i 1ste Gudrunskvad v. 26; ellers lades hans folkefærd 'in blanco'.

---

[1] Se W. Grimm s. 18 f., såsom: *Ætla weold Hunum*, *Eormanric Gotum*, *Gifica Burgendum*.

Gunnar efter Atlekvide at dömme burgundernes konge, ellers gote-konge; men burgunderne var goter; altså ingen selvmodsigelse.
Sigmunds sön Sigurd flere steder «den húnske konge» (i prosatillæg er Sigmund konge i Frankland, som, måske rent tilfældig, ikke nævnes i lævnede kvad). (I Hamdesmål rider Hamde, Sörle, Erp på «húnlandske» heste).

Altså er folkeforholdene noget uklare i kvadene, især fordi man ikke vidste ret besked om hunerne. Sigurd er vel bleven «húnsk» gennem giftermål med Atles søster, der ellers som mø bor i «Valland». Men Valland kunde netop være det valske, vælske[1] (fremmedtalende) land, Húnland. Også kan først nordtyskerne have fordrejet forholdene ved at flytte Atle til Westfalen, og det så videre have medført end större forvirring i sagnet efter indførelse i Norden. Når først Sigurd var bleven «húnsk», kom man i forlegenhed med hvad Atle skulde være. — Selvfølgelig holder de fleste hos os sig helst til den opfatning, hvorefter omvendt det ethnographiske er rigtigt i Edda, og så meget mer forvansket, jo længer man kommer syd på.

Også den u-islandske form, især i Didrikssaga, men også ellers, som i Nibelungenlied, indblander Danmark og danske, hvad altså ikke skyldes nordiske digtere, om de end måske har ført det videre, som når de lader Sigurds moder bortføres til Danmark og Sigurd fødes der i udlændighed, og når de lader Gudrun fly til Danmark. Dog kan dét også have stået i nordtyske digte. — I Norden er sagnet om Helge Hundingsbane knyttet til.

Efter de tyske kilder under ét, lige tilbage til de

---

[1] Valakhi?

angelsaksiske[1] og Hildebrandslied og burgundiske lov, samt for Ermenriks vedkommende tilbage til Jornandes, bliver:

Ermenrik ét med den historiske gotekonge Ermanarik.

Didrik ét med den historiske kong Theodorik af Italien.

Atle, Etzel, ét med den historiske hunekonge Attila, således som hans historie fortælles i de ikke allerældste og pålideligste kilder. (Også i Didrikssaga er han Attila, da hans kone heder Erka, og hertug Blodlin, = Bleda, er hos ham).

Gunthar ét med den burgundiske kong Gundahar, hvem Attila tilintetgjorde 437, og hvis navn forekommer i burgundiske lov i rækken: Gibika, Godomar, Gislahar, Gundahar (= Gjuke, Guttorm, Giselher, Gunnar[2]).

Altså göres usamtidige folk (Ermanarik, Attila, Theodorik) samtidige, en fordrejelse, som tyske forfattere i 'middelalderen' selv udpeger.

Nogle mener, at sagnene er opstået om disse historiske personer (på samme måde som sagnene om Karl den store), og efterhånden forenede bagefter. Andre, at sagnene var til iforvejen, og overførtes på de historiske konger, fordi navnene passede. Da det var sært, om navnene i et forud samlet sagn passede på en bestemt klasse historiske personer, blev det rimeligst at lade overførelser foregå för sagnenes forening. Så blev foreningen i Edda (især Jörmunreks samtidighed med Atle) bevis på tysk lån.

Overførelserne selv kunde kun være foregået hos

---

[1] De følger nærmest med, eller rettere (bortset fra det omtvistede sted i Beowulf) aldeles med de höjtyske.

[2] Nogle mener, at de burgundiske konger var opkaldt efter sagnkongerne.

tyskerne, måtte altså i Edda bevise tysk lån. Nu er Herkja (= Erka) i 3dje Gudrunskvide bevis enten på historisk grundlag eller på overførelse. Det samme gælder om sammenstilling af Gunnar som burgundernes, Atle som hunernes, Jörmunrek som goternes konge.

At endelig virkelig historisk grundlag vilde bevise lån fra tysk, følger af sig selv.

Men vi må stanse. Sagen er klar nok.

Jeg véd ikke, om nogen skulde have lyst til at opofre: kvad, hvor Didrik nævnes; hvor Herkja nævnes; hvor Oddrun nævnes; hvor Gunnar er burgunder; hvor Atle er hunekonge; hvor Jörmunrek er gotekonge; hvor Jörmunrek nævnes; hvor scenen er ved Rin; hvor en af Erp'erne nævnes; hvor Sigurd nævnes; hvor han dræbes i det fri; hvor Högnes sön er med at dræbe Atle; hvor Vølund nævnes; o. s. v.; eller til at ofre vers istedenfor kvad efter samme prutningsmåde; og så hævde, at resten, t. e. dragekamp uden hensyn til personerne, er «nordisk» Så beskeden fornöjelse under man åltid hvem der vil have den.

Når kom sagnet til Norden? Det kan ikke vides. Vi véd ikke, hvor længe den noget ældre sagnform kan have holdt sig i dele af Tyskland eller England. Vi véd ikke, hvor gamle de yngre træk i fortællemåden, såsom Grimhild for Gudrun, Grimhilds hævn over Sigfrid, o. s. v., er hos tyskerne, da de ældste kilder i Tyskland, såvelsom de engelske, ikke kommer til at røre ved disse ting. För hen i 10de århundrede er sagnet vel nok kommet til Norden, skönt afgörende bevis herfor næppe kan opdrives. — Man har været naiv nok til at lade det «gamle Bjarkemål» vise sagnets ælde i Norden. De to stropher i fornaldarsögur

bd. I, s. 110, kunde være lævning af et sligt gammelt kvad. Men de stropher, som yngre Edda har med 'kenningerne' •Rinens rødmalm•, •Nivlungernes stridsæmne•, o. a., er i andet versemål, og kun en liste på 'kenninger' til brug for skjalde. — Formen *Erpr* (se s. 256) viser lån yngre end den tid, da den særlig nordiske lyd (*ja*) fremkom, da navnet ellers havde deltaget i denne udvikling. Omvendt beviser rigtig omsætning til nordisk form i *Völsungr* ikke gammelt lån, da slig omsætning til gjordes rigtig efter øret.

Ad hvad vej vandrede sagnet? Det kunde fra Saksen eller Frisland eller England gå over Danmark til Norge og Island. Det kunde komme fra Saksen, Frisland, England til Norge eller til Island, og behøvede så ikke at være kendt i Danmark i sin ældre form. At det kendtes i denne form i Danmark, kan ikke bevises, skönt, efter sagens natur, heller ikke modbevises; vægtige grunde taler dog derimod.

Sakse forkaster hele sagnkresen, regner den for unordisk. Det havde han næppe gjort ubetinget, hvis Helgevisernes sagnform var kendt i Danmark. Kritik nok til at skille nordisk og tysk, hvor viserne blandede begge dele, kunde han ikke have. Han har en Helge Hundingsbane, altså netop skilt fra sagnkresen. Følgelig må nordmænd eller islændere vel have knyttet Helge Hundingsbane til den. Den tyske form (som i Didrikssaga) kender Sakse hélt vel, og omtaler den som kendt i Danmark. Men han optager den ikke. Derimod forkaster han ikke sagnet om Jörmunreks (Jarmeriks[1]) død, og har det altså, lige som tyskerne, skilt fra kresen; endvidere har han, ligesom tyskerne, sagnet om søstersönnernes hængning; ligesom både tyskere og is-

[1] ham gör han til konge i Danmark, altså i henhold til et i Danmark gældende og stedfæstet tysk sagn.

lændere forudsætter han samtidighed for Jarmerik og Atle, som skönnes af, at Jarmerik i begyndelsen er samtidig med en Budle (Atles fader hed Budle hos tyske og islændere). Det tyder på, at det er nordmænd eller islændere, som har tilsat Gudruns 3dje giftermål, hvortil de kunde ledes dels ved samtidighedsforholdet, dels ved spåkvindenavnet Gudrun [1].

Docent Grundtvig vil i kæmpevise no. 2 i hans samling genfinde den islandske sagnform, fordi Sigurds hest omtales. Men den omtales også i Didrikssaga, er altså ikke særlig «nordisk». Når hr. docenten ovenikøbet lader visen «svare til Gripesspå», fatter jeg ikke meningen. Gripe, eller spåmand, eller spådom, nævnes ikke. — Visen no. 3 kalder hr. Grundtvig «nordisk», fordi Sivard dræbes i «sal», og fordi dronningerne kævles ved åen. Men vi véd virkelig altfor lidt om sagnets former i Nordtyskland, til at dét kan blive afgörende. Hvad derimod bliver langt mere afgörende er, at 'Sign-ild' må komme af Grim-hild (ikke af Gudrun), at Hagen dræber Sivard, og at Brynhild hugges midt over (idet tildragelserne drages sammen og tildels overføres fra en person på en anden). Denne vise hører ikke til den «nordiske» form. — Derimod er det sandt, at visen no. 4 omtaler en «frændehævn» således, at tildragelserne ligner dem med Atle og Gudrun hos islænderne. Men da netop andre navne står isteden for sagnets, bliver der sandsynlighed for, at det er den is-

---

[1] Hvad hr. docenten siger (efter Bugge) s. 89 om, at Sakse skulde have kendt «Hamdesmål», grunder sig på falsk bevisførelse. Samme overleverede med det tyske sagn indkomne skildring af en borg kan komme igen både hos Sakse og, i anden sammenhæng, hos islænderne; men det beviser ikke, at man i Danmark kendte Gudruns 3dje giftermål.

landske historie, indført af en eller anden islænder, benyttet af en dansk sanger, og det med ændrede navne, fordi den stred mod den i Danmark gængse historie. — Der er altså ingen kæmpevise med den «nordiske» (islandske) form om sagnkresens personer. Og selv om der havde været en eller to, kunde de have været indført fra Norge eller Island.

Det er muligt, ja rimeligt, at den islandske form aldrig har været kendt i Danmark. Det er vel nordmænd og islændere, der har indsat Gudruns 3dje giftermål, Helgesagnets tilknytning, og Asløgsagnets tilknytning (den sidste mangler i de lævnede kvad).

Sagnkresen er tysk, i norsk eller vel især islandsk bearbejdelse, og de lævnede kvad af denne kres endda i det hele fra meget sen tid.

Norske og islandske

er aldeles utvivlsomt næsten alle, og sandsynligvis alle, kvad i ældre Edda. At kalde det aldeles umuligt, at et eller andet måske kunde være forfattet i Danmark eller Sverig, vilde være overdrivelse; men det er ikke overdrivelse at kalde det aldeles usandsynligt. Ved tabte gudekvad, der ligger til grund for fortællinger i Snorres Edda, kunde denne usandsynlighed måske tildels være noget mindre, men dog stor nok alligevel.

At norske kongesagn fra för Harald Hårfagres tid for störste del er gået tabt, forklares med lethed ved de politiske forhold, ligesom også, at nordmænd og islændere havde travlt med visse danske kongesagn.

6te januar 1868.

Efterskrift.

Henved tre måneder efter at disse småting var indleveret, kom Bugges Edda-udgave, samt Grundtvigs derpå grundede håndudgave. Jeg har ikke hidtil i Bugges fortale og noter fundet noget, der kunde medføre ændringer i mine synsmåder. — Bugges strophenummere kunde jeg i trykningen have indsat for Munchs og Lünings, men har undladt det, da mine småting ligger forud for Bugges udgave, skönt de udkommer senere.

Baldersmytherne har hr. Grundtvig gjort endnu mer «videnskabelige» end som ovenfor (s. 230—31, 235) omtalt, idet dèn ny mythe kômmer til, at Hød bærer Balder til Hel! (smlgn. hr. Grundtvigs note til *hróðrbarm*, Vegtamskvide v. 9). Denne ny mythe hviler naturligvis, tilligemed hele mythologiens omkalfatring, på den ny lære, at fortællinger i Snorres Edda skal forkastes, og at Vegtamskvide, såvelsom de andre viser, er fra «ældste og mellemste jærnalders literaire guldalder». Men den ny mythologi falder af sig selv bort med hele den ny «literairhistoriske» lære. Og oldgranskerne kan fremdeles skrive grundige undersøgelser over det vanskelige eller forvanskede ord *hróðrbarm*.

Bugge mener, at det 'grönlandske Atlemål' har navn efter de norske nybygder i det amerikanske Grönland, og kan være forfattet dèr, hvad jeg sagtens kan gå ind på, da det stemmer så vel med min mening om heltekvadenes sene tilblivelsestid.

Bugge mener, at Snorres Edda (Gylveginning og Skaldskabsmål) snarest er nedskreven noget för den poetiske eller såkaldte «ældre» Edda, hvad jeg naturligvis lige så vel kan gå ind på, med tilföjelse, at isåfald er der ikke noget afgörende ivejen for, at Vegtamskvide, såvelsom Hymeskvide og Hårbardsvise, endog kunde være forfattet senere end Snorres Edda, siden Snorres Edda ikke kender dem. Dermed har jeg ikke sagt, at jeg holder Vegtamskvide for så ung. Ikke engang om de to andres alder siger jeg noget så bestemt. Men skulde jeg vælge mellem at henføre disse viser til «ældste og mellemste jærnalder», eller til 13de århundred, så valte jeg ganske vist det sidste.

Det kunde være lidt dristigt af mig at kritisere Bugge; men jeg kån knap tilbageholde min forundring over den venskabelige ilfærdighed, hvormed Bugges noter har optaget adskillige af hr. Grundtvigs privat meddelte 'huskud' (såsom det om *hróðrbarm*).

I disse dage er kommen en udførlig indsigelse mod hr. Grundtvig, trykt under mærke L. D. i Liebleins månedskrift Norden, bd. V, 3dje hefte. Dette, såvidt jeg har set, vistnok meget vel skrevne indlæg, har jeg endnu ikke gennemlæst. Måske det dog ikke har gjort mit arbejde, der rigtignok er hastværksarbejde, aldeles overflødigt.

24 April 1868.

Nogle samtidige Optegnelser af J. G. Adler om Begivenhederne i Norge i Aaret 1814.

Meddeelte af Professor Dr. F. Schiern.

Geheimekonferentsraad *Johan Gunder Adler*, der den 26de Mai 1852 døde paa en Badereise i Tydskland, hvor han fik sin Grav i Hof i Bairen, var født i Kjøbenhavn den 5te Marts 1784, en Søn af Bødkermester Adolf Adler og Ingeborg f. Lund. I Aaret 1802 blev han med Udmærkelse Student ved Kjøbenhavns Universitet og bestod Aaret efter den philosophiske Examen; under Englændernes Beleiring og Bombardement af Kjøbenhavn i Aaret 1807 gjorde han Tjeneste ved Kongens Livcorps, viste i denne Tjeneste Nidkjærhed og Uforsagthed, og blev senere Lieutenant ved Corpset. Han havde imidlertid ladet Aarene hengaae, uden at underkaste sig nogen Embedsexamen, hvorimod han havde vundet Anerkjendelse for en mellem Datidens Studerende «sjelden Færdighed og Indsigt i de nyere Sprog», og i Aaret 1812 modtog han da, med Titel af Lector, en Ansættelse som første Lærer ved Institutet «Prinds Christian August's Minde» i Frederikshald, der først senere er bleven en fuldstændig lærd Skole. Under sit Ophold her kom han i Berøring med Prinds Christian Frederik, efterat denne i Foraaret 1813 var bleven sendt op til Broderriget som Statholder og paa sine Reiser i Norge ogsaa havde

besøgt Frederikshald, og i Aaret 1814 vandt Adler et Navn ved det «Udkast til en Constitution for Kongeriget Norge», som han dengang forfattede i Forening med Christian Magnus Falsen, og der egentlig blev trykt som en Artikel for Niels Wulfsbergs «Journal for Lovgivning, Rigsforfatning og Politik», af hvis trende Hefter det udgjør det andet, men ogsaa udkom som særligt Aftryk [1]. Det var dette Udkast, der senere for Constitutionscommitteen paa Eidsvold især blev «som en bestandig Ledetraad, der førte den Skridt for Skridt gjennem dens Undersøgelser» [2].

Da Fjendtlighederne mod Svenskerne stode for Døren, blev Adler antaget som Secretair af Christian Frederik, med hvem han senere fulgte tilbage til Danmark. Om hine Krigsbegivenheder, og især om Forhandlingerne med

---

[1]) Udkast til en Constitution for Kongeriget Norge. Udarbeidet af J. G. Adler, Lector, og C. M. Falsen, Sorenskriver. Christiania. 1814. Skriftet har til Motto: *Imprimis videndum erit ei, qui rem publicam constituet, ut suum quisque teneat.*

[2]) Jacob Aal, Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800—1815. Christiania. 1844—1845. III, 56. Under Forsamlingen paa Eidsvold hvoraf Falsen, men ikke Adler var Medlem, nævntes stundom, som naturligt var, Udkastet kortelig alene som Falsens (Provst Fredrik Schmidts Dagbøger, udgivne i Uddrag ved N. Hancke. Kjøbenhavn. 1868. S. 150, 163), men Aal har udtrykkelig bemærket: «At Lector Adler blot havde skrevet Fortalen, og ingen videre Deel forøvrigt havde taget i Forslaget, var i det mindste ikke den almindelige Mening paa den Tid. Begge ansaaes for at have fælleds med hinanden udarbeidet Udkastet» (Erindringer. III, 56). Med hvad der senest i Norge er blevet yttret om det formodede Forhold mellem Adlers og Falsens nærmeste Andeel i Udkastets Udarbeidelse (Ludvig Kr. Daa, K. Magnus Falsen. Et Bidrag til Norges Constitutions Historie. Christiania. 1860. S. 25—211) fortjener nu at sammenholdes, hvad J. Rée i denne Heneeende har bemærket og oplyst i hans Afhandling: «I Anledning af de seneste Udtalelser om Tildragelserne i Norge 1814». (Dansk Maanedsskrift. Redigeret og udgivet af Dr. M. G. G. Steenstrup. Aargang 1861. II, 51—57).

de Afsendinger, der dengang som Repræsentanter for de allierede Stormagter vare ankomne til Norge, findes blandt de af hans efterladte Papirer, der ere komne Meddeleren for Øie, de her følgende Bemærkninger.

Den 20. Julii 1814 modtaget Kongl. Befaling at gaae Gen. Major v. Petersen og Capitain Holsten til Haande som Secretair ved Underhandlingen af den Vaabenstilstand, der af de all. Magters Gesandter var proponeret. Modtog Befalingen paa Wollebek om Aftenen Kl. 9 og reiste med Capt. Holsten til Frederikshald, hvor vi ankom d. 21. Julii Kl. 1 Eftermiddag.

Den 22—26. Julii anvendt hvert Øieblik for at gjøre mig bekjendt med de vexlede Noter og med den Kgl. Instruction.

Den 26. Julii. Ministrene bleve anmeldte til at ankomme til Frederikshald Kl. 3 Eftermiddag ved et Brev fra Lieutenant A. Scheel til Gen. Major v. Ohme. De ankom Kl. 9 Eftermiddag. Steigentesch og hans Adjutant Baron v. Hügel logerede hos M. Wiel; Orloff og Brunel, Foster og Martens hos W. Hansen. De spiste hos M. Wiel. Foster beklagede, at den vakre By skulde om faae Dage lægges i Aske. Hügel sagde, at 13,000 Mand vare bestemte til at gaae over Enningdalen og Svinesund. Orloff kom først efter Bordet [1]).

---

[1]) De allierede Stormagters Repræsentanter i Norge vare for Englands Vedkommende Ministeren ved det danske Hof Augustus John Foster, (senere Rt. hon. sir Augustus F.), og for Preussens Vedkommende Major, Baron Martens, under Nordarmeens Felttog i 1813 Ad-

Den 27. Julii. Reed med Gesandterne til Weden og derfra over Ideslette til Frederikshald. Paa Weden kom Foster til mig og forundrede sig over, at jeg kunde være saa tilfreds; han formodede, at jeg ikke maatte kjende den Fare, som truede os. Han bad mig — fordi han troede, at jeg var Kiøbmand — om at formaae mine Medborgere

---

jutant hos General Bülow (Schinkel, Minnen ur Sveriges nyere Historia. VII, 241—242). Østrig blev ved samme Leilighed i Norge repræsenteret af Generalfeltvagtmester, Friherre August Ernst v. Steigentesch, der som Diplomat især er bleven nævnt i Anledning af hans Sendelse til Preussen, da han efter Slaget ved Aspern skulde bevæge dette til at tage Parti med Østrig, der under Wienercongressen var ansat som tjenstgjørende Officeer hos Kong Frederik den Sjette, senere blev østrigsk Minister i Kjøbenhavn og i den tydske Literatur er bekjendt som Forfatter af en Mængde poetiske Skrifter (Neuer Nekrolog der Deutschen. Vierter Jahrgang, 1826. Zweiter Theil. Ilmenau. 1826. S. 737—747). Ruslands Repræsentant, Generalmajor Orlow, var vistnok den samme Grev Michael Feodorowitsch Orlow, der faa Maaneder i Forveien, da han endnu var Oberst, havde spillet en vigtig Rolle under Slutningen af Slaget ved Paris den 30te Marts 1814. Da endelig en af Marmonts Parlementairer havde formaaet gjennem de Kjæmpendes Rækker at trænge sig frem med Forslag om Vaabenhvile, var det Orlow, som Fløiadjutant hos Keiser Alexander, og Oberst, Grev Paar, en af Fyrst Schwarzenbergs Adjutanter, i hvis Lod det faldt under Kampens sidste Optrin, efter at Grev Langeron havde stormet Montmartre, i Vilette, i Værtshuset »le petit Jardinet«, at tilveiebringe den Kapitulation om Rømningen af Paris, der fra den franske Side blev afsluttet af den daværende Oberst, Baron Fabvier — senere bekjendt som Philhellen og i Danmark af sit Besøg under Krigen i Aaret 1849 — samt af den daværende Oberst Denis Danrémont, i Aaret 1837 falden ved Indtagelsen af Constantine (jvnfr. Mémoires du maréscal Marmont, duc de Raguse. Paris. 1857. VI, 246—253). En Artikel i Fr. Bülau's Fortsættelse af Pölitz's »Neue Jahrbücher der Geschichte und Politik« (1843. Zweiter Band. S. 97—135: »Die Capitulation von Paris. Aus den Memoiren M. Th. Orlows«) viser, at denne for sin constitutionelle Stemning bekjendte, i Aaret 1841 afdøde Grev Orlow har efterladt sig Memoirer, og formodentlig har han da ogsaa i disse omtalt sin Sendelse til Norge.

til at indgive en *Requête* for at formaae Kongen til at tage Hensyn paa Byen og ikke udsætte den for Ødelæggelse; det samme sagde han til W. Hansen. Orloff understøttede ham, og paa mit Svar: at det vilde være skammeligt at fremkomme med en slig *Requête* 2 Maaneder efter, at vi havde ved vor Repræsentation frivilligen valgt ham til Konge uden at de udvortes Omstændigheder i det Væsentlige vare forandrede, sagde han: *Vous vous êtes crevé un oeil, et c'est pourquoi vous croyez à présent devoir crever l'autre: bel axiome en vérité.* Jeg forestillede ham, at Frederikshald havde en historisk Ære at forsvare, som ikke burde plettes, og at af alle Norges Steder en saadan Requête mindst burde gjøres af den, hvis Borgere for 96 Aar siden havde lagt deres egne Boliger i Aske af patriotisk Iver. Han svarede: *Ce ne sont que des phrases, et pour des phrases vous aurez la guerre.* Foster gjorde sig megen Umage for at overbevise mig om, at en saadan *Requête* vilde være Kongen behagelig, da den skaffede ham en honorable Pretexte til at drage sig ud af Sagen, og at dette Exempel vilde blive efterfulgt af de fleste Byer i Norge; *il faut* — sagde han — *avoir de la considération pour la situation de ce pauvre prince; je vous assure c'est avec beaucoup de peine, que nous avons gagné sur le Prince Royal de Suède de nous faire partir pour la seconde fois; ce n'est pas Lui qui nous envoie, ce sont Nous, qui avons voulu sauver le Prince et le Dannemarc. Comment voulez-vous faire la guerre, comment voulez-vous résister? Vous dormez; il n'y a pas de troupes ici, et je vous assure que les frontières Suedoises sont remplies des plus belles troupes, que j'aye vues de ma vie. Votre princc est un homme aimable, je l'estime, mais il n'a pas assez d'énergie pour résister à Bernadotte.* Over Idesletten reed jeg forud med Grev Or-

loff og yttrede for ham, at det forundrede mig, at Rusland vilde understøtte Sverrig mod Norge, da det dog var aabenbart, at de 3 øvrige allierede Magter ved denne Forening søgte at danne et Bolværk mod Rusland. *Mr.*, svarede han, *votre réflexion est celle d'un diplomatique*[1]*), mais à vous parler franchement, si la Nòrvége était quatre fois plus forte qu'elle n'est, et qu'elle se réunît à la Suède, nous ne la craindrions pourtant pas, mais la chose est, que mon Empereur s'est engagé par sa parole, et il veut que cette parole doit être sainte et vive.* Da vi kom til det Sted, hvor Carl den 12te er falden, sagde Martens: *Nous voilà a l'endroit le plus remarquable de la Norvége.* Orloff og Foster vilde paa ingen Maade ride igjennem Fæstningen. Vi drog derfor gjennem Gl. Porten. Jeg spurgte Martens, hvad han syntes om Fæstningen, som han og Foster forhen havde sagt var uden Forsvar (*sans défense*). Han svarede: *Elle est bien forte, si elle était en communication avec Overberg et Guldenlöwe, elle ne serait pas à prendre.* Da vi reed over Storkleven, betragtede han Fæstningen nøje og sagde flere Gange: *Mais c'est superbe.* Vi reed til Rød [2]). Tank var aldeles forknyttet; jeg spurgte ham, hvad han syntes om Fosters Forslag med *Reqvêten*; han lod til at ønske, at den kom istand. Jeg hørte, at Orloff spurgte ham, om han troede det muligt, at Norge kunde staae sig. Tank svarede: *Nous ne pouvons pas résister à l'univers. Bon*, sagde Orloff, *alors je suis*

---

[1]) Sic.

[2]) Herved sigtes til Gaarden Rød, lige udenfor Frederikshald, ved hvis Strand de fleste Skibe pleie at indtage deres Trælast, og som dengang tilhørte Statsraad Tank. Kraft, Topographisk-statistisk Beskrivelse over Norge. Anden, omarbeidede Udgave, Første Deel (Christiania 1840), S. 48.

sûr du conseil, *que vous allez donner au Prince.* Foster stod hos og sagde det samme. Gesandterne reiste til Moss mellem Kl. 3 og 4 Eftermiddag. Holsten fulgte dem; Tank reiste ogsaa nogle Timer sildigere. Jeg gik til Rød, hvor Alt hastede med Indpakning for at reise fra Byen. Jfr. J— beklagede den Skjæbne, der forestod Tank, og som vilde gjøre den hele Familie grændseløs ulykkelig; hun ønskede, at han var ude af Affairerne. Da jeg sagde, at det var umuligt just nu at forlade Kongen i et Øieblik som dette, svarede hun: «Men han kunde være nødt til at forlade denne Konge».

Den 28. Julii. Jeg troede at komme til at dele Skjæbne med mine hidtilværende Medborgere og lavede mig til Forsvar, da jeg om Formiddagen Kl. 9 fik et Brev med Holdhest fra Capt. Rosenørn, hvori han beretter, at Capt. Holsten, som han har mødt paa Veien, havde anmodet ham om at skrive mig til og bede mig saa hurtigt som muligt begive mig til Moss. Jeg fik Holdhestpas og *Voiture* af General Petersen og reiste afsted i den Formodning, at jeg paa Moss skulde fremdeles gaae til Haande ved Negociationen. Paa Veien udenfor Haraldsted mødte jeg Gesandterne og strax efter Holsten, som raabte til mig: *La guerre est inévitable.* Jeg glædtes ved at høre det, bad ham besørge mig noget Tøj og nogle Bøger eftersendt og reiste fort. Kl. 7 ankom jeg til Moss, efterat jeg strax foran Dillingen havde mødt Tank, som fortalte mig, at han havde taget sin Afskeed. Jeg gik til hans Majestæt, som sagde mig, at han havde kaldet mig, fordi han ønskede, at jeg skulde følge Hovedquarteret, fordi han ved forekommende Leiligheder vilde betjene sig af

«mit Talent». Han føiede til, at han i Øvrigt ikke vilde indestaae mig for noget, og da Sagens Udfald var uvis, gav han mig selv at betænke, om jeg vilde opgive min hidtil havte Plads. Jeg svarede, at jeg ikke ønskede mig anden Plads end den at dele Skjæbne med H. M., og at jeg i ethvert Tilfælde troede at kunne faae min forrige Post igjen. Om Aftenen var vi paa Orkerød. Alting muntert og veltilmode. Kongen saare elskværdig.

Den 29. Julii. Fredag. Kongen havde i Aftes sagt mig, at jeg skulde henvende mig til Kammerherre Brock, og at jeg for det første skulde fuldføre Indskrivningen af den fremmede Correspondance i en dertil indrettet og af Kammerherren begyndt Protocol. Jeg gik i Morges til Kammerherren, som lod særdeles tilfreds med at jeg var ansat. Han fremtog en Portefeuille, som indeholdt Chiffrene til de hemmelige Correspondancer og 3 Protocoller eller Copiebøger, hvori flere Ting skulde indføres; han sagde at hans Mening var, at afgive denne Portefeuille til mig, da han som Militair var udsat for mange Evenements. Om Middagen fortalte han mig, at jeg skulde have *bouche en cour.*

Den 30. Julii. Løverdag. Kammerherre Brock sagde mig, at H. M. havde bevilget mig 1000 Rdlr. S. V. i aarlig Gehalt, for hvilken Naade jeg om Aftenen hos Capt. Gerner fik Anledning til at takke hans Majestæt.

Den 31. Julii. Søndag. Intet passeret i Hovedquarteret. Man ventede Fjendtlighedernes Udbrud paa Land, efter at Hvaløerne den 27de vare tagne.

August 1. Capt. Holsten og Krogh havde været sendt til Frederiksstad for at tage Positionerne paa Kragerøen

i Øiesyn; de kom tilbage og berettede, at de troede denne Ø istand til at udholde et fjendtligt Angreb. Efterretninger indløbe om Fjendens Foretagender mod Ide. Man var i Hovedqvarteret meget misfornøiet med Capt. v. Spörck, hvem nogle endog tiltroede det Forræderie, at have trukket sig tilbage for at redde sin Ejendom, Østehede paa Ide [1]). Gen. Lieut. Staffeldt havde trukket de yderste Divisioner tilbage fra Svinesund. Dommene over ham vare ligesaa haarde.

August 2. Tirsdag. Man havde igaar talt meget om et Offensive mod den fjendtlige Armee; Divis. Adjutant Capt. Kaltenborn var i Aftes afsendt til Staffeldt for at lede et Angreb. Det syntes, som om Oberstl. Stabell havde faaet Befaling til at trække sig ned mod Kjølen, og man ventede, at Fjenden saaledes vilde blive anfalden fra 2 Sider og muligt tilintetgjort. Jeg skrev min første Bulletin om Affairerne ved Ide og Tistedalen. Spörks og Stabells Rapporter syntes at bevise, at man havde gjort den Første Uret.

August 3. Onsdag. Efter Taffelet fik Kongen Efterretning om Hiermanns Retirade fra Kragerøen, hvorved Forsvaret af Frederiksstad blev misligt. Ufordeelagtigt Omdømme om Hiermann. Oberstl. Hals berettede, at han ansaa det for umuligt, at holde Frederiksstad længe; at han var opfordret af Gen. Admiral Puke, men at han havde svaret, at han vilde holde sig til det Yderste. Kongen reiste med Hovedquarteret til Aschim, for ved Rakkestad at samle Tropper og dermed angribe Fjenden. Jeg blev tilbage for at ordne Protocollerne, som tilligemed

[1]) Østehede i Ide Præstegjæld skrives »Ystehede« paa Munchs »Kart over det sydlige Norge« (Christiania 1845) og hos Kraft, anf. St. I, 42.

Portefeullen bleve mig overleverede igaar. I Moss hørtes om Aftenen fra Frederiksstad-Siden en stærk Kanonade.

August 4. Torsdag. Efterretning om Frederiksstads Overgivelse. Jeg reiste om Eftermiddagen til Wollebek, hvor jeg ankom Kl. 8 og fik strax derefter en Koureer, som bragte mig officielle Rapporter fra Hiermann, Krebs og Hals.

August 5. Fredag. Jeg skrev min anden Bulletin (4de August). Længselfuld Forventning om Efterretninger fra Kongen, som jeg ventede skulde angribe Fjenden fra Rakkestad og Kjølen. Sprængte Tropper af Frederiksstads opløste Garnison saaes paa Landeveien til Christiania og skadede Stemningen ved at fortælle om de Svenskes gode Forhold.

August 6. Løverdag. Modtog om Aftenen Brev fra Kherre Brock, hvori han meldte, at Hovedquarteret forlægges til Spydeberg, og at Kongen ønskede, at jeg skulde indfinde mig ved Feldtbogtrykkeriet paa Hovi.

August 7. Søndag. Reiste om Morgenen fra Wollebek til Hovi, hvor jeg henved Middag ankom. Intet Trykkeri var der at finde, men derimod var det paa Gaarden Kausebølle. Strax efter min Ankomst fik jeg Ordre at udstede en Kundgjørelse i Gen. Seyersteds Navn angaaende Kherre Krebs's Affaire ved Lier; den var trykt inden 2 Timers Forløb[1]). Derefter begav jeg mig til Hovedquarteret

[1]) I Bladet »Tiden. Et offentligt Blad af blandet Indhold. Samlet af Pastor N. Wilfsborg. Christiania«, er denne Kundgjørelse bleven aftrykt i det den 8de August 1814 udkomne Nr. (2den Aargang, 2det Bind, Nr. 121). Den er undertegnet »Hovedquarteret Spydeberg, den 7de August 1814. I. v. Seyerstedt, General-Major og tjenstforrettende General-Adjutant«. Den indledes saaledes: »Vaabenbrødre! Medens Fjendernes Overmagt i denne Deel af Riget nødte

i Spydeberg Præstegaard, hvor man meddeelte mig Underretning om Sagernes Stilling og Kongens Mismod. Brock og Mansbach bade mig om at tale med Kongen. Tank og Hount vare komne fra det svenske Hovedquarteer med indirecte Forslag til en Vaabenstilstand; de gjorde sig al Umage for at stemme Kongen til at høre dem, og Tanks Ord vare: Dersom Deres Majestæt ikke har Proviant og overhovedet Udsigt til at føre Krigen med Succes, da bør De modtage disse Vilkaar, thi siden faaes de ikke mere saa gode. Vilkaarene vare, at Kongen skulde abdiquere, Sverrig vilde erkjende Konstitutionen, Rigsdagen skulde strax sammenkaldes. Jeg raadede Kongen indstændigt fra at give disse Forslag Gehør; jeg forestilte ham, at Armeens Stemning lod sig forbedre ved at føre den i Ilden, og at den ved at repoussere Fjenden engang vilde faae Tillid til sig selv, hvilket var det eneste den manglede; at i Tilfælde af et saadant Skridt, som Tank foreslog, vilde den Borger-Krig netop udbryde, som H. M. ved alle sine Mesures havde søgt at forhindre: at *odium* af den hele Sag vilde blive væltet paa ham, og at man i de langt fraliggende Provindser, hvor man kun ventede Scier, ikke vilde kunne indsee Nødvendigheden af et saadant forligende Skridt. Kongens Mismod tillod ham ikke at fatte mine Grunde; jeg forlod ham i Ubestemthed. Statsraaderne bleve kaldte fra Christiania for at give deres Betænkning om det gjorte Forslag.

August 8. Mandag. Tilbragte Natten i Spydeberg Præstegaard med Tank; han troede at Fjenden var om-

---

os til drage os tilbage og for et Øieblik berøvede Eders Anstrængelser det fortjente og sædvanlige Held, have vore Brødres Tapperhed ved Vinger havt en glimrende Fremgang; den har forjaget Fjenden over Fødelandets Grændser. Jeg iler med at meddele Eder de nærmere Omstændigheder».

trent 32,000 Md. stærk, at de os nærmest liggende bleve commanderede af Generalerne Vegesac og Boye, at Kronprd. af Sverrig var paa Vestgaard. Tank havde erholdt Sauve-garde Brev for Hov og Østnæs, som han viste Meidell og mig, og som efter den førstes Sigende var skrevet af Holst. Efter Tanks Udsagn yttrede Kronprinds. af Sverrig sig med theathralske Phraser og Manerer; Holst havde sagt ham, at Falsens »faa Ord« [1]) vilde koste flere Hundrede Mennesker Livet, Kronprds. havde sagt: *Si je dois marcher vers Christiania, je veux jouir de la souverainité.* Om Frederikshald sagde Tank, at den skulde bombarderes), og at han troede at finde den i Aske tillgemed Rød; paa sidste Sted var en Kugle gaaet igjennem Taget, hvorfor han var flyttet til Lundestad. Kl. 6½ indfandt sig Statsraaderne Haxthausen, Rosenkrantz, Sommerhjelm og Collett. Kl. 8½ bleve de indladte til Kongen. Seyerstedt og Hegermann indgave deres Erklæring; det blev besluttet, at Underhandlingerne ikke skulde afbrydes; et Brev blev skrevet fra Kongen til Kronprds. af Sv., jeg saa det ikke, da Tank skrev det reent i min Fraværelse paa Kausebølle. Denne Beslutning gjorde et nedslaaende Indtryk paa Brock, Mansbach, Borkenstein. Disse brave Folk indsaae den moralske Vigtighed af at slaaes; Rosenkrantz og Sommerhjelm syntes at gjøre det samme. Holsten yttrede, at der efter hans Mening ikke var andet at gjøre end at negotiere, men at han ønskede, man vilde gribe Sværdet, uagtet han for-

---

[1]) Ved Falsens »Par Ord« kan her kun sigtes til dennes lille Flyveskrift, der er dateret den 4de Junii 1814 og nu en literair Sjeldendenhed: »Hvad har Norge at haabe, hvad har det at frygte af en Forbindelse med Sverige, og under hvilke Betingelser kan denne Forening ene være ønskelig. Christiania 1814«. Adler har i sit Haandskrift egenhændigt føiet et Spørgsmaaltegn til den Holst tillagte Yttring.

udsaa, at det, efter den Maade, Krigen førtes paa, vilde faae et slet Udfald. Hegermann sagde, at Armeen var i Deroute. Jeg var ikke blandt Soldaterne, men det er ikke destomindre vist, at Uorden i Transportvæsenet havde sat Armeen i den yderste Mangel, uagtet der var Levnetsmidler i Landet; jeg talte med flere Soldater og stødte kun paa Mismod; de bedste af dem meente, at Svensken var saa mandstærk, at de ikke kunde holde ham tilbage. Tank skulde overbringe Kongens Brev til Kronprds. af Sverrig, kort førend han skulde afreise kom Kjunker E. Anker fra Engelland med Depescher fra hans Fader. Almindelig Glæde. Tank fik Ordre at opholde sig; men det viste sig desværre, at Depescherne ikke indeholdt noget Trøsteligt, med Undtagelse af Efterretningen om Congressen i Wien den 1ste October. Vi begyndte at overveie, om vi vel kunde holde os til dette Tidspunkt, det blev nægtet paa Grund af Mangel paa Proviant, hvoraf vi kun havde indtil d. 20de August. Tank reiste, bad mig til Slutning ikke at skrive Bitterhed mod Bernadottes Person, da han var tilbøielig til at hævne sig. Jeg haabede, at han ikke skulde komme mig saa nær, at han kunde tilfredsstille sin Hævn. Mismod i Hovedqvarteret, Seyerstedt og Hafner rolige, Ramm og Meidell ligesaa — den sidste er en Officeer af stor Indsigt, som uden Tvivl fra Begyndelsen af har seet, det vilde gaae galt. Præsten Aars og Capt. Larsen ankom til Spydeberg om Aftenen.

August 9. Tirsdag. En Kanonade vækkede os om Morgenen. Hegermann havde angrebet Fjenden fra Forskandsningerne ved Langenæs. Kongen kaldte mig til sig og overleverede mig adskillige Papirer, som skulde sendes til Statsraadet, tilligemed nogle andre, der skulde bevares. Kongen satte sig til Hest med sin Stab og begav sig til

Onstad-Sund, jeg drog med min Portefeuille til Kausebølle, for derfra at gaae til Wægger. Paa Veien fortalte Eliesen mig, at Svensken var slagen; jeg kom i den bedste Stemning til Wægger og begyndte paa at dechifrere Ankers Duplicater og Depescher. Efter nogle Timers Forløb kom Kongen tilbage, og Broch og Mansbach sagde mig, at Fjenden vel havde trukket sig tilbage, men at vi ikke destomindre havde gjort vore Sager slet. Vi havde afkastet og tilintetgjort Pontonbroen, men havde ladet nogle (3) Kanoner kaste i Vandet, uagtet der var Tid nok til at faae dem over. De enkelte Træk, som fortaltes, saavel om Dragonerne som Oplændinger, beviste kun liden Krigeraand hos Folket. Officerernes Samtaler indbyrdes overtydede mig om, at Kongen havde manglet Mod[1]), og at det hele var en Satire paa Krig. Jeg yttrede imidlertid gjentagne Gange, at der Intet var tabt, som jo Mod og Kraft kunde oprette igjen; jeg indsaa alligevel, at disse to Betingelser Mod og Kraft ikke var at finde hos de høiere Officerer. Kongen var i slet Stemning. Jeg tilbragte Aftenen og det meeste af Natten med Arbeide. — Bjørnebuden. — Krebs indsendte detailleret Rapport om Affairen ved Matrand.

August 10. Onsdag. Fasting indberettede til Holsten, at en Deel af Flotillen var ankommen til Drøbak.

Hermed ende disse Adlerske Optegnelser. Fire Dage senere, den 14de August 1814, afsluttedes, som bekjendt, Conventionen i Moss.

---

[1]) Jvnf. de tilsvarende Bemærkninger i Afhandlingen af J. G. Meydell, Nøiere Oplysninger til Felttoget i Norge 1814, i Norsk Maanedsskrift, udgivet af P. A. Munch. Sjette Bind. (Christiania 1860) S. 383, 384.

Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie.

Af C. Paludan-Müller.

Fortsættelse
(see Hist. Tidsskrift, 3die Række 1ste Bind, S. 1 ff.).

Endnu engang den skibyske Krønike. Niels Krags Forhold til Hvitfeld.

I det foregaaende Afsnit af disse Studier har jeg underkastet Poul Eliesens skibyske Krønike en kritisk Prøvelse, hvis Slutninger i det Hele, hidtil i det mindste, ikke ere blevne anfægtede, men som dog i et enkelt Punkt har vakt Modsigelse af Poul Eliesens lærde Biograf Biskop Dr. Engelstoft. Det er Paastanden om vitterlig Sandhedsfordreielse i Krøniken, min Modstander har angrebet i første Hefte af dette Tidsskrifts 6te Bind, idet han søger at bevise, hvorledes Krønikens Meddelelse om Hans Tausens Proces er ganske sandfærdig, — naar man blot gaaer ud fra, at Aktstykket af 14de Juli 1533, hvori den kjøbenhavnske Herredags Dom over Tausen er nedlagt, er hos Hvitfeld i den Grad urigtigt, at det ved at indskyde et «ikke» i den afgjørende Sætning paa en uhørt Maade har forvansket Sandheden! Thi saavidt jeg kan forstaae, er min ærede og lærde Ven enig med mig deri, at har Hans Tausen sagt, hvad Hvitfeld lader ham sige, saa har Poul

Eliesen gaaet Sandheden altfor nær i Krønikens Beretning om den hele Retshandling; derfor gaaer Forsvaret for Krøniken ud paa at hævde Rigtigheden af en anden Udgave af Aktstykket, i hvilket det afgjørende «ikke» er udeladt.

Det er altsaa kun om et eneste Ord, I stride, — om et lille Ord paa fire Bogstaver? er det Umagen værd at spilde Tid og Blæk paa en saadan Bagatel? Jo vel er det Umagen værd, svarer jeg; thi dette ene lille Ord forandrer fuldstændigt Meningen og gjør Sort til Hvidt, Ja til Nei. Dette «ikke» bryder Staven over den skibyske Krønikes Sandhedskjærlighed, hvis nemlig Hvitfelds Text er rigtig; og hvis det lykkes at frelse Poul Eliesens angrebne Ære ved at faae det ud af Akten, lider Hans Tausens Ære et Knæk, da saa han kommer til at staae som en tvetydig Pjalt, der i det afgjørende Øieblik krøb i Skjul bag en Mentalreservation, saa at hans papistiske Dommere mente, at man dog havde gjort Stakkelen Uret i Beskyldningen for Vranglære om den hellige Nadvere.

Striden gjælder altsaa om Poul Eliesens og Hans Tausens gode Navn og Rygte; den gjælder om den skibyske Krønikes og om Hvitfelds Troværdighed; den gjælder altsaa om betydelige Personer og Kildeskrifter i den danske Historie. Derfor tør jeg nu ikke tie til Angrebet, og jeg tør haabe, at Læseren ikke vil skylde mig for Rethaveri, fordi jeg nu søger at forsvare min Opfattelse af den skibyske Krønikes Værdighed. Man undre sig ikke over, at denne Strid først udbryder i vore Dage, efterat saa mange lærde og skarpsindige Historikere i et Par Aarhundreder have kjendt og brugt baade den skibyske Krønike og Hvitfeld uden at tørne imod denne Anstødssteen; thi Striden kunde først komme, efterat Biskop Engelstoft i en af de

skjønneste kritiske Undersøgelser, der pryde den danske historiske Literatur, har sat det udenfor al Tvivl, at Poul Eliesen er Krønikens Forfatter, og efterat det i min Grevens Feide er paaviist, at Poul Eliesen ogsaa var Hans Tausens Modstander paa Kjøbenhavns Raadhuus den 14de Juli 1533. Da, og først da, maatte nødvendig det Spørgsmaal reises, om Krønikens Skildring af Retshandlingen var sandfærdig; tidligere kunde Tvivl kun opstaae om dens Rigtighed. Og derom har der i Grunden ingen Tvivl været: alle danske Historieskrivere lige indtil vore Dage have troet paa Aktstykket hos Hvitfeld, altsaa ikke troet Krønikens Skildring af Hans Tausens Adfærd ved denne Leilighed.

Biskop Engelstofts Afhandling fylder 66 Sider i dette Tidsskrift; at følge den Skridt for Skridt og prøve enhver af hans Bemærkninger, vilde kræve en mange Gange større Afhandling, der maatte blive lige utaalelig at læse og at udarbeide, især da det Høieste der vandtes ved en saadan Gjendrivelse var at bringe Sagen tilbage til det Standpunkt, hvorpaa den stod foran hans Indlæg; et afslaaet Angreb gjør ikke Fæstningen stærkere. Jeg foretrækker derfor at optage Spørgsmaalet om Ærligheden af Poul Eliesens Beretning forfra endnu engang, saa meget mere, som der hidtil kun var budt mig Leilighed til at berøre det i Forbigaaende. Jeg skal da stræbe at føre et Beviis for Rigtigheden af Hvitfelds Beretning om Tausens Proces og den hidtil gjældende Opfattelse af denne, hvilket er det Samme som at bevise, at Poul Eliesen har givet en usandfærdig Skildring af Tausens Optræden under denne Retshandling. Der vil derved blive Leilighed til at medtage et Par andre Undersøgelser af Interesse for historisk Kritik,

for at mit Arbeide ikke skal blive frugtesløst, selv om Biskop Engelstofts Beviisførelse vinder Læserens Bifald.

Første Afdeling.

De historiske Vidnesbyrd.

Enhver vil indrømme, at naar de oprindelige Vidnesbyrd om en fra Fortiden overleveret Begivenhed ere i sig selv troværdige, indbyrdes stemmende i det Væsentlige og uimodsagte af andre ligesaa oprindelige og troværdige Beretninger, saa kunne kritiske Tvivl alene ikke rokke Vidnesbyrdets Indhold. Al Historie blev umulig, dersom ikke Kildernes Ord skulle staae til Troende saa længe, indtil det bevises, at de fare vild. Men et Beviis maa gaae ud fra noget Fast; hængte en Kjæde af Tvivl end nok saa godt sammen i alle Led, var den betydningsløs ligeoverfor de oprindelige Vidnesbyrd, dersom den skulde bære sig selv.

Striden dreier sig om den Sætning i Aktstykket af 14de Juli 1533, der rører ved Hans Tausens Nadverlære. Hans Modstanderes Anklage gik ud paa Fornærmelser imod Biskopperne, selvtagen Brug af Kjøbenhavns Kirker og i Forbindelse dermed haanlig Trods imod Roskilde Biskop, endelig vrang Lære om Nadveren. Min Modstanders Paastand er, at Tausen dømtes for de to første Punkter, men frifandtes for det tredie, hvorfor Dommen hos Hvitfeld maa være uriglig, da Tausen ikke kan være frifunden af katholske Dommere, hvis han har erklæret, at det er ikke Herrens Legeme og Blod, der consekreres af en christelig Præst i Messen og efter den christelige Romerkirkes Vedtægt sættes i Monstrants og Pixis. Jeg derimod fastholder, at Tausen netop har sagt dette, og at

alle Anklager, den for kjættersk Lære saavelsom den for Injurier og den for Anmasselse, ere fundne begrundede af de tilstedeværende Rigsraader, idet disses Erklæring derom er rigtig gjengivet af Hvitfeld.

Det første oprindelige Vidnesbyrd i denne Sag findes i Rigsraad Knud Bildes Brev af 28de Juli 1533 til hans Broder Eske Bilde. Den Deel af Brevet, der vedkommer os, lyder saaledes:

— «kere broder ued jeg ey nu noghet ydermere eller «oc Serdelles ath jeg kand scriffue theg till poo thenne «thid kerre broder dog moo tu uidhe ath lecther pouell «oc Mesther hans Markorsszen[1]) theres predikanther her «i byen uore till en Despithacio igoor (?) ffor allde bisper «oc prelater oc danmarcks righes rod oc bormesther oc «rodh, oc offueruanth lecther poouell samme predikanter «met» (eller: «uty») «manghe stycke Som han haffdhe «prediketh bodhe om thet helle Sakramenthe oc Andet «bedraffueri Som han haffde predicket heræ i byen ffor «fatthig enffolld oc semplig mendiske, oc motthe ffor^ne «Mesther hans romme byen oc landhet oc gick ther stor «bøn ther ffor ath hand ey skulle stoo Syn ræth oc aldre «moo mere predicke heræ eller oc andhensteth poo hans «liff ath giøre, Item moo tu oc nu uidhe ath jeg haffuer «leghit here i byen i nij ugher oc drager myn broder «bispen aff Aars aff i moren oc allth rodhet...[2])

Om dette Brevs Authenti er der ikke Tvivl; ligesaa lidt kan der tvivles om Brevskriverens Ærlighed eller om

---

[1]) Saaledes maa udentvivl det utydeligt skrevne Ord læses. Naturligviis har Hukommelsen her svigtet Knud Bilde.

[2]) Egenhændig, utydeligt og i det Hele daarligt skreven Original paa Papir med udvendig Forsegling. I Samling til Adelens Historie, Fasc. 8, i det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn.

hans Kundskab til Sagen, da han selv var en af Tausens Dommere. Kan nu Nogen læse Andet ud af dette Brev, end at Tausen er overbeviist af Poul Eliesen om Vranglære angaaende Nadveren og fundet skyldig af Rigsraadet? Biskop Engelstoft har dog (ovenfor S. 58) faaet ud deraf, at Knud Bilde ikke fortrinlig fæster Tanken paa noget Enkelt, hvorom Tausen var bleven overbeviist, men samler under Eet alt hvad Poul Eliesen, efter Knud Bildes Formening med seirrige Grunde, «i mange Stykker» havde paaviist at være vildfarende Lære. Men dette Resultat vindes kun gjennem en Forudsætning om, at Knud Bilde «kun har havt Øie for hvad Tausen beskyldtes for at have lært om Sacramentet og Andet i mange Stykker, saa at det ikke engang for ham er nogen enkelt Vranglære[1], Tausen skulde være overbeviist om, end sige selv have bekjendt.» Med andre Ord: Biskop Engelstoft slutter, at da Knud Bilde ikke udtrykkelig nævner de Ord, Akten lægger Tausen i Munden, saa er her Beviis for, at Tausen ikke har sagt disse Ord saaledes som de læses hos Hvitfeld, altsaa ogsaa Beviis for, at det ikke er for disse Ord, Tausen er dømt, men for andre Ord om Nadveren, der maae være fremdragne af Poul Eliesen under Forhandlingerne. Thi havde Tausen talt om Nadveren som Dommen hos Hvitfeld lader ham tale, saa maatte de katholske Dommere have fordømt ham netop derfor; altsaa modsiger Knud Bilde middelbart Hvitfelds Udgave af Dommen i dette Punkt! Denne Slutning beroer imidlertid paa et argumentum a silentio, der, altid misligt og kun betinget brugbart, bliver uanvendeligt ved et flygtigt skrevet Brev, der paa dette Sted ikke vil Andet end i al Hast, som en

[1]) Udhævet af mig P.-M.

Bisag, gjengive det Hovedindtryk, Brevskriveren havde modtaget af Retshandlingen, uden at der paa nogen Maade er lagt an paa en nøiagtig og udtømmende Skildring af denne. Der staaer ikke Andet, end at Lector Povel overbeviste Hans Tausen om urigtig Lære om det hellige Sakrament og andet Bedrageri, samt at Tausen maatte rømme Byen og Landet. Vil man presse Ordene i et saadant Brev saa stærkt, at Skriverens Taushed skal gjælde som Beviis for, at det, han ikke omtaler, heller ikke virkelig er forefaldet, saa kan man endog bestride, at Knud Bilde gjør Tausens Forviisning til en Følge af Lector Povels seirrige Argumentation til Beviis for Anklagens Rigtighed; thi udtrykkelig sætter Knud Bilde ikke Forviisningen i Forbindelse med Beviisførelsen. Og endnu ikke nok dermed; thi dersom det, Biskop Engelstoft kæmper for, var rigtigt, saa er Hans Tausen ikke alene ikke funden skyldig i vrang Lære om Nadveren, men han er positiv frikjendt for Anklagen i dette Punkt, fordi han har afgivet en de katholske Dommere tilfredsstillende Erklæring. Men man dreie og vende Knud Bildes Brev som man vil, kan man dog aldrig faae det ud deraf, at Tausen vel blev anklaget for sin Prædiken om det hellige Sakrament, men blev i dette Punkt frikjendt.

Det andet oprindelige Vidnesbyrd findes i den norske Biskop Hans Reffs Brev af 2den August 1533 til Erkebiskoppen af Trondhjem. Her hedder det blandt Andet om denne kjøbenhavnske Herredag[1]): «Item om den lu-»therske Handling blev saa gjort og besluttet i Kjøbenhavn,

[1]) Da jeg ikke har Originalen, men kun en Afskrift af de Münchenske Papirer i Norge for mig, giver jeg i Texten ikke Brevets Bogstavering.

«at alle gamle Skikke, ceremoniæ ecclesiasticæ skulde «holdes ved Magt, optages igjen og uforsømmelig i Ære «holdes. Mester Hans Tagesøn, ypperste Luthers Prædi«kant der i Byen, var udi Rette med lectore Paulo Heliæ «for Rigens Raad die lunæ post Canuti Regis, og Mester «Hans blev dømt til en Kjætter, Løgner, Tyv og Skalk, og «med stor Bøn blev forlovet at blive der i Byen en Maa«nedstid og saa strax fare ud af Landet med sin Nonne; «en stor Part af Borgerne var dermed ilde tilfreds og «ginge til Harnisk og Værge at beskærme Mester Hans, «men det maatte ikke hjælpe, og der faae de stor Straf «for med Tiden.»

Dette Brev giver vel kun en Andenhaands-Beretning, og er ikke frit for Overdrivelse; men da det udtrykkelig siger, at Hans Tausen blev dømt til en Kjætter, ligger Brevet dog Herredagen altfor nær til at det kan have gjort dennes Kjendelse til netop det modsatte af Virkeligheden. Biskop Engelstoft mener rigtignok ovenfor S. 59, at Ordene «meget vel kan betyde, at nogle af Dommerne med Glæde stemte for Straf, fordi han (H. T.) efter deres Skjøn var klarlig beviist at være en luthersk Kjætter[1].» Men dette kunne Ordene dog virkelig ikke betyde; thi at han blev dømt af Herredagen er ingenlunde det Samme som, at nogle af Herredagens Medlemmer stemte for hans Straf; og efter Aktstykket selv hverken anklagedes eller dømtes Tausen som luthersk Kjætter i Almindelighed, men for de tre ovenfor angivne bestemte Klagepunkter, af hvilke Fornærmelser imod Biskopperne og Indtrængen i Kirkerne ikke kunde kaldes Kjætteri. Brevskriverens Hjemmelsmand kan altsaa kun i det tredie Punkt have fundet Kjætteri,

[1]) Udhævet af mig, fordi dette er Argumentationens Hængsel.

saa at hans Beretning i god Overeensstemmelse med Knud Bildes gaaer ud paa, at Tausens Nadverlære fordømtes, hvilket stemmer ganske overeens med Akten hos Hvitfeld, men bestemt modsiger den indtil vor Tid aldrig hørte Paastand, at Tausen afgav en Erklæring om Nadveren, der tilfredsstillede hans katholske Dommere, saa at de i dette Punkt udtrykkelig frikjendte ham. Biskop Engelstoft erkjender ogsaa middelbart sit Arguments Svaghed ved at tilføie, at «i ethvert Tilfælde» kan dette Ord af en Mand udenfor Riget ikke have nogen Vægt til at forandre den Opfattelse af Sagen, der udtrykker sig i Dommen; thi oplukker man dette «i ethvert Tilfælde», saa seer man, at det betyder saa meget som: «jeg seer nok, at der kan indvendes Meget imod min Forklaring af Hans Reffs Ord, — nu, jeg vil ikke fastholde den, men hellere erklære dette hele Vidnesbyrd for intetsigende da det modsiger *min* Opfattelse af Dommen». Thi skulle disse Ord: «den Opfattelse af Sagen, der udtrykker sig i Dommen» betyde Andet end Biskoppens subjective Opfattelse af denne, saa indeholde de en Cirkelslutning, saasom det netop var dette, der skulde bevises, at den Opfattelse af Sagen, Biskoppen forfægter, virkelig udtrykker sig i Rigsraadets Afgjørelse.

De to Breve lade sig i Virkeligheden ikke forene med, at Tausens Nadverlære skulde være godkjendt af hans katholske Dommere, men bestyrke tværtimod det, Hvitfeld egentlig siger, at Tausen dømtes ogsaa for sin aabne Vedkjendelse af en Lære om den hellige Nadvere, der benægtede Brødforvandlingen. Med andre Ord: de to Breve ere middelbare Vidnesbyrd om, at det omstridte «ikke» virkelig har staaet i Akten.

Efter Tidsfølgen er Hvitfelds Beretning det tredie op-

rindelige Vidnesbyrd om Udfaldet af Retssagen imod Tausen[1]). Det er vel 62 Aar yngre end Begivenheden selv, fra en Tid, da vist alle Deltagerne i denne vare døde; men det har det store Fortrin, at Hvitfeld alene har alle de Aktstykker, hvorpaa det her kommer an: Rigsraadernes Kjendelse af 14de Juli 1533, Mogens Gjøes Forsikkringsbrev og Tausens Revers til Joachim Rønnow af 16de og 17de August 1533. At disse Stykker ere meddelte paa Hvitfelds sædvanlige Maade, ikke bogstavret, men med hans egen Retskrivning, svækker ikke deres Værd, saa længe de ikke afløses af de originale Aktstykker selv; thi at de ere meddelte i god Tro, har Ingen betvivlet, kan heller Ingen med Grund betvivle. Hvitfeld maatte ikke være Hvitfeld, dersom han havde tilladt sig at indskyde hiint «ikke» af egen Magtfuldkommenhed; han har fundet det saaledes for sig, hvad hans Randnote til dette Sted: «Papistisk Mening om Sakramentets urette Brug» tydeligt nok antyder. Thi vidste han, at han selv havde vendt den hele Passus om til at betyde det Modsatte af hvad han læste, havde han altsaa commenteret over sit eget Paafund, vilde han her ikke kunne frikjendes for et vitterligt falsum, begaaet i en bevidst løgnagtig Hensigt. Men Enhver der kjender Hvitfeld vil strax afvise en Beskyldning for en saa æreløs Adfærd.

Hvitfeld har altsaa fundet Sætningen saaledes som han gjengiver den: «Men da bekjendte og tilstod Mester Hans, ikke at være det sande og værdige Guds Legeme under Brøds og Vins Lignelse, som en christelig Præst consacrerer og vier i Messeembede, og (som) sættes efter den christelige Romerkirkes Vedtægt og Skikkelse baade i

[1]) Da Akten er aftrykt ovenfor S. 6 ff, vil jeg her ikke gjentage den.

Monstrants og pixide». Men desværre har Hvitfeld ligesaa lidt her som andensteds sagt os, hvorfra han har sine Aktstykker, om af Originaler eller af Afskrifter paa anden, tredie, fjerde Haand. Mig forekommer det Første dog i dette Tilfælde som det sandsynligere; thi Joachim Rønnows Papirer maae med Roskilde Bispestols Archiv, der tillige var Storkantslerens Archiv, være kommet i Regeringens Hænder, hvor Hvitfeld, — om og kun Rigens Kantsler — i sin ivrige Søgen efter historiske Kilder lettere har kunnet finde alle tre Stykker samlede, end om Papirerne havde været adsplittede blandt Private. Hvitfeld giver Aktstykkerne selv, ikke en Meddelelse om dem, eller et Udtog; han giver dem alle tre; den Formodning — thi mere udgiver jeg den ikke for — ligger da nær, at han har fundet dem alle tre samlede, men som enkelte Stykker, ikke i en samlet Afskrift af dem alle tre, siden han ikke aftrykker dem samlede, idet han indskyder en heel Deel Andet om Religionssagen mellem Akten af 14de Juli og Brevene af 16de og 17de August. Findes denne Formodning rimelig, vil man ogsaa være tilbøielig til at antage, at det har været Originalerne, Hvitfeld har havt, hvad der desuden ikke foreligger nogen Tvivlsgrund imod. Men selv om man vil afvise denne Formodning, fordi den er dette og ikke mere — modbevise den kan man ikke — selv om man altsaa lader de Hvitfeldske Aktstykkers Oprindelighed henstaae uafgjort, saa bestyrkes dog Rigtigheden af Hvitfelds Læsemaade derved, at han ingen Tvivl har havt om den; thi det synes ikke naturligt, at en saa uhyre Forskjel i en Mands Mund som Hans Tausens, ved den meest opsigtvækkende Leilighed, — en Forskjel, der henstillede ham, Reformatoren, den heftige Ivrer mod Katholicismen, som en Katholik istedetfor som en frimodig Bekjender af

Evangeliet, — det synes utroligt, at en saadan Forskjel i Ordene ikke skulde være bevaret af Traditionen. Man betænke, at det var en Erklæring om Nadverlæren, en Lære, der netop for Hvitfeld og hans Samtidige var et brændende Spørgsmaal, og at den blev afgiven i en talrig Forsamling af Rigets første Mænd. Forholder det sig nu dertil som Dr. H. Rørdam har gjort rimeligt nok[1]), at Hvitfeld ogsaa har havt en Afskrift af Akten, hvori «ikke» manglede, og dog har fastholdt sit «ikke», viser dette jo, at han ikke har gjort det iblinde eller uden Eftertanke.

Altsaa, Hvitfeld slutter sig til de to Breve, idet han giver fuldstændigt og med selve Aktstykket fra Herredagen hvad Brevene meddele som Hovedresultat i den lette, ubundne Brevform.

Det fjerde oprindelige Vidnesbyrd aflægger den kongelige Historieskriver Niels Krag i sin Christian den Tredies Historie aldeles overeensstemmende i det omstridte Punkt med de tre Forgængere, og dog uafhængigt af dem. At han skulde have kjendt eller benyttet de to Breve er der ikke Tale om: Ingen har paastaaet det, og Ingen kan fornuftigviis paastaae det. Men desto større Uvished hersker der om Krags Uafhængighed af Hvitfeld. Baade Dr. H. Rørdam og Biskop Engelstoft skyde derfor Krag tilside[2]). Da jeg nu har vedkjendt mig, at Krag og Hvitfeld i denne Sag ere indbyrdes uafhængige Vidner[3]), faaer jeg at forsvare mine Ord, især da det vilde være utilgiveligt, om den, der har paataget sig at skrive Grevefeidens Historie, ikke havde klaret dette kritiske Spørgsmaal for sig. Da

[1]) Ny Kirkehistor. Samlinger 3, 367.
[2]) N. Krkh. Samlinger 3, 366. Ovenfor S. 32.
[3]) N. Krkh. Sml. 3, 361.

Forholdet mellem Hvitfeld og Krag ogsaa uafhængigt af Striden om Hans Tausen og Poul Eliesen er af Vigtighed for dansk Historieskrivning, og da mig vitterligt Ingen hidtil har taget det under alvorlig Behandling, meddeler jeg som et Tillæg til denne Undersøgelse et af mine tyve Aar gamle Forstudier til Grevens Feide, redigeret i trykkelig Stand. Med Henviisning til de i dette Tillæg vundne Resultater[1]) tør det udtales som ubestrideligt, at Krag ikke har sin Fremstilling af Herredagsmødet den 14de Juli og af Tausens Forhold ved denne Leilighed fra Hvitfeld, hverken middelbart eller umiddelbart. Først og fornemlig dette, at her tales om Herredagen 1533, der hos Krag er i det Hele skildret aldeles uafhængigt, efter tildeels andre Materialier og i ganske anden Form, end hos Hvitfeld. Dette er i sig selv afgjørende for, at Krag ikke har taget sit umiddelbart fra Hvitfeld; og det bestyrkes ved en nærmere Sammenstilling af Krags S. 17—20 med Hvitfelds Blad Bij verso — C. verso; thi her mangle de i Tillæget paaviste saa hyppigt forekommende Kjendemærker paa deres fælleds Benyttelse af en og samme Kilde. Akten hos Hvitfeld anfører Klagepunkterne i følgende Orden: Fornærmelser imod Biskopperne, Indtrængen i Kjøbenhavns Kirker og Haansord imod Joachim Rønnow, Vranglære om Sakramentet; men hos Krag kommer efter det første Punkt strax det om Nadveren, dernæst det om Kirkerne og Forhaanelse af den roskildske Biskop. Havde Krag havt Akten selv for sig, havde der saameget mindre været Grund til at afvige fra dennes Orden, som Tausen i *sit Svar* hos Krag netop følger Momenterne i den Orden, hvori Akten anfører dem.

---

[1]) Nedenfor S. 405 ff.

Men hvad der især viser Forskjellen er, at Krag giver Processen, Anklage og Forsvar, som Handling for sig, og saa først anfører Rigsraadernes Kjendelse som en Akt for sig, altsaa kun Conclusionen, idet han skiller Indholdet af den berettende Deel fra Kjendelsen selv, medens der hos Hvitfeld ikke fremkommer Andet om Forhandlingerne end det, som er optaget i selve Akten. Af Tausens Svar er ogsaa den første Halvdeel hos Krag et Nyt og Særligt, som intet Tilsvarende har hos Hvitfeld; thi at man gjenkjender enkelte Vendinger og Sætninger i Akten, siger naturligviis ikke Andet, end at ogsaa for Krags Beretning ligger i sidste Instants det oprindelige Aktstykke tilgrund, hvad der forstaaer sig af sig selv; men medens Mange i den nærmeste Tid efter Herredagen have kjendt Udfaldet uafhængigt af hinanden, kjende vi Akten kun fra Hvitfeld, saa at det for os let, men vildledende, faaer Udseende af, at hvor Reminiscentser af Akten møde os, hidrøre de fra Hvitfeld.

Af Nyt har Krag indbragt i Klagen over Tausens Nadverlære, at denne havde «om Messeofferet og Herrens «Nadversakrament skrevet hvad der *ingenlunde stemte over-«eens med den romersk-katholske Kirkes Lære*», thi dette var vel nok den egentlige Mening i Klagen, men er ikke dens Ord i Akten. Han har ligeledes indbragt en heel Deel Mere, end hvad Hvitfeld ogsaa har, om Tumulten og Ordstriden imellem Raadsherrerne og det buldrende Folk. Af Tausens Revers til Rønnow har Krag kun Indholdet af en enkelt Sætning, og heller ikke Mere af Mogens Gjøes Caution for Tausen; medens Hvitfeld, og Hvitfeld alene af alle hidtil bekjendte trykte og utrykte Kilder til denne Herredags Historie, har alle tre Aktstykker.

Dersom nu Krag her havde arbeidet over det samme

Materiale som Hvitfeld, maatte han have behandlet dette paa en ganske anden Maade end ellers, naar en fælleds Kilde er benyttet af Begge[1]. Han maatte ikke alene have indbragt Særligt, men forandret Momenternes Orden, lagt vigtige Ord ind i Aktstykket, selv digtet det Halve af den Anklagedes Tilsvar, og især deelt Akten i to Halvdele, af hvilke han lod den ene være en særskilt Beskrivelse af Retshandlingen, den anden hele Kjendelsen. Men naar Krag saaledes har havt andre Materialier end Hvitfeld, saa er det naturligst at antage, at han har brugt en os nu ubekjendt sammenhængende Fremstilling af hele Retshandlingen og Forsoningen, hvis Grundlag, paa første eller anden Haand, har været de Ord og Handlinger, vi nu alene kjende af de tre Aktstykker hos Hvitfeld. Mulig har den ubekjendte Hjemmelsmand været en af Deltagerne i Retshandlingen, der uden at drømme om, at man Aarhundreder senere vilde komme i Strid om hvert enkelt Ord, har meddelt det Væsentlige af Forhandlingerne saaledes som han havde opfattet dem, og saa tilføiet hvad han ellers vidste om Sagens videre Udvikling. Men det være som det vil, saa har i ethvert Fald Krag her ikke alene ikke umiddelbart øst af Hvitfelds Bog, men han er heller ikke middelbart afhængig af denne ved Brug af det samme Materiale, omenskjøndt han kun gjennem Mellemled gjengiver det Forefaldne, medens man i Akterne hos Hvitfeld har det Oprindelige selv.

Saa stor Forskjel der nu iøvrigt er imellem de to Beretninger, stemme de dog fuldkommen overeens i det Punkt, der er os det afgjørende: Tausens Bekjendelse om Nadverlæren. Krags Hjemmelsmand, eller hans Hjemmels første Ophavsmand,

---

[1]) Jfr. nedenfor, S. 406.

har opfattet Tausens Ord ganske som vi nu læse dem hos Hvitfeld. Han lader Tausen sige: — fateri sub specie panis «et vini, in missa a sacerdote consecrati, non latere vel «includi corpus et sangvinem Dominicum, nec arcula vel «pyxide, ubi secundum Romanæ ecclesiæ ritum panis as-«servatur, illud contineri. Her er det ikke nok, at forvandle non latere til latere, man maa ogsaa gjøre nec arcula til et arcula. Selv om Krags Ord ikke skulde være Andet end en noget fri Gjengivelse af Aktens Ord, der fra Dommernes Beretning om hvad Tausen svarede ere af Hjemmelsmanden lagt Tausen selv i Munden, saa indeholde de dog et selvstændigt Vidnesbyrd om, at Tausen, langt fra at samtykke, bestemt benegtede den papistiske Lære om Brødforvandlingen.

Som det femte oprindelige Vidnesbyrd i denne Strid om Tausens Erklæring vilde jeg, i og for sig, ikke betænke mig paa at fremføre Biskop Hans Povelsen Resens Ord fra 1617 i hans Lutherus triumphans, trods deres Overdrivelser og Feil; thi at Resen har havt andre Kilder end Hvitfeld og Krag er indlysende deraf, at han er den første Forfatter, der nævner Poul Eliesen som Tausens Modstander paa Herredagen 1533. Men da jeg her fører en Strid, vil jeg ikke udsætte mig for den Indvending imod Resens Oprindelighed, at han kan have sin Kundskab fra Knud Bildes og Hans Reffs Breve, thi vel kunne mine Modstandere ikke bevise det, men jeg kunde heller ikke modbevise Paastanden, der alene vilde paralyseres, ikke gjendrives, ved en om og nok saa berettiget Afvisning indtil dens Rigtighed godtgjøres. Jeg lader derfor Resen falde i denne Strid som oprindeligt Vidne og fastholder ham og hans Samtidige Kort Aslak kun som Vidner om den almindelige Mening blandt vore Videnskabsmænd i den første Halvdeel af det

17. Aarhundrede. Fra den sidste Halvdeel have vi nu S. Lintrup[1]), der efter sit Værks hele Natur ikke skulde have forsømt at hævde Tausens Nadverlære som luthersk rettroende, havde han havt nogen Formodning om den Fortolkning, man nu vil gjøre gjældende. Lintrup opgiver ligefrem Tausen som den, der negtede Herrens Nærværelse i Nadveren, og frelser ham kun ved at tillægge ham en senere Tilbagekaldelse, hvorom Historien rigtignok Intet veed at fortælle.

Overalt skal man finde en fuldstændig Overeensstemmelse hos vore Historikere, hvor forskjellige de end iøvrigt kunne være, om Herredagens Kjendelse angaaende Tausen. Selv Münter, der dog foruden Hvitfelds benytter Sandvigs Udgave af Aktstykket, har ingensomhelst Tvivl eller Betænkelighed ved ligefrem at følge Hvitfelds. Det var først i Aaret 1854 — af saa ungt Datum er den hele Controvers — at Prof. F. Hammerich i en Anmeldelse af min Grevens Feide[2]) bestred Rigtigheden af den hidtil gjældende Fremstilling, idet han fremdrog den Sandvigske Udgave[3]), der lader Rigsraaderne sige: »tha bekendte och »tilstod Mester Hans at vurre sandeligh thed verdigh Gudz »legome under Brödt och Viins Lignelse som en Christe»ligh Prest sömmer och wigder y Messe-Embede och »thethe effther then Christelige Rommere Kirckis widtakt och »skickelse baade monstrantz och pixide»[4]). Prof. Hammerich paastod i Henhold til dette Sted, at Hvitfelds Udgave er urigtig, og at Tausen altsaa i Virkeligheden har

---

[1]) Sev: Lintrupii Danl vindiciæ pro Dania orthodoxa. Hauniæ 1692, p. 81
[2]) Nordisk Univers. Tidsskrift I, 151.
[3]) Supplement til den danske Oversættelse af Krag, S. 18.
[4]) At disse Ord ere meningsløse er ikke min Skyld; saaledes staae de i Sandvigs Udgave.

sagt om Nadveren netop det Modsatte af hvad de oprindelige Vidner lade ham sige. Denne overraskende Opdagelse tillod jeg mig at bestride med et Par Ord i disse Studiers første Afsnit[1]). Hammerichs Paastand optoges derefter af Pastor Dr. H. F. Rørdam i hans Bidrag til Hans Tausens Levnet[2]), hvor han har fremdraget og meddelt et nyt Dokument i Sagen, nemlig en Afskrift af Aktstykket fra Arne Magnussens Haand i den store Bartholinske Samling af Haandskrifter til vor Kirkehistorie, i hvilken Afskrift «ikke» ligeledes mangler. Jeg har vel derefter stræbt at vise, at desuagtet maa Hvitfelds Udgave og den gamle Fremstilling af Processen fastholdes[3]); men uden at tage Hensyn til mine Modgrunde er Biskop Engelstoft nu optraadt for Hammerichs og Rørdams Mening, saa at det bliver nødvendigt at tage Sandvigs og Rørdams Udgaver af Akstykket nærmere i Øiesyn for at komme til en bestemt Mening om deres Værdi og deres Magt til at gjøre vor Historie om i dette Punkt. Jeg kan derfor ikke slutte Undersøgelsen om de oprindelige Vidnesbyrd uden at udbede mig Læsernes Taalmodighed, medens jeg viser, hvorledes det hænger sammen med disse Udgaver, — en Paavisning, der jo vistnok ikke kan blive meget underholdende, men som maaskee dog vil findes at have nogen Interesse for en kritisk Behandling af Materialierne til vor ældre Historie.

Sandvig har ladet Aktstykket aftrykke i Supplementet til den danske Krag efter et Haandskrift i Suhms Bibliothek[4]), der betegnes som «Codex manuscriptus Rostgardi-

---

[1]) Hist. Tidsskr., 3 R., 51.

[2]) Ny Kirkehistoriske Samlinger, 3, 11 ff.

[3]) N. Kirkeh. Saml. 3, 359.

[4]) Suhm har iøvrigt Intet med dette Aftryk at gjøre. Jeg fremhæver dette imod Biskop Engelstofts Udtryk (S. 5): «det Suhm-Sandvigske

anus Nr. 126», af hvilket han har optaget endnu to andre Stykker, nemlig Hertug Albrecht af Meklenborgs og Greve Christoffer af Oldenborgs Opraab til Sjællands Bønder efter Slaget paa Øxnebjerg, samt Fortegnelsen over de høie Priser i Kjøbenhavn under Beleiringen 1536[1]. Dette Qvarthaandskrift findes nu som Nr. 838 i den Ny Kgl. Samling i det store Kgl. Bibliothek; det er ikke det virkelige Rostgaardske Nr. 126, men en Afskrift af dette, Suhm har ladet tage. Titelen lyder: «Udskrift af Salig «Conference Raad Rostgaards paa Universitets Bibliotheket «sig befindende Manuscripter Nr. 126». Nederst paa Titelsiden har Suhm skrevet med egen Haand: «Ved Rosen- «kilde. Her ere nogle diplomata af vore gamle Konger, «men de fleste af de Oldenborgske. Rosenkilde har «udeladt hvad han ikke kunde læse og noget har han læst «galt». — Denne Rosenkildes Afskrift er fuld af grove Feil, flere eller færre i alle Stykkerne, og har overhovedet slet ingen Værdi for Kritiken, da vi endnu have den Original, hvorefter den er skreven. Det er sært, at Sandvig har taget sit Aftryk efter Rosenkilde, ikke efter hans Original, der dog maa have været ham tilgængelig; thi havde han benyttet denne, vilde han i det mindste have undgaaet den Masse af Feil, Rosenkilde har flere end det

Supplement», «de Suhm-Sandvigske Samlinger»; thi disse Udtryk kunne hos ubefæstede Læsere vække Forestillingen om en høiere Værdi af dette Aftryk som baaret af Suhms mægtige Autoritet. Ved de Suhm-Sandvigske Samlinger forstaaes blandt danske Historikere almindeligt de to Bind «Samlinger til den danske Historie», som Suhm udgav 1779—81, i Mellemrummet mellem det gamle og nye danske Magazin, og hvortil han benyttede Sandvigs Arbeide. Men i disse Samlinger forekommer Intet om det her behandlede Spørgsmaal. —

[1]) Supplementet S. 22 og 26.

virkelige Nr. 126; ja Sandvigs Aftryk føier endnu et Par Feil til Rosenkildes, af hvilke den betydeligste er Aarstallet 1534, da Rosenkilde her dog har det Rette: 1533.

Vende vi os da til det virkelige Rostgaardske Nr. 126, da finde vi dette Qvarthaandskrift i Universitetsbibliotheket under Mærket «B. U. H. (Rostg. 50)». Paa Omslaget, af et gammelt Pergaments-Missale eller Gradual, staaer «Nr. 126». Dette betegner det Nummer, Haandskriftet havde i Conferentsraad Frederik Rostgaards Samling, der solgtes 1726; det første Mærke derimod betegner dets nuværende Nummer blandt de Rostgaardske Manuskripter i Universitetsbibliotheket. Det har ingen anden Titel end Ordet «Literæ», skrevet med en gammel Haand øverst paa Omslagets Udside. Manuskriptet begynder med en Indholdsfortegnelse; derefter følge Afskrifterne saaledes:

I. Kong Christian I's Brev til sine Undersaater om Hjælp imod de Svenske, 1436. Blad 2 verso — 3 recto.

II. Kong Christoffers Brev til Iver Jensen om at opgive Korsør, 1439. Bl. 3 v. — 4 vers.

III. Kong Christoffers Dom om Tienden 1143. Bl. 5 — 5 vers.

IV. Bispernes og D. R. R. Skrivelse, at Kirkerne skulle laane Sølv til Landsknegtenes Lønning, 1531. Bl. 5 v — 7 r.

(Imellem Nr. III og IV, Bl. 5 verso, staaer en Notits paa 4 Linier om K. Hanses Bryllup 1478, og om nogle Priser, ikke optagen i Indholdsfortegnelsen.)

V. Kong Frederiks Brev af 1532 til Sjællands Bønder Bl. 7 r — 7 v.

VI. En Kopi af Kong Christian den Andens Leide 1532[1]). Bl. 7 vers — 13 recto.

---

[1]) d. e. Overeenskomsten af 1. Juli 1532.

VII. Orfeide fra Hr. Niels Erichsens Sønner til K. Valdemar og hans Søn Christoffer 1355. Bl. 13 r — 14 rect.

(8. Invictissimo et fidei christiano (sic) amantissimo Jacobo eius nominis V Scotorum regi Raphael Castames (?) Hispanus. Bl. 14 rect — 15 vers. — Dette Stykke er ikke optaget i Indholdsfortegnelsen).

VIII. Om Møde i Halmstad 1468 af Danmarks og Sverrigs Rigsraader. Bl. 17 recto — 20 verso.

IX. Kong Christians Brev til Nørrejylland om Hjælp imod Iver Axelsøn. Udateret. Bl. 20 v — 22 vers. Derefter 3³/₄ Sider ubeskrevne, Bl. 22 verso — 24 recto.

Blad 24 verso staae 3 latinske Smaanotitser, af hvilke den ene har Aarstallet 1561 den anden 1580. Ikke optagne i Indholdsfortegnelsen.

X. Concept af Kong Christierns Leide (1532). Udateret. Bl. 25 recto — 26 recto.

XI. D. R. Raads skriftlige Mandat af 1533, at Odense Reces skal holdes. Bl. 26 recto — 27 recto.

XII. En Dom imod Mester Hans Tausen, forhvervet af Joachim Rønnow hos Danmarks Raad 1533. Bl. 27 recto — 28 recto.

XIII. Copi af det Brev, som Hertug Albrecht og Greven lode udgaae til alle Landsting, dat. 19 Juni 1535. Bl. 28 verso — 31 recto.

XIV. Register paa Fetalier i Kjøbenhavns Bestalning 1536. Bl. 31 v. — 32 v.

XV. Contract imellem Hert. Christian og D. R. Raad førend han blev valgt 1533[1]). Bl. 33 recto — 43 verso. — Derefter 6²/₈ blanke Sider, Blad 43 vers — 46 vers.

[1]) Er Unionsbrevet imellem Danmark og Hertugdømmerne, dat. Kbhvn. 1. Juli 1533.

XVI. Danmarks Riges Raads og Adels Opsigelsesbrev til Kong Christian II. Bl. 47 recto — 48 verso.

— Item Artikler, hvorfore de det gjorde. Bl. 49 recto — 56 verso.

— Derefter 4/5 blank Side.

XVII. Hertug Adolfs Forpligt, at han .... ei skulde begjære Slesvigs Bispedømmes Administration; dat. Slesvig, Fredag efter Cantate 1563. Bl. 57—58 verso (tydsk).

XVIII. Quod dioecesis Slesvicensis sit sub jure metropolitico Archiepiscopi Lundensis; Udtog af 15 Aktstykker fra Aar 1259—1559. Bl. 59 recto — 61 recto[1]).

XIX. Privilegia ducum et regum, item et alia confirmantium. Bl. 61 verso — 63 recto.

— 3 Sider Bl. 63 verso — 64 verso tomme.

Haandskriftet har engang tilhørt Anders Sørensen Vedel. Vel bærer det ingensteds Vedels Navn; men der kan ikke være Tvivl om, at det er det samme som det, Vedel i sin promocondus[2]) anfører som Nr. «XIII» blandt sine Qvarter under Titelen «Literæ». Vort Haandskrifts Indhold er de samme Aktstykker, i samme Orden, som promocondus anfører under Nr. XIII, med Undtagelse af Nr. 14 i promoc: «XIII Literæ», Kong Christian den Andens Krønike paa danske Riim, og Nr. 18 sammesteds: «de feudo Slesvicensi Svaningius», hvilke to Stykker ikke findes i Haandskriftet og ikke anføres i dettes Indholdsfortegnelse. Derimod har Haandskriftet et Nummer mere, nemlig det her ovenfor anførte Nr.

---

[1]) Øverst til Venstre S. 59 staaer: Dn. Cancellarius habet integras copias; øverst til Høire s. S.: documenta vetera ecclesiæ Slesvicensis templi, de quo infra numero 8. Den her nævnte Cantsler er sandsynligviis Johan Friis.

[2]) Westphalen, Monumenta inedita Germanic: et Cimbric: IV, col 1592.

XI, et Mandat om at Odense Reces skal holdes, hvilket ikke findes i «XIII Literæ» i promocondus, ligesom ogsaa det i Indholdsfortegnelsen ikke anførte latinske Stykke imellem dens Nr. VII og VIII mangler sammesteds, upaatvivlelig fordi det senere end Haandskriftets Indholdsfortegnelse er indført paa en fri Plads. — Haandskriftet har saaledes kun atten af Nummerne i promocondus; at Fortegnelsen i denne, i «XIII Literæ», har 21 Nummere, altsaa tre, ikke to flere end Haandskriftets Indholdsfortegnelse, er kun en tilsyneladende Uovereensstemmelse, der kommer deraf, at Stykket: «Item, hvorfor de det gjorde» i Indholdsfortegnelsen staaer som et Tillæg til Nr. XVI, medens det i promocondus har sit eget Nr. 17. Af de 21 Nummere i promocondus mangle altsaa kun to i Haandskriftet, medens dette har et Nummer mere end «XIII Literæ». Naar nu bemærkes, at Haandskriftet bestaaer af selvstændige Læg paa eet eller to Ark, beskrevne af ganske forskjellige Hænder og hvert for sig, uden Forbindelse med de andre Læg, indsyet i det fælleds Omslag, saa bliver det høist sandsynligt, at «XIII Literæ» blandt Vedels Qvarter ikke har været et samlet Hefte, da han skrev sin promocondus, men et Bundt af særskilte Læg, af hvilke han, eller en senere Eier, har borttaget Nr. 14 og 18, derpaa indheftet de øvrige atten Stykker i dette Omslag og saa sat Indholdsfortegnelsen foran. Dennes Nr. XI kan ikke være et senere end Fortegnelsen i promocondus indlagt Stykke, men maa ligefrem være glemt i promocondus, eller maaskee blot i Westphalens slette Aftryk; thi saaledes som det staaer i Haandskriftet kan det ikke være medoptaget som et særskilt Blad ved Lægenes Sammenhæftning. Men trods disse Uovereensstemmelser er Indhold og Orden i den Grad identiske, at Tanken om en

tilfældig Lighed imellem Haandskriftet og promoncondus udelukkes.

Hvert Læg er kjendelig beskrevet for sig, inden de indheftedes; thi alle de ubeskrevne Blade i Haandskriftet, eller Dele af Blade, ere overalt Slutningerne af Lægene.

Disse Omstændigheder ere væsentlige Støttepunkter for Kritiken. Af dem følger først, at man ikke fra Lægenes Samling i eet Omslag kan slutte til Afskrifternes Samtidighed eller Eensartethed.

Heftet bestaaer af syv Læg; der er mindst fire Slags Papir; Afskrifterne vise sex ganske forskjellige Hænder, foruden den Haand, der har skrevet Indholdsfortegnelsen og maaskee den første Side af Aktstykket Nr. I, samt den Haand, der imellem Nr. VII og VIII har senere end Indholdsfortegnelsen skrevet det latinske Stykke 8, og den, fra hvem nogle usammenhængende Smaanotitser paa sidste Side af 4de Læg, imellem Nr. IX og X, hidrøre. Disse tre Hænders Identitet drister jeg mig ikke til at afgjøre. Hvilken af de 6 Hænder der er den ældste, lader sig ikke sige; det lader sig overalt ikke afgjøre, om den ene er ældre end den anden, eller om de have arbeidet samtidigt hver paa sit Læg. Alle henhøre de upaatvivlelig til det 16de Aarhundredes anden Halvdeel[1]).

Af alt dette fremgaaer, at *hvert Læg maa kritisk prøves for sig.* Det Enkelte bæres ikke af det Hele; thi der er i Virkeligheden intet Heelt.

I det femte Læg, Blad 25—32, to Ark, ere Indholdsfortegnelsens Nr. X, XI, XII, XIII og XIV afskrevne.

[1]) Efterat disse Studier var afgivet til Tjdsskriftets Redaction, er det meddeelt mig af Hr. Pastor Dr. phil. H. F. Rørdam, at den første af de forskjellige Hænder i dette Haandskrift er Anders Sørensen Vedels egen ham vel bekjendte Haand.

Haanden, som ikke forekommer oftere i Haandskriftet, er en meget øvet, Skriften lille, men let læselig for Enhver, der er vant til det 16. Aarhundredes Forkortninger og Retskrivning. Men Afskrivningen staaer saa langt under den tilbørlige Nøiagtighed, at Tilliden betydeligt svækkes. Nr. X og XI kunne ikke engang kaldes egentlige Afskrifter af færdige Dokumenter; Nr. X har til Overskrift: »Concept »paa thenn leide, som høigbaarne første Konning christiern »fik«; dette maa forstaaes som Titelen paa *Forlægsbladet*. Alle Tegn vise, at det virkelig har været Udkastet til det bedragerske Leidebrev, Knud Gyldenstjerne gav Kong Christian den Anden i Norge 1532, ikke dette Aktstykke selv, hvorfor ogsaa alle Udstedernes Navne ere forbigaaede. Ogsaa som Afskrift er Stykket slet, et Par Steder endog meningsløst eller tankeløst urigtigt, saasom naar Leide tilsiges Kong Christiern og alle hans Raader og Tjenere under to, istedetfor under to Hundrede, hvilken Feil kommer igjen et Par Gange. Et Sted er et Par Linier oversprungne, som man seer deels af den forstyrrede Sammenhæng, deels ved Sammenstilling med Aktstykket selv i Hvitfelds Frederik den Førstes Historie (Qvartudg. p. 325). Enten har Afskriveren nøiagtigt efterskrevet en slet og skjødesløs Copi af det virkelige Concept, eller slet og skjødesløst afskrevet sin Original. I begge Tilfælde kan denne Afskrift ikke komme i Betragtning ved Siden af Hvitfelds Udgave.

Umiddelbart derefter følger, uden Overskrift, Nr. XI, der i Indholdsfortegnelsen betegnes som Danmarks Raads skriftlige Mandat 1533, at den Odense Reces af 1527 skal endelig holdes. Stykket er ikke Andet end Begyndelsen af den første Reces fra Interregnet efter K. Frederik den Førstes Død, den af 3. Juli 1533, nemlig de første 25½ Linier af Recessen i den danske Krag II, 284, eller de

første 23¼ Linier i Rosenvinges Udgave[1]), hvortil er føiet: »Ere vi Alle saa eendrægteligen med hverandre saa (sic) »eens vorden, at forne Odense Reces skal herefter ubrø»deligen ved Magt holdes. Givet i Kjøbenhavn etc. Tors»dagen næstefter V. F. Dag visitationis Aar MDXXXIII«, hvilket ikke er en Afskrift, men et Udtog af det tilsvarende Sted i Recessen; saavel det nærmest Foregaaende som alt det Efterfølgende, indtil Dateringen, mangler her. Og det Afskrevne fjerner sig i mange Enkeltheder fra de to trykte Udgaver af Recessen. Det er saaledes vist, at hele dette Nr. XI er vildledende, fordi det maa vække den Tanke hos den, der ikke kjender Aktstykkerne fra Herredagen af 1533, at der foruden Odenserecessens Bekræftelse i Recessen af 1533 desuden er udgaaet et eget Mandat derom. Intet Blad mangler i Læget; der har aldrig staaet Andet end der nu staaer. Hvitfeld derimod har havt det hele virkelige Aktstykke for sig og givet et punktviis Udtog af det i sin Christian den Tredie.

Hvad det fjerde Aktstykke i Læget angaaer, Indholdsfortegnelsens Nr. XIII, da have vi dette Hertugens og Grevens heftige Opraab til Bønderne trykt baade i Hvitfelds Christian den Tredie Bl: Piij — Q. og i Supplementet til den danske Krag S. 22 efter Rosenkildes Afskrift af dette Vedel-Rostgaardske Manuskript. Hvorfra Hvitfeld har Sit, vides ikke; men sagtens er det efter en af de mange Originaler, der bleve sendte omkring i Sjælland. Af dette Opraab findes i Geheimearchivet en samtidig plattydsk og i Langebeks Diplomatarium en dansk Afskrift, rettet med Langebeks Haand, efter en Copibog, der har tilhørt

---

[1]) Gl. d. Love IV, 145.

Biskop Hersleb. Sammenligner man nu denne og Hvitfelds Udgave med hinanden og med den tydske samtidige Afskrift, ere vel de danske ikke indtil hvert enkelt Ord indbyrdes overeensstemmende, eller stemmende med den tydske; men Forskjellighederne ere ikke mange, og de vedrøre ikke Meningen, saa at vi i dem alle tre have Aktstykket med tilstrækkelig Nøiagtighed. Derimod staaer den Vedel-Rostgaardske Afskrift saa langt under de tre andre, at den slet ikke kan komme i Betragtning ved Siden af dem, navnlig ikke ved Siden af Hvitfelds Aftryk. Hele og halve Linier ere ligefrem oversprungne, hvorved i det mindste paa eet Sted den stilistiske Sammenhæng afbrydes, og paa flere Meningen svækkes, blandt Andet ogsaa et ikke overspringes. Jeg skal ikke trætte Læseren med at anføre disse Steder, men blot oplyse, at alene i dette Stykke overspringer Haandskriftet 85 Ord af dem, der findes i Diplomatariets danske Afskrift og have Hjemmel i den samtidige tydske, hvilke ogsaa for største Delen findes hos Hvitfeld. Indlysende bliver det saaledes, at Afskriften hos Vedel-Rostgaard hidrører enten fra en skjødesløs og flygtig Skriver, eller fra et maadeligt Forlægsblad.

Det femte Stykke i dette Læg, Nr. XIV, Optegnelsen af de høie Priser i Kjøbenhavn under Beleiringen 1536, har mindre at betyde for den Kritik, der sigter paa Forholdet imellem Hvitfeld og Afskrifterne i dette Haandskrift; men det giver en god Maalestok for Værdien af Rosenkildes Copi og af de Aftryk hos Sandvig, der ere tagne efter denne; thi trykt er Stykket, som ovenfor sagt, i Supplementet til den danske Krag S. 26. Det viser sig ved en Sammenligning, at baade Aftrykket og Rosenkildes Copi staae langt under denne Vedel-Rostgaardske

Afskrift[1]), hvis nøiagtige Gjengivelse af det ubekjendte Forlægsblad efter Analogien fra de øvrige Stykker dog ikke kan være hævet over stærke Tvivl.

Det er saaledes paavist, at i det mindste tre af de fem Afskrifter i dette femte Læg ere vildledende, skjødesløse Copier, eller Copier efter daarlige Forlægsblade, at de overspringe hele Linier, hvorved Meningen forstyrres eller reent gaaer tabt, at de udelade mange Ord uden at anden Grund end Hastværk og Flygtighed er at opdage; saa man maa vel erkjende, at ved Siden af andre og bedre Afskrifter eller Aftryk have disse Vedel-Rostgaardske Afskrifter ingen Betydning. De kunne i Tvivlstilfælde ikke have Magt til at gjøre deres eiendommelige Læsemaader gjældende.

Hermed er ogsaa Dommen fældet over Nr. XII, det 3die Stykke i dette Læg og med denne Afskrivers Haand, — det der har til Overskrift: »*Geistlig handell medt mester* »*hans tagessonn*«. Ogsaa dette Stykke er en upaalidelig Afskrift, som udelader en heel Linie, hvorved Sammenhængen og Meningen gaaer tabt. Det hedder meningsløst netop paa det Sted, hvor Anklagen for falsk Lære om Nadveren fremkommer: — »och ther offuer skulde mester »hans tagessønn paa Capetells hussit y nogle Danmarcks »Riigis Raadtz næruerrelse talett for^{ne} Joachim Rønnw »vnder øgne meth nogle obenbare ordt for oss som Mester »hans tagessønn skulde haffue forskreffuit och sagtt thed »høiguerdighe altteris Sacramentt for neer« — — Her er imellem Ordene »nogle« og »obenbare ordt« oversprunget: »baanlige og hovmodige Ord. Item var og

[1] Sandvigs Aftryk har f. Ex: »Jerne Kaal til X Personer til et Maaltid 5 Mark«. Hvad mon Jernkaal er for et Slags Kaal, spørger Læseren. Han kan dog spare sig Hovedbrud: thi i Sandvigs og Rosenkildes Original staaer tydelig nok: Item Kaal til X Personer.

nogle»; og imellem «ordt» og «for oss» er glemt: «rørt». Dette seer man ikke alene af Hvitfelds Udgave, men ogsaa af den Bartholin-Rørdamske, for hvilken dog det samme Forlægsblad ligger middelbart eller umiddelbart til Grund.

De væsentligste andre Afvigelser, der kjendelig nok hidrøre fra Unøiagtighed og Flygtighed, ere disse:

«for Enn bogh», istedetfor[1]: «skenndtzbog»

— «hand nogen Aar siiden vdskreff och prenthe loedtt», («siden forlædenne»).

— «meth sinn egenn hand corrigeritt vdskreffuit och offuersett haffde», («wdi skreffvit»).

— «och setthes effther thenn christelige Rommere kirkis widtackt och skickelse baade mostrantz och pixide», («i monstrantz»)

— «tha effterdi sodanne sager» («tho effther saadane sager»)

— «wden hues the werdighe herrer biscoper och prelather naadeligenn ansee ville».

(— «wden hwes dy werdige herrer bisper oc prælatther hannom naadeligenn ther wdj ansee wylde» —)

— «att hand her effther icke skall befatte segh meth noger aff forne kircker att predicke —

(— «ther y att predicke» —)

— «skall hand giffue segh her aff stiffthed indenn enn Maanidtz tiid, och siden her effther»

(«skall hand giffve sig ther aff stiffthet indenn enn maanedtz tiid att senisthe, och siiden ther effther»)

— «emoed bispens villie, samtycke och befalningh»

---

[1]) nemlig i Rørdams Aftryk efter Msc. Bartholinianum, der som nærbeslægtet med den Vedel Rostgaardske Afskrift er lagt til Grund for Sammenligningen.

(— «emodtth bispens willie, widskab, samticke oc befalling» —)

— «som lære och forkynde thed hellige Euangelium «och gudtz ordt som the andsuare ville, thisligiste mini-«strere» —

(— som dy antsvare wille och bekenndt wære» —)

— «wnder wore signetther» mangler. —

I dette Vedel-Rostgaardske Haandskrift er altsaa Aktstykket saaledes afskrevet, at en heel Linie og mindst 11 Ord ere oversprungne, hvilket paa to Steder gjør Afskriften meningsløs, saa at de alene kunne hidrøre fra Sjuskeri, Afskriverens eller Forlægsbladets. Det er deraf indlysende, at Udeladelsen af «ikke» paa det afgjørende Sted i og for sig ikke kunde betragtes som Andet eller Mere, end den 13de Skjødesløshed til de 12 andre. Hertil kommer endnu, at der hverken i dette Stykke eller i hele det 5te Læg er Spor af, at Skriveren har gjennemlæst og corrigeret det Skrevne; der er kun en eneste Rettelse i Hertugens og Grevens Manifest, hvor fem feilskrevne Ord ere udslettede i Linien, altsaa under den første Nedskrivning.

Denne sjuskede og upaalidelige Afskrifts Feil er det nu, Rosenkilde har forøget med smaa og store af sine egne. For at charakterisere Rosenkildes Arbeide saaledes, at det ikke mere skal komme igjen, saa længe vi have hans Original, sammenstiller jeg her Hovedstedet i Aktstykket efter begge Afskrifter:

Vedel-Rostgaard. (Rosenkildes Original).	Rosenkildes Afskrift.
— och ther offuer skulde Mester hans tagessønn paa Capetells hussit y nogle Danmarcks Riigis Raadtz ner-	— och ther effther skulde Mester Hans Tagesøn paa Kapitels Huusit y nogle Danmarkis Riigis Raads Nerue-

uerrelse talett forne Joachim Rønnw vnder øgne meth nogle obenbare ordt for oss som Mester hans Tagessønn skulde haffue forskreffuit och sagtt thed høiguerdighe Alteris Sacramentt for neer, som meth tuende hans bøger tha for oss beuisses och hand ther for orsagett segh y saa maade Endogh hand enn aff samme bøger effther huilckenn thenn Andenn skreffuen var selffuer meth sinn egenn hand corrigeritt vdskreffuit och offuersett haffde att thed war aff enn skriffueris forsømmelse om ther wor nogett wdy forsett, thet høguerdighe Sacramente paa rørde, Men tha bekende och tilstod Mester hans att were Sandelighe thed verdighe gudtz legomme vnder brødt och Wins lignelse som enn christeligh prest consecrerer och wigder y messe Embede och setthes effther thenn christelige Rommere kirckis widtackt och skickelse baade mostrantz och pixide.

relse talet fornefnte Jochum Rønnou under Øyne mz nogle obenbare Ordt for os, som Mester Hans Tagesøn skulde haffue forskreffuit och sagt thed høiguerdighe Alterns Sacrament for nær, som mz tuende hans bøger tha for os beuisses, och hand therfor orsaget sigh y saa maade, endogh hand udaf samme bøger efter huilcken the andre skreffne var selffuer mz sin egen Hand och signet udskreffuit och opsat haffde, at thed var aff en Skriffueris Forsømmelse, om ther var noget udy forseet the høguerdige Sacramenter paarørde, tha bekiende och tilstod Mester Hans at vurre sandeligh thed verdigh Gudz legome under Brødt och Viins Lignelse som en Christeligh Prest sømmer och wigder y Messe-Embede och thette effther then Christelige Rommere Kirckis widtackt och skickelse baade mostrantz och pixide.

Man seer altsaa, at blot i disse faa Linier har Rosenkilde ikke alene ikke stødt an mod sin Originals grove Feil, at udelade en heel Linie, hvorved Stedet bliver uforstaaeligt, men har indbragt en god Deel større og mindre Afvigelser fra sin Original, af hvilke nogle gjøre hele dette afgjørende Sted til aldeles ubrugelig Sniksnak. Har jeg da havt Uret i at kalde Sandvigs Aftryk af Dommen over Hans Tausen en ussel Copi, eller i at undre mig over, at Nogen kunde falde paa at opstille det imod Hvitfeld? Det er jo ikke Andet, end et ikke feilfrit *Aftryk* af en slet og tankeløs *Afskrift* af en flygtig og sjusket *Afskrift* af et ubekjendt *Forlægsblad*, hvis Afstand fra *Originalen* Ingen kjender.

Men Dr. H. F. Rørdam har unegtelig forebragt Noget, der ikke kan affærdiges med en Haandbevægelse, idet han har fremdraget den Bartholinske Afskrift af Aktstykket, hvor det afgjørende «*ikke*» ligeledes mangler. Det bliver altsaa nødvendigt at tage denne Afskrift under nærmere Behandling for at prøve, om den maaskee har større Magt end den Vedel-Rostgaardske til at omstøde den meer end trehundredaarige Overlevering om Tausens ædle og modige Forhold i de fire oprindelige Vidnesbyrd. Meget beklager jeg, derved ikke selv at kunne benytte det Bartholinske Manuskript, da dette er udlaant fra Universitetsbibliotheket, saa at jeg maa nøies med en Afskrift af dets 3die Tome, der har tilhørt Suhm og nu findes i det store kgl. Bibliothek, samt med Dr. Rørdams Aftryk i Ny Kirkehistoriske Samlinger 3, 13. Dette er dog udført med saa kjendelig Omhu, at man maa kunne forlade sig paa dets correcte Gjengivelse af Originalen.

I Bartholiniana er Aktstykket afskrevet af *Arne Magnussen*; hans Navn gjælder som Sikkerhed for, at dette er skeet med Omhu; dog maa det ikke oversees, at det var

i Aarene 1686—1690 Arne Magnussen arbeidede hos Thomas Bartholin som hans Amanuensis, navnlig ved Afskrivning[1]), da han endnu var en Student paa nogle og tyve Aar, der hidtil havde fortrinsviis beskæftiget sig med islandske Sager. Det er altsaa ikke den modne danske Oldgransker og Samler, men en Begynder og Udlænding, vi have for os i denne Afskrift. Derved svækkes Tilliden til dennes Nøiagtighed, navnlig med Hensyn til Opløsningen af Forkortninger, der ere saa hyppige i gamle danske Skrifter. Der udkræves et sikkrere Herredømme over Gammeldansk, og en større historisk Kundskab, især en mere detailleret, end den unge Begynder rimeligviis kan have havt. Dette finder nu netop megen Anvendelse ved den her behandlede Arnæmagneanske Afskrift; thi den er ikke fri for Besynderligheder, der neppe kunne hidrøre fra Andet end uheldig Opløsning af Forkortninger, saaledes to Gange Formen Ulfstander (i Enkeltal) for den bekjendte Adelsslægts Navn, der forekommer saa hyppigt i Aktstykker fra det 16de Aarhundredes første Halvdeel, altid i Formen Ulfstand, hvor forskjelligt det iøvrigt bogstaveres. Ligeledes vilde den, der var det danske Sprog ganske mægtig, ikke have skrevet, at Biskopper og Prælater «i ræthe haffde kallede» Mester H. T., eller at M. H. Tausen med sine Anhængere havde sig «befatthede» med alle Kirker, o. dsl. Det er aldeles ikke utænkeligt, at den unge Islænder kan have miskjendt det saa hyppigt forekommende lille Forkortelsestegn for «ikke».

Men sæt ogsaa, at han har været fuldkommen correct,

---

[1]) Jon Olafsen fra Grunnaviks Optegnelser i Werlauffs Biografiske Efterretninger om Arne Magnussen, Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed 3, 16.

saa kan netop derved Feil være indkomne i hans Afskrift, dersom de have staaet i hans Original. Denne var et Papirshaandskrift, der i Bartholiniana betegnes som »manuscriptum chartaceum, capsa Cyprianus, ordo 4 in 4to«, hvilket betyder, at dette Qvarthaandskrift stod i fjerde Række i Skabet Cyprianus i det gamle Universitetsbibliothek førend Branden 1728, da Skabene betegnedes med Kirkefædrenes Navne saaledes som de i det Cottonske Bibliothek i det Britiske Museum ere mærkede med de romerske Keiseres. Dette Cyprianus-Haandskrift har saaledes nu i 140 Aar ikke mere været til. Det indeholdt Afskrifter af Absalons og Lage Urnes Testamenter, af »Condemnatio M. Johannis Tausani«, og maaskee af flere Stykker, hvad der ikke kan skjønnes med Sikkerhed af den Suhmske Copi eller af Dr. Rørdams Meddelelser. Det Tausenske Aktstykke var altsaa ogsaa i Cyprianus-Manuskriptet en Afskrift, — men hvoraf? af selve det oprindelige Aktstykke? — neppe; thi den har en Feil, der ikke kan have staaet saaledes i dette, nemlig det meningsløse: — »medtt nogle borgere aff roer maall«, istedetfor: »af hvert Roersmaal«, saaledes som Hvitfeld har det. Rodermaal eller Roersmaal var den ældre Benævnelse paa Kjøbenhavns otte Qvarterer[1]. Den Vedel-Rostgaardske Afskrift har netop den samme Feil; da nu Intet mere end fælleds Feil viser Slægtskab mellem Afskrifter, saa maa det erkjendes, at Vedel-Rostgaard og Bartholin-Rørdam ere nær beslægtede, især da de ogsaa have den eiendommelige Vending fælleds,

[1]) Pontoppidan, Origines Hafnienses p. 184 483. — I Biskop Engelstofts Aftryk (ovenfor S. 6) af Aktstykket efter baade Hvitfeld og Bartholin-Rørdam, har han beholdt Hvitfelds Læsemaade, uden at bemærke dens Afvigelse fra den anden Udgave.

at Hans Tausen bekjendte og tilstod «atth wære sandellig thet werdige Gudtts legome»; de udelade altsaa begge ikke alene det afgjørende «ikke», men give de nærmeste Ord i en og samme Vending, afvigende fra Ordstillingen hos Hvitfeld: «ikke at være det sande». Men dette Familieforhold imellem de to Haandskrifter kan ikke forklares som Afstamning i lige Linie: Cyprianus-Haandskriftet kan ikke være afskrevet efter Vedel-Rostgaard, fordi det, som viist, har mange Tilføielser, især den Linie, hvis Forglemmelse gjør Hovedstedet uforstaaeligt i det sidstnævnte, og som Cyprianusskriveren ikke kunde falde paa af sig selv; og Vedel-Rostgaard ikke efter Cyprianus-Haandskriftet, dersom man ikke vil gjøre hin til en ligesaa ussel Copi af denne, som Rosenkildes er det af Vedel-Rostgaard selv. Slægtskabet lader sig kun forklare som et Søskende- eller Søskendebarns-Forhold, idet der for begge antages enten en fælleds Original, eller for hvert af dem en særskilt Original, begge skrevne efter en og samme Afskrift af Aktstykket. At der har været flere Afskrifter af dette end dem, vi nu have for os, sees f. Ex. af Vedels promus condus og af Catalogen over Præsident Resens Bibliothek. Dr. Rørdams Meddelelse er saaledes et — jeg betvivler det ingenlunde — correct Aftryk af en Afskrift, hvis Nøiagtighed ikke er sikker, efter en ældre Afskrift, der nu er forsvunden, og for hvilken et Ubekjendt laa tilgrund, hvis Afstand fra det oprindelige Aktstykke ligesaa lidt kjendes som ved det Vedel-Rostgaardske Haandskrift. Men saaledes blive Vedel-Rostgaard og Bartholin-Rørdam ikke to selvstændige Vidnesbyrd for den betydningsfulde Udeladelse af «ikke», men to Repræsentanter for en og samme

fra det 16de Aarhundrede hidrørende Afskrift af Aktstykket[1]).

Kan nu denne Ubekjendte have Magt til at kuldkaste Alt hvad de fire oprindelige Vidner meddele om Tausens Nadverlære efter Aktstykket? Hvorfor ikke, ville Modstanderne maaskee sige: een God er bedre end fire Daarlige. Ja vel; men saa skal det først bevises, at den Ene har saa store Fortrin for de Mange i andre Punkter end i det, hvorom Striden dreier sig, at han alene kan gjælde for den Gode. Dette kan man ikke; thi reent bortseet endog fra den Ubekjendtes Retskrivning, som vi ikke kunne faae Øie paa gjennem Efterkommerne, saa staaer han i Intet over Hvitfeld, men under ham i det meningsløse: »af Roermaal«. Thi vil man ikke udsætte sig for at dømmes for petitio principii, tør man naturligviis ikke sige: den Ubekjendte staaer over Hvitfeld deri, at han rigtigen udelader »ikke«. I alt Andet har han kun hvad Hvitfeld ogsaa har. Og de tre andre oprindelige Vidnesbyrd ere ham ogsaa imod, idet de slutte sig til Hvitfeld.

Endelig kommer hertil hvad der, om det endog stod ganske ene, maatte drage Kritikeren over paa Hvitfelds Side: Udeladelsen og Tilføielsen af hiint »ikke« taale ingen Sammenligning. At overspringe er en søvnig, ilfærdig, skjødesløs Afskrivers daglige Gjerning; men at indskyde et Ord, der forvandler Nat til Dag, er et falsum. Har den Ubekjendte havt et smaatskrevet Forlægsblad med For-

---

[1]) Naar Biskop Engelstoft (ovenfor S. 9) paaviser et Fortrin hos Bartholin-Rørdam fremfor Hvitfeld deri, at hin har bevaret sin Originals Retskrivning, denne ikke, saa overseer han, at vi ikke kunne sammenholde Hvitfeld med *hans* Original, og at Arne Magnussen, om han har været correct, i alt Fald kun gjengiver *Cyprianus-Haandskriftets* Retskrivning.

kortninger for sig, kunde han letteligen oversee et utydeligt ⌒, den hyppigt forekommende Forkortning for ikke eller ei; og var han en mekanisk Copist — mine Modstandere kunne ligesaalidt negte det, som jeg tør paastaae det — saa er der i det omtvistede Steds Context intet sprogligt Stødende, der kunde gjøre Udeladelsen af «ikke» paafaldende nok til at fremkalde Studsen hos den jævnt Tænksomme. Hvad berettiger os til at antage den Ubekjendte for en bedre Afskriver end den Vedel-Rostgaardske, der blandt Andet hopper let over en heel Linie, hvorved Sammenhængen mellem Sætningerne aabenbart og iøinefaldende afbrydes? — eller i alt Fald end Cyprianusskriveren, der lader Forglemmelsen af Ordet hvert foran Roermaal passere? — Havde derimod Hvitfeld, der kan have havt det oprindelige Aktstykke selv for sig, indført «ikke» i en Text, hvor det manglede, og det i en Forbindelse, hvor Virkningen blev ligesaa stor omtrent, som om Nogen indskjød dette lille Ord «ikke» imellem det andet og tredie Ord i den første Troesartikel, saa maatte det være gjort med fuld Bevidsthed, netop ifølge Eftertanke over Meningen, ikke af Tankeløshed. Men nu vil dog sikkert Enhver indrømme, at der er langt større Sandsynlighed for en almindelig menneskelig Skrøbelighed som en Smule Sjuskeri, end for en bevidst Forvanskning af et offentligt og Mange bekjendt Aktstykke.

Det kan efter det ovenfor Udviklede dog virkelig ikke for Alvor bestrides, at de oprindelige Vidnesbyrd afgjort tale for Rigtigheden af Hvitfelds Text, altsaa for Rigtigheden af den, indtil denne Strid reiste sig, ene gjældende Fremstilling af Tausens Forhold i Rigsraadet den 14de Juli 1533.

Anden Afdeling.

De indre Grunde.

I.

Aktstykket i sig selv.

Kan Akten have lydt som den maa komme til at lyde, hvis de have Ret, der udelade «ikke»? Nei, dette modsiger dens Ord og Mening. Jeg vil her ikke dvæle ved, at det først er efter lang Grublen over hvert enkelt Ord og dets Stilling i den afgjørende Sætning, man faaer Bugt med det sig umiddelbart paatrængende Indtryk, at Rigsraadets Kjendelse ligefrem viser tilbage til det Foregaaende. Men skal «ikke» bort, da maa de paafølgende Ord:

«Da efter saadanne Sager, Klage og Kæremaal samme Mester «Hans imod gik, blev der saa paasagt, at hannem derfor «burde at straffes efter Loven, og stande til Rette som «Stads Privilegier indeholde» [1])

forstaaes som om Ordet saadanne kun viste tilbage paa de to første Klagepunkter, ikke tillige paa det tredie, det nærmest foregaaende, det om Nadveren. Stedet maatte da læses som om der stod:

> «Da efter dem af de ovennævnte Sager, Klage og Kæremaal, der gik Mester Hans imod, men ikke efter det Kæremaal, der afvistes som ubegrundet» o. s. v.

Men en saadan Læsning vilde jo være reent vilkaarlig baade i sig selv, og tillige deri, at den nødvendig maatte tillægge Rigsraaderne denne Tankegang: «i de to Kæremaal er han skyldig, men i den tredie saa aabenbar uskyldig, at vi ikke engang have nødig at udtale vor Mening om dette Punkt»! — thi erklæret ham uskyldig, eller overhovedet udtalt sig om dette tredie Punkt have de jo ikke. Vilkaarligt er det ogsaa, at læse Sætningen som

[1]) Interpunktionen er Hvitfelds.

stod der med denne Interpunktion: «da efter saadanne Sager, Klage og Kæremaal, hvilke samme Mester Hans imod gik», — dette er den nødvendige Læsning, hvis «ikke» udelades; et Relativ maa altsaa indskydes imellem Kæremaal og samme; og Ordene: «imod gik» maa udlægges som at han var bleven overbeviist om Klagens Rigtighed. Men disse to Ord sige i sig selv ikke mere, end at der gik saadanne Klagemaal imod Hans Tausen; og Sætningen læses naturligere saaledes: «Da efterdi saadanne Sager, Klage og Kæremaal gik imod H. T.»; og naar der læses saaledes, kan der ikke være Spørgsmaal om, at «saadanne» maa vise tilbage paa alle tre Kæremaal. At «efter» meget vel kan staae for «efterdi», vil Enhver, der kjender Datidens Skriftsprog indrømme; til Overflod hidsætter jeg i Randen nogle Beviissteder[1]).

Modstanderne maa dernæst forstaae disse anførte Ord: «da efter» o. s. v. som en Domsconclusion, hvis Indhold er, at da Hans Tausen er funden skyldig i de to Klageposter, saa, uagtet han er uskyldig i den tredie, skal han straffes efter Loven og staae til Rette efter Stadsprivilegierne. Men i Virkeligheden er slet ingen egentlig Dom fældet, idet Aktstykket selv viser, at Hans Tausens Sag netop ikke er afgjort «til Rette», men «til Minde», ved en Mægling imellem ham og Prælaterne. Skal det gjælde for en Dom, da bliver det en uendelig Dom, der ingen Virkning kunde have, med mindre der paafulgte en anden Dom, af rette Vedkommende, om de Lovbestemmelser, her kom i Betragtning, og om disse Bestemmelsers Anvendelse paa Hans Tausen; derfor hedder det ogsaa, at Tausen burde straffes efter Loven, ikke at han bør; thi

[1]) Rosenvinges Gl. Danske Domme, I, p. 82. 158. II p. 29.

Rigsraaderne have ikke sagt, hvad der skal skee med ham, men kun afgivet en Erklæring om deres Mening angaaende Klagepunkterne, da de ved den umiddelbart paafulgte heldige Mægling have kunnet gaae udenom det Farlige og Vanskelige i at fælde en endelig Dom over den Anklagede. En uendelig Dom er ingen Dom.

Overhovedet kunde de verdslige Rigsraader, der have udstedt Akten, ikke være Dommere imellem Hans Tausen og disse Anklagere i denne Sag. Skulde Injurieklagen paadømmes af en verdslig Ret, maatte det i alt Fald have været af Kjøbenhavns Borgermestere og Raad som Tausens borgerlige Øvrighed; deres Dom kunde saa ifølge Stadens Privilegier indankes for Kongen; men en Dom af Stadsretten maatte gaae forud. Dette er ikke skeet her. Der klages strax for en Samling af Verdslige, som ikke er Rigsraadet eller Stadsretten, men kun nogle af Rigsraadets verdslige Medlemmer i Forbindelse med Borgermestere, Raad og udvalgte Borgere fra Kjøbenhavn og Malmø. Dette er ikke en Domstol, men en anseelig Forsamling, der kan høre paa en Disputats, udtale en Mening og foretage en Mægling mellem de Stridende, ikke afsige en egentlig Dom. Efter den da i Danmark gjældende Retsforfatning kunde denne Sag overhovedet kun paadømmes af den geistlige Dommer. Jeg vil her ikke fremhæve, at den katholske Kirkeforfatning endnu 1533 var den anerkjendte; thi den havde unegtelig lidt saa haarde Anfægtelser i de sidste Kongers Tid, at Haandhævelsen af dens Ret nok kunde trænge til Verdsliges Bistand. Men aldrig kunne disse samme Rigsraader, som trods den evangeliske Minoritets Indsigelser, ja trods det derved uundgaaelige Brud i Rigsraadet selv, havde givet Recessen af 3die Juli Lovskraft, 11 Dage derefter paa den samme Herredag

slaae sig selv saaledes paa Munden, at de skulde gjøre sig til Dommere i en reent geistlig Sag; og endnu mindre kunne Prælaterne tænkes at ville have bortkastet de Fordele, Recessen gav dem, inden Blækket var bleven tørt paa Pergamentet. Recessen af 3die Juli 1533 stadfæster udtrykkelig Odenserecessen af 20de August 1527, hvis første Artikel netop siger, at

Bisper og Prælater maae og skulle bruge og beholde deres Jurisdiction, som de hidtil gjort have, og sætte aabenbare Skrifte og Poenitents dennem som vedbør, dog saa at Kronen, Adelen og Lægmænd tage Bøder og Faldsmaal af deres egne Bønder og Tjenere efter Loven, undtagen[1]) Mandsslæt, Kirkefred, og hvo som slaaer eller violerer Præster, Kirker eller Kirkegaarde, eller og der tager eller røver fra den hellige Kirke eller Kirkens Personer uden Dom eller Rettergang.

Efter Recessen af 3die Juli 1533, efter Lands Lov og Ret, kunde altsaa Prælaterne have kaldt Hans Tausen for Roskilde Biskops Domstol som den, der havde brudt Kirkefreden o. s. v. Naar de nu desuagtet her traadte op som Prædikantens Anklagere for en verdslig Forsamling, saa kan dette ikke have været for at faae en Dom over ham af en incompetent Ret, men har sikkert havt en politisk Grund. De stode vel nu med Recessen af 3die Juli i Haanden, — de vidste baade hvad den kunde bruges til, og hvad de agtede at bruge den til; men vilde de ogsaa være istand til at gjennemføre Forfølgelsen af de selvgjorte Prædikanter ligeoverfor det i det mindste i Sjællands og Skaanes Stæder overmægtige evangeliske Parti? Ja, naar de kunde regne paa, at de verdslige Medlemmer af Rigs-

[1]) underforstaa: Bøderne for.

raadet ikke svigtede dem, hvis man satte sig til Modværge. Dette Spørgsmaal maatte vistnok volde dem mange Betænkeligheder; thi de vilde jo ikke alene faae med Almuen at gjøre, men ogsaa med et Parti af Adelen, ja af Rigsraadet selv; og de katholsksindede Rigsraader havde i Aarene 1525—27 viist sig aldeles upaalidelige, naar det gjaldt en Kamp imellem Adelens Fordeel og Kirkens Ret. Heri laa en tilstrækkelig Opfordring for Prælaterne til at gaae forsigtigt frem nu paa Herredagen 1533 og at føle sig for, om de havde Ryggen dækket, inden de svingede den Svøbe, Recessen havde givet dem imod Prædikanterne. Man kan da forstaae, at de bragte Tausens Sag, den, der aabnede Rækken af Forfølgelser, for en Forsamling af Mænd, de aldrig kunde anerkjende for deres eller hans *Dommere* i denne Sag. Og saa meget opnaaede de i det mindste, at 17 verdslige Medlemmer af Rigsraadet erklærede, at Sagen burde behandles efter gjældende Lov, hvilket ikke under disse Omstændigheder kan betyde Andet, end at den henvistes til sin rette Dommer efter Recessens Lydende. Thi saa ukyndige i Danmarks verdslige Ret vare disse Rigsraader visselig ikke, at de skulde troe i danske Love at kunne paavise noget Sted, hvorefter denne Prælaternes Klage kunde paadømmes af dem, eller noget Fortilfælde, der tilstedede verdslig Myndighed at afgjøre en geistlig Sag[1]). Naar nu Rigsraaderne den 14de Juli 1533 erklære, at Tausen burde straffes efter Loven, saa kan dette kun være at forstaae som en almindelig Udtalelse om, at egentlig burde de gjældende Lovbestemmelser følges

---

[1]) Dommen over Biskop Jens Andersen, af 26de Juli 1530, angik ikke en Religionssag; den var desuden efter den da endnu bestaaende Retsforfatning en retlig Nullitet.

i Henhold til Recessen af 3die Juli, en Udtalelse, der for dem ikkun er en Indledning til en Mægling, hvorved de nogenlunde tilfredsstillede Prælaterne og selv undgik at dømme. De sige vel, at Tausen burde straffes efter Loven; men dette Ord alene gjør ikke deres Erklæring til en Dom: det udtrykker kun, at blev Sagen behandlet som de nu havde sagt, at den egentlig burde behandles, saa maatte han komme til at lide Straf. Efter vore Forestillinger var det vel ucorrect, at en saadan Anskuelse blandedes ind i Akten; men Skarphed i Valget af enkelte Ord kan ikke ventes hos den Tids Retsskrivere.

Man indvende ikke, at de nærmest paafølgende Ord: «og stande til Rette som Stadsprivilegier indeholde», dog gjøre Erklæringen til en Dom, da her henvises til en bestemt Retskilde; thi vel havde det ene Hovedpunkt, Injurieklagen, enkelte Steder i Stadens Privilegier, der kunde afgive Analogi for dets Paadømmelse; men det kan ikke have været Rigsraadernes Mening at lade Injurierne straffe derefter, da der saa kun vilde blive Tale om Bøder, altsaa et mindre Onde end det, der ved Bortviisning fra Prædikestolen, Forviisning, Forbud mod at udgive noget Skrift, paaførtes Hans Tausen som en Naade, afvundet Prælaterne ved de andre Tilstedeværendes «kjærlige Bøn». Og det andet Hovedpunkt — jeg holder bestandig Nadverlæren udenfor denne Udvikling, da den er det Omtvistede, — nemlig Roskilde Biskops Klage over at Hans Tausen har befattet sig med Kjøbenhavns Kirker, kunde slet ikke paadømmes efter nogen Bestemmelse i hele Rækken af Kjøbenhavns Privilegier, da disse Intet indeholde derom eller give nogen Retsanalogi. Selvfølgelig kunde der efter hine Tiders Forfatning heller ikke være Tale om at henlægge under Stadens Jurisdiction hvad Alle i Katholicismens Tid

vare umiddelbart enige om hørte under Roskilde Biskops Myndighed.

Men naar Akten ikke er en Dom, hvad har saa den hele Handling havt at betyde? — simpelthen dette, at Prælaterne forvissede sig om de verdslige Rigsraaders Paalidelighed, navnlig de betydeligste østdanske Rigsraaders, saa at de tryggere kunde bruge Recessen af 3die Juli imod de evangeliske Prædikanter. Dette opnaaede de; og i Sammenligning dermed maatte det være dem af mindre Betydning, om Hans Tausen just blev strengt straffet, da han ved Forviisningen blev gjort uskadelig i det mindste for Øieblikket. Det modbydelige Billede af Mænd, der med det overgjemte Nags hele Bitterhed kræve den forsvarsløse Prædikants Blod, og saa dog blive skuffede i deres umenneskelige Haab, svarer ligesaalidt til Virkeligheden som i det Hele taget det karrikerede Billede af de sidste danske Biskopper, de seirende Modstandere have sat ind i vor Historie. Kun Poul Eliesen er bleven skuffet: Prælaterne brugte hans Had til at fremme deres Plan, men skaffede det ikke den Tilfredsstillelse, han havde paaregnet. Deraf hans bittre Vrede i den skibyske Krønike.

Forstaaer man hvad der gik for sig den 14de Juli 1533 saaledes som her er udviklet, vil man ogsaa kunne forstaae, at Joachim Rønnow kunde give efter for Mogens Gjøes Forestillinger og tillade Tausen at vende tilbage. Havde der foreligget en Herredagsdom over Tausen, vilde det have været et Retsbrud, man ikke kan tiltroe Danmarks Storkantsler, om han havde ligefrem annuleret denne Dom. Men henviser Akten af 14de Juli i Virkeligheden Tausens Sag til den vedkommende geistlige Domstol, forsaavidt den ikke udjævnedes i Mindelighed, var Rønnow som Sjællands Biskop netop den rette Myndighed; naar

han var tilfredsstillet, havde ingen af de andre Biskopper deri at tale, da de naturligviis havde samme Myndighed hver i sit Stift. At Rønnow ikke forlangte nogen Tilbagekaldelse af Tausens Nadverlære, betyder ikke, at denne altsaa havde tilfredsstillet den katholske Prælat, altsaa Tausens Udtalelse om dette Punkt den 14de Juli lydt saaledes, som *de* ville, der forlange «ikke» udslettet; det siges kun, at Rønnow ikke brød sig om Tausens Lære, naar den ikke kom hans biskoppelige Interesser for nær. Joachim Rønnow var ikke Katholik.

Denne Udvikling vilde afgjørende styrkes ved Cyprianushaandskriftets og Vedel-Rostgaards Læsemaade, der udtrykkelig nævner Recessen[1]) ved Siden af Loven og Stadsretten; thi var den rigtig, havde Rigsraaderne ikke alene middelbart, men ogsaa udtrykkeligt henviist Sagen til Behandling efter Recessen, hvilket er eensbetydende med at erklære Biskopperne for de rette Dommere. Men da jeg overhovedet ikke troer paa disse Afskrifter eller deres fælleds ubekjendte Original, indskrænker jeg mig til de ovenstaaende Betragtninger over Aktstykket og Omstændighederne, hvilke, saa synes mig, da ogsaa i sig selv ere tilstrækkeligt afgjørende.

Dersom man nu vil nærmere overveie de saa ofte paaberaabte Ord: «blev saa paasagt, at han derfor burde «at straffes baade efter Loven og stande til Rette som «Stads-Privilegier indeholde», da falder det strax i Øinene, at Loven, de gjældende Lovbestemmelser, hvorefter Straffedommen skulde fældes, ikke ene henstilles som det Afgjørende for Tausens Behandling, men at han desuden skulde staae til Rette efter Stadens Privilegier. «Staae til

---

[1]) Ikke, som hos Biskop Engelstoft: Recesser.

Rette» kan i denne Forbindelse ikke betyde, at han skulde dømmes efter Stadsretten, men kun, at Dommen, fældet af rette Vedkommende, skulde udføres af dem, dette paalaae efter Stadsretten, og paa den Maade, denne tilsagde. Nu er der i Kjøbenhavns særlige Stadsretter og i Dronning Margretes, Kong Christoffers og Kong Hans's almindelige Stadsretter, der ogsaa gjaldt for Kjøbenhavn, kun een Artikel, der her kunde finde Anvendelse, og som altsaa maa være tilsigtet i Rigsraadernes Erklæring. Det er den, der fra Biskop Johannes Krags latinske Stadsret af 1294 gaaer i skærpet Form gjennem flere af de følgende, om dem, der som renitente Bandsatte skulle straffes af den verdslige Øvrighed[1]; i Kong Hans' almindelige Stadsret, Art. 47[2]) lyder den saaledes:

«Hvo som ligger udi Hoer, Mand eller Qvinde, i nogen «Kjøbstad og vorder lovlig stævnet og fordeelt, saa at «de udi Band komme, og ikke ville tage der Skrifte «og Bedring for, som dem burde, og blive saa Aar og «Dag og komme udi Madband: siden skal Kongens «Sværd rette derover, saa at Manden mister Halsen «og Qvinden sættes levende i Jorden, og deres Hoved-«lod i Kongens og Stadens Værge. Samme Lov er om «Jomfrukrænkere og andre aandelige Sager, som «Mand sidder overhørig og (kommer) i Madband, som «foreskrevet staaer.»

Rigsraadets Erklæring forudsætter altsaa, at Hans Tausen egentlig er falden i Madband, d. e. i den høieste geistlige Straf, det egentlige Anathema, saa at Kongens Sværd skulde rette over hans Hals. Men nu kunde efter Kirkens

[1]) Rosenvinges gamle Love 5, 118.
[2]) Sammesteds, S. 536.

Lov Biskopperne ikke anathematisere ham for de verbale Injurier, heller ikke for at have «befattet sig» med Kjøbenhavns Kirker, især da dette var skeet efter den nylig afdøde Konges Villie med Stadens Samtykke, samt nu blev redresseret ved denne samme Erklæring af de verdslige Rigsraader i Forbindelse med Kjøbenhavns Borgermestere og Raad. Det var som Kjætter, han truedes af hiin Artikel i Stadsretten. Deri ligger, at han er funden skyldig i Vranglære, altsaa i nærværende Tilfælde Bekræftelse paa, at han har opretholdt et vitterligt Kjætteri; thi det var kun den aabenbare Kjætter, der strax efter den geistlige Dom overgaves den verdslige Magt til Strafs Lidelse. At den Straffetrusel, der middelbart udtaltes i Erklæringen, gik ud paa Livsstraf, bekræftes ogsaa baade af Knud Bilde, der siger, at Tausen aldrig maa mere prædike her eller andensteds paa hans Liv at gjøre, og af Poul Eliesen selv, idet den skibyske Krønike jo beretter, at Livsstraffen blev ham eftergivet[1]. Middelbart ligger det da ogsaa tydeligt nok deri, at den Naade, Rigsraaderne og Magistraterne ved deres Bøn udvirkede hos Prælaterne, paalagde Hans Tausen ikke Afbigt, ikke Bøder, men saa haard en Tvang, at den Straf, i hvis Sted den traadte, maa være tænkt som den høieste.

II.

Hans Tausens Nadverlære i 1533.

Spørger man endelig, om der overhovedet kan tillægges Hans Tausen en Lære om Nadveren, der lader sig forene med, at «ikke» udelades, saa maa ogsaa dette

[1]) — remissa sententia capitali — i Citatet ovenfor S. 46.

Spørgsmaal besvares med et afgjort Nei. Han skulde jo i saa Fald have udtalt sig om Nadveren paa en Maade, som de katholske Rigsraader fandt tilfredsstillende nok til at afvise Anklagen for dette Punkts Vedkommende. Da det nu er vist, at han i Aarene 1530—31 havde den heftigste Strid derom med den katholske Nadverlæres Forsvarer Poul Eliesen, og at denne bekæmpede hans Nadverlære i Mødet den 14de Juli 1533, saa kan en Erklæring, der i samme Møde tilfredsstillede Katholikerne, kun være afgivet enten fordi Poul Eliesen havde overbeviist ham om hans Læres Urigtighed og bragt ham til at tilbagekalde, eller fordi Frygt har afpresset ham en Erklæring, der stred imod hans Overbeviisning. Det Første vil neppe Nogen paatage sig at forsvare: en Mand, der var saa øvet i Kamp og saa vel funderet i Stridsspørgsmaalet som Hans Tausen, har den Fjende, han uovervunden havde tilstrækkelig prøvet Kræfter med, og som i ingen Henseende var hans Overmand, visselig ikke kunnet sætte i Knæ i en Sag, hvor han havde Skrift og Fornuft paa sin Side. Og allermindst vil en Forsvarer af Poul Eliesen kunne paatage sig dette; thi var det saa, at denne havde vundet en glimrende Seier, vilde den skibyske Krønikes Beretning om Mødet fremstille ham i en virkelig oprørende Skikkelse. Tonen i denne Beretning er den harmfulde Skuffelses; men under den antagne Betingelse maatte den jo være den hoverende Seierherres; hvad ærgrede da den skibyske Krønikes Forfatter sig over? hvilken Forventning kan endda være bleven skuffet i dette Møde? det maatte saa jo være den, at han ikke fik sit Offer under Sværdet eller paa Baalet. Men saa ondt et Sind har man ingen Ret til at paadutte Poul Eliesen.

Og nu Frygt: — hvad havde Tausen at frygte? Det

veed Enhver, at truedes Nogen ved denne Leilighed paa Liv og Lemmer, var det ikke ham, men hans Anklagere og Modstandere. Det er fuldkommen tilstrækkeligt at afvise denne til intet Faktisk støttede Insinuation om en Mand, hvis Mod havde staaet fast i andre Prøver, og hvis Liv, langt fra at vise Træk af Forsagthed, tværtimod henstiller ham som en heftig og uforfærdet Stridsmand for den gode Sag. Hvo har Ret til at paastaae, at denne Mand af en barnagtig Skræk for Skyggen af en Fare, krøb i Skjul bag en Løgn? Man har vel gjort sig Umage for at vise, at Tausen kunde sige, at det er sandelig Guds Legeme under Brød og Vins Lignelse, som vies i Messeembede og sættes efter Romerkirkens Vedtægt i Monstrants og Pixis, uden at bryde med den lutherske Nadverlære; men man glemmer, at han i denne Sag ikke kunde tale saaledes, at han tilfredsstillede Katholikerne, med mindre han enten forandrede sin Overbeviisning, eller forbeholdt sig at forstaae Ordene anderledes, end de. Havde han virkelig sagt hine Ord, og svoret paa dem med et «sandelig», saa havde han enten anerkjendt den katholske Lære om Elementernes Forvandling under Consekrationen, eller ved en reservatio mentalis underlagt sine Ord en anden Betydning end den, han vidste vilde blive dem tillagt af Forsamlingen. Man drager altsaa vor berømmelige Reformator ind i et jesuitisk Selskab som den, der af en i Virkeligheden grundløs Frygt har imod bedre Overbeviisning snakket sine Modstandere efter Munden. Det tør ikke glemmes, at Poul Eliesen i denne Sag ikke kan komme til at see ud som en sandfærdig Historieskriver, uden at Hans Tausen kommer til at staae som en Usling. Lige kunne disse Mænd ikke stilles: gaaer den Ene op, maa den Anden gaae ned. Jeg skulde ikke have et Ord

at indvende imod, at Krandsen rives af Hans Tausens Hoved og rækkes til Poul Eliesen, dersom den historiske Sandhed krævede det; men det er netop det, den ikke gjør.

Biskop Engelstoft forfægter Muligheden af Tausens Svar uden «ikke»[1]) ved at pege til Yttringer af ham og af Luther, der skulle godtgjøre, at de anerkjendte de indviede Elementers sakramentale Charakteer ogsaa efter Slutningen af den Nadvere, hvortil de indviedes, saa at Tausen nok kunde være Lutheraner og dog sige, at det indviede Brød, der i den katholske Kirke efter den vedkommende Nadvere opbevares i Monstrants og Pixis, vedbliver at være Frelserens Legeme og Blod. Men denne Paastand veed jeg ikke hvorledes jeg skal kunne forene med den kort foran[2]) gjorte Indrømmelse, at «det er «fuldkommen vist, at Tausen kunde have erklæret det, som «opbevares i Monstrants og Pixis, for ikke at være Jesu «Legeme og Blod»; thi det gaaer dog ikke an, at lade den katholske Brødforvandling være en ligegyldig Sag for en luthersk Kirkelærer, saa at han kan lige godt sige Ja og Nei til denne Lære, der ene og alene er Betingelsen for, at det, der efter den vedkommende Nadveres Slutning gjemmes i Pixis eller ciborium, kan gjælde for Herrens Legeme.

Dernæst benegter jeg, at enten Tausen eller Luther har sagt, at Nadver-Elementerne beholde deres sakramentale Charakteer efter Slutningen af den Nadvere, ved hvilken de indvies. I sit Svar til Poul Eliesen om den papistiske Messe fremhæver Tausen paa det Stærkeste, at *Ordet* høit

---

[1]) Ovenfor S. 41—42.
[2]) Ovenfor S. 31, Anm. 203.

og lydeligt skal til Elementet for at gjøre Sakramentet, saa at der slet ikke bliver noget Sakrament for Menigheden, naar denne ikke faaer Ordet at høre[1]): hvorledes skulde han da kunne indrømme, at det er Herrens Legeme, der tages ud af Ciboriet og bringes frem som saadant uden ny Indvielse ved Ordet? Han ivrer jo ogsaa imod, at Papisterne stoppe det i Sølvkar og gjemme det: «Saa er det», siger han[2]), «en vis, uaarsagelig (uforsvarlig) Mis-«brug, at I saa opsætte og gjemme det hellige Sakrament «til Høitids Proces, og hvortil Eder lyster, der Gud haver «ingen Behagelighed udi, som han og gav tilkjende med «det himmelske Brød, det han lod Maddiker komme udi, «saa at det lugtede, der Israeliterne gjemte det til anden «Dagen imod Guds Befaling[3]).» Er det muligt, at den Mand, der udtalte sig saaledes to Aar før den Herredag, hvor han stred med Poul Eliasen, og som i sin Postil, efter Herredagen, udtaler sig endnu skarpere i antipapistisk Retning, skulde paa Herredagen have talt som den fuldkommen rettroende Katholik og navnlig fremhævet Brødets Opbevarelse i Monstrants og Pixis som sin egen faste Mening (— «sandelig» —)? — Biskop Engelstoft søger vel at svække Betydningen af det anførte Sted ved at fremhæve, at Tausen middelbart anerkjender det opbevarede Element som Sakrament, idet han kun kalder det en uforsvarlig Misbrug, at Papisterne saaledes gjemme det til Høitids Proces, altsaa ikke bestrider, at det ogsaa saaledes vedbliver at være Herrens Legeme. Men dette beroer atter

---

1) Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet ij Köbenhaffen om then Papistiske Messe. Trykt i Malmø 1531. Blad F iiij verso ff.

2) Anf. St. Bl. F recto.

3) 2 Moseb. 16, 19.

paa et argumentum a silentio: at Tausen ikke har udtalt sig skarpere, kan virkelig ikke benyttes til at tillægge ham en Mening om Forsvarligheden af det Indviedes Opbevaring paa katholsk Viis, der staaer i aabenbar Strid med hans øvrige Tale[1]. Eller, hvis han dog mente, at det, der opbevares i Pixis, vedbliver at være Herrens Legeme, kunde han da uden Blasfemi have paralleliseret det med den Manna, Jehova sendte Madiker i, saa den lugtede, og derved tilkjendegav, at han ikke vilde have det himmelske Brød opbevaret, men strax fortæret?

Biskoppen siger fremdeles, at det overhovedet var et blandt de Evangeliske ingenlunde klaret Spørgsmaal, hvad de skulde sige om de consekrerede Elementer efter Handlingen. Jeg veed ikke, om min lærde Modstander muligen kan opdrive et eller andet Sted i det store Hav af Reformationstidens Literatur til Styrke for sin Paastand; men jeg har ikke kunnet finde noget *Udsagn af Luther*, der røber Usikkerhed i den Mening, at det indviede Brød

---

[1]) Biskop Engelstoft (ovenf. S. 41) siger, at Hans Tausen allerede under Messestriden 1530 havde udtalt sig meget skaansomt mod denne Opbevaring af Hostien og egentlig kun indvendt imod den, at den ikke havde Guds Ord for sig. Dersom Meningen heraf skal være, at de Evangeliske betragtede det som mindre Vigtigt, vi ikke have Guds Befaling paa, saa at man kunde uden Synd gjøre eller undlade det, saa strider dette imod Hans Tausens Ord i det anførte Skrift, hvor han paa det stærkeste modsætter sig, at der i Messen er indført hvad Gud ikke havde befalet. Tidens Tanker om Betydningen af det katholske Væsen, der ikke grundede sig paa Guds Ord, finder jeg særdeles træffende udtalt af Peder Palladius i hans Visitatsbog (Heibergs Udg. S. 154), hvor han taler om Fasteløfters Ugyldighed: »Gud haver ikke befalet mig det, for jeg haver ingen Guds Ord derpaa udi den ganske hellige Skrift. Hvad vi have ikke Gudsord paa, det haver Gud ikke befalet; hvad Gud haver ikke befalet, det er ikke af Troen, det er Synd; derfor have vi lovet et syndigt Løfte, som os bør ikke at holde, uden vi ville vorde fordømte.«

og Vin ikke beholder nogen sakramental Charakteer efter den paagjældende Handling, saa at det skulde kunne være uvist, om man dog ikke burde opbevare det som Herrens Legeme og Blod efter Handlingens Slutning, hvoraf atter vilde følge, at de samme Elementer næste Gang kunde bringes paa Alteret uden ny Indvielse ved Ordet. Tværtimod synes det mig, at en saadan Paastand vilde staae i aabenbar Strid med Luthers Nadverlære. Navnlig har det undret mig, at Biskoppen vil forsvare sin Paastand ved Henviisning til Luthers Skrivelser af 4 og 20 Juli 1543 til Præsten Simon Wolferinus[1]) og af 11 Januar 1546 til Nic. Amsdorf[2]), da disse Skrivelser, læste i deres Heelhed, netop indskrænke Sakramentet til den enkelte Handling. Præsten Simon Wolferinus havde tilladt sig at blande det Tiloversblevne af det indviede Brød og Vin sammen med andet Brød og Vin[3]). Derover var han kommen i Strid med sin Medtjener, der forkastede denne Fremgangsmaade som anstødelig og farlig, fordi den kunde vække Tvivl hos Communicanterne om Indvielsens Betydning. Deri giver Luther (og Bugenhagen) denne Sidste Ret og dadler S. W.'s Fremgangsmaade. Han begynder sin Skrivelse med disse Ord: «Non nos a te, sed tu a nobis haud dubie habes, «quod sacramenta sint actiones, non stantes factiones», men bebreider ham saa, at han ved sin Fremfærd fremkalder den Mening, at «cessante actione cessat sacramentum», saa at Luther ikke er langt fra at holde ham for en Zwinglianer; thi actio betyder i Skrivelsen selve Indvielsen, ikke den hele Nadverhandling, hvorfor det ogsaa

[1]) Dr. Martin Luthers Briefe, herausgg. von de Wette, 5. S. 572 577. Tydsk hos Walch, Luthers Werke, Th. XX, col. 2008 ff.

[2]) de Wette, 5, 776.

[3]) Formodentlig er det skeet i Communicanternes Paasyn.

lægges Præsten tillast, at han bringer Menigmand ind i unyttige og pinlige Tvivl om Sakramentets Ophør, idet han fremkalder Spørgsmaal som dette, om Brød og Vin virkelig ere Sakrament længer end under selve Indvielsen? Her tales alene om det Indviedes sakramentale Charakteer i en og samme Nadverhandling, aldeles ikke om dets Charakteer, efterat denne er sluttet; og her tales kun om det Forefaldnes Betydning for menige Communicanter, ikke om en efter Luthers Mening dubiøs Sag. Dette bliver især tydeligt af den anden Skrivelse til S. W. Luther siger her[1]): Sane Dr. Philippus (Melanchton) recte scripsit, sacramentum nullum esse extra actionem sacramentalem; sed vos nimis præcipitanter et abrupte definitis actionem sacramentalem. Qua re efficietis, ut nullum prorsus videamini habere sacramentum. Nam si stet illa festinata præcisio actionis, sequetur, quod post prolationem verborum, quæ est potissima et principalis actio in sacramento, nullus percipiat corpus et sangvinem Christi, eo quoad desierit actio; dette volder kun uendelige Skrupler og Stridigheder. Og nu tilføier Luther de afgjørende Ord: Sic ergo definiemus tempus vel actionem sacramentalem, ut incipiat ab initio orationis dominicæ et duret, donec omnes communicaverint, calicem ebiberint, particulas comederint, populus dimissus, et ab altari dicessum sit. — — D. Philippus actionem sacramentalem definit relative ad extra, id est, contra inclusionem et circumgestionem sacramenti, non dividit eam intra se ipsam, nec definit contra se ipsam. Quare curabitis, si quid reliquum fuerit sacramenti, ut id accipiant vel aliqui communicantes vel ipse sacerdos et minister,

[1]) de Wettes Udgave 5, 577.

non ut solus diaconus vel alius tantummodo bibat reliquum in calice; sed aliis det, qui et de corpore participati fuerint, ne videamini malo exemplo sacramentum dividere aut actionem sacramentalem irreverenter tractare. Sic sentio, sic sentit et Philippus, hoc scio.

I allerbedste Overeensstemmelse hermed vil Luther i den halvtredie Aar yngre Skrivelse til Amsdorff om en Diacon, der havde uddelt uviede Hostier, ikke indlade sig paa de subtile Spørgsmaal, der kunne reises i denne Anledning, men billiger, at de sammenblandede Hostier ere brændte, endskjøndt dette i og for sig ikke var nødvendigt, cum extra usum nihil sit sacramentum, sicut aqua extra usum non est baptisma. Der var i begge disse Tilfælde slet ikke Uvished om det Spørgsmaal, Biskop Engelstoft mener stod uafgjort for de Evangeliske; men Luther har dog ved disse Leiligheder udtalt sig saaledes ogsaa om Grændsen for det Indviedes sakramentale Charakteer, at jeg ikke forstaaer, hvorledes min lærde Modstander har kunnet drage hine Udtalelser ind i Hans Tausens Sag, eller hvorledes han mener derved at gjøre det begribeligt, at Hans Tausen kunde erklære den af Romerkirkens Præst i Pixis nedlagte Hostie for Herrens Legeme. Luther siger jo lige tværtimod, at den ikke er det længer, end den sakramentale Handling varer, og at denne ikke varer længer end til Communicanterne ere gaaede bort fra Alteret. Endnu mere paafaldende bliver Biskoppens Brug af disse Skrivelser, naar man erindrer, at Luther allerede flere Aar før han skrev dem udtrykkelig havde vedkjendt sig, at det ikke er Herrens Legeme, der gjemmes i Pyxis. Dette har han gjort, da han i Juni 1536 underskrev den Wittenbergske Concordie; thi deri hedder det med rene og klare

Ord: — nam extra usum, cum asservatur in pixide aut ostenditur in processionibus, ut fit a papistis, sentiunt non adesse corpus Christi[1]). Kan da Noget være klarere, end at Hans Tausen ikke havde havt nogen Støtte hos Luther eller hans Skole, hvis han havde sagt det, man lader ham sige om den katholske Nadverlære, naar man kaster «ikke» ud af Rigsraadets Erklæring?

Men Spørgsmaalet om Tausens Nadverlære er tosidigt; det er i og for sig ikke nok at finde Transsubstantiationen forkastet i hans Erklæring, da ogsaa det er omtvistet, hvorvidt han udtalte sig zwingliansk om Nadveren; — i og for sig, thi for Spørgsmaalet om den skibyske Krønikes Troværdighed er dette Sidste af mindre Vigtighed. Det er i den Henseende nok til at godtgjøre den vitterlige Forvanskning i Poul Eliesens Skildring af Scenen den 14de Juli 1533, at hævde Tausens aabne Benegtelse af den katholske Nadverlære. Da imidlertid den nuværende Controvers fra først af har reist sig fra en Bestræbelse for at rense Tausen for Zwinglianisme, og da jeg har udtalt som min Mening, at hans Ord «streife hen ad Zwingli til», skjøndt de ikke ere zwinglianske, saa paaligger det mig at stille ogsaa dette Punkt i rette Lys.

Først dette, at Ordene: «da bekjendte Mester Hans, «ikke at være det sande og værdige Guds Legeme under «Brøds og Vins Lignelse, som en christelig Præst vier og «consekrerer i Messeembedet», maae opfattes i uopløselig Forbindelse med det Følgende: «og (som) sættes efter den christelige Romerkirkes Vedtægt i Monstrants og Pixis». Det Første er ikke et Udsagn for sig, som om

[1]) Gieseler, Kirchengeschichte 7, 306. Jfr. om den Wittenbergske Concordie Walch XVII, 2629 ff.

Hans Tausen havde negtet ogsaa Consubstantiationen; det er vel et stærkt Udsagn, men kan efter hele Sammenhængen kun henføres til Negtelsen af Transsubstantiationen. Man betænke hele Situationen: Tausen og Eliesen staae og disputere frem og tilbage om hvad Tausen har sagt og skrevet om Sakramentet; det kan ikke komme til nogen Afgjørelse; saa bryder endelig Modstanderen overtværs med Fordring om en kategorisk Erklæring — som Ypperstepræsten, da Vidnerne modsagde hinanden: — «Er det i Messen viede «Brød og Viin, der efter den christelige Romerkirkes Skik «sættes i Monstrants og Pyxis, Herrens Legeme og Blod, «eller ere de det ikke? Ja eller Nei»? Nei svarer Tausen naturligviis, fordi han paa et saadant Spørgsmaal af denne Mund ikke kunde svare Ja uden at vedkjende sig den papistiske Transsubstantiation; og nu føres Ordene i Pennen af hans Modstandere. Thi dette maa ikke oversees, at vi ikke have Tausens egne Ord, men alene et Referat, der kommer fra Modstandernes Side. Det kan da ikke være kritisk tilstedeligt, at presse de enkelte Ord i den første Deel af Erklæringen saa stærkt, at deri sees en reent zwingliansk Nadverlære, saaledes som H. P. Resen og S. Lintrup maae have gjort. Men paa den anden Side er det dog vist, at i Forhold til den lutherske Kirkes Nadverlære, saaledes som denne paa Resens og Lintrups Tid var subtiliseret gjennem det 16de Aarhundredes Stridigheder imellem Lutheranerne indbyrdes, lyde Ordene misligt nok, og at det ikke kan være utilstedeligt nu at sige, at de streife hen ad Zwingli til.

Og denne Paastand bestyrkes ved et Blik paa Tausens andre Udsagn om Nadveren baade før og efter 1533. Gjennemgaaer man Tausens Svar fra 1531 til Poul Eliesen, ikke for at udpille enkelte Sætninger, der løsrevne kunne,

som alt Løsrevet, tydes og tolkes saa længe, indtil man faaer netop det Modsatte af Forfatterens Mening ud deraf, — gjennemgaaer man Skriftet i dets Heelhed, da vil man finde ham som Lutheraner af venstre Side, den Side, der vender mod Zwingli, men som en afgjort Modstander af Katholikerne. Saa meget mindre kunde han sige de Ord, man nu vil lægge ham i Munden.

Tausen lærer nemlig i dette Skrift, at Christus giver os sit Legeme og Blod i Sakramentet[1]), og at dette alene afhænger af hans Ord, ikke af Præstens Værdighed[2]). Han fortolker «hoc est» ikke med Zwingli og Oekolampadius som: «hoc significat», men med Luther som: «dette er». Paa den anden Side lægger han al Vægten ved Sakramentets Nydelse paa Ordet alene, endog saa stærkt, at efter hans Lære kan den, der er sikker i sin Tro, undvære Sakramentet selv, naar han blot fast troer paa den aandelige Velgjerning, han hører Ordene tilsige, medens den i Troen svage Christne tager Sakramentet som et yderligere Pant paa Forjættelsen, men derved ikke faaer mere end den, der nøies alene med Ordet[3]). Han fremhæver endvidere meget stærkt Sakramentets Indstiftelse til Herrens Ihukommelse[4]), men omtaler aldeles ikke den inderlige Forening med Herren, som derved bevirkes. Han bruger Udtrykket et Tegn, et udvortes Tegn[5]), uden nærmere Forklaring. Han taler saaledes, at man maa troe han mener, at Herrens Legeme og Blod nydes aandeligen, nydes, naar det nydes med Uskyld og Tro

[1]) Svar til Poul Eliesen, Bl. C j recto.
[2]) Bl. F iiij.
[3]) Bl. E ij.
[4]) Bl. E vers. — E ij; G ij.
[5]) Bl. B.

til Ordet[1]. Dette om Sakramentets aandelige Nydelse er det jo ogsaa, der udgjør det Betegnende i hans navnkundige Skjærtorsdagsprædiken fra Aar 1539. Tausen taler overhovedet i 1531 ikke om Herrens Nærværelse i Nadveren med den afgjorte Bestemthed, som Luther allerede gjorde det 1529 i den store Katechismus; derimod stemmer hans Nadverlære meget godt med ældre Yttringer af Luther, saasom med dennes «Hauptstück des ewigen und neuen Testaments» fra Aar 1522[2], altsaa fra Tiden *før* Stridighederne med Carlstad og Zwingli. Jeg fremhæver her saa meget hellere dette lille Arbeide af Luther, som det neppe kan betvivles, at Tausen jo har havt dette samme Stykke for Øie i sit Skrift. Man maa vel troe det, naar han med Luther siger, at Tegnet kunde vi undvære, ikke Ordet, og naar han oplyser dette med den samme Lignelse som Luther bruger, at Tegnet, Sakramentet, er Segl og Brev til tryggere Forvisning om Forjættelsen. Overalt kan man om Luther selv sige, at hans ældste Opfattelse af Nadveren, før Sakramentstridighederne, streifede hen ad Zwingli til, saaledes som ogsaa Martin Bucer betegner det, naar han i en Skrivelse af 1537[3] beklager, at der nogensinde er skrevet imod Luther angaaende Nadveren, fordi, siger han, Luther, førend Striden begyndte, satte Alt i den aandelige Nydelse og betragtede den legemlige som underordnet[4]. Med dette ældre lutherske Standpunkt er det, Tausens Lære før og efter 1533 har meest Lighed.

Men imod den katholske Nadverlære og dens danske Forsvarer Poul Eliesen udtaler Tausens anførte Skrift fra

---

[1]) Bl. E ij vers. H ij verso.
[2]) Walch X. col. 2658; jfr. Fortalen § LXXIII, S. 131.
[3]) Gieseler, 7, 190. Anm. 24.

1531 sig meget fjendsk. Han negter vel ikke udtrykkelig, i bestemte Ord, Herrens Nærværelse i den katholske Messe overhovedet, men han indrømmer den ikke heller, fordi han slet ikke omtaler umiddelbart dette Punkt; men da Sakramentet er stiftet og bliver til Sakrament ved Indstiftelsesordene, alene til Herrens Ihukommelse og til Bestyrkelse i Troen, saa forkaster han Messen som Offer og anerkjender ikke de stille Messer som Sakrament for Menigheden, der ikke faaer Ordet at høre; ja han haaner disse Messer paa en Maade, der maa have lydt i Katholikers Øre som en frivol Spot[1]. Han erklærer det, — som vi ovenfor saae, — for en uforsvarlig Misbrug af Sakramentet, at gjemme det: det skal tages og ædes Altsammen[2].

Jeg mener hermed at have ført et fuldstændigt Beviis for, at Tausen ikke har sagt, ikke har kunnet sige, at det er sandelig Herrens Legeme og Blod, der vies af Præsten i Messeembedet og efter den christelige Romerkirkes Vedtægt og Skikkelse sættes i Monstrants og Pyxis, — og at Aktstykket af 14 Juli 1833 heller ikke har kunnet lægge ham disse Ord i Munden uden at blive meningsløst og komme i Modsigelse med sig selv, — samt at alle de oprindelige Vidnesbyrd enstemmigen berette det Samme. Men saa er det ogsaa beviist, at Poul Eliesen i den skibyske

---

[1]) Svar til Poul Eliesen Bl. E verso.

[2]) Bl. Fij: — »thi trods ham (Lector Povel) og alle Papister tilhobe at skulle bære en Guds Tøddel frem lydende derpaa, at man skal Sakramentet sætte noget Sted bort og gjemme det, eller til nogen anden Brug bevare det, men alene tage det, æde det og drikke det Altsammen udi Herrens Døds Ihukommelse; det er os givet eneste til at æde og drikke, trods, Lector Povel, Du med Guds Ord Andet skal bevise.

Krønike har givet ikke en urigtig alene, men en usandfærdig Fremstilling af Tausens Forhold ved denne Leilighed; thi det er umuligt, at denne Mand skulde have misforstaaet det Passerede og nedskrevet det Urigtige i god Tro. Han kan kun forsvares dermed, at den skibyske Krønike mangler den sidste Overarbeidelse, og at vi ikke vide, om det har været Poul Eliesens Agt at udgive den. Det er ligesaa rimeligt, at han efter den katholske Kirkes Fald 1536 er bleven led og kjed af al Strid, som det jævnligt gaaer den altfor høit spændte Lidenskab. Maaskee har han tabt al Lyst til at see paa sin Krønike, som mindede ham om Stridens pinefulde Spænding og Nederlagets Sorg. Krøniken er da bleven liggende blandt hans Papirer, Døden har overrasket ham, en Fremmed har faaet den i sin Haand, — en anden Fremmed gjemt den i Kirkemuren; det fik derved Udseende af, at Forfatteren har villet sikkre den en Fremtid, for at en fjern Efterslægt skulde troe hans Ord bedre end hans Samtidige. Alt dette er Muligheder, der vel ikke kunne gjøre den skibyske Krønikes Fortælling om Hans Tausens Forhold den 14 Juli 1533 sandfærdig, men som Historien ikke tør oversee i sin Dom over Forfatterens sædelige Værd[1]). Men unegtelig vilde Poul Eliesen staae i et bedre Lys, dersom enten Krøniken aldrig var kommen i vore Hænder, eller dersom det ikke var bleven

[1]) I en Følelse af Uvillie over Krønikens Lidenskabelighed har jeg i disse Studiers første Afdeling (Hist. Tidsskr. 3 R. I, 53) sagt: »Men nu nedlagdes Krønikens uretfærdige Paastande under lukt Laag i en Lage af galdebittert Fjendskab for at holde sig desto bedre til en lettroende Efterslægt»; og længere nede: »han bagtalte underhaanden for Efterslægten dem, hvem Svøben var given til at drive Kræmmere og Vexlere ud af Guds Huus i Danmark» Disse Ord tager jeg tilbage, fordi de indeholde en Beskyldning om en mig ikke bekjendt ond Hensigt hos Poul Eliesen selv.

beviist, at den er forfattet af Hans Tausens personlige Modstander.

Tredie Afdeling.

De frafaldne Karmeliterbrødre.

Biskop Engelstoft søger ogsaa[1]) at svække Styrken af det Beviis for Krønikens mislige Omgang med Sandheden, jeg har hentet derfra, at den giver Karmeliterbrødrenes Frafald i 1527 og følgende Aar Skyld for den Bebreidelse, der fra katholsk Side reistes mod Poul Eliesen som den, der formeentlig hældede til deres ugudelige Meninger, medens det dog er beviisligt af hans egne Ord i et Brev af 3die November 1524, at det var længe før deres Frafald, han var i Ry for Lutheranisme[2]). Hans Ord i Krøniken ere disse: «Horum nebulonum causa apud multos male audiebat dictus Frater Paulus Helie, quod crederetur esse astipulator impiissimæ illorum sententiæ, eo quod illius calculo olim, cum nihil hujusmodi de ipsis suspicari poterat, probati sunt atque commendati[3]).» Mit Beviis støtter sig saaledes til to sikkre, men hinanden modsigende Udsagn af Paul Eliesen selv og til det ikke mindre Visse, at han inden Karmeliternes Frafald vitterlig havde ikke alene brudt med sin første Tilbøielighed for den lutherske Bevægelse, men var optraadt som dens ivrige Bekæmper. De Bemærkninger, min lærde Modstander fremfører herimod, hente deres hele Styrke fra en Beviismethode, der ikke til Baade for virkelig Erkjendelse af Sandheden er bleven meget almindelig, og af Kritikere i vore Dage er

---

[1]) Ovenfor S 61—66.
[2]) Hist. Tidsskr. 3 R. I, 48.
[3]) S. Rer. D. II, 568.

anvendt til at omstøde al Fortidens Overlevering; den bestaaer i at henstille ved Siden af og imod det Givne en Combination af Formodninger, som uden fast Udgangspunkt, og uden at noget enkelt Led af Kjæden i sig selv er sikkert, dog i sin Sammenhæng skal være stærk nok til at bære sig selv og træde i det Givnes Sted.

Beviisførelsen begynder med at skyde Poul Eliesens anførte Udsagn tilside med den Bemærkning, at han i dette ikke siger, at Karmeliternes Frafald var den første og eneste Grund til den Mistanke, hvori han kom. Fra dette Udgangspunkt samles saa hvad der antages at kunne støtte den Mening, at Mistanken var tilstede baade efterat Brevet af 1524 godtgjorde dens Tilværelse, inden Karmeliterne apostaserede, og efter 1527, da de begyndte at falde fra, saa at — thi denne Slutning maa nødvendig underforstaaes — det kan gjerne være, at dette Frafald virkelig har fremkaldt Mistanke hos Katholiker mod den skibyske Krønikes Forfatter.

Læseren vil altsaa see, at for at vinde dette Resultat gaaer Beviset ud ikke fra det, Poul Eliesen har sagt, men fra det, han ikke har sagt, men som han forudsættes at have havt in mente, skjøndt der i den skibyske Krønike selv ikke foreligger nogen Grund til at antage, at han har havt en Bagtanke med det, han virkelig har sagt. Dette Sidste skydes ligefrem tilside; og paa denne Formodning, der skal træde i det Givnes Sted, sættes saa andre Formodninger, uden at der dog i dem alle tilsammen findes et eneste fast og sikkert Punkt.

Der henvises til Poul Eliesens danske Bearbeidelse af Luthers «Betbüchlein», hvilket skal bevise, at han fingererede med Lutherdom endnu 1526; men Biskop Engelstoft synes ikke at have betænkt, at skal denne Bog

have bragt hans Client i Mistanke hos danske Katholiker, saa er den jo netop et Beviis mere paa Rigtigheden af min Paastand, at Beskyldningen fra katholsk Side er ældre end Karmeliternes Frafald, altsaa ikke en Følge af dette, som Krøniken siger. Der foreligger iøvrigt Intet om, at dette Arbeide, der slet intet specifisk Luthersk indeholder, men derimod Et og Andet specifisk Katholsk, har voldt Anstød hos danske Katholiker; og Poul Eliesen kan heller ikke have ventet dette, siden han har tilegnet en af de katholsksindede Rigsraader Skriftet[1]). Han har jo ogsaa i sit Forord talt saa haardt imod Luther — «den Djævel», at han vel kunde troe sig sikker imod nu at stigmatiseres som hans Tilhænger. Dette Arbeide kan altsaa kun derved benyttes i Beviisførelsen for Biskop Engelstofts Mening, at det antages, at Katholiker dog muligen have taget Anstød af det, og at det saa gjerne kan være, at de ogsaa efter 1524 have mistænkt P. El. som en hemmelig Lutheraner: det antages, det er muligt, det kan dog gjerne være — dette er Slutningskjædens første Led, der hages fast i den første Antagelse, at den skibyske Krønikes Forfatter har meent Andet og Mere end hvad han ligefrem har sagt.

[1]) At Oluf Nielsen Rosenkrands hørte til det katholske Parti blandt Rigsraadets verdslige Medlemmer, er utvivlsomt; derfor finde vi ham blandt Hans Tausens Dommere den 14 Juli 1533; og uden han havde været sikker og paalidelig i denne Henseende, havde det seirende Flertal i Rigsraadet visselig ikke sat ham til Hertug Hans' Hovmester paa Nyborg. Poul Eliesen siger jo ogsaa i Bedebogens Forord, at han er forklaget hos Hr. Oluf Nielsen for tidligere at have prædiket luthersk. Jeg kan ikke vide hvad der har bevæget Poul Eliesens Biograf (Nyt Hist. Tidsskr. 2, 128) til at kalde ham i 1526 en protestantisksindet Adelsmand, ligesom jeg heller ikke veed rettere, end at Tyge Krabbe, der sammesteds S. 146 kaldes den protestantisksindede Marsk, dengang var en god Tilhænger af det katholske Parti.

Det næste Led er ikke stærkere: Poul Eliesens hyppigt udtalte Klager over meget Forkasteligt paa katholsk Side kan have bragt ham i Mistanke for at helde til de Evangeliskes Meninger. Maaskee — thi hvo kan vide hvad der er gaaet om i et eller andet katholsk Hoved? — og dog neppe engang maaskee, da jo i den Tid, og meget tidligere endnu, Intet var Almindeligere end høie Klager over Kirkens og dens Personers Udartelse. Det er let at sanke tolv Kurve fulde af saadanne Klager fra gode Katholikers Skrifter, ligefra Dante til den germaniske Nations hundrede gravamina. De danske Prælater vare visselig ikke alle blinde for Kirkens Brøst; og de maae have anseet P. E.'s Katholicisme for paalidelig, trods hans skarpe Dadel ikke alene af Kirkens Misbrug, men af deres eget Forhold, siden de brugte ham som Ordfører mod Prædikanterne. At Nogen, uagtet han nu førte Ordet saa skarpt imod disse, som det var ham muligt, dog skulde have gjort sig skyldig i en saa plump Begrebsforvexling, som det vilde være, at antage hine af Alle kjendte og vistnok af alle nogenlunde fornuftige Katholiker samtykte Klager for Tegn paa Tilbøielighed for de Evangeliskes saa heftigt bekæmpede Stræben efter at vende op og ned paa Alt i den gamle Kirke, det kan i det Høieste formodes som muligt, men det kan ikke paavises som virkeligt i Alt hvad der hidtil er bekjendt om vor Reformationshistorie og Reformationsliteratur. Biskop Engelstoft, der kjender denne bedre end jeg og — jeg betænker mig ikke paa at sige det — bedre end nogen anden Nulevende, skulde ikke have ladet det blive ved Vink og Antydninger, havde han havt bestemte Udsagn at paavise.

Endelig skal Mistanken imod P. E. være kommen tilorde under Forhandlingerne ved Herredagen 1530; thi da,

siger min Modstander, havde han den Ubehagelighed, at de evangeliske Prædikanter i deres Tilsvar paa Prælaternes 27 Klageposter beraabte sig paa ham i Læren om den retfærdiggjørende Tro; og Forfatteren af den latinske Confutation tog ham kun halvt i Forsvar, ligesom han ogsaa fremhævede, at han var Prædikanternes Lærer, hvem de ikke burde haane som Evangeliets Apostat, om han endog som andre hæderlige Mænd før ham havde skiftet Mening om Lutherdommen. — Dette er Hovedpunktet i min Modstanders Bevisførelse; men det er svært at indsee, hvorledes den Omstændighed, at Prædikanterne skyde ham fra sig og udskjælde ham for Evangeliets Apostat, skulde kunne henstille ham som en «astipulator impiissimæ illorum sententiæ»; og deres paafølgende Ord: «Vi vide det saa «vel som Lector Povel, at en død Mening eller menneskelig «egen Tanke gjælder plat Intet for Gud», indeholder jo slet ikke en Paaberaabelse af Samstemning i Henseende til den specifisk lutherske Lære om den retfærdiggjørende Tro; thi at et Mundsveir ikke er sand Tro, derom ere alle Parter enige, og Andet sige de anførte Ord ikke; den latinske Confutation hævder ogsaa Poul Eliesens Katholicisme ikke halvt, men heelt, om og i negativ Form, da den bestemt afviser enhver Mistanke om, at han muligen delte Prædikanternes Vranglære om Troen; og at den bebreider disse Utaknemmelighed imod deres gamle Lærer, der forlængst havde vendt sig bort fra deres Partimeninger, om han med saa mange andre brave Mænd i Begyndelsen syntes at ynde det Lutherske, siger ikke Andet, end hvad Alle i Danmark længe havde vidst: at Poul Eliesen engang havde været de nu frafaldne Karmeliters Lærer, og at han i Reformbevægelsens Begyndelse, længe før disses Overgang, da Talen endnu fornemlig var om aabenbare Mis-

brug, hældede til Luthers Mening, som han dog nu havde brudt med.

Jeg veed ikke, om min ærede Modstander nu opfatter de her behandlede Steder af de Evangeliskes Svar og den katholske Confutation anderledes end han tidligere har udtalt, men kan dog ikke see rettere, end at han i sin Biografi af Poul Eliesen[1]) ingenlunde er sikker i at tillægge dem den Betydning, han nu gjør gjældende imod mig. Ogsaa forekommer det mig, at det Udtog, han nu meddeler af disse Steder, er ved sin sammentrængte Form kommet til at give begge Parters Ord en anden Tone og Farve, end de have i Aktstykkerne selv. For at sætte Læseren istand til at dømme uden at henvise ham til Bøger, der maaskee ikke ere ved Haanden, lader jeg med Benyttelse af Forraadet i min Modstanders eget rige Rustkammer de vedkommende Steder aftrykke nedenfor[2]).

---

[1]) Nyt Hist. Tidsskrift, 2, 454.

[2]) C. T. Engelstoft, de confutatione latina cet. i Kjøbenhavns Universitets Indbydelsesskrift til Reformationsfest og Rectorskifte 1847, p. 51. I Prædikanternes responsio til Prælaternes Anklage hedder det: »Non solum ergo Lector Paulus, Christi evangelii apostata, sed nos quoque scimus, opiniones atque humanas cogitationes, quæ vitam in nobis per fidem non habent, non valere apud deum, nedum justificare nos«: og i den danske Text sammesteds p. 52, Anm.: »Ia wij widett oc saa well som lector Powild, at en død mening eller menniskelig eghen tancke gelder plat inthet for gwd, hvad sighen at gøre noghen retferdig.«

Forfatteren af den latinske Confutation mener nu at kunne paavise tre »mendacia« i de Evangeliskes her anførte Ord. Det til disse svarende Sted i Confutationen lyder heelt anf. St. p. 58 saaledes: »Iam vero quo in transcursu paucis attingam flosculum istum vestri Evangelii, id est convitium, quo hic vestrum præceptorem lectorem Paulum ingratissimi discipuli obiter aspergitis, evangelii Christi apostatam eum appellantes, haud satis intelligo, quid sibi velit ista criminatio; non enim mihi persvadere possum ita eum deseruisse aliquando Christi evangelium, ut olim ini-

Resultatet kan da ikke blive noget andet, end at de af Biskop Engelstoft paapegede Spor og Antydninger ere altfor svage til at godtgjøre hvad de skulle, nemlig at Katholikerne have beskyldt Poul Eliesen for Lutherdom efterat og fordi hans forhenværende Clienter havde sluttet sig til det evangeliske Parti, uagtet han nu var deres aabenbare og afgjorte Modstander. Ja kjendte vi ikke Poul Eliesen uden af den skibyske Krønike, kunde hine Antydninger vel benyttes i en Commentar over dens Udsagn om Grunden til Mistanken; men aldrig kunne de lægge Bro over den Kløft, der nu adskiller hans Ord i Krøniken fra hans Ord i Brevet af 1524. Utilstrækkelige og tvivlsomme Vink, der ikke umiddelbart give nogen Op-

---

quissimi desertores illi Porphyrius, Iulianus et nescio qui alii, nisi forte quod vestræ factionis negotio (quod sub sanctissimi evangelii nomine, cum nihil sit minus, dolose molimini) ab initio nonnihil favere visus est, quando res a carpendis tantum abusibus coepta fuit. At ubi ab indulgentiarum abusibus (unde coepta est omnis tragoedia) ad ipsas indulgentias tollendas, a sacerdotum abusibus ad exterminandum ipsum sacerdotium, a sacramentorum abusibus ad ipsa sacramenta evertenda, breviter ad ipsum Christi nomen ex orbe delendum res coepit progredi, retrocessit. Verum ea in re si erravit, honestus admodum error est, quippe in quo multorum magno et excellenti ingenio virorum, qui eodem animo fuere, non careat exemplo. Honestus autem error est, inquit Fabius, magnos duces sequentibus. Sed quorsum ejus ago patronum, qui nullius patrocinio eget? Ætatem habet, ipse pro se loquatur. Illud autem certo scio, doctiorem illum esse, quam ut consentiat in tria ista mendacia, quæ hoc loco vobiscum ei communia facitis. Nam primo nulla fides .... est opinio et cogitatio, non enim actus est, sed habitus .... Deinde ut actus sit, haud tamen cogitatio et opinio humana dici potest. At juxta doctrinam apostolicam dei donum est et ab eodem (?) inter divina charismata connumeratur, omni humana persvasione multis partibus firmior atque constantior. Postremo quod falso fidei tribuitis, quod charitati est proprium, nempe actus nostros per solam fidem spiritualem in se vitam habere.

lysning om Spørgsmaalet, men først skulle udtydes, og som kunne udtydes ganske forskjelligt, give ikke engang et Sandsynlighedsbeviis imod den Opfattelse, der gaaer ud fra noget Givet og Sikkert. Slige Vink maa dog indeholde noget Positivt, dersom de skulle kunne begrunde endog blot en reent negativ Indsigelse imod et saadant Beviis. Slutninger og Formodninger, uddragne af slige ikke faststaaende Vink og Antydninger, berettige ikke til et bestemt Nei; de kunne ikke opretholde min Modstanders negative Paastand, at det ikke er en given Sag, at Poul Eliesen var fri for Mistanke, Beskyldning og Bebreidelse, efterat han 1524 havde afviist det første Angreb og endog 1526 begyndt at bekæmpe Lutheranerne. Disse Vink og Antydninger, og de Slutninger, der skulle uddrages af dem, føre ikke til noget bestemt Resultat, hverken et negativt eller et positivt; de føre ikke et Skridt videre end til et non liqvet. Selv om man tillagde dem al den Betydning, Biskoppen, — saavidt jeg indseer: med Urette, — tillægger dem, bragte de kun Vægtens Tunge til at staae lige, men fik den ikke til at hælde over imod hans Side. Det Allerhøieste, han selv kunde udlede af dem, blev dette, at Krønikens Udsagn dog i det mindste er halv sandt; thi den Usandhed blev jo dog tilbage, at intet Andet faaer Skyld for Anklagen fra katholsk Side, end Karmeliternes Frafald. Vil man fuldstændigt rense Poul Eliesen i denne Sag, maa man bevise positivt, først at hines Frafald virkelig har bragt ham i Vanrygte, dernæst at det alene har gjort det, da tidligere ingen saadan Mistanke var opkommen imod ham. Men Intet af Alt dette er beviist, og det Sidste kan ikke bevises, saalænge vi have Brevet til Kanniken Peder Iversen af 3die November 1524.

Biskop Engelstofts Ret til at slutte med den Paastand, at der er intet Usandt i den skibyske Krønikes Bemærkning om Virkningen af Karmeliternes Frafald for Poul Eliesen, kan derfor ikke anerkjendes, med mindre han omstøder sit eget Værk: Beviset for, at den skibyske Krønike er forfattet af Poul Eliesen. Men dette Værk er altfor godt udført til at han kan omstøde det.

Tillæg.

Om Forholdet imellem Hvitfelds og Niels Krags Kong Christian den Tredies Historier.

I.

Hvorledes skulle disse to Værker kritisk benyttes ved Siden af hinanden? Ere deres Beretninger om de Tider og Begivenheder, der udgjøre begge Værkers Indhold, eet og samme Vidnesbyrd, eller have vi to uafhængige Vidner om det Samme for os?

Disse Spørgsmaal lade sig ikke besvare nogenlunde tilfredsstillende uden ved en nøiagtig Sammenstilling af Begges Beretninger og Eftersporing af deres Kilder, saavidt den nu er mulig.

Hvitfelds «En kaart Historiske Beskriffuelse, Paa hues «merckeligt, som sig Aarlige vnder Kong Christian den «Tredie, Danmarckis, Norgis, Vendis oc Gottis Konning etc. «haffuer tildragit» er den første i Rækken af hans danske Krøniker og udkom 1595. Tilegnelsen til den udvalgte

Konge Christian den Fjerde er dateret Kjøbenhavn den 8de October 1595.

Niels Krag blev ved Regjeringsraadets Reskript af 31de Juli 1594 Historiograf og havde ved sin Død den 14de Mai 1602 kun de sytten Aar af Historien efter Kong Frederik den Førstes Død, 1533—1550, færdige[1]). Krags Værk er altsaa yngre end Hvitfelds. Hvitfeld kan ikke have benyttet Krag; men denne kan have benyttet Hvitfeld; Spørgsmaalet er ikke om Hvitfelds, men om Krags Selvstændighed. Undersøgelsen maa altsaa lægge Krag til Grund for at udfinde, om han har Sit fra Hvitfeld. Men det er ikke Alt i Krags Værk, der her skal sammenstilles med Hvitfelds; thi det er ogsaa uden nærmere Paavisning strax indlysende, at *Alt hvad der hos Krag følger efter Slutningen af Grevens Feide*, det er fra Begyndelsen af Krags 4de Bog, er, *uafhængigt* af Hvitfeld, udarbeidet efter tildeels andre og fuldstændigere Kilder, end denne har benyttet. Dette er det unødvendigt at bevise, da Gram i sin Fortale allerede har paavist Forskjellen mellem begge Forfattere og Krags store Fortrin i dette Parti af de to Værker[2]).

Men Gram har ikke gjort Læseren opmærksom paa, at netop det Samme gjælder om Begyndelsen af Krags Værk, Fortællingen om Begivenhederne efter Frederik den Førstes Død indtil Slutningen af den Kjøbenhavnske Herredag i Sommeren 1533. De første 20 Sider hos Krag omtale jo vel selvfølgelig Meget, som ogsaa læses hos Hvitfeld, men ere dog baade i Indhold og Form ganske uafhængige af dennes Fremstilling, øst for en stor Deel af egne Kilder.

[1]) Joh. Grammii præf. in Nic. Cragii annales Christ. III, p. 10.
[2]) Præfatio in annales Gragii p. 43.

Hvad Formen angaaer, da følge Begivenhederne hos Krag i denne Orden:

1. Truid Ulfstand, Claus Bilde og Johan Friis sendes efter Kong Frederik den Førstes Død fra Gottorp til Rigsraadet i Kjøbenhavn, p. 1—2.
2. Rigsraadet vil blande sig i Hertugdømmernes Anliggender. Landdag i Kiel; p. 2—3.
3. Herredagen i Kjøbenhavn ved Midsommerstid 1533, nemlig:
   a) Religionssagen; Biskopperne trænge paa; de verdslige Rigsraader give efter; Mogens Gjø's Modsigelse; p. 4—6.
   b) Forhandlinger om Kongevalget; p. 6—10.
   c) Foreningen imellem Rigsraaderne, «Enighedsbrevet» af 13de Juli 1533; p. 10.
   d) Kjøbenhavns og Malmøs Magistrater love, efter Opfordring, at holde fast ved Rigsraadet; S. 10—11.
   e) Wulf Pogwisch' og Melchior Rantzaus Audients hos Rigsraadet, med dettes Svar; p. 11—12.
   f) Wullenwevers Audients og Tale. Rigsraadets Forlegenhed og Svar; p. 12—14.
   g) Wullenwevers Vrede; hans Aftaler med Jørgen Kok og Ambrosius Bogbinder; p. 14—16.
   h) Regeringsforanstaltninger; Hertug Hans paa Nyborg; Lehnene fordeles; Skat; S. 16—17.
   i) Mogens Gjø og Erik Banner drage bort; p. 17.
   k) Tausens Proces og Forsoning med Biskop Rønnow; p. 17—20.

Hos Hvitfeld derimod mangle Krags Nr. 1 og 2; Beretningen om Herredagen i Kjøbenhavn gives i følgende Orden:

1. W. Pogwisch og M. Rantzau forebringe Hertug Christians Hverv for Rigsraadet; Blad A j og verso.

2. Navnefortegnelse over Rigsraadets Medlemmer; sammesteds.
3. Religionssagen kortelig; Bl. A ij.
4. Uddrag af den første Reces fra denne Herredag, Recessen af Torsdag efter V. Frue Dag visit. (3die Juli) 1533; Bl. A ij vers. — A iij vers.
5. Kongevalgssagen; Bl. A iiij.
6. Det bestemmes, at sende i Forening Gesandter fra Kongeriget og Hertugdømmerne til det burgundiske Hof i Nederlandene; Bl. A iiij vers.

— Krags Nr. 3 c omtales ikke af Hvitfeld.

7. Kjøbenhavns og Malmøs Løfter; Bl. B.
8. Mogens Gjø og Erik Banner drage bort; Bl. B.
9. Bisperne imod Hans Tausen, med en Episode om K. Frederiks reformatoriske Bestræbelser. Bl. B verso.
10. Retssagen imod H. Tausen; Bl. B ij verso ff.
11. Hertug Hans paa Nyborg; Bl. B iiij.
12. Tausen forligt med Rønnow; Bl. B iij verso — C vers.
13. Lybekkernes Krigstog mod Hollænderne; Marcus Meyer; de borgerlige Uroligheder i Lybek; Lybekkernes Fordringer til K. Frederik; det ufuldbragte Udkast til Traktaten af 2den Mai; Lybekkernes Strid med Kong Gustav Vasa af Sverrig og Rænker imod ham; Bl. C ij — C iiij verso.
14. Wullenwever for Rigsraadet; hans Aftaler med Jørgen Kok og Ambrosius Bogbinder; Bl. C iij vers. — D verso. —

Ligesaa forskjelligt som Følgeordenen er ogsaa Indholdet af Hvitfelds og Krags Fremstillinger af den kjøbenhavnske Herredag, saavidt det kan være det, naar To fremstille de samme Hovedbegivenheder. Der har her været en kjendelig Forskjel i deres Kilder.

1. Krag har p. 2 benyttet den Skrivelse fra Rigsraadet til Stænderne i Slesvig og Holsten om Landdagen i Kiel, som nu er trykt i Ny Danske Magazin 2det B. S. 217—218;
   Hvitfeld kjender ikke dette Aktstykke.
2. Krag har p. 3 havt den slesvigske Biskops Breve, trykte i N. D. Mag. 2, 220—221;
   Hvitfeld derimod ikke.
3. Krag har ligeledes havt Rigsraadets Resolutioner i Religionssagen, N. D. Mag. 2, 210 ff;
   Hvitfeld ikke.
4. Rigsraadets Resolutioner i Kongevalgssagen, trykte i N. D. Mag. 2, 210, kjender Krag, p. 10; dem synes ogsaa Hvitfeld at have kjendt, Bl. A iiij vers.
5. Enighedsbrevet af 13de Juli 1533 har Krag benyttet p. 10; men hos Hvitfeld findes Intet derom.
6. Tausens Proces og Dom have begge kjendt, men af forskjellige Beretninger.

Derimod synes det tvivlsomt, hvorvidt Krag har kjendt den første Reces, den af 3die Juli, af hvilken Hvitfeld meddeler et udførligt Udtog, af selve Aktstykket eller af Andres Beretninger om den. Det Samme gjælder om Mogens Gjøs Forpligtelsesbrev for Tausen. Krag omtaler det saa flygtigt p. 20, at han gjerne kan have sin Kundskab af Trediemands Fortælling, medens Hvitfeld Bl. C ij ff meddeler fuldstændigt baade Tausens og Mogens Gjøs Forpligtelser til J. Rønnow.

Af de Materialier til denne Herredags Historie, vi nu besidde, synes hverken Krag eller Hvitfeld at have kjendt det mærkelige Udkast til Foredrag for Rigsraadet, Propositionerne, som nu er trykt i N. D. Mag. 2, 199 ff; thi de maatte da have vidst, at Paaskuddet om

Norge ikke var den endelige Udvei, man tilsidst faldt paa for at drive Kongevalgets Opsættelse igjennem, men den oprindelige Indstilling. Og havde Krag kjendt de holstenske Sendemænds Foredrag samt Rigsraadets Svar, N. D. Mag. 2, 246 ff, hvilke Hvitfeld heller ikke kan have kjendt, maatte det have været ham indlysende, at om Rigsraadet tilsidst bestemte sig til i Forening med Slesvig-Holstenerne at slutte sig til Nederlandene og lade Forbundet med Lybek fare, saa har det dog først søgt at undvige denne slesvig-holstenske Politik, ja at der i Rigsraadets første Svar slet ikke tales om dette nederlandske Forbund. Det seer ud, som om Krag har havt for sig en privat Beretning, der kortelig sammenfattede Resultatet af Forhandlingerne om dette Punkt. —

Overhovedet er der vel ikke holdt nogen Protokol i Rigsraadet, men enkelte Medlemmer af Raadet have til eget Brug gjort Optegnelser og samlet Akter og Papirer. De i Ny Danske Mag. anf. St. opbevarede Aktstykker til denne Herredags Historie pege umiskjendelig til den da saa mægtige Bilde-Slægt; og naar man seer deres særlige Hensyn til Aarhuus Stift, ledes man til at tænke paa Biskop Ove Bilde, hvis Papirer maa være komne til Broderen Eske Bilde og med dennes til de nuværende Samlinger[1]). Det er dog umiskjendeligt, at Meget af det, vi paa forskjellige Steder finde om disse Aar, hidrører fra «Eske-Bilde-Breve». Saaledes bliver det forklarligt, at Krag kan have havt til Afbenyttelse Andres Samlinger og Optegnelser, hvori nogle, men ikke alle de Stykker fandtes som i Bilde-Samlingen; navnlig gjælder dette om Propositionen, som maaskee Ove Bilde har optegnet for sig selv til Veiledning ved eget Foredrag.

---

[1]) Jfr. Gram i N. D. M. 3, 23—24. 29 om Eske Bildes Breve.

Flere Ting, som Hvitfeld ikke berører, omtales af Krag, og omvendt. Krag alene taler om Udførselsforbud, om nye Skattepaalæg, p. 16—17, om Marcus Mejers Planer med K. Henrik den Ottende om Danmarks Krone, p. 22; medens Hvitfeld alene beretter Rygtet om, at Hert. Hans virkelig var valgt til Konge og om Kong Christians Skrift desangaaende. Iøvrigt er det nu neppe muligt at sige, om Hvitfeld og Krag have i dette Parti brugt nogen fælleds Kilde; thi vel fortælle de Adskilligt, der efter Sagens Natur er det Samme hos Begge; men ved Krags rhetoriske latinske, Hvitfelds jævne danske Fremstilling, kan det ikke skjønnes, om en og samme Kilde nogensteds ligger bag dem begge. Endog det, at i Debatten om Kongevalget, Krag p. 7 ff, Hvitfeld Bl. A iiij, have de Begge den samme Indvending, at Hertug Hans er født efter Faderens Thronbestigelse, og det samme Svar, at dette ikke kunde skade den ældre Broder i et Valgrige, — endog dette viser ikke sikkert hen til en og samme Optegnelse; thi indbyrdes uafhængige Beretninger af Deeltagere i Herredagens Forhandlinger kunne jo meget vel have opbevaret denne vistnok Mange paafaldende Argumentation.

II.

Men fra Slutningen af Herredagen 1533 nærme Krags og Hvitfelds Fremstillinger sig mere og mere til hinanden. Vi ville paavise dette i det Enkelte.

Hvad Krag har p. 20 om Forfølgelser imod de Evangeliske efter Herredagen har Hvitfeld Bl. B iiij, dog kjendeligt uafhængigt af hinanden.

Hvad Krag har p. 21 om Mogens Gjø's Forsøg paa

at bevæge Hertug Christian til at træde op med Fordring paa Rigets Krone mangler hos Hvitfeld.

Krag p. 22—23, om Genterforbundet, stemmer vel med Hvitfeld Blad D ij; men Krag har ikke taget Sit af Hvitfeld, da han har andre Artikler i Forbundet end dem, Hvitfeld omtaler. Der kunde her indvendes, at Krag dog er afhængig af Hvitfeld, da han lader Herredagen atter sammentræde i Odense «a. d. XII Calend. Octobris», den 20de September 1533, hvilket i denne Forbindelse kun er et andet Udtryk for Hvitfelds «St. Matthæi Dag», d. 21de September; thi dette er upaatvivleligt en urigtig Dag, maaskee fra først af fremkommen ved Feilskrift: Matthæus for Martinus, den 11te November[1]). Men denne fælleds Feil, der maa have en og samme Grund hos Begge, viser vel et Slægtskab imellem dem, ikke at den Ene er umiddelbart afhængig af den Anden; den peger kun til en nu ubekjendt fælleds Kilde.

Krags Beretning p. 23 om Hertugen af Pommerns Brev til Rigsraadet mangler hos Hvitfeld; derimod stemmer det, han anfører om Legationen til Sverrig, med Hvitfelds Bl. D ij verso.

Krag p. 24 om det skotske Gesandtskab mangler ligeledes hos Hvitfeld.

Hvad Krag har S. 24 om Unionen imellem Kongeriget og Hertugdømmerne stemmer vel i Hovedsagen med Hvitfelds Beretning Bl. D ij verso — D iiij, men er meget kortere end denne.

Krag p. 25, Forbundet med Sverrig og Kong Gustavs

---

[1]) Rigsraadets Forpligtelse imod Hert. Christian og Hertugdømmernes Stænder er rigtignok dateret Odense, V. F. D. præsentationis, d. 21 November; men dermed lader det sig jo godt forene, at Raadet var samlet i Odense 10 Dage tidligere.

Forhold til Lybek, ligner ganske hvad Hvitfeld har derom Bl. D iiij. Men enten maa Krag have havt flere Kilder end Hvitfeld, da han har Mere end denne, saasom det p. 26 om Hertug Magnus af Sachsens Mægling imellem Kong Gustav og Lybekkerne; eller, hvis de have arbeidet over det samme Materiale, hvad den store Lighed gjør sandsynligt, har Hvitfeld ikke medtaget Et og Andet, som Krag har givet Plads hos sig. Endelig har Krag paa eet Sted samlet om de svenske Sager, hvad Hvitfeld har paa tre Steder, nemlig Bl. D iiij, C iiij, E ij.

p. 27 beretter Krag om Underhandlingerne i Hamborg imellem Lybek og Nederlandene. Dette er det Samme som Hvitfeld har Bl. D iiij verso — E; men Krag har særskilt det om at Hertug Christians Sendebud toge Parti med Burgunderne, og om at de Danske ikke bleve medoptagne i Overeensstemmelse med Genterforbundet[1]. Derimod har Hvitfeld særskilt Bl. E det om Wullenwevers og Mejers pludselige Reise til Lybek og om Revolutionen i denne Stad. — Hvitfeld er altsaa ikke umiddelbart Krags Kilde.

Krag p. 28 om de engelske Sager mangler i denne Forbindelse hos Hvitfeld, der Bl. G ij har Noget derom, men som ikke kan være Krags Kilde.

---

[1]) Leilighedsviis bemærkes her en grov Trykfeil, som det er paafaldende at Gram har kunnet oversee, og som heller ikke er noteret i Trykfeilslisten. Der staaer nemlig nu: Confirmatio Cæsaris super foedere Gustavi anno superiore facta, istedetfor: super foedere Gandavi (i Gent) anno superiore facto. Den danske Oversætter af Krag er altfor tankeløs til at studse ved denne meningsforstyrrende Feil: han lader S. 31 Keiseren stadfæste det Forbund, han Aaret i Forveien har sluttet med Kong Gustav (af Sverrig) og lader sine Sendebud i Hamborg nu flye Ratificationen til de holstenske Sendebud for at sendes til Danmark!

Om det, Hvitfeld Bl. E verso har angaaende Forliget mellem Hertug Christian og Greverne af Oldenborg, findes kun en kort Notits i anden Forbindelse hos Krag p. 32.

Hvad Krag har p. 28—30 om Marc. Mejers og Wullenwevers Underhandlinger med Grev Christoffer af Oldenborg ligner Hvitfelds Bl. E ij vers., men er dog kjendeligt selvstændigt; dog kommer den Linie, Krag har p. 30 om Keiserens, Churfyrsternes og især Brandenborgerens Tilfredshed med et Forsøg paa at befrie den fangne Kong Christian den Anden, fuldstændigt igjen hos Hvitfeld Bl. E iij. Det kan ikke være tilfældigt, at de Begge bruge samme Ord.

Saaledes ogsaa Krags p. 30—34, Hvitfeldts Bl. E iij verso — F iiij verso, om Christoffer af Oldenborgs Aftale med Lybekkerne, hans første Angreb paa Holsten, hans Henvendelse til det danske Rigsraad, samt hans og Lybekkernes Søtog til Danmark. Her kan Krag have brugt Aktstykkerne hos Hvitfeld; men de kunne ogsaa Begge have arbeidet over fælleds Materialier. Et Tredie er ikke muligt; thi Forskjellen imellem dem bestaaer ikke i Indhold eller Orden, men alene i Stiil og Fremstilling.

Fortsættelsen hos Krag, p. 34—35, stemmer vel med Hvitfeld Bl. F iiij vers. — G, samt G iiij vers.; men Krag har her Mere i Indhold end Hvitfeld. Det umiskjendelig fælleds Materiale maa være benyttet noget fyldigere af Krag.

Den store Lighed imellem Krags p. 35—38 — om Krigen i Holsten og foran Lybek, samt om Hans Krüdner og de andre keiserlige Sendebud — og Hvitfelds Bl. G — Giij kan ikke forklares af, at Krag skulde have udskrevet Hvitfeld, som man ved første Øiekast kunde falde paa at troe. Enkelte Uovereensstemmelser vise det. Krag siger

saaledes p. 38, at det var den holstenske Kantsler W. Uttenhof, men Hvitfeld Bl. G iij, at det var W. Pogwisch den Ældre, der sendtes fra Holsten til Gerhard Mulart i Förde. Krag navngiver sstds Melchior Rantzau som Hertug Christians Sendebud til Statholderinden i Nederlandene, hos hvem han fik Krudt, Kugler og 12000 Gylden, medens Hvitfeld ikke kjender Sendebuddets Navn og kun taler om Pengene. Men iøvrigt er Ordenen og hele Fremstillingen eens, saa at Materialet ogsaa her maa have været fælleds, lidt rigeligere og bedre benyttet af Krag end af Hvitfeld.

Dennes Beretning om Oprøret i Malmø Bl. Giij — Giiij stemmer med hvad Krag p. 45—46 har i en anden Forbindelse.

Krag p. 38 om Eske Bildes Reise fra Bergen 1534 med det norske Rigsraads Fuldmagt til det forventede Kongevalg er vel i Hovedsagen det Samme som hvad Hvitfeld har Bl. Giiij; men denne har dog Enkeltheder, som ikke komme frem i Krags korte Beretning om de samme Begivenheder.

Krag p. 39—40 = Hvitfeld Bl. Giiij, kun Ordenen lidt forandret.

Krag p. 40—41 — Grev Christoffer i Kjøge 1534, Almuens Hyldning paa Ulvemosen, Anders Bildes Overgang — har sit Parallelsted hos Hvitfeld Bl. Giiij vers., men kan dog ikke være hentet herfra, hvor der tillige tales om Stegehuses Overrumpling, som først kommer frem hos Krag p. 50. Det om Biskop Rønnows Forsøg paa at opægge Kjøbenhavnerne kommer hos Hvitfeld i anden Orden end hos Krag; og hvad Hvitfeld Bl. H vers. fortæller om Underhandlinger imellem K. Frederiks Hofsinder og Greven, kommer hos Krag først længere hen i Fortællingen p. 50.

Grevens Underhandlinger med Kjøbenhavn, Stadens Overgang til ham, Forsøget paa at forraske Slotsherren Johan Urne m. m., Krag p. 41—43, svarer til Hvitfelds Bl. H vers. — H ij verso, dog med Omstilling af flere Enkeltheder. Der er Slægtskab, ikke Eenshed, imellem dem.

Krag p. 43—44: Grevens Hylding i Ringsted; Roskilde Bispestol; Fyens Bispestol; Underhandlingerne imellem det jydske Raad og Malmø. Dette forekommer hos Hvitfeld Bl. H ij vers., men i noget anden Orden.

At Krag p. 45—46 sætter Oprøret i Malmø til efter Brevvexlingen med det jydske Raad, er eiendommeligt for ham.

p. 46—47 hos Krag: den fyenske Adels Frygt, dens Bøn om Hjælp fra Sjælland efter Malmøs Opstand, men før Grevens Ankomst til Skaane, mangler hos Hvitfeld.

Hvad denne har Bl. H ij verso — H iij om Oluf Rosenkrands og Hertug Hans, har Krag længere nede p. 50.

Krag p. 47—49: den skaanske Adels Overgang til Greven og dennes Hylding i Skaane, er ligt Hvitfelds Bl. H iij — H iij verso; men Hvitfeld har flere Enkeltheder.

Krags p. 49: det skaanske Rigsraads Skrivelse til det norske med Opfordring til at forene sig med dem og Greven, samt den trondhjemske Erkebiskops Svar, mangler paa dette Sted hos Hvitfeld.

Hvad der hos Hvitfeld findes om at Joach. Rønnow kjøbte Roskilde Stift igjen af Greven, om Kong Frederiks Hofsinder, om Oluf Rosenkrands, og om Smaalandene, adspredt Bl. H vers., H ij vers., H iiij, har Krag samlet p. 50—51. I det Væsentlige er Indholdet det samme hos Begge, i Enkelthederne et og andet Eiendommeligt hos hver af dem.

Hvitfeld Bl. iiij verso — Bl. I, om Otto Krumpens Anholdelse og om Lybekkernes Skrift, savnes hos Krag.

III.

Den første Trediedeel af Krags 2den Bog, p. 52—69, Begivenhederne i Jylland og Fyen, er aldeles det Samme som hvad Hvitfeld har Blad I — Lij. Orden, Indhold, ja hvad der er det meest Betegnende, Feilene ere de samme. De have Begge, at den fyenske Adel samlede sig den 9de Juli i Hjallese Kirke, og at det var Just Urne, der først bragte Hertug Christian Efterretningen om dette Mødes Beslutning, istedetfor, at Aktstykkerne selv vise, at det var i Hjallese — der ikke er Kirkeby, og at det var Anders Emissen, som sendtes umiddelbart fra Mødet til Hertugen, medens Johan Friis forenede sig med Jyderne. De sige Begge, at Johan Friis, efter sin Tilbagekomst fra Holsten, atter havde forladt Nyborg med Johan Rantzau og paany begivet sig til Hertug Christian, førend Nyborg overrumpledes af Grevens Oberst Ouelacker, da vi dog med Vished vide, at Johan Friis blev i Nyborg fangen med fire af sine Folk ved denne Leilighed, at han derefter gik i Grevens Tjeneste, var med ham paa Mødet i Kolding, fik hans Tilladelse til en Reise til Tydskland for sine Studiers Skyld, var paa Vallø ved Udbruddet af den store Jagt efter Adelen i Sjælland i Begyndelsen af 1535 og undslap derfra til Tydskland, hvorfra han strax begav sig til Hertug Christian, i hvis Tjeneste han først nu traadte. — Baade Hvitfeld og Krag forvexle Dalum i Fyen med Dallund, idet den Første Bl. Kij vers. lader det være Dallund Kloster, der indtoges af en Skrædder fra Odense, og den Sidste kalder det coenobium virginum devotarum ab nemorosa valle dictum p. 59, hvilket han selv p. 95 forklarer ved Dallund. De have ogsaa Begge den Feil, at den første Fred imellem Lybek og Hertugdømmerne, som Hertug Henrik af Meklenborg mæg-

lede i Efteraaret 1534, kom istand ved Mødet i Stockelsdorp, da det dog først skeete en Maaned efter dette Møde; og Krag lader med Hvitfeld urigtigen den i Lybek fangne Eske Bildes Befrielse være en af Fredens Betingelser. Mærkeligt er det ogsaa, at Begge have det samme urigtige Navn, Ineger Rimand, paa den Bonde, der fangede og udleverede Skipper Clement efter Aalborgs Indtagelse af Johan Rantzau, medens det rette Navn er Esbern Nielsen. Saa stor er overhovedet Overeensstemmelsen mellem begge Forfattere i dette hele Afsnit, at mange Steder gjenkjendes de samme sproglige Vendinger, ja den samme Ordstilling. Til Exempel anføres her Krags Fortælling p. 65 om de Adelsmænd, der omkom i den ulykkelige Kamp ved Svendstrup den 15de October 1534: «Occubuere autem ante alios «noti Oligerus Rosæcrantzius, Nicolaus Broccius, Andreas «Hacco, Christianus Scrammius, Ericus Flemmingus, Ivarus «Iulius, Georgius Clementis, Andreas Güldensternius aliique «plures, sepulti simul in coenobio Agrimariani. Vivi in «potestatem hostium venere Albertus Goyæus, Ivarus Crabba, «Franciscus Povisius, qui Allaburgum in carcerem abducti.» Dette hedder hos Hvitfeld Bl. K iiij vers.: «Udi samme «Slag bleve disse efterskrevne gode Mænd: Hr. Holger «Rosenkrands, Niels Brock, Mester Anders Hack, Christen «Skram, Erik Flemming, Iver Thommesøn Juel, Jørgen «Clemmentsen, Mester Anders Gyldenstjerne, og mange «flere, siden begravne i Mariager. Disse bleve fangne: «Albert Gjø, Iver Krabbe, Frants Povisk, hvilke bleve førte «til Aalborg og der sàtte i Fængsel.

En saadan Overeensstemmelse kan ikke være tilfældig. Man kunde ved første Øiekast fristes til at antage Krags Text for en fri Oversættelse af Hvitfelds; men det kan den dog ikke være, da Krag ikke alene forbigaaer Et og

Andet, han rimeligviis vilde have medtaget, hvis han havde benyttet Hvitfeld, men især fordi han har adskilligt Mere og Andet, end denne, hvilket dog hverken er rhetorisk Pynt eller hans egen Opfindelse. Saaledes nævner Krag p. 54 blandt de Mænd, der fra Mødet i Ry d. 4. Juli 1534 sendtes til Hertug Christian med Efterretningen om hans Kongevalg, rigtigere Oluf Munk, medens Hvitfeld Blad I vers. urigtigen har Iver Munk, Farbroderen forvexlet med Brodersønnen. Krag kalder p. 61 Anføreren for Grev Christoffers Folk rigtigen Uebelacher — høitydsk Form af Ouelacker — hvilket Navn Hvitfeld ikke kjender; heller ikke veed Hvitfeld hvad Krag anfører p. 62, at da Sæden var indavlet 1534, nødte Skipper Clements Trusel om Brand Alle til at følge ham. Efter Krag p. 64 havde den jydske Adel paa sit uheldige Tog imod Svendstrup ligesaa mange Fodfolk som Ryttere; men Hvitfeld taler ikke om Fodfolk. Om Bondeopstanden i Jyllands forskjellige Egne har Krag p. 65—66 flere Enkeltheder, der ikke ere tagne af Hvitfeld; og hos denne mangler en Artikel i Lybekkerfreden af 18de November 1534 om Voldgiftskjendelse i Spørgsmaalet om Skadeserstatning, der gik Lybek imod, hvilken Artikel Krag har p. 67. Dog kan Krag ikke have læst Traktaten selv, da han har den samme Feil som Hvitfeld, at Eske Bilde var særskilt nævnt i Freden. Krag har overhovedet kun et Par Ord om Fredsbetingelserne. At, efter Krag p. 68, Johan Rantzau paa sit Tog i Jylland sidst i 1534 kom til Aalborg i 6 Marscher (senis castris), har Hvitfeld ikke.

Denne gjennemgaaende Enighed imellem de to Historieskrivere, i Rigtigt og Urigtigt, ved Siden af Uovereensstemmelse i nogle Enkeltheder lader sig kun forklare ved den Forudsætning, at den Yngre ikke har udskrevet den

den Ældre, men at Begge have benyttet et og samme Materiale, der her ikke kan have bestaaet af løse Aktstykker og Meddelelser, men maa have været en sammenhængende Fremstilling af det hele Parti. Ligefrem afskrevet Kilden heelt igjennem har dog Ingen af dem; den Ene har benyttet dens Indhold hist og her lidt anderledes end den Anden; og hver af dem synes ved Siden af den fælleds Kilde at have havt enkelte Stykker, som den Anden ikke har havt til sin Raadighed. Saaledes har Hvitfeld Bl. Lij verso alene det om Jens Hvass af Kaas og om de oprørske Bønders Halsløsning. Neppe havde Krag ganske forbigaaet dette, havde det staaet i det fælleds Kildeskrift.

En fælleds Kilde maa udentvivl ogsaa ligge tilgrund for hvad begge Forfattere have strax efter det nævnte større Parti, Krag p. 69—79, Hvitfeld Bl. L iiij — N. Thi Begyndelsen stemmer overeens hos Begge, det om Hertug Christians og Grevens Sammenkomst i Kolding, — hvor Begge have den samme Feil at nævne Thyge Krabbe, men ikke nævne Johan Friis som den, der var med Greven tilstede paa Mødet — og om Grevens Herredag i Kjøbenhavn, hvor Adelen blev saa haardt behandlet af Borgerne. Og vel sammenstiller Krag det Følgende, om Begivenhederne i Skaane, med god Grund anderledes end Hvitfeld, der her er meget forvirret, saa at Krag maa have havt anden Veileder end Hvitfeld; men Indholdet er i det Hele dog det Samme. En fælleds Synderlighed vidner desuden om, at de dog i det mindste i Noget maae have benyttet en og samme Kilde. Bl. N. siger Hvitfeld, at Holger Ulfstand og Mogens Gyldenstjerne laae for Landskrone, »og toge første Dag, der Byen blev brændt, »500 Stykker Qvæg fra Landskrones Borgere, foruden Faar »og Lam», hvilket hos Krag lyder saaledes: »primo accessu,

«oppidi parte cremata, abigunt omnis generis pecora in «prædam capta.» Krag har hjulpet lidt paa det Urimelige i at en befæstet By blev brændt den første Dag Fjenden rykkede for den og begyndte en lang Beleiring, ved at lade det være en Deel af Byen, der gik op i Luer; men i Kilden, eller maaskee snarere i Kildens Kilde, har vist staaet, at Qvæget blev taget den første Dag, da Byen blev «berendt», d. e. strax den første Dag da de to nævnte Adelsmænd rykkede for Byen og begyndte Beleiringen.

Krag p. 80, om Mødet i Ringsted og Fru Anne Holgers ynkelige Død, er vel det Samme som Hvitfeld har Bl. N verso; men Krag kan dog ikke have Sit af Hvitfeld, da han har Mere end denne, saasom Fru Annes Ord, der satte Almuen i Raseri, og den Greven undte Hjælp af Penge og Mandskab. Dog er Gangen i Fortællingen og tildeels Ordstillingen den samme, især i Slutningen, saa at den fælleds Kilde bliver umiskjendelig.

Krags Beretning p. 81—82 om Peder Svaves Sendelse til Nederlandene, England og Skotland i Vinteren og Foraaret 1535 mangler hos Hvitfeld paa dette Sted; længere hen, Bl. Nij vers — Niij, har han et Par Ord derom, som ikke kunne være Krags Kilde. Det er ogsaa indlysende, at denne har været en anden end Hvitfelds, formodentlig et Krag meddelt Udtog af Peder Svaves diarium, som nu er trykt i Aarsberetning for Geheimearchivet III p. 232 ff.

Ove Lunges og Ivar Juels Sendelse til Norge og Sverrig, og om de norske Sager, Krag p. 82—84 = Hvitfeld Bl. N. verso — Niiij verso. Dog kan den Sidste neppe være Krags Kilde, da denne saa vist ikke havde undladt at omtale de søndenfjeldske Nordmænds Hyldingsbrev for Hertug Christian nærmere end han nu har gjort. En fælleds Kilde synes ogsaa her at være benyttet af Begge,

da de have en og samme Orden i Fortællingen og Begge den samme Feil, at den ulykkelige dansk-norske Ridder og Rigsraad Niels Lykkes første Hustru, Lucias Søster, hed Inger. Hukommelsen kan dog ikke have svigtet dem Begge paa en og samme Maade, saa at de forvexlede Moderen, Fru Inger Ottosdatter Rømer, Niels Gyldenløves Efterleverske, med Datteren Eline, Niels Lykkes Frue. Men paa den anden Side maa ogsaa hver af dem have havt særskilte Kilder. Krag har f. Ex. det, at de Søndenfjeldske først forlangte Erkebiskop Olafs Herredag udsat til St. Hansdag, hvilket Hvitfeld ikke omtaler; derimod har denne udentvivl indført i det for ham og Krag fælleds Grundlag det ham andenstedsfra bekjendte søndenfjeldske Hyldingsbrev.

De 3 Blade hos Krag, p. 84—90, der handle om Begivenhederne i Skaane og Sjælland i den første Halvdeel af 1535 og om Hertug Christians Tropper i Fyen, svarer til Hvitfeld Bl. Niiij verso — Oiiij, dog saaledes, at Stykket om Marcus Meyers Forræderi paa Varberg Slot, Hvitfeld Bl. O — Oij verso, er af Krag sat p. 77 umiddelbart efter Fortællingen om Slaget i Helsingborg og M. Meyers Fangenskab. Desuden er den Orden, hvori de enkelte Stykker ere anbragte, en anden hos Krag end hos Hvitfeld. Dette kunde i og for sig hidrøre fra Krags Ønske om at bringe bedre Sammenhæng i Begivenhederne, dersom det umiskjendelige Slægtskab mellem dette Parti hos begge Forfattere ellers var af den Art, at den Yngre kunde antages at have taget Sit fra den Ældre. Men Krag har dog et og andet Eiendommeligt andenstedsfra end fra Hvitfeld, saasom at Joachim Rønnow ikke vilde gaae fra Seierø til Jylland (p. 86), førend den udvalgte Konge opfordrede ham skriftligt dertil; og det p. 89, at Hertug Albrecht af Mek-

lenborg havde faaet Haab om at blive Konge, hvilket er ganske rigtigt, men ikke omtalt af Hvitfeld. De maae saaledes ogsaa i dette Parti hver have arbeidet over fælleds Materialier, der, da Ordenen er saa forskjellig, neppe kan have været en sammenhængende Fremstilling, men enkelte Stykker, hvortil hver saa har føiet hvad han ellers vidste, og anbragt der, hvor han syntes det passede bedst.

Krag p. 90—95 = Hvitfeld Bl. Oiiij — Q, den lybske Flaade i Øresund, Felttoget i Fyen, Slaget paa Oxnebjerg. Ogsaa her skinner det fælleds Grundlag igjennem, saasom naar Hvitfeld siger om Greve Johan af Høja i Øxnebjergslaget, at han »mente, det var bedre at bie paa et Glavinds Od end paa en Kartoveklod», der i Parallelstedet hos Krag hedder: »ratus gloriosius gladio quam globo occumbere». Men Krag har tillige kjendt den ældste offentliggjorte Meddelelse om Slaget, den samtidige tydske Beretning[1], som man ikke sporer at Hvitfeld har havt for sig. Derimod kjender Krag ikke Hertugens og Grevens mærkværdige Opraab til Almuen i Sjælland efter Nederlagene i Fyen, hvilket han dog umulig kunde have forbigaaet, havde han benyttet Hvitfeld, der har dette Aktstykke Blad piij ff.

Hvad der hos Krag fylder Slutningen af hans 2den Bog og de to første Stykker af 3die Bog, p. 95—102, findes hos Hvitfeld Bl. Q — Qiiij verso: Begivenhederne i Fyen efter Øxnebjergslaget, Søkrigen, den seirende Hærs Overgang til Sjælland og Begyndelsen af Kjøbenhavns Beleiring. Ordenen er dog hist og her en anden end hos Hvitfeld. Adskilligt Eiendommeligt hos Krag, saasom p. 96 om de Danskes gamle Ret til at benytte fremmede Han-

---

[1]) Trykt i Supplement til den danske Oversættelse af Krag p. 243.

delsskibe i Krigstid, Kongens Sorg ved at see Krigens Ødelæggelser i Fyen o. dsl., er vel flere Steder ikke Andet end hvad Krag selv kunde finde paa. Men dog maa man ogsaa her følge Analogien fra de andre Parallelsteder, hvor det er kjendeligt, at Slægtskabet mellem begge Historieskriveres Fremstilling hidrører ikke fra den Yngres umiddelbare Benyttelse af den Ældres Værk, men fra de fælleds Materialier. Især aabner Fortællingen om Søkrigen os et Indblik i Begges fælleds Kilder. Krag har ogsaa her benyttet den samtidige tydske Beretning; rimeligviis har han tillige havt enkelte officielle Aktstykker, eller Uddrag af saadanne for sig, saasom den nu i Danske Magazin 3die Række 5, 53 trykte Skrivelse fra Kong Christian den Tredie til Rigsraadet i Skaane; men Enkeltheder maa han have fra en anden end de os nu tilgængelige Kilder. Saaledes siger han p. 96 om Slaget under Bornholm den 9de Juni 1535, at Peder Skram og hans Sekundant kæmpede med det fjendtlige Admiralskib Michael, men at de andre Skibe holdt sig i Afstand, «ne tormentorum globis inter se læderentur», og at, da ogsaa de beredte sig til at gaae løs paa hinanden, adskilte en stor Storm Flaaderne. Hos Hvitfeld Qij verso hedder det derimod, at medens Admiralskibene kæmpede, kanonerede de andre Skibe paa hinanden, «holdt iligemaade Skotgefær med hverandre». Krag beretter p. 97 om Peder Skrams Jagt efter de lybske Skibe under Fyen den 14de—16de Juni, at da han efter Slaget ved Bornholm var gaaet over mod Travemünde og havde taget flere Priser, holdt han op under Fyen, men tog kun 10 Skibe af sin hele Flaade med sig, hvormed han forfulgte Lybekkerne i Sundene «in interiora insulæ». Dette har Hvitfeld ikke, men vel at han tog 10 Skibe fra Fjenden samt deres Admiralskib Løven, hvorimod Krag i Overeensstem-

25*

melse med de oprindelige Beretninger kun taler om 9 tagne Skibe, blandt hvilke Løven.

Grunden til det dog umiskjendelige Slægtskab imellem dem synes ved første Øiekast let at kunne paavises i de to bekjendte Levnetsbeskrivelser af Peder Skram, den ene overarbeidet af Pontoppidan i det Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter 2, 115 ff, den anden forfattet af Olive Skram, Admiralens Datter, og nu trykt i D. Magazin 3die Række 3, 81. Hele Partier hos Hvitfeld seer ud som om de ligefrem vare udskrevne af Olive Skrams Fortælling; Andet har han kjendelig fra den Biografi, Pontoppidan senere bearbeidede, ihvorvel dennes Ord og Afsnit ikke kunne umiddelbart gjenkjendes, da Stiil og Fremstilling i den os alene foreliggende Pontoppidanske Bearbeidelse ere Bearbeiderens, ikke den ubekjendte Forfatters. Men Alt hvad han meddeler om Peder Skram og Søkrigen er tillige isprængt med Enkeltheder, som han ikke har fra nogen af disse Biografier, og som dog ere saaledes indvævede i hans Text, at han heller ikke kan antages at have dem fra Aktstykker eller andre Kilder. Hvitfelds Forhold til de to Biografier, og disses indbyrdes Forhold, kan kun forklares af en ældre Kilde, der ligger tilgrund for dem alle Tre; og denne er upaatvivlelig ikke nogen anden end de Optegnelser, Fru Elisabet Krabbe, Peder Skrams Enke, efterlod sig. Spor af disse Optegnelser finde vi endnu i de «Blandede Bidrag til Oplysning i Fædrelandets Historie i det 16de Aarhundrede», der læses i Suhms Nye Samlinger III p. 267, som jeg formoder ere flygtige Notitser af Anders S. Vedel, tildeels efter Cantsler Johan Friis's mundtlige Meddelelser. Hvitfeld har da benyttet Fru Elisabets Skrift, ikke afskrevet Olive Skrams Biografi af Faderen; Begge have fulgt Fru Elisabets Arbeide, der ganske vist

ogsaa ligger som sidste Grund under den Pontoppidanske Bearbeidelse. Ogsaa Krag har benyttet Fru Elisabets Optegnelser, men langt sparsommere end Hvitfeld, Begge rimeligviis dog snarest middelbart, gjennem en Anden- eller Trediehaands Meddelelse, da de Begge have det samme urigtige Navn paa den preussiske Admiral, medens «legenda Petri Schrami per Elisabetham» har det Rette: Johannes Pein[1]). Dertil har Krag saa føiet Et og Andet fra den gamle tydske Beretning. Krags Fremstilling er ikke en Datter af Hvitfelds, men en Halvsøster eller Søsterdatter. Deraf Familieligheden.

IV.

Fra det her angivne Punkt bliver der noget mindre Lighed imellem de to Historieskrivere, — eller bestemtere: i Krags 3die Bog er der vel endnu Meget, som viser Slægtskab med Hvitfeld gjennem fælleds Materiale, men Krag har mere Eiendommeligt end i 2den Bog. Dette hidrører fra Aktstykkerne, han har benyttet, især hvor Talen er om Underhandlinger med fremmede Magter, hvorom Hvitfeld veed ingen eller meget ufuldkommen Besked. Thi Hvitfeld har kjendelig havt Privates Samlinger og Optegnelser til sin Raadighed, medens der har været Krag Mere meddelt fra Regeringens eller Regeringsmændenes Archiver. Dette hænger sammen med at Grevens Feide i det sidste Aar antog en europæisk Charakteer ved Pfalzgrevens, det burgundiske Hofs og Keiser Karl den Femtes, samt deres Rivalers og Fjenders Indblanding, medens Krigens første Aar frembyder Slag i Slag indenlandske Be-

[1]) Suhms N. Sl. III, p. 275; jfr. Joh. Grundtvig, Nye Bidrag til Sømagtens Historie i Grevens Feide, i Danske Samlinger II p. 294 Anm. 2.

givenheder, der medtog alle Kræfter og Tanker, og som foregik for Alles Øine; Underhandlingerne derimod dreves hemmeligt, med ganske faa Personers Medvirken, saa at de ikke gik over i Historien førend Papirerne droges frem af Archiverne. Vi fortsætte Sammenstillingen af de to Historieskrivere.

Krag fortæller p. 102—105 om Kong Christian den Tredies Reise til Stokholm i September 1535. Det stemmer med Hvitfeld Bl. Riiij verso — Sij øverst paa Siden; kun har Hvitfeld flere Enkeltheder om Indholdet af de Overeenskomster, som da sluttedes imellem Christian og Gustav Vasa. Krag kan som den Yngre have forbigaaet dette som mindre fornødent i hans Plan; hans Fremstilling kan overhovedet her være en noget mindre detailleret Gjengivelse af Hvitfeld; men den kan ogsaa hidrøre fra en noget forskjellig Benyttelse af fælleds Materialier.

Hvad Krag har p. 105 om den svenske Dronning Catharines Død stemmer ogsaa med Hvitfeld Bl. Sij nederst; men Krag har af sit Eget tilføiet, at Kong Christian besvarede Kong Gustavs Anmeldelse af Dødsfaldet, hvad vi dog nu vide at han netop ikke gjorde, — eller gjorde saa seent, at denne Langsomhed blev Gustav paafaldende.

Krag p. 105. Varbergs Beleiring af Truid Ulfstand. Dette har Hvitfeld Bl. Qiiij verso, altsaa i anden Orden end Krag. Mærkeligt er det ogsaa, at denne slet ikke omtaler Varbergs Indtagelse og Marcus Meyers sidste Skjæbne, som Hvitfeld fortæller sammesteds. Dette synes at være en reen Forglemmelse, maaskee fremkommen ved, at Krag har villet bringe det fælleds Materiale i anden Orden og derfor har opløst den samlede Beretning om Varberg, som af Hvitfeld er optaget paa eet Sted, da Krag har villet holde sig nærmere ved alle Begivenhedernes

indbyrdes Tidsfølge; men han har saa glemt at medtage den sidste Deel af Beretningen der, hvor den skulde været anbragt hos ham.

Krag p. 108—109 sammensat af hvad der hos Hvitfeld findes adspredt Bl. Sij verso og Rij.

Hvad Hvitfeld har Blad Sij, om Dronning Maries Forhold imod de Beleirede, staaer her paa urette Sted, da det hører til Aar 1536. Krag har saaledes havt god Grund til at forbigaae det her og at henføre det til p. 120. Dette viser, at han har havt egne Kilder, der satte ham istand til at see med egne Øine, — maaskee de Breve fra Regentinden i Nederlandene til de i Kjøbenhavn Beleirede, der endnu i Hvitfelds, altsaa ogsaa i Krags Tid vare tilstede her i Landet.

Krag p. 109—110 om Kronborgs (Krogens) Beleiring = Hvitfeld Bl. Sij verso — Siij. Derimod mangler hos Krag Adelens Forsvarsskrift, som findes hos Hvitfeld Bl. T — V iij verso. Det vilde være høist paafaldende, om Krag slet ikke havde omtalt dette, dersom han havde kjendt det.

p. 110—111 hos Krag. Af dette, der synes i sidste Instants fornemlig at hvile paa Meddelelser af Cantsler Johan Friis, har Hvitfeld kun Lidet og dette tildeels Forskjelligt. Ogsaa her har Krag havt egne Kilder.

Krags Beretning p. 111—113 om Jørgen Lykkes Sendelse fra Frankerig til Kong Christian den Tredie, om Melchior Rantzaus Underhandlinger i Schmalkalden, og om Kong Henrik den Ottendes Sendebud, har intet Tilsvarende hos Hvitfeld. Krag maa her have havt Archivalier, eller Udtog af Archivalier for sig.

Hvad Krag har p. 113—114 om Kronborgs (Krogens) Beleiring og Overgivelse ligner det, Hvitfeld har Bl. S iij;

men Krag har Mere og Rigtigere. Dog kan Krag ikke have benyttet selve Capitulationsbrevet[1]; thi hvorledes kunde han i saa Fald tale om Slottets Overgivelse til Johan Rantzau, ligesom Hvitfeld? Derimod har Hvitfeld nedenfor, Bl. X ij verso, det Rigtige, at det var til Christoffer v. Veltheim Commandanten Henrik Bartun opgav Slottet, ligesom ogsaa Betingelserne ere rigtigt angivne, udentvivl efter Aktstykket selv.

Krag p. 114—115 = Hvitfeld Bl. X iij — X iij verso øverst; men Krag har kun et Par Ord om de fangne danske Adelsmænds Overførelse fra Malmø til Tydskland, hvorom Hvitfeld giver nærmerere Efterretning. For Resten er aabenbart een Kilde benyttet af Begge.

Det Samme er Tilfældet med det følgende Stykke hos Krag, p. 115, om Forliget mellem Christian den Tredie og Erkebiskop Christoffer af Bremen, hvilket Hvitfeld har i en anden Forbindelse Bl. Siij — S iiij, men der paa urette Sted.

Hvad Krag har p. 116—118 om Hamborgerfreden af 14de Februar 1536 imellem Kong Christian den Tredie og Lybek, og det derpaa følgende korte Stykke p. 118, ligner vel Hvitfeld Bl. Y iij — Ziij; men for det Første er Krags Indledning kortere end Hvitfelds; den har desuden det Eiendommelige, at de mæglende Fyrster foreholdt Lybekkerne Krigens Uretfærdighed, og at Kong Christian ønskede Fred for at fremme Kirkeforbedringen, samt det ganske Rigtige om kjøbenhavnske og malmøske Gesandters Tilstedeværelse og Fordringer, hvilket han ikke har af Hvitfeld. — Dernæst kan det jo rigtignok synes som om Krags Referat af Fredens Indhold ikke er Andet end Sammen-

[1]) Aktstykker til Grevefeiden I Nr. 276.

dragning af Hvitfelds udførlige Udtog og Omstilling af de enkelte Betingelsers Følgeorden; thi mærkeligt nok have begge Forfattere netop de samme, og ikke andre, Feil i de mæglende Sendebuds Navne[1]). Disse Feil ere hos Hvitfeld Bl. Zij verso: Euert von Tham, hos Krag p. 116: Everhardus Dama, da dog Navnet, som Originalakten[2]) viser, er Eberhardt von der Thann; Hvitfelds Melchior von Krætzen, hos Krag: Melior Cretzenus, skal være Melchior von Kreyczen; Johan Fryge = Krags Johannes Frygius skal være Johan Feige; Hvitfelds Morten von Hamborg, Krags Martinus Hamburgicus hedder i Akten selv Mertin von Heimborch; Henrik Garleben hos Hvitfeld, svarende til Krags Henricus Garlevius, hedder Heinrich Garlopp. Desuagtet tør man deraf ikke slutte, at Krag har Sit fra Hvitfeld; thi han har i sit meget korte Referat af Freden en Rettelse, han ikke kan være falden paa af sig selv, nemlig p. 117, at Rostok og Wismar fik sex Ugers Betænkningstid til at antage Freden, Stralsund kun 5 Ugers, medens Hvitfeld giver alle tre Stæder sex Uger. Krags er rigtigt efter Originalakten. Dog vilde det være forhastet, heraf at slutte, at Fredsdiplomet selv har staaet til Krags Raadighed; thi ikke at tale om den ganske forskjellige Orden — Krag kunde have valgt denne af rhetoriske og stilistiske Grunde — saa har han enkelte paafaldende Afvigelser fra Originalen, saaledes p. 117: »Reliqui Lubecensium socii cum condi»tione foedere comprehensi», hvorom ikke tales i denne. Og længere nede p. 117—118 hedder det, at »exercitus,

---

[1]) Dog selvfølgelig med Undtagelse af Trykfeilene i Udgaven af Krag; disse ere: S. 116, Lin. 16: Arnatus for Arnacus; Lin. 25: Emelensem for Emdemsem; Lin. 29: Vildenseverus for Vildenfeverus.

[2]) Aktst. til Grevef. I, Nr. 281, p. 515 ff.

«naves, tormenta aliaque, quæ etiamnum Lubecanorum «sunt, nec in potestatem Regis venere, libere avehantur;» derimod i Akten selv[1]): «Dergleichen sol denen von Lubeck «al ihr Geschutz und anderst, das zu Datum dieses Ver«trags ungewonnen und sie noch im Reich Denmarck haben, «auch widder folgen und gelassen werden.» — Hvitfeld i sit Referat af Fredsbetingelserne taler Bl. Z rigtigen kun om «Hvad Skyt, som de Lybske have i Danmark» osv. Kommer nu hertil Feilene i Navnene, saa kan denne besynderlige Overeensstemmelse og Uovereensstemmelse ikke forklares paa anden Maade end at hverken Krag eller Hvitfeld har havt Originalakten selv for sig, men at begge have havt en Afskrift eller et Udtog, maaskee optaget i en fremstillende Opsats, til deres nærmeste Kilde og da læst utydelig Skrift uret, eller at Navnene virkelig have været feilskrevne i Forlægsbladet, samt at Hvitfeld skjødesløst har faaet Stralsunds fem Uger forandret til sex, men Krag paa sin Viis rhetorisk omstillet, forkortet, misforstaaet eller amplificeret Meddelelsens Ord. Endelig svarer det Stykke, som hos Krag p. 118 følger umiddelbart efter Freden, til Hvitfelds Bl. Ziij; men Krag har det Urigtige mere, at svenske Sendebud vare tilstede ved Fredsunderhandlingerne, og det Rigtige om den engelske Konges Sendebud, som viser, at han maa have kjendt Edmund Bonners og Rich. Cawendish's Brev af 22de Februar 1536[2]) til Marcus Meyer paa Varberg, enten i Original eller i et Udtog.

Krags Fortælling S. 118—120 om Bernhard v. Melens Sendelse til Kjøbenhavn efter Hamborgerfreden, hans Tale

---

[1]) Anf. St. p. 521.

[2]) Aktst. til Grevef. I, Nr. 282, p. 525.

til de Beleirede og disses Svar, er neppe andet end rhetorisk Udsmykning af det Samme, der kommer frem i Hvitfelds jævne Fortælling Blad Z iij verso og kan, i saa Fald, i og for sig gjerne være efter Hvitfeld som Kilde; om det er saaledes, bliver et andet Spørgsmaal.

Hvad Krag har samlet p. 120—122 findes spredt hos Hvitfeld Blad X iij verso og Y iij verso; men Krag har dog en heel Deel Eiendommeligt, som ikke er hentet fra Hvitfeld.

Kong Christians Underhandlinger med Gustav Vasa efter Hamborgerfreden, Jørgen Kocks Samtale med Kong Christian, og Malmøs Capitulation fortælles hos Krag p. 122—126 saa nøie overeensstemmende med Hvitfeld Blad Z iiij — Bl. A a verso, som deres forskjellige Stiil tillader det. Har Krag her nogen anden Hjemmelsmand end Hvitfeld, maae de Begge have fulgt en og samme Kilde.

Krag p. 126—127, om Grev Christoffers Forsøg paa at knytte Forbindelse med det burgundiske Hof og faae Christian den Andens yngste Datter tilægte forekommer hos Hvitfeld Blad V iij verso — Viiij i anden Forbindelse, men er dog det Samme hos Begge.

Fortællingen om det Gesandtskab, der i Februar—April 1536 afgik fra det burgundiske Hof til Landgreven af Hessen, Churfyrsten af Sachsen, Kong Christian den Tredie og Hertugerne af Meklenborg for at formaae Kong Christian til at vige Pladsen for Pfalzgrev Frederik og opretholde de beleirede Kjøbenhavnere, findes hos Krag p. 127—135; den er uafhængig af Hvitfeld, som paa urette Sted, Bl. S iiij ff, kun har Noget om de Keiserliges Underhandlinger med Landgreven og Churfyrsten, men Intet om deres Reise til Hamborg, Meklenborg og Lybek,

eller om Forhandlingerne med Kong Christians Raader. Krags Fremstilling følger her nøie Gesandternes Skrivelse til Kongen dat. Hamborg den 3die April 1536[1]), der synes at have foreligget ham i Original eller Afskrift. Ligeledes har han kjendt den øvrige Skriftvexling imellem de keiserlige og de kongelige Raader, hvorimod det kan være et Spørgsmaal, om han har havt Andet end en kort Meddelelse om Landgrevens og Churfyrstens Svar, eller om han blot af den Grund p. 135 giver et saa kort Udtog af disse, om hvilke Hvitfeld har Endeel Mere, fordi han ikke har villet gjentage hvad han allerede i alt Væsentligt havde anført efter Peder Svaves Svar til de keiserlige Sendebud paa Mødet i Lybek.

Krag S. 135—137, der handler om Krigen i Groeningen imellem Meinart v. Hamm og Schenk af Teutenburg, er vel nær beslægtet med Hvitfelds Fortælling Bl. V iij vers. og V iiij vers.; men hver af dem har dog saa meget Eiendommeligt, at om de end have benyttet samme Materialier, maa de dog ogsaa hver have havt sine, saa at den Yngre her ikke kan siges at være afhængig af den Ældre.

Amager Lands Indtagelse af de Kongelige, Opløbet og Blodbadet i Kjøbenhavn kan Krag, S. 138—139, have taget af Hvitfelds Bl. Aa ij; men Begge kunne ogsaa have benyttet en og samme Kilde. Noget kjendeligere er Forskjellen i det næste Stykke, om den sidste Tid af Beleiringen og den grusomme Elendighed i Kjøbenhavn, Krag p. 140—142 = Hvitfeld Bl. Aa iij ff; dog ikke mere, end at det bliver tvivlsomt, hvorvidt den alene hidrører fra Forskjellen i deres hele Stiil og Fremstillingsmaade.

---

[1]) Aktst. t. Grvf. I, Nr. 285, p. 580.

Kjøbenhavns Overgivelse og de ved denne Leilighed sluttede Overeenskomster fortæller Krag p. 142—147. At han her i Væsentligt er uafhængig af Hvitfeld, er umiskjendeligt. Der existerer fire Aktstykker fra denne Overgivelse: Kongens Benaadningsbrev til Kjøbenhavn og Stadens Reversalbrev til Kongen, det sidste paa Pergament med 26 hængende Sigiller, i Geheimearkivet, det første maaskee kun udfærdiget paa Papir med Kongens paatrykte Signet, i «Tegnelser over alle Lande», ligeledes i Geheimearkivet, og derefter trykt i Danske Magazin 3die Række 5te B. p. 285. Begge disse Aktstykker ere desuden trykte i 2det Bind af den danske Krag Side 40 og 43 efter et Manuskript i Cancelliet. De ere begge daterede fra Kongens Feltleir foran Kjøbenhavn, St. Olufs Konges Aften (28de Juli) 1536. Fremdeles Hovedakten paa Tydsk, dat. «im Felde vor Copenhagen am Sonnabend nach Jacobi» (29de Juli) 1536, ligeledes paa Pergament, endnu med 19 af de oprindelige 22 Segl vedhængende. Dette Diplom findes i Geheimearkivet og er nu trykt som Bilag V til 2den Deel af min Grevens Feide, S. 453 ff. Af dette Aktstykke er der et udførlig dansk Udtog, der kunde kaldes en Oversættelse, var ikke Et og Andet af Vigtighed udeladt. Det seer ud, som var dette Stykke ikke oversat efter selve Hovedakten, men efter Conceptet til denne. Det er trykt «efter en gammel Copibog» i den danske Krag 2, 25 ff. — Endelig Compromisbrevet, dateret «Copenhagen, Sonnabends nach Jacobi» (29de Juli) 1536, angaaende Voldgift imellem Kongen og Hertug Albrecht [1]).

Det er det ufuldstændige danske Udtog, Hvitfeld med-

---

[1]) Aktst. til Grevef. I, p. 573.

deler Bl. Aa iij — Bl. Bb verso, ikke en Oversættelse af Hovedakten selv. Krag derimod synes ved første Øiekast at have havt Hovedakten selv for sig, da hans latinske Udtog netop indeholder hvad der mangler i det danske Udtog og hos Hvitfeld, nemlig Navnene paa de otte kongelige Officerer, der med Hertug Vilhelm af Brunsvig Lyneborg som Mæglere tilveiebragte Forliget imellem Kongen og Hertug Albrecht, og paa de elleve af Modpartens Officerer, der have medbeseglet Akten; dernæst den 3die Artikel i Hovedakten, om dem, der maae frit begive sig ud af Landet med Hertug Albrecht[1]; og det Stykke af den 6te Artikel[2] om dem, der ville drage bort med Krigsfolkene. Desuagtet bliver det meget tvivlsomt, om Krag har gjort sit latinske Udtog efter selve Aktstykket, da han gjengiver Betingelsen om de i Meklenborg fangne danske Adelsmænds Befrielse, p. 145, som en særskilt Overeenskomst, uafhængig af Hovedakten, og ligeledes hidsætter Beretningen om Voldgiftskjendelsen mellem Kongen og Hertugen efter det særlige Compromisbrev, da disse Bestemmelser ogsaa udgjøre Dele af Hovedakten; hertil kommer, at Krag meddeler Navnene paa alle tolv Fanger, medens Hovedakten efter den Ellevte kun har et «und», men har glemt at tilføie det tolvte Navn. Man maae derfor troe, at han ikke har havt Pergamentsbrevet selv for sig, men en, eller maaskee ogsaa flere, dog fuldstændige og paalidelige Meddelelser om Overeenskomsten og de derved udfærdigede Aktstykker. I ethvert Fald er hvad han har saavel uafhængigt af Hvitfeld som baade rigtigere og fuldstændigere end dennes Beretning.

---

[1]) Grevens Feide 2, p. 455, Lin. 10—19.
[2]) Sammesteds p. 456, Lin. 25—29.

Derimod synes de Begge at have benyttet — hver dog paa sin Viis — en fælleds Kilde til Fortællingen om det personlige Møde i Marken mellem Kongen, Hertugen og Greven, og om Kongens Udsoning med Kjøbenhavn; thi de gjøre Begge den samme Feil, at sætte Kongens Benaadningsbrev efter Hovedovereenskomsten og Mødet imellem Fyrsterne, da dog Aktstykkerne vise, at Kongen er bleven enig med Kjøbenhavnerne den 28de Juli[1]), Dagen før Mødet med Hertugen og Greven. Et Par Uovereensstemmelser, saasom at Hvitfeld rigtigen lader Kongen stadfæste Byen de Privilegier, den havde i Kong Hans's Tid, medens Krag siger: Kongerne Hans's og Frederiks Tid, kan ikke være afgjørende, da de dog begge give, Hvitfeld et længere, Krag et mere sammentrængt Udtog af Kongebrevet, ikke dette selv. Dog har Krag ikke taget det Fælleds fra Hvitfeld; thi han veed, at der udfærdigedes to Aktstykker, et af Kongen til Staden, et af denne til Kongen. Hvitfeld omtaler kun Kongebrevet.

Hvitfelds saakaldte Corrolarium, Bl. Bb iiij verso ff, er hans egne gudelige Betragtninger i Anledning af Krigen og mangler naturligviis hos Krag. Kun har denne det om Ambrosius Bogbinders sidste Skjæbne fælleds med Hvitfeld. — Ogsaa mangler hos Krag det Stykke, Hvitfeld har Blad Cc verso — Cc ij om den store Gjæld, hvori Kongen og Riget vare komne ved denne Krig.

Slutningen af Krags 3die Bog, p. 148—151, er det Samme som Hvitfelds Bl. Cc ij — Cc iiij verso, kun at Hvitfeld giver Rigsraadets Forpligtelsesbrev til Kongen, hvis Indhold Krag anfører, men som han dog ogsaa maa

---

[1]) Hvitfeld har ved en Hukommelses- eller Trykfeil: St. Olai Dag istedetfor S. O. Aften.

have kjendt; man seer det deraf især, at han nævner Rigsraaderne ganske i samme Orden som de forekomme i Aktstykket hos Hvitfeld. Iøvrigt foreligger atter paa dette Sted en Advarsel imod at hidlede Ligheden imellem dem fra umiddelbar Benyttelse af den Ældres Værk, thi uagtet Fortællingens Orden og Ord ikke lader Tvivl om, at det er en og samme Beretning, vi have for os, kan det dog ikke være Hvitfeld, der er Krags Kilde, da denne har Adskilligt, som han hverken har fra hiin eller fra sine egne Tanker, saasom det om Biskopperne Jørgen Friis's, Styge Krumpens og Oluf Munks Fængsling og Fangenskab.

V.

Med Krags 3die Bog ophører det indre Slægtskab imellem ham og Hvitfeld, ihvorvel Fortællingen naturligviis hos Begge tidt nok dreier sig om de samme Ting og Personer. Fra Begyndelsen af 4de Bog er Krags Uafhængighed af Hvitfeld ingen Tvivl underkastet. Vi medtage dog i denne kritiske Prøvelse endnu p. 158—164 af Krags Værk, der handler om Begivenhederne i Norge fra Claus Bildes, Vincents Lunges og Biskop Hans Reffs Sendelse til Trondhjem i Vinteren 1535—36 indtil det norske Uafhængighedspartis fuldstændige Betvingelse 1537, deels fordi dette er Afslutningen af Grevefeiden, deels for at lægge Krags Kilder for Læsernes Øine og vise, at han virkelig har havt andre Materialier end Hvitfeld, hvorved der falder Lys ogsaa paa de foregaaende Partier af Værket, hvor som oftest det for Begge Fælleds er ispræengt med Krags Eget.

Til Krags Fortælling om de kongelige Sendebuds Underhandlinger med Erkebiskop Oluf Engelbrechtsen, samt om Katastrofen i Trondhjem, Oprøret, Vincents Lunges Mord,

de Andres Fangenskab, p. 158—159, er benyttet den trondhjemske Almues Skrivelse til Bergenserne af 7de Januar 1536, som nu er trykt i Aktstykker til Grevefeiden, 2den Samling Nr. 102, p. 206.

Hvad Krag har p. 160 om Oprøret søndenfjelds er grundet paa Lehnsmanden Erik Gyldenstjernes Skrivelse fra Aggershus af 4de og 14de Februar til Kong Christian, — et betydningsfuldt Vink om, at Krag til sit Værk har havt Meddelelser, enten Afskrifter eller Uddrag, fra det kongelige Cancelli, medens Hvitfelds Krønike ikke viser bestemte Spor af andet Materiale, end hvad han selv har kunnet samle, men ikke af nogen middelbar eller umiddelbar Forbindelse med Regeringen. Krag har her maaskee ogsaa havt til Benyttelse Erik Gyldenstjernes Breve til Eske Bilde og hans Frue af 24de April 1536[1]). Den Dom, der af Krag paa dette Sted udtales om Erik Gyldenstjernes haarde Adfærd, beroer rimeligviis alene paa det Thingsvidne, Almuen i Borgesyssel senere gav den norske Adelsmand Gude Galde, og som Krag omtaler p. 161 nederst.

Fortællingen om Erkebiskop Olufs Anger og Underhandling med Kongen, Krag p. 160—161, er taget af Erkebiskoppens Aabne Brev af 6te April og af Biskop Hans Reffs Skrivelse til Christian den Tredie af 25de April 1535. Det sidstnævnte Brev er kjendeligt af hvad der hos Krag p. 160 fortælles om Claus og Eske Bildes Mægling imellem Erkebiskoppen og Biskop Hans, som derved befriedes fra sit Fængsel[2]).

Krags Fortælling p. 161, Lin. 25 ff om Biskop Høskulds, Johan Krukovs, det Bergenske Kapitels og Byraads An-

[1]) Aktst. til Grevef. 2den Saml. Nr. 106. 107. 110. 111. p. 250 ff, 269 ff.

[2]) Aktst. t. Grevf., 2den Saml. Nr. 109. 112. p. 257. 264.

erkjendelse af Kong Christian har ingen anden Kilde end deres aabne Breve af 1ste, 14de og 23de Juni 1536[1]. Men Krag feiler i at sætte denne Anerkjendelse foran de overlevende kongelige Sendebuds, Claus Bildes og Biskop Hans Reffs, Nedreise fra Trondhjem til Oslo, da han dog af Biskop Hans's Brev af 25de April, som han uimodsigelig har kjendt, maatte vide, at disse allerede i April vare i Oslo. Denne Feil bestyrker hvad der paa mange Steder hos Krag paatrænger sig ved at bemærke hans Brug af Archivalier og Regeringens Aktstykker, at han ikke har havt Originalerne umiddelbart for sig, men udaterede Afskrifter eller, oftest, Uddrag, som han maatte ordne indbyrdes uden at kjende de afgjørende Tidsmærker. Dette er endnu mere paafaldende ved Thingsvidnet fra Borgesyssel, p. 161 nederst, som Krag ligeledes sætter foran de to Sendebuds Nedreise, da dog Originalen i Geheimearkivet er dateret 11,000 Jomfruers Dag (21de October) 1536, altsaa meer end et halvt Aar efterat Claus Bilde var vendt tilbage til Kongen. Hvoraf kommer det overhovedet, at saa mange af de til denne Periode hørende Aktstykker i Ny danske Magazin og i den danske Krag, 2den Deel med Supplementet, ere enten ufuldstændige eller udaterede? Jeg kan ikke afvise den Tanke, — hvis Rigtighed jeg dog heller ikke kan paavise, end sige bevise — at en Regeringen nærstaaende Stormand, snarest Cantsleren Johan Friis, har villet havt Grevens Feide fremstillet af en videnskabelig dannet Klient som Anders Sørensen Vedel og derfor har meddelt denne saavel sine egne Erindringer og Opskrifter, som Afskrifter eller Uddrag af Regeringspapirer, han havde Raadighed over. Vedel, eller

[1]) Aktst. anf. St. p. 283.

hvem Klienten nu har været, har ikke faaet Arbeidet udført; men hans Samlinger, forøgede med andet Materiale, saasom Bildeslægtens talrige Breve og Papirer, Fru Elisabet Skrams Optegnelser o. dsl., ere komne middelbart eller umiddelbart baade til Hvitfeld, som rask har benyttet dem og hvad han ellers havde til en, om end ufuldkommen, saa dog heel Christian den Tredies Historie, og derefter til Krag, der har forøget dem med nye Archivalia især om diplomatiske Underhandlinger, men har arbeidet langsommere end Hvitfeld og tilsidst kun givet os et høist værdifuldt Brudstykke af Kong Christians Historie.

Med det Brev, hvori Eske Bilde efter Krags Beretning p. 162 fraraadede Kongen at sende en Krigsmagt til Norge, er meent Eske Bildes Instruction fra Bergenhuus, dat. 18de Mai 1536 for hans tre Sendebud til Kongen, hvilken nu er trykt[1]) efter Originalen i Geheimearkivet. Derimod kjender Krag ikke Kong Christian den Tredies Skrivelse af 28de Mai 1536 til Eske Bilde; thi han maatte da have vidst, at Kongen før Kjøbenhavns Overgivelse virkelig er gaaet ind paa Erkebiskoppens Forlangende om Underhandlinger og et Møde i Bergen sidst i Juli[2]), saa at han dengang ikke har tilbageviist enhver Overeenskomst med det norske Uafhængighedsparti, men senere vel undladt at lade møde til den bestemte Tid, fordi Kjøbenhavn samtidigt faldt og han saaledes blev stillet friere ligeoverfor Erkebispen og hans Tilhængere. Krag veed ikke Andet, end at Kongen ikke vilde høre det norske Forslag, men kun straffe Erkebiskoppen.

Kilden til Krags Beretning p. 162—163 om Erke-

---

[1]) Grevens Feide II, Bilag VI p. 462.
[2]) Sammested II, p. 276.

biskoppens Adfærd mod den Besætning, han ved sin Flugt efterlod paa Stenvigsholm samt om Slottets Overdragelse til Christoffer Hvitfeld, er Capitulationsbrevet af 18de Mai 1537 [1]), da Stenvigsholm overgaves til Kongens Mænd, og Christoffer Hvitfelds Gjenbreve af 30te Mai og 3die Juni 1537, begge i Geheimearkivet [2]).

Hvad Hvitfeld meddeler Bl. X iiij, E e iij, F f iiij verso har aabenbart været uden al Indflydelse paa Krag, der neppe engang kan have læst dette hos Hvitfeld, da han ikke kjender Keiserens og Pfalzgrevens Breve til Erkebiskop Oluf, eller Einar Kields Navn, eller Christoffer Trondsens Tog til Bergen, foruden Et og Andet Mere. Krag kan ikke have forbigaaet Alt dette, har han vidst noget derom. Hvitfeld har uden Tvivl ogsaa kjendt Stensvigsholms Capitulationsbrev, da det underlige Datum, han anfører: Fredag 8 Dage efter Vor Herres Himmelfartsdag, kun er en Omskrivning af Capitulationsbrevets «Fredag efter octava ascensionis domini» (18de Mai 1537). Her har altsaa Hvitfeld vidst bedre Besked end Krag. Men denne er paa den anden Side fri for et Par grove Feil, hvori Hvitfeld gjør sig skyldig, saasom om det Gesandtskab, Hvitfeld lader Regentinden i Nederlandene sende til Erkebiskoppen i Trondhjem ved Mikelsdagstid (1535? 1536?), om Erik Gyldenstjernes Tog til Tuterøen til Eske og Claus Bildes samt Biskop Hans Reffs Befrielse i Foraaret 1536, om at Erkebiskoppens betingede Underkastelsesbrev til Kong Christian var dateret Torsdag før Palmesøndag 1537, istedetfor 1536. Hvitfeld veed overalt kun meget Lidt om Norges endelige Betvingelse; han staaer i dette Parti baade i

---

[1]) Aktst. til Grevef. II, Nr. 141, p. 312.

[2]) Jfr. min Grevens Feide II, p. 405.

Kundskab og Paalidelighed langt tilbage for Krag, hvis Fremstilling desuden har et langt mindre anekdotagtigt Præg end Hvitfelds. Det seer ud som om dennes Fortælling fornemlig grundede sig paa private Meddelelser, Anekdoter i adelige Slægter, enkelte fra samme Kilde hentede Afskrifter af Aktstykker og Breve, — det var hans Fader Christoffer Hvitfeld, der modtog Stenvigsholm af den kongelige Commissær Truid Ulfstand efter Capitulationen. Krag har kjendeligen Sit fra Regeringens Archiver, dog snarere middelbart end ved umiddelbar Benyttelse af de originale Aktstykker.

Vende vi efter denne trættende Vandring gjennem de to Forfatteres Historie om Grevefeiden tilbage til det først opkastede Spørgsmaal: er Krag et selvstændigt Vidne i de Partier, han har fælleds med Hvitfeld? saa er det indlysende, at Svaret ikke kan gives med et simpelt Ja eller Nei. Havde Talen været om to historiske Kritikere, maatte man sige, at selv hvor de fortælle det Samme, er det dog to Autoriteter; naar P. E. Müller og Velschov ere enige om Fortolkningen af et Sted hos Saxo, have vi ikke et, men to Vidnesbyrd at holde os til; thi hver har prøvet og er selvstændig kommen til sit Resultat. Men hverken Krag eller Hvitfeld er Kritiker; de ere Samlere og Sammenstillere af det dem rakte eller af dem selv fundne Stof; de have manglet en Masse af Materialier, uden hvilke en virkelig Prøvelse af det Forefundne var umulig, og der er desuden intet Spor til, at de overhovedet have følt Tvivlens og Kritikens Braad i deres eget Sind.

Deres Aandsarbeide har været at sammenstille og bringe i læselig Form, hvorved dog ikke negtes, at navnlig Hvitfeld har havt sine egne Tanker over og i Anledning

af Historien. Men heraf følger, at da der ingen Tvivl reises om deres Ærlighed, beroer Dommen over deres Paalidelighed paa Dommen over deres Materialier; thi at begge have optaget det Samme, siger ikke, at Begge have prøvet det og fundet det paalideligt.

Har Krag umiddelbart øst af Hvitfelds Bog? — Nei; der er ikke et eneste Sted i Grevefeidens Historie, hvor han beviislig maa have brugt Hviltfeld, og naar der ere nogle Steder, hvor han kan have taget Sit fra Hvitfeld, saa er der mange, hvor det Fælleds øiensynlig er uafhængigt kommet til Begge, — saa mange, at de skabe en sikker Analogi for Bedømmelsen af de andre fælleds Steder. Krag og Hvitfeld ere to uafhængige Vidner; men da de for Størstedelen kun ere Anden- eller Trediehaands Vidner, der berette hvad de have hørt af Andre, saa bliver det atter et Spørgsmaal, om deres fælleds Vidnesbyrd er eet eller to. Svaret maa blive, at hvor Begge umiskjendelig have benyttet samme Materiale, ikke alene samme Indhold, men samme Beretning og intet Andet, er deres Vidnesbyrd eet, ikke to. Vi have i begge Værker kun een Beretning om Begivenhederne i Fyen og Jylland i Sommeren og Efteraaret 1534. Hvad det kommer an paa, er Eenshed af Momenternes Orden, Phraser og Ordstilling, Fælledsskabets Reenhed, da om det Fælleds er ublandet af Særligt hos hver af dem, eens stillede Navnerækker, især eens Feil. Hvor det Fælleds er ispræng med Særligt, maa dettes Art og Stilling blive det Afgjørende; er der Grund til at antage, at det Særlige kun hidrører fra en omhyggeligere og fyldigere Benyttelse af et fælleds Materiale, bliver Vidnesbyrdet dog kun eet: et fælleds og eet særligt. Er derimod det Særlige kjendelig øst af en anden end den fælleds Kilde, saasom fordi

det er uantageligt, at Nogen af dem skulde have forbigaaet det, dersom han havde kjendt det, men indflettet i det Fælleds, saa opløser ogsaa dette sig meer eller mindre tydeligt i to Vidnesbyrd. Thi et tiltrædende Fremmed bringer næsten altid et kritisk Moment ind i Samlingen og Bearbeidelsen, — om og kun et ydre, saa dog et, der ikke kan blive virkningsløst. Saadanne Tilfælde, hvor en selvstændig Meddelelse ikke gjør Andet end udfylder et Hul i det forud Givne, ere meget sjældne. Som oftest nøde Uovereensstemmelser Arbeideren til at spørge, hvorledes Meddelelsen lader sig forene og forbinde med det Givne.

Af Alt dette følger, at i Stykker, hvor et fælleds Indhold kommer frem i forskjellig Form — forskjellig Orden af Momenterne, mærkelig Forskjel i Stiil, overhovedet kjendelig Mangel paa Eens, maa det antages at hidrøre fra forskjellige Kilder. Havde Begge havt en og samme Beretning for sig, uden at der fra et tiltrædende Nyt var paatvunget Nogen af dem Tvivl om dens Rigtighed, vilde ikke alene Indholdet, men ogsaa Formen været at gjenkjende hos begge Forfattere.

Hvad der i denne Undersøgelse er sagt stemmer saaledes godt med Grams Ord i Fortalen til Krag[1]), at der existerede Commentarer, skrevne af Flere, om Krigen og hvad der ellers havde tildraget sig i det urolige Treaar efter Frederik den Førstes Død, hvilke Commentarer baade Hvitfeld og Krag have benyttet; derfra den mærkelige Lighed mellem Begges Fremstilling af disse Aar, og den sjeldne Uenighed imellem dem. Disse Commentarer, tilføier Gram, bevaredes paa Universitetets Bibliothek indtil dettes Ødelæggelse i den store Ildebrand 1728.

[1]) Præfatio p. 68.

Endnu et lille Bidrag til Martsdagenes Historie.

Ved Vice-Admiral **Steen Bille.**

Under de for Danmark saa skjæbnesvangre Martsdage i 1848, var jeg i Kjøbenhavn til almindelig Landtjeneste i Marinen. Jeg deelte med enhver dansk Mand den dybe Følelse, som gjennemstrømmede Nationen ved at høre og see alt hvad der foregik, men jeg var en passiv Tilskuer; som Sø-Officeer imødesaae jeg med spændt Forventning, hvad de nærmeste Dage maatte medføre af activ Tjeneste for os Militaire.

Den 24de Marts om Morgenen, Klokken var vel 9—10, sad jeg ved mit Skrivebord iværk med det Arbeide, der af den afdøde Konge var bleven mig paalagt, at skrive min Beretning om Galatheas Jordomseiling, da min gode Ven, daværende Commandeur Zahrtmann, traadte ind til mig. »Nu er der ikke Tid til at skrive Reisebeskrivelser«, sagde han, »Du maa strax gjøre Dig klar til en ny Reise« — »Hvorhen« — »til Kiel, endnu i Eftermiddag med Hekla.«

Dog jeg vil slippe den dialogiske Form, saameget heller som jeg selvfølgelig ikke kan huske Samtalens Ord nu efter 20 Aars Forløb. Han forklarede mig mundtlig hvori mit Ærinde bestod. Dette udvikles imidlertid bedst ved at anføre den skriftlige Ordre, jeg i Løbet af Dagen modtog fra Admiralitetet; den lød saaledes:

»Hr. Capitainen beordres herved til idag, med Dampskibet Hekla at afgaae til Kiel, hvorhen det ledsager Dampskibet Skirner.

Under denne Sendelse fører de Characteren af en til Hendes Kongel. Høihed Hertuginden af Glücksborg med Breve afsendt Cavalleer, men til Chefen af Dampskibet Hekla og Føreren af Postskibet Skirner medfølge herved Ordrer at underlægge sig Deres Commando, og til Deres Conduitte er det betroet at sikkre disse Skibe forsvarligen mod hvilkensomhelst Agression, uden at gaae angrebsviis tilværks.

Paa Skirner medfølger den herværende Deputation fra Hertugdømmerne, der landsættes hvor den maatte ønske det i Kieler Fjord. Under behørig Iagttagelse af Frederiksort antages begge Dampskibene at kunne løbe op, indtil tvers af Kieler Slot, hvor Skirner, under Heklas Canoner, kan landsætte Post, Passagerer og Gods, alt med Fartøier fra Land. Deres Fremgangsmaade derefter samt de Forsigtighedsregler, der maatte anvendes, vil de have at bedømme efter de til den Tid stedfindende Forhold, og søger De derom, saavidt muligt at indhente paalidelige Oplysninger fra de derværende civile og militaire Autoriteter.

Saafremt Dampskibet Copenhagen hindres i at kunne afgaae fra Kiel med Posten næste Søndag, saa indtager Skirner Post og Passagerer og De retournerer da hertil med begge Dampskibene. Fortsætter derimod Copenhagen sine regelmæssige Toure saa oppebier De næste Tirsdag Posten, den Skirner da indtager, og efter at De har ledsaget den Kieler Fjord ud, overtræder de paa Skirner og retournerer med den hertil, hvorimod De beordrer Capitainelieutenant Købke til med Dampskibet Hekla at søge Korsøer Rhed og derfra hertil at melde sin Ankomst.

Idet det sluttelig tilføies som Hoved-Princip under denne Sendelse, at de ignorerer ethvert Flag, De maatte see heist, og at De ikke skrider til nogetsomhelst Angreb[1], men ikkun kraftigen tilbageviser samme, efter muligst at have søgt at forebygge Anfald paa de Dem underlagte Skibe, saa anfortroer Collegiet i Øvrigt med Tryghed Udførelsen af denne Sendelse til Deres, det bekjendte Conduite.

Denne Ordre holdes hemmelig, og som Følge heraf overgiver De først efter Afgangen herfra Ordrene til Capitainelieutenant Købke og Premierlieutenant Seidelin.»

Admiralitets- & Commissariats-Collegium d. 24de Marts 1848.

Schifter. Kinck. Wiborg. K. E. Mourier.

Min første Omsorg var at erkyndige mig om Skibenes Tilstand. Zahrtmann havde tilsagt mig, at jeg kunde forlange hvilkensomhelst personel eller materiel Bistand jeg maatte ønske, blot at jeg var seilklar senest Kl. 3 Eftermiddag. Jeg gik da ombord og fandt at her var adskilligt at tage fat paa. Begge Skibene vare yderst svagt bemandede. Hekla havde Fredsbemanding (den var udrustet til Øvelse forinden Begivenhederne indtraf), men dertil kom, at der i dens Besætning var et uforholdsmæssig stort Antal Lærlinger og Drenge. Skirner var bemandet som Postskib, det vil sige, den havde 8 à 10 Mand i alt foruden Maskinpersonalet. Jeg forlangte da og fik en forøget Besætning paa begge Skibene. De unge Lærlinger bleve ombyttede med endeel kraftige, heelbefarne Folk, hele Styrken forøgedes, og Skirner fik desuden et Detachement Soldater ombord. Jeg reqvirerede endvidere en større Mængde Haandvaaben, og navnlig flere Espingoler, til begge Skibene.

[1] Udhævet af mig.

Alt dette blev med prisværdig Hurtighed expederet fra Værftet, men det krævede dog en vis Tid til at udføres, og det var først i det sidste Øieblik Klokken circa 3 Eftermiddag, at jeg kunde betragte Skibene som seilklare.

Efterat have meldt mig i Admiralitetet gik jeg til Kongen paa Christiansborg Slot. Klokken var vel 1. Jeg fandt Hans Majestæt rolig og yderst mild og venlig. Han overleverede mig sit Brev til Hertuginden af Glücksborg, hvis Indhold han meddeelte mig, og som gik ud paa, at Kongen indstændig anmodede hende om at komme til Kjøbenhavn med Hekla, som han stillede til hendes Raadighed. Han bad mig mundtlig at sige Hendes Kgl. Høihed hvor bedrøvet han var over alt hvad der foregik, hvad Følgen deraf vilde blive, og at han saa inderlig ønskede, at hun og hendes Mand, om de end ikke vilde stille sig afgjort paa dansk Side, dog i det mindste vilde holde sig uden for alt. Han paalagte mig med stor Styrke ikke at skyde det første Skud, at undgaae alt fjendtligt, da han endnu stedse nærede Haab om at alt kunde blive afgjort i Mindelighed. Da jeg derpaa bemærkede, at det dog var muligt, at jeg blev angrebet, at jeg da selvfølgelig maatte forsvare mine Skibe, og at dette let kunde lede til, at Slottet og Byen Kiel led Skade derved, svarede Kongen: »Ja, saa faaer de tage Skade for Hjemgjæld, men husk paa, ikke det første Skud.»

Jeg gik herfra et Øieblik hjem for at tage Afsked med min Familie og gik saa ombord Klokken var vel omtrent 3 Eftermiddag. Hekla laae paa Svei paa Indre Rheden. Skirner laae ved Toldbodbroen. Jeg fandt ombord i Hekla de fem Herrer Udsendinge, som kort før var bleven bragt ombord i et Fartøi fra Gammelholm. Men jeg fandt endvidere en sjette Passageer, det var Etatsraad Francke.

Jeg kjendte denne Herre ret godt fra det selskabelige Liv i Kjøbenhavn, hvor jeg ofte havde mødt ham. Han bad mig om at maatte reise med. Min Forundring var ikke liden, thi jeg havde hørt at han var Minister eller i det mindste Medlem af Regjeringen paa en eller anden Maade. Da jeg yttrede for ham denne min Foruudring, sagde han mig, at han vel var bleven tilkaldet, men at han ikke kunde tage Deel i Regjeringen, som den nu var sammensat, og derfor reiste bort. Mit Svar til ham var da, at Hekla ikke var Passageerskib, og at jeg følgelig ikke kuude tage ham med her ombord, men at han, naar han iøvrigt var en règle, kunde som Enhver anden afgaae med Skirner[1]).

Til de Herrer Udsendinge sagde jeg det samme med Tilføiende, at min Ordre lød paa, at de skulde gaae med Skirner, og at jeg desuden, selv om jeg vilde see bort herfra, ikke var istand til at logere dem passende ombord i Hekla, men da jeg under de forhaandenværende Forhold maatte ansee det voveligt at sætte dem ombord i Skirner nu strax, saa bød jeg dem at blive i Hekla indtil vi var kommen Drogden ud, og imidlertid at tage til Takke ved mit Bord til Middag.

Jeg kan ikke huske om Regjeringens Svar alt var kommen de Herrer tilhænde, da jeg kom ombord, eller om det blev dem bragt, medens jeg var der. Efter Hr. Etatsraad O. Müllers Beretning maa det første være Tilfældet,

---

[1]) Det vil sees heraf, at Hr. Etatsraad Müller feiler, naar han i sin Beretning om Martsdagene siger, at Francke reiste Dagen efter. Jo mere jeg har tænkt over denne Begivenhed og over Hr. Franckes hele Holdning, navnlig den Maade hvorpaa han skyndte sig i Land i Kiel, jo mere bestyrkes jeg i det Indtryk han gjorde paa mig nemlig, at han mere lignede en Flygtning eud en Reisende.

idet Minister Lehmann skal have været Overbringeren deraf, og ham mindes jeg ikke at have seet ombord.

Kl. 4 var Alting klar. Jeg beordrede da Skirner til at afgaae og fulgte strax efter med Hekla. En umaadelig Mængde Mennesker opfyldte Toldboden og Langelinie.

Det kunde synes besynderligt, at jeg, der var befalet at holde min Ordre hemmelig indtil vi var tilsøs, allerede nu før Afgangen optraadte som Chef, men det var bleven nomgængelig nødvendigt, naar jeg skulde være ansvarlig for Skibenes forsvarlige Bemanding og Udrustning, hvilket jeg ogsaa strax havde sagt til Commandeur Zahrtmann. Desuden var det ikke nogen Hemmelighed; de to Herrer Skibchefer Købke og Seidelin vidste Besked, da jeg kom ombord, hvorfra de vidste det, skal jeg ikke kunne sige.

Af de Herrer holsteenske Udsendinge kjendte jeg kun personlig Kammerherre Neergaard til Oevelgønne. Med ham vexlede jeg nogle ligegyldige Ord, medens de opholdt dem paa Dækket forinden Middagsspisningen. Men jeg erindrer tydelig et lille Træk, som var mig paafaldende, det var, at en af de Herrer, jeg troer Olshausen, i Samtalen med de andre tog et sammenfoldet Kort frem, som var et Kort over Slesvig, hvorpaa han med et Blyant pegede paa en Streg tværs over omtrent ved Flensborg, og sagde, at det Tilbud kunde man maaskee være gaaet ind paa, «men det gik de jo fra», sagde han.

Ved Bordet tog en af de Herrer, jeg troer nok det var Francke, sit Glas og takkede mig for god Modtagelse, men da han dertil begyndte at knytte videre Udtalelser, afbrød jeg ham med at yttre, at vi i en Orlogsmand ikke indlod os paa Politik, og dermed reiste jeg mig og vi gik op paa Dækket.

Under Kastrup Knæ ankrede vi op, satte Fartøier i

Vandet, og sendte de sex Herrer ombord i Skirner. Da alt var i Orden, lettede vi, Klokken var vel 8 Aften, stod Farvandet ud, og fortsatte Reisen til Kiel.

Dette Ophold til Ankers blev benyttet til at bringe Skibet nogenlunde i Orden, hvilket det i høi Grad trængte til. Commandoen var først heist Dagen før; man havde i det sidste Øieblik skiftet en Deel af Besætningen og forøget den betydelig; man havde kastet en heel Deel Gods og Armatur ombord; vi havde en mørk og urolig Nat-Seilads for os og vor Reises Maal var maaskee en fjendtlig Havn og en fjendtlig Modtagelse. Det var da rimelig nok at give sig Tid til at gjøre sig lidt klar til at modtage Sligt. Jeg lægger saameget mere Vægt herpaa, som det er bleven sagt i tydske Beretninger, at vi med Forsæt havde forlænget Reisen. Jeg havde dertil ingen Ordre, og gjorde det endnu mindre af egen Drift. Aarsagen til denne virkelig lange Overfart er iøvrigt let forklaret, selv uafhængig af det ovennævnte Ophold i Drogden af circa 4 Timer. Afstanden vi havde at tilbagelægge er 40 danske Miil. Med en Gjennemsnitsfart af 8 Miil i Vagten, som var Skirners Maximumsfart, behøvedes altsaa 20 Timer. Vi skulde derefter have kunnet naae Kiel omtrent Kl. 2 à 3 Eftermiddag den 25de. Men vi havde Tykning, Regn og Taage hele Natten fra Fredag til Lørdag, og hele Lørdagen med, hvilket tvang os til at gjøre mindre Fart, deels for at holde i Sigte af hinanden, deels for ikke at komme Land og Grund for nær. Om Lørdag Morgen viste Loddet, at vi virkelig var med Hekla kommen for Sydlig i Farvandet ind under Femerns Nordkyst, da vi ikke havde kunnet see Marienleuchte Fyr. Alt dette sinkede os saaledes, at vi først kom ind under den holsteenske Kyst Kl. 5 Eftermiddag. Men nu stundede Mørket og

Natten til, og det var jeg fra først af fast bestemt paa: jeg vilde have Dag for mig, naar jeg ankom til Kiel. Jeg ankrede derfor op i Sigte af Bülk vel omtrent 2 Miils Afstand.

Den 26de om Morgenen ved Daggry saae vi en hollandsk Kuf komme ud fra Kieler Fjord. Vi preiede den og fik Skipperen ombord. Han fortalte, at Byen var i Oprør, at Trommen gik og Klokkerne ringede, at de Danske vare i Livsfare, og at man havde sendt to Dampskibe ud for at forsvare Indløbet til Fjorden.

Vel satte jeg nu en heel Deel af denne Fortælling i Rubrikken »Skipper-Efterretninger«, men besluttede dog at være paa min Post, og lod derfor strax gjøre Klarskib.

Da vi kom inden for Bülk saae vi i Bugten paa Nordsiden Dampskibet Christian den 8de, senere Bonin, senest Mercurius, at staae paa Grund under Land, og Dampskibet Løven staaende tværs over Fjorden over mod Labø. Det havde været en saare let Sag at tage disse to Skibe, men mine Ordrer vare jo peremtoriske: Ingen Fjendtligheder at begynde, ikke skyde det første Skud. Jeg fortsatte altsaa min Cours Fjorden ind, forbi Frederiksort, hvor alt forekom mig fuldkommen roligt, og ankrede Kl. 8 Formiddag tværs for Slottet med Skirner tæt ved os.

Et Par Timer efter kom de to Dampskibe Christian den 8de og Løven ind i Havnen og lagde sig heelt ind bag Byen, hvor det store Postdampskib Copenhagen, nu Slesvig, alt laae uden Flag.

Her saae vi da det slesvigholsteenske Flag for første Gang; det veiede flere Steder i Havnen og oppe i Byen. En stor Mængde Mennesker vare i Bevægelse paa Havnebredden. Strax som vi vare komne til Ankers kom et Fartøi med en Officeer iført den holstenske Jæger-Uniform

med den slesvigholsteenske Kokarde paa Huen. Det var en Oberstlieutenant Zakow; han meldte sig som Plads-Commandant og fortalte mig alt hvad der var foregaaet, Rendsborgs Indtagelse, den provisoriske Regjerings Indtrædelse m. m. og sluttede med at give mig Tilhold om ikke at gaae i Land, eller sende Fartøi i Land. Paa mit Spørgsmaal om jeg skulde betragte dette hans Udsagn som et bestemt Forbud mod at gaae i Land, svarede han Nei, men at det kun var et Raad for at undgaae mulige Sammenstød med Befolkningen, som han sagde var meget exalteret. Jeg svarede ham da, at jeg kom i min Konges Ærinde, som var at bringe Brev til Hertuginden af Glücksborg, at jeg altsaa agtede at gaae i Land, og tilføiede, at jeg gjorde Byen og dens Indvaanere ansvarlig for Følgerne, da den første Voldshandling mod mig eller mine Fartøier vilde have Fjendtligheder fra min Side til Følge; jeg maatte overlade til ham, som kaldte sig Plads-Commandant, at tage sine Forholdsregler derefter. Dermed gik han.

Jeg havde et Øieblik den Tanke at arrestere denne Herre, som en imod sin Konge oprørsk Officeer. Men selv bortseet fra de bestemte Tilhold jeg havde faaet, saavel mundtlig som skriftlig om ikke at begynde Fjendtligheder, kunde jeg ikke undlade at tage i Betragtning, at der i Byen fandtes mange danske Familier, som kunde være udsat for at man øvede Repressalier mod dem. Jeg lod ham derfor gaae, overbeviist om, at det i Realiteten havde Intet at betyde om denne Plads-Commandant blev arresteret eller var fri.

Strax efter kom de Herrer Udsendinge ombord til mig før de gik i Land. Dette skeete efter min Ordre til Chefen for Skirner, thi ogsaa dem vilde jeg have i min Magt

ifald jeg maaskee var kommen til den Beslutning at holde dem tilbage som Svar paa hvad jeg erfarede at her var foregaaet. Men af de samme Grunde, som ovenfor udtalt, afstod jeg derfra og lod dem derfor gaae i Land med et Fartøi fra Land[1]). De vare synlig meget bevægede, udtalte deres Tak for god Behandling og deres faste Haab om at Alting endnu kunde blive godt. Fra min Side gjorde jeg dem blot opmærksom paa, at dertil hørte, at der intet fjendtligt blev udøvet mod mine Skibe eller Fartøier, jeg viste dem, at jeg laae med klart Skib, og at enhver Fjendtlighed, hvortil jeg henregnede Brud paa min frie Forbindelse med Land, eller Angreb paa mine Fartøier ved Land, vilde have Byens Beskydning tilfølge. Dermed gik de. Jeg skal endnu oplyse, at Francke var strax ved Skirners Ankomst sprunget i en Baad og var roet i Land, saa ham saae jeg ikke mere. Hans Bedrifter efter at være kommen i Land ere noksom bekjendte.

Endnu før jeg var klar til at gaae i Land fik jeg Besøg af Captain Sommer, Fører af Dampskibet Copenhagen. Han sagde mig, at han var afgaaet fra sit Skib, og bad om Passage hjem for sig og sin Familie, og han underrettede mig om, at der sikkert var mange Danske, som vilde bede om at maatte gaae med, da der virkelig ikke var Sikkerhed for dem i Byen, ihvorvel der ikke var skeet noget endnu, og at en heel Deel af hvad jeg saae og vilde faae at see ved at gaae i Land, var mere Spræl end Virkelighed. Jeg bad ham udbrede, at alle Danske, som

[1]) I Vinteren 1849 havde jeg en Samtale med Baron Adolph Blome Heiligenstedten, hvori han blandt Andet yttrede, at jeg ikke kunde have gjort den provisoriske Regjering en større Tjeneste end ved at beholde de Herrer Afsendinge og navnlig Olshausen og Gülich ombord og bringe dem som Fanger til Kjøbenhavn.

ønskede det, skulde blive tagne ombord, men at jeg endnu ikke havde taget Bestemmelse om Afreisen.

Derefter gik jeg i Land. Paa Veien mødte jeg en Baad, hvori en civil Person sad, som preiede mig og sagde, at han var udsendt af Hertugen af Glücksborg med Anmodning til mig om at overgive ham de Breve jeg havde til Hertuginden, da Hans Durchlautighed meget frygtede for, hvad der kunde hænde mig ved at gaae i Land, hvorfor han paa det indstændigste advarede mig derimod. Jeg ændsede imidlertid ikke dette Raad, men fortsatte min Cours og faa Øieblikke efter lagde jeg til ved et Landingssted et lille Stykke Nord for Slottet. Her kom en Flok bevæbnede men civilklædte Folk mig imøde. De meldte sig gjennem deres Anfører som «Borgergarde», hvorfor han spurgte hvor jeg vilde hen, i Land maatte jeg ikke komme. Jeg sagde dem, at jeg gik i Kongens Ærinde og at jeg ikkun vilde vige for Magten, hvorpaa jeg øiebliklig sprang i Land. «Ja saa vilde de ledsage mig for at beskytte mig», sagde deres Fører. Dette maatte jeg overlade til deres Forgodtbefindende, jeg tog en Mand med mig, og tog Veien til Slottet, ledsaget af denne Flok bevæbnede Folk, som forresten forholdt sig meget rolig og høflig. Da jeg kom ind ad Slotsporten traf jeg Hertugen og hans Broder Prinds Frederik i Værk med at staae til Vogns for at kjøre til Jernbanen. Jeg forsøgte at bringe Hertugen til en Samtale, advarede ham imod det Skridt han var paa Vei at gjøre, og bad ham gaae op med til Hertuginden for at erfare Indholdet af Kongens Brev. Men han steg til Vogns, og da jeg endnu stillede mig foran Hestene og vedblev at tale til ham, bad han mig indstændig om at gaae af Veien. Det var for silde, sagde han, Loddet var kastet, han maatte og vilde til Rendsborg. Jeg veg da

tilside og gik op til Hertuginden, ledsaget af Oberst Høegh, som ligeledes befandt sig i Slotsgaarden ved Hertugens Vogn. Høegh var Chef for de holsteenske Jægere, men havde indgivet sin Demission Dagen før da Oprøret fandt Sted.

Jeg traf Hertuginden svømmende i Taarer. Hun udtalte hulkende sin Fortvivlelse over alt hvad her foregik. Hun modtog Kongens Brev, læste det og sagde strax, at det var hende umuligt, hun vilde blive hos sin Mand og dele hans Skjæbne. Forgjæves forsøgte jeg endnu at overtale hende, sagde hende, at Hekla stod til hendes Raadighed, at jeg vilde afvente hendes Bestemmelse endnu i 24 Timer o. a. m., alle mine Ord vare frugtesløse. Da jeg indsaae, at her intet mere var at udrette, bad jeg blot Hendes Kongelige Høihed om at give mig et skriftligt Svar paa Kongens Brev; Hertuginden gik da ind i et Cabinet og kom kort efter tilbage med et Brev. Hermed var mit Ærinde udrettet, og jeg tog da Afsked med den stakkels Kongedatter, der med Taarer i Øinene bad mig hilse sin Moder og Søster og alle gamle Venner i Kjøbenhavn.

Ifølge mine Ordre havde jeg nu egentlig intet mere at bestille her i Kieler Havn. Det var mig endnu ikke bekjendt hvorvidt jeg kunde faae Posten udleveret for at afsende Skirner med den, men i ethvert Tilfælde ansaae jeg det af overveiende Vigtighed, at man i Kjøbenhavn fik hurtigst mulig Oplysning om Sagernes Tilstand. Jeg bestemte mig derfor til strax at sende Skirner afsted endnu samme Formiddag med Rapport. Hvad Hekla angik, saa maatte jeg antage det for givet, at man i Kjøbenhavn maatte have Brug for dette Skib snarest mulig; jeg opgav derfor strax Tanken om i dette Stykke at følge mine Ordre, som lød paa at afvente Tirsdagsposten. Men paa den anden Side var der en betydelig Mængde danske Pas-

sagerer, som ønskede at komme til Kjøbenhavn, dem jeg umulig kunde faae givet Underretning saa betimelig, at de alt kunde gaae samme Formiddag med Skirner, men som det ikke vilde være forsvarligt at lade i Stikken under de nærværende Forhold. Jeg bestemte mig derfor til at vente med Hekla til Mandag Formiddag, tage alle Passagerer med den, som ikke kunde komme med Skirner, og saa gaae lige til Kjøbenhavn.

Det var mig imidlertid magtpaaliggende, at de Herrer styrende Folk i Kiel skulde vide hvorledes vi stod ligeoverfor hinanden. Paa den ene Side havde jeg mine Ordre, som paa det bestemteste befalede mig ikke at begynde nogen Fjendtlighed, men kun med Kraft at tilbagevise ethvert Angreb, hvilket jeg maatte udlægge saaledes, at det var Regjeringens Ønske om muligt at undgaae Fjendtligheder. Paa den anden Side laae jeg i en quasi fjendtlig Havn, tæt ved Land, med en oprørsk Befolkning i en stor By, ved hvis Kaier der laae fuldt af store velbetjente Baade. Det kunde jo nok tænke sig, at exalterede Studenter, der nylig vare komne tilbage fra deres Triumftog til Rendsborg, kunde falde paa at prøve en Overrumpling med disse Baade om Natten for at bemægtige sig vort bedste Krigsskib, ligesom man jo for faa Dage siden havde overrumplet Rendsborg Fæstning. Medens jeg derfor fra min Side havde taget og fremdeles tog alle Forholdsregler imod et sligt Forsøg, troede jeg dog, at det var rigtigt at lade vedkommende styrende Herrer i Kiel vide hvad de udsatte dem for, dersom der forsøgtes paa Fjendtligheder, idet Byen Kiel jo i saa Tilfælde vilde være bleven beskudt og ødelagt. Jeg ønskede endvidere, at de skulde vide, at hvilkensomhelst Molest udøvet paa danske Undersaatter, endsige mod mine Fartøier, hvis jeg overhovedet fandt

Aaledning til at sende dem i Land, vilde af mig blive betragtet som et Brud paa Freden og have Krigens uundgaaelige Følger.

Jeg bestemte mig derfor til at søge Borgemester Balemann, som var i Spidsen for Byens Styrelse, og bad Oberst Høegh om at ledsage mig til ham. Jeg sendte min Ordonants ned til Fartøiet med Ordre til dette at lægge sig noget længere ind i Havnen, dog stedse i Sigte af Hekla. Selv gik jeg da gjennem Gaderne til Borgemesterens Bolig. De ovenomtalte bevæbnede Folk og en stor Mængde Pøbel fulgte efter, men alle forholdt sig rolig. Det er bleven sagt i de Dage herhjemme, at jeg havde ladet det danske Flag bære foran mig fra Fartøiet op til Slottet og derfra gjennem Byen til Balemanns Huus. Dette er en eenfoldig Fabel. Det vilde have været en ligesaa latterlig som unyttig Demonstration, der ikke vilde have nyttet til andet end til at jeg var bleven insulteret af Pøbelen, og ikke havde faaet udrettet mit Ærinde.

Jeg traf Hr. Balemann sengeliggende, jeg troer af Podagra. Jeg forklarede ham i Korthed hvorledes jeg opfattede min Stilling, at jeg kun vilde opholde mig den absolut nødvendige Tid til at tage alle Danske ombord, som vilde bort, at der fra min Side intet fjendtligt vilde blive foretaget, men at jeg laae med klar Skib, at jeg vilde lade bevæbnede Fartøier patrollere om Natten, at jeg ikke vilde tillade noget Fartøi fra Land at nærme sig Skibet efter Solnedgang, uden at de betimelig viste en Lanterne og kun Eet ad Gangen, og at Overtrædelse heraf fra Befolkningens Side vilde lede til Fjendtligheder og disses Følger. Jeg sagde ham endvidere, at det var sandsynligt, at jeg maatte sende Fartøi ind for at skaffe Pro-

viant ombord til de mange Passagerer, som 'jeg ventede, og at jeg stolede paa, at han vilde vaage over, at ogsaa dette maatte gaae af uden Uorden, som kunde have saa alvorlige Følger.

Hr. Balemann indrømmede Rigtigheden af hvad jeg havde fremført og erklærede sig fuldkommen enig med mig i det Ønskelige i at undgaae Fjendtligheder, hvorfor han fra sin Side vilde tage de nødvendige Forholdsregler. Jeg tog da Afsked og gik ombord.

Borgemesterens Sovekammer lignede lidt til en Børs, Folk af alle Slags, Mandfolk og Fruentimmer løb ud og ind; mig generede det ikke, tvertimod det var mig ret kjært, at alle fik at vide, hvad jeg havde at sige. Jeg erindrer, at der blandt andre kom to Damer ind grædende og vridende Hænderne; de havde erfaret, skreg de, at alle tydske Embedsmænd i Kjøbenhavn vare blevne arresterede og vilde vist blive myrdede. Jeg tillod mig da at gjøre dem opmærksom paa, at jeg neppe vilde staae saa rolig imellem dem, dersom denne Efterretning var sand, at dette Rygte kun kunde være kommen med vore Skibe, men jeg kunde forsikkre dem om dettes fuldstændige Uberettigelse.

Saasnart jeg var kommen ombord, skrev jeg min Rapport og beordrede Skirner til at afgaae til Kjøbenhavn. Om den fik Post med kan jeg ikke huske, nogle Danske fulgte med. Jeg fulgte den ud forbi Frederiksort med Hekla for en Sikkerheds Skyld, og da jeg havde seet den vel tilsøes, stod jeg ind igjen og ankrede ud for Slottet. Gjorde klar Skib med opheiste Entrenætter, og holdt armerede Fartøier patrollerende fra Skibet ind mod Havnen fra det blev mørkt til det blev lyst. Vi hørte Støi,

Sang og Raab hele Natten i Land, men os kom Ingen for nær.

Næste Morgen begyndte Passagererne at komme ombord; der var dem, som benyttede Leiligheden til at flytte deres hele Bohave, som jo var temmelig belemrende, men det gik dog. Der var 75 Passagerer i alt med Store og Smaa, deriblandt nuværende Conferentsraad Hauch med Familie, Capitain Sommer med Familie og mange andre, som jeg nu ikke kan huske.

Der var Folk her i Kjøbenhavn i de Dage, som undrede sig over, at jeg ikke benyttede Leiligheden til at borttage de tre Dampskibe Copenhagen, Christian den Ottende og Løven, som laae i Havnen, og bringe dem med hertil, hvor de ganske sikkert kunde have været os til stor Nytte. Jeg veed, at man meente, at jeg, ved at erfare Tingenes Tilstand i Kiel, burde have bortseet fra mine Ordrer, og tage Ansvaret for denne Handling paa mig. Aa ja! det kunde lade sig høre, og jeg skal ikke skjule, at jeg virkelig omgikkedes med denne Tanke. Ja, jeg havde endog Capitain Sommer nede i min Kahyt for at spørge ham, om han kunde stole paa Copenhagens Folk og navnlig Maskinmesteren og hans Folk. Men efter moden Overveielse afstod jeg derfra af følgende Grunde:

For det første var virkelig mine Ordre saavel den skriftlige, som den mundtlige fra den endnu dengang souveraine Konge om ikke at skyde det første Skud, «ikke at skride til nogetsomhelst Angreb», saa bestemte som mulig, og jeg vilde dog virkelig have paadraget mig et Ansvar, som jeg ikke vilde være istand til at bære, om jeg, den Underordnede, havde grebet forstyrrende ind i Begivenhederne ved at aabne Fjendtlighederne, medens Regje-

ringen endnu haabede paa Muligheden af en fredelig Løsning af Forholdene[1]).

For det andet maatte jeg have ladet alle de Danske i Kiel i Stikken, da man sikkert nok vilde have forhindret deres Bortreise, naar de vare Vidne til Skibenes Besættelse.

For det tredie havde jeg ikke Folk, allermindst Maskinfolk nok til Prisernes Besættelse, og endelig for det fjerde var Heklas Besætning aldeles uøvet; der var ikke løsnet et Skud, Skibets Organisation var neppe begyndt, og en mulig Kamp, med Heklas Besætning, fordeelt paa fire forskjellige Skibe, kunde have havt et høist uheldigt Udfald.

Kl. 3 Eftermiddag lettede vi fra Kieler Fjord og næste Dags Middag den 28de ankrede vi paa Kjøbenhavns Rhed, hvor jeg da strax gik i Land. Paa Toldboden blev jeg modtaget af en stor Mængde Mennesker, som spurgte om Nyt, og som raabte Hurra for mig; Gud veed hvorfor. Jeg afleverede mine Breve til Kongen og min Rapport til Ministeren, og dermed var denne min første Campagne med Hekla forbi.

Det Indtryk jeg havde faaet ved mit Ophold i Kiel og i Særdeleshed ved Samtale med en Deel af mine Passagerer paa Tilbagereisen var, at der endnu herskede en meget stor Forvirring og Ubestemthed hos de Styrende i de oprørske Hertugdømmer, og at et energisk og hurtigt Skridt fra Kongens Side endnu kunde bringe Vægtskaalen til at hælde til Fordeel for en fredelig Løsning af Forhol-

---

[1]) Endnu senere da jeg afgik med Tropper, som satte sig i Besiddelse af Als, løde mine Ordrer paa kun betingelsesviis at skride til Fjendtligheder.

dene. Grebet af denne Overbeviisning, udkastede jeg i Tankerne en Plan for, hvorledes dette energiske og hurtige Skridt skulde udføres. Kongen skulde uopholdelig selv gaae til Kiel. Han skulde dertil benytte Hekla. Han skulde tage med sig, foruden sit Følge til personlig Opvartning, tre af sine Ministre, f. Ex. Grev W. Moltke, Grev Knuth og Zahrtmann. Et Compagni af Garden skulde tages med til Slotsvagt. Ankommen til Kiel skulde han gaae lige op paa Slottet og derfra stevne den oprørske Regjerings Medlemmer for sin Thrones Fod, saaledes faktisk vise sine holsteenske Undersaatter, at det var en ublu Løgn at han var ufri, og saa lade det komme til en Forklaring og Forhandling om deres Fordringer. Under Heklas Kanoner skulde han være sikker nok for enhver Overlast, og udrettedes der Intet, skulde han være sikker nok paa at kunne gaae ombord igjen, og da, men ogsaa først da maatte Vaabnene afgjøre Sagen.

Dette er i korte Træk den Plan jeg havde udkastet, og som jeg her meddeler, ikke fordi jeg nu troer, end mindre vil forsøge paa at bevise, at det havde været rigtigt at følge den, men fordi det er en historisk Sandhed, at den blev meddeelt til de tre ovennævnte Ministre og til Kongen.

Jeg mindes endnu ganske tydelig Grev W. Moltkes Svar og det ham eiendommelige godmodig polidske Smiil, hvormed han gav det. »Ja, det kunde være rart, kan De »faae Kongen til at gjøre det?« — og dermed gik han fra mig. Grev Knuth erklærede sig bestemt derimod, man burde ikke udsætte Kongen for hvad der kunde skee. Zahrtmann meente det var ugjørligt, det var Chimærs, kort, tog paa hans Maade temmelig haardt paa mit Forslag, men bemyndigede mig ikke destomindre til at tale

til Kongen derom, da det jo dog var muligt, der kunde komme noget godt ud deraf.

Det gjorde jeg da efter at jeg havde afleveret Hertugindens Brev. Kongen var synlig bevæget ved denne Tanke, men erklærede bestemt, at det kunde der ikke være Tale om. Han vilde ganske vist gaae til Hertugdømmerne, og han haabede ogsaa ganske vist at komme til Kiel, men det skulde være i Spidsen for Tropperne; nu vilde han gaae til Kolding, dermed gav han mig Haanden og bød mig gaae.

Hvad der videre foregik med Hekla, medens jeg var derombord, tilhører Krigshistorien. Jeg har kun med disse Linier villet yde min Skjærv til Oplysning om Martsdagenes Historie.

Carl XII og hans Angreb paa Norge 1716 og 1718.

Af A. Faye.

At forene Norge med Sverige havde længe været en af Sveriges Konger yndet Plan. Erik XIV var ikke langt fra at naae Maalet, da Nordmændene vare misfornøiede med den danske Styrelse og de Svenske gjorde store Fremskridt baade Søndenfjelds og Nordenfjelds og fandt ikke faa Tilhængere. Forsøget mislykkedes imidlertid, og den voldsomme Maade, hvorpaa Krigen førtes ved Brand og Plyndren fra begge Sider, lagde Grund til gjensides Forbittrelse og et Nationalhad, som paafølgende Krige, der ogsaa væsentlig bestode i Plyndring og Brand, vedligeholdt.

Det alvorligste Forsøg paa at forene Norge med Sverige skete 1716 og 1718, da den krigerske Carl XII, efterat være hjemkommen fra sine eventyrlige Toge mod Syden nu vendte sine Vaaben mod Norge. Mange have fundet dette Angreb under de forhaandenværende Omstændigheder ubesindigt, ja dumdristigt; men man vilde vist have dømt ganske anderledes, hvis ikke uberegnelige Uheld havde indtruffen, og Lykken, som i tidligere Dage havde tilsmilet sin Yndling, nu svigtede.

I al Fald vil man ved nøiere at betragte Forholdene i Norge, som visselig vare Carl vel bekjendte, finde, at

der var Mangt og Meget, som maatte spaae en Carl et lykkeligt Udfald. Landets Styrelse var svag og Forsvarsanstalterne saa usle som muligt. Regjeringen i Norge førtes af et Collegium, som bar Navn af Slotsloven, der var indrettet 1704 og havde sit Sæde paa Akershusfæstning. I Spidsen for samme stod Baron Krag, en dansk Mand, uden fremragende Evner og uden den Dygtighed, som under farlige Tidsomstændigheder kræves paa en saadan Post. Om hans Collegaer kan siges det samme, hvortil kom at Medlemmerne vare indbyrdes uenige. Følgen deraf var, at Slotslovens Forholdsregler bare Præg af Ubestemthed, Stundesløshed og Svaghed. Hvad der skulde have erstattet disse Mangler var en energisk og dygtig commanderende General; men her indtræffer den Besynderlighed, at den commanderende General Gebhard Wedel Jarlsberg ei var i Norge, men i Danmark, formodentlig for personlig at paadrive Anskaffelsen af de til Forsvar fornødne Hjelpemidler. De hvervede, bedst øvede og bedst udrustede norske Tropper laae i Danmark og havde deltaget i Stralsunds Beleiring og Kampen paa Rügen. Landets Forsvar var saaledes næsten udelukkende overladt til de udskrevne, nationale Tropper, men disse vare næsten blottede for Alt, der udfordres til et Vintertog, for Klæder, Telte, Lægehjelp og — Mad. Soldaterne vare uøvede og uden Krigstugt og for det meste forsynede med uprøvede og tildels udygtige Officierer, blandt hvilke fandtes en Mængde Udlændinger, der vare uden synderlig Kjendskab til Landet og ubekjendte med Folkets Charakter, Eiendommeligheder og Sprog og vel uden Interesse for Landets Vel og Ve.[1]) Da Udygtigheden ei sjelden var parret med

[1]) Især var der Overflod paa Tydskere gjennem alle Grader. Tydskere vare saaledes Generallieut. Barthold Lützow, Generallieut. Grev

Raahed, vare de Gjenstand for de Indfødtes Uvillie og savnede ikke sjelden deres Undergivnes baade Agtelse og Tillid. Et spændt Forhold herskede mellem Folket, de menige Krigsfolk og deres Anførere, der ofte maatte lamme al Sikkerhed i Krigsførelsen. Blandt de høiere Officierer fandtes der imidlertid flere tappre Mænd, som vare krigsvante og hvoriblandt Flere havde deltaget i den spanske Arvefølgekrig og tjent blandt de Hjelpetropper, som Kong Frederik IV havde overladt Frankrigs Fiender; men de havde Alle kun tjent i underordnede Stillinger og ingen selvstændig Commando ført.

Overanførselen over den norske Hær var, da Carl i Marts 1716 rykkede ind i Norge, betroet Tydskeren Barthold Henrich von Lützow, der ved Giftermaal var bleven Eier af Tomb Herregaard i Smaalenene. Det var en Mand af anseeligt Udvortes og af ualmindelige Legemskræfter, men uden Bestemthed og Raskhed og saa forsigtig, at han aldrig vilde eller turde vove det Mindste. Hvad han savnede havde derimod endog til Overmaal den danske Adelsmand Ulrik Christian Kruse, der havde Commandoen i Höland, hvor Carl rykkede ind. Han var rask, uforfærdet og tapper som selve Kong Carl og saaledes

Sponeck, Oberst Oetken og sandsynlig (at slutte efter Navnene) Generalkrigskommissair Georg von Bertouch, Oberkrigskommissair Sverdfeger, Oberstlieut. J. Laterbach o. a., Capitainer og Lieutenanter H. v. Hirschen, Bentsleben, Dysseldorff, Koppelau, v. Waldau, Stockhoff, Hjob von Printzen, Heusner, Qvernheim, Scharfenberg Lilliengreif, Zylau, Genschau Wolgast, Fliegenfeldt, Stockhoff, v. Passau, Tavenstein, Bockelman, Ehrenfried, Möckelbusch, Scharrenhorst, Badenhaûset, Leon Dagsbold, Oxendorph, Sesterfleth A. Bærenfeld de Varnau, U. Kyhn o. Fl. En Del Franske og Englændere som Pierre Poumeau, G. Plomiers, Capt. Rochlange, D. de Ville, J. Mackensee, Elias Bruce, G. Butler, J. Hamilton og en Del Polakker som F. Jopwitz, F. Sablofsky, F. Jurewitzky, Stanislaus Wisniowsky, Paawitz, Weyda.

værdig til at maale Klinge med Heltekongen i den mandige Kamp, som fandt Sted mellem Riser og Hølands Kirke 10 Marts 1716. Kruse blev siden strengt dadlet, ja dømt for sin Fremfusenhed, da man ei uden Grund antager, at hvis han havde opsat sit Angreb indtil han fik samlet flere Folk og betimelig havde underrettet de nærmest liggende, var Carl med sine faae Folk kommen i største Forlegenhed; men man kan paa den anden Side ei negte, at det var vel betænkt strax at angribe de Svenske i Dagbrækningen, medens de laae adspredte paa Gaardene, trætte og med udmattede Heste, inden det svenske Fodfolk, som var i Anmarsch, havde forenet sig med Kongen.

Carls Angreb kom saa uventet og et Tog ad saa ubanede Veie paa den Aarstid tykkedes Alle, selv Kruse, saa umuligt, at man ei kan undres over, at Kruse og hans Omgivelser blev høilig overrasket ved Carls uventede Ankomst til Høland. Det gik ei Slotsloven bedre. Den tabte næsten al Besindelse. Havde Carl kunnet udført sin Plan strax efter Seiren ved Høland at rykke mod det af Skræk grebne Christiania, maa man give Amtmand Nobel, Medlem af Slotsloven, Ret, naar han i sin Indberetning til Kong Frederik siger, «at Norge havde resikeret», hvis ikke et stort Snefald var indtruffet, der nødte Carl til at dvæle nogle Dage i Høland og siden i høi Grad besværliggjorde hans Fremrykken, en Frist, som Nordmændene benyttede til at samle om Christiania saa mange Krigsfolk som muligt og dermed besætte de trange Passer og Forhugninger paa Veien fra Høland til Christiania — nemlig Bagaasen og Gjelleraasen. Carl naaede den vel med Besværlighed; thi Sneen var dyb; men han fandt dem saa stærke af Naturen og saa vel besatte med talrige Krigsfolk, at han maatte opgive sit Forsæt at tage dem med

Storm. Han nødedes derimod til at gjøre en lang og besværlig Omvei henad Moss, hvor han forenede sig med sin anden Hærafdeling under General Mørner. Han rykkede nu mod Christiania, hvor endnu den største Forvirring herskede. De rigeste og mest anseete Borgere vare flygtede til alle Kanter. Nogle Medlemmer af Slotsloven vilde, at man ved Christiania skulde levere Fienden et Slag, Andre vilde ei vove det, skjøndt den norske Hær var talrigere end den svenske; men dels havde Rygtet fordoblet den svenske Hær og dels fandt vel Lützow det betænkeligt med sine uøvede Folk at vove et ordentligt Slag med de sejervante Svenske, anførte af selve Kong Carl. Han forsynede i det Sted Akershusfæstning med en stærk Besætning og de nødvendige Fødemidler o. m., overlod Hovedstaden til sin egen Skjebne og trak sig med sin Hær tilbage til Gjellebek, en Mil fra Drammen. I største Hast bleve her da de fornødne Forhugninger gjorte og Forskantsninger anlagte og besatte med Kanoner, som Drammens Borgere overlod Lützow, tilligemed deres Bjelkehuggere, der væsentlig bidroge til at faae Forhugningerne strax istandbragte. Her kom imidlertid Lützow og den norske Hær i større Fare end i Christiania. Paa Gjellebek fandtes hverken Magaziner eller andre Krigsfornødenheder. Krigsfolkene maatte ligge under aaben Himmel og vare nær ved at omkomme af Frost og Hunger, da Drammens Borgere skaffede det fornødne tilveie og siden bistode Slotsloven i at sørge for Hærens Forsyning.

Da Carl af Mangel paa Kanoner og tilstrækkeligt Mandskab hverken kunde bemægtige sig Akershus, som han holdt indesluttet fra 21 Marts til 28 April, eller Forskantsningerne ved Gjellebek, blev han nødt til at fordele sin Hær, især da Underholdning for Folk og Heste blev

vanskelig at skaffe til Veie, thi dels fandtes der ei mere end der udfordredes til Folkets eget Behov, dels savnede Almuen Lyst til at forsyne Fienden, selv om han bød Betaling. Følgen deraf var, at de Svenske nødtes til at tage sig selv tilrette og ved smaa Partier rundt om paa Gaardene bemægtige sig de Fødemidler og den Fourage, som de tiltrængte. Da Gaardene i Norge ei ligge samlede i Landsbyer, men adspredte, og Veiene til hver enkelt Gaard ofte ere vanskelige og fulde af Baghold, var Fristelsen for Folk stor til med Vaaben at forsvare Arne og Gods eller hevne sig paa Voldsmændene, hvorved mange Svenske bleve skudte. Til Gjengjeld brændte de Svenske hvert Hus, i hvis Nærhed der blev skudt paa dem, men derved blev kun Ondt Værre. Den forbittrede Almue greb nu med Glæde hver given Anledning til at skade Fienden, opsnappe deres Sendebud, bemægtige sig deres Brevskaber, fange eller skyde dem. Dette var for Carl og de Svenske en ny og farlig Krigsførelse. De havde her ei som ellers Krigsfolk at kjæmpe med i ordentlige Slag, men med et helt Folk, hvor Bonde, Borger, Prest og Embedsmænd paa det nøieste holdt sammen i Raad og Daad. Hertil kom Landets Beskaffenhed, der letter Overfald for dem, som kjende hver Sti og Gjenvei, men vanskeliggjør det for den Fremmede at vogte sig for at overrumples og afskjeres. Denne Fare gjaldt ei blot smaa Streifepartier, men større Hærafdelinger. Saaledes overfaldt de Norske under Anførsel af Oberst H. J. Hvitfeldt Moss, der var Forbindelsespunktet mellem den svenske Hovedhær i Christiania og dens Reserve, der stod i Skieberg under Generallieutenant Ascheberg, og fangede Oberstlieutenant Weinholz med 300 Mand. Dette skede 26 Marts, altsaa allerede 4 Dage efterat Carl havde besat Christiania, og 3 Dage der-

efter, nemlig Natten mellem 28—29 Marts, blev Carls Yndling, den tappre Axel Löven, paa Norderhov Præstegaard overrasket af de norske Dragoner under Anførsel af Captain Knut Gyldenstjerne Sehestedt og fangen. Han var udsendt med 600 udvalgte Ryttere for som Rygtet gik at bemægtige sig Kongsberg Sølvverk, men sandsynligere for at omgaae Lützows faste Stilling ved Gjellebek og angribe den i Ryggen medens Carl selv angreb forfra; men Lykken svigtede her de Svenske. Efterat Löven og en Del af hans Folk vare fangne og andre dræbte, vendte Resten tilbage til Christiania med uforrettet Sag. Til disse for Carl følelige Tab kom endnu den Ulykke, at da Vaaren kom og Vandene gik op, havde han ingen Flaade, som kunde forsyne ham med Krigsfornødenheder og grovt Skyts, medens de Danske spillede Mestre i Nordsøen. Den danske Flaade kunde nu ei blot forsyne den norske Hær med Krigsfornødenheder og Fødemidler, men den bragte tilbage de norske Regimenter, som havde kjæmpet i Pommern og paa Rygen samt en Del danske Krigsfolk, og understøttede den norske Landhærs Virksomhed.

Samtidig førte den bekjendte Søcaptain Peter Wessel op til Drammen Generalmajor Grev Spouneck, Oberst Poul Løvenørn og Oberst Hartvig Hvitfeldt, 3 prøvede og duelige Officierer, «for at assistere Lützow i alt hvad Nyttigt er». Et stort Krigsraad blev nu holdt paa Gjellebek, hvor der blev lagt en ny Krigsplan, der nok var beregnet paa at afskjere Carl fra Sverige og indeslutte ham i Egnen mellem Christiania og Glommen. Carl, der vel anede eller kjendte Planen, søgte at forekomme den, idet han over Bærum gjennem Krogkleven søgte at trænge ind paa Ringerige og omgaae Lützow, men atter havde de Norske ved Krogkleven gjort saa sterke Forhugninger, der forsvaredes

saa vel, at de Svenske med uforrettet Sag maatte trække sig tilbage til Christiania, den 17 April.

Nu forsøgte de Norske at udføre den lagte Krigsplan. Generalkvartermester Oberst Schøller, der udentvivl var en af de dygtigste Officierer i den norske Hær og havde deltaget i Forsvaret af Krogkleven, ilede til Nitsund, N. O. for Christiania, altsaa i de Svenskes Ryg, hvor han samlede en anseelig Styrke af Bønder og indtog en fast Stilling. Kort efter, nemlig den 22 April, stormede Oberst Wincent Budde, en kjæk og prøvet Krigsmand, der med sit Regiment var kommen tilbage fra Danmark, Moss, hvor den svenske Oberst Falchenberg laa med 800 Mand. Oberst Falchenberg faldt, og hans Regiment blev dels fangen, dels nedsablet eller sprengt. Den nærmeste Følge deraf var, at Generallieutenant Ascheberg, skræmt ved Præsten Rühmers overdrevne Beretninger, brød op med sin Hærafdeling, der dannede de Svenskes Reserve, og vendte tilbage til Sverige.

Carls Stilling blev nu farlig. Paa den ene Side havde han Lützow med et anseeligt Corps ved Gjellebek, paa den anden Schøller ved Nitsund, medens General Cicignon med 2000 Mand fra Fredrikstad skulde marschere langs Glommen til Onstadsund og Generalmajor Sponneck og Oberst Hartvig Hvitfeldt med 1500 Mand og en Del Bønder skulde bryde op fra Moss. De Svenske indsaae, at deres Stilling var høist betænkelig, og Flere yttrede, at Onstadsund, hvor de skulle passere Glommen, vilde blive deres Grav. De Norske haabede det samme. Oberst Hvitfeldt skrev til Kong Frederik, »at Fienden næst den allerhøieste Guds Bistand ikke saa lettelig undkommer, idet han har mange Defileer og Passer at passere, og han er nu saa godt som midt imellem os, at vi tænke ham ved Guds Bistand paa

alle Sider at angribe og meddele de Traktementer, som ubudne Gjæster tilkomme». Disse Forhaabninger bleve imidlertid skuffede. Carl forlod med sin Hær pludselig Christiania, Natten mellem 29 og 30 April, gik med sin Hær paa Tømmerflaader uden synderlig Modstand med ringe Tab over Glommen ved Onstadsund og naaede, uden at foruroliges, med sin ved Hunger og Anstrengelse svækkede Hær Torpum ved Frederikshald, hvor han forenede sig med de nye Regimenter, som General Dückert havde hentet fra Sverige. Under disse Omstændigheder tyede Lützow til Fredrikstad, og den norske Hær blev staaende ved Glommens venstre Bred, som den holdt sterk besat.

Carl henvendte nu sin Opmerksomhed fornemmelig paa den nærliggende Bjergfæstning Fredriksten og Byen Frederikshald, hvis kjekke Borgere, ledede af de patriotiske Brødre Peder og Hans Colbjørnsen, gjorde de Svenske al den Afbræk, de formaaede. Fæstningen var vel forsynet med Garnison og Krigsfornødenheder, og Carl ventede kun paa Beleiringsskyts, der allerede nærmede sig den norske Grendse, da han pludselig, i Følge de Oplysninger, som en Overløber skal have bragt ham, med 2200 Mand om Natten den 4 Juli søgte at overraske baade Fæstningen og Byen. En blodig Kamp paafulgte. Angrebet paa Fæstningen afsloges. Byen blev derimod efter tapper Modstand taget, men saa af Borgerne stukket i Brand, saa de Svenske med stort Folketab maatte trække sig ud af den brændende By. I sit Hovedqvarter paa Gaarden Torpum ventede Carl nu med Længsel paa sin Transportflaade for at kunne begynde en ordentlig Beleiring af Frederiksten; men den 8 Juli angreb og ødelagde Peter Tordenskjold den hele Transportflaade i Dynekilen. Carl forlod

kort efter Norge med sin Hær og Norge var frelst for denne Gang.

Carl opgav som bekjendt ei sin Plan. Mod Slutningen af 1718 rykkede han med en talrig og vel udrustet Hær ind i Norge. General Sponneck, som laae ved Grendsen, trak sig ilsomt og uden Modstand tilbage bag Glommen, saa Carl strax kunde begynde Beleiringen af Frederiksten; men her fandt Heltekongen som bekjendt sin Bane, idet han 11 December 1718 blev skudt i Løbegraven ved Fredriksten, hvorpaa den svenske Hær strax forlod Landet. Anføreren for den svenske Hær, som var rykket ind i det Throndhjemske, den dygtige General Armfelt, havde gjort store Fremskridt Nordenfjelds, hvor den Høistcommanderènde Wincent Budde maatte trække sig tilbage til den befæstede By, Throndhjem, medens de svenske udbredte sig rundt om i Dalene for at opdrive Levnetsmidler, hvorpaa der var stor Mangel. Ved Efterretningen om Kong Carls Død besluttede Armfelt ad den nærmeste Vei at vende tilbage til Sverige; men en stor Del af denne tappre Hær omkom ynkelig i en Snestorm paa Tydalsfjældene Nytaarsdagen 1719 efter gammel Stil (12 Januar efter ny Stil).

* * *

Som Bilag til denne korte Fremstilling meddeles et Par Bidrag, der hidtil ei ere trykte, nemlig:

I. «Obriste Krafts Beretning om Hans Forhold i Krigens Tid udi Norge under Fredrico Qvarto», som i Manuscript findes i Frederiks Universitets Bibliothek i Christiania, og

II. Uddrag af Biskopen Rhyzelii Dagbog, der findes i Linköping og godhedsfuld er meddelt af Biskop Bring i Linköping.

I. Even Pedersen Kraft hørte til en i Norge og Danmark vidt udbredt Slegt. Han stod i Slegts- og Venskabsforhold til den bekjendte rige Niels Stub og Brødrene Colbjørnsen paa Frederikshald. I 1706 blev han Secondlieutenant og 1716 finde vi ham Premierlieutenant ved det vesterlenske Regiment under Oberst Steen Blix, der laa i Garnison i Fredrikshald. I Kampen i og om Fredrikshald udmærkede han sig som en dygtig Partigænger, der meget brugtes og som oftest handlede i Samraad og Forening med Brødrene Colbjørnsen. 25 Januar 1717 blev han Captain for det thelemarkiske Compagni. Derfra blev han forflyttet til 1ste søndenfjeldste Skiløbercompagni og fik Comando over alle Skiløberne langs Grendsen lige op i Throndhjems Stift. Den 7 Januar 1719 blev han Major, og 23 December 1720 blev han forflyttet til Norder Bergenhusiske Nationalregiment. Den 6 Juni 1731 blev han Oberstlieutenant og 1740 Oberst. Den 11 November 1743 blev han udnævnt til Comandant paa Munkholmen, hvor han maa være død mod Slutningen af 1747; thi under 17 Januar 1748 udnævntes Capitain Hans Parelius til hans Efterfølger som Comandant paa Munkholmen.

Han var allerede som Lieutenant gift med Maren Kylstrup fra Mandal og havde med hende mange Børn, blandt hvilke Peder, der 1764 døde som Justitsraad og Forfatter, og Maren Elizabet, der gift med Peder Buch blev Stammoder til Familien Buch. Af Even Krafts Beretning vil man see, at han var 70 Aar, da han nedskrev samme for

sine Børn, og at han nedskrev hvad han mindtes, er udførlig i mange Begivenheder, medens han ganske forbigaaer andre. Han yttrer selv, »at han kun meddeler stykkevis hvad han her og der kan memorere om en eller anden forfalden Action, medens det meget, som er arriveret, ikke for en tusindedel for Vidtløftigheds Skyld kan bekjendtgjøres, en Del fordi jeg ikke har havt synderlig Lyst til at skrive, en Del og fordi mine Øine og Hilsen det ikke tillader, samt for at menagere Papiret»!

Naar vi sammenligne Krafts Beretning med andre samtidige Kilder, saa meddeler han Adskilligt, som ei findes hos Andre, som f. Ex. hans virksomme Deltagelse i Begivenhederne ved Carl XII's Forsøg paa at overrumple Fredriksten og Fredrikshald, om hans Udsendelse for at handle om Fangernes Udvexling, om Forsvaret af Tistedalselven o. m. Mærkeligt er det, at han tilskriver sig Æren for meget af det, hvorfor Peder Colbjørnsen roses, som Indretningen af Stykprammen, som saa væsentlig skadede de Svenske under Kampen i Fredrikshalds Gader. Sandsynlig have begge Andel i Æren, idet den ene har givet Ideen, den anden skaffet Midler til dens Udførelse. Hvis hans Beretning om hans eget Forhold til Comandant Brun er aldeles paalidelig, faaer man et Begreb om den Selvraadigheds Aand, den Mangel paa Disciplin og det spendte Forhold, som da fandt Sted mellem de Militaire og Borgerne.

II. Rhyzelius havde fra 1712 været Prest ved Storkyrkan i Stockholm, da han 26 Sept. 1716 kaldtes til Kongen i Lund for at være hans Skriftefader. Som saadan fulgte han Kong Carl XII paa hans sidste Tog og prædikede i Eidsberg Kirke samme Dag som det ulykkelige

skjebnesvangre Skud endte Heltekongens Liv. Rhyzelius's Dagbog indeholder mange interessante Træk til at lære Carl XIIs Charakter at kjende og hidtil ubekjendte Smaabidrag, der anskueliggjør den svenske Hærs Indrykken 1718 over Idesletten til Fredrikshald og Feltlivet i det Hele. — Rhyzelius blev efter sin elskede Konges Død Biskop i Linköping, hvor hans Dagbog findes.

Obriste Even Krafts Beretning om Hans Forhold i Krigens Tid udi Norge under Fredrico Qvarto.

Som det gaar til i det almindelige Væsen, at ofte En saar, en Anden høster Frugten, En bygger, en Anden bebor Huset etc.: saa gaar det ofte til i Krig. En fatigueres, en Anden belønnes, En strider, en Anden bær Ære og Navn af Seieren. Udi den korte, dog sandferdige Memorial, som herved Eder mine kjære Børn, efterlades om den sidste Krig med Sveriges fiendtlige Indfald udi Norge sees at dette og tildels har været min Del og Skjæbne i Særdeleshed ved Indfaldet, og forefaldne Actioner ved Frederichshald, hvorefter endel blev høit anseet med Medailler og Avangement, i den Sted, de havde fortjent, hvad jeg undser mig ved at give Navn, hvilket jeg altid hidintil, haver hos mig selv holdt forborgen, under en hemmelig Forundring, i Besynderlighed, hvad mig selv til Braveur og Renomee skulde regnes, men allene communicerer Eder, kjære Børn, følgende med trohjertig, kjerlig og faderlig Formening, at I og fremfor alle Ting sætter Gud for Eders Øine. Lader ingen Ting skrække, lokke eller hindre Eder fra den Troskab, hvilken I med Liv og Blod er Kongen og Fædrenelandet skyldige. Bliver ikke utaalmodige over Lykkens Uvished og Modbørlighed, og hovmodes ikke naar den hykler og smiler.

Fortryder ikke med Misundelse Andres Velgang, men nøies Enhver med sin beskikkede og tilfaldende Del. Gud

lade Eders tilbetroede Vaaben og Anslag mod Kongens og Landets Fiender aldrig blive mindre lykbare, end mine til denne min høie Alderstid haver været; men Eders daglige Brød rundeligere, end i min Del er falden. I det øvrige frygter Gud og ærer Kongen.

En Par Dage førend Fienden i Aaret 1716 indfaldt i Byen[1]) kom en min Ven[2]) til mig, og bad, jeg vilde mod Aftenen gaa ud om Byen med ham for Plaisir, saa vilde han vise mig noget. Imedens vi saa gaar, raisonnerer vi om Anstalterne paa vor Side, og Fiendens Anslag, da siger jeg: «Denne Byes Indvaanere have gjort meget vel, at denne Pram, eller rettere at sige, Flaade er bleven forfærdiget efter mit Anslag og Anvisning, som jeg om Aftenen med smaa Pinder gjorde eller viste.» Den gamle meget berømte og lærde Mand, Hr. Assistense-Raad Stub[3]), som var en Fætter til min Fader, hos hvilken jeg stedse maatte være, naar jeg var fri for Kongens Tjeneste, som kom mig meget vel med i Henseende til, at min Gage vilde lidet tilstrække. Min Kone boede ved Arendal, og sad den Tid med 8te Børn, som jeg maatte forsørge.

Denne Maskine blev gjort af Spirer og Tømmer, hvorpaa var god Forraad, og lagt Stok paa Stok, at derpaa blev gjort et Batteri for 6. 18 ℔dige, 6. 12 ℔dige og 6. 6℔dige Canoner, og paa alle 4re Flanker Stykkeporter, som paa et Skib, og rundenom et Brøstværk, og halv Tag over, at Folket ei alene var fri for Regn, men endog skudfrie ja om det var for en Canonkugle, af Aarsage, rundenom vare satte Opstandere 2 og 2 ud og ind ad Maskinen, ungefæhr 3 Qvarter fra hverandre, derpaa vare naglede faste tykke Planker uden og inden, og imellem opfyldt med Mose haardt sammenpakket

---

[1]) Fredrikshald.

[2]) Peder Colbjørnsen.

[3]) Niels Stub, Søn af den bekjendte Kjeld Stub, Sognepræst paa Ullensaker, hvis Datter Katrina, Niels's Søster var Moder til Peder Colbjørnsen, der blev hans Arving. Niels døde i Arendal 18/8 1721.

og stedse med Vand overslagen holdt vaad. Jeg maatte forsikre denne gamle Mand[1]) og Flere, ingenlunde at skulle gjøre bekjendt, at jeg var Autor for denne Bygning, hvilket dog ikke blev saa dulgt; at jo Folk vidste deraf. Denne Maskine laa for 4re Ankre, og i Pertliner fortøiet, at man kunde fire og hale den til hvilken Gade man vilde af Byen, og blev den en fortræffelig og berømmelig Defention, ja fast bedre, end den gamle Fæstning. Da vi nu gaar videre, siger jeg: «nu har jo her stedse været en overmaade Flid og Villighed hos Alle, for at se Fienden hindret fra at gjøre os noget Indfald, mens nu synes mig, at Alle og Enhver bliver saa koldsindige og efterladne. Det er endelig sandt, at Lysten til at gaa paa Parti er mig meget berøvet, ja mest af den Aarsage, at alle de frivillige, og af mig selv antagne Folk, ere og blevne koldsindige, i det de ikke maatte følge mig, men dertil bleve nye commenderede enten de vare beqvemme eller ikke. Lysten paa begge Sider blev da borttagen, som var ikke at undre, eftersom jeg blev ikke mægtig for, mig og min Commando at gouvernere over, hvad, som fra Fienden blev erobret, saa jeg ikke kunde faa mine Kundskabspenge betalt, langtmindre for dette (fordelte?), at saa ofte jeg fremfor Andre havde hazarderet, at holde min Lyst og Mod vedlige. Jeg siger videre, hvor kommer det sig, at de 70 Mænd af de Saugebruget i Tistedalen tilhørige, nu ikke holdt Vagt, som tilforn? Jo, siger han, Det skal jeg sige dig: «Vi havde gjort en Reqvisition til Generalen[2]), at os maatte tilgives 2 a 3 Underofficierer og en fem a 6 dygtige gamle Soldater, hvilke alle som Underofficierer kunde anføre og commendere vore Folk som ulærde og ukyndige, Mens det er os af Commendanten[3]) nægtet. Og eftersom vi fik ingen, saa lader vi det nu ganske blive, det

---

[1]) Niels Stub.

[2]) ɔ: Barthold Henrich Lützow, som da havde Overcommandoen over den norske Hær.

[3]) paa Fredriksteen Oberst Brun.

faar gaa nu saa galt, som det vil». Da gjør han mig igjen et Spørgsmaal: «I haver jo nu i en lang Tid, og med den ganske Garnison staaet i Gevær baade i ondt og godt Veir paa Gade hver Nat? I haver og per Compagni havt 4re Mand hver Nat ude for at patrollere? hvorfor hører alt dette og op?» Jeg kunde ikke andet svare end: det er alt efter Ordre og Befaling.

Da vi nu var kommen saa langt, at vi havde gaaet op til Skonningfossen[1]) siger denne min Ven til mig, nu vil jeg ikke gaa længere, men her vil jeg vise dig noget. Over dette Vad under Strømmen, du der ser, kommer Fienden efter sit Forsæt, og Kongens gjorte Ed, for de Artilleriheste og Knegte, som du forleden Uge borttog over paa Vigsiden[2]), naar han vil indtage Byen. Jeg svarede: Det er en let Sag og ganske liden Bekostning at hindre denne Commode-vei, at han saa nær og uformodentlig skulde overfalde os. For det første kan han ikke her komme med Cannonerne, og Cavalleri kan heller ikke behøves, naar her bag denne liden Bakke bliver opkastet et lidet Brøstværk eller sat en liden Vagt, ja om ikke var mere end en dobbelt Skildtvagt, som ved et Skud af et Gevær kunde give et Signal, saa blev han sikkert borte og kom her aldrig, men gives ham Leilighed og alle Ting er rolig og stille at han kan os overrumple, saa forsømmer han sig vel ikke. Og vil du som jeg, vil vi denne Aften gaa og anmelde for Commandanten, at denne Post bliver iagttaget. Dertil svarede min Ven: nei; du skal tie ganske stille, og ikke lade dig mærke med hvad vi taler sammen.

Dette passerede en Thorsdag mod Aftenen. Natten til Løverdag faldt Fienden ind, ligesom sagt er, under Skonningsfossen med 2,400 Mand (som sagdes), men han marcherede ud igjen med flere end 2 gange saa mange Mand, jeg siger

[1]) Carl XII gik kort efter over Vadestedet, tæt neden for Fossen.

[2]) , hvor han i Selskab med Colbjørnsens Friskare bortsnappede 111 Trosheste o. m. 30 Juni.

endnu som jeg skrev udi min allerunderdanigste Demonstration til Hans Majestæt, Dateret in Julio 1732, som dog aldrig kom til Kongen, at jeg ønsker inderlig, at det var Kongen saa vel bekjendt, som det er Gud i Himmelen, hvorledes enhver efter sin Eds Pligt og Skyldighed havde forholdt sig, medens Actionen varede, under hvilken de der paa Maskinen eller Flaaden feilede Krudt og Kugler, og man derfra ved en fordulgt Vei kom op til Fæstningen og forlangte den behøvede Amunnition, blev samme af Commandanten[1]) nægtet, foregivende at Porten kan ikke aabnes, og vi leverer det ikkun til Fienden imod vor Villie, med deslige, som var aldeles ikke at frygte for. Men det var let at merke, at Mandens Conduite var confunderet. Jeg vovede og gik til Proviantsforvalteren Svend Olson[2]) og siger til ham: «Commendanten befaler at der skal strax udleveres et Centner Krudt til Flaaden, som strax skede. Kuglerne tog jeg med (ved) Cannonerne paa Fæstningen, og hidset det alt over Muren af Borger-Skandsen.

Garnisonen var da alt i Fæstningen og Fienden var Mester over Byen. Og da vores Folk nu havde maat forladt Borger-Skansen, og retireret sig op under Fæstningen, tog ungefehr 200 af Fiendens Blesserede did igjen sin Tilflugt, forat være i Sikkerhed for Fæstningens Skud, hvilke alle med flere bleve vore Fanger. Endelig kom en Tambour under Fæstningen og slog Appel, hvorpaa blev svaret, og En nedsendt for at fornemme hvad det betyde, og hvad forlangtes. Iblant saa mange Officierer, som var i Fæstningen, blev ikke en nedsendt, men en, som skulde udgive sig for Officier, nemlig forbemeldte min Ven[3]), som var den samme Person, der forlangede, at

---

[1]) ɔ: Oberst Hans Jacob Brun.

[2]) Lembach, Broder til den bekjendte Sorenskriver Niels Lembach. Om Lembach se Moe Actstykker 35, 207, 231.

[3]) Peder Colbjørnsen. Rist: Fridrichshalds Ære-Krands, Side 93 beretter. Klokken henved 12 sendte Svenske tre Capitainer med hver sin Trommeslager (dog en liden Stund efter hinanden) til Muren ved Borgerskandsen. De begjerede, at faae 4 Timers Stil-

jeg skulde følge ham til Skonningsfossen. Han kom tilbage med Rapport, at Fiendens Forlangende var, en Stilstand maatte ske medens de Døde paa begge Sider kunde begraves. Jeg var baade jaloux og nysgjerrig. Jalousi bar jeg over, at jeg, som alletider, og ingen anden var den, som blev imod Fienden udsendt, samt paa alle Fangevexlinger og deslige, var vant at blive brugt, nu ikke blev skikket; min Nysgjerrighed var stor for at vide, hvad Commendanten nu vilde resolvere. Da min Ven, som meldt er, kom nu fra Commendanten igjen, passede jeg paa ham for at faa vide Commendantens Svar, som var dette: «At Commendanten haver resolveret, og Stilstand skal holdes, imedens de Døde paa begge Sider bliver begravede», derpaa gaar han atter ind og siger til de svenske Officierer, som stod og ventede paa Svar, at det saa skal blive. Da sagde jeg: «hvad synes dig derom», han svarede: «jeg ved ikke, det er endelig ikke ubilligt», og gik fort. Capitainvagtmesteren gik med sin sædvanlige Vagt og aabnede Porten efter for ham, og strax blev af Commendanten befalet, at indeholde med Cannonerne, Mørserne og Haandgeværerne paa det de Døde kunde begraves. Jeg var ikkun et lidet Dyr, nemlig en fattig Lieutenant, tænkte vel meget, men talede saa godt som intet. Denne Commendantens Resolution, stod mig aldeles ikke an, og jeg ærgrede mig saa stærkt derover, at jeg var paa Veien at faa en Begaving. Natten havde jeg slaget imod mine Fiender forsvarlig, saa da af mine Cammerater ikkun faa, ei heller mange andre Officierer førend Retraiten blev, da indfandtes de af sig selv igjen. Jeg gaar da i denne ergernitz hen til alle Officiererne, nemlig alle Stabs-Chefs, som stode i en Kreds, og gjør min ydmyge Compliment,

---

stand at begrave sine Døde udi. Disse bleve besvarede af Capitain Drewitz, Capt. Colbjørnsen og Lieutn. Kraft, og svarede Colbjørnsen, at ei saadan Stilstand var at forlange, saasom han var kommen herind, saa maatte de derfor gjøre sit Beste forat hjelpe ham ud jo før jo bedre, og derfor gjordes det ei fornødent oftere at anmode Commandanten derom.»

beder de ei kaster mig nogen Vrede til, at jeg spørger dem, og de ærlige Borgermænd, her staar, hvad de synes om denne Stilstand? Der blev mig svaret af En, med en særdeles Lyd og Udtale. Ja Hr. Lieutenant! I faar vel som vi andre lade Eder nøie med, hvad Commendanten befaler. Jeg beder atter med Ydmyghed, at min Raison maatte høres, og hvad de deraf kunde høre og eftertænke, hvad jeg havde at fremføre til Overveielse og Betragtning var dette, at nu ved sig Ingen sikker længere, enten han bliver eiende af lidet eller intet, af sine Midler, som udi brandfri Kjeldere ere bevarede og nu kan Fienden brække ind, og tage alle Ting bort ja fatte Post at bombardere os her i Fæstningen, som er saa slet forsynt med Værelser. Om I saa synes, da vil jeg løbe om paa alle Batterierne og tilsige, at Ingen Holdt maa ske, i hvem, som og maatte befale, og at Alle gjør sin Flid for at gjøre Fienden Afbræk og Skade. Da dette var for godt befunden og stillet i Værk, lod Commendanten kalde mig ind, og spurgte mig: «Hvor har de faaet Krud paa Flaaden?» Jeg svarede, at have det hidset over Muren, som jeg mener Commendanten er vel fornøiet med, siden det ei kom i Fiendens Hænder som Commendanten bar Frygt for». — Men her er jo tilsagt Stilstand, sagde Commendanten, medens de Døde begraves? og hvorfor haver de nu begyndt at cannonere igjen? hvortil jeg svarede: «Her er ingen af Officiererne, og samtlige Borgere, som vil taale den Stilstand, befrygtende, at Fienden under det Skin, faar Leilighed at brække ind i de hvelvede og brandfrie Kjeldere, (hvilket var alt begyndt), og videre kan recolligere sig, til at naa sit Forsæt. 200de Mand, saa vi da ride op til Tistedalen, for at sætte sig imod Iid, bag for Fæstningen. Nogle Canonskud bleve endelig løste paa dem. Imidlertid da nu alle Ting gik til Fiendens Forlis, og ingen Stilstand blev, fik Commendantens Frue[1]) og de andre Fruer og

[1]) Mette Sophie Pultz, uden Tvivl en Datter af Oberste Hans Fredrik von Pultz, Eier af Kjølberg og Ellinggaard i Smaalenene.

Kvinder fat paa mig og bad jeg vilde see at skaffe dem alt deres Linned, som laa nedre ved Elven paa Bleg, at det ikke skulde falde Fienden til Bytte; da svarede jeg, det skal mageligen lade sig gjøre, naar Commendanten vil det tillade, men det blev ganske og aldeles negtet, jeg lod alligevel siden Commendantens Frues Tjenere og andre Folk over Muren og Volden, som gik ned og bragte enhver sit Linnet. Da de nu blev glade og Commendantens Frue sagde det til sin Mand, maatte jeg ind og modtage min Taksigelse med en reprimande af Commendanten, saa blev dog denne Sag vel. Derefter gik jeg med Overlæg med Borgerskabet hen til den ærlige Mand Proviantsforvalteren Svend Olson, og fik Liktkugler og Fyrkrandser, fik Folk ned[1]) og practicerede Byen i Brand paa 2 Steder, nemlig i Peder Colbjørnsens Hus, som stod under Borge-Skandsen og Broderens Hans Colbjørnsens, som laa nedre ved Søen, lige ved Flaaden, eller den Maskine, de cannonerede af, lige ind i Gaderne — da maatte Fienden rettirere. Strax kom da Folk[2]) til 6 Cannoner, som laa paa Kirkegaarden og gjorde Fienden Raiterade af Byen, over Broen, stor Skade. Da nu Kongen, Kong Carl nemlig, lod ude paa Nordsiden stille Folket, var der ikke mere end 297 Mand, da siger Kongen, Taka mig Fanden er alt Folket her, siger saa til en Oberste Lieutenant navnlig Gyldenstjerne, «du maa gaa ind i Byen og jage Folket ud af Kjelderne», hvorved Oberste Lieutenanten skutlede sine Aksler noget; da gaar Kongen bag paa ham og siger: «Jeg befaler dig og det er fermt»; støder ham saa med begge Hænder, at Oberste-Lieutenanten nær havde falden næsgrus til Jorden. Han gik da bort og satte Livet til med de Andre.

Dette kunde vore Fanger sige, som hørte det og saae

[1]) Her burde Forfatteren vel have tilføiet «i Selskab med Peder Colbjørnssen», som, efter andre Kilder, ved denne Leilighed ogsaa viste sig virksom. Rist 95.

[2]) Byskriver Hagendahl og Jacob Rasmussen, som mandelig holdt ud indtil Kirken blev antændt. Rist 99.

altsammen.[1]) — Curieux var dette. Da Kongen havde faaet Hans Colbjørnsen fangen, og de med ham vare komne midt paa Broen, hvor Elven var dybest, sprang han hovedkuls i Elven og svømmede under indtil han kom bort under i et Bolværk i Bryggerne, hvor han sad sikker indtil det blev roligt. Mod Aftenen blev jeg med en Tambour udsendt til Fienden ½ Mil mod Bergs Kirke. Da jeg var kommen saa vidt jeg vilde og skulde, lod jeg Tambouren slaa Appel, mig blev strax svaret med en Trompete. Da kom en Officier med en Trompeter til mig. Efterat vi havde hilset hverandre, spurgte han mig hvad jeg var. Jeg er Lieutenant. Han vilde da vide mit Navn, som jeg og sagde ham. Jeg maatte da spørge hvad han var? svarede Oberste Tentsen, sigende ydermere: For en halv Time siden lagde Kongen sig, ja meget arrig og forbitret for hans skjønne Officierers og Folks Forlis. Og havde han nu ikke sovet, havde han selv kommet og givet sig ud for en Lieutenant. Bemeldte Oberst siger fremdeles: «Det var mig, som imorges tidlig med 200 Mand drog op mod Tistedalen, og satte mig ud paa Id bag for Fæstningen. Min Ordre var, saasnart jeg saa den hvide Fane, at jeg ikke ringeste tvivlede paa Fæstningens Overgivelse. I var jo forleden ude Hr Lieutenant, og mødte Major Gynther[2]). Jeg svarede ja. Han sagde: Da tog han i Øiemerke Situationen, da I blev af ham begjert at hilse Commendanten, han vilde komme til ham for han havde et par Ord at tale med ham. Hvilket vi vidste ikke kunde lade sig gjøre, men det var alt for at hale Tiden ud, og de 2de Grenadiers, som sade hos Major Gynther ved Fyrendahl[3]), blev af ham givne Penge til

---

[1]) Dette omtales ellers ikke af Nogen og er neppe stemmende med Virkeligheden.

[2]) ɔ: Major Julius Günther, som opfordrede Sponvikskandsen til Overgivelse og 1720 blev adlet. Jævnfør Nordberg Carl XIIs Historia II, 569.

[3]) Fyrendal, maaske det Frydendals Hus paa Busterøen, som omtales af Rist 71.

et Par Kander Øl. Medens de sad i Stuen, gik Gynther udenfore og aftegnede Situationen, hvorledes Indmarchen skulde ske, at al Garnisonen og den Detachement, som daværende Oberst Lieutenant Landsberg os til Succurs, 250 Mand, som laa i BorgerSkandsen, med alle fra Fæstningen kunde blive occuperet. Major Gynther mødte mig engang siden paa Fangevexling, som selv fortalte ligeledes og mange andre Ting, ligesom han kunde været min egen indfødte Landsens Broder, og jeg forundrede mig selv over saadan aabenhjertig Blottelse.[1]) De tænkte maaske derved, at jeg ogsaa skulde blive aabenhjertig, og udsige noget til Fiendens Underretning, men jeg kunde dog aldrig fornemme at de egentlig søgte derefter. Han siger: «vi have hørt eders Navn og finder nogle i vores Rige af samme Navn.»

Nu spørger han hvad min Forlangende var? Jeg svarede at være udsendt for at begjere os maatte assisteres med en Feltskjer og Medicament for 200 Mand gemene og 25 Underofficierer, saasom vores Feltskjer, som gik med Kongen fra idagmorges tidlig, og hele Formidagen, og skar Arme og Ben af nogle over 50 Mand, han er nu bleven dødelig syg af en Alteration, hvoraf han ogsaa døde.

Den anden Begjering er dette, at eftersom Byen nu er afbrændt, og vi ere Alle slet Logerede vi maatte først levere 4 Capt., 5 Lieutn., 15 Underofficierer, og ungefehr 200 Gemene. Den 3die Forlangende var at fornemme, om General Lieutenant Dalvigs Lig, og General Schomers skal med kosteligt Lintøi og Kister begraves?[2]) Eller om deres Lig, eller hvad for Nogles, der kan forlanges, at levere deres Lig med Linned smukt i Kister nedlagt, og Omkostningerne efter Regning at betales? Mig blev svaret, at herpaa skal gives Svar strax imorgen, jeg er nu nyligen reden hid tilbage igjen, som

---

[1]) Denne Begivenhed omtales ei af Andre.

[2]) Generalmajor Carl Gustaf Delvig, der var meget brugt og yndet af Carl og blev skudt i Byen ved hans Side, og Generalmajor Jean Baptist Schommer, der ogsaa blev dræbt i Byen.

I vel haver seet, med min Commando. Isteden (for) den hvide Fane, jeg vented paa, fik jeg see en stor Røg opstige, hvoraf jeg strax presummerede, at Byen med Villie (var) sat i Brand; Hrr Lieutenant var det og med Forsæt? Jeg svarede: Hvorledes skulde Madvarerne i deres brandfrie Kjeldere paa anden Maade bleven i Behold? «Das ist wahr», svarede han. Efterat han nu fortalte mig adskillige Ting, som jeg forundrede mig over, maatte jeg tage Afsked fra ham og bringe Rapport førend Portene for Fæstningen bleve lukte. Om Morgenen, som var Søndagen, kom en Officier, og lod den med sig havende Trompeter et par Gange støde an i Trompeten, da blev jeg udsendt for at fornemme, hvad der var at høre? og fik til Svar, at General-Lieutenant Dalvigs Lig maatte med ordinaire Linklæder, saavelsom endel af de Andres begraves, og skal da efter billig Regning betales. Fangerne skulde da Onsdagen derefter leveres, hvor de da paa Langelands Strand skal blive modtage, som var ungefehr ½ Mil over Fjorden fra Frederikshald paa Vigsiden.

Onsdagen, som meldt, blev jeg da med værende Oberst-Lieutenant Schilling[1]) commenderet at følge og levere Fangerne, som mestendels vare blesserede, og en stor Del incurable. Der mødte os en Oberst-Lieutenant ved Navn Lillie,[2]) og en Ritmester ved Navn Figenbom, og en Ober-Auditeur ved Navn Sett[3]). Jeg blev siddende hos disse 2de Oberst-Lieutenanter, men Figenbom og de andre svenske Officierer, nemlig Lieutenanter, vare mestendels ude for at faa Fangerne i Marche. Da hørte jeg, hvorledes Oberst Lieutenant Lillie fortalte om sin Krigsbravoure, og adskillige Attaqver, noget hen-

[1]) Schilling. Jævnfør om ham Norske Saml. 1, 412, 434. 31 Juli vare i Sponviken samlede Oberst Oetken, Ob.-Lieutn. Schilling og Gen.-Aud. Sverdfeger med Ob. Fuchs, Ob.-Lieutn. Nummens og Overauditør Seth, forat handle om Fangernes Udvexling ibi 437.

[2]) Maaske Ob.-Lieutn. Abraham Lillie, der døde 1738 som Oberst ved Elfsborgs Regiment.

[3]) Feltsecretair Gabriel von Seth.

tydet til Ros, og noget til Desperation, og uden Overlæg med sine Generaler, med videre, som er for vidtløftigt at melde. Iblandt andet sagde han: I kan sikkert være ham[1]) om 2 Aar ventende at komme igjen, efter den Forlis i Dynekilen med Tordenskjold, som hindrer saa meget, at vi ikke kan ringere end paa to Aar blive færdige, og da maa I sikkert vente ham, hvorpaa han anvender al Magt. Galant bleve vi trakterede, men jeg forundrede mig over de svenske Officierers trohjertige Talemaader. Og ligesom da talt var, gik det og siden til, thi da de to Aar vare forbi, kom han 1718 med saadan Magt, som er Enhver bekjendt. Vi toge da afsted til Byen igjen. Da nu Fienden var af Landet, begyndte Processen og Beskyldningerne imod Commendanten, som kom af en Erobring, som jeg den 8 Aprilis gjorde i Emmingdalen saa at han blev først adjungeret med Undercommendant, og siden med Overcommendant, endelig blev han da suspenderet, fik derefter et Regimente af Landværn, som der Øster kaldes Landdragoner, og omsider et Infanteriregimente i Throndhjem.[2])

Hos Kongen blev endelig formaaet, at med Processen skulde holdes stille indtil nærmere Ordres. Bemelte Commendant havde 1715 gjort en Mariage[3]) paa 8000 Rdr., som næsten reiste i den Proces, og aldrig havde der været Redning for ham, havde jeg ikke ladet mig overtale af de Høistformaaende, at jeg skulde ikke melere mig med Borgerne. Mig blev forbeholden, at jeg staar til Avancement, og jeg skulde ikke forfølge min egen orden. Ja jeg lod mig overtale, at meddele ham Attest, at alt hvad jeg af mig selv og contra hans Villie og Befaling havde gjort, var alt efter Commendantens Ordre og Befaling, hvorover jeg dog fik mange Uvenner.

---

1) Carl XII.

2) Brun blev 1733 Generalmajor, boede i Værdalen paa Bjertnes, afskediges 1736, døde 1739. Om denne bittre og langvarige Strid see Aktstykker til Krigen 1716 af Moe.

3) med Methe S. Pultz, se Side 13.

Endelig blev vi afløst og lagt i Cantoneringsqvarter oppe i Uhrschoug.[1]) Men jeg haver for Vidtløftigheds Skyld forbigaaet mangfoldige Ting, og jeg trættes af at skrive. Men det gamle Ord staar fast «est du lam eller stam, har du Penge kommer du fram». Penge frelser og befordrer Mange. Havde Penge været hos mig, havde jeg vel og kommet videre. Taalmodighed maa det alt overvinde. Haabet er og nu ude for mig imod 70 Aar gammel. Ved det jeg nu skriver, rinder mig i Hukommelsen nogle smaa tildragne Actioner nemlig 14 Dage før Fiendens Indfald kom han til Svinesund og medførte Tømmer til en Bro og et par Canoner, der laa da 2de os tilhørende Brigantiner, som for hans Canoner maatte retirere, thi Fienden løsede strax nogle Skud med Skarp, og fik saa imidlertid Broen lagt, hvorover ungefehr 50 Ryttere red og strax tilbage igjen. Saa blev daværende Oberst-Lieutenant Landsberg med sine 350 Mand, og et par Hundrede af vore vesterlenske Regimenter, som laa i Garnisonen, i en Hast udcommenderet, for at gaa Fienden imøde imod Svinesund. Jeg blev med en Underofficier og 12 Mand udsendt forat recognosere, at der kunde gives nogen Underretning, hvor Fienden havde sat sig, som vi alle præsumerede maatte være paa Sletten ved Torpom[2]), men hvor nøie jeg dem i alle optænkelige Maader søgte, fandtes dog Ingen. Endelig marcherer jeg da op paa et meget høit Bjerg, meget for at conservere mig selv tillige, og for at se vidt og langt omkring os. Da vi fik lige over for Svinesund at se Ild og mange Mennesker, baade Tydske, Franske, Engelske og Svenske, sjunge, tale og dandse, saa nær var det, dette var da for os, som en plaisair og Fornøielse. Af noget lidet Brød og Ost, som jeg havde i mine Lommer spisede jeg mig selv, og delede til de Andre, saa vidt som det kunde strekke. Da det nu blev lyst, kom der en Officier nedad Bakken og vin-

[1]) Urskog Pgjeld. N. f. Høland.

[2]) Torpum, Oberst Oldenburgs Gaard ½ Miil fra Fredrikshald, hvor Carl XII havde sit Hovedkvarter.

kede med sin Hat ned til den Vagt, som holdtes i et lidet Husmandshus tæt ved Svinesund. Da rykkede den der staaende Vagt ud og marcherede opad Bakken mod alle de der laa ved de mange antændte Varmer om Natten. Hvorpaa jeg hastigst forføiede mig ned af Bjerget, og ned til Svinesund, hvor jeg blev var, at der var ingen Bro.

Vel saa jeg paa det høie Bjerg, kaldet Ravnebjerget at der en stor Del Tømmer og Stokke flød ud efter til Søen, men vidste ikke hvad det kunde være for Træer, saa gaar jeg hen til Færgemanden i Svinesund, hvor jeg da om alt blev underrettet, nemlig, at strax det blev mørkt, var Broen i en Hast brækket af Fienden, som lod Stokkene og Materialierne drive sin Vei. Manden med flere i Huset var retireret op i Skoven. Jeg siger da, hvorfore haver I ikke søgt at give Underretning. De svarede: «I fik Underretning nok, da de 2de Brigantiner maatte retirere. Jeg vilde nu ellers have gaaet hen, at gjøre bekjendt, hvad siden er passeret, men nu er I her, saa slipper jeg. Jeg spørger: «var da Ingen i eders Hus for at kjøbe Øl eller Brændevin? svarede: nei, ikke en Mand, og de kan faa det derover i det Hus, I ser der lige for os.» Jeg gaar da skyndigst tilbage for at oplede vores udmarcherede, som jeg vist tænkte var at finde paa Sletten ved Torpum, eller der ensteds. Mens jeg, da jeg omsider staar paa en Høide, og taler med den Underofficier, og hosværende 12 Mand om, hvad vi skulde tænke til at finde en saa stor Mængde af Mennesker, fik vi at høre en Lyd i Luften, hvorefter vi nermede os dertil, og blev da endelig var, at det var paa Bergs Præstegaard,[1]) hos daværende Hrr. Anders Vith, hvor de Natten over havde forbleven og nu holdt Bøn førend de nu marcherede til Svinesund. Jeg var da noget træt og bad derfor Præsten laane mig en Hest, tog i en Hast et Stykke Smør og Brød, satte mig derpaa til Hest, og lod Underofficieren med de 12 Mand blive efter. Inden en føie Tid naaede jeg Oberste-

---

[1]) Bergs Præstegaard N. for Svinesund $^1/_4$ Mil fra Fredrikshald.

Lieutenant Landsberg, som havde Arrieregarden, og raabte nogle Gange Holt, som da skede overalt, at Marchen stod. Jeg giver da til Hrr Oberst-Lieutenant Landsberg og Sten[1]) fuldkommen Rapport og bad da derhos meget indstændigt at ingen Marsch maatte længere ske, mens det hjalp intet, Marchen maatte gaa fort. Da holdt jeg mig til Oberst-Lieutenant Landsberg, som var en ædruelig, fornuftig og sindig Mand, bedende ham, at han vilde persvadere Oberst Sten til at lade ei Folkene længere marschere; thi de blev iaften i største Hui udkommenderet og jeg veed paa mig selv at de ere hungrige.

Endelig fik Landsberg Sten baade med det onde og gode paa den Maade overtalet, at vilde Sten ikke gjøre som han forestillede ham, saa tager han sine 300 Mand, som var sendt os til Forstærkning, og gaar tilbage. Endelig staar Sten paa jeg skulde være foran, hvortil jeg fandtes villig. Den ganske udcomenderede Detachement blev da efter min indstændige Forlangende stilleholdende, og Landsberg, Sten og jeg foer til Svinesund. Og paa det Oberst Sten skulde være i Securité bleve udvalgte nogle Mænd, som skulde marschere med os, 10 a 12 ved hver Side af Veien og jeg efter Forlangende nogle Skridt foran.

Da vi nu kom til Svinesund, saa var intet der at bestille, uden i Færgemandens Hus at drikke et Glas Brændevin, at Modet kunde opmuntres, hvor ingen Fare var.

Den medfølgende Salvegarde af Soldaterne fik og noget til Forfriskning, hvorpaa vi reiste tilbage, og vare vi alle Klokken 2 Eftermiddag i Byen igjen, hvor jeg da først fik Leilighed at tale med Oberste Lieutenant Landsberg allene, som gjerne kunde fordrage mig, og sagde til ham: Nu er vel denne blinde Allarm tilende, men nu vil hun bide bedre. Han svarede, hvorledes da? I som en Partigjænger og allevegne og Veie bekjendt, hvad er Eders Mening? Jeg svarede: al denne Allarm med Broens Opkastelse og videre Motiver ved

---

[1]) ɔ: Chefen for det vesterlenske Regiment Sten Christensen Blix.

Svinesund, var aldeles ikke andet, end en Finte af Fienden, hvormed han har havt isinde at lokke al vor Force did hen, til at møde ham med desseins at hindre ham fra der at fatte Poste etc.: mens det forsikrer jeg paa min Ære, at nu marcherer han lige til Id, hvorom vi og samme Aften Klokken 10 fik Underretning, som siden skal omformeldes, men i Discoursen med Oberste Lieutenant Landsberg, fortalte jeg, hvad mig korteligen forhen ved Schogsberg arriverede, da jeg med 5 Mand var ude for at recognoscere og der sammesteds opholdt General Lieutenant Dalvig med 200 Mand til Hest fra Morgenen til Klokken 2 a 3 Eftermiddagen. Passagien er saaledes. Vi havde opveltet ved Elven en Chartaqve, som om Fienden havde kommet fra Sverige, kunde den bleven til stor Nytte for os, men siden han pludselig kom fra Christiania paa en anden Side end vi ham ventede, faldt den udi hans Hænder, som rev den istykker og af disse Materialier forfærdigede en Flaade at sætte over Elven med, som med 2de Tauger blev trækket frem og tilbage over Elven. Samme Flaade betjente jeg og mine 5 Mand os af med, til at komme over, hvilket da Fienden blev var, resolverede et af bemeldte General Lieutenant Dalvig anførte Mandskab paa et Stykke, som af bemeldte Chartaqve var bleven tilovers, at hjælpe sig over Elven, for at hente Flaaden over til den Side, hvor Fienden kom, hvilket og lykkedes. Imidlertid havde jeg med mine 5 Mand maat begive mig op et Stykke derfra, og lagde os bag et paa Jorden liggende stort Træ, hvor vi fyrede og skjød paa Fienden det bedste vi kunde, som da var i Arbeide med at sætte over. Fiendens Skud kunde ikke skade os, saa længe vi havde ham lige for os, dette holdt vi ud indtil Klokken omtrent 12, da vi imidlertid ved saadanne Skjermyssel havde opholdt Fiendens Oversættelse, og ihjelskudt fra dem en Lieutenant og 8te Mand. Endelig kom de os saa nær, at vi befrygtede paa Siden i en Rad alle at blive ihjelskudte. saa os derfore tvungne til at retirere til Skoven, hvor vi bleve var,

at Fienden tog deres ihjelskudte og døde Lieutenant med sig, kastede ham over en Hest og pakke sig bort det snareste de kunde. Vores anlagde Desiens, da jeg blev udcommenderet, var at ifald jeg skulde trænge til Mandskab, skulde jeg samle Bønder, men, som Fienden kom mig for hastigt over Hovedet, at saadant ei kunde ske, sendte jeg den foregaaende Nat en Expres fra mig, om at faa Succurs, som jeg vel betids kunde have bekommet, hvis ikke en vis Mand, havde været Aarsag til, at dermed traineredes, indtil Klokken 3, da jeg allerede var, som før er meldt, høist nødtvungen til at retirere, men jeg erkjender i al Sandhed, at hvis de 2de Compagnier, som kom for silde, havde betids været ved Haanden, det da havde været en ganske let Sag at tage den gode Hrr General-Lieutenant Dalvig med hans ganske Mandskab til Fange; thi dertil havde jeg udseet aldeles god Adkomst og Leilighed[1]). Men at komme igjen til mit forrige, da blev min ved Discoursen med Oberst-Lieutenant Landsberg om Fiendens Indfald ved Id gjordte Spaadom, rigtignok opfyldt; thi samme Aften som vi taledes ved Klokken 10, kom Kundskab om, at Svensken var ventendes om Natten eller i det ringeste om Morgenen, at staa med 3500 Mand til Hest og tilfods, paa Ide Sletten[2]). Efterat jeg nu udi mit Logement var gaaen tilsengs, kom hastig Ordre til mig fra Oberst Sten, at jeg skyndigst skulde komme til ham. Forføiede mig da af Sengen det snareste jeg kunde, og saa snart jeg var kommen, raabte han paa sin Tjener, og befalede at skjenke os en Pokal, hvilket skede, drak mig saa til med en særdeles Mildhed. Da jeg saa ikke med mindre Ydmyghed havde drukket hans og hans paa Sengen liggende Frues Skaal, siger han til mig: Mener I

[1]) Denne Begivenhed indtraf, da Delvig fra Christiania sendtes til Sverrig forat hente flere Folk.

[2]) Delvig kom med disse Tropper fra Sverrig forat forene sig med Carl XII, som var paa Tilbagetoget fra Christiania. Topogr. Jour. 9, 43.

Fanden rider ikke nu Svensken? han kommer i denne Nat paa Id at staa. Jeg svarer: det er venteligt. Han siger fremdeles, Oberst-Lieutenant Landsberg begjerer Eders Person allene, som en bekjendt Mand at følge med sig som hans Adjutant, hvad siger I dertil? Jeg svarede: «Ja gjerne». Da jeg kom til Oberste-Lieutenant Landsberg, spurgte han mig om det samme, hvilket jeg bejaede, derpaa blev drukket et Glas Vin, og imidlertid talt om dette Fiendens Indfald, og hvad derimod skulde foretages. Da jeg sagde: det kunde være en let Sag at hindre ham deri, og gjorde saa adskillige Propositioner, nemlig 1) at nedsænke udi Elven store Harver med Jernpigger udi, saaledes at Jernpiggerne vender op. Udenfor Harverne at nedsænke store takkede og storgrenede Træer, hvilke tilligemed de jernpiggede Harver skjult under Vandet paa det Sted i Elven, hvor Vadet var at sætte over, kunde føre Hest og Rytter i Confusion, og hindre Fiendens Oversættelse, allerhelst naar der paa vor Side imod ham kunde oprettes et Brøstværk af Baghuner (NB. Baghun er den yderste Side eller det yderste Stykke af en Stok, som saves af, og naar de 4 Sider saaledes ere afsavede, saa bliver Stokken firkantet, der siden strax saves til Bord eller Bredder, saaledes indrettet, som herefter i Fortællingen skal formeldes). Herpaa skriver da Oberste-Lieutenant Landsberg en Seddel til daværende Capitain Husmand[1]) og Schlagenbusch[2]) med Befaling, at hvad Ordre jeg fra ham, nemlig Landsberg, sagde og medbragte, skulde straxen efterleves. Derpaa gik da strax vergelterungen paa nordsiden af Fredcrichshald, og Folket blev strax godvilligen samlet til Oberste Lieutenant Landsberg, men vilde ikke marschere op til Tistedalen om Natten, sigende: «de haver Lønninger tilgode og kan paa et fremmed Sted ikke faa Credit». Da det nu ikke var muligt at faa dem i March,

---

[1]) Hausmann, Frederik Ferdinand f. 1693, † som Gen.-Lieutn. 1757.
[2]) Schlanbusch, Frans Henrik af Lüneborgs Æt, Capt. 1710, Oberst-Lieutn. 1718.

bad jeg Oberste-Lieutenant Landsberg, Capitain Husmand, og Schlagenbusch, at det uden Fortrydelse maatte være mig tilladt at tale med Folket, da jeg mener de vel skulde marschere; kortelig at meldes, det blev tilladt, og vi kom om Natten op til Tistedalen. Saasnart vi der var ankommen, blev for hver Mand udbaaren for 2 ß Brød og Øl og Folket dernest til gode Qvarterer anviste. Vagterne bleve udsatte, hvor man syntes nødig at være. Da alt dette var vel bestilt, kommer en ved Navn Gunder Slagter[1]) til mig, sigende: «her Lieutenant Kraft! ved I vel at Svensken er alt i Anmarch fra Christiania og er alt oppe i Rachestad Sogn? Jeg svarede: «Ja vi ved det Alle». Han spurgte om han maatte fare ud at høre sig om, hvor han agter sig hen. Derom consulerer jeg Hrr Oberste Lieutenant Landsberg, som spurgte mig om jeg kjendte ham, jeg svarede: «ja. Jeg ved han er Slagter her i Byen men videre ikke». Derpaa sætter Gunder sig med et godt Brændevinsmod tilhest, og forfaldt saa lige i Fiendens Hænder; blev omsider fangen af vore og sat i Vagten udi Frederichsstad, 'hvor han og døde. Om Morgenen kom Svensken samlet paa Iddesletten[2]) og nærmede sig til Tistedalen paa den anden Side Elven, lige over for os. Om Natten forud blev jeg af Landsberg nedsendt til Commendanten, og begjerede 2de Metalslanger, som jeg og strax om Morgenen fik med mig op til Tistedalen, og blev plantet paa en Høide lige mod Fienden, som satte sig en Fronte lige for os.

Ved Canonerne fulgte en Archelimester ved Navn Peder

---

[1]) Gunder Slagter, udentvivl svensk Spion.

[2]) Den 6 Mai trængte nemlig Gen. Delvig med 3000 Mand fra Sverige ind i Enningdalen forat forene sig med Carl paa Torpum. De Norske under P. Colbjørnsen og Landsberg hindrede ham i at komme over Tistedalselven, men nødte ham til at gjøre en besværlig Omvei. Den samtidige Jonas Rist har i Fridrichshalds Ærekrands 63—68 omstændelig beskrevet denne Affaire, uden at omtale Krafts Deltagelse.

Vith[1]), som nu er Lieutenant ved Corps d'attileri, og Major Wilsters Compagni i Trondhjem. Da det kom dertil og det syntes fornødent med bemeldte Canoner at fyre, siger bemeldte Archelimester: med disse Canoner skal jeg vistnok lange Fienden. Jeg sagde: «er det ikke vel langt?» Han svarede: «Lad mig kun sørge». «Nu da saa far fort», sagde jeg, han svarede «Oberst-Lieutenanten vil være hos», jeg gaar da ind i Stuen, hvor Landsberg sad og skrev, givende tilkjende, at nu var Tid at fyre, han kom da og strax til Canonerne, og blev derpaa fyret, da jeg i Sandhed kan bekræfte første Skud at være saa vel passet, at ikke med en Riflebøsse bedre kunde træffes. Hest og Mand faldt ned paa høiere Fløi, og med det andet Skud fik Fienden et stort Hul eller Luge, midt i Fronten, som i Øieblikket retirerede sig tilbage, at ikke en Mand var at se, thi naar han kuns gjorde 10 a 12 Skridt retraite, saa stod han i en Dal at vi ikke kunde se ham. Om Morgenen forføiede han sig til Elven, hvor der var et Vadested at ride over. Men Dagen tilforn, da vi alle vare bekymrede for at forbyde ham Overgangen, da sagde jeg, maa mig tillades at bruge en Mojen, saa skal han visselig ikke kunne komme over. Da var Oberst Lieutenant Landsberg curieux for at vide mit Anslag, tog mig derfor ind med sig i Enrum. Og da jeg havde tydelig vist og betydet ham, hvorledes mit Anslag med jernpiggede Harver, og spidsgrenede Træers Nedsænkkelse i Elven tilligemed Brøstværkets Opret- rettelse kunde blive indrettet og fuldbyrdet paa hastigste og bedste Maader, bad han mig ikke lade mig mærke dermed at have opfundet dette Anslag, (NB. thi han vilde ikke, at Inventionen skulde mig, men sig selv tilskrives), derpaa blev mig og de andre Officierer tildelt hver sin Pelotons, og enhver anbefalet at gjøre ligesom jeg. Da gik vi alle hen og optog et helt Gjærde med Hænker, Stænger og Baghun, ligesom det

[1]) Peder Huid, som 1716 var «Fyrverker» ved Fredrikstens Artilleri-Compagni, hvis Captain var Carl von Reitzenstein.

stod, bar det ned til Elven, og der indrettede et Brøstverk deraf, 3 Qvarter tykt, Baghunerne saaledes efter den flade Side sammenpakkede, saa at ingen Kugler kunde trække igjennem, mens Fiendens udskudte Musketkugler blev fundne og ved Brystverket nedfaldne. De tvende omskrevne Canoner bleve og plantede i Hjørnet af samme Brøstverk, at man igjennem Huller dermed kunde fyre, men kom ikke til at blive brugte. I Elven blev og nedsænkede omskrevne Harver og Træer efter forud skreven Vis, saa at Elven umulig paa dette Sted kunde med Hester overrides. Efter saadan Forebyggelse og Hindring kunde Fienden intet fordelagtigt foretage sig, men lod alene 4 Mand træde frem paa en liden Høi, som tillige fyrede paa os, og strax igjen med en hastig omkehren og Retirade forstak sig. Fra vor Side blev og peleton[1]) vis paa dem fyret, hvilket saaledes holdtes nogen Tid uden at paa nogen Side Skade skede. Men da han endelig merkede, at han ingen Overgang der kunde faa, eller nogen Skade der kunde tilføie os, brød han op derfra, og begav han sig hen til en Bondegaard, kaldet Bjørnestad[2]), der rev han Husene ned og vilde deraf gjøre sig Flaader, at sætte sig over Vandet frem med, som paa det Sted var ikke bredt, hvilket da vi formerkede, bragte vi de 2de Cannoner didhen, og drev ham derfra. Derved blev han nu nødtvungen til at tage en længere og vanskeligere Vei, end han selv sig havde foresat og formodet; nu vidste vi at han maatte (gjennem) en Defilé[3]), hvor han ikke kunde ride mere, end en Mand høi; da lod Oberst Lieutenant Landsberg mig tage Fartøier og Folk, og lægge os i Veien for ham, men stormende Veir forbød at intet Fartøi kunde komme af Landet. Samme Nat brændte vi alle vore Huse op paa adskillige Steder, ligesom vi havde været 1000de Mand i Leir, og Morgenen derpaa

[1]) Pelotons, en Afdeling af 20—40 Soldater.
[2]) Bjørnestad, en Gaard i Nærheden paa Østsiden af Tistedalselven.
[3]) Fjeldskar.

marscherede til Byen[1]). Fienden conjungerede sig paa Sletten ved Bergs Prestegaard og siden ved Torpum[2]). Mens hvad er det jeg saa Stykkevis kan her og der memorere om en og anden forefalden Action, imod det meget, som er arriveret, som ikke den en tusindedel for Vidtløftigheds Skyld kan bekjendtgjøres, endel fordi jeg ikke har havt synderlig Lyst til at skrive, endel og fordi mine Øine og Hilsen det lidet tillader, samt for at menagere Papiret. Mens i alle Viderværdigheder, og af saa mange og store Fatiqver, som er udstanden, merker jeg nok intet andet at være mig bleven tilovers, end idelige Bekymringer for vores harmelige Brød og mange Børns forsvarlige Opdragelse, at jeg, som nu gaar paa Gravens Bredder, for eders samtliges Education og Information, kan med en uskrækket og ukrænket Samvittighed henvandre. Det er Enhver bekjendt, at jeg ikke haver været som endel med arvelig Midler eller Gods begavet, thi hverken jeg eller eders Moder haver arvet 2 danske Skilling, det er og vitterligt, at jeg ikke som en del, over sine allernaadigste anfortroede Underhavende, haver været for nogen Fordel og Profit, og som Landeplagere istedenfor at tjene til Landets Forsvar, saa vil jeg dog ikke ermangle denne efterfølgende Passagie at bekjendtgjøre. Efterat jeg 1717 var bleven Capitain og den Sommer over med Tordenskjold maatte med Compagniet holde ud paa Floden; der faldt i Actionerne en Hoben brave Folk, saa og for mig, men især en meget gudfrygtig og brav Sergeant ved Navn Børge, som jeg besørgede overmaade; endog han var ikkun en Bondekarl, lagde han sig dog efter at læse og skrive baade Tydsk og Dansk, saavelsom og regne; han var desuden brav og fornuftig mod Fienden. Nu var Aaret saavidt henbragt, at Fartøierne i December skulle lægges ind i Winterhavn, og Tordenskjold skulde reise til Kjøbenhavn. Men imidlertid vi i denne Sommer har været sammen, feilede

---

[1]) Fredrikshald.

[2]) Torpum ligger lidt vesten for Bergs Kirke.

ikke Vin, og et ugudeligt Fylderi. Jeg er ikke god for at beskrive, hvor inderlig jeg hemmelig hos mig selv sukkede idelig, og bad Gud om jeg i saadant Fylderi maatte ikke bortkaldes; og skrev jeg da den commenderede General Vedel[1]) til, og forestillede ham, hvor meget mere jeg med mit Compagni var nyttig, og til bedre Tjeneste tillands, i saa Maader, som jeg og mine underhavende Folk har været vant og brugt til tilforn, og da udrettet meget mere til Landets Beste; strax efter kom høibemeldte Generalens Ordre, at jeg skulde med det hele Compagni gaa iland, og tage vores March efter medsendte Marchroute fra General Krigscommissair Bertoug[2]), hvilken lydde at gaa til Høland, conform med Generalens Ordre, og der anmelde mig hos den commanderende General Major eller Oberst over Cantonen, efter min egen givne Project, med det ganske Compagni[3]) at forferdige os Skier og blive Skiløbere og Partigjængere igjen. Da jeg kom, var Oberst Garmand[4]) der, saa og en Stund Oberst Reichvein[5]). Endelig kom General Major Gabron[6]) der, hvis Berømmelse jeg ikke noksom med Pennen kan udføre. Han vidste at betjene sig af hvad vi kunde tale sammen til Defension imod Fiendens Invasion, eller ventelig Attaqve, ja han elskede mig som sin egen Søn, og jeg blev som hans Geheimeraad, som alt mere og mere befordrede hans Kjærlighed, eftersom han med mig

---

[1]) Erhardt Wedel til Evenburg † 1740, Søn af Gustaf W., første Greve af Jarlsberg.

[2]) G. Bertouch, blev 1719 Klenows Eftermand som Comandant paa Akershus og fik Afsked som Gen.-Lieutn. 1740.

[3]) det thelemarkiske.

[4]) Johan Henrik Garmann, som 1716 blev Chef for det akerhusiske Infanteriregiment og døde 1748 83 Aar gl.

[5]) Reichwein, N. C., Oberst ved de Nordenfieldske Dragoner, Søn af den bekjendte Georg Reichwein.

[6]) Gabron ɔ: Abraham Adam v. Gaffron. Han blev siden Comandant i Nyborg og fik 14/2 1734 Charakter af Gen.-Lieutn.

ingentid fandt sig bedragen. Da nu Capitain Alberg[1]), Chef over det søndenfjeldske Skiløber Corps først in Majo 1718 i Aamots Præstegaard, i Østerdalen 21 Mile fra Christiania, ved Døden afgik, (jeg vil ikke nævne, at saavel om hans, som Capitain Meneis dødelige Afgang, meget mistænkeligt blev sagt) kom den 3die Dag efter sl. Albergs Død, General Wedels Ordre i Kongens Navn til mig i Høland, 6 Mile fra Christiania liggende, at jeg ufortøvet som interim Chef, skulde antage det søndenfieldske Skiløber Corps. Jeg undser mig for at melde, hvad velyndende Affection jeg ved denne Skilsmisse befandt hos Hrr General Major Gabron; sandelig hvor meget han vilde, kunde han ikke forberge sine Taarer og endelig udbrød, sigende: «Sæt eder ned strax, og lad Expressen bringe eders Svar til Generalen, jeg vil og selv om eders Person skrive, og besvare Generalens Ordre: sigende derhos ved sig selv, jeg mister Eder nødig, men Eders Lykke befordres visselig derved. Jeg forfærdigede da min Rapport til høibemeldte General Wedel med al Underdanighed, og allerydmygeste Forestilling af saadant Indhold. Jeg er villig og med underdanigste Hørighed redebon til at efterleve mig givne Ordres, og vil næst Jesu Hjælp forsvarligen forrette den anbetroede Tjeneste, ja om den end varede den hele Krig til Enden, om Gud ellers naadigst vil forunde Liv og Hilsen; dog inderligst og underdanigst bedende, siden, at beholde det mig nu engang allernaadigst forundte Tellemarkiske Compagni, som befrygtende, at en stor Reduction, naar Freden kommer, at maatte ske, da jeg med megen Møie maa solicitere om, hvad jeg med megen Møie nu allerede mig haver forhvervet. Herpaa blev mig svaret, at ingen Forandring bliver, men jeg maatte efterleve Ordre, antage Skiløberne, og ved en Commission levere Compagniet til begge Lieutenanterne, og oppebie Kongel: Resolution, som kom 1719, in Januario. Jeg

---

[1]) Alberg, Mathias 25/12 16 Capt. ved Skiløberne. Krafts Brev til Gen. Lützow dateret Gaarder 29 Juni 1718 i Moes Actstykker 84.

blev da strax commanderet til Kongsvinger, der laa daværende General Lieutenant Sponech[1]) og commenderede. Kort derefter maatte han til Frederichshald, og Genneral Gabron kom fra Høland i hans Sted igjen. Her kom da 2 gode Venner tilsammen igjen. Da jeg ved disse Tider foer omkring paa Grændserne og recognoserede, fandt jeg ved Magnor[2]) Bro, at 600de Mand fiendtligt Cavalleri laa i sine opslagne Telter. Jeg udsaa alt Leiligheden, og fandt det ganske muligt, at de alle kunde occupires, og gjøres til Fanger, og ikke anderledes end ved Infanteri Nattetider at overrumple dem. Maaden vil jeg for Vidtløftigheds Skyld her ikke tale om. Men da jeg hemmelig sagde her General Major Gabron dette, syntes han vel nok derom.

Dette er en Ting, siger han, som maatte strax resolveres, man kan dog ikke iværkstille det, uden den commenderende Generals Ordre med videre. Bad mig altsaa, at jeg skulde ikke tale derom for Nogen, mens ufeilbarligen har nogen af de skjelmagtige Bønder givet Fienden Notise om, at een af vore havde der været og udseet Stedet, og kunde han (Fienden) da ikke andet vente sig, end sin Ulykke, om han der var bleven attrapperet. ' Tredie Dagen derefter var ei heller en Mand der at se mere, mens marcherede af ned mod Strømstad, hvor Kong Carl var i Arbeide med at samle sin Arme, som søndenfjelds i Norge skulde indbryde. Kort derefter fik Jeg Ordre med det ene Compagni Fyhrrørere at marchere til Frederichshald, da jeg did kom, blev jeg af General Sponeck commanderet ud til Grændserne mod Enningdalen, hvilken March, da jeg skulde fortsætte, begjerede jeg en Ordre, at vise for mig, ifald jeg af Fienden skulde blive fangen, at vi da ikke for et Parti bleu eller en egen Sammenrottelse skulde blive ansete, siden Folket ingen Mundur havde. Mig blev og

---

[1]) Georg Wilhelm Hedewiger von Sponneck, Greve og Chef for Generalstaben fra $^{13}/_{12}$ 1716 til $^{21}/_{10}$ 1720.

[2]) Magnor paa Grændsen mellem Kongsvinger og Eda.

strax en Ordre meddelt, hvilken da jeg læste, sagde i al Ydmyghed, at jeg ikke herefter kan forrette den Tjeneste, jeg bør. Da siger Generalen, hvorledes vil I have den da? Jeg svarede: min Ordre maa lyde at jeg er udcommanderet for at gjøre Fienden al forsvarlig Afbræk og Skade efter min egen Conduitte, og paa eget Ansvar. Saadan Ordre blev mig og given, eftersom Generalen fandt og saaledes for godt og ret at gjøre. Da jeg nu kom til Enningdalen, arriverede, hvad jeg nu vil melde. Jeg havde udsat en Vagt med en Underofficier, og 21 Mand ½ Mil fra mig ved Idefjorden ved Ørbeck[1]) lige over Krogstranden paa de Svenskes Side. Som jeg en Dag hørte, at der nedre chargerede[2]), sendte jeg strax En til Hest ned, for at fornæmme, hvad det var. Og som Ingen vidste nogen Tid, hvor jeg om Natten med min Commando opholdt mig. Jeg holdt ei hellere nogen fast Leir, men undertiden her, nu der i Marken, og underrettede saa den, som blev udsendt, hvor han ved Tilbagekomsten skulde gjøre af Hesten og hvor han om Natten skulde finde .mig. Han kommer da tilbage og satte Hesten paa Præstebakken[3]), en Gaard, som laa midt i Pasagen, hvor jeg og Enhver, som var ude paa Commando, var og mest opholdt os om Dagen, naar intet var at forrette mod Fienden. Efter vore idelige udsendte Patroller, da nu denne udsendte af Skiløberne silde om Natten kom tilbage var jeg borte. Hesten leverede han til Skydtsknegten, saasom 4re Hold-Heste stod der stedse, og blev afløst hver Dag. Han tog da sit Gevær og videre tillige med en Boutellie Brændevin for en Marketenterske, at udsælge til sine Kammerater. Som han nu i Mørket skulde forføie sig til mig, og han gik ud af Huset, og var kommen udenfor Gaarden, blev han var, at al Marken var beklædt med Ryttere eller Cavalleri, hvorpaa han sprang gesvindt ind i

¹) Ørbech ɔ: Aarebakke.
²) chargiren, lade og fyre, angribe.
³) tæt ved Enningdals Kirke.

Stuen og varede dem ad at slukke Lyset og retirere, der sad da fra Frederichshald endel Slagtere og deslige Folk, med vore skjelmsagtige Kundskabsmænd og drikker, paa det de kunde tilpractisere sig tilkjøbs Smør og deslige, for at udhøkre og sælge, disse retirerede strax alle men kunde ikke paa 2de Kanter slippe nogensteds fra Gaarden, eftersom Pasagens Leilighed nemlig i sønder og vester, hvor Veion var, var besat, saavelsom den Vei der gik hen til mig. Der i Skoven laa min Karl, nemlig Niels Øxset, som gjorde sit beste at komme til mig, men maatte retirere nordefter op omkring et Vand[1]), 1 Mil, hvor han fandt et Fartøi af Stokker, som han kunde hjælpe sig over med, over et smalt Vand, men kom ikke med sin Rapport til mig før Klokken 1 a 2 Eftermiddag den anden Dag. Jeg havde udsøgt mig et beqvemt Sted at holde mig om Natten paa, og udsat mine Vagter paa alle behøvende Steder, hvoriblant var et høit Bjerg, hvorfra man om Dagen kunde se til Præstebakken, og vidt omkring, hvor Fienden kunde ventes at komme. Der satte jeg en dobbelt Post med Formaning at holde sine Øine vel aabne, og være agtsomme efterdi det var mørkt. Om Natten imellem 12 og 1 Slæt kommer den ene Skildvagt ned og siger, Hrr. Capitain! nu staar Fienden alt paa Præstebakken, jeg kunde se blaa Fakler eller Lys brænde, jeg kunde og høre Hestene frøse af Næsen, sparkede med Fødderne, ja rystede sig, at jeg magelig kunde høre Pistolhylsterne og deslige Lyd af Mængde af Folk. Hvorpaa jeg flux rykkede ud af min Hule i Bjerget og commanderer strax en Sergiant nemlig Christopher Uhrne med 24 Mand at marschere og lægge sig paa en Høide, bag ved samme Høide var en stor Plan, hvor jeg formente Fienden stod med en større Force, hvorhen de paa Præstebakken kunde retirere sig, om de skulde blive attaqveret, indrettede mig saaledes, at Fiendens formente Retrait eller Bevægelser skulde ske imellem mig og Sergeanten; herpaa sendte jeg

[1]) Ohr Søen strax Nord for Prestebakke.

endnu strax 2de tilforladelige Fyrrørere ud forat recognosere, og strax efter dem 2de andre, saaledes 4 efter hinanden, som blev tilsammen 8te. Da nu de 2de første udsendte kom et lidet Stykke henimod et Gjærdeled, var ved samme Led allerede et dobbelt Skildtvagt at finde til Hest holdende. Hvilket da mine 2de fornam, siger den ene til den anden, nu er vi dem saa nær, at i hvor mørk Taagen er, saa skal vi dog fælde hver sin, den anden svarede, det er for lidet og ikke Umagen verd, men lader os først gaa tilbage til Capitainen og sige dette, han finder vel Raad at vi faa mere og større Bytte, de gaar da i Stilhed tilbage og aviserer først de andre 6 Mand møder strax derpaa mig og fortæller det derpaa altsammen, og følges vi alle da ad. Da vi nu kunde vente at Sergeanten nu var kommen paa sin anbefalede Post, sagde jeg, nu skal vi følges ad 4re og 4re, og nu maa I skyde dem ihjel, da de nu kom igjen henimod de 2de ved Gjerdets eller Grindledet holdende Ryttere spænder en af mine Hanen paa sit Gevær i Moment kjerede[1]) den ene sin Hest og red op til Gaarden, den anden blev paa Post holdende. Vi holdt og ganske stille og ventede den, som red hans Tilbagekomst, som og skede, i skyndigste Maader, sigende da til sin Kammerat med en sagte Lyd, dog saa høit, at mine nærmest 8 Mand kunde høre disse Ord: Du skal ikke være bange, det skal ikke gaa dig værre end det skal gaa mig, naar vi kommer til Vagten, skal jeg raabe saa sagte hver da! hver da! hver da! I det samme skyder mine, og mente sikkert at have fældet dem paa Stedet, men de i samme Øieblik vender sine Heste og rider tilbage til Præstebakken, hvor vi ventede at finde Fienden. Sergianten paa sin Post holdt sig færdig, hørte Skudene og Rytterne ride meget hastig, ja saa Ilden funklede under Hestefødderne, men enten det var 2 eller mange, som red, kunde han ikke gjøre nogen Forskjel paa; jeg med alle mine, skyndede os til Gaarden og ventede os et varmt Bad.

---

[1]) vendte.

Vi leder da i alle Busker og overalt og omsider begiver os til at visitere Husene, holdt saa ud med al Agtsomhed den hele Nat, gaar og hen til Sergeanten, paa hvis Post intet var kommen, uden, at han hørte et stærkt Ridt, og saa Ilden under Hestefødderne, men hvormange vidste som meldt ei, men Lyden for ham og hans Commando, syntes at høres saavel i Luften som paa Jorden at være af mange tilhest. I Huset fandt vi Qvinden selv, som for Alderdomsskyld ikke var god for med de andre at retirere til Marken, hun siger og, at hun saa Marken fuld af Heste og Folk, der blev banket paa Døren, men da hun lukkede op var der ingen. De Folk, som retirerede hørte og ligesom vi, at da mine havde fyret, at der da blev raabt, taga denna Hesten tage denna Hesten der. Da siger jeg, Manden finder vi vel imorgen, naar Dagen kommer det var at ønske han levede saa meget, at jeg kunde tale med ham. Mens her fandtes ikke hverken Hest eller Mand, og var det altsammen lutter Spøgeri. Vi gjorde os heraf den Presumtion, at Fiendens Indfald her ved dette Sted maatte blive den paafølgende Dag lod jeg strax denne Hendelse skriftlig rapportere til General Rømling[1]) som logere paa Asak ½ Mil ovenfor Frederichshald ved et Vand 1 Mil langt kaldet Fem. Da mit Bud kom til Generalen, blev han indkaldet og spurgt, om han vidste noget om det, som var skrevet og rapporteret? Han svarede: Jeg var med, og den første, som herom gav Capitainen Rapport. Derpaa fik jeg Ordre, at jeg Dagen efter skulde komme til Generalen. Da tog jeg med den Mand, som af den Mængde Cavalleri var forhindret, at komme til mig og give Rapport, som før er meldt. Jeg kom til Generalen og blev befalet at sætte mig, et lidet Bord blev dækket, og Mad frembaaren, hvoraf jeg maatte spise, hvorhos sadte sig baade Generalen og hans Frue;

---

[1]) Patrocles Rømmeling, født i Friisland, deltog i den spanske Arvefølgekrig, blev 1717 Generalmajor, 1731 Gen.-Lieutn. og døde 31/10 1736 som Høistcomanderende i Norge.

befalende mig at spise, sigende, de vidste vel, at der jeg kom fra vor Smal-Hans Kjøgemester. Generalen drikker mig og til med et Glas Vin. Da jeg nu næsten til Fornøielse havde afspiset, begynder Generalen at spørge mig om min indgivne Rapport, som blev mundtlig ei anderledes, end forhen skriftlig. Med Generalens Tilladelse kaldte jeg den Karl, nemlig Niels Øxset, ind, for at sige, hvad han havde seet, hvilket han og udsagde med den Forsikring, som han med Mange kunde bevise, der med ham retirerede fra bemeldte Gaerd. Generalen begynder da at raisonnere med mig om dette, hvad det skulde være. Jeg svarede, det var i Sandhed intet andet end Spøgeri.

Generalen svarede, nei aldeles ikke, men jeg siger, at Kongen af Sverige haver været der i egen Person[1]). Dertil svarede jeg: nei ingenlunde! om han kunde omskabe sig saa liden som en Kat, tvivler jeg paa, han skulde kunne undgaaet, efter de Anstalter, som var gjordt. Genneralen paastod, at hvad han sagde var Ret, jeg paastod at det var Spøgeri, hvorom handledes, indtil vi kom udi en hel Mundstrid, og han blev omsider vred, sigende: Trætter mig ikke længere imod, jeg kan umuligt taale det, og I skal vide, at jeg er en Calvinist. Jeg beder, sagde jeg, om Pardon. Men deres Excellense skal sikkerlig faa at vide og høre, det bliver ikke hænge til, at den Svenske Arme nok kommer den Vei, eftersom Kongen selv i egen Person skulde saaledes her recognosere forud. Vi bleve da igjen gode Venner, og jeg reiste tilbage til mine Folk. Efterat alt dette var passeret, blev jeg udpaa Høsten afløst af nuværende Oberst von Krogen[2]) ved det vesterlenske Regiment, som med sin hele Commando sikkerlig kan contestere, at Fienden kom den Vei, og strax efter min Afløsning der indfaldt, for hvilken de og samtlige maatte retirere.

---

[1]) Generalen havde nok Ret.

[2]) udentvivl Georg Friderich von Kroghen, der $^{31}/_{1}$ 18 blev Captain ved Rømelings Dragoner.

Jeg tog min Marsch op til Østerdalen, Qvikne, Tolgen og Røraas, og havde min Commando alt indtil Sælbo i Throndhjems Len, hvor jeg da holdt ud, indtil Fienden overalt var af Landet. Og kan jeg ikke undlade herhos at anføre nogle sammesteds forefaldne Tildragelser i følgende Maader. Anno 1718 den 31 Decembris, da jeg med Skiløberne laa paa 5 Mile Skoven[1]) ved den Postering, jeg der forfærdigede og begyndte derpaa 2den og 3die Juledag at bygge (hvor vi laa i Bordhytter for Nyving eller Stokkeild, thi det var en ubeskrivelig Frost), da fik jeg Kundskab om, at Fienden[2]), med en Commando kom fra Tønset 4 Mile fra Posteringen, hvor da Fienden indlogerede sig paa en Gaard, kaldet Øvelby[3]). Da jeg dette fik at høre, gjorde jeg strax Anstalt at sende Fienden en Commando imøde, og tænkte at overrumple ham om Natten paa Gaarden Øvelby. Jeg vilde da meget gjerne selv været med, men Fogden Juul, og Sorenskriver Vinsnes, som med 200de Bønder kom mig med mine 200de Skiløbere til Hjælp, raadet mig derfra, og forestillede mig, at Posteringen ingenlunde kunde sættes blot, og ifald vi blev ulykkelige, saa stod da Veien aaben for Fienderne, som uden Hinder kunde reise og marchere igjennem Landet, ruinere Østerdalen og Hedemarken, og conjungere sig med Kongen af Sveriges, søndenfjelds i Norge, indrykkede Arme.

Jeg vilde ikke lade mig overtale, men fattede de Tanker, at jeg maatte marchere med, hvor syg, jeg, med mange andre forfrosne var, hvorpaa de raabte alle som med en Mund: Saa lad da hver Mand følge med. Endelig blev da besluttet, at

---

1) Fem mile Skoven N. for Øvre Reendalens Kirke.

2) Fienden en Del af de 600 Dragoner, hvormed Generallieutenant de la Barre besatte Røros, mod hvem Generalmajor Gaffron sendtes med 4 Batailloner. N. Sam. 2,557.

3) Øvelby ɔ: Øverby ved Tyldal Kirke. Disse Svenske udgjorde en Forpost af den Afdeling af Arnfelts Corps, som under Generallieutenant de la Barre havde besat Røros.

daværende Capitain-Lieutenant Bonde[1]), og Lieutenant Meldahl[2]) strax med 200de Mand frivillige med behøvende Underofficierer, og Lensmænd marcherede. Ved deres Bortmarch gav Jeg dem i Kongens høie Navn tydeligen den alvorlige Befaling, at de af al Magt og Formue maatte stræbe at overrumple Fienden, førend Dagen brekker og medens det er Nat, hvis de ikke det kan opnaa, gjør de ingen ønskelig Coup, men maa med Møie søge at conservere dem selv. Denne min Ordres blev ikke efterlevet, hvorefter det og gik dennem, ligesom jeg dem forud betydede. Da de om Natten havde marcheret en sterk Mil, drev Fienden (?) dem at søge det eneste Hus, som fandtes mellem Posteringen og Øvelby, hvor de efter Foregivende tvungne af Kuld forblev indtil Dagens Anbrækkelse. Da de nu endelig tidlig om Morgenen den 1ste Jannuary 1719 kom til bemeldte Øvelby, var Fienden allerede munter. Ovenfor Gaarden i Høiden, hvor intet Cavalleri kunde komme, var et Gjærde af Ris, hvor en stor Faue, eller Snedynge var sammenblæst, bag hvilken Bonde og Meldahl sig forføiede, og laa saa der og skjød imod Fienden ned i Gaarden, saa at Fienden omsider retirerede sig op til Tønset med mindre Mandskab, end han der var kommen, men han tog med sig paa Slæder, alt hvad som var dødt og bleseret. Paa de overfarende Vande underveis hug han Hul paa Isen, og derigjennem nedsænkede de døde Gemene; af de døde bleserede lod han en, som var incurable opskjære for at see, om han var skudt med Riffelkugle, som ikke saaledes befandtes. Endog en Ritmester var af en Rifle dodelig bleseret, levede indtil de kom til Røraas, hvor han blev begraven, og af hrr Even paa Tønset kastet Jord paa. Da nu min udsendte Commando blev Mester allene over Øvelby, gav de sig i god Ro og Sikkerhed indtil om Aftenen, da kom Fienden igjen med en

---

[1]) Bonde Johan, Cpt.-Lieut. ved Skiløbercompagniet af vesterlensk Inf. Regim., blev Capt. 4/1 1719.

[2]) Meldahl Michael blev 9/1 1719 Premierlieut. ved Skiløberne.

stærkere Commando, navnlig en Major med 200de Mand, hvilke havde nær opsnappet min udsendte Commando, som i Confusion kom op udi sin forrige Plads bag den store Snedynge, da Fienden fik en 30 til 40 Par Skier, sønderslog og opbrændte dem, og derefter retirerede sig tilbage, og mine forføiede sig igjen til mig i Posteringen, medbringende 6 Blesserede, hvoraf dog ingen døde; jeg forblev da i Posteringen, indtil Fienden retirerede ud fra Throndhjems Lehn, og Generalen[1]), som kom søndenfjelds fra, tog mig med den hele Commando med sig til Røraas. Siden forefaldt ikke noget af den Betydning, at derom noget videre kan meldes, men hvad deroppe mod Fienden ellers kan være tildragen, kan af min allerunderdanigste Demonstration til Kongen omstændigere sees, som herved ordlydende følger.

Allerunderdanigste Demonstration

over min fatale Skjæbne udi endel af mine Forlis, tvertimod den Lykke Gud benaadede mig med; imod Fienden, at jeg derover 1719 tilvandt mig min allernaadigste Konges egen Forsikring fremdeles, at være conserveret i Kongens Naade, som følger. Udi Krigstid blev jeg meget brugt og commanderede fremfor andre. Efterat jeg 1716 den 8 Aprilis med den mig givne Commando delogerede Fienden ved Enningdalens Kirke[2]), 1½ Mil fra Frederichshald, som havde sat sig der med 100 Mand tilhest og 300 Mand tilfods, hvilke jeg som Lieutenant, efter Ansøgning, blev betroet med en Commando af Soldater og frivillige Bønder at attaquere, foruden de, som udi Actionen faldt paa Pladsen, erholdt jeg ved Guds Bistand Seier, og fik en Ritmester tilligemed over 50 Mand af Cavalleriet tilfange, og 75 capitale Heste med fuld Behør, af hvad som Hest og Mand tilhørte foruden endel Provision, saa og nogle Tønder Øl og Brændevin, som jeg med

[1]) Grev Sponneck.

[2]) paa Kirkeboen, hvor Ritmester Lehman blev fangen og den modige Klokker paa Id Ole Svensen blev skudt. See Rist. 58.

egen Haand slog istykker og lod udløbe, at ingen ved Drukkenskab skulde komme i Fordervelse, efterat disse Hester med Kapper, Sadler og andet blev auctioneret, fik jeg ikke det ringeste af dette Bytte til Recompence for mine udgivne Kundskabs Penge, hvilke mig aldrig nogensinde blev godtgjordt eller af mig begjerede[1]).

Ved Fiendens Tilbagekomst fra Christiania, var jeg atter paa Vigssiden, og erobrede 107 Heste og 26 Fanger, alt Artilleriet vedkommende[2]).

Disse Heste blev og ved vores Arme auctioneret, hvoraf jeg ei heller fik det allerringeste, langt mindre havde Tid at spørge derefter.

Syntes og i de Tider, at Seier var Gevinst nok. Da Fienden strax derefter indtog Frederichshalds By, practiserede jeg Byen i Brand paa 2de Steder, hvilket Fienden efterstræbede at se forhindret, men efter Borgerskabets Forlangende blev den dog afbrændt, for de hvelvede Kjelderes Skyld, hvorudi deres Eiendom for Plynderi da bedst kunde conserveres, foruden hvad jeg udi Branden og Actionen udstod, miste jeg alt, hvad jeg der eiede. Mit Ønske er saalænge jeg lever, at det var eller maatte blive eders Kongelige Majst. saa vel bekjendt, som det er Gud i Himmelen, hvorledes jeg efter allerunderdanigste Pligt haver forholdt og opført mig. Jeg er da forsikkret, at om det ikke kom mig, da visselig mine i sin Tid til bedste. Efter denne Action, blev jeg befalet at tage et Vacantscompagnie ad interim under Commando; blev og dertil forslagen, men maatte levere det til en anden fra mig. Derefter blev mig given et Detachement paa 150 Mand med behørige Ober- og Underofficierer og Tambourer, alle frivillige Soldater og Skiløbere. Da jeg

---

[1]) Delingen af Byttet gav Anledning til en langvarig Strid mellem Comandant Brun og P. Colbjørnsen; see Moe, Actstykker til Norges Krigshistorie 1716—18, S. 63.

[2]) Om denne Opsnappelse, hvor Hans Colbjornsen var med, see Krag Frederikshalds Beskrivelse 51. Norske Sml. 1, 421.

1717 i Jannuary Maaned, allernaadigst blev virkelig Capitain maatte jeg ikke forlade den mig forhen under Commando givne Detachement, saa længe Vinteren varede. Efter at jeg nu i Mai kom til det mig allernaadigst anfortroede Compagni haver jeg siden i Bergenhus Len maatte føle og fornæmme Oeconomien i min Fraværelse ved Compagniet, i det jeg saa godt som i den første Maaned Januario i Aaret 1717 er ved det vesterlenske Regimentes Afregningscommision først tildømt at betale over 161 Rixdlr. dernest mistede min ganske tilgodehavende Afregning ved Regimentet, samt Søpenge for al den Tid, jeg var paa Flaaden med Tordenskjold 1717, som udi Beregningscommissionen ikke er bleven nævnt eller indført, hverken til Skade eller Fordel. Da jeg nu i Decembri 1717 blev commanderet iland af Flaaden, og at jeg med det ganske Compagni skulde forskaffe os Skier, og blev saa 1718 den Vinter over indtil i Mai Maaned, hvor jeg atter maatte forlade de imod Fienden berømmelige Tellemarkiske Soldater og efter General Vedels Ordre i hans Majestets Navn at antage et søndenfjeldske Skiløbercorps, som af eders kongelige Majestet mig i Januari Maaned 1719 blev confereret som Chef. Hvorefter jeg den 23 og 24 December 1718 med endel Skiløbere borttog paa Qvikne Kobberværk alt Mandkjøn, Officierer og Arbeidere, som alle havde maattet forskrive sig til Fienden med alt, hvis der fandtes, nemlig en stor Del Kobber, Proviant og deslige at være Fienden følgagtig, naar hans Ordre kom fra Røraas, hvilket alt blev ved min Foranstaltning ført ned til Christiansfjeld. Efterat Fienden var nu af Landet, lod jeg mig nogen Tid derefter persvadere, at Participanterne i Throndhjem maatte faa alt sit tilbage, igjen, som ikke haver fortrydt mig, men hvad jeg fra Fienden har erobret og urettelig mistet, hvorfore ei mere kan ventes Regresse fortryder mig alle Dage. Da jeg blev reduceret, nød jeg ingen Vartpenge som andre. I Bergens Stift er mig ikke given nogen Leilighed, hvorved jeg kunde vente at blive i en fuldkommen og naadigst Erindring. Hvad jeg der i det be-

sværlige Land haver udstaaet, og er kommen mig til Forlis, som med kostbare Reiser til adskillige Commissioner, uden nogen Vederlaug, er alt for vidtløftigt at anføre, men kan dog bevises. Allernaadigste Konge, anse ikke dette unaadig, men drag en allernaadigst Eftertanke over denne min fatale Skjebne, at det saaledes befindes i Sandhed kan bevises af

Eders Kongelige Majestæts
allerunderdanigste og tro
pligtskyldige Tjener
E. Kraft.

Breche den 16de Octbr. 1842.

End for at vise, at hvad jeg saavel udi forestaaende allerunderdanigste Demonstration, som øvrige Relation haver foredraget, ikke mangler Bevis og Contestation af andre retskafne, brave og redelige Medtjenere som endel omskrevne Actioner have biværet. Saa bliver hertil Copialiter adjungeret sl. her Oberst Schlaenbusches Skrivelse til hans Excellense her General Arnoldt[1]), hvis Orginalcopi er i mit Eie, og saaledes lyder:

Høivelbaarne
Høistbefalende Hr. Generallieutenant!

Da Hr. Oberst Lieutenant Kraft underrettede mig om at ville sende vedlagte sin allerunderdanigste Memorial til Hans Kgl. Majestet og vilde anraabe om sammes Befordring med vedføiede høie og kraftige Anbefaling af Eders Excellence og ogsaa indstændig har bedet mig at recommendere hans Ansøgning til Eders Høivelbaarenhed. Saa har jeg, skjønt jeg maa ansee saadan for overflødig, dog ikke villet negte denne gamle ærlige Mand og tro Medtjener en saadan. Jeg understaaer mig altsaa at ansøge Eders Excellence i al Underdanighed, naadigst at hjelpe den nævnte Hr. Oberstlieutenant til at er-

---

[1]) Arnold, Hans Jacob, født paa Hougen i Spydberg 1660, døde i Christiania 24 Decbr. 1758 som Feltmarskalk og comm. General fra 1736—58.

holde det allerunderdanigst Søgte ved Eders høistformaaende Authorite og bekjendte Retsindighed, og skaffe en tro Krigsmand i hans Alderdom nogen Soulagement.

Supplikantens gode Opførsel og troe og gode Tjeneste i sidste Krig vil udentvivl være Eders Høivelbaarenhed bekjendt. Jeg kan, som daværende Aide de Camp General, bevidne, at han ved Partigaaen, ved Opsnappelse af fiendtlige Poster og Indbringelse af mange Fanger og ved paalidelige Efterretninger om Fienden har gjort megen considerabel Tjeneste, ligesom han og i den skarpe Action, som forefaldt 4 Juli 1716 i Fredrikshald (og hvorved jeg selv har været med), har holdt sig som en retskaffen og ærekjer Officier. Jeg haaber derfor, at Eders Excellence ikke tager mig det ilde op, at jeg paa denne brave Mands Bøn tager mig den Frihed at uleilige Eder med dette. Saa og at Eders Høivelbaarenhed paa det kraftigste hos Hans Kongelige Majestæt vil forestille til at erholde sin nu søgende besverlige Station, paa det han med sin havende store Familie i sin Alderdom ikke skal lide Mangel, hvorpaa ganske vist vil følge en snar og allernaadigst kongelig Bønhørelse. Jeg recommenderer mig ogsaa selv til Eders Høivelbaarenhed i hel underdanigst Respect forblivende

Eders Høivelbaarne Excellences
hel underdanigste Tjener
Slaenbusch.

Bergen den 10 Martij 1738.

Utdrag ur Biskopen A. Rhyzelii Dagbok.

År 1716 den 26 September, woro ordres tillhandakomne, att jag skulle förfoga till Lund i Skåne, der Konungen, igenkommen ifrån sitt Norska fälttåg, hade tagit sitt Kongl. Högqvarter.

— d. 30 September. Dnica 18 Trinitatis, hade min

afskedspredikan i Storkyrkan, der jag ifrån den 8 Juni år 1712, 293 Predikningar hade hållit. Mig hade der församlingen wist mycken kärlek och heder. Det också skedde wid detta afsked med ansenliga äreskänker. Och är icke ännu hvarken heder eller kärlek emot mig hos dem utslocknad, som minnes hvad arbete jag hade och tjenstgjorde in på 5te året i den församlingen.

— den 13 October. Sedan Hennes Kongl. Höghet Arfprinsessan*), som ville med mig sända ett af henne stickadt blått sidentygstäcke till sin Herr Broder Konungen, mig öfver åtta dagar uppehållit; äfven ock Gref Nicodemus Tessin, som sände med mig för Hs. Kongl. Majt. en Swensk Bibel och twå Psalmböcker, en i qvarto och den andra i Octava; reste jag ifrån Stockholm i Herrans namn, till Kongl. Högqvarteret i Lund uti Skåne. Någre wänner följdo mig till Liljeholmen, der wi skiljdes åt emot aftonen. Som wägarne den tiden woro ganska djupa, så gick resan långsamt, att jag, efter 2 dagars fordröjande på Gripenberg hos Fröknarna Falströmer, icke kom till Lund, förrän

— den 25 Oktober kl. 1 wid Middagstiden, då jag spisade hos Biskopen och fick mitt qvarter uti den så kallade Popelmans gård, hos Juris Professoren Jonas Hörling, der jag sedan en tid spisade.

— den 29 Oktober fick jag (emedan han sent och bittida mönstrade alla regementen, som gingo till baka uppåt riket) första gången uppwakta Hs. Kongl. Majt. i hans Sängkammare, då han med några hundrade frågor examinerade mig. pröfwade min Conduit och utsporde min härkomst, slägt, lefverne &ct. På slutet gaf han mig den medförda större Psalmboken in qvarto, hvilken jag ännu ager; behållandes för sig den mindre in Octava. Min kofta, som jag hade på mig, besåg han åter och fram, kallade henne en widrock, och sade, att hon war en wacker prestedrägt. Och som han det-

[1]) Carls Søster Ulrica Eleonora.

samma sade sedan för sina Herrar och andra; så måste icke allenast de andra Presterna, till att behaga Konungen, låta göra sig sådane Koftor eller widrockar, utan ock Biskopen Linnerius och efter honom flere Prester der i landet. Min kofta blef tagen till mönster ock en Skräddare, som derefter lärde göra koftor, blef mycket sysselsatt og hade derigenom en god förtjenst.

— den 1 November Alhelgona-dag höll jag min första predikan inför Hs. Kongl. Majt. och wardt Gudilof! derför af honom betackad såsom jag sedan aldrig annat hos honom förs- sporde, än Nåd och Wälbehag.

— den 5 Nowember, begynte jag min första Bönewecka; det är, att morgon och afton hvar dag weckan igenom, göra bön inför Konungen. Och alternerade med Mag^{ne} Nordberg[1]) och Sternell, samt med M. Salstedt, som kom ned in Novembri till att succedera M. Nordberg, hvilken blef Pastor vid S. Clara i Stockholm; med dem alternerade jag uti allt prediko- och Böne-arbete wid Kongl. Hofwet till detta årets slut, och widare allt framgent.

1717 den 13 Juni fick jag kgl. Majts. fullmakt att warda primus Hof och Drabantspredikant. Och såsom icke allenast M. Nordberg war rest till sitt Pastorat i Stockholm, utan och M. Carl Sternell till Superintendenten wid Amiralitetet i Carlscrona; så behagade Hs. Majt. förordna mig til Præses i Hoffält Consistorio och sin Bigtfader eller Confessionarium, hvarigenom mina vilkor ansenligen förbättrades, att jag utom min ordentliga lön 600 Dlr. silfvermynt, fick dagligen en rätt, middag og afton utur Konungens kök och utforning för en häst på Konungens stall, utom lika taffel eller kostpenningar med de andra prester vid Kgl. Hofwet i fält, och hela socknen Harberga till forage qvarter. Ifrån den dagen fick jag, enär

[1]) Göran Nordberg Carls Feltprest, der blev fangen ved Pultava og har forfattet Carl 12tes Historia. 2 Dele, i folio.

jag det begärde, eller dertill mig anmälde, privat audiens och samtal med Hs. Kgl. Majt., så att Herrar Ombuds Råden och Andre Herrar, som woro inne, måste göra afträde, när jag fick komma in, hvilket skedde ofta; ty icke allenast Biskopar och Consistorier i Riket, utan och många embetsmän och andre anmodade mig att befordra deras angelägenheter och ansökningar. Det gjorde jag och efter görligheten så vida det mig angick och anstod, aldeles icke blandandes mig uti Herrar Ombuds Rådens affärer eller göromål. Jag besinnade altid, att jag talade med en Suverän Monark, derföre waktade jag mig, att jag icke missbrukade hvarken hans hjerta eller öron, dem jag tyckte mig äga; Gud bär med mitt samwete, mig det vittnesbördet, att jag inför honom aldrig rådde till ondt och omildt, eller talade om någon menniska annat, än det godt och hederligt war. Frågades jag om någons ofrejd, såsom det och stundom hände, så beklagade jag sådant och bjöd till att vända det till det bästa. När jag beklagade den tidens bitterhet, Krigets långwarighet, och fäderneslandets lägerwall etc., hvilket några gånger skedde, särdeles när Konungen wille af mig blifva absolverad och communicerad, då råkade wi fuller uti en häftig dispyt; men Guds ande styrkte mig, att jag med frimodighet blef wid sanningen, wann saken och Konungen fann sig wunnen af Guds Ord, det han gerna hörde, flitigt läste och ganska grundligen förstod. Med ett ord: In för Gudi och all verlden kan jag det friligen betyga, att jag aldrig hvarken fann hos den stora Konungen någon ogudaktighet, eller gick ifrån honom wred och onådig; utan altid lemnade honom blid, mild och nådig.

— den 14 Juni blef jag genom Kongl. Kammartjenaren och Direktören Neuman[1]) kl. 9 om aftonen tillsagd, att Hs. Kongl. Majt. wille communicera kl. 2 den följande morgon; dertill jag mig beredde och inställde; men mina gjorda Com-

---

[1]) Melchior Neuman, Kongens Kammertjener og siden Directeur i Chirurgie.

munions frågor förosakade uppskof till följande dagens morgon, då jag emellan kl. 2 och 3 skriftade Hs. Kgl. Majt. i anledning af Hebr. 4. 16 och absolverade, hvorpå han af min hand annammade med hjertlig andakt och glädje första gången Herrans Jesu H. Nattward, nemligen den 16 Juni H. Trefaldighets Söndag, då han war sinnad att strax begifwa sig resan at Norska gränsen; men blef dock, på mitt inrådande, quar öfver Söndagen, då jag åtog mig att predika i Hogmässan öfwer Evangelii slut ord Joh. 3. 14. 15.

— den 17 Juni, som war Hs. Kongl. Majts. 35 födelsedag, reste han med et litet följe åt Bohus Län och emot Norska gränsen.

— Samma dag reste jag och begynte examinera och communicera de 6 Lif-Sqvadronstroppar, som året förut blifvit upprättade och satte under Kongl. Lifdrabanters Kommando. De låga uti Kantonerqvarter uti nästa socknarne omkring Lund. Jag continuerade detta arbete intill månadens slut.

1717 den 22 September, som var Dnica XIV Trinitatis kl. 3 om morgonen kom Hs. Kgl. Majt. hell oförväntad ifrån Strömstad genom Götheborg till Lund, då han paa 22 timmar hade rest 26 mil. Emedan Posten, som dagen förut ankommit, berättat att han var i Strömstad; ty war ingen anstalt gjord till någon Predikan; utan Hoffolket gick i Domkyrkan; ty måste jag, så snart Øfverste d'Albedyhl[1]) lät mig weta ankomsten, uputur Sängen, bereda mig extempore till predikan, den jag höll kl. 8, sedan Konungen med mig i trädgården långe hade talat.

— in Oktobri och de följande vintermånaderna war jeg ständigt hos Hs. Kgl. Majt. och på lediga stunder beskref hvad jag på mina sommarresor hade observeret och antecknat på de orter, som jag i Skåneland hade genomrest. Men som jag

[1]) udentvivl Carls tro Ledsager paa hans Toge, Christer Henrich Albedyhl, der 1736 blev Landshøvding i Linkøping.

icke warit i Christianstad och deromkring, begärde och fick Hs. Majt. tilstånd at göra ditåt en hastig resa.

— den 8 Oktober reste jag ifrån Lund på wagn, utan följeslagare tagande allenast en dräng med mig. Wägarne woro då djupa och gjorde resan nog besvärlig. Jag for dock tämmeligen wida och beság, utom många kyrkor och sköna herregårdar Christianstad, Åhus, gamla Slottet Lillö, och rudera efter Staden Wä, Hvarest såsom i Kristianstad och Åhus den lärde Prosten M. Liebman gjorde mig följe och allestädes fullkomligt nöje. Sedan jag på flere orter warit och med wälfägnad och heder blefvet bemött, kom jag

— den 15 Oktober till baka till Lund. Dagen derefter hade jag ifrån Arkibiskopen Doct. Matth. Steuchio en angelägenhet att föredraga, då Hs. Majt. mig noga examinerade om min resa, hvad jag observerat det ena med det andra och tyckte der mycket Nådigt om, sägandes emphatice: Det är bättre att resa, än mord läsa en! verba Regia!

— den 1 Nowember communicerade Hs. Kongl. Majt. helt bettida om Morgonen, emellan kl. 3 och 4, sedan jag honom hade skriftat i anledning af Prov. 28: 13. och derpå absolveradt. Hans devotion derunder kan icke beskrifvas ej eller den Nåd hvarmed han mig omfattade. Wid det tillfället att kammartjenaren tog bort altartygen och jag kom till att nämna huru vid hofvet war ingen Winflaska eller oblatask, och icke mer än den lilla kalken, som nu blifvit brukad; sedan de Communion käril som ifrån Stockholm tagits och i fälts brukats wid Hofwet kommit bort wid Pultava; då befallde Konungen mig, att jag skulle låta i Malmö göra nytt, hvad som behöfdes men gifwa först in hos honom dertill förslag.

— den 6 Nowember lät jag i Consistorio uppsätta förslag till en ny hofkalk, med paten, oblatask och 2 kantinflaskor, hvardera om kannerum allt af silfver förgylt; samt kalkduk och kantiner, hvaruti allt kunde förwaras och föras. Dagen efter viste jag det för Konungen, som gillade altsamman, underskref och befallde görat vackert.

År 1717 den 8 November reste jag in till Malmö och beställde förenämnde Silfwer och det öfriga hvart å sin ort.

— den 22 Nowember reste jag åter till Malmö att emottaga de betingade dyra saker; men som de icke aldeles woro efter aftal färdige, reste jag emedlertid till Bunkeflo, war deröfver Söndagen, lät göra åt Consistorio aulico castrensi ett sigill wäl stickat af stål och paa Måndagen reste genom Malmö til högqvarteret.

— den 28 Nowember uppwiste jag för Kongl. Majt. det gjorda Silfret, som wägde in emot 300 lod allt starkt förgylt; men bägge flaskorna allenast inuti och kostade det 1000 daler silfwermynt kalkduken dyrt broderad 20 frc. och Kantinerna wälbeslagna äfven 20 frc. dito mynt. Altsammans tyckte Hs. Majt. aldeles wäl om och befalte Øfversten Albedyl, att det utur hofkassan skulle strax betalas, hvilket också skedde. — Samma gång gaf Hs. Majt. med egen hand mig den gamla hitintill brukade litska Kalken, som var Pålskt arbete, wäl förgyld og drefwen tillika med Patener wägde 34 lod, hvilken kalk med inskription under botten, inlagd uti ett foderal, jag år 1724 den 10 Juni skänkte till Ods kyrkio i Westergöthland, min födelse Ort, der han formodligen än är i behåll, mig till en liten åminnelse.

— den 30 Nowember, S. Andreas dag, kom Biskopen ifrån Skara, Doctor Jesper Swedberg till Högqvarteret, hafvandes med sig i följe en Lector M. Sven Walberg. Bemälde Biskop hade hvarjehanda för sig, som icke behagade. Han predikade den 8 December, som war Dnica 2 Adwentus, dermed Konungen sjelf icke war wäl tillfreds och tillsporde mig, morgonen efteråt: hvarföre Biskopen skulle predika? Jag sade att han bad mig icke derom, utan beropade sig på sitt Embete och Eders Majt. befallning. Då sade Konungen: Han har fullmakt at predika i sit stift, och lade dertill: han predikar icke så väl som för salig Kongen; ty han är nu gammal. — Samme Biskop trängde ock sig fram i Academien med sitt Schibboleth att det i en publik disputation förswara. Men Hs.

Kgl. Majt. kom icke upp, och disputationen aflopp icke aldeles till Biskopens heder och nöje. Han afreste straxt efter Nyårsdagen åter till sitt Skara.

— den 25 December. Juldagen predikade jag för Kongl. Majt. och en mycket ansenlig församling, äfven fjerde och femte dagen, som war en Söndag och slöt vid Kongl. Högqvarteret, hafvandes allenast predikat 44 predikningar detta mitt fyrationde ålders år.

År 1718 den 2 Januari, då jag med andra Hofpresterna M. Magnus Salstedt och M. Olav. Stjernman, samt Notarien Dn Marco Klinck, war inne uti Hs. Majts. Sängkammare, och aflade wår enskilda nyårsönskan kl. 3 om morgonen höll han med oss ett märkvärdigt samtal öfwer 2 timmarstid, då han utfrågade hvars och ens födelse Ort slägt, ålder, tjenster etc. Sedan vände sig till mig, bespörjandes mig om Biskoparna i Riket, Gymnasier Akademier och åtskilliga församlingar, serdeles i Stockholm samt om deras tillstånd, hvarvid han lät förstå både hvad kundskap, han egde och nådiga tankar han hade om lärare i synnerhet och igemen om församlingens tillstånd och välstånd. De som med mig woro, och icke hade (såsom jag oftast) hört Konungens samtal, kunde icke till fyllest förundra sig öfwer, wörda och beprisa en så stor Konungs familiarité, ljufliga, milda, grundrika och tillika kristliga utlåtelser. Serdeles var hugneligt att höra, huru noga han efterfrågade och huru mildt han utlät sig om alla de prester, som ifrån krigets början hade tjent i fält, men nu woro här och der vid lägenheter i riket sittande. Konungens sed war, att når han talade med mig, hålla i en min rockknapp och wrida på honom, till han blef lös och föll ned. Till att förebygga detta, hade jag låtit ganska fast sy de 4 öfversta knapparne. När Konungen nu hade länge vridit på en knapp och ej fått honom lös, log han och sade: Herr Magistern har ny rock och en bra Skräddare. Jag bugade mig och sade intet. Efter ett långt samtal och mycken examen, ginge vi med glädje uti från en blid konung.

Detta årets Januario och något in uti Februari månad, war helt sträng winter i Skåne, att man tänkte, det sundet emellan Skåne och Seland skulle frysa till. Den Danske Konungen fruktade för visite af K. Carl ifrån Skåne. Man kunde med perspectiver granneligen se, huru de danske dagligen sågade och bröto isen fram för Köpenhamn. Men ett infallande töwäder och derpå infallande wästsunnanwäder frälste dem ifrån all den fruktan.

Under warande winter fick dock jag åka på släde i Skåne, hvilket der sällan sker med beqvämlighet. Med Konungens Permission tog jag mig före, det jag 2 gånger året förut gjort hade, att examinera och communicera Lif-Sqvadronstropparne, som lågo uti närmaste socknarna om högqvarteret. Jag reste ut första andra och tredje dagen, gjorde min sysslo och kom med släda lyckeligen åter till aftonen. Men fjerde resan aflopp för mig snöpligen. Som jag hade något längre wäg till fjerde troppen eller till Gudmundstorp, nemligen 2½ mil; så åkte jag ut om aftonen förut. Men om natten bröt wintern upp och tog ett så snöpligt afsked, at om morgonen icke tecken syntes efter honom. Jag war glad att min dräng wiste wägen till Lund efter häst och sadel, hvorpå jag i djup orenlighet måste rida tiil baka och lemna åketyget efter mig i Gudmundstorpa Prestegård, der det än lär stå. Se så swekfull er den skånska wintern.

— den 14 Februarii hände mig den sorgen att min halfbroder Johan Ryzell, en ganska qvick yngling, då fältwäbel vid Øfwerste Beckers Regemente i Malmö föll sig döds genom wallen neder i wedkällaren. Jag sörjde honom rätt mycket; ty jag twå dagar förut hade honom hos Amiralen Claes Sparre rekommanderat och fått hand derpå, att han skolat blifvit Löjtnant under hans Marine eller sjögaste regemente. Han begrofs i Malmö och der hvilar han.

— den 10 Martii om morgonen kl. 4 kommunicerades Hs. Kongl. Majt., sedan jag skriftat i anledning af 1 Reg. 19: 7 och absolverat, med lika andakt, som de förra gångerna.

Samma dag kl. 6 matut. reste han med ett stort och präktigt följe till Wermeland till att der möta sin syster i Kristinehamn, der systren Arf Princessan Ulrica Eleonora ifrån Stockholm wid samma tid hade sig äfven med Kongl. prakt infunnit.

Under Konungens frånwarande gjorde jag hvarjehanda små lustresor hit och dit i landet, men wägarne woro den tiden ganska swåra.

År 1718 d. 17 Maj kl. 3 om morgonen kom Hs. Kongl. Majt. åter till Lund, sedan han något öfver 2 månader warit ifrån oss, och i medeltid, efter några dagars umgänge med arfprinsessan, besökt hela gränsen emot Norge och fogat allahanda anstalt till det, som han i sinnet hade. Han hade när han ankom inom ett dygn ifrån klockan 4 om morgonen till kl. 8 den andra dagens morgon ridit öfver 30 mil ifrån Wenersborg genom Götheborg, hvilket mångom förekommer otroligt. — Så snart hans ankomst blef mig berättad uppwaktade jag honom och fann honom helt glad och munter, såsom hade han hela natten hvilat. Jag betygade min underdåniga glädje. Han berättade huru han rest förbi åtskilliga, som hade före honom afrest. Jag predikade då, som war Böne Söndagen, och fick efter middagen föredraga några angelägenheter, som hos mig voro samlade.

År 1718 d. 26 Maji gick jag, dock med Konungens samtycke, till fot till Malmö, emedan det war skönt wäder. Mitt ärende war att besöka Gouverneuren Generalen Skytte[1]), som för kallbrand skull hade lätit såga benet af sig. Jag hade tagit inköparen Melchior Henckel i följe med mig för roskull. När wi hunnit en half mil till Upåkra kom Hs. Majt. efter oss och frågade, hvorföre jag gick och hvart jag ville. Han reste sedan intill Gouverneuren, bådade för mig, mötte oss och sade, att Gouverneuren lefver, och väntar mig. Hs.

[1]) Carl Gustaf Skytte, der havde udmærket sig i Krigen mod Russerne, døde som General og Gouverneur i Skaane.

Majt. gjorde sig sådant nöje af denna min fotresa att han för Ombuds råden och andra berättade såsom något underligt, att jag brukade Apostla häster. Gouverneuren tröstade jag best jag kunde och spisade middag hos honom. Men några timmar derefter, dödde han med stor frimodighet under kristlig andagt. Jag bådade om aftonen i Malmö och gick andra dagen åter till Lund.

— den 10 Juni kl. 3 om morgonen communicerade Hs. Kgl. Majt. af mig fjerde och sista gången. Mitt skriftermål war af Ps. 32: 5. Hwad hjertelig glädje han och då gjorde mig med sin andakt det wet Gud. När då han så som de förre gångerne, frågade mig, om jag hade nogot att begära och yrkade på, at jag skulle något bedja, då sade jag: Nådige Herre, jag begärer ingen ting för mig, mer än få njuta framgent den Nåden att upwakte min Nådiga Herre; men emedan jag nu befalles, will jag underdånigst bedja, att Nådige Herren (så kallades han i samtal) täcktes förse akademierne med qvicka och dugtiga Theologis, emedan de fleste, som studera, wilja blifwa Prester och behöfwa grundlig underwisning i Theologien, den dem somligastäds felar; emedan Theologiæ Professores äro gamla och utarbetade. Härpå begynte Kongen fråga: hvilka woro Theologi i Upsala Åbo och Lund? De räknades alla upp. Ingom tillade jag annat, än det som godt och hederligt war, och att de woro wärdige befordran til Biskops Embeten. Men när vi kommo till Lunds Theologos, Humerus och Hegard, ty Stridsberg war död, då sade Konungen sjelf om Hegard: wår wärd[1]) kan och duger ingen ting. Alltförilla sade jag. Konungen frågade mig, om jag wille blifwa der Theol. Professor? Jag swarade: om Nådige Herren så befaller. Han sade: Magister skal wäl blifwa annat; men hvem få vi här till Professor? Jag nämnde Adjunct. Theologiæ i Upsala. M. Jacob

---

[1]) Konungen bodde i Lund uti Prof. Hegards gård, hvilken nu tillhör Lunds högre Elementarläroverk.

Anm. af E. G. Bring.

Benzelium. Kongen sade: Hans fader har läst för oss, och Landshöfdingen Per Ribbing har rekommenderat honom till Hedemora efter Rabbenius; han är icke gammal: är han lärd och duger till Theologiæ Professor? Jag sade: hvad jag viste och med sanning kunde, ty blef detta ordet af Konungens mun slutet på den discoursseen: Han skall blifva. Han blef ock, fast Biskop Linnerius tyckte icke synnerligen derom, han wardt sedan Biskop i Götheborg och sist Archibiskop; dödde under riksdagen år 1747. Konungen frågade widare: om jag hade något att begära? Jag sade att det wore wäl om en M. Erik Siberg finge blifva Notarius här vid Fält Consistorium, emedan Herr Klinck som härtil warit, hafwa fått Swedala Pastorat. Och ytterst nämnde jag, att min broder Lieutnanten Jacob Rhyzell, som är fången i Glyckstad har icke fått här hemma sin lön efter Konungens förra Resolution och befallning. Konungen sade: Han bör hafva. Herr Magister skrifver oss till på Strömstad, så skall han få. Dermed trädde jag ut med inbördes wälsignande.

— den 11 Juni kl. 5 om morgonen resta Kongl. Majt. ifrån Lund sista gången och kom aldrig åter. Hans resa war åt Bohus Län till Strömstad. Han tog ingen med sig utan allenast Sekreteraren Olof Cederström Kapten af Gardet.

— den 12 Juni skref jag ett litat handbref till Hs. Kongl. Majt. på Strömstad i underdånighet påminnandes om M. Siberg och min Broder.

— d. 21 Juni kom Posten ifrån Strömstad hvormed Hs. Kongl. Majt. mig med sin egen Kongl. hand svarade, bestående brefwet af 5 rader och detta innehåll att Öfverste Mentzer fått befallning om min broders innestående lön och att M. Siberg blifver Notarius. Öfverst stod Herr. Magister och nederst farväl. Carolus. Notariifullmakten sände till mig under Couvert Secretair Cederström, som uti bref till mig berättade att han nämnt mig till att komma efter hans Swåger M. Camen till S. Catharina församling i Stockholm; men att Konungen då sagt: Mag. Rhyzelius will icke ifrån oss.

År 1718 den 9 November gåfwo vi oss ifrån Gunnarsbyn[1]) till att gå in uti fiendaland det danska Norge. Wägen war öfver höga fjäll upp och utför branta klippor genom trånga stigar. Öfverst på fjällen war swåra kalt och owägadt. Tecken syntes fuller att en marsch fordom deröfver skett; men kaflebroar som då blifvit gjorda woro alldeles uppruttnade. Oss mötte den dagen allahanda swårigheter. Wårt pagage blef straxt efter oss; ty hade wi allsintet, hvarken för wåra hästar eller för oss sjelfwa. Till min lycka hade jag hos mig litet sucharie-bröd och en liten korg boutelj bränvin i böxe säcken. Wi marscherade hela dagen. När wi på sista fjällen gjorde pisshalt, inemot aftonen, kom Kongl. Majt. sjelf tredje emot oss och gaf oss mod. När vi wid solens nedergång war komne till fjällets precipice eller brandthet in emot Fredrikshall, så att wi hörde stycke skotten ifrån fästningen och såge fiendens läger med sina eldar omkring liggandes framför oss på Ida slätta gärde, då ställde Konungen Hofpukaren med hoftrumpetarne 4 å hvardera hans sida i längden ut åt bergsklintarne, med befallning att fältmusiken skulle begynna låta höra sig så snart marschen syntes wara med sitt awantgarde nederkommen af fjället neder på slätten, och continuera sedan långt inpå natten. Marschen skedde en man högt; dock kunde fienden i månskenet ej annat se, än 3 à 4 man war i hvart led. Wi woro knappt 600 man, som hunnit fram att göra följe. Wi marscherade helt långsamt, under ett högt och wida gällande Puke och trumpeteklang icke 2000 steg ifrån fiendens eldar, linea recta till gården Strömen wid en wik af Ida fjord. Fienden hade dragit sig ifrån gården in i sitt läger, slagit fönstren utur stugorna, lemnat efter sig många döda hästar på platsen, särdeles hopetals wid en bäck, som wid gården inlopp i fjorden. De hade ock låtit efter sig ett stort antal grankojor, som kommo oss wäl till pass, att krypa in uti den kalla natten. Då wåre hästar åto upp tak och

[1]) Gunnarsbøen ligger lige Øst for Enningdalens Kirke.

wäggar af kojorna; jag menar granriset, ty annat war icke till fångs. Konungen herbergerades och några Herrar med honom, i gårdens wåningsrum. Det war en farlig och orolig natt, farlig, ty fienden, som spordes warit 12 à 13000 man, hade kunnat taga oss bort, såsom råttor i en fälla, om han wisst huru få wi woro och icke inbillat sig att Konungen hade anmarscherat med Storarmeen. Orolig icke allenast af Puke af trumpetandet, som till oss hördes ifrån fjället med starkt Echo och annat sorl och buller å alla sidor, utan ock af continuerligt kanonerande åt oss ifrån fästningen, hvarifrån en sandås skiljde oss, ty gingo alla stycke kulorna öfver oss ut på fjorden och dränkte sig genom isen med ett faseligt råmande. Wid midnattstid gick månen neder. Då blef mörkt såsom en säck omkring oss. Straxt derefter kommo till oss i mörkret 400 man Dragoner och efter dem på en annan wäg, en bataljon eller 4 Kompanier Skaraborgs, Westgöthar, och sist Öfversten Rosikaschi med sina 200 Polackar. De lade sig hvar på sitt ställe på gärdet, som vi hade kommit öfwer, och gjorde hos sig matta eldar. När det tycktes vilja dagas, begyntes med Hofpukorne, som woro wäl stora, och af silfver och med trumpeterna (wid midnattstid woro ifrån fjellet nederkomne till oss) att gifwas tecken till Marsch. Konungen som hade i mörkret besökt de ankomna troppar, hördes bredwid oss ropa Marsch. Drabanterna med Lifsqvadron stego till bäst och marscherade. Wi, jag med min Stjernman, och Ombudsrådet Feiff med några af Kanseliet wiste icke, hvad å färde war, eller hvad Konungen wille taga sig före. Wi både fruktade och grufwade oss, när wi hörde att Puk och Trumpetarne drogo sig åt fiendens läger. Men sedan finge wi weta att fienden hade hela natten marscherat i tysthet af, förbi Tisterdalen öfver Tisterdalswattnet inåt landet och satt sig omsider på hinsidan om Glomen 8 mil derifrån. Wid wår ankomst om aftonen hade han begynt att bryta upp, hvilket de förståndige hade sig kunnat deraf sluta att fiendens eldar hele natten syntes förmindskade blifvit.

— den 10 Nowember hade begynts med den redan nämnda anmarschen till fiendens läger När det fanns wara tomt och öfvergifwet, kom Konungen till baka till Strömen helt glad, och berättade om fiendens retirerade, och då war det halfdager. En timma wid pass derefter, kom Rosikaski med sine Polackar. Han hade wid Tistedalen hunnit fiendens eftertroppar, sablat ned några, fått tre gemena fångar och wid 10 à 12 hästar. Af honom och fångarne fick Konungen weta, att fiendens armee werkeligen efter ordres drog sig undan, derföre tog han de 400 Dragoner, och ryckte efter fienden. Han lemnade oss den dagen i hjerteligt bekymmer. Wid middagstiden kom omsider wårt Pagage till oss med uthungrade hästar, men fienden hade i sitt läger, som bestod af idel grankojor lemnat så mycket fourage, som wi behöfde.

— den 11 Nowember war oss en ängslig dag. Ty Konungen hade hela natten warit ifrån oss och ingen wiste hwar han war, hvad wäg han tagit eller huru honom gick. Men midt i ängslan fingo wi tröst. Ty kl. 8 matut. kom ifrå honom en kapten med ordres til marsch eller uppbrott, hvilken berättade, att Hs. Majt. hade dagen förut med sina Dragoner gått förbi Fredrikshall, der swängt sig åt wenster till den Danske Skansken Spåndal[1]), som låg i præcipiesen å norska sidan wid Swinesund, kommit likasom öfverhufvudet på en Dansk Major, som låg på berörde Skantz med 200 man och ett starkt Artilleri, tagit honom utan något Skott till fånga, straxt befallt brygån utläggas öfver Swinesund, hvilket ock skedt, så att de å den sidan samlade Regementen woro redan i full marsch öfver bryggan till att instänga Fredrikshall med belägring å den sidan. Denna berättelse gjorde oss glada och straxt färdiga till uppbrott med de regementer, som imed-

[1]) Ved Swinesund hade de Danska nederlagt öfwer tu års arbete, med åtskilliga fasta wärck til at förhindra de Swenskas öfwergång; men så snart desze kommo antågende, utan at giöra ett enda skått droge sig de Danska öfwer hals och hufwud undan till Glommen. Nordberg II, 677.

lertid hade samlet sig till oss. General M. Gjerta[1]) med Drabanterna och Lif-Sqvadron marscherade först och jag följde honom. Wi gingo öfver en Ås eller höjd midt för fästningen, utur hvilken fienden utan återwända kanonerade på oss; men gjorde oss ingen skada; ty kulorna gingo öfver oss upputi berget och skogen. När wi kommo in till den anseenliga och af fienden öfvergifna Tisterdals Skantz[2]) kom Konungen emot oss uti en gammal dragon kappa; ty det war ganska bistert urewäder. Han hälsade på något hvar. Red och till mig, frågade om jag frös? huru jag mådde? och sagde: Magistern skall bli Biskop i detta land, ty alle danska Prester skola ut. Jag som hade dragit Karpusen neder swarade föga mer än jag icke tyckte om det talet. Wi höllo der wäl twå timmar, medan regementerna marscherade oss förbi. Imedlertid slog Qvartermästaren Maydel i snön et läger åt oss, der wi skulle hafwa vinterläger uti granrishyddor, hvilket syntes blifva funest och uselt. Men wid wi stodo omkring Konungen, kom Öfverste Stenflycht[3]) likasom flygandes åt Tisterdalswattnet med 30 man af sin Granader bataljon, gjorde Konungen reverence och berättade, att ordres voro gifna, det landet allt upptill Glomen, skulle plundras och brännas. Straxt resolverade Konungen att Cavalleriet i 3 Columner skulle gå in i landet. General Gjerta fick ordres att föra en den medlersta, bestående af hofstaten, Drabanter, Lif-Sqvadron, Westgöthar etc. Si så sluppo wi det tillämnade winterläger i snön. Marscherade mot qvällen genom Tisterdalswattnet och hunne 1½ mil i mörker och orenlighet till en öfwergifven by, der jag med twå bättre Herrar spisade och sofve i en dock ny swinstiga. Byens namn finge wi icke då weta.

År 1718 d. 12 Now. marscherade wi en swår och djup

---

1) uden Tvivl den berømte Carolin Johan Gierta, der var høit skattet af Carl og døde 1740.

2) sammenlign Nordberg II, 677.

3) Johan Stenflycht, der 1716 blev adlet og senere blev Overkommandant i Hamborg.

wäg, och hunne icke länger än 2 mil till Danekyrka[1]), der wi lades omkring byarne, uti hvilka allt folket med boskapen war afwikit; men foder war för hästarne öfwerflödigt. Stentorp[2]) hette gården, der jag med 2 andra logerade öfwer natten. Der stod grytan på elden full med mjölk, när i kommer fram om aftonen.

— den 13 Nowember gingo wi öfwer ett fjäll och kommer 1½ mil till Kockestad[3]) Prestegård, som war stor innebygd och rödfärgad. Ett Swenskt parti lifdragoner woro der före oss, som hade der illa hållit hus. Derför Gener. Gjerta dem hårdt tilltalade. De måste ut och wi blefwe der qvar. Om natten kom Kyrkoherden M. Paul Christersson lönligen till mig. Jag skaffade honom till tals med Generalen. Af honom begärde han icke mer än att Hans Bibliothek måtte skonas, hvilket honom och tillsades. Salen, uti hvilken det stod (Dragonerne hade der inledt sina hästar och gjort en brasa af några folianter) stängde jag till dörrar och fönster igen, förseglade låsen med Generalens sigill och satte derwid en sedel med Generalens namn och förbud att ingen skall röra Prestens böcker.

— den 14 Nov. Gåfvo vi oss på wägen åter öfver ett fjäll och komne till oxare (?) uti Musie[4]) socken, der rastade öfver d. 15. Landet war angenämt och tämeligen wäl bebyggt, liggandes i en behaglig dal emellan twänne fjäll. Här begynte qvinfolken låta se sig, sedan det spordes att wi icke, såsom fiender foro fram, utan skickade oss fridsamma emot dem.

— den 16 Nowember, gingo wi uti wåra Ståndqvarter i Esberga socken icke långt ifrån Floden Glomen, 8 mil ifrån Fredrikshall. Och blef jag lagd i en liten gård Longanäs, der 14 Danska Dragoner hela sommaren och hösten legat hade; dock var der nog hö och hafre till foder. Jag tog med mig

---

[1]) Degernes Kirke mellem Fredrikshald og Rakkestad Hovedkirke.
[2]) udentvivl Stensrud, en Gaard S. for Degernes Kirke.
[3]) Rakkestad.
[4]) maaske Feilskrift for Ous, Annex til Rakkestad.

i qvarteer Mag. Stjernman och Chytræus samt Drabant Kommissarien Jöran Malm, en lärd och qvick man, som sedan blef assessor och sist Hofrätts Råd i Åbo. Min wärd het Gulbrand Gulbrandsson, som höll sig mest på hinsidan Glomen, kom dock hem på slutet; Hans hustru en ful Kärring wiste sig ganska förskräckt, när wi kommo fram, gjorde knäfall och tigde lif; men sedan herbergerade hon oss wäl. Slagtade, bryggde, tog fram säugkläder etc. Som våra drängar grufwade sig för det der brukade läfs bröd af hafre. Wisade Gumman hvad hon i skogen hade i kulo undangömt både råg och korn. En min dräng fick allena följa med kärringen att om nattetid hemta hem 2 tunnor af hvardera slaget. Jag lät mina drängar mura en bakugn och bakade på swenskt manér kosteligt bröd, och kärringen lärde sedan af dem. Slagt kreatur og mjölk hwar dag fick jag ifrån en annan gård, som war gifwen till forage qvarter. Jag mådde der rätt wäll och hade så indelt matordningen att M. Stjernman war Panifex, Malm war Carnifex brydde sig om stekar och kötträtter och Chytræus war Pultifex. Salt, Speceri och win begynte blifwa brist på; ty sände jag efter det till Strömstad såsom rätt nu skall sägas. Imedlertid

— den 18 Nowember skref jag hela dagen bref till bekanta och wänner i Swerige och war som snarast till middagsmåltid hos General M. Gjerta, som hade sitt qvarter knapt ett musqueteskott ifrån mig i en stor gård.

— den 22 Nowember communicerade jag Öfwersten Gref Carl Emil Lewenhaupt[1]) med några af Drabanterna och en del af Lifsqvadron.

— den 23 Nowember communicerade General Maj. Gjerta tillika med flere Herrar af Drabant Corpsen. Och samma dag mot aftonen bröt bemälde General, efter undfångne

[1]) Han havde kjæmpet ved Malplaquet, Gadebusch og med Carl 12 paa Rügen. Han blev siden (1734) Landmarskalk, fik Anførselen over den svenske Hær i Finland mod Rusland, var uheldig, blev offret Folkets Forbittrelse og halshuggen.

ordres upp med 2000 hästar emot Blockars[1]) Skans; med honom gingo några Drabanter og 150 man af Lifsqvadron de öfrige voro detacherade af hans colomne.

— den 24 Now. om morgonen fick jag bref ifrån Ombuds Rådet Baron Casten Feiff[2]), att jag måtte skynda mig in till Högqvarteret; emedan Hs. Majt. hade låtit förstå att han wille Communicera. Jag gaf mig strax på wägen med en dräng och sedan jag mot aftonen hade spisat hos Öfwersten Löwenstern i Rackstad[3]) och rest nästan hela natten kom jag

— den 25 Now. helt bittida till Högqvarteret i Tisterdals Skants, fick straxt uppwakta Hs. Kongl. Majt., berättade mitt ärende; men fick till svar, att jag skulle dröja till morgonen. Derföre, sedan jag något hade sofvit hos Sekret. Olav Cederström, passerade jag den dagen i buller och orenlighet i neder i lägret hos många missnöjda bekanta. Emot aftonen wiste jag åter mig för Hs. Kongl. Majt., när han kom helt oren utur Aprocherna wäntades närmre ordres om min tillämnade förrättning. Men Herren war så full med tankar och omgifwen med sysslor, att jag icke fick tala med honom. Jag bad Öfversten Carl Cronstedt[4]) påminna derom. Han lofwade men sade dock, att det war icke tid. Jag sörjde deröfver hela natten. Följande Morgon helt bittida war jag åter till hands, anmälde mig och kom in, då Konungen med Nådig mine sade: I Jul när detta buller är förbi vilja wi communicera. Emedlertid reser Herr Magistern till sitt qvarter.

---

[1]) Blakjer Skandse i Urskog Prestegjeld ved Glommen.

[2]) Carsten Feiff, en af Carl XII meget brugt og yndet Mand, der havde været Statssecretair, Landshøvding m. m., men nu var Ombudsraad ved Krigsexpeditionen. Han blev 1723 Præsident i Statscontoiret og døde 1739.

[3]) Didrik Löwenstern. Han havde ogsaa fulgt Carl XII paa Toget til Norge 1716, blev Gen.-Lieutn. 1737, † 1740.

[4]) Carl Cronstedt. Han havde kjæmpet ved Narva, Pultava, Helsingborg og Gadebusch, havde store Fortjenester af Artilleriet, døde 1750 som General.

War det sista Ord, som den salige Herren till mig talade. Jag wälsignade honom, tog afsked af de närvarande Herrar, gaf mig, full med ängslan, på återresan och war innan det dagades en mil på hemwägen. Bette och hvilade 2 gånger om dagen hos bekenta Officerare och war kl. 8 om aftonen till baka i Longanäs.

— den 27 Now. affärdade jag en min dräng med en packhäst till Strömstad, till att dädanhemta speceri, salt och win ett ankar Pontak och ett ankar franskt. Han hade 12 mil dit och kom icke tillbaka förän den 2 December och hade illa fördärfwat en min häst. Imedlertid

— den 28 Now. kom General Gjerta igen med sitt Detachment och hade ingenting uträttat emot fienden.

— den 29 Now. spisade jag tillika med honom och flere Herrar hos Drabante-quartermästaren Carplan.

— den 30 Now. som war S. Andreasdag, tillika förste Advents Söndag predikade jag i Edsberga kyrka och hade en talrik Communion.

Obs. På samma dag om aftonen kl 9 blef K. Carl den Tolfte, Swea og Götha Rikes makalöse Konung inför Fredrikshall i Norge uti Aprocherna af en kula twärt genom Tinningarne till döds skjuten, då han stod: Sic oportebat imperatorem stantem mori. Hwilken war hans baneman det wet och dömer Gud, om den war Dansk eller Fransk. Svensk kan han ingalunda hafwa warit; ty af sina undersåter hade den Konungen med högsta rätt så almän både wördnad og kärlek att ingen Konung slikan före honom haft, eller efter honom få kan. Ingen infödd i riket war, som icke af hjertat beklagade detta dödsfall med Jeremiæ ord: af wårt hufvud är Kronan fallen. Ach! we! att wi så syndat hafver. Threni 5: 16.

Huru han saknades lång tid efter sin död, det skall Historien wittna om det lägerwall i hvilket hela riket derefter ju länger dess mer stupade.

Som jag med skäl menar att jag better än 1000 andre

känt konungens hjerta; så kan och bör jag, här och alleställes med oswiklig wisshet betyga, att han war af hjertat Gudfruktig och andäktig i bönen och all annan Gudstjenst; Han war wis og förståndig i allting, rättrådig och tillicka mild. Beklagade ofta i samtal med mig sitt rikes uti råkade wederwärdighet och hoppades, att när han finge frid och kommer till Stockholm, skulle allt snart blifva botadt. Med ett ord: Hans lefwerne och regering war sådan, att honom sker orätt om hans åminnelse icke blir i wördsom wälsignelse ewärdeliga.

(Lika lydande med Biskup Rhyzelii handskrift; intyger

E. G. Bring,
Rhyzelii åttonde efterträdare på Linköpings
biskopstol, sedan jemnt etthundrade
år förflutit efter hans död).

Bidrag til den 17. Januars Historie.

Meddelte af

C. Paludan-Müller.

Af de her meddelte Breve og Ordrer tilhørte i Aaret 1844 Nr. 1, 2, 3, 4 og 7 daværende Kronprinds Frederik (Kong Frederik den Syvende). De meddeltes mig til Gjennemlæsning af Gouvernementssekretær i Fyen Justitsraad Wegener (død som Kammerherre og Amtmand paa Bornholm), og efter Anmodning tillodes det mig at afskrive dem. Aktstykkerne vare indheftede i ét Papbind, hvorpaa stod: »Ad Actor: v. Köller-Bannersche Verlassenschaft betr.«; og paa Indsiden af Bindets sidste Blad: »Ihro Hochwohl geboren Frau von Köller-Bann — à — Fursten« — — Resten var afskaaret. Foruden de her aftrykte fem Nummere fandtes ogsaa i Heftet et fransk Brev fra den russiske Generallieutenant Baur, dat. Petersbourg 13. Novbr. 1770, men uden Adresse; og et længere tydsk udateret, ligeledes uden Adresse, hvorpaa var skrevet: »Dieszer Brief ist von dem Russischen General Lieut. v. Bauer ohne datum, und erhielt solches d. 15. Mai 1772 durch den Obristen von Adler.« Intet af disse to Breve indeholdt Noget, som stod i Forbindelse med den 17. Januar, kun at det tydske lykønsker til Avancement til Generallieutenant. De vise dog, at Köller har havt Forbindelser i St. Petersborg. — Hvorledes disse Köller-Bannerske Papirer vare komne i Kronprindsens Besiddelse, og hvor de nu ere, veed jeg ikke.

De to Ordrer Nr. 5 og 6 til Hofintendanten, senere Generalmajor Wegener eiedes af hans Søn, nysnævnte Kammerherre Wegener, der ligeledes tillod mig at afskrive dem.

Jeg behøver ikke at tilføie, at Afskrifterne ere bogstavrette; kun ved et Par af de værste Sprog- eller Retskrivningsfeil er tilføiet et sic.

C. P.-M.

1. Enkedronning Juliane Marie til Oberst Köller.

Monsieur le Colonel de Köhler. Je connois vos talens militaires, par les recommendations, qui m'ont étés autrefois donnés, mais je reconnois de plus l'èlévation de votre ame et votre noble attachement à votre Roi. Vengés-le et Sa Maison, je serai à jamais

vôtre
tres gracieuse Reine
Julie Marie.

ce 15. de Janv. 1772.

Original paa et Quartblad fiint Postpapir. Haanden god og læselig og for en Fruentimmerhaand fast.

---

2. Billet fra en Unævnt til en Oberst.

Mon cher Colonel
je recevai votre premier billet en un . . . . ou je ne pouvais pas vous repondre, et j'allais le faire apresent quand votre Second est arrivé. j'ay eu l'honneur de vous dire que j'ay donné la pieçe, Elle ne avait point revenue, j'en parlerois çe Soir et vous l'aurez aussitot quelle me sera remise, quoi que — — fait est que le Spartiate la doit Examiner et juger, Je ne vois point au reste quel Embarras peuvent vous donner quelques Erreurs proçedée (sic) de quelque changements (en prose??) que vous aure pu ignorer, et qui en tout cas ne tomberoint que sur mon Compte a moy qui aie donné le memoire, jesuis de tout mon Coeur a vous mon cher colonel.

Original, uden Datum og Underskrift, saavelsom uden Adresse, paa et Quartblad Postpapir. En tyk Pen og en temmelig utydelig Haand, dog med Charakteren af en Mandfolkehaand. (Rantzau Ascheberg til Köller?).

---

3. Enkedronningen og Arveprindsen befale Oberst Köller at arrestere Grev Struense m. Fl.

Comme Sa Majesté le Roi veut mettre en sureté Sa Personne Roiale et Son état, et faire punir de certaines gens, dont Il est entouré; Il Nous a confié d'entamer cette grande affaire.

C'est pourquoi Nous Vous ordonnerons de par le Roi à Vous le Colonel Ludwig de Köhler cette nuit sans aucun délai d'exécuter cette volonté de Votre Roi: et le même ordre étant donné au Géneral-Major Hans Henric d'Eichstedt, Vous deux avés d'en concerter les moiens. Vous avéz donc de Vous saisir de ces Personnes-ci, qui sont

le Comte de Struensée
le Comte de Brandt
le Leib medicus et Professeur Berger
le Lieutenant-Géneral de Gähler et sa femme

comme aussi le Conseiller de Justice Struensée. Toutes ces personnes-là doivent être tenues en bonne et sure garde jusqu'à la volonté ulterieure de S. M. Vous avés aussi à Vous saisir des papiers de ces Messieurs et de ceux de la femme de Gähler.

C'est de plus la volontè du Roi que Vous, Messrr. de Köller et d'Eichstet, Vous fassiés bien garder les avenues et sorties des apartemens de la Reine regnante.

Pour ce qui est de la disposition et maniement de toute cette affaire-là, Nous Nous en reposerrons sur Votre bonne conduite et sur Votre fidélité. Au reste Nous prions Dieu, de vous avoir, Messieurs, dans sa sainte et digne garde.

Christiansb. le 17 Jan. 1772.

Julie Marie
R(eine douar(iaire.

Friderich
(P(rince Héréd.

Original, egenhændig underskreven af Enkedronning Juliane Marie og Arveprinds Frederik. Seglene, Dronningens sort, Prindsens rødt Lak, ere, formodentlig i Hastværk, trykte ovenpaa Underskrifterne, saa at de tildeels skjule Navnene. — Eet Folio Halvark, beskrevet paa den ene Side.

---

4. Kong Christian den Syvendes Ordre til Kommandanten i Citadellet om at modtage den arresterede Kabinetsminister Grev Struense m. Fl.

Nachdem Ich meinem Obristen Ludwig von Köhler den allergnädigsten Auftrag gethan, den geheimbten Cabinets Minister Graff Struensée, den Grand Maitre de Garderobe Graff Brandt; den Leib Medicus Berger; den Generallieut. von Gähler nebst deszen Frau, wie auch den Justiterath Struensée in meinem Nahmen den arrest anzukündigen, selbige sämbtlich nach dem Castel zu bringen, und sich ihrer sämbtlichen Papiere zu bemächtigen: So gebe ich auch hiermit meinem General-Lieutenant und Commandant der Citadel Fridrichshaven von Hoben den allergnädigsten Befehl diesze Arrestanten alszden in seine Verwahrung zu nehmen, und sich übrigens wegen des weitern nach der mündlichen nachricht dieses Unsers Obristen von Köhlers zu betragen. Dises ist unser gnädigsten (sic) Wille.

Christiansburg d. 17 Jan. 1772.

Christian.

Friderich.

Original paa samme Slags Papir, med samme Vandmærke, skrevet med samme Haand, som Nr. 3. Enkelte Rettelser i begge vise, at Concipisten har givet sig Tid til at revidere det Skrevne. Kongens egenhændige Underskrift er med en meget usikker Haand; Prindsens fastere, med samme Blæk som Documentet selv.

---

5. Første Ordre fra Kong Christian den Syvende til Hofintendant Wegener.

Der Intendant soll eine ordre geben dasz ein Wagen komme womit die Königin nach Cronburg fahren kann.

Christian.

Egenhændig Ordre af Kong Christian den Syvende til Hofintendanten, senere Generalmaior Wegener. Seglet er paatrykt i rødt Lak, meget uordentligt. En Lakplet ved Siden røber Hastværk. Papiret er hollandsk Propatria af I Honig & Zohn, — Ordren er ikke alene underskreven, men heel skreven af Kongen.

---

6. Anden Ordre fra Kongen til Hofintendanten.

Der Intendant soll gleich ordre geben dasz die Moestingen die (sic) Königin folge zugleich mit die (sic) Arensbachen u. einer Escorte Reuter.

Christian.

Egenhændig Original, uden Segl. Iøvrigt gjælder om denne Ordre alt det Samme som om den foran afskrevne.

---

7. Kong Christian den Syvende til General-Lieutenant Köller-Banner.

Den Redelighed, hvormed Du giorde Os, Vores Huus og Landet den vigtige Tieneste, og den Nidkierhed, hvormed Du bliver ved at være Os hengiven, skal Ære (sic) denne Ring paa den Haand, der herefter stedse skal bære den. Annam den som et Beviis paa Din Konges Opmærksomhed.

Christiansborg d. 21 Oct. 1774.

Christian R.

For

Vores General Lieutenant

og Gouverneur Köller-Banner.

Guldberg.

Original, egenhændigen underskreven af Kongen, paa et Quartblad Postpapir. Haanden, Guldbergs, har stor Lighed med de som Nr. 3 og 4 trykte Ordrer af 17. Januar 1772 i Skrift og Taltræk, endskjøndt en forskjellig Pen og fórskjelligt Papir give den et noget andet Udseende.

Nedenunder er med en anden, nyere, Haand tilføiet en tydsk Oversættelse af Brevet.

Litteratur og Kritik.

Quellensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte. 1—3 Band. Kiel 1862—65.

Da det nævnte Værk neppe er kjendt hertillands uden af de faa, som med Flid følge den fremmede Litteratur, turde der maaske være Anledning til at henlede Opmærksomheden derpaa, saa meget mere som det indeholder flere historiske Bidrag, der ere af ikke ringe Interesse for os.

Af de tre hidtil udkomne Bind indtages første og tredie af tvende Krøniker fra Middelalderen, udgivne af den nu afdøde, fortjente hamborgske Historiker J. M. Lappenberg, det andet Bind (i to Afdelinger), der er udgivet af Professor G. Waitz i Göttingen, bestaar af Aktstykker og mindre Bidrag til det 15de, 16de og 17de Aarhundredes Historie.

De to her udgivne Krøniker ere: Chronicon Holtzatiæ auctore Presbytero Bremensi, og Die Chronik der nordelbischen Sassen. Af disse indtager den første Krønike som bekjendt en fremragende Plads blandt Kilderne til Holstens Historie i Middelalderen; ikke dog saa meget ved sin Paalidelighed, som ved den stærke Brug, senere Forfattere have gjort af den, samt ved sin anskuelige Fortælling og ved de mange karakteristiske Træk, den indeholder. I vore Øjne skjæmmes den ganske vist af det bitre Had til alt Dansk, som den paa mange Steder aander; men desto kjærere har den været sønden for Ejderen, og en Mængde Sagn og historiske Anekdoter, som have faaet rigelig Anvendelse i den schleswigholsteinske Litteratur, stamme fra den gamle Presbyter Bremensis. Ogsaa den danske Historie har denne Forfatter at takke for ikke saa ganske faa karakteristiske Træk, f. Ex. Anekdoten om Valdemar Atterdag og

Ridder Kalf. Den Ros, der saaledes kan tilkomme Forfatteren som en livlig Fortæller, svækkes imidlertid betydelig, naar det bemærkes, at hans Fortælling langt fra altid er at lide paa. Tvertimod fortalte han løst og fast, saaledes som det paa hans Tid (Midten af det 15de Aarhundrede) gik i Folkemunde i Holsten, idet han tillige lod sit Nationalhad mod de Danske udøve en utilbørlig Indflydelse paa Fremstillingen. Ukritisk som han var, sammenblandede han Tider og Begivenheder paa en Maade, der maa gjøre enhver alvorlig Historiker, der vil benytte hans Krønike, meget mistænkelig ved alt, hvad der ikke ved Hjælp af andre Kilder kan afhjemles eller dog støttes. Dette er nu vel erkjendt af de fleste, for hvem det virkelig er om den historiske Sandhed at gjøre, og det er end yderligere godtgjort af den lærde og ombyggelige Udgiver, som har erhvervet sig ikke ringe Fortjenester af den gamle, med alle sine Fejl uundværlige Historiebog, ved de mange oplysende eller berigtigende Anmærkninger, hvormed han har ledsaget den.

Presbyter Bremensis har skrevet paa Latin, men hans Latin spotter alle Klassicitetens Regler; det er plattydsk Latin, men netop derfor gjør det et ejendommeligt trohjærtigt Indtryk. Da man har en gammel plattydsk Text af Krøniken (trykt tilligemed den latinske Text i 3die Bind af Westphalens Monumenta inedita), var der længe Strid blandt de lærde, om Plattydsken eller Latinen var Originalsproget. Lappenberg har imidlertid med fuldkommen overbevisende Grunde godtgjort, at Værket fra først af er skrevet paa Latin. Den bedste nu bevarede Text findes her i Kjøbenhavn i det store kongelige Bibliothek[1]; den er lagt til Grund

[1]) Dette Hdskr., hvoraf et Facsimile er vedføjet Udgaven, ejedes i sin Tid af Mag. Albertus Meiger, Præst i Lindholm i den slesvigske Marsk. Det er urigtigt, naar han gjøres til Professor i Kjøbenhavn. Kong Christian III foreslog ham rigtignok dertil 1550, men de øvrige Professorer undslog sig for at antage ham paa Grund af hans Ungdom og Mangel paa tilstrækkelig grundige Studier, (se Nyerup, Hist. stat. Skildringer af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre Tid. IV, 16—19). Kort efter blev han Præst i Lindholm,

for nærværende Udgave, dog med Benyttelse af andre Haandskrifter, forsaavidt de have noget kritisk Værd. — Endnu kunde det bemærkes, at Lappenberg har ledsaget sin Udgave med flere værdifulde Tillæg, hvoriblandt vi skulle fremhæve de ombyggelige Stamtavler over de holstenske Greveslægter.

„Die Chronik der nordelbischen Sassen" har i Sammenligning med Holsterkroniken af Presbyter Bremensis mindre selvstændig Betydning. Den første og største Del af den er en plattydsk Oversættelse (med enkelte Indskud) af Helmolds Chronica Slavorum; siden har Aarbogen fra Ry Kloster afgivet en Del Stof. Kroniken har tidligere været udgivet af Michelsen i Staatsbürgerl. Magazin IX, efter et Haandskrift, som findes i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. For nærværende Udgave er et Haandskrift i det kielske Universitetsbibliothek lagt til Grund, og flere andre Haandskrifter ere benyttede. Men da Texterne afvige temmelig stærkt fra hinanden, har Udgivelsen været meget besværlig. Det hele gjør ikke saa meget Indtrykket af at være eet Værk, som at være to eller flere sammenstykkede Optegnelser. For Danmarks Historie har denne Krønike mindre Interesse, da de Efterretninger, den indeholder om danske Forhold, for det meste haves bedre andensteds. Dog fortjener den at efterses; Hamborgernes og Lybekkernes mislykkede Tog til Øresund 1427 er f. Ex. fortalt meget anskuelig.

Medens de ovennævnte Krøniker ialfald i Hovedsagen vare forhen kjendte, og den ene af dem (Presb. Brem.) endogsaa er meget stærkt, ja man kan uden Overdrivelse sige altfor meget benyttet af tidligere Historikere, ogsaa af danske [1]),

---

hvor han levede til 1603 (se Cimbria literata. I, 395). Lappenberg synes ikke at have kjendt hans store historiske Exempelsamling: Nucleus Historiarum. Hamburg 1599. Fol., i hvilken han blandt mange andre Kilder ogsaa har benyttet Presbyter Bremensis.

[1]) Presbyter Bremensis har vistnok allerede været kjendt og benyttet af Vedel, ja vel endog af ældre danske Historikere; thi den „holstiske Krønike", som Vedel anfører som en af Kilderne til

gjælder dette derimod ikke Indholdet af anden Del af „Quellensammlung", der bestaar af „Urkunden und andere Actenstücke zur Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenburgischen Hause." Disse Aktstykker vare nemlig for den allerstørste Del forhen ubekjendte, uden forsaavidt Udgiveren alt har benyttet Indholdet af dem i sin „Schleswig-Holsteins Geschichte". En opmærksom Læser af dette Værk vil jo nemlig have bemærket, at Forfatteren i anden Del har havt en Del forhen ubenyttede historiske Materialier til sin Raadighed. Disse, som ere hentede fra forskjellige tydske Arkiver, navnlig Oldenburg, Schwerin, Lybek, Kassel o. a., ere nu her meddelte dels in extenso dels i Uddrag, undertiden ledsagede af oplysende Bemærkninger og Henvisninger. Enkelte af de meddelte „Urkunden" ere vel forhen kjendte, undertiden endog i en rigtigere Form[1]); men i Hovedsagen er Indholdet dog nyt, og ikke lidet deraf er af Interesse for den danske Historie. Exempelvis kan saaledes nævnes Bidragene til Christiern II's og Christian IV's Historie. Af særlig Interesse forekomme Oplysningerne om Enkedronning Sofia (Christian IV's Moder) os at være. Man faar ved Hjælp af dem tildels et andet Billede af hende, end man har faaet ved Werlauff's Skildring: „Sophia af Meklenborg, Dronning af Danmark og Norge" (Hist. Tidsskrift. III, 1—80). — Udgiverens Bidrag til Historien om Ditmarskens Underkastelse (I, 146 ff.) give Anledning til den Bemærkning, at det er

---

den i Midten af det 16de Aarhundrede forfattede korte danske Krønike, som gaar fra Valdemar Atterdag til Frederik II's Thronbestigelse, er neppe, som jeg i min Afhandling om Historieskrivningen i Danmark og Norge efter Reformationen S. 31 Note 2, har antaget, Joh. Petersens Chronica oder Zeitbuch, men derimod Chron. Holsatiæ auct. Presb. Bremensi.

[1]) Saaledes er det i Waitz's Urkunden II, 34 i Udtog meddelte Dokument af 17 Juni 1556 fuldstændig trykt hos Westphalen, Monum. ined. IV, 3171, og med den rigtige Datering: 17 Juli. (Jfr. mine Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i det 16de Aarh., i Ny kirkehistoriske Saml. IV, 630—31).

besønderligt, at han har overset den noget nær vigtigste Kilde til Oplysning om denne Begivenhed, nemlig den kongelige Raads Lic. jur. Caspar Paslicks samtidige og udførlige Beretning, skjønt den er trykt i et Tidsskrift, som er Udgiveren noksom bekjendt, nemlig i Michelsens Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. III, 339—70. Hvad Hieronymus Osius har skrevet om Krigen er væsenlig kun stilistiske Omarbejdelser af Øjenvidnet Paslicks Beretning. Bortset fra slige mindre Mangler og fra den Omstændighed, at Udgiveren ofte kun har haft Afskrifter og sjeldnere selve Originalerne til sin Raadighed, indeholde disse „Urkunden" dog saa mange gode historiske Bidrag, at Udgiveren fortjener Tak for den derpaa anvendte Tid og Flid.

H. Rørdam.

Danske Samlinger for Historie, Topographie, Personal- og Litteraturhistorie, udgivne af **Chr. Bruun, O. Nielsen** og **A. Petersen.** 1 Bind. Kiøbenhavn 1865—66: 413 Sider. 2. Bind. Kbhvn. 1866—67: 398 Sider. 3. Bind. Kbhvn. 1867—68: 396 S. Gyldendalske Boghandel (F. Hegel). 8vo.

Saa mange Materialier og Samlinger af Kildeskrifter til vor Historie, der end, især i ældre Tider, ere udgivne: er der dog, som Enhver veed, der har giort et nok saa løseligt Studium af en hvilkensomhelst Periode, endnu stedse Meget at samle, og endnu Mere at ordne, og at bearbeide, for at faae et nogenlunde klart og livligt Billede af hvorledes det har seet ud i Kirken, i Skolen, i Staten eller Folkelivet, i denne eller i hiin Tidsalder. Til flere Perioder savnes mange og væsentlige Kilder, eller de ere i alt Fald

ikke opsøgte eller ordnede, og det tør vel siges, at, jo mere man nærmer sig vor egen Tid, desto sparsommere flyde Kilderne til Kundskab endog om de vigtigste og lærerigste Tildragelser. Og skulde man troe det: hvad der er skeet i de foregaaende Aarhundreder, og hvad der fortælles fra Christian IVs Tid, at man tog Papirer af Archiverne, og anvendte dem til Fyrværkerisager, det Samme er gientaget i en Tid, som ikke ligger mere end nogle og halvtredsindstyve Aar fiern fra vor Levealder? Nyborg Amts gamle Archiv, der i sin Tid var opsat enten i Klokketaarnet i Faaborg, eller i Klosterkirken i Svendborg, er i Krigsaarene 1807—14 blevet anvendt til Patroner. (Aktstykker udg. af Fyens Stifts literære Selsk. (I. II. Odense 1843—45), II. Fort. S. IV.). Saa ofte har der ogsaa været klaget over den i vor historiske Literatur herskende Mangel paa samtidige Optegnelser af og om de paa Begivenhedernes Skueplads fremtrædende Personer. „Saadan er Historiens og Biographiens Tilstand heri Danmark", skrev for Fem og Tyve Aar siden Molbech, ved at omtale det Mørke, der hviler saavel over Samlingen og Tilvæxten af den store, Grev Otto Thott tilhørende Bogsamling, som over den berømte, virksomme og fortiente Eiers Privatliv, „saa at af hans hele rige Efterladenskab er, hvad ham selv angaaer, neppe et Blad tilovers, der kunde oplyse hans Levnet" (Videnskabernes Selskabs Historie i dets første Aarh. 1742—1842. Kbh. 1843. S. 158). Lignende Klager ere ofte førte. Det var disse Hensyn, som fremkaldte de Danske Samlinger, hvis Udgivere, hver i sin Stilling, have daglig Leilighed til at benytte Bibliothekerne og Archiverne; „idet de saae, hvormange interessante Bidrag der endnu ere ubenyttede, opstod Ønsket hos dem om, ved forenede Kræfter, at bringe, idetmindste Noget deraf, til større Kundskab". De have i at udføre deres Forsæt, som er: „at meddele utrykte Sager, som maae antages at være af Interesse, og som kunne enten bringe noget ganske Nyt frem, eller stille hvad der tidligere er kiendt, i et klarere og bedre Lys", taget de Suhmske Samlinger og disses Fortsættelse til Forbillede, saaledes, at

Bidragene optages ikkun med de nødvendigste orienterende Bemærkninger. „Grændsen for hvad der gives, er, for at giøre Indholdet saa righoldigt som muligt, dragen meget vid, og Tiden, udover hvilken Udgiverne ei ville gaae, er rykket indtil eet eller to Decennier ned i det nittende Aarhundrede. Foruden hidtil utrykte Stykker, vil der blive givet biographiske Oplysninger til den danske Literaturhistorie; af og til vil der blive meddeelt selvstændige, historiske, topographiske og literære Afhandlinger af mindre Omfang, og nu og da ville meget sieldne ældre Smaaskrifter af Vigtighed blive optrykte. I det Hele vil der blive stræbt efter, at Indholdet kan blive afvexlende og interessant". Forord til 1. B.

Trende Bind foreligge nu af disse „Samlinger", og Referenten skiønner ikke rettere, end at Udgiverne have indfriet deres Løfte i Fortalen til 1ste Bind, om Indholdets Mangfoldighed og Interesse. De have ogsaa været saa heldige at vække endeel Opmærksomhed for deres smukke og patriotiske Foretagende, hvilket især har viist sig i, at man fra forskiellige Sider er kommen dem imøde med Bidrag af megen Interesse. Vi skulle nu søge at give en saadan Meddelelse om Indholdet af det hidtil Udkomne, at den almindelige Dom, som vi nys have udtalt over denne Kildesamling til den danske Historie, derved kan begrundes. Hovedindholdet er bestemt til at udgiøres af forhen utrykte Brevskaber og Optegnelser. Til Kundskab om den ulykkelige Krig, som i Midten af det 17. Aarhundrede bragte den danske Stat, saa nær som muligt, til Undergangens Rand, har en af Udgiverne, Herr Dr. Nielsen, meddeelt trende interessante Actstykker (I. 29—40): om Forsvaret af Thy og Vendsyssel 1657, hvilke Landskaber Oberstlieutenant Niels Lykke, efter et Kongebrev af d. 16. August 1657, havde at bemægtige sig og til „Louplatz" at bruge, indtil han kunde blive saa bestaaende, at han kunde gaae Fienden under Øine; om Fæstningen Nakskovs første Overgivelse til den svenske Krigsmagt i 1658, i en Indberetning fra en Oberst Both til det danske Rigsraad, og endeligen om Udskrivningen af Soldater i Dronningborg Lehn, i en Skrivelse

fra Rigsraad Henrik Thott til Mogens Høeg til Arreskov (dat. d. 13. Mai 1657). Vi henlede især Læsernes Opmærksomhed paa det sidste Stykke, som giver et nyt Vidnesbyrd om, hvor slet der var draget Omsorg for Stridskræfter, da den danske Regiering i Foraaret 1657 besluttede sig til at angribe Sverrige, medens dets Konge var beskieftiget i Polen, og der raabtes fra alle Sider: „Melius est prævenire quam præveniri". Som der vides, havde man mere sat sit Haab til Bistand af Fremmede, der, da det kom til Stykket, ikke giorde det ringeste Skridt til Danmarks Frelse, end man havde sørget for at opbyde en saadan Krigsstyrke, at der i Landet kunde være en behørig Modstandskraft mod den Fiende, som man daarligen havde udæsket. Brevskriveren Henrik Thott, der skulde forestaae Soldater-Udskrivningen i Dronningborg Lehn, melder sin Embedsbroder de jammerlige Resultater, dette Opbud af den vaabendygtige Almue havde havt. „Hvorvel der baade til Thinge og ved Kirkestevne var udgaaet Bekiendtgiørelse om den forestaaende Udskrivning, havde dog af det unge Mandskab, som regnedes til 300, neppe en Snees indfundet sig, og af disse vare ikkun 9 skikkede til Soldater. Hvor streng end Anordningen var, lod den sig dog ikke sætte i Kraft. Stævnede man den, som udeblev, skulde han have 8 Dages Varsel; mødte han da ikke, vilde Herredsfogeden udsætte Sagen i 6 Uger; med at stevne Sagen til Landsthinget gik 14 Dage, og der opsattes den atter i 6 Uger, og let kunde een eller anden Formfeil bevirke, at Retten afviste Sagen. En Vanskelighed frembødes ved de mange i Lehnet liggende Hovedgaarde. Blev en Bondekarl fra Krongodset eftersøgt, saa tyede han ind paa Adelens Godser, og mange Bønder, som ellers ikke havde 1 Karl, holdt nu 3, som alle havde Tilhold og Beskyttelse paa Adelsgodserne. Dette giorde Forholdet saa misligt, og den Haandfuld Folk, der var samlet, vidste han ei, hvad han skulde giøre med. Officererne vilde ikke modtage dem, og de vare for faa til at skikke nogensteds hen. Vilde man udrette Noget, behøvedes strengere Midler. Fik man Dom over de Gienstridige, vilde der kræves mange Jern og stor Bevogtning og

mange Folk, for at faae dem sendte til Kiøbenhavn, og det var endda et Spørgsmaal, om man der vilde have dem. Straffede man dem efter Krigsrettens Strenghed, var det vanskeligt at ramme de Skyldige, og det vilde maaskee ikke blive vel optaget af den høie Øvrighed". I Mangel paa Patriotisme og Ulyst til at bære de Byrder, som Fædrelandets Tarv krævede, gav Bondestanden ei de andre Stænder det mindste efter; „En Bonde havde svaret Herr Henrik Thott, paa hans Spørgsmaal, hvor hans Karle vare, at de gik og pløiede til Byg; det var Noget, hvorpaa der laa mere Vægt. Denne Mand blev kastet i Taarnet". Røber alt dette liden Patriotisme hos den danske Bonde, saa røber det paa den anden Side, at han ikke, under den saakaldte „Adelsvælde" var saa forkuet eller saaledes traadt paa Nakken, som man har fundet for godt at fremstille.

Herr Dr. Nielsen skyldes Meddelelsen af Ivar Juels og hans Søn Kield Juels Familieoptegnelser (I. 47—59), som efter en meget eventyrlig Fortælling om den juelske Families første Begyndelse i Danmark, indeholde en Oplysning om, hvorledes den danske Adel forstod at drage Nytte af den ved Reformationen skete Troesforandring. Ivar Juel, født i Ribe 1494, kom i Ribe Skole 1504, og til „Studium" i Kiøbenhavn 1514; han drog derpaa til Cøln 1517, og fik der tilligemed Johan Friis, den senere Cantsler, Magistergraden 1519. Han giorde derpaa et Ophold i Rom, og, efter udentvivl at have giennemgaaet det til Forfremmelse paa den geistlige Embedsbane fornødne Cursus, og efter siden som Kong Frederik I's Secretair at have sat sig i Yndest hos denne, blev han befordret til Biskop i Oslo, et Embede, som dog Vincents Lunge senere skilte ham ved. Som hos Mange af hans Standsfæller paa den Tid, var ogsaa hos ham den religiøse Bekiendelse ikkun et Middel til at stige i Ære og verdslig Glands, og, da den lutherske Lære gik af med Seieren, stod den forrige Biskop i deres Rækker, der droge Fordeel af de nye Lærdomme. Ved Kirkeordinatsen af 1537, fik Nonneklostrene Lov til at staae ved Magt, med saadanne Ændringer i deres Forfatning,

som de nye Religionsskikke krævede (Kirkeord. Blad 80, Krag og Stephanius. Chr. III's Hist. ved Sandvig, I. 602). Men idet de, som alt andet geistligt Gods, betragtedes som Lehn, der vare hiemfaldne til Kronen, fik hvert Nonnekloster en Lehnsmand, som skulde give de i Klostret værende Søstre, og dem, som i Fremtiden maatte ville indgive sig, deres tilbørlige Underholdning. Under saadanne Vilkaar, og forøvrigt mod en aarlig Afgift af 50 Daler, fik Ivar Juel, det anseelige Stubberkloster, i det nuværende Ringkiøbing Amt, som Lehn (1538). Der var dengang i Klostret, som forresten i de lovløse Tider 3 Gange havde været „røvet og plyndret", endnu 11 Nonner tilbage. At det har været Magthavernes Villie, at Jomfruklostrene, vel nærmest som Forsørgelses-Anstalter for adelige Damer, skulde bestaae i Fremtiden: derpaa tyder den kgl. Forordning af 1. August 1545, som bestemmer den rigelige Underholdning, som Lehnsmanden skulde give Klostersøstrene; men den umættelige Adels Krav paa mere Andeel i det beslaglagte Kirkegods, vare saa høirøstede, at det ene Nonnekloster, efter det andet, trods alle Lovbestemmelser, gik over enten i selve Lehnsmandens Eie, eller bortskienkedes til andre Adelsmænd. Bosiö Nonnekloster i Skaane, som var overladt den sidste Erkebiskop i Lund, Torben Bille, som Lehn, blev, medens denne endnu levede, givet den pommerske Adelsmand Hans Barnekow, som havde lovet at bosætte sig i Landet og at ægte en dansk adelig Dame. (Wieselgrén, De la Gardiska Archivet, III. 29. 32). Den forhenværende Biskop i Oslo kiøbte 1547 det Nonnekloster, hvormed han havde været forlehnet, for den, selv under Hensyn til Pengenes større Værdi, ubetydelige Sum af 12,765 Daler. I Kiøbet fulgte den Forpligtelse at underholde, paa deres Levetid, de tilbageværende Klostersøstre; de vare siden 1538 stegne med 1. Under den hele Omvæltning i alle Forhold, som charakteriserer Reformationens Indførelse her, var Stubberkloster blevet stærkt medtaget. Alt var, efter Ivar Juels Optegnelser, i største Forfald. Over Kirken laa et gammelt Straatag; alle Huse og Muurledder vare raadne, og uden

Grund. Gierder og Lukkelse var der ikke Spor af. Nogle Bygninger savnedes reent, og andre maatte understøttes med Stiver". Til Bygningernes slette Tilstand svarede den maadelige Forfatning, hvori Klostrets Avling befandt sig.

Naar det senest omtalte Stykke giver os et Bidrag til Kundskab om Forholdene hertillands i Reformationsperioden: da giver et andet os et Indblik i de Stemninger, som fandtes i den politiske Revolutionstid i Aarene Halvfems af forrige Aarhundrede. At der paa den Tid, da de revolutionære Grundsætninger vare paa det høieste Punkt i Frankrige, her har været Folk, som lode sig smitte, og som pønsede paa Midler til at bane Veien for Oprør og Anarchie: er bekiendt nok. Et Vidnesbyrd herom er det I, S. 108 f. af Conferentsraad Werlauff meddeelte Brev fra Malthe Conrad Bruun til den for ikke mange Aar siden i Kiøbenhavn afdøde Prokurator N. C. Bierring. Brevet, som af indre Grunde maa henføres til A. 1799, og ikke som er skeet, til 1796 (jvfr. Rettelser S. 401), omtaler, at Bruun havde meddeelt den hollandske Legation i Paris — thi at Brevet er skrevet fra Paris, er klart af den af B. selv tilføiede Bemærkning, og ikke, som Udgiverne have antaget, fra Hamborg — sine revolutionære Planer, og at den havde bifaldet dem, og yttret, at det ikke vilde være umueligt i Holland at finde Folk, som vilde paatage sig de Omkostninger, der vilde kræves for at tilveiebringe en Revolution i Danmark. Han havde sat sig i Forbindelse med Høvdingerne for de forenede Irlændere, som havde udtalt deres Haab om i de nordlige Egne af Irland at tilveiebringe en Rustning, som skulde gielde Norge. Andensteds fra er det bekiendt, hvilke Demonstrationer de til Paris, efterat den irske Rebellion var dæmpet, flygtede Oprørere gave, da man der, d. 13. Juli 1798, høitideligholdt Aarsdagen for Bastillens Ødelæggelse (Hegewisch, Übersicht der irl. Gesch. Altona 1806, S. 235). Ogsaa disse Folks Bistand paakaldte den danske Demagog. Han taler om „en Landgang paa Sielland, om en Overrumpling af Frederiksberg Slot, om en Bortførelse af den kongelige Familie, om en jakobinsk 17. Januar, om den „feige Nation",

som, naar Nogen blot tog Magten, ogsaa lod ham beholde den", og beder sig meddeelt, hvad man kunde giøre i Kiøbenhavn, og hvilke Personer man der kunde sætte sig i Forbindelse med. Selv studerer han Krigsvidenskaben, for at deeltage i en „militær coup de main". Der lod sig maaske skrive en interessant Afhandling om, hvordan Stemningen var i Danmark under den franske Revolutionsperiode. Vi skulle blot giøre opmærksom paa, at det neppe var Andre end nogle høist exalterede, tildeels unge Mennesker, som hyldede de jakobinske Grundsætninger, og at Alt hvad der her repræsenterede den høiere Videnskab, Intelligents og Dannelse, var afgiort paa Ordenens og Loyalitetens Side. Som et mærkeligt Modstykke til den ovenfor omtalte Skrivelse fra M. C. Bruun, er det værd at læse det Brev, som een af Landets meest ansete og fortiente Mænd, Secretairen i det danske Videnskabernes Selskab, P. C. Abildgaard, paa Selskabets Vegne, tilskrev (19. Mai 1800) den bekiendte Grev C. F. Horn, som, efter at have deltaget i Gustav III's Mord, søgte Tilflugt til Danmark (Molbech Vidsk. Selsk. Hist. S. 256).

Et meget interessant Stykke ere de af Hr. Justitsraad Bruun (I. 149—157), efter et Haandskrift paa det store kgl. Bibl., meddeelte Regler for Kronprinds Frederik, af Enkedronning Juliane Marie, overgivne den unge Fyrste, saasnart han, efter sin Confirmation tog Sæde i Statsraadet. Man har ikke uden Grund antaget Statssecretairen O. H. Guldberg for disse Reglers Forfatter; men de grunde sig dog paa hvad der iforveien var aftalt mellem Enkedronningen og ham. Flere af disse Regler ere mærkværdige, og der er adskillige af dem, om hvilke man ei kan sige Andet, end at de bleve troligen fulgte af den, for hvis Skyld de vare nedskrevne, saavel medens han styrede Staten som sin svage Faders Medregent, som i de 31 Aar, i hvilke han selv bar Kronen, saaledes det Raad, at han skulde vaage over og holde paa Souverainiteten, og det, at han skulde betragte Sømagten som Rigets fornemste Værn. Henblik til de Tilstande, som havde hersket under Struensees Styrelse savnes ikke i disse Forskrifter. Naar man er vant til ikke

at see Dronning Juliane Maries Navn nævnet uden med Had og Bitterhed, og at finde hende beskyldt for Herskesyge og Underfundighed, uagtet det ikke vides, at hun nogensinde, medens hendes kongelige Ægtefælle levede, tragtede efter, end sige opnaaede, mindste Indflydelse paa Statens Anliggender: gjør det et godt Indtryk at læse den Anviisning, som hun gav den tilkommende Regent, og netop den Fyrste, hvem hun, efter de indtil denne Dag, gjennem meer end to Menneskealdre, circulerende ubeviiste Rygter, beskyldes for at have villet fortrænge fra Thronen.

Jo sieldnere det er at see Brevskaber og Actstykker offentliggiorte, som berøre den Tids Historie, som ligger vore Dage nærmest: desto mere maa man være disse Samlingers Udgivere Tak skyldig, fordi de have draget Tidsgrændsen, ud over hvilken de ikke ville gaae, til et Stykke hen i det nittende Aarhundrede. Tvende Meddelelser, som kaste Lys paa vore Forhold i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, ere optagne i de foreliggende Bind. Det ene (II. S. 18) er en af Dronning Marie Sophie Frederikke opsat Fremstilling af Danmarks politiske Forhold fra Krigsurolighedernes Begyndelse i 1807 til Kielerfreden: et Skrift, som skal være oplæst i det første Møde af Statsraadet, i hvilket Hendes Majestæt førte Forsædet, medens K. Frederik VI var i Wien, i Anledning af Congressen (6. September 1814 til 22. Mai 1815). Den er skreven med en fast Overbeviisning om den retfærdige og loyale Politik, som K. Frederik VI havde fulgt, og med en dyb Uvillie over det Rænkespil af de øvrige europæiske Monarcher, hvorved de opløste Forbindelsen imellem Danmark og Norge, og i lang Tid lode det være uvist, om det første Rige skulde vedblive at bestaae. Med Engelstoft, hvem det her aftrykte Haandskrift har tilhørt, maa man beklage, at den ophøiede Forfatterinde ikke har fortsat sin Meddelelse, og at hun navnlig Intet har efterladt om Kongens Reise til Wien, og om den egentlige Anledning til denne, og om de Resultater, den ledede til, og om det var saaledes, som Rygtet vilde, at der, medens Norge var i Opstand, og ei, paa Basis af Kieler-

freden, vilde underkaste sig Sverrige, var en ny Plan i Gierde om at opløse det danske Rige, og at oprette et cimbrisk Storhertugdømme til Fordeel for Hertugen af Oldenborg, et Project, hvorom Keiser Frants skal have underrettet Kong Frederik VI., og saaledes forhindret dets Iværksættelse.

En anden Meddelelse til vor nyere Historie, er den sidstnævnte Lærdes Dagbogsoptegnelser i Tidsrummet 11. August 1807 til 2. April 1808, III. 97—192. Størstedelen er nedskreven, medens Engelstoft var borte fra Kiøbenhavn, med den Deel af Regieringspersonalet, som fulgte Kongen og Kronprindsen, da disse den 12. August 1807 reiste til Kolding, hvorfra hiin senere begav sig til Rendsborg, og denne til Kiel. Hvad Engelstoft, saa nær ved det Punkt, hvorfra alle Regieringsforanstaltninger udgik, og i daglig og tildeels fortrolig Omgang med Flere af de Mænd, som spillede en Rolle i det offentlige Liv, har fortalt, føier vel egentligen intet Nyt til hvad der findes paa tusinde Steder om Begivenhedernes Gang i det Hele, men indeholder dog adskillige Træk til yderligere at belyse de ulykkelige Forhold, hvori den danske Stat dengang var stedet. De mange Rygter, som Engelstoft har meddeelt, og de Anekdoter, han harført til Bogs, navnlig om den Feighed og Malconduite, som de danske Befalingsmænd skulle have viist, især under Kiøbenhavns Bombardement, ere vel for en Deel upaalidelige. Imidlertid maa Engelstoft have været indtagen i disse Fortællinger, siden han har gientaget flere af dem i næsten uforandret Skikkelse (s. S. 172 og 184). De vise i alt Fald Stemningen i Landet imod dem, hvem Forsvaret var betroet; og have fra denne Side en vis Interesse. Men at Engelstoft har anført i sin Dagbog den S. 172 berettede væmmelige Yttring af en mundkaad Matros: er ikke mindre ubegribeligt, end at Meddeleren af disse Optegnelser ei har skaaret den bort. Af større Interesse er det, som Dagbogen indeholder om Engelstofts Reise til Kiel i October 1807 med Hertugen af Augustenborg (S. 160—171), om Kronprindsens Hofholdning der, og om de akademiske Forhold i denne Universitetsstad. Naar Engelstoft anker over den Politik, som

33*

Danmark dengang fulgte, hvorved det selv skal have draget det forfærdelige Uveir over sit Hoved, og over Regieringens Utilbøielighed til at lytte til de Varselsrøster, som deels giennem udenlandske Blade, deels giennem de danske Consuler i London og Amsterdam, løde formanende til at man skulde være paa sin Post: da er Dette ikkun et Echo af hvad der mange andre Steder er skrevet. Uden at ville forsvare den daværende Regiering enten i den ene eller den anden Henseende, tør Ref. dog ikke undlade at giøre opmærksom paa hvad der af en Mand som A. S. Ørsted herom er sagt i: Af mit Livs og min Tids Historie. III. 210—34.

Der er ikke ret mange Dele af vore ældre Forhold, uden at de kunne modtage ny Oplysning ved de i „Danske Samlinger" indførte Brevskaber. Til Personalhistorien tiener, foruden de alt omtalte Optegnelser om Ivar Juel, den lærde Sognedegn i Taarnby paa Amager, Jochum Hallings Levnet (I. 60—72, efter et Haandskrift paa det kgl. Bibl.) samt Holger Jacobæi (III. 234—249) Optegnelser til hans Livs Historie (1650—1701). Disse biographiske Optegnelser ere, efter hans Død 1701 — han kom syg hiem fra Gientofte 14. Juni, og døde, som det synes, samme Nat — fortsatte af den nysomtalte Jochum Halling, som havde været Huuslærer hos Jacobæus, og gaaet ham tilhaande med Udarbeidelsen af Museum Regium.

Et Bidrag til Kundskab om kiøbenhavnske Tilstande indeholde de Danske Samlinger i den II. 71—118 meddeelte Beretning fra et Øienvidne om Stadens store Brand i Oktober 1728. Denne Brand, som i Løbet af de 2½ Døgn, i hvilke den rasede, lagde over 1640 Gaarde og Huse i Aske, og giorde henved 4000 Familier huusvilde, og foraarsagede uoprettelige Tab, var for den danske Hovedstad det Samme, som den store Brand, der i Sept. 1667 lagde en stor Deel af London i Aske (400 Gader, 13000 Huse og 89 Kirker), var for denne Stad. Saavel over den ene som over den anden af disse Ildebrande savnes en fuldstændig og detailleret Skildring, og navnlig har endnu Ingen giort sig den Møie at samle, hvad der i adspredte Kilder maatte være giemt om de Rædselsdage, som

Kiøbenhavnerne giennemgik, medens Luerne fortærede deres Stad. I lang Tid var, naar undtages Reisers naragtige Bog, Hojers Fortælling i Leben Friedrich IV (jvfr. dog Engelstoft og Werlauff, Kiøbenh. Univ. Bygnings Hist. Kbh. 1836. Fol. p. 47), den eneste trykte Meddelelse om denne i sit Slags enestaaende Begivenhed. I sildigere Tider, er der blandt det kgl. Bibliotheks Haandskrifter fundet et Par Beretninger om denne Ildebrand. Den ene er for endeel Aar siden offentliggiort i Nyt Historisk Tidsskr. V. (1854) 283 ff. Den anden seer første Gang Lyset paa det nysanførte Sted af de danske Samlinger. Den skriver sig fra den bekiendte Jon Olafsen fra Gunnavik (s. om ham Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, III. 4—6), der som Amanuensis for Arne Magnussen var kommen til Kiøbenhavn 1726, opholdt sig der under Branden, og selv angiver i sin Dagbog, at han udførligen har beskrevet Stadens Ildebrand. Vi nævnede i Øieblikket den store Ildebrand i London, September 1667. Mellem denne og den Ildsvaade, der 1728 overgik den danske Hovedstad, er der adskillige interessante Paralleler. Paa begge Sider var man redebon til at udlede Branden af onde Menneskers Anstiftelse. Medens Mange i Kiøbenhavn, hvor der virkeligen skal være grebet adskillige Mordbrændere, kastede Skylden paa Hamborgerne, som meentes at ville hævne sig for nogle deres Handel skadelige Forordninger af den danske Regiering: var der Andre, som væltede Brøden over paa Jøderne, som man ikke lang Tid iforveien havde tvunget til at indfinde sig i Vaisenhuskirken for at høre Prædikener, sigtende til deres Omvendelse (s. Kongebreve af d. 18. Mai 1728 og 7. Juni s. A., i Kirkehist. Saml. I. 123; Pontoppidan, Menoza III. 460—61). Saavidt gik den religiøse Fanatisme, at endog adskillige Jøder bleve, efter Jon Olafsens Fortælling, lagte paa Pinebænken, uden dog at bekiende det Mindste om deres Deelagtighed i Ildspaasættelsen. I England maatte Katholikerne bære Skylden for Londons Brand, og hvorvel der, ved de anstillede Undersøgelser, Intet kom for Lyset, som kunde begrunde denne Beskyldning: forkynder dog, indtil denne Dag, en Indskrift paa den til Erindring om

denne Tildragelse opreiste Støtte „the Monument", at det var Papisterne, som havde sat Ild paa Staden.

Et Bidrag til Kundskab om Tilstande i vor Hovedstad især i de literære Kredse, i den 2. Halvdeel af det 18. Aarh., giver den af nærværende Referent meddeelte Dagbog over et kort Ophold i Kiøbenhavn af den svenske Professor I. H. Lidén (II. 328—53). I de 11 Dage, han var i Kiøbenhavn (6. Juni — 17. Juni 1768), maa man tilstaae, han saae sig godt omkring, og giorde Bekiendtskab med de i den danske lærde Verden meest betydende Mænd, til hvis Charakteristik og Leveviis interessante Træk ere meddeelte. Naar Langebek ellers ikkun er os bekiendt som den alvorlige og grundige Lærde, syslende med at samle den danske Histories Kilder: da fremtræder han her som den muntre Selskabsmand, der saae Fremmede hos sig, og beværtede dem overflødigen med Mad og Viin, og som havde Tid og Leilighed til at føre de ham anbefalede Udlændinge omkring i Stadens Samlinger og i ansete Mænds Huse. Den Tid, da Lidén var i Kiøbenhavn, var een af de flere Perioder, i hvilke Rosenborg Have var et yndet og søgt Spadserested. Den første Aften Lidén var i Kiøbenhavn, fandt han her en „anseelig Folkemængde". Den anden Aften, efter at have spiist hos Langebek, fulgtes de ad til denne Have og „promenerede der indtil langt ud paa Natten". En anden Spadseregang i Kiøbenhavn, som besøgtes i vore Bedsteforældres Dage, var Philosophgangen; der spadserede Lidén i „et godt Selskab" til langt ud paa Aftenen d. 15. Juni.

Til den danske Literaturhistorie indeholde de „Danske Samlinger" foruden de mangfoldige Breve til og fra danske Lærde (I. A. Cold, K. Ancher, Langebek, Thura, Chr. Falster, O. Sperling, Stephanius, Suhm, Schöning, Zoëga, Malthe Møller, O. Worm, A. Magnussen o. m. Fl.) de interessante Uddrag af Rentemestrenes Regnskaber i Tidsrummet 1571—89 (I. 91—98), der oplyse de betydelige Gaver og Understøttelser, som Regieringen lod tilflyde danske saavelsom fremmede Videnskabsmænd. Man

havde dengang ikke Rangtitler, Ridderkors eller Fortienstmedailler, hvormed Dedicationer af Bøger eller andre fyrstelige og kongelige Personer viste Opmærksomheder kunde vederlægges; derfor betaltes disse med rede Penge, og det, efter Pengenes Værdi, rigeligen. M. Anders Mariager, Præst til St. Nicolai Kirke i Kiøbenhavn, fik 50 Daler for de 12 Prædikener over Bønnen, som han 1580 havde dediceret Kong Frederik II; Dybvad den Ældre for den Bog, som han havde tilegnet Kongen om den Comet, som saaes 1577, 30 Daler; Anders Sørensen Wedel 100 Daler for Dedicationen af Adamus Bremensis o. s. v. Især var det udenlandske Versemagere, som besang glædelige Begivenheder i det danske Kongehuus, f. Ex. Fred. II's Bryllup med Sophia af Meklenborg og Christian IV's Fødsel, som betænktes. De samme Regnskaber give os ogsaa en Forestilling om hvad der anvendtes paa Bøger, som Kongen, ved Hovedstadens Bogførere, lod forskrive fra Udlandet (for Ariæ Montani Biblia Polygotta Antv. 1569—72, 8 Voll. Fol., betaltes Peder Andersen Bogfører 70 Daler — sandsynligviis ikke for det hele kostbare Værk) — og hvad der gik med til videnskabelige Foretagender, som Kongen lod fremme i selve Landet f. Ex. Anders Vedels „Reise og Vandring i Riget og i Fyrstendømmerne."

Til Oplysning i vor Literaturs Historie, tiene ogsaa, foruden mange andre Smaabidrag, af hvilke vi blot skulle nævne den II. 277 meddeelte Oplysning om Resens danske Atlas, de i III. 358—370 aftrykte Forslag til en Undersøgelse af Universitetets Tilstand og denne Stiftelses Reform (1725). Forslaget var af Andreas Hojer, som selv var een af dem, der vare udsete til at indtræde i den Commission, som begieredes nedsat til at undersøge de „Enormiteter" som gik i Svang ved Universitetet, og Betænkningen derover var opsat af den bekjendte Christian à Möinichen, som var Hovedhiulet i den „hemmelige Commission", der 1725 blev nedsat, og hvis første Forretning var Afsættelsen af Frederik Rostgaard (23. Jan.) fra hans Stilling som Oversecretair i Cancelliet, og Möinichens Indsættelse, efter 2 Dages

Forløb, i dette Embede. Møinichen saavelsom Biskop Deichman. Højer og Lintrup, der alle vare Dronning Anna Sophies Clienter, skulde, tilligemed Lector Theologiæ, Cancellieraad Jacob Rasch i Christiania, udgiøre den Commission, som skulde visitere Universitetet. Det er en Mærkelighed, at den hele Plan er stilet til bemeldte Dronning. Det var vel Ildebranden, der qvalte den i Fødselen: men flere af de Anskuelser, som dette Møinichens Project udtalte, fik Gyldighed, da faa Aar efter den nye Universitetsfundats udkom 1732. Men den blev til under Andres Auspicier, end Dronning Anna Sophies og hendes Kreaturers.

Til Literærhistorien regne vi ogsaa de III. 193 ff. af Etatsraad Regenburg meddeelte Brevskaber om den 1634 tilsigtede Oprettelse af et Universitet i Flensborg, en Menneskealder, inden Christian Albrecht grundede Heiskolen i Kiel, og de af nærværende Referent indrykkede (III. 351—58) Dr. B. Münters Forskrifter 1772 for hans Søn, Frederik Münters Underviisning og Opdragelse. Herhen hører vel ogsaa det ved Hr. Birket Smith første Gang udgivne danske Skuespil Kortvending, og den tidligere utrykte Heltesang af den bekiendte Digter, Præsten Sorterup i Lyderslev (III. 227—33). Den besynger de danske Vaabens heldige Fremgang i Norge, og Kong Carl XII's Fald.

Til Danmarks Søkrigshistorie tiene de meddeelte Breve af Tordenskiold til hans Velyndere General Baron Løvendal og Generallieutenant Hausman (fra Aarene 1711 og 1712 (II. 306—325) samt nogle fra Tordenskiold til Admiral Judichær af 1719 (II. 286), Bidrag til Sømagtens Historie i Grevens Feide (II. 289—305), ved Capt. Grundtvig, bestaaende i Meddelelser af de omtrent 1000 Stykker, deels Breve, deels Quittancer og Regnskaber, vedkommende Flaaden i den omtalte Periode, som nylig ere fundne i et afsides Sted, i eet af de ældste Archivlokaler; Orlogsskibet Dannebrogs Deeltagelse i Kampen i Kiøgebugt, 4. Oct. 1710 oplyses II. 258—269 ved Afskrifter af Skibsjournalerne. Til Landkrigsmagtens Historie gives Oplysning i et Stykke,

meddeelt af Werlauff, om Landeværnets Forhold under Krigen i 1807, bestaaende i en Proclamation, udstedt af General Oxholm (II. 95) til de opsætsige møenske Landeværnsfolk. Og under Bidrag til Landkrigstjenesten tør vi vel ogsaa regne den III. 280—87 meddeelte Extract af Landkadetakademiets Straffeprotokol (1738—1777), medd. af Cancellist Dittmann. Til Landbrugets Historie giver et (medd. af Hr. Kammerraad Rasmussen paa Gisselfeld) saakaldet Videbrev fra Nordby paa Samsø (II. 235—246) et Bidrag, og dette har den Mærkelighed, at, medens de øvrige gamle Byskraaer, med de i disse indeholdte Vedtægter og autonomiske Forskrifter for Jordbruget og for Bøndernes indbyrdes Forhold, nu ikkun have Betydning som historiske Curiositeter og som Minder om en Tingenes Tilstand, der for længesiden er forsvunden, og tildeels maaskee som Kilder til flere Lovbestemmelser (s. den i Hist. Tidsskr. I. 417 aftrykte Østrup Bylov og Gildeskraa; Radsted Byskraa sammesteds IV. 477; Bierregrav Bylov s. St. V. 523; Rønninge Byskraa i Bendtz: Beskr. over Rønninge og Rolsted Sogne (Odense 1820) S. 103 ff.) og muеligen flere andre af disse ved Almuens Autonomie i ældre Tider vedtagne Bestemmelser, som Ref. ikke kiender): er det her aftrykte Videbrev, der i den Skikkelse, hvori det nu foreligger, bærer Aarstallet 1697, men udentvivl er ældre i alle væsentlige Punkter, indtil denne Dag bleven i fuld Kraft som Regel for Agerbruget og hvad dermed staaer i Forbindelse i den omtalte Bymenighed. Nordby er nemlig eet af de ganske faa Sogne i Landet, hvor Jordfælledsskabet endnu bestaaer med alle de dertil knyttede eiendommelige Vedtægter; det vil snart udentvivl ogsaa forsvinde der, ligesom det i vore Dage er blevet aflagt i andre Egne, hvor man med størst Stivsindighed havde hængt ved de sammenbyggede Gaarde og det dermed forbundne Trevangsbrug, f. Ex. paa flere Steder paa Vemmetofte Klosters Gods, hvor der forløb over 70 Aar, efterat Lovgivningen havde budet Ophævelsen af Fælledsskabet (Fdn. 23. April 1781), inden man fik Øinene op for de for Jordbruget fordærvelige Følger af Jordernes Drift i Fællig

(Brasch, Vemmetoftes Hist. III. 228). Hvessinge Gildeskraa (III. 221—226) oplyser en svunden Tids Folkeliv.

Der er ingen Materie af vore ældre historiske Forhold, som mere belyses i disse Samlinger, end hvad der angaaer Theatret. Hvad der andensteds er samlet til Skuepladsens Historie i dens første Aaringer, vil kunne modtage megen Berigtigelse ved de Notitser og Aktstykker, der her ere bragte for Lyset (I. 41—46; II. 354—384; III. 1—46; III. 278—80). Det er saaledes sat saa godt som udenfor al Tvivl, at Frederik Rostgaard var een af dem, som især antoge sig den begyndende danske Skuepladses Tarv, og dette støttes især paa et Vers, som samtlige Acteurer sendte ham paa Nytaarsdag 1723, I. 44—46. At det tillige var ham, som antog sig de Studenter, der sloge sig til Skuepladsen, er godtgiort ved et rimet Bønskrift til ham fra Studenten Jens Høberg, som, fordi han havde betraadt Scenen, maatte, efter en Beslutning af Consistoriet, forlade Walkendorfs Collegium (I. 41 ff.). Om de Mænd, som forestode den første danske Skueplads, om deres personlige Forhold, og de Vanskeligheder, med hvilke de havde at kæmpe, og om den Beskyttelse, som de fandt hos den Tids formaaende Mænd, ere interessante Oplysninger meddeelte paa de anførte Steder af Samlingernes andet og tredie Bind. En Skrivelse fra Skuespildirecteuren Montagu til Løvenørn strax efter Hovedstadens Ildebrand (30. Oct. 1728), viser den fortrolige Fod, hvorpaa han stod med denne Herre, og giver adskillige Oplysninger om hiin Katastrophe III. 33 ff.

Naar Ref. endnu har tilføiet, at de hidtil udkomne Bind af disse Samlinger ogsaa indeholde Bidrag til Kundskab om tvende af de i Danmark i det 17. Aarh. værende udmærkede Konstnere, og disses personlige Forhold, ved Meddelelsen af en Kiendelse, afsagt af Consistoriet i en Retstrætte betreffende en Pengesag, mellem Svogrene, Maleren Abraham Wuchters og Kobberstikkeren Albrecht Haelweg (I. 289—306), og at de ved Meddelelsen af Frederiksborg Slots Inventarium 1650 (II. 118) give et Bidrag til at kiende de der samlede af danske og fremmede Mestre forfærdigede Malerier og andre Konstsager: troer han at have givet en saadan Udsigt

over Indholdet af de udkomne Bind af „Danske Samlinger“, at den Dom er begrundet, som han i Almindelighed har udtalt om dette Hefteskrift som et fortrinligt Repertorium for vigtige hidtil utrykte Oplysninger om vort Fædrelands Tilstand i ældre og nyere Tider.

Foruden forhen utrykte Stykker, ere de „Danske Samlinger“ bestemte til at optage mindre Afhandlinger af historisk, topographisk og literær-historisk Indhold. En saadan Afhandling aabner Samlingernes første Bind; thi, ved at meddele en ikke forhen offentliggiort Tale af den berømte Skolemand, Falster, holdt eller bestemt til at holdes i Ribe, i October 1726, i hvilken han udbreder sig over de formeentlige Fornærmelser, som dèn hollandske Philolog i Utrecht, P. Burman, havde tilladt sig imod den danske Nation: tager Hr. Justitsraad Bruun Anledning til at belyse den hele Polemik, hvortil et misforstaaet Ord af Burman i et Angreb paa den franske Udgiver af Quinctilian, Capperonier, havde givet Anledning, og i hvilken nu de tre berømte danske Lærde, Falster, Gram og Holberg, deeltoge. Efter den af Bruun givne Fremstilling af Sagen, synes det klart, at, naar hine tre danske Mænd reise en saa heftig Anke imod Burman, som den, der havde haanet det danske Folk, da klage de over heelt Skind, og det er os ufortstaaeligt, at tre saa skarpsindige Mænd have kunnet construere et af sin Sammenhæng udrevet Ord saaledes, som de have giort det. Sees Sagen i det Lys, hvori den nu er sat, er det saa langt fra at de Yttringer, som bragte de danske Lærde saaledes i Harnisk imod Burman, indeholdt det Allermindste til Vanære for det danske Folk og dettes Lærde, at de tvertimod indeholdt megen Roes over disse. Udentvivl maa det ogsaa snart være gaaet op for Holberg, at han havde forløbet sig, ved at udgive sit Smædeskrift mod Burman: Holgeri Dani ad P. Burmannum Epistola (1727), og ved, endog i tvende forskiellige Udgaver, strax at lade det komme i en dansk Oversættelse. Som et Beviis for, at Holberg har erkiendt sin Vildfarelse, er det sagt (I. 8), at han „aldrig har nævnet denne Epistola i sine øvrige Skrifter,

eller anført den i den Oversigt over disse, som han flere Steder har givet. Men hvorfor optog han den saa, efterat et Decennium var forløbet, i sine Opuscula Latina, og vedkiendte sig saaledes at være dens Forfatter, medens den oprindelige Udgave ikke har nogen Auctors Navn paa Titelbladet, og hvorfor optog han den atter, efterat der paany var hengaaet over et Decennium, i sine mindre poetiske Skrifter 1749? Det var Synd at sige, at Holberg ei havde giort Alt hvad han formaaede til at udbrede Skandalen. Gram var alt mange Aar iforveien af Wolf i Hamborg giort opmærksom paa, at han havde befundet sig i en reen Vildfarelse.

Til den danske Stats Jordbeskrivelse og Statistik i ældre og nyere Tider, tiene de med saa megen Flid af Herr Dr. Nielsen samlede Efterretninger om Vester Horne Herred i Ribe Amt (I. 111—148; II. 18—70; 97—117), og samme Forfatters Efterretninger om Slaugs Herred, ligeledes i Ribe Amt (III. 289—350). De Egne, som her skildres, høre aabenbart til de af Naturen meest stedmoderligen behandlede Strækninger i vort Fædreneland. De havde ovenikiøbet lidt særdeles i det 17. Aarh., ved gientagne Indfald af fremmede Tropper, og til de Bidrag, som i andre Skrifter ere meddeelte om de Plyndringer og Udskrivninger, som ledsagede de Keiserliges Indmarsch 1626—28, de Svenskes i 1643—45, og atter i 1657—59, og endeligen Brandenborgernes og Polakkernes i de sidstnævnte Aar, hvilke Hære vel vare sendte Danmark til Hielp mod Fienderne, men som, i at røve og plyndre, ei stode tilbage for disse, ere nye føiede i de her meddeelte Afhandlinger af Dr. Nielsen. Hvad et enkelt fattigt Hedesogn, Grinsted, Slaugs Herred, maatte yde hine Fremmede, kan læses III. 296, hvor en Indberetning er aftrykt, som Sognebeboerne, efter kongelig Befaling, maatte afgive om deres Lidelser i Krigsaarene. I Alt var der af det omtalte Sogn udgivet, under Besættelsen af de fremmede Hære, 1414 Rdlr., 261 Tdr. Korn, 666 Stk. Fæ, 159 Heste og Hopper, 2201 Faar, Geder, Lam og Sviin, foruden hvad der til den store Indqvartering var medgaaet,

og hvad der var røvet, hvorom Intet var optegnet. I en særlig Beretning skildrer Sognepræsten hvad han havde maattet udgive, og hvorledes han var bleven plyndret. Lignende Indberetninger foreligge fra flere Sogne i Omegnen.

Til de Ulykker, som Krig og fiendtlig Overvold bragte over denne Deel af Landet, og som foranledigede Mange af Beboerne til at forlade deres gamle Boliger og at tye til Klitterne, hvor de levede som Troglodyter, indtil Fienden var borte (III. 301), kom endnu Ødelæggelsen ved den forfærdelige Vandflod Natten mellem den 10. og 11. October 1634. Hvorledes Vandet trængte ind i Jandrup Præstegaard, saa at Præsten, som vaagnede, og sprang ud af Sengen, stod i Vand til Knæene, er beskrevet II. 35. Overhovedet var Jylland i langsommelig Tid hiemsøgt med allehaande Plager, saa at Tilstanden der var bedrøvelig. Grevens Feide og Jydernes Andeel i Skipper Clements Stempling, forringede de jordegne Bønders Antal, idet de, som havde deeltaget i dette Oprør, og ikke kunde udrede de dem paalagte Bøder: maatte afstaae deres Gaarde til Kronen, og gik over fra Eiendomsmænd til Fæstere. Jo mere det gik tilbage med den gamle danske Adel, der efter Souverainiteten enten uddøde med forbausende Hastighed, eller sank i Armod, medens dens Eiendomme gik over til Personer, der ofte fra ganske underordnede Stillinger havde svunget sig op til Herremænd: desto værre bleve Bondens Kaar. Især gik det ud over de jydske Herresæder, som i Aarene efter 1660 ofte kom i Hænderne paa Folk, som „havde arbeidet sig op fra Bondestand, og som, for at kunne holde ud, maatte plage deres Bønder til at udrede de nødvendige Paalæg“. Det er et stærkt Vidnesbyrd, som anføres i Beskr. over Slaugs Herred, III. 316, om Agerbrugets og den øvrige Landbonærings usle Vilkaar i den nysomtalte Periode, at Herremanden Christen Krabbe, som med sin Hustru, en Datter af den giennem Aarhundreder navnkundige Adelsslægt Norby, havde faaet Gaarden Urup i Grinsted Sogn, der, efter Matrikelen af 1664, stod for 14 Tønder Hartkorn, 1689 maatte, for en Skatterestance af 30 Daler, frasige sig

Gaardens Herligheder og Privilegier, saa at Urupgaard, med Hensyn til alle Beskatningsforhold, faldt ned til en almindelig Bondegaards Stilling. Gaardens hele Udsæd var dengang ikkun 8 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, og der avledes 30 Læs Hø (III. 316—17). Døttrene af de Adelsslægter, som vare sunkne i Armod, ægtede Personer af simpel Stand. Saaledes giftede en Datter af en følgende Eier af den nævnte Herregaard, Birgitta Sophia Munk, sig med en simpel Mand, Lars Andersen Møller, som i Tieneste hos en Landraad i Holsteen, havde lagt sig lidt til Bedste. Denne Mand maa selv med sine Børn have forrettet det Arbeide, som forefalder paa en Landgaard; thi om en Søn af ham er det berettet, at han 1732 omkom, idet et Tag, paa hvilket Faderen sad og arbeidede, faldt ned og knuste ham. Lars Andersen Møllers Efterkommere leve endnu i Grinsted Sogn, blandt Bønderfolk, og saaledes er, paa Spindesiden en Æt, som hørte til de anseeligste i vort Fødeland, forplantet indtil vore Dage (III. 318). Men ogsaa Descendenterne af de Personer, som fortrængte hine gamle Adelsslægter og tildeels grundede deres timelige Velstand paa deres Ruin, have prøvet den samme Skiebne, og ere komne i Ringhed og Armod. Saaledes Efterkommerne af den i vor Historie altfor bekiendte Parvenu, Holsteneren Henrik Müller, som melede sin Kage, under Landets Finantsnød i det 17. Aarh. saa vel, at han kom i Besiddelse af mange tusinde Tønder Hartkorn af Krongodset. S. Orion II. 107.

Det var til den af Dr. Nielsen skildrede Landsdeel, der nu ikkun frembyder det sørgelige Skue af en gold Hede, men som, baade at dømme af de Spor af Ploven, der ikke have ladet sig udslette, og af de mange Gravhøie, eengang i en svunden Fortid har været ulige bedre bebygget, end nuomstunder, og til dens Opdyrkning, at, ved en Regieringsforanstaltning, endeel pfaltziske Bønder indkaldtes omtrent 1760, imod Løfte om Skattefrihed i 20 Aar og nogle andre Fordele (Pl. 28. Mai 1759). Det hørte til det 18. Aarh. philanthropiske Bestræbelser, at ville opdyrke slige ufrugtbare Egne; saaledes begyndte Keiserinde Catharina

II omtrent paa samme Tid som den danske Regiering, med at indkalde tydske Nybyggere til at colonisere det saratowske Gouvernement i Sydrusland (Wichmand, Chronol. Üebersicht der russischen Gesch. (Leipzig 1825, I—II. 4to.) II. 19). Og det var henved et Decenninm senere, at Peruaneren Olavides begyndte sine Colonisationsforsøg af Sierra Morenas Biergegne. Saa udbasunet end det sidstnævnte Forsøg blev giennem alle Aviser, saa var det dog endnu slettere anlagt (s. A. L. Schlözer Briefwechsel (Gött. 1776—82, I—X.) IV. 149 ff.; 387 ff.; Schlosser, Gesch. des 18. Jahrh. 3. B. 1. A. S. 88 ff.), end den danske Regierings Agerdyrkningsforsøg i Hederne paa den jydske Halvø. Hvad der er berettet i forskiellige Skrifter (D. Atlas, IV. S. 509—16; Carstens, Colonierne paa Alheden (Viborg 1839), og Anmeldelsen deraf i Hist. Tidskr. I. 540 ff.) om Forsøgene paa at colonisere andre Hedestrækninger i Jylland, er et Sidestykke til hvad der her fortælles om de i Slaugs Herred anlagte 3 Colonier: Frederikshaab, hvor man samlede Nybyggere af reformeert Troesbekiendelse; Moltkenborg, som bebyggedes af Lutheranere, og Fredriksnaade, hvis Beboere vare Katholiker. Forskiellige Kilder have sat Dr. Nielsen istand til at give en meget udførlig og instructiv Fortælling om disse Colonier (III. 303—307).

Ogsaa i de af Dr. Nielsen beskrevne Hedeegne møde os Exempler baade paa tyranniske Jorddrotter, især af den Classe, vi nys have omtalt, og paa den Selvtægt, som de forpiinte Bønder toge over deres Bødler. En saadan Bondeplager og Huustyran, der i alle Maader kan stilles ved Siden af de siællandske Bondeplagere: Rasmus Ibsen paa Frøslevgaard (s. Brasch, a. St. II. 3 ff.), Beringskiold paa Rønnebeksholm og Sparresholm, og Landsdommer Knud Ahasverus Becker paa Bekkeskov, skildres os, efter Retsacter og andre Kilder, i Eieren af Lydumgaard, Lydum Sogn, V. Horne Herred: Jørgen Jensen Bramming, som havde samme Skiebne som den nysnævnte Bondeplager paa Bekkeskov. Flere Planer vare lagte til at skille ham

ved Livet; hans egen Hustru havde deeltaget i dem, idet hun endog havde lovet en Mand for at dræbe ham, et Spand af Gaardens bedste Heste og 60 Daler; de vare imidlertid mislykkede; da sammenrottede samtlige Godsets Bønder sig og betalte en Mand for at skyde ham. Mordet blev fuldbragt Natten mellem d. 25. og 26. October 1702, og een af Gaardens Karle holdt en Hest i Beredskab, hvorpaa Morderen red sin Vei, og saa tryg var han, at han endog gav sig god Tid til at drage omkring og opkræve de Penge, som vare ham lovede for hans Ugierning, og saa sløv og langsom var Retfærdigheden, at der hengik over eet Aar, inden Øvrigheden tog sig af Sagen, og først i Dec. 1703 blev en Belønning udlovet for Morderens Paagribelse (I. 142—144). Denne og flere Medskyldige havde imidlertid fiernet sig.

En tredje selvstændig Bearbeidelse af et, indenfor de „Danske Samlingers" Plan liggende Æmne er givet i Cand. Mag. Sechers Afhandling om Poul Juels Projecter og hans Sammensværgelse, et Bidrag til Enevældens Historie, III. 47—69.

Det var, som man veed, en Plan, som Poul Juel, der, efterat være bleven afsat fra sit Embede som Amtmand i Lister og Mandals Amter, opholdt sig i Kiøbenhavn, havde lagt om at indtage Grønland for den russiske Zar, der fældede ham, og bragte ham til at lide Dødsdom som Landsforræder, d. 8. Marts 1723. Samme Dag udkom fra den bekiendte Styverfænger, Phönixbergs Pen et Vers i Anledning af Juels Endeligt. (Werlauff om Phönixberg. Hist. Tidsskrift, 3. Række, II, 15.) I Hovedsagen er P. Juels Brøde bekiendt; men de Hr. Sechers Afh. tilføiede Aktstykker og Oplysninger, som ere samlede fra forskiellige Kilder, vise hans Charakteer og hans Projecter i et klarere Lys, men vise ogsaa tillige den underfundige Maade, hvorpaa man kom under Veir med hans Forehavende, og den lumpne Rolle, som Postmesteren Erlund, spillede, idet han, ikke nøiet med at have, ved at giøre Brud paa Brevhemmeligheden, bragt Juel i Fortred, ogsaa paatog sig at fængsle ham; et Hverv som han synes ret con amore at

have udført. Efter det Lys, som denne Afh. kaster paa P. Juels forræderske Planer og Drivefiederen til disse, maa man indrømme, at Werlauff giør ham alt for stor Ære ved at kalde ham en talentfuld Sværmer (Antegnelser til Holbergs 18 første Lystspil, S. 115). I endnu høiere Toner (S. 68) har en anonym Forfatter, citeret af Secher, talt til hans Roes. Med al Grund kalder Hr. Secher ham „en uredelig, forfængelig, rænkefuld og hævngierrig Projectmager" (S. 68). Vi skulle, idet vi slutte vor Omtale af denne Artikel, giøre den Bemærkning, at i P. Juels Levnet komme flere Træk frem, som vise, at han har besiddet i en mærke-Grad den Rangsyge, som er saa charakteristisk for hans Samtid. For at kunne giøre et rigt Giftermaal, søgte han, under 29. Marts 1715, en høiere Rang, „Charakteer af noget anseeligt Raad", og da han tilbød Zaren sin Bistand til Erhvervelsen af Grønland, „kaster han sig for Keiserens Fødder, i Haab om at han", med Geheime-, Cancellie- eller Commerceraads-Charakteer, maa sysselsætte sig med disse vidtløftige Landskabers Opdagelse!

Udgiverne have lovet nu og da at ville optrykke sieldnere ældre Smaaskrifter af Vigtighed. Af saadanne indeholde de udkomne Bind et Par ret interessante. Det ene (I. 369 ff.) er en paa Høitydsk forfattet Oversættelse af det imod den danske Adel paa Plattydsk forfattede og i Malmø 1535 trykte Stridsskrift, hvorpaa Adelens Svar findes i D. Magazin V. 304—16. Det er en Henvendelse til Tydsklands Stænder om hvad der havde givet Anledning til den daværende Borgerkrig, nemlig „Rigsraadernes Forræderi og tyranniske Regimente". Dette Skrift, bestaaende af 8 Pagg. 4to. er ordret aftrykt, efter et Exemplar, hvoraf det Kgl. Bibl. i Kiøbenhavn er kommet i Besiddelse. Tilføiet er, efter Originalen i Malmø Raadstuearchiv, et Brev fra Mogens Goye og Erik Banner, til Borgerne i Malmø, hvori de tilbagevise de i det omtalte Feideskrift imod Rigsraadet giorte Beskyldninger (I. 383—86). Det andet sieldne Skrift, der her paany optrykkes, er en plattydsk Vise om K. Christian II. som landflygtig, efter de paa det kgl. Bibliothek værende

defecte Exemplarer (I. 173—176). Den er i en dansk Bearbeidelse optagen i Anders Sörensen Vedels 100 danske Viser, hvor der fortælles, at den menes at være digtet af Kongen selv, medens han sad i Fængsel.

Et Bidrag til den danske Bibliographie i det 16. Aarh. indeholder P. Palladius's Skrifter, disses forskiellige Udgaver og hvad der ellers hører til en reen bibliographisk Fortegnelse (I. 73 ff.; 158 ff.; 387 ff.). Det er en Fortsættelse af et større Arbeide som Justitsraad Bruun meddeler paa et andet Sted (Aarsberetninger og Meddelelser fra det St. Kgl. Bibl., hvoraf 3 H. ere udkomne for 1865—67), og som er bestemt til at behandle hele den danske Literatur fra Bogtrykkerkonstens første Indførelse i Danmark 1482, da, som bekiendt, det første Skrift udgik fra en Presse i en dansk By, i Odense, en Historie om Beleiringen af Rhodus, ved Sultan Muhomed II, og ned til Aaret 1550.

Vi slutte denne Artikel med det Ønske, at der med de 3 Bind, som foreligge af de „Danske Samlinger", maa være giort Begyndelse til en lang Række af ligesaa vigtige Bidrag til vor Historie, som de, der indeholdes i hvad der af Værket alt er udkommet.

P. W. Becker.

Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til Dansk Historie af utrykte Kilder, udgivne af C. F. Wegener. 2. Bind. Kiøbenhavn MDCCCLVI—MDCCCLX. LXII, 326, 136 p. p. 3. Bind. MDCCCLXI—MCCCLXV. LXII, 268, 167 p. p. I Commission hos C. A. Reitzel. Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle. 4to.

Om det første Bind af det Værk, hvis Titel er anført over denne Artikel, har Hr. Conferentsraad Werlauff, alt for tolv Aar siden, i Nyt Historisk Tidsskrift, VI, 576—599, udtalt sig saa omstændeligen, navnlig om Alt, hvad der vedkommer dets Plan, Anlæg og Bestemmelse, at

vi, da de af den høitagtede Udgiver, ved Bearbeidelsen af det første Bind fulgte Grundsætninger, uden Forandring, ere tagne til Følge ved den nu for os liggende Fortsættelse, i Eet og Alt kunne henholde os til, hvad der af den nysnævnte Lærde derom er sagt.

Hvert Bind bestaaer af tvende Afdelinger, af hvilke den ene indeholder en Redegiørelse for de Arbeider, som i det forløbne Lustrum ere udførte i Geheimearchivet, saavel de sædvanlige, daglige Arbeider, som de særegne, der ere fremkaldte ved Befaling fra Auctoriteterne om, ved de i Archivet giemte Kilder, at faae belyst dette eller hiint Punkt af Fædrelandets ældre og nyere Stats- og Retsforhold. Archiv-Efterretningerne vise tillige den overordentlige Tilvæxt, som Archivet har faaet, og Aar efter Aar faaer, hidrørende især fra Afleveringen af mangfoldige Brevskaber, som forhen bevaredes i særegne Archiver, til Geheimearchivet, som er bestemt til herefter at modtage fra de øvrige Archiver alle Papirer og Dokumenter, som ere ældre end omtrent Midten af det 18. Aarhundrede. Mange værdifulde Gaver ere ogsaa tilfaldne Geheimearchivet. Flere saadanne, som vare skienkede den sidst afdøde eller den nu regierende Konge, ere, ved allerhøieste Resolution, blevne nedlagte i Geheimearchivet. Enkelte Private, der, enten ved Arv eller paa anden Maade, vare komne i Besiddelse af interessante Papirer, have, af Omsorg for disses Bevaring, foræret dem til Geheimearchivet; paa denne Maade er dette — for ikkun, iblandt en stor Mængde, at nævne nogle enkelte Gaver — kommet til at eie: Dr. Balthasar Münters Haandskrift til hans bekiendte „Bekehrungsgeschichte des Grafen Struensee“ (Aarsberetningen for 1855); Brevskaber til Kong Christian VIII.s Barndomshistorie, nemlig Læseplaner for ham og Breve derom fra hans Fader (1794—1803), og Breve fra den unge Fyrste til hans Lærer Niels Ivarsen Schow fra 1803—1808 (Aarsberetningen for 1857); den saakaldte Codex Fredericius, eller Rasmus Windings Udkast til Danske Lov, forelagt K. Frederik III. (1667); Frederik Lütkens Haandskrift

til femte Parts andet Kapitel af hans oekonomiske Tanker (Aarsberetningen for 1859).

Skiøndt det er let forklarligt, at de nævnte Archivefterretninger for Mange af dem, i hvis Hænder Aarsberetningerne komme, ere den mindst tiltalende Deel af Værket: savner det dog ingenlunde Interesse at see, enten hvorledes Geheimearchivet, Aar efter Aar, forøges, saa at en Udvidelse af dets nuværende Lokale alt længe har været paatænkt, eller hvilke betydende Arbeider der ere udførte af Archivets Embedsmænd i det Offentliges Tieneste; eller hvilken Benyttelse Videnskabsmænd, baade danske og fremmede, have giort af dets Samlinger, i den alt lange Aarrække, i hvilken den nuværende lærde og for Archivets Bevaring, Ordning og størst muelige Tilgængelighed saa nidkiære Forstander har forestaaet sit Embede. Archivmeddelelserne give Navnelister paa de Mænd, for hvilke, efter dertil given Bemyndigelse af vedkommende Ministerium, Geheimearchivet har aabnet sine rige Skatte, under historiske Forskninger, eller under Eftersøgelsen af en eller anden Oplysning, som det i praktisk Henseende var dem af Vigtighed at erhverve. I begge Henseender er den Redebonhed, hvormed Geheimearchivet aabnes, kommen ei blot danske, men ogsaa Udlændinge, især Svenske og Normænd, tilgode. Stundom har ogsaa den svensk-norske Legation ved det kgl. danske Hof indhentet Oplysninger fra Archivet om ældre Forhold i Norge og i de Provindser af Sverrige, som i tidligere Dage stode under den danske Krone. Saaledes ønskede den svenske Legation 1859 det Spørgsmaal besvaret, hvorvidt Præsterne i Skaane i den Tid, dette Landskab laa under Danmark, vare pligtige til at deeltage i Reparationen af deres egne Sognekirker, og et „Forsøg til en Besvarelse“ deraf, blev af Archivet Cultusministeriet, giennem hvilket Opfordringen var skeèt, tilstillet. Efter Registeret til Archivefterretningerne, (Tillæg til 2det Bd. S. 85), lader det dog til, at Spørgsmaalet ikke har angaaet vedkommende Præsters Forpligtelse til at deeltage i Vedligeholdelsen af deres S o g n e k i r k e r, men af deres P r æ s t e g a a r d e. Er det saaledes, turde det være værd

at kiende den Besvarelse, som, ved Hielp af Archivdokumenter, er givet af dette Spørgsmaal. Siden kort efter Souverainiteten Præstegaardene i Danmark, efter Erkebiskop Svanes Forslag, solgtes Præsterne, er det disses Pligt at holde dem vedlige. Saavidt vides, er det ogsaa i Skaane, i Modsætning til hvad der finder Sted i det øvrige svenske Rige, Præsternes Sag selv at vedligeholde, og, i fornødent Fald at ombygge deres Gaarde. Hvorfra har denne Bestemmelse for Skaanes Vedkommende, sin Oprindelse? Den kan ikke være gaaet i Arv ved noget Lovbud, hidrørende fra den danske Tid; da Skaane afstodes, og endnu en kort Tid senere, vare Præstegaardene i Danmark frie Gaarde, med hvis Vedligeholdelse det ikke tilkom Statsmagten, at føre nogen Control. Men skulde der ei, inden Præstegaardene bleve solgte, efter Svanes Forslag, for at dække Statskassens Gield til Børnehuset og Fattigvæsenet (Svanes Levnet af J. Møller, Hist. Cal. 1814, S. 281), have dannet sig en Praxis om Tilsyn med Præstegaardenes Tilstand? Derpaa tyde idetmindste adskillige Monita ved det siellandske Landemode af 1560 og 1567 (Kirkehist. Saml. IV. 465—499). Denne Sag hører ind under det af Videnskabernes Selskabs historiske Classe for d. A. udsatte Priisspørgsmaal om Præstegaardenes Historie.

Referenten tør ikke dvæle længere ved disse Archiv-Efterretninger, som for ham have indeholdt ikke ringe Stof til Belæring, men vender sig til det, som maa betragtes som hvert Binds Hovedindhold: Bidragene af utrykte Kilder, — som det følger af sig selv, meest af de i selve Archivet beroende, nu og da dog ogsaa af de i andre Samlinger giemte Papirer — til den danske Historie. Medens første Bind især indeholdt Bidrag til Kongernes eller Kongehusets Historie, saa giver andet Bind egentlige Statsacter, til Statsforfatningens eller Statsbestyrelsens indre Historie. Den første Afdeling meddeler Kongernes Haandfæstninger og lignende Aktstykker, deriblandt Unionsacterne, af hvilke de fleste vel tidligere havde været trykte, men saa unøiagtigen, at en kritisk Udgave længe har været et føleligt og ofte ud-

talt Savn. De sluttes med Arvehyldingsacten af 18. October 1660 og med Souverainitetsacterne for Danmark af d. 10. Januar 1661, for Norge, Island og Færøerne af d. 7. August 1661, d. 28. Juli og 14. August 1662; hvis ældre Aftryk i de Suhmske Nye Samlinger til Danm. Hist. I. 253 ff. „vrimle af Feil, især i Navneunderskrifterne". I Alt indeholder denne Afdeling 32 Actstykker. Den anden Afdeling bestaaer af Instructioner til de vigtigste Statsembedsmænd fra Souverainitetsperiodens første Dage, indtil det Tidspunkt, da, tredive Aar derefter, den nye Ordning af Regieringen fuldkommen var giennemført, og indeholder i Alt 52 Actstykker; det første af disse er Instruxen for Kammercollegiet af d. 8. Novbr. 1660, det sidste en Instrux for Told- og Consumptionsdirecteuren af 8. Juli 1692. De fleste af disse Actstykker have hidtil ikke været trykte. En tredie Afdeling af andet Bind indeholder saadanne Stykker, som „leilighedsviis tilbøde sig": et Diplomatarium fra Kannikecollegiet i Haderslev, og en kort calendarisk Undersøgelse af den senere afdøde norske Rigsarchivar Chr. Lange i Christiania. Denne har faaet sin Plads her, efterdi den indeholder en Berigtigelse af adskillige calendariske Data i den i Aarsberetningernes første Bind (Tillæg S. 20) optagne Fortegnelse over Helgendage.

Ved den Liberalitet, hvormed Exemplarer af den her omtalte vigtige Kildesamling bortgives, idet ikke blot alle Skoler og offentlige Bogsamlinger erholde den til Foræring, men det Antal, som stilles til den høiagtede Udgivers Raadighed, af ham skienkes til Mange, som sysle med den danske Historie, er Værket blevet saa udbredt og kommet i saa Manges Hænder, at det vilde være overflødigt, i nogen større Udførlighed, at dvæle ved hvad det indeholder, enten som aldeles nyt Stof, eller i alt Fald i en renere Skikkelse end den, hvori det tilforn var bekiendt. Vi indskrænke os til et Par Bemærkninger. Af Haandfæstningerne har K. Frederik IIIs især tildraget sig Referentens Opmærksomhed, deels, fordi det var det sidste Dokument af den Art, som en dansk Konge maatte udfærdige som Betingelse for hans Ad-

gang til Thronen, deels fordi ved dette nu første Gang med al diplomatisk Nøiagtighed givne Aftryk af denne Valgcapitulation, en Tvivl er bortryddet, saavel om den rette Datum for denne Haandfæstning, som om dens Indhold i et væsentligt Punkt. Efter den Skikkelse, hvori Haandfæstningen hidtil forelaa (Holberg, D. Hist. 3 Udg. III, 30 ff.; Baden, D. R. Hist. IV, S. 303 ff.), er den dateret 8. Marts 1648, altsaa blot 9 Dage efter Kong Christian IV.'s dødelige Afgang. Man har, som bemærket i Aktstykker, udg. af Fyens lit. Selskab til Oplysning om Danmarks indre Forhold i ældre Tider (Odense 1841—45, I—II), II, p. 79 ff. sammenblandet Hertug Frederiks foreløbige Overeenskomst med Rigsraadet af 8. (ikke Marts, men) Mai, med den egentlige Haandfæstning, som, efterat Kongevalget var bragt istand paa den af den afdøde Konge til d. 17. April 1648 udskrevne Rigsdag, og Hertug Frederik var kaaret til Konge, blev af ham underskreven ved Hyldingen d. 6. Juli, og besvoret ved Kroningen i Vor Frue Kirke i Kiøbenhavn 23. Nov. 1648. I Aarsberetningerne II, 111 ff. findes nu saavel hiin foreløbige Overeenskomst af d. 8. Mai, som selve Haandfæstningen af 6. Juli, det sidste Dokument forsynet med den Paategning, som samtlige Rigsraader, Adelige, Deputerede af geistlig og verdslig Stand, gave det d. 10. Octbr. 1660, at Haandfæstningen var „annulleret, tilintetgiort, død og magtesløs holdt, og Kongen fra sin derpaa aflagte Eed, udi alle Maader, uden nogen Exception, qvit og frit erklæret“. Ligesom det nu omsider er bragt paa det Rene, hvilken Dag der er Haandfæstningens rette Datum, saaledes vil der heller ikke mere kunne herske nogen Tvivl om, hvorledes den vigtige § 45 om Kongens Forhold til Rigsraadet og navnlig om den ham tilkommende Andeel i Besættelsen af de Pladser i Raadet, som ved Dødsfald maatte blive ledige, bør læses. I alt Væsentligt er dog Frederik III.'s Haandfæstning, saaledes som den nu foreligger i Aarsberetningerne (a. St.) stemmende med det Aftryk, som alt for 23 Aar siden er meddeelt i Aktstykker o. s. v.

I Samlingen af Instruxer for de høiere Statsembeds-

mand, og for de Collegier og Commissioner, som oprettedes [illegible] i 1660 [illegible] Regeringsforandring. Sammenligne, S. 176, at [illegible] i Wernaalls Samling om det tydske [illegible] i Slesvig (1660), [illegible] Kongebrevet af 29. December 1660, [illegible] det tydske Cancelli, [illegible] at [illegible] alle Sager, der angik slesvigske Anliggender, og endnu ikke vare expederede, — det danske Cancelli, og [illegible] herefter at antage og Sager, som angik slesvigske Undersaatter, eftersom det var Kongens Villie, herefter at lade de slesvigske Sager udfærdige gjennem det sidstnævnte Collegium[6]. Det vilde være ønskeligt at erfare, hvad der var den ydre Foranledning til en Forandring, som staaer ene i Dagen, og som strax efter Kong Frederik III.'s faa Uger efter paafulgte dødelige Afgang gik i Forglemmelse (s. Noten til S. 175). Dog kan bemærkes, at i den paa Dansk affattede Instrux for det tydske Cancellie af 26. Juli 1670 II. 201 ff., hvorved det paalægges dette Collegium at expedere alle „vore Fyrstendømmer, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, og vore Grevskaber Oldenborg og Delmenhorst“ og vort Amt Pinneberg vedkommende Cancelliesager, underlægges af slesvigske Sager, det tydske Cancellie saadanne, som angaae „den gemene Regiering eller nogen Justitssag“. Mon alle øvrige slesvigske Cancelliesager dengang vare bestemte til at behandles af det danske Cancellie, og hvor lang Tid blev dette Bud ved Magt?

Det er en ikke ubegrundet Klage, at den danske Regiering i en lang Række af Aar efter 1660, Intet giorde for at modarbeide, men snarere af al Magt fremmede den alt i en tidligere Periode begyndte Fortydskning af alle Forhold, og samtidigen dermed lod det være sig magtpaaliggende at fortrænge den nationale Adel fra dens tidligere Anseelse. Man kunde her især paaberaabe sig det Raad, som K. Christian V i sine „velmeente Erindringer og Maximer af 15. Apr. 1683“ (Worsaae, K. Chr. V.'s Testamenter, Kbh. 1860, S. 37) giver sine Eftermænd. Det har imidlertid fornøiet Referenten at see, af Navnene paa de Mænd, til hvilke Instruxer udfærdigedes som Amtmænd tredive Aar efter at Enevolds-

magten var overdragen K. Frederik III. (18. Marts 1690, II, 277—283), at der endnu dengang var saa Mange af det gamle Aristokratie, der beklædte Amtmandsposter i Danmark. Tage Thott, Jens Rosenkrands, Jørgen Grubbe Kaas, Erik Steensen, Jørgen Skeel Due, Christopher Lindenov, Otto Skeel, Knud Giedde, vare alle danske Adelsmænd.

Mærkelige Aktstykker i denne Samling ere de S. 181—184 og S. 301—306 optagne Instruxer for Høiesteret af den 25. Juni 1670 og 15. April 1690. Hvorledes Kongens souveraine Villie ogsaa ved Retspleien giør sig gieldende, sees af den Bestemmelse, der i uforandret Skikkelse forekommer i begge Instruxer, at, „naar Kongen selv var nærværende i Høiesteret, vilde han selv, efter eget gode Tykke, sige, hvilken af de tilforordnede Assessorers Mening der skulde være den gieldende. Men skete det, at, naar Hs. Maj. selv var fraværende, nogen Sag af den Vigtighed kunde forekomme, at det kunde behøves, inden Dommen afsagdes, Hans egen allerhøieste Villie og Befaling at fornemme, eller Vota vare lige: da skulde Cantsleren med tvende Referendarii, og Generalprokuratoren indstille sig for Kongen, og de 2 Referendarii referere Sagen samt hvad de øvrige Assessorer i Retten havde voteret, hvorefter Cantsleren, efter hvad Hs. M. resolverer, skal affatte Dommen“. Disse Bestemmelser bortfaldt først ved Instruxerne for Høiesteret af 23. Febr. 1753 og 7. Decbr. 1771. (J. E. Larsen i Hist. Tidsskr. I. 354). Et Bidrag til Kundskab om Livsforholdene paa hine Tider give Bestemmelserne i begge Instruxer om de Timer paa Dagen, i hvilke Retten skulde holdes. Assessorene havde, efter Instruxen af 25. Juni 1670, at møde om Morgenen Kl. 6, saa at Retten, i det Seneste, kunde være sat Klokken 7, og skulde blive til Klokken 12 om Middagen, Fredagen undtagen, da de skulde møde Klokken 12 om Middagen, og sidde til Kl. 6“. I den senere Instrux forordnes, at „de om Vinteren skulde møde saa tidligen, at Retten kunde sættes „saa snart det var lyst, og Justits-

secretairen kunde læse". Det danske Cancellie mødte Kl. 7—9 om Morgenen. Instrux 23. Mai 1676. II. 225.

Vi slutte vor Omtale af Aarsberetningens andet Bind, med at bemærke, at det er forsynet med trende Registre, det første over Archivefterretningerne i begge de to første Bind, forfattet af Geheimearchivarius selv, det andet over de historiske Bidrag i andet Bind, udarbeidet af Cancellist, Lieutenant Plesner. Med Føie gior Udgiveren, i Fortalen, opmærksom paa dette, da det indeholder „værdifulde Oplysninger, især personalhistoriske, vedkommende Hyldingsacternes Underskrifter". Ref. tillader sig en ubetydelig Berigtigelse. Lydichius Hilarii, der, som Deputeret for Hammer Herreds Præsteskab, var med at undertegne Souverainitetsacten (II, 131) siges i Registret (II, 115), at have været Præst enten i Kiøng eller i Nestelsø. Han var Præst paa det førstnævnte Sted, og kaldtes i Sognets gamle Kirkebog Lyder (Lydich) Eilersen. Saavidt erindres, døde han 1698.

Af utrykte Bidrag til dansk Historie giver Aarsberetningernes tredie Bind Fortsættelsen af Dronning Dorotheas Breve, af hvilke endeel vare optagne i Værkets første Bind, i Alt 244 Skrivelser fra Dronningen, foruden adskillige Bilag, alle fra Aarene 1566 til 1571. Det sidste Brev er dateret Sønderborg 20. Sept. 1571. Som bekiendt, afgik Dronningen ved Døden paa Nordborg Slot 7. Oct. s. A. Hun var født 1511, og bragte altsaa sin Levealder ikkun til tredsinstyve Aar, men efter hendes Yttringer i mangfoldige af disse Skrivelser, maa hun længere Tid have følt sig svag og afkræftet (s. Brevene Nr. 234, 235, 236, III, 93—95). Der findes i Geheimearchivet endnu endeel flere Breve fra denne Dronning; men Udgiveren har meent „fra et almindeligt Standpunkt", at burde indskrænke sig til, hvad der deels i første, deels i nærværende Bind heraf er meddeelt. De fleste af de Skrivelser fra Enkedronning Dorothea, som ligge for os i 3. Bind, ere affattede under den til det syvende Aar udtrukne Krig mellem de tvende Monarcher i Norden. Ligesom Dronningen, inden Fiendlighederne toge deres Begyndelse,

havde giort Alt, hvad der var hende muesligt, for at stemme de tvende hinanden saa nær paarørende Konger til Fred og Enighed: saaledes undlod hun ei heller, da Krigsluen alt var tændt, at giøre Alt hvad hun formaaede til at slukke den, og henvendte sig gientagne Gange, med rørende Bønner og indtrængende Forestillinger, til de stridende Fyrster. Alt i den første Samling af Dronningens Breve (I, 183) forekommer en Skrivelse, af den 10. Nov. 1564, til K. Erik XIV, i hvilken hun tilbyder sin Mægling, og endog lover, for, om mueligt bedre, under sin personlige Nærværelse, at stemme ham til Fred, selv at ville reise til Calmar. Fra den svenske Konges Side modtoges dette Tilbud. Da imidlertid K. Frederik II, hvem hun, under den 1. Febr. 1565 (I, 190), melder Sagen, idet hun ogsaa sender ham Eriks Svar, ikke vilde gaae ind herpaa, erklærer hun, under 4. Marts s. A. (I, 192), at hun, da det ikke havde fundet hendes Søns Bifald, at hun skulde blande sig i dette Anliggende, gierne vilde lade sin Mægling fare, og med en god Samvittighed holde sig i Ro, thi Gud var hendes Vidne til, at hun havde tilbudet sin Tieneste „aus keiner vorwitz oder rohmretigkeit, sondern gemeinen bestes halben“. Der forløb dog ikke lang Tid, inden Dronning Dorothea atter henvendte sig til sin Søstersøn, thi, idet hun under den 12. Mai 1566 gaaer i Forbøn for en dansk adelig Frue, Hans Holks Enke, om Udløsning af det svenske Fangenskab, hvori hun var kommen ved Indtagelsen af Warberg, kan hun ikke forbigaae at giøre ham Forestillinger om det Ønskelige i, at Fred maatte blive bragt tilveie (I, 211 ff.). I den nærværende anden Samling af Dronningens Breve findes nu (III, 6—9), Kong Eriks med Bitterhed affattede Svar paa denne Skrivelse (dat. Arboga 8. Aug. 1566). „Han havde fra sin Regierings Begyndelse været bestemt paa at holde fast ved den gode Forstaaelse, hvori hans Fader og K. Christian III. havde levet med hinanden. Det var Kongen af Danmark, som havde begyndt Krigen, og det var rettest, om Dronningen bevægede ham til fredelige Tanker. Da Krigen nu engang var begyndt, havde Kong

Erik været nødsaget til at tilføie sin Fiende al den Skade, han kunde; dog havde han ei været sindet at berøve ham hele hans Rige, saaledes som der fra dansk Side ymtedes om, at man vilde berøve Erik hele Sverrige. Dronningen giorde bedst i at formane hendes Søn til at lytte til de Fredsbetingelser, som fra svensk Side vare giorte. Det var imidlertid nuomstunder saaledes, at Børnene ikke vilde følge deres Forældres gode Raad, og hverken vilde holde Tro eller Love („es gehet nun in der welt vileicht also dazu, das die kinder vngerathen, und jhrer eltern guten rath nicht folgen auch weder trew oder glauben halten"). Henrik Holks Enke var alt sendt tilbage, og det var ikke Kongens Mening at føre Krig mod Qvinder, saaledes som de Danske giorde, der, under deres Indfald i Sverrige, havde skaaret Bryster og Øren af Qvinder og af mange uskyldige Piger." Da saaledes begge de stridende Fyrster i utvetydige Ord frabade sig Enkedronningens Raad, synes hun at have opgivet al ligefrem Indblanding i deres Tvist. Men, opmærksom som hun var paa Krigsbegivenhederne, tager hun tidt Anledning af disses vexlende Gang til at raade sin Søn til Fred. Da saaledes strax efter det for den danske Sømagt heldige Slag ved Gulland, 29. Juli 1566, en Orkan havde foraarsaget den danske og lybske Flaade saa stor en Skade, at 9000 Mand havde sat Livet til i Bølgerne, og Dronningen fra Celle, hvor hun da opholdt sig, paa et Besøg hos sin yngste Datter, Dorothea, som siden 1561 var i Ægteskab med Hertug Vilhelm af Brunsvig Lüneborg, d. 14de September s. A. besvarer en Skrivelse fra Kongen af 22. Aug., hvori han tilmelder hende denne forfærdelige Begivenhed: griber hun Leiligheden til at udtale det Ønske, at begge Kongerne — thi ogsaa den svenske Flaade havde lidt et anseeligt Tab — vilde i det Skete see en Paamindelse fra den almægtige Gud om, at de skulde standse en med saa meget Mennesketab forbunden Krig (III, 12). Ogsaa paa de politiske Conjuncturer gav Dorothea nøie Agt, og byggede oftere paa disse et Haab om, at Maalet rykkede nærmere for hendes inderligste Ønsker og hendes brændende Bønner,

Opnaaelsen af en gunstig Fred. Til at begrunde et saadant gav Efterretningen om den Tvist, som var udbrudt imellem Johan III, som havde fortrængt sin Broder Erik XIV fra Thronen, og den yngre Broder, Hertug Carl, hende Anledning. Hun udtaler i en Skrivelse af 8. Mai 1570 sin Glæde derover, og sin Forventning om, at Gud vilde mage det saaledes, at den lovmæssige Konge atter kunde komme i Besiddelse af Riget, og at der da imellem ham og Kong Frederik II. maatte bestaae et bestandigt Venskab og Naboskab (III, 84). Hvad der især, under Krigen med Sverrige laa Dronningen paa Hierte, og bidrog til at giøre hende bekymret, var den Indflydelse, som den havde paa at forværre hendes iforveien noksom ulykkelige Søn Magnus's Skiebne, idet hans Lande ideligen oversvømmedes og haardt medtoges af de svenske Krigsfolk. Blandt de mange Breve om Hertug Magnus skulle vi ikkun dvæle ved nogle ganske enkelte. Hertug Magnus havde, under 7. August 1566, tilmeldt sin Moder sin egen og sine Landes og Undersaatters ulykkelige og betrængte Forfatning. Hun veed i sit Svar af d. 8. Septbr. (III, 9—10), intet andet Raad at give ham, uden det samme, som hun alt tilforn havde givet, at han skulde søge et christeligt Ægteskab, og da navnlig med en Søster til Kongen af Sverrige: en Forbindelse for hvilken Hertugen selv havde yttret Tilbøielighed. Kom denne istand, vilde der være Udsigt til, at de ham af de Svenske fravøvede Lande vilde blive ham tilbagegivne. Hun sender ham nu Instruxer, affattede i hendes eget Navn, for den Gesandt, som han i denne Anledning maatte være sindet at lade afgaae til Sverrige, men fordrer det nøie iagttaget, at der, under denne Ægteskabshandel, ei maatte blive vedtaget noget Punkt, som kunde være Kongen af Danmark imod. Magnus giorde ingen Brug af Moderens Plan. Hans Tilstand forværredes med hvert Aar, og ideligen vedblev han at overhænge Moderen om, at hun, ved sin Forbøn hos hans Broder Kongen, som syntes reent at have slaaet Haanden af ham, skulde virke til hans Frelse. Som et Brev af 12. Jan. 1569 viser (III. 65), havde Kongen endog engang ladet et Bud, som

var sendt med Breve til ham fra hans Broder, bie i Kiøbenhavn et halvt Aar, uden at der blev udfærdiget noget Svar paa hans Anbringende. Hun minder om, at Hertugen dog, „uagtet Alt, hvad han kunde have feilet, især naar han var drukken, var et Menneske og en tro Broder, og naar Guds Ord anviser os at giøre vel imod og elske vore Fiender, hvormeget mere vilde det da ikke finde Guds og alle retskafne Menneskers Bifald, naar han antog sig sin ulykkelige Broder“? De samme Forbønner om Kongens Bistand for Hertug Magnus vende atter og atter tilbage, uden at derved udrettedes Noget til hans Fordeel; men da man omsider i Stettin var ifærd med at mægle Fred, og Kongen, ved at melde sin Moder den Udsigt, som var nær til et godt Udslag paa den langvarige Krig, tillige havde yttret, at han under Fredsværket vilde antage sig sin Broders Sager: takker Dronningen samme Dag, som Kongens Svar var kommen i hendes Hænder, ham for hans Omsorg i dette hende saa magtpaaliggende Anliggende (8. Juni 1570, III, 86 f.).

Det var Dronning Dorotheas Ønske, at hendes Børn skulde indgaae Ægteskab, og i stærke Ord priser hun den gifte Stand; det var „en Stand, som Gud havde indsat til den evige Salighed. Om der — skriver hun til Frederik II under d. 3. Novbr. 1567, ved at melde ham hans yngste Broders besluttede Giftermaal — endog i det Timelige var Mangel, saa vilde vor Herre dog beskære os det daglige Brød“ (3. Novbr. 1567) III, 45. Hun oplevede at see sine tvende Døttre i lykkelige Ægteskaber; men hendes oftere yttrede Ønsker om, at hendes tvende ældste Sønner, Kongen og Hertug Magnus skulde indtræde i Ægteskab, bleve ikke opfyldte, medens hun var i levende Live. Derimod havde hun den Glæde, at hendes yngste Søn Hans, Stamfaderen til den sønderborgske Linie af det hertugelig holsteenske Huus, kom i et Ægteskab, som ganske var efter den kiærlige Moders Ønske, med Elisabeth, Datter af Hertug Ernst af Brunsvig-Grubenhagen, en Dame, som en Tid havde opholdt sig hos Dronningens ældste Datter, Kurfyrstinde Anna af Sachsen. Mange af Dorotheas Breve angaae dette Giftermaal og Tilberedelserne til Brylluppet,

som holdtes hos hende selv paa Kolding Slot d. 19. Septbr. 1568. Kongen tog vel Deel i de til denne Høitid medgaaende Udgifter, og sendte sin Moder Viin og Vildt, Tepper og Sølvtøi, for hvilke Gaver hun udtaler sin Tak (III, 53. 54. 56), men var ikke selv tilstede ved Bryluppet, hvorvel Moderen bønligen havde bedet ham om at giøre hende den Glæde at komme og ved denne Leilighed at tage tiltakke i hendes snevre Huus og hendes lille By" (28 Juni 1568, III, 54: Wir bittten mutterlich, da es immer geschehen kan, E. L. wolle jrem brudern soliche Zeit vber zu besonderen ehrenn bejzuwohnen geruhen, und mit uns der Mutter in unserm engen haus und stetlein sonhnlich verliebnemmen", III, 54). Da den unge Hertuginde Aaret derpaa nedkom med en Datter, bad Dronningen ham til Fadder ved Sønnedatterens Daab. Efter denne Bøn lader det, som om Kongen vilde være kommen, dersom ikke hans Nærværelse paa Krigsurolighedernes Skueplads havde lagt ham Hindringer iveien (s. Breve fra Dronningen af 14. Oct. og 9. Nov. 1569, III, 74). Han bidrog imidlertid atter til at forherlige Festen i Dronningens Huus, ved at sende Vildt og ved at overlade hende andre Reqvisiter. Da Hertug Hans's Gemalinde igien Aaret derpaa fødte et Barn, en Søn, yttrede Dronningen i Skrivelse til Kongen af d. 9. Dec. 1570 (III, 94), at det vilde skaffe hende en stor Glæde, dersom han vilde, i Anledning af dette Barns Daab, der var berammet til 16. Jan. 1571, „besøge hende, den syge Moder, og tage til Takke med hendes Huses ringe Leilighed, ei som en Konge i Danmark, men som en villig Søn" (9. Decbr. 1570, III, 94—95). Hun gientager sin Bøn i en Skrivelse af Juledag 1570, og slutter med de bevægelige Ord: „Wir werden alt und schwach, und wissen nit, wan der liebe Gott vber uns gebeut, derhalben wir E. L. noch gern einest sehen und sprechen mochten. So vorsehen wir uns auch gentzlich, das E. L. vnsern abschied halte vnd bosen leuten, die mutter und sohn gern wider einander verhetzen, nicht glauben stellen, den wir meinen E. L. wie alle vnsere kinder mit muterlicher Trew und Liebe von hertzen". III, 95—96. Paa Grund af det slette Veir, og de, midt i Vinterens Hierte ufremkom-

melige Veie, yttrede Dronningen, at den mindste Deel af de fyrstelige Personer, som vare budne til Faddere, vilde møde, og at Kongen, trods Moderens saa indstændige Bønner, heller ikke er kommen, er sandsynligt. Overhovedet syntes der altid at være en vis mindre sønlig Stemning hos Frederik II, mod hans Moder, hvilket alt er bemærket i Anmeldelsen af de i Aarsberetningernes første Deel optagne Breve fra Enkedronningen. Den var dog ikke til Hinder for, at hun og hendes Søn giensidigen viste hinanden allehaande Tegn paa Artighed og Opmærksomhed. Om de Foræringer, som de gave hinanden, og om de Mangfoldige, for hvilke Dronningen indlagde Forbøn hos hendes Søn, henvises til Registeret til det for os liggende Bind.

Til Historien om det Ægteskab, som engang var paa Bane mellem Enkedronning Dorothea og hendes ti Aar yngre Svoger, Hertug Hans i Haderslev, tiener en Skrivelse af d. 25. Januar 1568 (III, 49—50), i hvilken Enkedronningen taler om et Skrift af hendes Hofpræst, M. Povel Noviomagius, betreffende denne Forbindelse. Han havde raadet hende til at raadføre sig med fremmede Lærde om et saadant Ægteskab var tilladeligt. Imidlertid maa han have viist en tvetydig Adfærd, og snart talt for snart imod en slig Forbindelse. Han havde dog med Haand og Mund lovet hende ikke at udbrede Sagen. Hvorledes han havde holdt dette Tilsagn, var klart. Dronningen anvender paa ham Skriftens Ord: „den Mand, som æder mit Brød, opløftede sin Hæl imod mig“ (Ps. 41, 10 f.). Hun som havde en god Samvittighed, og, efter Guds Bud, gierne tilgav sine Medchristne, vilde ogsaa af Hiertet tilgive M. Povel, og mindes, at det var mere christeligt at lide end at giøre Uret. Men hun melder sin Søn dette, ikke for at opirre ham mod M. Povel, men for at han skulde have en christelig Medlidenhed med hende som med en tro Moder, og beder iøvrigt, om at Kongen vilde brænde dette Brev“. Dette er imidlertid, som man seer, ikke skeet.

Som bekiendt, gives Dronning Dorothea Skyld for, at hun havde været Aarsag i, at Peder Oxe faldt i Unaade

hos K. Christian III. og søgte Beskyttelse hos Hertuginde Christina af Lothringen. I en Skrivelse af 15. Januar 1569 (III, 67) fralægger Dorothea sig, hvad der var hende paasagt, at hun i en Samtale med den kursachsiske Gesandt, Abraham Bock, som paa sin Herres Vegne havde været med ved Hertug Hanses Bryllup, skulde have tituleret saavel Cantsleren (Joh. Friis) som Peder Oxe for „Skielmer", hvilket igien var fortalt Keiserens Sendebud i Danmark af den nævnte sachsiske Gesandt. Hun protesterer i de stærkeste Udtryk mod at have talt ilde om disse, eller overhovedet om nogen af de kongelige Raader.

Dorotheas ældste Datter var den bekiendte Prindsesse Anna — „die Mutter Anna", som hun kaldtes af det sachsiske Folk i sin Levetid, og som hun endnu af Efterslægten pleier at kaldes, efter at hendes Been have hvilet i 286 Aar i det kurfyrstelige Begravelsescapel i Freyburg — som i Aaret 1548 formæledes i Torgau med den daværende Hertug, senere Kurfyrst August. Hun skal, med andre af Moderens Egenskaber, have arvet hendes Drift til skriftlig Meddelelse, og det er paa de af hende efterladte talrige Breve, at den Biograph, hun i vore Dage har fundet, især har grundet sin Skildring af hendes Levnet (K. v. Weber, Anna Kurfürstin zu Sachsen, nach archivalischen Quellen, Leipzig 1859, 8vo). Der haves 22 Foliobind i det sachsiske Geheimearchiv med Concepter til hendes Breve til forskiellige, især fyrstelige Personer. Som mange andre Damebreve ere de rigeligen forsynede med Postscripta, eller, efter den Tids Viis, med indlagte Sedler. De levnede Breve til Anna ere sammesteds samlede i 67 Foliobind. Ialt haves der deels i Originaler deels Gienparter over 22000 Breve til og frahende (Weber a. St. S. 3).

Det oldenborgske Kongehuus har i ældre og nyere Tider at opvise ikke faa Fyrstinder, som enten paa Danmarks Throne, eller i Ægteskab med fremmede Fyrster, eller i en stille Virksomhed i deres Fødeland, naar de, skiøndt endog glimrende Ægteskabstilbud giordes dem, foretrak det jevne Liv i Hiemmet fremfor det mere bevægede paa en større

Skueplads, have været Mønstre paa Gudsfrygt, ægteskabelig Troskab, Velgiørenhed, Taalmodighed og andre Dyder, og derved udbredt en Glands over deres offentlige og private Liv. Vi erindre om Christiern II.'s ulykkelige Søster, Elisabeth, gift med Kurfyrst Joachim I af Brandenborg, om hvem vi have en smuk Beretning af Allen (Dansk Maanedsskrift 1855); om Frederik II.'s Dronning, Sophie, der er skildret af Werlauff (1840); om Frederik III.'s ældste Datter Anna Sophie, formælet 1666 med Kurfyrst Johan Georg III af Sachsen, der ved sin Død (1717) efterlod sig den Roes, at hun, midt under den ved det sachsiske Hof herskende oprørende Usædelighed, havde været en Fyrstinde „von ungemeiner Tugend und eine wahre Mutter des Landes" (Hojer, Leben Friedr. IV. I, 354. Jvfr. Böttiger, Gesch. Sachsens II, 179. 260)); om samme Konges yngste Datter Ulrike Eleonore, den svenske Kong Carl XI.'s Dronning, der, under meget vanskelige Forhold ved det svenske Hof, forstod at vinde sin haarde og despotiske Ægtemands Kiærlighed. (Lönbom, Hist. Uppl. II. 200); om Christian V.'s Dronning Charlotte Amalie, og hendes talentfulde Datter, Sophie Hedevig, som, for ikke at fornegte sin Tro, gav Afkald paa den anseeligste Throne i Christenheden, og af hvis stille Liv der er givet en Skildring i Brasch, Vemmetofte, II, 135 ff; om Frederik IV.'s Dronning Louise, som, tilsidesat af sin kongelige Ægteherre, søgte og fandt sin Trøst i Religionen; om hendes Datter Charlotte Amalie, der ved sine godgiørende Stiftelser har sat sig et varigt Eftermæle; om Frederik V.'s Dronning Luise, over hvis tidlige Bortgang Sorgen havde giennemtrængt alle Folkeklasser uden Undtagelse (Nyt Hist. Tidsskr. IV. 533); om Frederik VI.'s Dronning, Marie Sophie Frederikke, og tillade os at yttre, at der neppe er nogen Tvivl om, at disse og flere af det oldenborgske Kongehuses Damer have efterladt sig Breve, hvis Offentliggiørelse kunde være af stor Interesse.

Foruden Slutningen af Enkedronning Dorotheas Breve, omfatter tredie Bind af Geheimearchivets Aarsberetninger diplomatiske Forhandlinger med England, Frankrige og

Skotland, efter de originale Papirer, især i Geheimearchivet, tildeels ogsaa efter de der beroende Gienparter af Brevskaber i det cottonske Bibliothek i London, tagne af Klevenfeld i Midten af forrige Aarhundrede, og senere af Thorkelin. Det første Brev i denne Samling er en Skrivelse fra Kong Frants I til Frederik I (Juni 1523), hvem han lykønsker til den Seir, han havde vundet over K. Christiern II, og raader ham til, da det var at forudsee, at det østerrigske Huus vilde understøtte den fordrevne Konge, at slutte et Forbund med Frankrige, Skotland, Hansestæderne og Hertugen af Suffolk, for at denne Kronprætendent (Richard de la Poole) kunde sættes istand til at vinde sit fædrene Rige tilbage. Han antyder Muligheden af, at Frederik I i denne Hertug vilde vinde en Svigersøn (III, 106), og sender, til at indlede den nærmere Forhandling om det berørte Forbund og til mundtligen at tolke sin Herres Glæde over K. Frederiks Seir, en Adelsmand, Ludvig Goullard. Fra Christiern II.'s Side var der imidlertid netop til samme Tid, 30. Juni 1523, som det nævnte franske Sendebud havde at røgte det ommeldte Ærende i Kiøbenhavn, sluttet et Forbund med Henrik VIII, (Noten til p. 106). Ref. tør ikke opholde sig ved de følgende Breve om de Ærender, som vare betroede de danske Sendebud til Skotland og Frankrige i Frederik I.'s Tid (Joachim Rønnov, sendt til Frankrige, første Gang strax efter det uheldige Slag ved Pavia, i hvilket Frants I, og Mange af hans betydende Mænd vare blevne Fanger, og aabenbart i det Øiemed at hindre, at den forjagne danske Konge skulde faae Hielp fra Frankrige), Peder Svave o. Fl., uagtet der i disse Papirer forekommer Meget af Interesse, men han kan ikke forbigaae at dvæle lidt udførligere ved de Oplysninger, som gives os i Aarsberetningerne om det Ærende, for hvis Skyld P. Svave af Hertug Christian (III) blev skikket til Kongerne af England og Skotland. Hans Beretning om denne sin Sendelse hører til de interessanteste Partier af det tredie Bind. Bekiendt er det, at, da det begyndte at gaae skievt for Lybekkerne under den Krig, de havde paataget sig at føre, for at bringe Chri-

stiern II. tilbage paa den danske og norske Throne, henvendte de sig om Hielp til K. Henrik VIII., som ogsaa indvilligede i at give den mægtige Hansestad et Pengelaan. Han sendte i Sommeren 1534, med de Gesandter, som Raadet havde lade tafgaae til ham, et Udkast til en Tractat, aftrykt bos Waitz, Lübeck unter J. Wullenweber (I—III. Berlin 1855—56), II. 319—323, indeholdende Forpligtelser for Lybek til at staae ham bi i vidtudseende Planer. Blandt meget Andet, som betreffer Ophævelsen af hans første Ægteskab og Reformationen, er der ogsaa indført et Løfte om, at overlade Henrik VIII. Danmarks Rige, af hvilket Lybekkerne indbildte ham, at de vare i Besiddelse (§§ 11—14). Hvorledes det nu end forholder sig med denne Overeenskomst, eller med Udkastet til den (Paludan-Müller: Grevens Feide (Kbh. 1853—54, I—II) I, 318: nok er det, den satte den til Konge nys valgte Hertug Christian i Uro, og bestemte ham til at lade sin Kammersecretair afgaae til Kongerne af England og Skotland. Hans Instruxer for disse Sendelser, daterede Gottorp, d. 20. Januar 1535, ere meddeelte i den ovennævnte Samling i Aarsberetningerne III, 217—228, 228—232. Saavel disse Instruxer som Gesandtens Dagbog over hans Reise til Belgien, England og Skotland, ere alt benyttede af den nys anførte Forf. af Grevefeidens Historie; samtlige Aktstykker ere her for første Gang meddeelte fuldstændigen, og med den samme diplomatiske Troskab, som udmærker alle de i det for os liggende Værk optagne Brevskaber; de ere, som det forekommer Ref., af særdeles historisk Betydenhed. Det synes ham klart, at det maa være kommet videre med Underhandlingerne mellem Henrik VIII og Lybekkerne, end Dr. Paludan Müller mener, og at Henrik virkeligen, som Giengield for den Pengehielp, han forstrakte Hansestaden med, har betinget sig Danmarks Krone, i hvilken Henseende det maatte tiene ham til Paaskud, at han ikke ansaae Hertug Christians Rettighed til Kronen for at være utvivlsom. Til den Ende var det paalagt P. Svave udførligen at deducere, at Danmarks Rige „fra umindelige Tider havde været et frit Valgrige, og at Valgretten havde været i Rigsraadets Hænder (eclectionis ius a chao (?) ferme et a

temporibus Saturniis penes regni consiliarios fuit). Dog havde Raadet, under Haand og Segl, medens Hertug Christians Fader endnu levede, givet ham den Forsikkring, at, naar han faldt fra, een af hans Sønner skulde følge ham i Regieringen. Aarsagen til Krigen var at søge i Hansestædernes Had til al kongelig Myndighed; da de saae, at de ikke, som de stræbte efter, kunde udbrede deres Demokratie vidt og bredt, havde de, strax da K. Frederik var død, oplagt Raad om, ei blot, hvorledes de skulde fierne Hertug Christian fra Danmarks Throne, men ogsaa, hvorledes de skulde berøve ham og hans umyndige Brødre deres arvelige Hertugdømmer. Saadan var Anledningen til Krigen.“ Det Samme som Svave havde havt i Ærende at anbringe ved det engelske Hof, om Valgretten til den danske Krone og om, hvorledes Valgretten var bleven anvendt i Danmark fra Valdemar IV.'s Død (p. 363), og om Aarsagen til Lybekkernes Fiendskab: det Samme yttrede han i sin Tale til Kongen af Skotland og hans Raader (2. Juni 1535). S. især III, 263. Om den mellem Lybekkerne og England om den danske Krone trufne Overeenskomst taler han som en ganske afgiort og overalt bekiendt Sag (III, 262); som Noget, der var aldeles utvilsomt, og som var K. Christian meddeelt af hans Venner i Tydskland, berøres ogsaa denne Plan i de P. Svave givne Instruxer (III, 229). Han omtaler de undvigende Svar, han havde faaet paa sit Andragende i England, og anmoder Kongen af Skotland om at gribe de Forholdsregler, som kunde tiene til Hertug Christians Frelse. Saameget opnaaede han, at Kong Jakob (V), i sin Svarskrivelse til Hertugen, lover ufortøvet at sende en Begiering til sin Morbroder, Henrik VIII, ut ab ambienda atque affectanda Dania animum avertat, utque adversum Te plus æquo Lubecensibus minime faveat (7. Juni 1535; III, 267). Efter alt dette, og naar vi tillige tage et Brev i Betragtning, som det danske Rigsraad alt tidligere havde tilskrevet Henrik VIII om det nævnte Project (III, 15 ff., Schlegels Saml. z. dän. Gesch. I. 1. 163—65, hvor Datum er anført til 18. Decbr. 1534): er det maaskee ei en altfor dristig Slutning, at en Plan har været i Gierde om at sætte den danske Krone paa Henrik VIII.'s

Hoved. Jvfr. et Udkast til Brev fra Kong Henrik til den lybske Admiral Markus Meyer, fra Begyndelsen af 1534, III, 208). En mærkelig Yttring lod P. Svave falde i en Samtale med den skotske Cantsler 5. Juni (III, 241), idet han, som en Grund mere, til at man i Skotland skulde antage sig hans Andragende, anførte, at „Kirkens Anliggender ogsaa stode paa Spil under den Krig, som Lybekkerne havde paaført Danmark"; der var 14 Biskopper i Danmark og Norge, disses Undergang stod for Døren, dersom Hertug Christian ikke kunde komme til sin Ret („in Dania et Norvegia quattuordecim esse episcopos, quibus una interitus immineat, si princeps meus ius suum obtinere non possit"). Skulde den troe Statstiener have været uvidende om hans Herres Stemning med Hensyn til Kirke og Geistlighed?

Over de politiske Handler forsømte P. Svave ei at have et Øie for det Videværdige i Naturen og i Menneskelivet i de fremmede Lande, han besøgte. Saa kort end hans Reiseberetning er over Skotland, saa bærer den Præg af, at han har lagt Mærke til Folkelivet og til allehaande Naturphænomener (III, 241—43); men han har ogsaa ladet sig binde adskillige Fabler paa Ærmet. Han omtaler de skotske Høilande; det er udentvivl deres Indvaanere, han kalder Scoti agrestes, og af hvilke han i sin Reisedagbog giver denne æventyrlige Beskrivelse, III, 242: Sylvestres Scotos mare Scytharum vivere, usum panis ignorare, si quando esuriant, cervum cursu prævertere, capere et occidere, inde vitam sustentare, crudis carnibus, expresso tantum sangvine, vesci."

Et Tillæg til 3. Bind indeholder Dokumenter til Helsingørs ældre Historie. At disse her ere optagne, skyldes den Omstændighed, at, da Communalbestyrelsen i Helsingør for nogle Aar siden skienkede sine gamle Archivalier til Geheimearchivet, ønskede den at see et Udvalg trykt af disse, og af hvad der allerede havdes til Stadens ældre Historie. Det Meste af hvad der findes i dette Tillæg, har altsaa nærmest en lokal Interesse; det berører Personer, som i Helsingør, især i det 16. og 17. Aarh.

indtoge en anseelig eller fremragende Stilling, saaledes den bekiendte Sander Leyel, som giennem en lang Aarrække var Tolder ved Øresunds Told, og dermed tillige forbandt Borgermester-Embedet i Staden, og som en retskaffen og virksom Mand, i høi Grad besad baade sin Konges og sine Medborgeres Fortroende (P. W. Jacobsen i Hist. Tidsskrift V, 416 ff.). Hans Testamente er udstedt d. 14. Januar 1549, og aftrykt III, Tillæg S. 36, skiøndt han levede mange Aar derefter, og først døde d. 21. Febr. 1560 (Jacobsen, a. St. V, 437). Der omtales fremdeles Gaarde og andre Eiendomme i og omkring Staden, og navnlig offenlige Stiftelser, f. Ex. Hospitalet og den latinske Skole og Stadens Kirker, og Handelen og andre Næringsveie og Sæder og Levemaade. Mærkelige ere de meddeelte Skraaer for flere Laug, Bartskærernes, Bagernes, Skudeskippernes, Skrædernes, udarbeidede af Magistraten og Lehnsmanden, men confirmerede af Kongen. Alt dette bar imidlertid ogsaa i mange Tilfælde en almindelig Interesse. Til Kundskab om Sædernes Tilstand tiener et Kongebrev af 8. Sept. 1606 til Magistraten om at udarbeide en Luxus Anordning (T.S. 84—85). Flere Breve indeholde Vidnesbyrd om, hvorledes der, tildeels alt inden Reformationen havde seiret, og især efter den Tid, blev handlet med Klostergodset. Ogsaa Kirkegodset behandledes uden synderlig Skaansel. St. Olai Kirkes Alterjorder skienkedes 1571 d. 10. Mai til Hospitalet. Brevet herom er trykt efter Hofmans Fundatser VII, 75—77. Hvor stor en Indtægt der paa denne Maade er fragaaet Kirken, lader sig vel ikke oplyse; men det varede ikke lang Tid, inden det befandtes, at St. Olai Kirke ei havde saa stor Indkomst og aarlig Rente, at den kunde med fornøden Bygning holdes ved Magt, og at den ved et nyt Taarns Bygning var kommen i Gield. Magistratens Forslag til at afhielpe Kirkens Trang, billigedes ved et Kongebrev af 16. Februar 1616 (III, Tillæg 86). Naar det ellers er antaget, at de latinske Sange ved Gudstjenesten i Kirkerne faldt bort strax efter Reformationen, og ikkun vedligeholdtes i Domkirkerne, indtil henimod Midten af det 17. Aarhundrede: da er der i den nævnte Kirke, ifølge en testamentarisk Disposition af 1562, hver Dag til Aftensang sunget latinske Lovsange

af Skolemester og Skolediscipte (Hofm. VII, 144—45). Stridigheder imellem de danske og tydske Præster, hvor saadanne i forrige Tider vare ansatte ved samme Kirke, og altsaa jevnlig Anledning gaves for den ene af disse til at forsøge paa at tage Brødet fra den anden, hørte i det 16. og 17. Aarhundrede til Dagens Orden. De helsingørske Dokumenter give os ikke faa Exempler herpaa; men da dette Æmne alt for adskillige Aar siden er behandlet af en Forfatter, som har giort en udtømmende Brug af de nysnævnte Brevskaber (Dr. H. Rørdam i Kirkeh. Saml. V. Kbh. (1865—66) 132 ff. s. især 163 ff.), behøver denne Sag ikkun her at berøres. Da ved Helsingørs Handel og dens Forhold til Sundtolden, mange Reisende ofte kom dertil, og deriblandt ogsaa flere Religionsbekiendere, som afvege i Troessager fra den i Landet herskende Kirke: giordes det fornødent for den for Uniformitet i Kirkesager saa nidkiære Øvrighed at have et vaagent Øie med disse Fremmede. Det var især de fra Nederlandene under de daværende Religionsforfølgelser flygtede Calvinister, som havdes i Sigte, naar Kong Frederik II. under den 13. Juli 1574 paalægger Helsingørs Magistrat at have Indseende med disse Fremmede, som nedsatte sig i Byen, og som „sielden og ugierne besøgte Kirken med andet Folk, men, naar Tieneste og Guds Ord holdtes og prædikedes i Kirken, fandtes snarest hiemme og under Prædiken at giøre Giestebud og Gilde, eller gaae Gaderne op og ned at spadsere“. Det var Kongens Villie, at saadanne Fremmede, som ikke vilde søge Kirken, skulde forvises Staden (Tillæg til 3. Bd., S. 57; jvfr. S. 59 et Kongebrev af 13. Januar 1575, som, ved at meddele Tilladelse for fremmede Kiøbmænd til at bosætte sig i Staden, og der at faae Borgerskab, betyder Magistraten, at den skulde føre Tilsyn med, at de „havde et godt ærligt Vidnesbyrd, hvorfra de vare komne, og ikke havde nogen Sect eller kiettersk Lærdom med at føre.“ Da alt Dette Intet frugtede, og Calvinisterne, saavel i Kiøbenhavn som i Helsingør „ikke vilde gaae til Kirke for at høre Guds Ord, eller med andre Christne giøre deres Bøn og Gudstieneste, meget mindre tage det hellige høilovlige

Alterens Sacramente, og Kongen ei vilde lide saadanne forargelige Mennesker i sine Stater og Lande: „saa beordredes Biskop Poul Madsen med Præsterne til Vor Frue, Nicolai og Trinitatis Kirker og den tydske Præst, at de tilligemed Magistraten skulde udsperge og forhøre om, hvo der kunde findes udi saadan forargelig Levnet eller Religion“. Saamange af disse Nederlændere, som ikke vare paa den rette Vei og ikke vilde lade sig undervise, havde Magistraten ei at tilstede Opholdet i Staden“, Kongebrev af d. 12. Nov. 1586 (Tillæg S. 73—74). Det var de praktiske Consequentser af Frederik II.'s bekiendte, ogsaa i eet af disse Kongebreve paaberaabte „Articuli XXV, de quibus interrogabuntur hospites et peregrini, qui a R. M. in regnis Daniæ et Norvegiæ hospitia petunt“ (A. 1569), Pont. Annal E. D. III, 416. En ganske egen Bestemmelse var det ellers, at de Fremmede, som nedsatte sig i Helsingør, maatte forpligte sig til at „boe der deres Livstid, og ikke at fraflytte Staden“ (s. det ovennævnte Kongebrev af d. 13. Januar 1577 T. S. 59).

Til Historien om Øresundstolden høre et Par Breve. At Christiern II forlagde Toldstedet fra Helsingør til Kiøbenhavn, er en bekiendt Sag; paa Grund af Lybekkernes Klager, blev dette dog snart igien henlagt til Helsingør. At der imidlertid under den følgende Konges Regiering paany har været Noget i Værk om Toldstedets Forlæggelse fra Helsingør, sees af Frederik I.'s Brev af d. 15de Juli 1533 (Tillæg S. 30), til Borgemester og Raad i Helsingør. Efterdi disse havde tilmeldt ham, at de vare komne til Kundskab om, at nogle af hans andre Undersaatter skulde have underhandlet med ham om at forflytte Tolden andensteds hen i Riget: da, efterdi Kongen har førfaret, „at hans Forvantes, de lybske og vendiske Stæders Privilegier lyde paa, at samme Told skal blive liggende hos fornævnte vor Kiøbstad Helsingør, har han forundt og tilladt, at den skal blive liggende der til evig Tid, og ikke derfra flyttes“. Mange Aar senere gik der paany Rygter om, at det var paatænkt at flytte Toldstedet enten til Kiøbenhavn eller til et andet Sted i Riget (P. W. Becker, Saml. til K. Frederik III.'s Historie I, 221. 439. II, 292). Et andet Bidrag til Øresundstoldens

Historie indeholde de helsingørske Brevskaber i et Kongebrev til Lehnsmanden paa Kronborg Frederik Urne af d. 1. Januar 1628, Tillæg S. 98, om at lade bekiendtgiøre paa Raadstuen, at „Ingen maa uddrage til de i Sundet liggende fremmede Skibe for at afkiøbe Skipperne deres Varer, inden de have angivet sig for vore Toldere, og de paa vore vegne have opkiøbt, hvis vi dem have befalet“. Der hentydes til den Ret, som de danske Konger fra ældgammel Tid havde tiltaget sig til at tage de paa Skibene, som seilede igiennem Sundet, førte Varer, for den Priis, som Rhederne eller Skipperne satte paa dem (Baden, Øresundstoldens Historie, Afh. (I—III. Kbh. 1820—23) II, 241 ff; Schiern, Om Altertavlen i Roeskilde Domkirke, i Kirkehist. Saml. IV, 323 ff.): en Ret, som endnu i Frederik III.'s Tid ansaaes gieldende (Wolf, Encomium Regni Dan. Kbh. 1654. p. 519).

Af alle de smitsomme og pestagtige Sygdomme, som, siden den sorte Død have hiemsøgt Danmark, har maaskee ingen, ei engang den, som rasede i 1711 — thi den strakte sig neppe udenfor Kiøbenhavn og Helsingør og disse Stæders nærmeste Omegn — været mere ødelæggende, end den Pest, som i 1654 drog igiennem endeel af Landets Egne. Hvor Kirkebøger ere bevarede fra den Tid, ville mange Oplysninger om den Mandslet, som denne Farsot anrettede, derfra kunne hentes. Et enkelt Exempel skulle vi anføre: I Kiøng Sogn i Hammer Herred, døde fra (20?) April, da, som Sognepræsten har anført, en Møllerdatter der kom syg hiem til sine Forældre, og „var den Første, som i Sognet døde af Pest“ og indtil Aarets Slutning 202 Mennesker. I Kirkerne paa Bornholm ere Tavler ophængte, som vise hvormange Mennesker denne Pest rev bort i ethvert enkelt Kirkesogn, i Alt 4569. (Thurah, Beskr. over Bornholm og Christiansø, Kbh. 1756. 4to. S. 140). Den rasede paa Bornholm fra 16. August 1653 til sidst i Febr. 1654. Ellers er ikkun Lidet i trykte Skrifter bevaret om denne Epidemie, hvis Virkninger dog tør antages at have været en af Aarsagerne til den Slappelse, der allevegne røbede sig under den faa Aar efter udbrudte Krig. See dog den svenske Resident Magnus Durells Breve af den 8. Sept.,

4., 22. Dec. 1654 i P. W. Beckers Saml. til Danmarks Historie under K. Frederik III, I, 54. 55. 36. 57., og T. A. Becker, Orion I, 252 ff, hvor en Beretning indeindeholdes om Pestens Udbrud i Kiøbenhavn, i hvilken Stad der under Epidemien døde 8349 Mennesker, og om dens Gang giennem Sielland, Skaane og Fyen; Jylland berørte den ikkun paa et Par Steder.

En enkelt offentlig Foranstaltning under denne Landfarsot er bekiendt af et Kongebrev af d. 30. Sept. 1654 til Otto Powisch om at lade, „under den grasserende Sygdoms Tid", Gudstienesten holde i Skolen for Frederiksborg istedenfor i Slotskirken m. m. F. P. J. Dahl, Efterretninger om den Kgl. lærde Skole ved Frederiksborg (I—III. Kbh. 1836—64) I. XIII. I det her omtalte Diplomatarium Helsingoranum p. 136—137 findes nu et interessant Kongebrev til Magistraten i Helsingør, udfærdiget d. 28. Juni 1654 i Flensborg, hvorhen K. Frederik III og hans Dronning havde begivet sig, da Pesten ogsaa i Ribe, hvortil de først vare flyttede, havde yttret sig, indeholdende Bestemmelser, betreffende Sundhedspolitiet, som i enhver Kiøbsted skulde iagttages i „værende svage Tid".

Ved at giøre opmærksom paa det nævnte Aktstykke, til Oplysning om hiin i Danmark midt i det 17. Aarhundrede grasserende Pestsygdom, udtaler Ref. det Ønske, at denne, af det i Øieblikket berørte Hensyn, maatte blive giort til Formaal for en udførligere Undersøgelse. Det er, som sagt, de gamle Kirkebøger, som i denne Materie ville være en Hovedkilde.

Aarsberetningernes Udgivelse skrider stadigt frem, og 3 Hefter af det fierde Bind ligge for os; de fortsætte de i det tredie Bind begyndte diplomatiske Forhandlinger imellem Danmark og Europas vestlige Stater. Men vort Hverv har denne Gang ikkun været at give en Udsigt over Indholdet af det andet og det tredie Bind af Aarsberetningerne fra det Kongelige Geheimearchiv.

P. W. Becker.

Nogle af de nyere svenske Skrifter vedrørende Krigshistorien. Anmeldte af **Emil Madsen**, Capitain i Generalstaben.

Arkiv till upplysning om Svenska Krigens och Krigsinrättningarnes historia. (1630—1632.) 8vo. Stockholm. I, Handlingarne ordnade och utgifne af **R. M. Klinckowström**. 1854. LXXI och 798 S. II och III, Handlingarne under ledning af **H. K. H. Hertigen af Östergöthland** ordnade och utgifne af **J. Mankell**. II, 1860. LXVI och 678 S. III, 1861. LXXVI och 397 S.

J. Mankell: Atlas öfver Svenska Krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. H. I—III.

J. Mankell: Berättelser om Svenska Krigshistoriens märkvärdigaste fältslag. Text till Atlas öfwer samma Fältslag. H. 1. Stockholm 1857. S. 1—239. H. 2. Stockholm 1858. S. 241—484. Stockh. 1859. S. 485—866. 8vo.

J. Mankell: Uppgifter rörande Svenska Krigsmagtens styrka, sammensättning och fördelning sedan slutet af femtonhundratalet, jemte öfversigt af Svenska Krigshistoriens vigtigaste Händelser under samma tid. Stockholm 1865. 602 S. og 505 S. 8vo.

J. Mankell: Om Carl XII som fältherre, jemte en öfversigt af de strategiska grunddragen af hans fälttåg i Kgl. Krigsvetenskaps-akademiens Tidsskrift 1867, S 476 ff. og S 513 ff.

(**J. Mankell**) Studier öfver Svenska Skärgårds flottans historia, krigssätt och användande ved Sveriges försvar. Stockh. 1855. 328 S. 8vo.

H. Hamilton: Om Krigsmaktens och Krigskonstens Tillstånd i Sverige under Konung Gustaf II Adolfs regering i Kgl. Vitt. Hist. och Antiqu. Acad. Handlingar. XVII. 1846.

Konung **Gustaf II Adolfs** Skrifter. Stockholm 1861.

Geschichte des Schwedischen in Teutschland geführten Krieges zusammengetragen durch Kgl. May. zu Schweden Teutschen Historiographum **Bogislav Philip v. Chemnitz**. Stockholm. III Theil. 1855—1856. IV Theil. 1857—1859. fol.

Abr. Cronholm: Sveriges historia under Gustav II Adolphs Regering. I—IV. Stockh. 1857—1864.

Oscar Fredrik, Hertig till Östergöthland. Några Bidrag till Sveriges Krigshistoria, åren 1711, 1712 och 1713 i Kgl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar. II, 1861, S. 1—127. IV, 1864, S. 1—227. V, 1867, S. 1—260.

Oscar Fredrik: Carl den XII. Tal vid Svenska Militärsellskapets i Stockholm Minnesfest på den 150 årsdagen af hans död. Stockholm 1868. 51 S. 8vo.

B. v. Beskow: Minne af Riksrådet Gustaf Fredrik v. Rosen. Svenska Academiens Handlingar XXV. 1852. S. 397—432.

B. v. Beskow: Minne af Kongl. Rådet Grefve Fabian Wrede. Svenska Akademiens Handlingar XXVIII, 1856. S. 101—180.

B. v. Beskow: Minne af Riksrådet Grefve Karl Gustaf Tessin. Svenska Akadem. Handlingar XXXVIII, 1864. S. 15—262.

B. v. Beskow: Minne af riksrådet grefve Sven Lagerberg. Svenska Academiens Handlingar XXXIX, 1865. S. 63—114.

B. v. Beskow: Carl den XII i Alt-Ranstadt i Svenska Akademiens Handlingar XL. 1866. S. 15—509.

B. v. Beskow: Karl den Tolfte. En Minnesbild. Förra Afdelningen. Stockholm 1868. 288 S.

B. v. Beskow: Friherre Georg Henrik v. Görtz. Statsman och Statsoffer. Svenska Academiens Handlingar XLIII, 1868. S. 185—388.

J. Mankell: Anteckningar rörande Svenska regementernas historia. 2 uppl. Örebro 1866. 386 S. 8vo.

Historiska upplysningar om svenska och norska armeernas regementer och kårer jemte flottorna, under ledning af **H. K. H. Oscar Fredrik,** författede af **H. O. Prytz.** H. 1—2. Stockh. 1868. 492 S. 8vo.

Den Interesse for historisk Granskning, som udmærker Svenskerne, har i den senere Tid frembragt en Række Arbeider, der paa forskjellig Maade kaster Lys over den svenske Krigsmagts Tilstand i ældre og nyere Tid og over de Begivenheder, i hvilke den har deeltaget.

Disse Arbeider ere saa omfattende, at neppe mange andre Lande kunne rose sig af at eie Magen.

Foruden de Skrifter, hvori Sveriges ansete Historieskrivere behandle større eller mindre Partier af dette Riges almindelige Historie og derfor ogsaa i større eller mindre Udstrækning omtale de vigtigere til den af dem skildrede Periode henhørende Krigsbegivenheder, — Fryxell alene er nu i sine Berättelser ur Svenska historien naaet til det 38te Bind —

samt ved Siden af det store Biographiske Lexikon over navnkundige svenske Mænd, der udgjør 23 Bind (1835—1856), med 6 Supplementbind (1857—1868), er der nemlig ikke alene fremkommet Samlinger af de for den militaire Historie vigtigste Aktstykker i Forbindelse med Sammenstillinger af deres Indhold, men tillige forskjellige fra det militaire Synspunkt givne Fremstillinger af Begivenhederne, belyste ved Hjælp af Aktstykkerne, og endelig vigtige Bidrag til en sammenhængende Historie for hver enkelt af de Afdelinger, som nu udgjøre den svenske Krigsmagt.

Det er de vigtigste af disse krigshistoriske Arbeider, vi her ville henlede Opmærksomheden paa, navnlig forsaavidt de vedrøre Gustaf II Adolph's og Carl den Tolvtes Tider. De kunne gjøre Fordring paa at kjendes i Danmark ikke mindre for deres eget Værd, end fordi de i mangt et Punkt fuldstændiggjøre, hvad vi selv besidde om vore ældre Krige. Ikkun undtagelsesviis ville vi for Sammenhængens Skyld fremdrage et og andet Punkt af de almeenhistoriske eller biographiske Skrifter, der særligt vedrøre de tvende nysnævnte Tidsrum.

I.

Tage vi først for os de Samlinger, som indeholde selve Aktstykkerne angaaende Sverigs Krigshistorie, da finde vi, som det kunde ventes, at dets Optræden i Trediveaarskrigen har været Gjenstand for omhyggelige Undersøgelser.

Det er med Føie, at de svenske Historieskrivere, Statsmænd og Krigere med Stolthed see hen til dette Tidspunkt. Da grundlagdes jo Sverigs fremtrædende Stilling iblandt de nordiske Riger, efter at det først et Aarhundrede iforveien havde opnaaet Selvstændighed. Da udvikledes det som en Magt, der strakte sin Indflydelse langt ud over de nordlige Lande, saa at den føltes i ethvert europæisk Spørgsmaal. Da uddannedes hine mageløse Hære og hiin i lang Tid uimodstaaelige Krigskunst, som vilde have formaaet at samle under Sverigs Krone Land efter Land, hvis ikke paa et senere Standpunkt netop de, som mindst vare øvede Soldater, nemlig Kjøbenhavns Borgere ved Forsvaret af deres

By, havde standset den svenske Magts Lykkehjul og derved bevirket, at den politiske Udvikling i alle de nordiske Lande kom ind i et andet Spor.

Endelig er der endnu at mærke, at Sverig i Trediveaarskrigens Tid, fremskyndet baade af Tilbøielighed og af sit Forhold til andre Magter, særlig Polen, stillede sig paa Protestantismens, det vil sige paa Fremskridtets og Frihedens Side. Ikke mindst er dette maaskee Aarsagen, der bringer baade Svenskerne og os Andre til at fæste Blikket fortrinsviis paa hiin Frihedskamp, der fornemmelig ved den store svenske Konges Tapperhed fik en lykkelig Vending.

De vigtigste Forhandlinger, Skrivelser og Befalinger, samt Angivelser om Hærenes Styrke og Bekostningen ved deres Underhold, findes for det Afsnit af Trediveaarskrigen, som strækker sig indtil noget efter Gustaf Adolphs Død, sammenstillede i

Arkiv till Upplysning om svenska Krigens och Krigsinrättningarnes Historia.

Fortjenesten af at have lagt Planen til Fremdragelsen og Sammenstillingen af de i Arkivet optagne Aktstykker tilkommer Prins Gustaf, Hertug af Upland, under hvis Ledelse Forarbeiderne udførtes og det første Bind samledes og ordnedes af daværende Major i Generalstaben, Friherre Klinckowström. Hertugens tidlige Død forhindrede ham i at see Værket udgivet. Dets Ledelse som dets Udgivelse overgik efter ham til Prins Oscar, Hertug af Östergöthland, der har gjort sig meget fortjent med Hensyn til Sverigs krigshistoriske Litteratur baade ved dette og ved andre Arbeider. Under ham samledes og ordnedes andet og tredie Bind ved daværende Lieutenant Julius Mankell.

Den første Afdeling, som indeholder de Forhandlinger, og Raadslagninger, der gik forud for Sverigs Deeltagelse i Trediveaarskrigen, er vistnok i Sammenligning med de øvrige Afdelinger den mindst omfangsrige, men ingenlunde den, som mindst vækker Opmærksomhed.

Naar det betænkes, at Sverig lige siden Gustaf Adolphs Tronbestigelse havde været indviklet i Krige, baade med Dan-

mark og med Rusland og Polen, Krige, i hvilke den unge Konges Hærførerdygtighed vel havde udvidet dets Grændser noget mod Østen, men som tillige havde efterladt dybe Saar, kan det ikke Andet end vække Efterverdenens Beundring, at iagttage den høie Grad af Eendrægtighed, hvormed Alle i Riget gik ind paa at bære tunge Byrder ved at begynde en endnu vanskeligere og farligere Krig med en Modstander, der hidtil overalt kun havde været den lykkelige, og efter at det tilsyneladende stærkere Danmark havde maattet erklære sig overvundet. Sverig havde derhos ingen synderlig Udsigt til at finde nogen Bundsforvandt, som kunde bringe virksom Hjælp.

Der kan siges, at Sverig ikke havde noget andet Valg, naar det ikke tilsidst vilde see Wallenstein, der stod som Seierherre i Mecklenburg og ifærd med at danne en tydsk Flaade ved Hjælp af spanske Penge, forfølge sin Seier over Østersøen, gjøre sig til Herre over dette Hav, afskære Hovedlandet fra Besiddelserne paa den østre og søndre Kyst og true Sverigs Frihed tilligemed dets Religion; men hvor ofte have ikke netop vi, i vor Tid, seet den Mangel paa Kraft, som giver sig tilkjende i, at man ikke vil see Faren, førend den banker paa, og vel at mærke ikke paa Porten, men paa selve Kammerdøren.

At man maatte modtage Krigen i selve Tydskland og begynde den, inden Keiseren havde bemægtiget sig Stralsund, den eneste af de befæstede nordtydske Havne, som endnu gjorde Modstand, stod klart for de svenske Statsmænd lige fra det Øieblik, da Christian den Fjerde havde begyndt at vige i Tydskland. Det indsaaes da tydelig, at Krigen imod Keiseren var den vigtigste, og at Kampen mod Polen i Sammenligning dermed kun var af underordnet Betydning. Krigen aabnedes i Virkeligheden, da Sverig i Juni 1628 sendte en Styrke til Undsætning for Stralsund, hvis Beleiring var begyndt i Februar samme Aar, skjøndt det først var to Aar senere, da Polen tvungent havde indgaaet en sexaarig Vaabenstilstand, at de fornødne Kræfter bleve frie, saa Gustaf

Adolph kunde føre Krigen for Alvor ved selv at gaae over til Tydskland med en større Hær.

Fra dette foreløbige Tidsrum, medens Krigen med Polen endnu ikke var endt, og medens Danmark endnu ikke havde sluttet Fred med Keiseren, skrive sig de Aktstykker, som for os ere de interessanteste, fordi de paa een Gang vise Bevæggrundene og Tankerne, og hvorledes Gustaf Adolph ved sit overlegne Blik som Feltherre vidste at opfatte Sagens militaire Side langt bedre end hans iøvrigt saa kloge Raadgiver, Kansleren Oxenstierna.

Kanslerens Breve af 30te Nov. 1628 til Rigets Raad og af 2den Decbr. 1628 til Kongen give en klart opfattet Betragtning af Stillingen, og der er ikke Lidet i dem, som det trods alle Forandringer endnu i vore Dage kan være godt at lægge sig paa Sinde med Hensyn til de nordiske Rigers og Tydsklands Forhold.

Det hedder saaledes blandt Andet i det første af dem:

„Kejsarens, Wallensteins og den katholske ligans dessein är denna, att undertrycka alla tyska furstar och städer under kejsarens absolutum dominium; och derjemte att somt med list, somt med våld införa den katholiske romerske religion, och undertrycka alla evangeliske. Detta hafver varit kejsarens och katholiske ligans dessein af begynnelsen, och stadfäst nu igenom de victoriose successer, att intet tvifvel om utgången hos dem nu mera finnes. Wallensteins spes och ambition år omåttlig, och blifver af kejsaren så stor gjord och styrkt, att han håller nu alle sine spes görlige och möjelige. Dessa äro nu så vidt excrescerade, att sedan Tyskland mästadels är dämpadt, och de allenast nu arbeta på dess deformation; då se de (sig), de tu konungariken Sverige och Danmark ligga i vägen, och fördenskuld låtandes allt annat anstå, trakta nu med makt och ränker, att blifva först Danmark och sundet mäktige, og sedan Sverige. Men efter ty de icke kunna komma till sin dessein, för begge rikens makt till sjös skuld, med mindre de opponerade en annan sjömakt och den sedan stärkte: derföre hafva de nu låtit öfver Tyskland och dess städer, såsom de der äro nu

så godt som i deras våld, och utan undsättning, fara; och hafva nu logerat sig vid Östersjö-kanten, bemäktigandes sig alla sjöhamnarne, så ock den ena hansestaden efter den andra i Pomern, Mecklenburg, Holstein och Jutland. Der de nu skulle blifva alla sjöstäderne mäktig, och conjugera deres egne skepp med sin egen makt, låter jag hvar förståndig man döma om, i hvad stat och utseende sakerne i Sverige och Danmark skulle bestå, der våra förfäder ofta tillförene, mer än nog, med en enskild stad oassisterad af andra hafve haft till att göra, och icke annars än æquis pacis conditionibus skiljts åt. Här vill nu af eder, gode herrar, väl och tidigt considereras, hvilketdera bättre är, att engagera sig i det väsendet, medan något är behållet, som en kan hafva till sin fördel och adsistence af? eller att man bidar så länge till dess med dem andre är alldeles utspelt, och man da får fienden desto starkare och mäktigare på sig sjelf?"

Endvidere senere:

„Låter man nu alla sjöstäderne gå öfver, då Danmark, som nu dessförutan är forsvagadt, måste gå efter, och fienden blifva sundet mäktig, så vet jag icke om någon möjelighet vore sedan på färde oss att försvara, der vi på båda sidor af konungen i Pohlen och kejsaren skulle attaqueras. — — Sedan så står ock Danmark ännu hvar icke i den bäste måttan, likväl så, att det hafver sin sjömakt och defenderar sine öar: och der det mainteneras, stärker det Sveriges krona märkeligen och emot sin egen vilje; hvaraf skadan och störste och förste faran hänger på Danmark, och styrkiet och fördelen på Sverige; så att jag håller Danmark nu vid denne tid, så länge det emot kejsaren består, intet annat än en bastion för Sverige, og den danska flotta och armée att tjena mit fädernesland utan sold och kostnad. Men släppa vi Stralsund och låta Danmark bringas i desperation, eller gå öfver, som det ju er påsprunget: då stärke vi fienden; försvaga våra krafter; tappa våre kommoditeter och vännar, och sätta oss sjelfve i högsta desperation och olägenhet."

I sit Brev til Kongen udvikler Kansleren de Anskuelser, ifølge hvilke han antager det raadeligt at føre Krigen angrebsviis i Polen, men kun forsvarsviis i Tydskland, støttende sig til Stralsund.

Det Urigtige i denne Betragtning, hvad det sidste Land angik, kunde dog ikke undgaae Gustaf Adolphs skarpe Syn, og i sit Svar af 26de Decbr. 1628 til Kansleren meddeler han ham i Korthed de militaire Grunde, der talte imod hans Raad. De vigtigste vare, at naar den samlede Hær gik angrebsviis frem i Tydskland, vilde Wallenstein derved holdes ude af Preussen (som Svenskerne havde inde og hvorfra Krigen mod Polen førtes), forhindres i at undsætte Polakkerne, ikke med Udsigt til Held kunne beleire Stralsund, ikke med saa stor Magt kunne vælte sig ind paa Danmark, ei heller saa freidigt færdes paa Søen, som naar den svenske Hær og Flaade vare beskjæftigede langt derfra i Preussen. Endvidere vilde Svenskerne derved opmuntre Hansestæderne, og fra Pommern og Oder ligesaavel true store Dele af Polen, som om de stode i Landets preussiske Provindser. Den lange Kystlinie, som Fjenden havde inde, fra de polske Lande og indtil Skagen, gjorde ham meget udsat, saalænge Sverig havde Overmagten til Søes; medens omvendt Sverig vilde komme i stor Forlegenhed, hvis det lykkedes Fjenden at faae fast Fod ved Østersøen og en stærk Flaade paa dette Hav.

Den polske Krig endte som sagt foreløbig i September 1629, efter at Gustaf Adolph i Løbet af Sommeren havde selv ført sin Hær i dette Land, og enhver Skygge af Tvivl om, at Krigen burde føres angrebsviis i Tydskland, maatte da svinde. I de Overveielser, som fandt Sted i Rigsraadet i Slutningen af October og Begyndelsen af November 1629, erklærede ogsaa alle Raaderne sig for Angrebskrigen. Protokollen over Møderne findes blandt Aktstykkerne. Om denne Protokol har Geijer udtalt, at den i al sin Korthed kaster Lys over Sverigs, Tydsklands, Europas og Christenhedens Interesser, et Lys, som vidner om det Snille, hvorfra det udstraaler, men ogsaa om Erobrerens Maal. Man

seer Gustaf Adolph staaende foran en stor Fremtid — skuende det nærmere Liggende klart, det fjernere dunkelt — tiltrukken maaskee endnu mere af det Ubestemte end af det nærmeste Maal — forudseende baade Seier og Død — uden Overmod, men ogsaa i den Grad uden Ængstelse, at en indre Glæde og Tillid, som ikke Forespeilingen af selv den ulykkeligste Ende i mindste Maade formaaer at dæmpe, fremlyser overalt.

Beslutningen om Angrebskrigen tiltraadtes af Rigsdagen den 14de Mai 1630, og omtrent en Maaned derefter steg Gustaf Adolph i Land paa den tydske Kyst, paa Usedom, i Spidsen for 13000 Mand, som fulgte med ham, medens han i Alt med de Tropper, der iforveien fandtes i Stralsund eller snart vilde komme fra de under Sverig hørende Lande paa Østersøens sydlige og østlige Kyst, havde til Anvendelse i den tydske Krig omtrent 40000 Mand, og medens han kunde efterlade udenfor Krigsskuepladsen, til umiddelbart Forsvar af Sverig, Finland, Preussen, Østersøprovindserne og Ingermanland omtrent ligesaa mange.

Det omhandlede Værks anden, tredie og fjerde Afdeling indeholde forskjellige Breve, Instructioner, Memorialer m. m. angaaende selve Krigens Førelse i Tydskland indtil det Tidspunkt, da Gustaf Adolph faldt.

Den anden Afdeling, som omtrent er den omfangsrigeste, bestaaer alene af Kongens egne Skrivelser.

Disse Breve, ved hvilke dog uheldigviis adskillige, som det synes, ret oplysende Bilag savnes, vække under Læsningen, alt som man skrider videre frem, en stedse større Interesse, især de talrige Breve til Kansleren, af hvilke de fleste ere meget fortrolige. Det som vækker denne Interesse er just ikke i og for sig deres Indhold, forsaavidt som det giver Kundskab om Begivenhedernes Gang, thi denne Kundskab faaer man langt fuldstændigere andetsteds fra; ei heller just, at de aabenbare Anskuelser og Betragtninger, som lette Opfattelsen, men langt mere deres Stiil og Udtryk, den Maade, hvorpaa de ere skrevne, og som tydelig bærer

Præget, selv gjennem Secretairernes Affattelse, af den overlegne, vidt overskuende Aand, der har dicteret dem.

Naar man ret tænker sig ind i hine Tiders vanskelige Krigsføring i Lande, som vare hærgede gjentagne Gange baade af Venner og Fjender, naar man seer de Forlegenheder, som hidrørte snart fra Udsigten til Mangel paa Proviant, snart fra Manglen paa Penge, snart endelig fra de hvervede Troppers Opteier, er det forbausende at see den Ro, hvormed Kongen udtaler sin Villie. Det er saaledes betegnende, at saare sjeldent, saavidt mindes kun een Gang[1]), forekommer Tilkjendegivelsen af, at den givne Befaling er at udføre „med den størst mulige Hurtighed", dette Udtryk, der i mange andre Depechesamlinger findes altfor hyppig, i det Mindste hver anden Gang brugt overflødigt og gjerne paavisende, at der har været lige saa megen Forvirring hos dem, der skulde adlyde Befalingen, som Glemsomhed eller Mangel paa Forsynlighed eller Overblik hos dem, der have givet den. Denne Ro i Affattelsen er netop meget slaaende, naar man har i frisk Erindring Samlingerne af de paa forskjellige Steder og til forskjellig Tid fremlagte Aktstykker angaaende vore Dages Begivenheder, i hvilke meget ofte Løshed i Formen og Tomhed eller Famlen i Indholdet kun overgaaes af den Letfærdighed, hvormed man benytter Telegrafen til i den ene Depeche at fremsætte og lægge Vægt paa Anskuelser, som man har forandret i den næste.

Dog vare de Vanskeligheder, hvoraf Kongen sees omgiven, og som idelig maatte anspænde hans Opmærksomhed til det Yderste, vistnok større end dem, man jevnlig seer Hærførere underkastede i vor Tid, hvor man som oftest har nationale, udskrevne Tropper, og hvor Letheden i Forbindelser gjør det muligt dog nogenlunde at tilfredsstille Soldaternes Behov.

Det er saagodt som aldrig selve de militaire Foretagender, der efter Brevene give Anledning til Ængstelser. Naar de omtales, skeer det i Reglen med stor Rolighed.

---

[1]) Brevet Nr. 457.

Naar de forestaae, omtaler Kongen dem med den Tryghed, som fremgaaer af Bevidstheden om tidligere Seire og Tillid til egen Styrke og Dygtighed. Naar de ere overstaaede, næsten altid heldigt, meddeles de uden Bram, med taknemmelige Følelser for Forsynets naadige Bistand og med Glæde ikke mindre over den evangeliske Kirkes end over de svenske Vaabens Seir. Ere de i enkelte sjeldnere Tilfælde mislykkedes, som det jo er Krigens Gang, da falde Dadlen ikke med skarpe Ord paa den, som nærmest har haft Skyld i Uheldet eller ikke har formaaet at afvende det; men vi finde endog, at Kongen kan have Deeltagelse tilovers. Iøvrigt angaaer kun en meget ringe Deel af Brevene de militaire Foretagender i deres Enkeltheder.

Ei heller omtales de politiske Forhold som læggende særdeles store Hindringer i Veien. Der siges vel stundom, at Kongen ikke ganske kan lide paa sine Forbundne eller paa det efter Freden til Lybek neutrale Danmark, men deels ere Bekymringerne i denne Henseende ikke vægtige og vise sig lidet begrundede, deels synes Kongen altid at have haft det i sin Magt ved de Forsigtighedsforanstaltninger, han har truffet, at imødegaae og beherske Begivenhederne, hvis det Befrygtede skulde blive til Alvor. Forholdet til Danmark findes omtalt i forskjellige Breve, især til Dr. Salvius, Kongens i mange Sendelser brugte Secretair, næst Kansleren den Mand, hvem den største Fortrolighed udvises, sjeldnere i Skrivelser til Fegræus, Sverigs Agent i Danmark. Der udtales i Brevene Frygt for, at den danske Konge skal paany indblande sig i de tydske Anliggender enten ved at optræde ligefrem fjendtlig mod Sverig eller ved at søge at faae en forøget Indflydelse i den nedersachsiske Kreds, hvorved Danmark ikke alene kunde modarbeide mulige Erobringsplaner fra svensk Side, men ogsaa indskrænke Omraadet for de svenske Hvervinger, hvad der næsten vilde være ligesaa betænkeligt[1]).

---

[1]) Frygten for, at Danmark paa een eller anden Maade skulde optræde

De ulige større Vanskeligheder, som mest beskjæftige Kongen, ere af administrativ Art. De gjælde i Begyndelsen af Felttoget navnlig Provianteringen, senere Manglen paa contante Penge. Hvor vidt denne er gaaet til enkelte Tider, sees af forskjellige fortrolige Udtalelser. Saaledes skriver Kongen i Mai 1631 fra Berlin til Kansleren: „Ifrån Sverige hafva Vi ännu icke fått en penning; remisserne ifrån Holland och Hamburg gå ock allt för långsamt. Och fast än något till Stralsund ankommer, så hafva Vi dock nu stor difficultet att bringa det hit upp. Härifrån hafva Vi ingen tratto och är med Oss i sanning så beställdt att Vi esomoftast icke äro en daler allenast till de fattiga mäktig."

Det Værste ved Pengeforlegenheden var ikke just, at ved den besværedes overmaade meget Tilveiebringelsen af Heste, Ammunition, Proviant og forskjelligt andet Materiel, der for en stor Deel maatte hentes langveisfra og ikke let kunde faaes uden for Contanter eller sikkre Anviisninger; men de hvervede Tropper kunde uden Penge selvfølgelig saa godt som ikke holdes sammen og i al Fald ikke forhindres i Udplyndringer, som ved det uhyre Spild, der er deres uadskillelige Ledsager, altid i Længden blive lige saa ødelæggende for Hæren som for den Egn, hvor de foregaae. De hvervede Soldater, der for en stor Deel hørte hjemme i mange Lande, vare den Gang som altid vanskelige at afholde fra Uordener, selv hvor Intet fattedes. Adskillige Skrivelser vidne herom, idet de tale om Udplyndringer af Byer, Klostre, Kirker og Skoler og om barbariske Handlinger mod Beboerne, samt paa det Strængeste indskærpe Opretholdelsen af Mandstugt[2]). Stødte nu Pengemanglen til, saa at Soldaterne ikke fik deres Sold udbetalt, antoge de ethvert Baand løst og ansaae sig berettigede til alle mulige Optøier.

---

hindrende, findes især omtalt i Brevene Nr. 286, 385, 419, 420 og 429.

[2]) Saaledes især Brevene Nr. 279, 280, 283. Undertiden have endog Befalingsmændene deeltaget i eller haft Fordeel af Uordenerne (Brevet Nr. 347).

Selvfølgelig kunde disse antage en saadan Udstrækning, at de medførte den største Fare for det hele Foretagendes lykkelige Udfald. Frygten herfor fremtræder jevnlig, alvorligst i et Brev til Rigskansleren, dateret Werben den 31te Juli 1631. Kongen skriver nemlig blandt Andet heri: „Nu äro Vi icke litet bekymrade, huru Vi skole längre kunna hålla armeen i devotion som i 16 veckor ingen penning hafver bekommit. Hvar man är det vetterligt, att Vi all dess betalning af eder hafva förmodat, deruppå hvar och en, så officerare som gemene, hafver härtill gifvit sig någorlunda tilfreds; men när de se intet följa deruppå, måste Vi icke obilligt bära fara för meutination och Vår undergång. Jemte det hopp som Vi hafva gjort dem om edert undsätt, hafva Vi allenast underhållit dem härtill med commissbröd, som Vi hafva pressat af städerna, men nu hafver ock det en ända. Med ryttarne, som vid intet sådant hafva velat låta sig benöja, ej heller hafver det kunnat så för dem tilräcka, hafver man ingen ordre kunnat hålla, och hafva (de) allenast lefvat af oordentligt och otillbörligt plunder; den ena hafver derigenom ruinerat den andra så att nu intet mera är till fångs, hvarken i städer eller å landet för soldaterna eller dem. Hade Vi ånnu vid denna tiden bekommit hvad eder för dessa förgångne månaderna hade bordt præstera, då hade vi likväl haft hopp till att kunna åtminstone försvara elfven, Havelen och Odern och rensa Østersjön i detta året, hvar icke något mera uträttat. Men nu måste Vi befara Oss för en skadelig retraite, hvilket der det ske måste, skulle sådant icke allenast lända Oss til disreputation, utan ock till fäderneslandets största fara.“

Vi have ovenfor dvælet ved den Ro og Klarhed, der gjennemtrænge Indholdet i samtlige Breve. Der staaer dog ved Siden heraf en anden Egenskab, som der ikke er mindre Aarsag til at fremdrage. Denne er det kloge Maadehold, som bringer til ikke at give Befalinger, hvor Omstændighederne forhindre Overblikket over Enkelthederne.

Vi vide Alle, hvor ofte den modsatte Fremgangsmaade bliver brugt, og det vil være i Enhvers Erindring, hvor ofte den Ene og

den Anden ere blevne dadlede for at have fra Cabinettet grebet ind i Krigsbegivenhedernes Gang, stundom paa en saare uheldig Maade. Hvor meget mere maa man da ikke beundre den Besindighed, som lader Feltherren, der selv er tilstede paa Krigens Skueplads og i Virkeligheden leder alle Foretagenderne, afholde sig fra at gribe ind i Enkelthederne hvad de Underordnedes Virksomhed angaaer, naar Afstanden blot er nogenlunde betydelig.

Enhver der har gjort sig noget bekjendt med Napoleon den Førstes Correspondance, vil utvivlsomt have beundret den rastløse Fart, hvormed Befalingerne strømme fra Pennen, og den Oversigt, hvormed Alt er betænkt og Intet glemt. Men naar man saa seer bort fra selve Brevvexlingen, og Tanken fæster sig paa Gangen af de Begivenheder, som fulgte paa Befalingerne, da vil det ogsaa rinde i Hu, hvormeget de Mænd, som modtoge disse Befalinger, netop ved den Maade, hvorpaa de gaves, forhindredes i at virke selvstændigt. Det vil ogsaa erindres, hvor uheldsvangert denne ved Overfeldtherrens Handlemaade fremkaldte Afhængighedsfølelse tidt virkede der, hvor han ikke selv kunde være tilstede.

Vi finde det Modsatte hos Gustaf Adolph. Maadeholdet og Besindigheden ere saa store, at Læseren ei blot næsten aldrig vil finde Befalingerne givne i den bydende Form, som vor Tid er saa vant til, men der vil endog findes Udtalelser, som den nedenstaaende, der forekommer i et Brev af 7de August 1632 til Kansleren:

„Weil jedoch die Umstände sich stündlich variiren, und Wir weder des Landes Gelegenheit, noch Eurer Armée und des Canons Forza eigentliche Nachricht haben, und dahero leichtlich Eure Consilia mehr turbiren als rectificiren dürften, so stellen Wir Eurer Discretion und Verstande anheim, kann Uns auch gleich viel thun, welchen Weg Ihr brauchen wollet, o. s. v.[1]). Yttringer svarende til disse vilde man

[1]) Fra Begyndelsen af 1632 findes næsten det største Antal Breve skrevet paa Tydsk, som det synes, fordi Kongen har maattet udvide

vistnok forgjæves søge om i Napoleon den Førstes Brevvexling, ei at tale om andre Depechesamlinger.

Arkivets tredie Afdeling indeholder Beretninger til enkelte Rigsraader, Rigsraadet, Kansleren og Pfalzgreven om Tildragelserne under Krigen i Aarene 1630—32; dets fjerde Afdeling indeholder et stort Antal Skrivelser fra Gustaf Adolphs Generaler og andre høie Officerer, Diplomater og Intendanter angaaende de samme eller tilsvarende Æmner. Næst efter Kongens Breve ere de Kilderne, som give Oplysning om Tildragelserne, og det med en Fuldstændighed, som i Alt hvad der angaaer Begivenhedernes Gang, ikke lader Noget tilbage at ønske. Foruden denne dybere Interesse, som de saaledes besidde, have de desuden paa mangt et Sted en mere almindelig, der ikke vil undgaae nogen opmærksom Læser.

Det er store og berømte Begivenheder, som mange af Brevene omhandle. De ere gjengivne med hiin ukunstlede og dog saa tiltalende Omstændelighed i Fremstillingen, der følger med Beretningen fra et Øienvidne eller fra den, som har staaet et Øienvidne nær. Brevene ere derhos affattede i den bekjendte storslaaede, rolige, ofte gudhengivne Stiil, der er egen for det 17de Aarhundrede, ikke sjeldent minder om den antike Simpelhed og altid lader føle, at de Mænd, fra hvem Brevene hidrøre, vare vante til at færdes under farefulde eller i det Mindste alvorlige Omstændigheder. Disse Eiendommeligheder træde især frem, hvor det er de store Begivenheder, som omhandles. Rædselsoptrinene ved Magdeborgs Indtagelse af de Keiserlige, fortælles saaledes kort og simpelt[1]) uden Tilføielser af Harme, Hevnfølelse, Afsky eller Medynk, blot med den lakoniske Bemærkning: „Detta är så Magdeburgs fatum". Ikke stort anderledes berettes

sit Feltcancelli med tydske Secretairer ved Siden af svenske. Kongens egenhændige Breve eller Tilføielser til Skrivelser ere affattede paa Svensk, undtagen Brevene til Kongens Svoger, Pfalzgrev Johan Casimir.

[1]) Beretningen Nr. 522.

om Coburgs Erobring og Udplyndring[1]), hvor som ved flere andre Leiligheder, her endog i selve Hertugen af Friedlands Nærværelse, Borgerne, efter at have erlagt den bestemte Brandskat, under yderligere Tilsagn om Beskyttelse bevægedes til at bringe deres bedste Sager sammen, blot for at Plyndringen kunde gaae saa meget lettere fra Haanden. Man føler ved at læse disse simple Skildringer, hvor langt vi staae fra hine Tider. Hvis disse Voldsomheder, ved hvilke det skjændige Brud af al Folkeret og af udtrykkeligt givne Løfter kun overgaaes af Ubarmhjertigheden i Fremfærdet mod de Værgeløse, vare begaaede i vore Dage, vilde de, som skreve Beretningerne om dem, ikke have fundet Ord stærke nok til at udmale det Oprørende i dem og til at vække Medfølelse hos hele Verden; medens den Slags Begivenheder maae have hørt i den Grad til Dagens Orden, overalt hvor de Keiserlige vare de Seirende, at den Gang ethvert Ord i en Betragtning over dem maatte ansees som spildt.

Den samme Simpelhed i Fremstillingen fornegter sig ei heller, endog hvor der er Tale om den svenske Konges Fald. Hvor vanskeligt det end maatte synes efter dette at føre Krigen til en lykkelig Ende, hvor nedslaaende det end maatte virke, skjøndt Seieren, endnu da Kongen faldt, havde kronet de svenske Vaaben, er det dog ingen Fortvivlelse, ingen Forsagthed, ingen Mistvivl, som giver sig tilkjende, derimod alene Hengivelse i Guds Villie og Haab om hans naadige Bistand ogsaa i Fremtiden for den dyrebare Sag, hvorfor saamange af Sverigs og Tydsklands bedste Mænd havde indsat deres Liv. Vi anføre som Exempel herpaa Begyndelsen af Hertug Bernhard af Weimars Brev til hans Broder, dateret den 8de November 1632.

„E. Lden werden nunmehr durch den allgemeinen Ruf und sonsten berichtet worden sein, welchergestalt Gott der Allmächtige nach seinem allein weisen Rath und unerforschlichen Willen in vorgestriger bei Lützen gehaltener Schlacht Ihre Königl. M:t zu Schweden etc. durch den

[1]) Beretningen Nr. 549.

zeitlichen Tod von dieser Welt zu Sich in Sein ewiges Reich abgefordert. Ob nun wohl dieser unverhoffte Todesfall dem allgemeinen evangel. Wesen grosse Veränderung und Schaden verursachen möchte, so hat doch gleichwohl göttliche Allmacht bei diesem zuentstandenen Unglück wiederum in dem seine Gnade sehen lassen, dass auf unserer Seite mit seiner Hülfe, Gott Lob und Dank, die Victoria erhalten und der Feind aus dem Felde geschlagen, ihm auch alle Stücke und Ammunitionswagen abgenommen worden, Dahero Wir zu Gott das feste Vertrauen setzen, wenn die Sachen nunmehr ernstlich und mit gutem Rath fortgetrieben werden, alles hinführo dem gemeinen Wesen zum Besten, auch zu gutem Ende auslaufen soll.“ o. s. v.

Fra den alvorlige Simpelhed i Beretningernes og Brevenes Form, der endog stiger til Høihed og Værdighed i Rigskanslerens Skrivelser, findes kun faa Undtagelser, og Brevskriverne ere da enkelte af de tydske Officerer, som Kongen havde taget i sin Sold. Vi finde iblandt deres Beretninger og Breve mere end et, der vidner om, at den tydske, svulmende, ikke nøieregnende Pathos alt den Gang havde sat Knop, om det end først var en sildigere Tid forbeholdt at see Blomsten udfolde sin Krone. Danmarks Forhold til Sverig findes hist og her berørt, navnlig i Brevene til eller fra Salvius i Hamburg, og er vistnok ganske træffende opfattet i nogle faa Linier i hans Brev af 25de November 1632 til Pfalzgreven: „Hos Danmark synes jalousien ock mera härtill hafva varit öfver K. M:ts person, än öfver Sveriges Krona, och hoppas jag hon skall fuller nu och genom detta bedröfliga fall temmeligen fallen vara. Men att han ock nu icke skall fatta större hopp än tilförene att bringa Sveriges Krona ifrån de många hamnar, som hon nu hafver kring hela Östersjön allt intill Lübeck, det tviflar jag intet. Dock tviflar jag likvisst deruppå, om Danmark skulle nu hindra det Evangeliska väsendet (efter som man hafver icke här till annat förstått, än att Konungen skulle det gerna se redresserat). Men när vi en gång skole komma till freds-tractat, om han då något sådant drifva kunde, derom tviflar jag

litet.“ — — Da Forholdet i det Hele taget var og blev venskabeligt indtil længe efter Gustaf Adolphs Død, om man end stundom befrygtede ikke at kunne bevare det saaledes, frembyder en nærmere Gaaen ind paa dette Forhold ikke tilstrækkelig Interesse.

Som Læseren alt forlængst vil have bemærket ved de fremsatte Prøver, ere Brevene ikke gjengivne nøiagtig bogstavret efter Originalerne, idet Udgiverne vel have beholdt Sætningsbygningen, Interpunctionen saavidt mulig, samt ældre Ord og Udtryk fra dem, men derimod forandret Orthographien af de reent svenske og i Særdeleshed af de tydske Ord til den, som bruges i vor Tid. Det er muligt, at Læsningen derved er bleven noget lettet for Enkelte, men vi skjønne ikke bedre, end at det havde været nok saa heldigt, om Beretningerne og Brevene vare blevne gjengivne i Et og Alt aldeles overeensstemmende med Originalerne. Hvor store de indbyrdes Afvigelser i Orthographien end kunne være, saa vilde de dog umuligt have beredet Læsningen overvættes Vanskeligheder, og som Sagen nu er behandlet, kan man ikke frigjøre sig for Følelsen af en Disharmoni, som opstaaer ved at see disse Udtryksmaader, der ere ærværdige og gammeldags, fremtræde ligesom moderne pyntede. Den nøie Forbindelse, der altid er mellem Sind og Skind, Indhold og Form, har derved lidt et Brud.

Arkivets femte, sjette og syvende Afdeling indeholde Oversigter over Hærens og Hærafdelingernes Styrke, Omkostningerne ved Krigsføringen og iøvrigt forskjellige Skrivelser, Lister og Regnskaber vedrørende Krigsfolkets Ordning, Forpleining og Materiel, derunder ogsaa henregnet Flaaden. Vistnok ere de Aktstykker, som henhøre under disse Afdelinger, paa faa Undtagelser nær, kun Lister eller Registre af forskjellig Art og give derfor ikke ved at gjennemgaaes det umiddelbare Udbytte, som faaes ved Læsningen af Aktstykkerne i de foregaaende Afdelinger; men ved Hjælp af den fortrinlige Sammenstilling, som er given i Indledningen til Arkivets 3die Bind, kaste de et klart Lys over en Mængde Forhold, som i deres Enkeltheder ere særdeles belærende

og interessante for den militaire Fagmand, og som i deres Hovedtræk ere nyttebringende for den almindelige historiske Granskning.

Idet vi her forbigaae Enkelthederne, da vi senere ville komme tilbage til nogle af de væsentligste, fremdrage vi alene de Hovedtræk, som have størst Interesse. Det er ofte blevet fremsat, at Gustaf Adolph kun med meget svage Kræfter vovede sit Angreb i Tydskland, og det har været meget vanskeligt at forklare, hvorledes det i det Hele var ham muligt at vinde saa stor Fremgang, som han gjorde, ligeoverfor de mægtige Fjender. Sløret er her draget tilside, Sandheden er kommen for Dagen og aftvinger os ikke mindre Beundring for den svenske Konges Styrelse af de indenrigske Anliggender end for hans Virksomhed som Kriger og under hans Optræden ligeoverfor Udlandet. Det var nemlig ikke med 15000 Mand, som Mange have forestillet sig, at han drog frem for at bekæmpe Keiserens og hans Forbundnes Overmagt. Det viser sig, at han havde tilveiebragt ikke mindre end 40000 Soldater til Anvendelse i dette Øiemed, medens han samtidig efterlod en ikke mindre Styrke i Sverig, Finland og de østersøiske Provinser for at beskytte dem mod mulige Overfald.[1]) Ligeledes viser det sig, at det siden lykkedes ham, ved Hjælp hovedsagelig af tydske Penge og tydske Soldater, altsaa uden yderligere i nogen væsentlig Grad at anstrenge Moderlandet, efter 2 Aars Krig at bringe den Styrke, han havde i Tydskland, op til det Tredobbelte af, hvad den først havde været, nemlig til 120000 Mand,

[1]) Sammenstilles de Tropper, som overførtes til Krigsskuepladsen i Tydskland i Aaret 1630, findes, at der udgik

Fra Sverig i den første Overførsel	13000.
Siden efter fra Sverig	2300.
Fra Finland	2800.
Fra Lifland	2000.
Fra Preussen	14000.
I Stralsund fandtes	6000.
I Alt	40100.

saa at fra Sommeren 1632 Overlegenheden i Antallet fandtes paa hans Side, ligesaavel som Overlegenheden i Krigskunsten.

Sverig bekostede ikke stort mere end det først afsendte Holds Udrustning, Overførsel og Underholdning. Der udskreves vel fra Sverig senere en ikke ringe Erstatningsstyrke, men Omstændighederne medførte i det Hele taget langt mindre Tab for det svenske, end for det udenlandske hvervede Krigsfolk. Vel dannede navnlig det svenske og finske Rytteri, som frivilligt havde ladet sig hverve, Kjærnen af Vaabnet og stilledes altid paa Æerespladsen, Slagordenens

---

Der blev tilbage

I Sverig	16000.
I Finland	6500.
I Ingermanland, Estland og Lifland.	5000.
I Preussen	7500
	35000.
Flaadens Besætning var omtrent	3000.

De indenlandske Tropper udgjorde i hele Riget, samt paa Krigsskuepladsen

Udskrevet Fodfolk	29250.
Hvervede Ryttere	8000.
Adelens Rostjeneste	1000.
»Gårdsfanan«	150.
»Djurskyttar«	48.
Artillerister	1900.
Flaadens Mandskab	2800.
	43148.

Heraf kom strax ikke stort mere end 10000 Mand til Anvendelse paa Krigskuepladsen, og i det næste Aar atter omtrent 10000, der erstattedes ved en Udskrivning. For Udskrivning vare Ingermanland, Estland og Lifland fritagne, men der hvervedes der gode Ryttere. Adelens Rostjeneste, 1 Regiment Ryttere paa 8 Compagnier, behøvede ikke at drage ud over Rigets Grændser. Gårdsfanan, saaledes benævnt efter de ældre Tiders Brug, da »Garde« hovedsagelig betegnede den faste Besætning i Byer og Slotte, var 1 Compagni Fodfolk, udskrevet i Uppland og Westmanland; den synes at have været Garnison paa Stockholms og Upsala Slotte. Djurskyttarne, der synes at svare til en senere Tids ridende Jægere, vare fra Norrland.

høire eller vigtigste Fløi, men af Fodfolket var det kun en ringe Deel, der rykkede langt frem paa Krigsskuepladsen. Gustaf Adolph fandt det rigtigst saavel her som tidligere i Preussen hovedsagelig at benytte det til Garnison i de faste Pladser, der dannede Basis for hans Operationer. Deels vare de indenlandske Soldater mere paalidelige end de fremmede, som ofte letsindigt opgave de dem anbetroede Fæstninger, naar Solden ikke blev punktlig betalt; deels vare de sidste gjerne mere krigsvante end de svenske, af hvilke de fleste ikke havde faaet nogen synderlig Uddannelse.

Med Tanken fæstet paa hvad Hæres Underholdning og hvad Krigsføring koster i vor Tid, har man ondt ved at fatte, hvorledes det har været muligt for Sverig den Gang at skaffe saa store Troppemasser til Veie og at holde dem i Felten. Man fristes let til at troe, at Udgifterne ved dem maae have været forholdsviis langt mindre den Gang; men paa Grund af den Mandstugt, som Gustav Adolf strengt søgte at overholde i de svenske Hære, var Sammenhængen en ganske anden, saaledes som det nærmere oplyses deels af Arkivets Aktstykker, deels af den nævnte, omhyggeligt og møisommeligt udarbeidede Oversigt, som er stillet forrest i Arkivets tredie Bind. Denne Oversigt har, forsaavidt som den vedrører Spørgsmaalene om Udgifterne, været saa meget vanskeligere at frembringe, som Forvirringen i de ældre Tiders Myntforhold næsten, efter hvad Holberg etsteds siger, kan bringe Enhver til Fortvivlelse, der vil søge at finde Rede i dem og at sammenstille dem med senere Tiders. Arbeidet er dog her gjennemført, og som det synes med Held. Der fandtes i Sverig i Begyndelsen af 1630 fire ulige Myntberegninger, af hvilke den fornemste støttede sig til Rigsdaleren (den tydske Reichsthaler), der var af Størrelse omtrent som vore Specier, medens de andre Myntsorter, Sølvdaleren, den hvide Mynt og Kobbermynten stode i et bestemt Forhold til den. Ved at sammenligne Priserne paa de vigtigste Levnetsmidler i vor Tid med Priserne i hiin Tid, saaledes som de ere anførte i en Extrakt af hvad der fra Sverig er bekostet paa Krigens

Førelse, har man udfundet, at hiin Tids Rigsdaler omtrent var i Værdi som 8 Rdlr. svensk eller 4 Rdlr. dansk nutildags.

Ved at lægge de ovennævnte Forhold til Grund har man saaledes kunnet henføre Udgifterne til vor Tids Mynt, og en Sammenligning med hvad Hære og Krigsføring koste i vor Tid er tildeels bleven mulig.

En fuldstændig Beregning over Udgifterne ved Krigen findes ikke og kunde selvfølgelig heller ikke let ventes, men der findes adskillige Overslag, af hvilke man kan see, hvor høit man har anslaaet Bekostningerne ved Hærens Underhold. Efter disse antoges Bekostningen at være aarlig for hvert Hoved i Hæren 40 til 52 Rdl. i hiin Tids Penge eller 160 til 208 Rdl. dansk i vor Tids. Denne Sum svarer dog hovedsagelig kun til hvad der nutildags vilde gaae ind under Forsyningen med Lønning, Levnetsmidler og Sygepleie, thi dette var Soldaten i Reglen pligtig at skaffe sig selv for den ham tildeelte maanedlige Betaling, og det er denne, som de ovennævnte Tal nærmest svare til. Forsyningen med Haandvaaben, Beklædning og Heste gaaer kun for en Deel ind i Summen, thi den udskrevne Soldat forsynedes fuldstændig fra hvad vi vilde kalde Lægdet, det hvervede Fodfolk havde nærmest at holde sig selv med Beklædning, men fik Vaabnene til Brug af Kronen, uden at dette regnedes ind i den maanedlige Betaling, og kun det hvervede Rytteri skulde holde sig selv med alt det Nævnte, Hestene indbefattede. Hvad Forsyningen med Levnetsmidler angik, da vare Kvarteerværterne i Venners Land ligesom nu hovedsagelig kun forpligtede til at give Huusrum, Varme og Lys, medens Kosten, naar den blev given af Værterne, beregnedes dem til Gode og afdroges i Lønningen. Laae derimod Soldaterne i Leir, maatte Kronen paatage sig at skaffe Levnetsmidlerne, som da enten for Intet eller for en ringere Betaling overlodes til Soldaterne. Bekostningen ved denne Anskaffelse kan dog ikke altid have været stor, thi det sees, som man selvfølgelig maatte formode, at Indvaanerne ofte have maattet give frit Foder til Hestene, at Udskrivninger, ved hvilke forskjel-

lige Communer ere blevne tilholdte at forsyne Hæren med Levnetsmidler, ere foretagne, uden at der i det Mindste foreløbig har været Tale om Godtgjørelse[1]), og endelig at Fourageringer have været udførte, naar Hæren laa i Leir, indtil i en Udstrækning af 12 danske Mile fra denne. Hvad Sygepleien angik, da stod den intetsteds den Gang paa noget høit Trin. Der fandtes vel adskillige Læger ved Afdelingerne, men militaire Sygehuse kjendtes neppe. Naar Soldaten var syg eller saaret, var han derfor, efter at den første foreløbige Omsorg var ydet ham, i Reglen henviist alene til den Pleie, som han kunde finde i enkelte Byers Sygehuse eller hos Beboere, der villig vilde tage sig af ham. Den militaire Sygepleie medførte saaledes langtfra de Bekostninger som nutildags. Tages der Hensyn til alt dette samt til, at en ikke ringe Deel af Hæren laa i Garnisoner fjernt fra Fjenden og altsaa ikke var aktivt optrædende, kunne de ovenfor fremsatte Priser af 160 til 200 Rdl. dansk for hvert Hoved i Hæren neppe kaldes paafaldende lave.

Den maanedlige Betaling, der som sagt hovedsagelig var bestemt til det hele Underhold paa den ovenfor nævnte Maade, var derfor i det Hele taget langt større end nu. Den kan ikke regnes nøiagtig ud for de Meniges Vedkommende, da Forskjellighederne med Hensyn til de udskrevne, de indenlands og de udenlands hvervede Soldaters Forhold samt flere Omstændigheder angaaende Udbetalingen, som deels bestod af „Läning“, deels af „Sold“, hvoraf Noget stedse indeholdtes, ikke lade sig fuldstændigt udrede. For Befalingsmændene derimod er Beregningen gjort, og man finder, at f. Ex. ved et hvervet Fodfolksregiment havde Obersten, der befalede over Regimentet, naar efter den tidligere Opstilling Summerne overføres til hvad der nu vilde være tilsvarende, 5600 Rdl. dansk aarlig, og en Capitain 1800 Rdl. foruden en vexlende Indtægt af vakante Numere i Compagniet (Passevolanterne). Ved et svensk Rytterregiment havde Obersten ligeledes 5600 Rdl. dansk aarlig og 1 Capitain 1400 Rdl.

---

[1]) See f. Ex. Patentet for Proviantmesteren Nawern, Aktstykke Nr. 1058.

samt til Underhold for 4 Heste 600 Rdl. Ved det udenlandske hvervede Rytteri havde Obersten 7200 Rdl. dansk og en Capitain 3000 Rd., samt til Underhold for 4 Heste og 1 Vogn 1000 Rdl. For rigtig at bedømme disse Tal, maa der dog tages Hensyn til, at Befalingsmændené ikke alene som de Menige havde selv at sørge for deres Underholdning, samt Vaaben, men at de tillige havde af den dem tillagte maanedlige Betaling at afholde flere Udgifter, som nu paa anden Maade føres til Udgift, saaledes for Obersternes Vedkommende deres Hestehold, derhos hvad vi kalde Stabens Train og de Folk, som dertil behøvedes. Alligevel blive Indtægterne for de nævnte Befalingsmænd ikke lidet større, end hvad vi ere vante til i vor Tid.

Hvad Krigen medførte af Bekostninger bares vel for én stor Deel af Tydskland, men det var tillige ingenlunde lidet af Byrden, som faldt Sverig til Last. I saa Henseende findes Regningerne nøiagtig opgjorte. De udvise, naar som før Angivelserne fremsættes saaledes, som de vilde vise sig svarende til Pengeforholdene i vor Tid, at de Tropper, der i Aarene 1628 og 1629 sendtes til Stralsund, kostede den svenske Krone 1,1 Mill., at Krigen 1630 umiddelbart kostede 11,4 Mill., Krigen 1631 5,2 Mill., 1632 1,9 Mill. og 1633 0,5 Mill. Rdl. dansk. I Alt udrededе den svenske Statskasse i disse 6 Aar 26,8 Mill., men heraf hidrørte 6,7 fra fremmede Subsidier. Resten hidrørte, som anført, fra Sverig selv, men var selvfølgelig langtfra det, som Krigsvæsenet hjemme og ude i Et og Alt kostede.

Det hedder i Arkivets Oversigt i Anledning af disse Tal:

„Af det Ovenstaaende finder man, at det andet Krigsaar (1631) kostede Kronen meget mindre end Halvdelen af hvad det første kostede, at det tredie blot kostede Sjettedelen deraf, og det fjerde blot $^{1}/_{22}$. Erindrer man tillige, at det første Aar førtes omtrent 40000 Mand til Tydskland fra Sverig og Preussen, det andet Aar 12000 Mand, det tredie nogle Tusinde fra Preussen, og det fjerde kun 3000 fra Sverig, tilligemed at samtlige Stridskræfter i Tydskland

desuagtet mod Slutningen af 1631 opgik til 100000 Mand og mod Slutningen af 1632 til 120000, saa seer man i hvilken høi Grad det lykkedes Kongen at gjennemføre sin Plan at føre den Krig, som skulde befrie Tydskland fra geistlig og verdslig Trældom, med dette Lands egne Sønners Blod og Penge, medens det fattige Sverig alene bekostede Krigens Begyndelse. Mere end noget Andet bevise saadanne Tal den mægtige Kløgts forudseende Kraft og sikkre Blik."

Hvor meget end Sverig søgtes skaanet, var dog Byrden alligevel saare stor.

Der findes opgivet, hvad Sverigs samtlige Udgifter i de vedkommende Aar beløb sig til. De vare, overførte i vor Tids Mynt efter den tidligere fremsatte Beregningsmaade, i 1630 omtrent 19,6 Mill., i 1631 13,3 Mill. og i 1632 8,9 Mill. Rdl. dansk.

Af disse Udgifter gik den største Deel umiddelbart til Krigsmagten, derunder henregnet Salpetertilvirkningen og Transportvæsenet, nemlig i 1630 14,3 Mill., i 1631 8,4 Mill. og i 1632 3,3 Mill. Rdl. dansk, medens Resten gik til Hofstaten, Forvaltningen og Embedsmændenes Lønning m. m., og saaledes ogsaa for en ikke ringe Deel anvendtes middelbart til Krigsvæsenet, medens ikke en eneste Skilling anvendtes til produktive Formaal.

Udgifterne afholdtes ikke ved Statsgjældens Forøgelse, thi Gjælden, der den 1ste Januar 1630 svarede til 11,0 Mill. Rdl. dansk i vor Tid, steg vel i Begyndelsen noget, men formindskedes derpaa igjen, saa at den ved Udgangen af 1632 svarede til 9,3 Mill. Udgifterne afholdtes saaledes ved Hjælp af virkelige Indtægter. Af disse hidrørte en meget stor Deel fra direkte Skatter. Disse udgjorde nemlig i Aaret 1630 hvad der vilde svare til omtrent 10,8 Mill. Rdl. dansk i vor Tid, i Aaret 1631 8,8 Mill. og i 1632 8,0 Mill.

Befolkningen i de den svenske Krone den Gang underlagte Lande, Finland og Østersøprovinserne indbefattede, kan antages i hiin Tid at have udgjort omtrent 1½ Million Mennesker.

Der anføres derfor med Hensyn til Ovenstaaende: „Sve-

rig kan antages under den sidste Finansperiode[1]) at have talt 3,8 Mill. Mennesker, og dets Budget gik da op til 25 Mill. Rdl. Rigsmynt (12,5 Mill. Rdl. dansk). Sammenligningsviis skulde saaledes Skattebyrden i Aaret 1630 have været mere end 100 pCt. og i Aarene 1631 og 1632 mindst 60 pCt. større end nu. Tager man tillige i Betragtning den i Almindelighed større Fattigdom hos Befolkningen, en Følge af Handelens og Industriens forholdsviis lavere Standpunkt, Skatternes ulige Fordeling paa Grund af de privilegerede Klassers og i Særdeleshed Adelens Rettigheder, og endelig den trykkende Personalbeskatning, som hidrørte fra de stærke Udskrivninger, saa kan man uden Tvivl antage, at Skattebyrden den Gang hvilede mere end dobbelt saa tungt paa Massen af Folket, som for nærværende Tid. De ofte forekommende Mytterier og Uroligheder blandt Almuen, som alene hindredes i at voxe til farlige Opstande ved den af Gustaf Adolph sædvanligviis brugte kloge Eftergivenhed og venlige Overtalelse, synes netop at antyde, at Trykket har været næsten uudholdeligt. Dette er Bagsiden af Medaillen, som ei maa glemmes, naar man betragter Forsiden."

Vi ville tilføie, at det er Forhold, som ogsaa vi og enhver anden Stat, der har haardt ved at værge sig mod fremmed Vold, have godt af at erindre sig, naar der er Tale om den Overbebyrdelse, som Krigsvæsenet medfører nutildags. De aabne Øinene for det Løse i Udtrykkene, at aldrig have Byrderne i saa Henseende været saa store som nu, thi naar Sammenligningen udføres paa rette Maade, vil det sees, at om Byrderne end for hver Stat især i Reglen aldrig have fremstillet sig før med saa store Tal som nu, saa have de dog alligevel i gammel Tid oftere været forholdsviis større, naar det rigtige Hensyn tages til Staternes nuværende Befolkning, til Velstanden og til Ligheden blandt Statsborgerne. Betragtningen af den ældre Tids Byrder hæver Modet til at bære vor Tids, selv om de skulde blive endnu større,

[1]) Idet Arkivets 3die Bind er udkommet 1861, maa denne Periode uden Tvivl antages at være Aarene 1858-1860.

end vi ere vante til, thi den paaviser, at der dog stundom ved taalmodigt at bære dem har været opnaaet et stort Udbytte for Fædrelandets Sag.

Arkivet indeholder endnu en Mængde Oplysninger angaaende Sammensætningen af Afdelingerne i Hæren, Tilveiebringelsen af Mandskab og Befalingsmænd, Lønningen og Forpleiningsvæsenet, Artillerimateriellet og Flaaden. Vi forbigaae dog her den nærmere Omtale af disse Enkeltheder, deels fordi de ere for specielle for dem, som ikke ere Militaire, og deels fordi vi senere i Anledning af et andet Værk ville komme tilbage til nogle af de vigtigste blandt dem. Alene hvad der vedrører Tilveiebringelsen af Mandskabet i de udskrevne Hærafdelinger skulle vi kortelig fremdrage, baade fordi Værnepligtsforholdet altid i og for sig udgjør en særdeles interessant Side af alt Hærvæsen, og fordi Tilstandene i Sverig i saa Henseende fortjene at fremdrages til Sammenstilling med Tilstandene i Danmark paa samme Tid, idet vi dog bemærke at i 1630 fandt ingen Udskrivning in natura Sted, men et Vederlag betaltes.

Fremgangsmaaden ved Udskrivningen var, at der udgik Brev til Landshøvdingerne i samtlige Rigets Leen, at de til given Tid skulde lade foretage Udskrivningen og blandt Lenets Adel eller andre „redelige" Mænd udvælge Commissairer til at forestaae den.

Præsterne skulde derhos i Kirkerne bekjendtgjøre Tid og Sted, paa hvilke Herredets mandlige Befolkning mellem 15 og 60 Aar skulde indfinde sig og forfatte Lister over den, medens Adelen samtidig til Lenets Rentekammer skulde indsende Fortegnelser over deres Hof- eller Gaardsfolk.

Paa Udskrivningsdagen nedsattes et „Herredsnævn" (sædvanligviis bestaaende af 4 Bønder), og samtlige Udskrivningspligtige inddeledes af Commissairerne i Roder paa 10 Mand hver, dog saaledes, at Adelens Bønder, Kronens Bønder, Skattebønderne og endelig Præstebønderne indeeltes hver Gruppe for sig. Under Roderne inddroges ikke de Mænd, som ikke havde fast Bolig eller tjente for Aarsløn, idet de vare selvskrevne til at blive Soldater. Aldeles fritagne vare Adelens

Gaardstjenere, de Vanføre og de, som havde et særskilt af Kongen udstedt Fritagelsesbrev. Naar Inddelingen i Roder saaledes var udført, udtoges af hver Rode en sund og stærk Mand i en Alder af mellem 18 og 30 Aar, idet dog herved adskillige Hensyn kom i Betragtning. Saaledes forskaanedes saavidt mulig alle Bønder, af hvis Eiendomme Krigsmagten havde Indtægter, ligeledes de Mænd, som havde Beskjæftigelse ved Bjerg- og Salpeterværker, eller som vare Skytter, Jægere eller Nybyggere, havde særlige Privilegier eller hørte til særlig privilegerede Sogne, endvidere de, som allerede havde en Broder i Krigstjenesten eller havde mistet nogen ligeoverfor Fjenden, samt Sønner af Bønder, der havde et stort Avlsbrug og ved at berøves nogen Søn vilde komme til at mangle Kræfter til at drive det. Af Adelens Bønder toges ei mere end een fra samme Eiendom, førend 9 andre vare udtagne fra andre Godser.

Naar Udskrivningen var foregaaet i hele Riget, udnævntes af Rigsraadet særskilte „Mønsterherrer", som mønstrede de Udskrevne og havde Ret til at give Fritagelse eller tillade Stilling for dem, som kunde forebringe gyldige Grunde. Stilling var ikke tilladt paa et tidligere Standpunkt. Fordelingen udførtes saaledes, at hvert Compani sammensattes af ældre Soldater og ny Udskrevne, og saa at disse sidste om muligt altid toges fra samme Sogn eller Herred eller i det Mindste fra to til hinanden grændsende Herreder.

Udskrivningen var ikke alene en personlig Byrde, men den Udskrevne skulde tillige af den Rode, han tilhørte, „udstofferes", det vil sige forsynes med Klæder og Vaaben. Kunde dette ikke skee, skulde istedetfor betales saakaldte „Rotepenningar", der omtrent beløb sig til hvad der vilde svare til 44 Rdl. dansk nutildags.

Det maa bemærkes, at Almuen i Dalarne allerede da synes at have indgaaet en Contract med Kronen om at holde et vist Antal Soldater fuldtallig ved Regimentet, paa hvilket Vilkaar denne Landsdeel var fritaget for Udskrivningen.

Disse Eiendommeligheder maa saa meget mere fremhæves, som der heri træffes Spiren til det Udskrivningssystem

„Inddelingsværket", der udførtes af Carl den Ellevte og har vedligeholdt sig for den svenske Hær til den Dag idag. [1])

Konung Gustaf II Adolfs Skrifter. Stockholm 1861.

Dette af den af Skandinaviens ældre Historie høitfortjente C. G. Styffe udgivne Arbeide bør utvivlsomt omtales i Sammenhæng med det Foregaaende, mere dog for Fuldstændigheds Skyld, end fordi der i det er givet mange Bidrag til en klarere Opfattelse af de i krigshistorisk Retning vigtigste Tidsbegivenheder. Det indeholder alle paa forskjellige Steder endnu opbevarede Afhandlinger, Taler og Udkast til Taler, Statsakter og Breve, som utvivlsomt maae ansees for hidrørende fra Gustaf Adolphs egen Haand.

Afhandlingerne ere desværre for største Delen kun Brudstykker, og Talerne samt Skrivelserne, mellem hvis Udfærdigelsesdage der ofte ligger flere Aar, belyse i Reglen kun Forholdene, naar de nøie sammenholdes med hvad er bekjendt fra andre Skrifter og Samlinger, saaledes det tidligere nævnte Værk.

Kun tvende Afhandlinger ere, skjøndt Brudstykker, mere omfattende. Den ene er den, som af Forfatteren selv er betitlet „Krigsfolks-Ordning" og sandsynligviis har været bestemt til at omfatte Alt, hvad Titlen antyder, medens den dog ikke er naaet videre end til sin første Afdeling, handlende om Udskrivningen. Den anden er Indledningen til Kong Gustaf Adolphs egen Historie; den giver i stor Korthed en Oversigt angaaende Tildragelserne fra Gustaf Vasas Død og til Rigsdagen i Arboga 1597.

De øvrige Afhandlinger ere nemlig nogle Udkast og Anmærkninger, der knytte sig til Afhandlingen om Krigsfolkets Ordning, et Udkast til en Beretning om Gustaf Adolphs

---

[1]) Vi tillade os her at henlede Opmærksomheden paa den Fremstilling af den svenske Krigsforfatnings Uddannelse, som findes i Th. Wijkander: Öfversigt af Svenska Krigsförfattningens historiska Utveckling från äldra tider till Indelningsverkets afslutande år 1733. Stockh. 1866, jvf. Grill: Statistiskt Sammandrag af Svenska Inddelningsverket. Stockholm 1855.

Besøg ved det brandenburgske Hof i Mai 1620, nogle faa Capitler om Krigsmænds Pligter og en Nekrolog over Kongens Broder, Hertug Carl Philip.

Vi ville ikke heller dvæle ved Talerne og Udkastene til disse, der for den allerstørste Deel skrive sig fra Aaret 1617 og ikke særligt bidrage til nogen Opklaring af hvad der tidligere var ubekjendt.

Derimod kan der være Grund ti' at fremhæve, at der mellem de forskjellige Statsakter, deriblandt ogsaa et Udkast til Gustaf Adolfs Krigsartikler, forekommer et fra det danske Geheimearkiv hentet Svar af 19de August 1626 paa et fornyet Forslag fra Christian den Fjerde om med Danmark at deeltage i den tydske Krig. Som bekjendt havde der Aaret iforveien mindst to Gange, først fra brandenburgsk og engelsk, derpaa fra dansk Side, været rettet Opfordring til Gustaf Adolf om i Forbindelse med Danmark at understøtte de tydske protestantiske Fyrster; men Gustaf Adolph havde begge Gange stillet saadanne Fordringer, at man ikke havde troet at kunne gaae ind paa dem. Det sees, at Gustaf Adolph, hvem iøvrigt i Øieblikket Krigen imod Polen laae nærmere paa Sinde, har svaret ligesaa undvigende og forsigtig som de andre Gange paa dette fornyede Andragende, der var stillet af den danske Konge inden det ulykkelige Slag ved Lutter am Barenberge. Han ansaae ganske vist et Forbund for meget heldigt, men søger sin Undskyldning i, hvad forresten de paafølgende Begivenheder bekræftede, at naar Krigen skulde føres i det vestlige Tydskland vilde ikke alene den store Afstand, som skulde tilbagelægges i Venners og Forbundnes Land volde mange Vanskeligheder med Hensyn til Troppernes Underhold, men der vilde tillige derved gives en velkommen Anledning for de Keiserlige til at skaffe sig et saadant Tilløb af Soldater ved de lokkende Udsigter, som et Felttog i dem frembød, at maaskee neppe nogen Fremgang blev mulig.

Det vil nemlig erindres, at i hine Tider, da de hvervede Soldater kun sjeldnere og mindst hos de Keiserlige kunde vente nogen regelmæssig Udbetaling af Lønningen, afhang

Letheden af at tilveiebringe Rekruter ikke lidet af den mere eller mindre gode Udsigt til, at Krigsskuepladsen kunde blive et Land, hvori der ikke i nogen Tid var ført Krig, og hvor der altsaa kunde ventes, at godt Bytte kunde gjøres. Dette var Tilfældet med Landene i den nedersachsiske Kreds.

Gustaf Adolph meente derimod, at en Fremrykning igjennem Polen mod Schlesien vilde virke i ganske modsat Retning, hvorfor han opfordrer Christian den Fjerde til at lade en Deel af sin Hær støde til den svenske, som da befandt sig i Leiren ved Dirschau i Preussen[1]).

At dette Svar ikke vilde haft Følger, selv om det var fremkommet paa en tidligere Tid, inden Kong Christian var rykket saa langt frem i Tydskland, kan med Sikkerhed antages, da det lignende Svar, som af Gustaf Adolph blev givet paa den nærmest foregaaende Anmodning ikke havde haft nogen yderligere Overveielse, end sige noget Forbund til Følge, og da der overhovedet laae en uovervindelig Vanskelighed for en fælles Optræden til Lands deri, at ingen af Kongerne vilde vige for den anden med Hensyn til Spørgsmaalet om hvem der skulde have Overcommandoen over Hæren.

Der findes intet Nærmere angaaende de Forhandlinger, som førte til den lidet betydende Alliancetraktat af 4de Januar 1628, der kun paa mindre gunstige Betingelser stillede til Danmarks Raadighed nogle Orlogsskibe, som aldrig gave Møde og til hvilke det mindre trængte, medens dog

[1]) I G. Droysens i flere Henseender interessante Skrift, Gustaf Adolf, 1ste Bind, Leipzig 1869, Side 282—283, findes der om disse Forhold en Beretning, som ingenlunde stemmer med det her anførte Brev. Forfatteren synes her at have tilladt sig en eiendommelig Combination, hvis Hjemmel ikke er paavist; vi skjønne nemlig ikke rettere end at han har gjort det, hvad Cronholm (2det Bind Side 98—99, ikke Side 58 som anført hos Droysen) meddeler om den engelske Gesandts Forslag til den danske Gesandts Forslag og derpaa ladet Cronholms Reflexioner være Kongens Svar til begge.

selve den Omstændighed, at en Traktat var afsluttet, gjorde Danmarks Fjender mere føielige.

Derimod findes imellem de meddeelte Breve den allerede tidligere[1]) herhjemme fremdragne Beretning om hvad der forhandledes paa det Møde, som Aaret efter, den 23de Febr. 1629, kom istand mellem Christian den Fjerde og Gustaf Adolph i Ulfsbæk Præstegaard, paa Grændsen af Skaane. Den slutter sig som Efterskrift til et længere Brev af 5te Marts 1629 til Kansleren, i hvilket Brev Kongen, ligesom i Fortsættelse af det foran Side 563 omtalte, imødegaaer Kanslerens Anskuelse om, at Krigen mod Keiseren burde føres alene ved Hjælp af Stralsunds Garnison og Flaaden, men derimod angrebsviis i Preussen. Beretningen danner ved sin Fremstilling en stærk Modsætning til Kongens sædvanlige Skrivemaade, og er særdeles mærkelig, da der fremgaaer af den, at Christian den Fjerde, som da alt rigtignok havde sendt sine Fredstilbud til Keiseren, nu ikke vilde slutte sig nærmere til Sverig i et Forbund, og at han, da Gustaf Adolph spurgte om hans Mening angaaende den paatænkte Krig i Tydskland, ikke havde andet Svar end ligesom spottende at spørge, hvorfor Sverig vilde blande sig i det tydske Væsen. Den baade for Mødets Udfald og Gustaf Adolphs Tanker om samme meget betegnende Slutning lyder: „Summa, parturiunt montes, nascitur ridiculus mus."

I de andre Breve, som findes i Samlingen, træffes hist og her nogle Bemærkninger angaaende de danske Forhold, saaledes om den gjensidige Misforstaaelse, der fandt Sted i 1624, da baade Danmark og Sverig til Trods for den i Begyndelsen af samme Aar trufne Overeenskomst rustede sig imod hinanden blot paa Grund af løse Rygter[2]); men iøvrigt

---

[1]) Jvf. Nyerup, Christian IV's og Gustav Adolfs personlige Sammenkomster, Skand. Lit. Selsk. Skrifter, XV, og P. W. Becker: Et Øienvidnes Beretning om Sammenkomsten i Ulfsbæk i Dansk Magazin, tredie Række, I, S. 126 ff.

[2]) Droysen skriver i sit førnævnte Værk om Gustaf Adolph S. 210 ff., som om Danmark virkelig havde begyndt Forhandlinger med Polen om et Forbund; men Beviserne for denne Paastand synes rigtignok at fattes.

findes Intet af mere særlig Interesse hverken med Hensyn til Danmark eller til Krigskunstens Udvikling.

En anden, først i en nærliggende Tid sluttet Samling af Breve, der frembyde Interesse ved Studiet af Begivenhederne under en Deel af Trediveaarskrigen, er

Brefvexling mellan Riks Kansleren Axel Oxenstjerna och Svenska Regeringen.

Denne Brevvexling findes meddeelt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia 24de til 38te Deel, 31te undtaget, (Nya Handlingar rörande Skandinaviens Historia 14de til 28de Deel, 21de undtaget), 1840 til 1857.

Af Brevene høre nogle faa til Tidsrummet fra 1628 til Slutningen af 1632, og blandt disse findes ogsaa det tidligere Side 561 omtalte. De øvrige gaae fra Begyndelsen af Aaret 1633 til Juni 1636[1]), da Kansleren i Reglen har skrevet og modtaget Breve med kun faa Dages Mellemrum.

Ved den store Udførlighed, hvormed Anliggenderne selvfølgelig ere omhandlede i Brevene, og ved den Klarhed, der altid er udbredt over Oxenstjernas Fremstillinger, vil der i Samlingen findes al ønskelig Oplysning angaaende Bevæggrundene til de fleste Foretagender i det sidstnævnte, for Sverig saa vanskelige Tidsrum. Vi indskrænke os dog her til blot at nævne Samlingen, da der i den kun findes Lidet, som gaaer ud over hvad der vedrører Sverigs ydre og indre politiske Forhold og ind paa det mere særlig Krigshistoriske. Forholdet til Danmark har derhos kun sjeldnere givet Anledning til udførlig Omtale, om end dette Forhold oftere berøres med den stadigt voxende Mistænksomhed og Uvillie, som Oxenstjerna nærede mod Danmark,

---

[1]) Som en fuldstændiggjørende, ældre Samling kan nævnes: Bref ifrån Svea-Rikes Canceller Grefve Axel Oxenstjerna til Grefve Johan Oxenstjerna, samlede af Gjörwell, og udgivne i to Bind i Stockholm 1810—15 og 1819. Denne Samling omfatter de Breve, som Rigskansleren skrev i Aarene 1642 til 1649 til sin Søn, medens denne stod i Spidsen for Sverigs Gesandtskab i Tydskland ved Fredsunderhandlingerne.

og som endte med at fremkalde det for os saa ulykkebringende svenske Angreb 1643.

Et andet dette Tidsrum vedrørende Kildeskrift — W. Tham: Sveriges Rikes Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, med tillhörande Handlingar, från sjuttonde århundradet I, 1627—1632, Stock. 1855[1]); II, 1633—1636, Stockh. 1856; III, 1636—1644, Stockh. 1857; — nævne vi her kun til yderligere Mindelse om den Kjendsgjerning, at Gustav Adolfs Storhed ikke var af den Art, der ei kan forenes med lovbunden Friheds Hævdelse.

Geschichte des Schwedischen in Teutschland geführten Krieges, zusammengetragen durch Königl. May. zu Schweden Teutschen Historiographum Bogislav Philipp von Chemnitz.

Dette store Værk har haft den mærkelige Skjæbne, at Aarhundreder ere gaaede hen mellem Udgivelsen af dets forskjellige Afsnit. Den første Deel udkom saavel paa Tydsk, som i en af Forfatteren besørget latinsk Oversættelse i Alt-Stettin 1648, anden Deel alene paa Tydsk i Stockholm 1653. De omfatte Tidsrummet mellem Gustaf Adolphs Optræden paa Krigsskuepladsen i Tydskland og Axel Oxenstiernas Afreise til Sverig 1636. Uagtet Værkets to næste Dele bleve færdige fra Forfatterens Haand og afgivne til den svenske Regjering i Aaret 1668, og det blev besluttet at de skulde trykkes, paafulgte dog Udgivelsen ikke, men det blev henliggende indtil videre som Haandskrift. Ved den store Ildebrand, der 1697 ødelagte det kongelige Slot i Stockholm, som tillige indeholdt Rigsarkivet, gik den tredie Deel tabt. Begyndelsen til den fandtes dog i en Afskrift i Midten af forrige Aarhundrede i den Churfyrstelige Bogsamling i Hannover, og senere er der i Sverig blandt de mange historiske Dokumenter, som Axel Oxenstierna havde efterladt, fundet et andet Exemplar af det samme Brudstykke, noget afvigende i Formen, men skrevet med Forfatterens egen Haand. Dette

[1]) Jfr. Tham: Bidrag till Svenska Riksdagarnes historia 1626—1629. Stockh. 1855.

Brudstykke tilligemed den fjerde Deel, som fuldstændig havdes i Behold i det svenske Rigsarkiv, ere endelig paa offentlig Bekostning bleven udgivne i Stockholm i Aarene 1855 til 1859. Brudstykket af tredie Deel indeholder Johan Banérs Felttog fra Juni til December 1636; fjerde Deel omhandler Torstenssons Felttog fra Mai 1641 til Juni 1646. Forfatteren ender med at stille en Fortsættelse i Udsigt, og det er blevet paastaaet, at han har fuldendt baade en 5te og en 6te Deel, der omhandlede de følgende Begivenheder indtil den westphalske Fredslutning, men de ere ikke senere nogetsteds gjenfundne.

Hvad Forfatteren selv angaaer, da var han fra først af Militair, og tjente som saadan i den hollandske Hær og senere i den svenske under Gustaf Adolph. Her opnaaede han Capitains Grad. I 1643, efter at han formodentlig alt i en længere Tid havde opgivet sin militaire Stilling, blev det ham af Rigsraadet overdraget under Kanslerens Tilsyn at forfatte den tydske Krigs Historie, hvilket Arbeide han som nævnt synes at have bragt til Ende. Han døde i sit tre og halvfjersindstyvende Aar 1678, efter i sit Levnetsløb paa mange Maader at være bleven anerkjendt og belønnet.

Hans Værk, der af de ældre Historieskrivere altid nævnes med megen Agtelse, er i Ordets egentligste Forstand et Kildeskrift, idet den førnævnte Brand af Slottet i Stockholm har tilintetgjort en stor Mængde af de Aktstykker, som han har kjendt og benyttet med særdeles Troskab, ifølge Udsagn af Mænd, der have haft Leilighed til at anstille Sammenligninger med de tiloversblevne af de Aktstykker, der ere lagte til Grund for Arbeidet.

Det er meget omfangsrigt, men Omstændeligheden er dog ikke lige vidt udstrakt med Hensyn til ethvert af de behandlede Æmner. Skjøndt Forfatteren som sagt var Militair og formodentlig maa have selv gjort aktiv Krigstjeneste, og skjøndt Værket bærer en Titel, som maa give Anledning til den Forestilling, at Krigsbegivenhederne i og for sig ere Hovedgjenstanden for Fremstillingen, saa træffer man disse dog langt mindre udførligt omhandlede end man nok kunde

ønske. Der findes saaledes vel alle de store Foretagender, deriblandt selvfølgelig de vigtigste Slag og Marcher, men kun færre af de mindre Træfninger, der i Trediveaarskrigen ligesom overalt vare de hyppigste, og som paa een eller anden Maade bør fremstilles i Sammenhæng med de store Begivenheder, naar det rette Overblik skal opnaaes. Endnu sjeldnere træffer man Oplysninger angaaende Hærordningen og Hærstyrelsen, hvilke dog havde været saa lette at give for Forfatteren. Den, der særlig søger Belæring om Enkeltehederne ved Krigsføringen i Trediveaarskrigens Tid, vil derfor ikke finde sin Videlyst tilfredsstillet, hvormeget Værd der end vistnok maa tillægges Arbeidet med Hensyn til Fremstillingen af den Tids almindelige politiske Forhold, angaaende hvilke det paa flere Punkter sandsynligviis er saa godt som den eneste Kilde.

Dog synes der med Hensyn til Fremstillingens Betydning i denne Retning at være Anledning til nogen Varsomhed, thi det er stundom vanskeligt at frigjøre sig for den Følelse, at Bogen er skreven vel meget under høiere Tilsyn. Det som fremkalder denne Forestilling er ingenlunde, at Nogetsomhelst findes at være forvansket eller fordreiet, men der findes hist og her Huller, som det er umuligt, at Forfatteren ikke skulde have kunnet udfylde, og de Oplysninger, som gives om Bevæggrundene til Foretagenderne, ere enten i høi Grad talende til Fordeel for Sverigs Optræden eller ogsaa ere de meget tarvelige.

Disse Bemærkninger lade sig særlig anvende paa Fremstillingen af Torstenssons Indfald i Danmark 1643 og 1644. Saameget som mulig synes dette for Sverig rigtignok uhæderlige Angreb skudt tilside, og ikke kan det være fordi en Deel af Krigsskuepladsen laa udenfor Tydskland, thi hvad der foregik i Holsteen er ikke mindre forbigaaet end hvad der foregik i Slesvig og Jydland. Meget Lidet findes angaaende den svenske Regjerings Bevæggrunde til at befale Torstenssons Fremrykken og Tidspunktet, naar Planen kom til Modenhed. Det maa dog bemærkes, at idet Forfatteren omtaler de vistnok kun af lav personlig Interesse fremspirede Meddelelser,

som hidrørte fra den politiske Spion Griesheim, og som utvivlsomt have bidraget Meget til, at den svenske Regjering tog sin Bestemmelse til Danmarks Skade, tilføier han til Slutningen: „Was vnd wie viel nun in warheit daran, stehet zu des vernünfftigen Lesers Dijudication", hvad der rigtignok synes en underlig Bemærkning og næsten fremtræder med en ironisk Virkning, som om den ikke svensk fødte Forfatter nok havde Lyst til at sige noget Mere, naar blot Tilladelsen ikke fattedes.

Ogsaa paa andre Steder synes noget Lignende at fremtræde og at vise Forfatteren som en skarp Iagttager, hvem kun den strenge Disciplin, der ligesom finder sit Udtryk i Stilens yderst besværlige og indviklede Sætningsbygning, forhindrer i at komme frem med Bemærkninger, der vilde kaste langt klarere Lys over Forholdene, end den tørre schematiske krønikeagtige Form, hvori Begivenhederne med megen Nøiagtighed stedse findes indordnede.

Sveriges Historia under Gustav II Adolphs Regering, af Abraham Cronholm, I—IV.

er et andet Arbeide, som vi ville dvæle noget ved, idet i samme Krigsbegivenhederne ere omhandlede ved Siden af andre med forholdsviis stor Udførlighed[1]). Der er hidtil udkommet fire Bind, de to første i Aaret 1857, det tredie i 1861 og det fjerde i 1864. De omfatte Tidsrummet fra

---

[1]) Vi forbigaae Hammarstrand, Försök till en historisk framställning af förhandlingarne om Sveriges deltagande i trettioåriga Kriget, Upsala 1855—1858, et Arbeide, hvori der ved Hjælp af Kildestudier gives en fortjenstlig Sammenstilling af de Underhandlinger, som fandt Sted i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede forinden Svenskernes Optræden i Tydskland. Af dette Skrift er saavidt vides endnu stedse kun udkommet 1ste og 2det Hefte, (jfr. Forfs. i 1855 udgivne akademiske Afhandling: Historisk Öfversigt af förhandlingarne mellan Gustaf II Adolf af Sverige och Kurfursten Fredrik V af Pfalz, åren 1618—1620) og det naaer ikke længer end fra 1609 til 1620, saa at det kun er det i krigshistorisk Henseende Fjernere liggende, der hidtil af Forf. er omhandlet.

1611 til 1629 og omhandle saaledes alle de Krige, hvori Gustaf Adolph kæmpede, inden han optraadte i Trediveaarskrigen. Det er Planen i de paafølgende Bind at fortsætte med hans Virksomhed under denne.

Der kan ikke negtes Forfatteren den Anerkjendelse, at han har gjort sig megen Flid med at samle Oplysninger angaaende det Tidsrum, som han har taget sig for at beskrive. Han har saaledes utvivlsomt Æren af at være den Første, der har givet en udførlig Fremstilling af de Krige, som Sverig førte mod Rusland og Polen umiddelbart før Trediveaarskrigen. Det kan heller ikke negtes, at det har været ham klart, at en blot og bar Opregning af Begivenheder ikke kan tilfredsstille de Fordringer, som man er berettiget til at gjøre med Hensyn til et historisk Værk, og han har anvendt ikke mindre end fuldstændig de to sidst udkomne Bind til at omtale Sverigs indre Tilstande i det nævnte Tidsrum, deriblandt selvfølgelig hvad der angaaer Lovgivningen saavel i Almindelighed, som navnlig med Hensyn til Statsstyrelsen og Hær- og Flaadevæsenet. Men hvormegen Anledning den, der selv skriver Historie, end kan have til at glæde sig over det her indsamlede rige Forraad, den, der blot er Læser i Ordets almindelige Forstand, vil føle sig mindre tilfredsstillet, thi der hviler over den hele Fremstilling en vis Tyngde, som virker piinlig, og der er paa de fleste Sider, tagne hver for sig, en Trippen paa Stedet, til Trods for ganske korte Sætninger, saa at Tanken trættes under Læsningen. Der er en uhyre Sammenhobning af Masse, men Stoffet er ikke lagt til Rette, og for at faae det rigtige Udbytte maa Læseren først selv ligesom gjøre Arbeidet færdigt, rede det Indviklede ud og samle sammen, hvad der staaer adskilt ved Hundreder af Sider. Ikke lidet hidrører dette vistnok fra den eiendommelige Ordning, i de to første Bind at omhandle Begivenhederne i deres Rækkefølge, og i de to sidste Bind at omhandle Forberedelserne og Grundvolden til dem. Denne Behandlingsmaade har utvivlsomt frembudt Lettelser under det vidtløftige og besværlige Arbeide, som Forskningen udkrævede, men den har aaben-

bart maaske været en af de væsentligste Hindringer for, at Læserne uden et for Mange uoverkommeligt Besvær kunne opnaae at danne sig et tydeligt Begreb om Forholdene og Begivenhederne.

Det er derhos saa sin egen Sag udførligt at skrive om Krigsbegivenheder, naar man er uindviet i Krigsvidenskabens Mysterier, som Forfatteren et Steds siger, og, kunde der vel særligt fremhæves, mindre fortrolig med den tekniske Udvikling, som Vaabnene og andre Krigsredskaber have undergaaet.

Navnlig gjælder dette, naar der er Tale om ældre Tider, hvor Forholdene vare overmaade forskjellige fra hvad de ere nutildags, og hvor altsaa det, som er den almindelige Læser mere eller mindre bekjendt af egen Erfaring, ikke passer.

En heldig Skildring af de optrædende Personligheder kan gjøre Læsningen i høi Grad tiltalende, og udviist Samlerflid kan have fremskaffet et Materiale, der i flere Retninger er til Nytte, men alt dette bøder ikke paa Savnene, og der vil ligefuldt mangle det Lys, der ene formaaer at forjage de Taager, gjennem hvilke Begivenhederne ligesom kun skimtes. Kort sagt, den rige Skat kan være ligesom hævet til Jordens Overflade, men der mangler de sidste Besværgelsens Ord, ved hvilke den alene kan drages fuldstændig op og gjøres tilgængelig for Alle.

Vel er det sandt, at Krigsbegivenhederne ikke ere Alt, og at den Forfatter, som vil skrive et Lands Historie, har meget Andet at fæste sin Opmærksomhed paa, men idet de danne ligesom Resultanten af alle de Kræfter, der findes hos Folkene, og ved en nøiere Forskning aabenbare de Fortrin eller Mangler, som Lovene og Institutionerne og altsaa Folkets og Landets hele Natur have, maae de nødvendigt fremstilles saaledes, at man tydelig seer Forholdet mellem Aarsag og Virkning, naar man ikke idelig skal være tvungen til at sætte den blinde Tilfældighed som øverste Lov.

Disse Bemærkninger ramme Fremstillingerne af alle de tre Krige, som Forfatteren har beskjæftiget sig med, nemlig den danske, i hvilken Gustav Adolph begyndte sin militaire

Løbebane, den russiske og den polske, i hvilke han videre udviklede de Egenskaber og den Hær, der senere under Trediveaarskrigen skulde vise sig i sin fulde Kraft, dog i noget forskjellig Grad, idet den førstnævnte Krig i flere Henseender lettere lader sig læse. Det synes som om Aarsagen har været, at Forfatteren angaaende denne har haft Forarbeider at støtte sig til, deriblandt Jahns Calmarkrig. Denne er ganske vist paa sine Steder uredet, som Forfatteren kalder det, og har i Et og Andet kunnet trænge til Berigtigelser, men den har paa den anden Side netop nogle af de Forklaringer, som der saameget trænges til for hos den almindelige Lærer at stille Begivenhederne tydeligere frem. Med Hensyn til de andre Krige have Forarbeider i høi Grad manglet, hvad der naturligviis maa tages i Betragtning, da der altsaa har været den dobbelte Vanskelighed tilstede, at samle hele det store Materiale og at lægge det til Rette.

Forfatteren har temmelig udførlig omtalt Anledningerne til Udbrudet af Krigen mod Danmark. De vare som bekjendt navnlig Tvistigheder angaaende Høihedsretten over de nordligste Dele af den skandinaviske Halvø og deres Beboere, om neutrale Skibes Seilads i Østersøen, og om Retten til at føre de tre Kroner i Rigsvaabenet. Vi ville et Øieblik dvæle ved hans Fremstilling, mindre fordi de første af disse Tvistigheder endnu have en vis Interesse, idet Nordlandenes Naturforhold og Beboernes Sædvaner ved given Leilighed kunne fremkalde tilsvarende Stridigheder mellem de Naboer, hvis Grændser her støde sammen, end fordi Forfatteren ved Omtalen af disse Forhold stiller sig paa et særligt Standpunkt og tildeels modsiger den Anskuelse, som er udtalt fra norsk Side af P. A. Munch.

Vel har han nemlig foruden hovedsagelig at støtte sig til Hildebrands Afhandling „Om Nöteborgska Freden och Sveriges gräns mot Ryssland från år 1323 til början af det 17de århundradet", optagen i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Academiens Handlingar, den ældre Rækkes 20de Deel, 1852, blandt andre Kilder benyttet P. A. Munchs Afhandling „Om Grændse Traktaterne mellem Norge, Sverige

og Rusland i det 16de Aarhundrede", trykt i Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur. 5te Aargang. 1851—52, men denne dog kun med et Forbehold.

Forfatteren giver temmelig klar Medhold til den Paastand, at det norske Finmarken i den ældste Tid omfattede Sverig og Finland, saaledes at der ikke var nogen Grændse mellem dem rundt om den bottniske Bugt. Han antager dernæst, at allerede meget tidlig gik de svenske Nybyggere langs med Kyststrækningen af dette Hav, medens ingen Tvivl kan reises om, at Norge besad Kyststrækningen ud mod Ishavet og videre langs Ishavet og det hvide Hav til et Punkt i Kandalaksbugten, det i Sagaerne saakaldte „Tjeresaun" eller „Egesaun", hvilket antages at have ligget ved eller i Nærheden af det nuværende Umba, omtrent paa 66° n. B. og 52° øst. L.

For at værne Besiddelserne i disse nordlige Egne havde Norges Konger [illegible] Vardøhus som [illegible] Slot, [illegible] omtrent Aar 1307.

En særegen Omstændighed bevirkede imidlertid, at det ikke var nok, at Norges Besiddelse [illegible] det der [illegible] Omraade syntes tilstrækkelig anerkjendt.

Denne Omstændighed var, at Beboerne den Gang som nu for en stor Deel ikke havde faste Boliger, men vandrede om baade for at finde Føde til deres Rensdyrhjorder, for at finde Jagtbytte og for at drive Handel. Dette medførte, at Statsmagterne baade fra norsk og fra russisk Side udstrakte sig over de omflakkende Indvaanere, uden Hensyn til den Grund, hvorpaa de for Tiden befandt sig. Medens Norges Konger ansaaes for at have Ret til at kræve Skat ikke alene af Finnerne, der vare fast bosiddende ved Kysten, men ogsaa af de omstreifende Fjeldfinner (Finner), samt Karelerne af [illegible], [illegible] af en [illegible], havde de russiske [illegible] Ret til at kræve Skat af de andre Kareler, der egentlig hørte hjemme paa Strøget omkring det hvide Havs sydligere Deel. De russiske Statsmagterne udstrakte sig saaledes allerede eller [illegible] i det 14de Aarhundrede, medens [illegible] Kysten [illegible]

der, hvor Hovedvandskjellet begynder at blive høiere ved Lyngsfjord, og videre mod Vest indtil Maalelven, der falder ud i Malanger Fjord, ja de gik endog ud paa Næssene, saaledes til Lyngstuen mellem Lyngsfjord og Ulvsfjord, de norske Skatteopkrævere kunde færdes indtil et Punkt ved det hvide Hav, formeentlig det nuværende Tetrina eller Tshanoma, der ligger ved det hvide Hav, samt videre ind paa dette Havs Kyst til et andet Punkt, der antages at være det førnævnte Umba ved Kandalaxbugten.

Det Forvirrede i disse Forhold forøgedes yderligere ved, at da ikke blot Fjeldfinnerne eller de, som boede i det Indre af Landet, droge til Kysten for at handle, men ogsaa Søfinnerne ofte droge ind i Landet af samme Grund, gave disse sidste jevnlig Foræringer, der efterhaanden bleve opfattede som Skat, til de russiske og senere til de svenske Betjente, for at der ikke skulde lægges Handelen nogen Hindring i Veien.

Cronholm antyder saaledes vel den Dobbelthed, som der findes i Betydningen af Ordet Grændse, naar Finmarkens ældre Forhold omtales, idet der i nogle Tilfælde er Tale om Jordbunden, i andre om Beboerne med Hensyn til Skatteopkrævningen; men han afviser eller rettere vil ikke udtale sig om den Hovedpaastand, som Munch opstiller i den ovennævnte Afhandling, og som gaaer ud paa, at om end baade norske og russiske Skatteopkrævere kunde indfinde sig i det betegnede Distrikt, saa var det dog alligevel alene en norsk Besiddelse med Hensyn til Jordbunden, og det ikke alene langs Kysten mod Nord, men ogsaa i det Indre af Landet, ja endog ved Kysten af den botniske Bugt.

Denne Paastand antager Munch at kunne begrunde paa en Sammenstilling af de ældste kjendte Fredslutninger mellem de to Riger paa den skandinaviske Halvø og Rusland, den norsk-russiske af 1326, den svensk-russiske af 1323, og de derpaa følgende Fredslutninger eller Grændsebestemmelser af 1339, 1383, 1473 o. s. v. Der synes nemlig at fremgaae af en saadan Sammenstilling, at en paaviselig Forvanskning har fundet Sted af et med Hensyn til det her Ombandlede sær-

deles vigtigt Stednavn i den ovennævnte ældste Fredslutning mellem Sverig og Rusland.

I denne opregnes nøiagtigt Grændsemærkerne mellem Sverig og Rusland fra Systerbäcks Udløb i den finske Bugt, langs Østsiden af Wiborgs og Nyslots Leen og derpaa videre mod Nord til „Helsinghaf". Fredslutningen af 1339 ender Betegnelsen af Mærkerne med at udtale, ifølge Munchs Læsning, at de gaae til „det andet Lands" (Norges) tilliggende Mærker. I en Række af de følgende Fredslutninger findes Navnet „Helsinghaff" omskrevet paa forskjellig Maade, saasom „Norrbodn", „dat Norderboddernsche Haff", „Mare Koen", „Kaino Haf", „Cajana Haf" o. s. v., Udtryk, der alle skulle betegne den botniske Bugt eller Kvænernes Hav, indtil det pludselig i en Afskrift af 1537 gjengives ved „Norr i hafvet". Dette Udtryk giver en heel anden Mening; thi medens ifølge alle de tidligere Traktater Grændsemærkerne efter det her Anførte maae antages at have gaaet fra den finske Bugt et Stykke hovedsagelig fra Syd til Nord og derpaa at have naaet den norske Grændse, der gik fra Øst til Vest mellem Ishavet og den botniske Bugt og havde Betydning ogsaa i Overeenskomsterne mellem Sverig og Rusland, forsaavidt det sidste Lands Skatteopkrævere ogsaa færdedes paa norsk Grund, lader dette Udtryk Grændsemærkerne fortsættes mod Nord indtil Ishavet, altsaa tværs igjennem det norske Territorium. Endnu i 1561 har man ikke lagt Mærke til eller ikke vovet at benytte sig af Redactionsforandringen, idet man denne Gang skrev „Kainos Haf", men ved Underhandlingen i 1595 tog man Udtrykket fra 1537, og i Fredslutningen til Teusin kom der saaledes til at staae, at Grændsen efter at have fulgt Nyslots Leen skulde gaae ligeindtil Varanger, alt ind i „norra Hafvet".

Denne Betragtning er det, som Cronholm ikke vil gaae ind paa, men den synes dog ret tydelig at forklare, hvorledes Russerne senere kunde svare paa de Danskes Besværinger, at ingen anden eller større Rettighed var overdraget til de Svenske, end som Russerne selv havde retmæssig Adkomst

til; den synes ogsaa at stemme godt med de paafølgende Begivenheder[1]).

Ved Freden i Teusin (1595) havde Rusland tillige afstaaet til Sverig sin Andeel i Herredømmet over Finlapper og Finmarken fra Varanger til Malanger, det vil sige Retten til at opkræve Skat efter de ældre Vedtægter. Stridighederne begyndte da med, at Svenskerne nu gik yderligere i deres Fordringer, saa at de krævede Skat ogsaa hos Søfinnerne og længere sydpaa end før, baade i Senjens og Saltens Leen.

Christian den Fjerde meente da strax at burde sætte en Stopper for Overgrebene. Han forbød derfor Søfinner og Fjeldlapper at give Skat til den svenske Krone, befalede Leensmanden i Nordlandene og Finmarken at boe i Lenet, at gjøre hver Vinter Reiser gjennem sit Leen, holde Mandtal, opkræve Skatterne og i Vaaren at reise omkring til Fjordene. Selv seilede han i 1599 til Finmarken og tog alle Havne og Fjorde i Øiesyn.

Snart gik dog Svenskernes Paastande endnu videre end før, idet de stræbte at overføre de Rettigheder, som de i Fredslutningerne med Rusland havde erhvervet med Hensyn til nogle af Nordlandenes Beboere, paa disse Landstrækninger selv ogsaa udenfor det Omraade, der var bleven nævnet i Fredtrakteten 1595. Da nemlig Grændsestridighederne søgtes bilagte paa paa et Møde i Flakkebæk 1601, udtalte de svenske Udsendinge som deres Anskuelse, at Norges Grændse var ved Titisfjord (Tystfjord), og at hele Strækningen derfra over Malanger, Alten, Porsanger, Varanger, Enare Sø til Kola hørte til den svenske Krone, hvorfor de for denne Strækning gjorde Paastand paa Folk og Jord, Land og Strand. De besværede sig ogsaa over, at Nordmændene havde inddrevet Skat i Kemi Lapmark[2]). Senere nedstemtes disse Fordringer noget, baade paa dette og paa et senere Møde, men dog ikke saaledes, at de Danske kunde gaae ind paa noget af Svenskernes Forslag.

---

[1]) Jvf. P. A. Munch: Norsk Maanedsskrift II, 1857, S. 254 ff.

[2]) I den nordlige Deel af det nuværende Finland.

Paa dette Tidspunkt forværredes Tilstanden derhos ved den større Driftighed, som i flere Lande begyndte at gjøre sig gjældende med Hensyn til Fiskerierne og til Handelen. Paa den ene Side opretholdt Christian den Fjerdes Norges Overhøihed over de omtvistede Landstrækninger, deels ved at paalægge baade Fremmede og Indfødte, som vilde fiske ved Nordlandenes Kyster og i Fjordene der, at indhente den norske Krones Tilladelse i saa Henseende, deels senere ved at forpagte Fiskerierne i Tana Elv og Alten Elv til nogle Hollændere. Paa den anden Side gav Carl den Niende Borgerne i den nylig anlagte Stad Götheborg Privilegium paa at fiske i Nordlandenes og Finmarkens Fjorde fra Tystfjord til Varanger, sendte Folk ud for at indrette Fiskepladser og Bygninger og antog ved sin Kroning Titel af Konge over Lapperne i Nordland.

Det maatte nu uundgaaeligt komme til Sammenstød. Svenske Fiskere, som indfandt sig ved Altenfjord, bleve anholdte, og paa samme Sted kom det til Kamp mellem en norsk Foged i Følge med 60 Mand og svenske Betjente med deres Mandskab. Bygningerne, som disse havde opført, bleve nedrevne eller ødelagte, og det Tømmer, som var ført did til Anlæget af flere Bygninger, brændt.

Samtidig blev der fra Christian den Fjerde tilkjendegivet de svenske Fogeder i de tilgrændsende Strøg, at Alt hvad der kunde betragtes som et Indgreb paa norsk Omraade vilde blive afviist med Magt, og det forbødes Søfinnerne at erlægge nogensomhelst Skat til Svenskerne.

Besværinger over det Forefaldne fremsattes i flere Skrivelser fra svensk Side, som dog kun sjeldnere bleve besvarede fra dansk, indtil endelig Christian den Fjerde i et Brev til Sverigs Rigsraad og Stænder truede med at gribe til alvorligere Midler, dersom ikke Tilstandene forandredes. Dette Brev blev senere trykt og udbredt i Sverig, og Carl den Niende tog deraf Anledning til i en Skrivelse, der sendtes saavel til den danske Konge som til det danske Rigsraad, at yttre sin Misfornøielser over den Fornærmelse,

som var tilføiet ham ved, at Christian den Fjerde havde henvendt sig umiddelbart til hans Undersaatter[1]).

Dette skete i Slutningen af 1610, det samme Aar, da de gjensidige Forhold mellem Danmark og Sverig yderligere forværredes ved, at den svenske Konge paa Grund af Krigen med Polen forbød al Seilads paa Lifland og Rusland, hvad den danske Konge ikke vilde finde sig i, ei at tale om, at Svenskernes Paafund at lade et Exemplar af det trykte Forbud opslaae en Nat paa Toldboden i Helsingør var en Fornærmelse mod Danmark.

Forbittrelsen, der længe havde været tilbagetrængt, kunde nu ikke mere dæmpes. Krigen var bleven uundgaaelig. Endnu i Begyndelsen af 1611 søgte Carl den Niende vel ved nogle Henvendelser til Danmark at bevirke en Udsættelse, men de bleve uden Følger. Ved Paasketid sendte Christian den Fjerde sit Feidebrev til Sverig, og den 1ste Mai gik den af Kongen selv anførte Deel af Hæren over Blekings Grændse mod Calmar.

II.

Tage vi for os de krigshistoriske Samlinger og Arbeider, der angaae Carl den Tolvte og hans Krige, finde vi ogsaa her blandt Forfatterne fortrinsviis de samme to Mænd, Prins Oscar og J. Mankell, hvis store Virksomhed for den svenske krigshistoriske Litteratur vi alt have omtalt, og hvem vi ogsaa i det tredie Afsnit af denne Oversigt ville komme til at fremhæve. Men ved Siden heraf kunne vi ikke undlade med et Par Ord et berøre de Mindeskrifter om Carl XII og nogle af hans Mænd, der skyldes den nys afdøde, høitbegavede svenske Akademiker, Friherre Bernhard v. Beskow.

[1]) Cronholm erindrer i denne Anledning om, at efter den Tids Brug stilede Kongen i det ene Rige oftere sine Skrivelser baade til Kongen og til Rigsraadet i det andet, men aldrig til det sidste med Forbigaaelse af Kongen. Naar Kongerne vexlede Breve, skrev Raadet i det ene Rige stundom til Raadet i det andet om den samme Gjenstand.

Några Bidrag till Sveriges krigshistoria åren 1711, 1712 och 1713. Författade af H. K. H. Prins Oscar Fredrik.

Dette Arbeide fortjener al Roes. Det støtter sig til fornyede Forskninger af Aktstykker, der for største Delen ere givne som Bilag, og som ere samlede fra mange Steder, nemlig ikke alene fra Værker, hvori de tidligere have været meddeelte trykte, men og fra Arkiver, saavel de svenske, som det danske Geheime-Arkiv og det sachsiske Arkiv; det Hele er derhos behandlet med megen Fordomsfrihed og med historisk Kunst.

Efter en omfattende Fremstilling af den Orden, som var bleven den svenske Krigsmagt til Deel under Carl den Eilte, og de yderligere Udviklinger, der bleve foraarsagede ved Carl den Tolvtes Krige, gaaer Forfatteren over til Arbeidets Hovedæmne, Stenbocks Overgang til Pommern 1712 og hans derpaa følgende Felttog.

Interessen knytter sig ved dette fortrinsviis til tre Momenter, Raadslagningerne, der gik forud for Toget for at tilveiebringe de fornødne Midler, Slaget ved Gadebusch og Nedlæggelsen af Vaabnene ved Tønningen; og alle tre ere lige fuldstændigt omhandlede. Der har i den nyere Tid været skrevet saa Lidet om disse mindeværdige Begivenheder, at der særlig for os Danske er al Grund til at være taknemmelige for de talrige Oplysninger, som skyldes det her omhandlede Arbeides Forfatter.

Man har af og til, med Tanken fæstet paa Altonas Brand, forestillet sig Magnus Stenbock som en af sin Tids haardeste og grusomste Feltherrer, og man har derhos stundom endog meent, at hans Krigsføring oftere gav Anledning til nedsættende Betragtninger over hans Dygtighed, særlig fordi han ikke forfulgte sin Seier efter Slaget ved Gadebusch, og dernæst fordi han tog den Beslutning at begive sig ind paa den jydske Halvø, der blev en Fælde for hans Hær. Men det er her gaaet som saa ofte, at naar alle de samtidige Tildragelser og Tilstande blive sammenstillede og klart belyste, saa at man virkelig kan sætte sig ind i den Tankegang, der har maattet være den ledende,

da opfattes Meget anderledes, end man forud har tænkt sig det, og der fremgaaer en ny retfærdigere Betragtning, som bedre stiller Personerne paa deres rette Plads.

Nederlaget ved Pultava havde tilintetgjort den Krigshær, i Spidsen for hvilken Carl den Tolvte havde fuldbragt saamangen lysende Bedrift, men det havde ikke kuet Kongens Jernvillie. Dette fremgaaer noksom af hans bekjendte Brev til Raadet af 11te Juli 1709, der altsaa er skrevet kun fjorten Dage efter Slaget. Han udtaler deri, at han vel anseer Tabet for stort, men at han ikke desto mindre antager, at man endnu skal kunne tvinge Fjenden til at indrømme Alt hvad man eftertragter, naar man blot ikke taber Modet og med al Kraft griber til paany at udruste en Hær i Sverig.

Dette Sidste var Hovedgjenstanden i alle de Breve, som Kongen skrev hjem fra sit Opholdssted i Tyrkiet, uden, som det synes, altid tilfulde at tage i Betragtning de store Vanskeligheder, som vare forbundne med paany at oprette Hæren hjemme i det ved ni Aars Krig udmattede Sverig, saa at den kunde blive istand til med nogenlunde Udsigt til Held at optage Kampen ikke alene med de tidligere Fjender, men nu ogsaa med Danmark, der havde sluttet sig til dem.

Vel havde Stenbock, tildeels med et uøvet Opbud, slaaet de Danske ved Helsingborg 1710 og drevet dem ud af Skaane, og de Danske havde senere opgivet Tanken om paany at angribe Sverig fra denne Side; men efter at Krigens Skueplads var bleven flyttet til de svenske Besiddelser paa Østersøens sydlige Kyst, og da Carls Haab om at beseire Rusland ved Tyrkernes Hjælp ikke gik i Opfyldelse, laa Hovedvægten paa, at en mandstærk Undsætning hurtigt kunde overskibes til Tydskland og aabne Tilbageveien for Kongen over Pommern eller Mecklenburg. Brev paa Brev fulgte fra Kongen om denne Sag, Breve der vare skrevne i Slutningen af 1711, men først naaede til Sverig i Begyndelsen af 1712, og som ikke formaaede at fremskynde Togets Afgang mere, end at det i August Maaned 1712 forlod de svenske Havne. Det

havde med, foruden det nye Mandskab, omtrent de sidste Levninger af de Befalingsmænd og Menige, som endnu ikke havde været Vidne til andre Krigsbegivenheder end Seire, og som hørte til de Slægter, der værdig havde baaret Traditionen fra Trediveaarskrigens Tid.

Prinds Oscars Afhandling giver angaaende de Tilstande, som medførte dette lange Ophold for Togets Afgang, en meget anskuelig Skildring.

Fremfor Alt viste sig den Mangel paa en ledende Villie, med Hensyn til Hærens og Flaadens Samvirken og Pengemidlernes Anvendelse, som altid opstaaer i trængselsfulde Tider, naar Styrelsen ikke findes hos en Konge eller hos en Anden, der er udrustet med fornøden Magt, og for hvem Alle bøie sig. Der fandtes i Sverig ingen saadan Mand, og den fraværende Konges Paamindelser og Befalinger gjorde i mange Henseender kun Ondt værre og forhindrede ikke, at Udrustningen, der skulde have været fremmet med al Kraft, Enighed og god Villie, kun „fortskred langsomt og efter vidtløftige Overveielser, af hvilke kun altfor ofte smaaligt Avind og gjensidig Mistillid fremskimtede".

Dertil kom den overordentlige Vanskelighed, som Pengenøden medførte, og som blot i høist ubetydelig Grad kunde afhjælpes ved udenlandske Laan, selv mod Erlæggelsen af 10 Procent Rente. Den var saa trykkende, at en af Raadsherrerne kunde finde Anledning til at fremsætte det mærkværdige Forslag, at al den klingende Mynt, som kunde overkommes, skulde hemmelig præges om til at lyde paa det dobbelte Værd, et Forslag, der dog strax tilbagevistes.

Sandsynligviis var man aldrig kommen nogen Vei, hvis de kongelige Raadsherrer ikke tilsidst, paavirkede af yderligere Breve fra Kongen deels til Raadet, deels til Stenbock selv, havde tilsidesat deres Uvillie mod denne Mand. Utvivlsomt var han ogsaa den eneste, som havde tilstrækkelig Dygtighed og Mod til at paatage sig Styrelsen, men han havde ved sin Virksomhed i Felten været fjernet

i længere Tid fra Raadslagningen, og han var ilde lidt af sine Embedsbrødre[1]).

Det fremgik tydeligt af Kongens Breve til Stenbock selv, at det var Kongens Villie, at han skulde være øverste Befalingsmand paa Toget, om han end, besynderlig nok, især i hvad der angik Krigsoperationerne, skulde rette sig efter den fordrevne polske Konge Stanislaus' Befalinger, hvis denne, som det ventedes, fulgte med Hæren. Det fremgik ligeledes af Brevene, at det overdroges Stenbock at have Omsorgen for Transportens Udrustning. Raadet turde derfor i Mai ikke længer tøve med at give ham de Fuldmagter, som i disse Henseender vare nødvendige. Udrustet med dem ilede Stenbock nu til Carlskrona, hvor han først havde at overvinde Admiralitetets passive Modstand, og dernæst at stille i Bero det af Raadet allerede befalede Opbrud af Regimenter til Carlskrona, da det viste sig, at disse Troppebevægelser vare i høi Grad uheldige under de i Virkeligheden forefundne Tilstande. De vare foranledigede af, at Regjeringen ikke vidste stort om, hvorledes det stod til med Flaaden og hvad Admiralitetet tog sig for.

Fra Carlskrona maatte Stenbock derpaa begive sig til Wadstena, Opholdstedet for Kong Stanislaus, som Raadsherrerne nu for første Gang henvendte sig til, da de troede muligviis ved ham at kunne komme bort fra deres ubehagelige, tilsyneladende underordnede Stilling. Efterat Stenbock ogsaa her havde beseiret den ugrundede Modvillie, fulgte han med de Raadsherrer, der tilsammen med ham havde været hos den polske Konge, til Stockholm, for efter Raadsherrernes Ønske at overtyde sig om, at det ikke fattedes Raadet paa Nidkjærhed og Villie til at udføre Kong Carls Befalinger, men at Pengemanglen lagde uovervindelige Hindringer i Veien.

---

[1]) Der findes anført blandt Andet følgende træffende Yttringer i et Brev fra Stenbock til hans Ven, Generalkrigscommissair Malmberg: »Hade Rådet ej allenast följt mina tidiga och mångfaldiga påminnelser, utan ock i fjol updragit mig öfverbefälet i Pommern, det hade genom Guds nåd warit till deras eget bästa.

Det angives at være ikke usandsynligt, at et Parti af Raadsherrerne haabede nu endelig at kunne til Bunds fortrædige den besværlige Stenbock ved under Skin af en udviist ubegrændset Tiltro at tvinge ham til selv at indsee Umuligheden af at tilveiebringe de nødvendige Midler; thi der stilledes Forslag om, at Stenbock skulde, ledsaget af flere Raadsherrer, begive sig til Statscontoiret, for der at gjøre sig bekjendt med Regnskaberne og med Finansernes øieblikkelige Tilstand.

Var dette et ondskabsfuldt Paafund, saa blev Ondskaben dog til Intet, thi Stenbock lod sig ikke paavirke af den forvildende Mængde Regnskaber, man forelagde ham, eller af Opgivelsen om, at der ikke fandtes rede mere end omtrent 12000 Daler Sølvmynt. Han begjærede derimod at faae at vide, hvilke der vare Rigets sikkreste og først indflydende Indtægter. De opgaves at være i Alt omtrent 1,5 Million, og han indfandt sig derpaa igjen i Raadet, hvor han stillede det Forslag, at man skulde søge Forskud paa disse Midler hos selve Rigets Undersaatter til saa stort et Beløb, som der behøvedes til Expeditionen, samt vaage over, at Overeenskomsten ubrødelig holdtes og Laanet nøiagtig afbetaltes med Renter. Til yderligere Betryggelse skulde samtlige de kongelige Raader selv underskrive Obligationerne.

Dette Forslag kom uventet og maatte finde Bifald.

Der opnaaedes ogsaa virkelig paa denne Maade ikke mindre end omtrent 350000 Daler Sølvmynt, og da nogle yderligere Indtægter indfløde fra andre Sider, blev det hele Beløb, som kunde anvendes paa Rustningerne, 450000 Daler, hvad der i Forhold til Datidens Priser omtrent vilde svare til 1,7 Mill. Rdl. dansk i nærværende Tid.

Dermed vare Hindringerne for en stor Deel fjernede. Orlogsflaaden forlod de svenske Havne den 23de August og fordrev fra Østersøen den danske Eskadre, der var ud-

---

Hade de ock i år strax mig derom budit at följa transporten, jag hade kunnat göra stor tjänst; men det synes, som man heller såge land och rike forstört, än min gloire i något mål förökt.»

sendt til at bevogte Farvandet, hvornæst Transportflaaden gjorde sig klar. Efter i nogen Tid at være bleven opholdt af ugunstigt Veir, landsatte den endelig den 16de September paa Rügen det første Hold, hvortil Skibsrum fandtes, nemlig 7600 Mand Fodfolk og 1800 Ryttere.

Disse Tildragelser, hvoraf vel en Deel har været tidligere bekjendt, men som dog først her i Prinds Oscars Afhandling ere blevne fuldstændig belyste, fremvise andre Sider af Grev Stenbocks Evner, end dem, man sædvanligviis har havt Øie for, og stille ham høiere, end man jevnlig har villet indrømme.

Og den Plads, han saaledes har indtaget, nedsættes ikke, naar man gaaer videre i Beretningen om Felttoget.

Uheld, som ikke kunde lægges Stenbock til Last, begyndte som bekjendt øieblikkelig, efterat Udskibningen af Tropperne var gaaet for sig, og inden endnu den medførte Proviant og de for Stralsunds Garnison høist nødvendige Udrustningsgjenstande vare bragte i Land, idet en dansk Flaade, der imidlertid var kommen til, i den svenske Flaades Paasyn og uden at den kunde forebygge det, tilintetgjorde eller adspredte hele Transportflaaden. Der findes sammenstillet flere Beretninger om Tabet, grundede paa nyere Meddelelser fra forskjellige Sider, blandt Andet de Rapporter, som findes i det danske Geheime-Arkiv. De afvige indbyrdes ikke lidet, men det fremgaaer tilstrækkelig tydeligt, hvilken der saa end er den rigtigste, at Tabet var og blev overordentlig stort. Det medførte derhos som en Nødvendighed, at den svenske Hær ikke blev staaende længe i Stralsund.

Ved den Forsinkelse, som Togets Afgang havde lidt, var for det Første det rette Tidspunkt til virksomt at gaae frem mod Fjenderne, gaaet tabt. Det udvikles, hvorledes det tidligere paa Aaret vilde have været forholdsviis let fra Rügen eller gjennem Stralsund med samlet Styrke at marchere over Greifswalde, Wolgast og Usedom til Stettin, der ophæve Blokaden og adsplitte den kun nogle tusinde Mand stærke Beleiringshær. Herved vilde Stenbock have været

saa godt som i Ryggen paa Fjendens Hovedstyrke, og Intet vilde sandsynligviis da have kunne hindreld ham i at fortsætte Marchen til Polen[1]). Kongen af Preussen havde endnu ikke aabent erklæret sig mod Sverig, og en heldig Begyndelse af Felttoget havde sandsynligviis formaaet ham til at iagttage en forøget Forsigtighed. I Polen kæmpede desuden Stanislaus' Partigængere imod Augusts og ventede blot paa Stenbocks Hær for at udbrede Reisningen over hele Landet.

Nu stillede derimod Sagen sig anderledes. Den lange Tid, som var gaaet hen, havde tilladt Sverigs Fjender at fremføre Forstærkninger, saa at deres Hær nu talte henimod 30000 Mand, medens den svenske Hær i og ved Stralsund kun talte omtrent 6400 Mand Rytteri og 11000 Mand Fodfolk kampdygtige[2]). Derhos havde Kongen af Preussen begyndt at vise mere aabenbart Fjendskab. Han havde forsynet Russerne med svært Beleiringsartilleri, som disse sav-

---

[1]) Om Sammenhængen mellem Stenbocks Tog og Sverigs hele politiske Stilling jfr. Carlsòn: Om Fredsunderhandlingarne åren 1709—1718, Stockholm 1857.

[2]) De som Bilag anførte Styrkelister af 15de Oct. 1712 give et meget godt Indblik i Tilstanden blandt Hærens Personnel. Hvad Fodfolket angaaer, da fandtes en særdeles stor Mængde vacante Nummere i flere Regimenter. Uheldigst stillede sig Wrangels Regiment, der af en planmæssig Styrke af 1000 Mand Corporaler og Menige havde 895 vacante Nummere og 89 Kampdygtige; dernæst Ribbings, der ligeledes havde en planmæssig Styrke af 1000 Mand Corporaler og Menige, og heraf 528 vacante Nummere og 330 Kampdygtige. Blandt samtlige tilstedeværende 13 Regimenter Fodfolk, hvis planmæssige Styrke var 14892 Mand Corporaler og Menige, fandtes af disse 9932 Kampdygtige, 1191 Syge, 2949 vacante Nummere, de Øvrige commanderede (ɔ: i forskjellig Tjeneste udenfor Afdelingerne), i Arrest, blevne tilbage i Sverig o. s. v. Af Deserteurer findes kun 1 opført, noget der under disse Forhold taler overordentlig til Fordeel for de svenske Tropper. Blandt Befalingsmændene var Sundhedstilstanden forholdviis langt gunstigere, thi der fandtes kun 5 syge Capitainer mod 113 kampdygtige, 16 syge Lieutenanter og Fændriker mod 248 kampdygtige, 29 syge Underofficerer mod 580 kampdygtige. Rytteriet var i det Hele taget heldigere stillet end Fodfolket.

nede, og han vilde nu ikke tillade Stenbocks Gjennemtog gjennem sine Lande.

Hertil kom endnu Aarstiden, som forhindrede, at den svenske Transportflaade med det næste Hold af Tropper og med Tilførsel af Krigsfornødenheder kunde komme til Hjælp. Den gik under Seil to Gange og kom den sidste Gang saa langt frem, at man fra Skibene kunde see den tydske Kyst, men Uveir tvang den til at vende om igjen; og da den sidste Gang, den 1ste Januar 1713, atter havde maattet søge Havn i Carlskrona og Carlshamn, var Kulden begyndt for Alvor at indfinde sig, og Isen forhindrede ethvert yderligere Forsøg.

Allerede længe inden det var kommet saa vidt, var det blevet uundgaaeligt for Svenskerne at forlade Stralsund. Midt i October fandtes der ikke stort mere end Levnetsmidler til omtrent en Uge for hele Styrken, og da det var aldeles utænkeligt, at et Angreb paa den vel forskansede Fjende skulde kunne faae noget heldigt Udfald, var der intet Andet tilbage end at gjøre et Forsøg paa at bryde igjennem. Dette kunde lettest skee paa Fjendens venstre Fløi ved Stranden, hvor Bevogtningen var svagest. Lykkedes dette, kunde man yderligere ved et dristigt Tog trænge ind i Mecklenburg, et neutralt og hidtil af Krigen næsten uberørt Land, for der at sætte sig fast med Rostock og Wismar til Støttepunkter og afvente yderligere Undsætning fra Hjemmet.

Der var vel paa samme Tid begyndt Underhandlinger om Vaabenstilstand eller Fred, men deres Udfald beroede paa, om Kong Stanislaus, der var fulgt med Hæren til Stralsund, vilde frasige sig Kronen. Dette var imidlertid en Umulighed uden foregaaende indhentet Samtykke fra Kong Carl. Det laa derfor ikke i Svenskernes Interesse i Stralsund at oppebie Udfaldet af Underhandlinger, der fuldt

Der fandtes af en planmæssig Styrke af omtrent 7700 Mand menige Ryttere 5966 Kampdygtige, 1195 vacante Nummere, men kun 200 Syge.

saa vel kunde fremmes, naar Svenskerne først havde faaet fast Fod i Mecklenburg. I den Stilling, de i Øieblikket havde inde, vilde Underhandlinger kun forhale Tiden til Fordeel for de Allierede og til Skade for dem selv.

Forfatteren dvæler noget ved disse Underhandlinger, der gave det første Stød til Kong Stanislaus' senere udførte Beslutning at reise til Bender for at nedlægge Kronen i Kong Carls Hænder.

Stenbocks Marche fra Stralsund, det lykkelige Udfald af Overgangen over Moserne ved Damgarten, hvor de Allierede ved Stenbocks dristige Bevægelse bleve overraskede og ikke kunde holde Stand, den paafølgende Indmarche i Mecklenburg, Erobringen af Rostock, Indtagelsen af en Stilling omkring Wismar, den derpaa følgende 14 Dages Vaabenstilstand, Gjenoptagelsen af Fjendtlighederne og endelig Slaget ved Gadebusch udgjøre de derpaa følgende Tildragelser. De ere skildrede med et Liv, som uafbrudt holder Læserens Opmærksomhed fangen.

Navnlig er Stenbock bleven dadlet for sin Uvirksomhed umiddelbart efter Slaget, ved hvilket han for en Tid havde skaffet sig fri for de Fjender, som dannede de Allieredes venstre Fløi imod Wismar. Man har nemlig meent, at Stenbock derefter kunde ligeledes have slaaet de Fjender, der stode i Midten og paa høire Fløi, og skaffet sig Luft, saa at han ikke havde behøvet at rette sin senere Marche ind i Holsteen, altsaa ad en Vei, hvorved han fjernede sig fra Østersøens Kyster og gav de Allierede Leilighed til at stænge ham inde.

Denne Dadel vil dog ikke findes beføiet, naar Sagen sees i det Lys, som Prinds Oscars Fremstilling kaster over Begivenhederne.

Det fremhæves, hvorledes vistnok det danske Fodfolk og Artilleri, der havde kæmpet ved Gadebusch, vare næsten tilintetgjorte; men det danske og sachsiske Rytteri var under Slaget kun blevet adsplittet. I Forening med Russerne vilde de Svenskes Fjender snart paany have kunnet optræde med over 20000 Mand, medens Stenbock ikke havde

flere end 10000 Kampdygtige i den sidste Uge af December. Inden det kunde være lykkedes at naae Russerne, vilde disse paany have indtaget deres fordeelagtige Stilling ved Güstrow, og mod denne havde det da været nødvendigt at vove igjen et Slag, efter en anstrengt Marche og med det danske og sachsiske Rytteri bagved sig. Endvidere nærede Stenbock atter et svagt Haab om, at den saa længselsfuldt ventede anden Transport fra Sverig skulde komme, og han troede at have Grund til at oppebie den.

Da dette Haab viste sig at være en Skuffelse, var der ingen anden Udvei end at vende sig mod Danmark, den Fjende, som der var mest Udsigt til at gjøre uskadelig, og i dette Øiemed at bevæge sig frem ad den samme Vei, som Torstenson havde fulgt under Trediveaarskrigen og Carl den Tiende efter ham.

Det anføres, at disse tvende for Sverig saa heldige Felttog endnu vare i frisk Minde i Stenbocks Hær og fristede til at forsøge en Gjentagelse, og det tilføies, at det vel var sikkert, at et Foretagende af denne Art var voveligt og forbundet med Farer, men at det var ligesaa sikkert, at for den lille svenske Hær fandtes ingen anden Udvei end Valget mellem de største Farer.

Iøvrigt fulgte Stenbock, da han bestemte sig til at bryde op til Holsteen, tillige derved de Raad, der bleve givne ham af den tidligere svenske Generalgouverneur i Bremen, Grev Wellingk, som nu opholdt sig i Hamborg. Wellingk ansaaes for meget erfaren i politiske Sager, og til hans Raad var Stenbock alt fra Begyndelsen af Felttoget henviist af sin Regjering.

Det var kun faa Dage efter Indmarchen i Holsteen, at den grusomme Daad at afbrænde Altona blev udført, deels som Gjengjæld fordi de Danske tidligere havde bombarderet Stade, deels som en Trusel, der skulde vække Frygt for, at samme Skjæbne vilde times alle de holsteenske Byer, hvis de Danske ikke rømmede Stiftet Bremen.

Denne Daad, der, som alle lignende Ødelæggelser, var uklog og tilsidst kun bragte Svenskerne Skade, blev udført

efter Wellingks Tilskyndelse, og det maa ansees godtgjort, at den var meget imod Stenbocks egen Hu. Der findes saaledes anført et Stykke af et Brev[1]) fra Stenbock til Carl den Tolvte, i hvilket det hedder:

„Denna ovanliga execution, som skiedd är i Altona, ställar jag der hän, och må jag bekiänna at til förtigandes andra skiähl och omständigheter, jag eij annat kan finna än E. Kongl. Maj:t bättre varit betient med 50000 Rdl. til siorter, skoor och strumpor med mehra för sina arme soldater än med en hand full aska och föraktelig låga, som upptänder om E. Kongl. Maj:ts vapen förhatelige omdöme, sed quod factum est infactum fieri nequit."

Der anføres ligeledes fölgende Ord af Stenbocks Relation af 1716:

„Jag fruktar att denne[2]) vällsignelse öfverdrog mig Guds vrede, ty förutan att Hans Maj:t, min Allernådigaste Konung af denna röken aldrig haft den ringaste nytta, der jag likvisst på den stunden var så fattig som en kyrkråtta och armeen led nöd, så är ock mången oskyldig enka och faderlös genom denne olyckeliga branden ej allenast kommen om lifvet, utan om alt deras, bragte til tiggarstafven, jag, Gudi klagadt, sen den dagen stört i den ena olyckan efter den andra, och har alt sedan aldrig haft en glad eller helsosam stund; ty Gud vet at jag och hvar redelig man bär horreur for sådana executioner, der intet yttersta nöden och sjelfva krigs-raisonen det kräfver."

Hvorvidt Wellingk gav sine Raad alene af Hensyn til Sverigs formodede Bedste, er endnu ikke bleven ret opklaret. Det findes oplyst, at Wellingk strax efter Branden

---

[1]) I det danske Geheime-Arkiv.

[2]) Herved sigtes til Provsten Sass, der tilligemed Byens Øvrighed havde indfundet sig hos Stenbock for at afværge Ødelæggelsen, da de fordrede 100000 Rdl. Brandskat ikke kunde erlægges med mere end Halvdelen, og som derpaa, da Stenbock svarede: »Jag tvätter i denna sak mine händer med Pilato och låter mine ordres gå«, havde foreholdt Svenskerne deres syndige Adfærd, og endt med at lyse den præstelige Velsignelse over Stenbock.

ikke vilde vedkjende sig nogen Deelagtighed i den, og det synes af Breve, der endnu findes, som om han baade mundtlig og i sine Skrivelser til Kongen har beskyldt Stenbock for alene at være Ophavsmanden, medens det fremgaaer af andre endnu tilværende Breve, at han virkelig har stillet stærke Opfordringer til Stenbock i saa Henseende. Det paastodes af Samtidige, at Wellingk af Hamborgerne havde modtaget Gaver for at virke hen til, at Altona blev ødelagt, og det berettes af en ældre Skribent, at Wellingk paa sit Dødsleie skal angerfuldt have hentydet til sin Skyld.

De sidste Afsnit af Afhandlingen omhandle Stenbocks Marche gjennem Holsteen, Overskridelsen af Eideren og Hærens Indeslutning i Egnen omkring Frederikstad.

Efter at det havde viist sig, at Wellingks Antagelse, at Russerne ikke vilde overskride de danske Grændser, kun var en Skuffelse, medens samtidig den danske Hær daglig forstærkedes, blev denne Egn valgt, deels paa Grund af den Dækning, som Trenen, Eideren og Marsken frembøde, deels paa Grund af den Understøttelse, som Tønningen kunde yde.

De derpaa følgende Tildragelser indtil Indeslutningen i Tønningen og Overgivelsen, hvormed Værket slutter, ere omstændeligt gjengivne, tildeels ved Hjælp af adskillige hidtil ikke benyttede Aktstykker, der ere meddeelte fra det danske Geheime-Arkiv. Det viser sig, at Stenbock endnu to Gange har forberedt sig paa at rykke ud og vove et Forsøg i Marken; men hans Kraft begyndte nu at svigte, et stedse voxende Tungsind behersked ham efter Altonas Brand, og Vanskelighederne forøgedes endnu mere ved, at Veirliget gjorde enhver Fremrykken umulig, naar der var nogetsomhelst Haab tilstede om, at den kunde lykkes.

Det findes sammenstillet, hvormegen Andeel den hertugelige Regjerings Rænker havde i, at Tønningens Commandant aabnede Fæstningens Porte for Stenbock; derimod er det endnu ikke blevet muligt at udrede, hvorledes egentlig Baron Görtz, den hertugelige Regjerings betroede Raadgiver, har forholdt sig, navnlig, om det er sandt, at han for

at skaffe det hertugelige Huus større Fordele, end den svenske Krone nu formaaede at give, har solgt eller forsøgt at sælge Svenskerne.

Begivenhederne i de sidste Dage før Capitulationen ere fremstillede med den samme Omhyggelighed, som de tidligere, saa at man Skridt for Skridt kan følge deres Udvikling. Skildringen kaster angaaende mange Enkeltheder et fortrinligt Lys over den Tids Krigsføring, medens angaaende selve Hovedsagen nøie Overeensstemmelse findes med de ældre kjendte Beretninger.

Af nyere Samlinger, tjenende til Oplysning af Carl den Tolvtes Krigshistorie kunne nævnes:

Brefvexling mellan konung Carl XII og Rådet. I Historiska Handlingar till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia I—V, 1861—1866.

Denne Meddelelse begynder med Carl den Tolftes Forordning af 13de April 1700 om hvorledes der skal forholdes med Styrelsen under hans Fraværelse og er naaet til October 1710. Trods Kongens langvarige Fraværelse fra Hjemmet medførte saavel Carl den Tolftes hele Personlighed som Enevoldsmagten, at Raadets Stilling var langt mindre betydende end i tidligere Dage under Kongerne før Carl den Ellevte, og vi træffe derfor i Samlingen mindre Oplysning angaaende Krigene og de politiske Forhold end i de tilsvarende Samlinger, som vedrøre Gustaf Adolphs Tid. Imidlertid findes her ikke blot mange Bidrag til Anskueliggjørelse af Carl XII's Personlighed, men og forskjellige vigtige Oplysninger med Hensyn til Krigsmagtens Ordning og Underhold. Nogle faa Breve angaae Krigstildragelserne, men ere kun temmelig kortfattede Meddelelser om hvad der er foregaaet.

Koskinen: Handlingar till upplysande af Finlands öden under det Stora nordiska kriget. 1ste Deel. Helsingfors 1865.

Denne Samling, der vilde have været lettere at benytte, hvis Udgiveren ikke havde troet alene at burde holde sig til det finske Sprog i Alt hvad der gaaer udenfor selve Akt-

stykkerne, giver et ypperligt Indblik i den Tids militaire Forhold og Krigstildragelser, forsaavidt de vedkomme Finland.

Ogsaa i adskillige andre Samlinger og Skrifter vil man finde ikke uvigtige Aktstykker til Carl XII's Regjeringshistorie[1]). I det Hele ere disse dog langtfra saa betydelige, som den store klinckowström-mankellske Samling til Gustaf Adolphs Historie. Men til Gjengjæld møder der os — selv uden Hensyn til Fryxells omfattende Beretning om Carl XII — en Række interessante Arbeider af en eiendommelig Art om Carl XII og adskillige af hans Samtidige.

Medens enkelte historiske Personligheder strax ere blevne bestemt og rigtigt opfattede af deres Samtid, saa den af denne fældede Dom i Hovedsagen uden Indsigelse er bleven godkjendt af Eftertiden, gives der andre, om hvilke der længe ikke kan danne sig en Dom, som vinder almindelig Anerkjendelse. Til disse sidste hører Carl XII.

Ingen har nogensinde bestridt hans store Tapperhed, hans Redelighed og Uegennyttighed, hans Standhaftighed i Modgang. Men Mængden, der dømmer efter Udfaldet, bryder Staven over ham allerede paa Grund af den Tilstand, hvori han ved sin Død efterlod Sverige; og selv uden Hensyn til den endelige Udgang af den lange Kamp have Mange ikke sjældent snarere søgt Forklaringen til hans ofte paafaldende Beslutninger i et egenraadigt, halsstarrigt, lidet beregnende Sind, end i en ubildet Betragtning af de politiske og militære Kjendsgjerninger, ligeoverfor hvilke han var stillet. Andre have netop beundret hans politiske Fremsyn og i det

---

[1]) Jvf. de af Cygnæus udgivne Bidrag till de nordeuropeiska folkslagens historia hämtade ur sydeuropeiska källor, I, Helsingfors 1848; samt G. Andersson: Handlingar ur v. Brinkman'ska Archivet på Trolle-Ljungby, I, II, Örebro 1859—1865, i hvis første Deel Friherre Casten Feifs Breve til Grev Nicodemus Tessin ere optagne; jvf. C. F. I. Wahrenberg: Om Sverges yttre politiska förhållanden under de tre första åren af Konung Carl XII's regering till freden i Traventhal, Stockh. 1856, og C. G. Malmström: Handlingar rörande Sveriges Historia under åren 1713—1720, Upsala 1854.

Hele villet opfatte ham som en langt ideellere Personlighed, tillægge ham en langt mere omfattende Begavelse, end man — i det Mindste udenfor Sverige — har været tilbøielig til at troe paa.

Alt for flere Decennier siden har denne Opfattelse af Carl XII udtalt sig gjennem flere af Sverigs første Forfattere. Carl XII var — hvad man nu end ellers dømmer om ham — utvivlsomt en poetisk Natur, Carolinerne, hans Mænd, vare „et poetiskt Folkefærd", det kan Ingen nægte, i hvem der er endog en Gnist af Evne til at see det Poetiske i Livet. Hvad Under da, at det Billede af Carl XII og hans Mænd, der levede i det svenske Folks Phantasi, greb de store svenske Digtere, som vare unge i de skjæbnesvangre Aar 1809—1814. Hvilke Sammenligninger paatrængte sig ikke mellem 1718 og 1809, mellem 1719—1721 og 1813—1814? Hvilken Forskjel mellem Carl XII og Gustav IV Adolph? Hvilken Forskjel mellem Frederik af Hessen og Carl Johan? Hvad Under, at det svenske Folk blev begeistret af Digte som Geijers Carl XII (1812)

Jag stod en yster Pilt i höga Norden etc.

eller Ordene til Narva-Marchen (1818)

Viken tidens flygtiga minnen

og Tegnérs

Kung Carl den unga hjelte (1818),

eller hans Axel

Den gamla tiden är mig kär
Den gamla carolinska tiden
Ty glad han var som samvetsfriden
Och modig såsom segren är.

Tungt faldt over Kritikerne de Ord, som Geijer lagde i Carl XII's Mund

Nu på min graf de Vise sig församla
och tala klokskaps ord och vilja rätta
Min ban, för den ej är den platta gamla.

Och narrar, kärrets grodor likt, sig sätta
upp utur egennyttans pöl — då larmar
den hela Pöbel, som blott vill sig mätta.

Det varede imidlertid ikke saa kort en Tid, inden der blev gjort alvorligt Forsøg paa ad Granskningens Vei at give denne Folke- og Digter-Phantasiens Opfattelse af Carl XII et fastere Grundlag. Geijer selv naaede desværre ikke i sin Historie saavidt. Som de Første, der begyndte at give Bidrag til Carl XII's Historie efter en fornyet Undersøgelse af Kilderne, navnlig og de haandskrevne Kilder, maa vel nævnes R. M. Bowallius[1]) og den geniale Hans Järta[2]). Men den, der fremfor Alt har sat sig denne Opgave, er den Mand, hvis vigtigste Arbeider i denne Retning vi have stillet i Spidsen for denne Anmeldelse, Bernhard v. Beskow.

Beskow: Minnesbilder I, 1860. II, 1866. Karl den Tolvte. En Minnesbild. Förra Afd. 1868. Svenska Akad. Handl. 25. 26. 28. 31. 38—40. 43.

Det er, som man vil see, væsentlig Mindeskrifter, bestemte til Oplæsning i det svenske Akademi paa dets aarlige Høitidsdag, eller i alt Fald til Meddelelse i Akademiets Skrifter. I adskillige Aar angik disse Beskows Skildringer enten mindre fremtrædende Mænd blandt Carolinerne saasom G. F. v. Rosen (Mindeskriftet er oplæst 1851 og trykt 1852), eller Mænd, som vel og komme i Berøring med Carl XII, men hvis Hovedvirksomhed falder enten efter Carl XII (som den under Frihedstiden saa bekjendte Samuel Åkerhjelm, meddeelt 1851, trykt 1853) eller før ham (som Carl XI's navnkundige Medhjælper, Fabian Wrede, meddeelt 1854, trykt 1856). Da begyndte Fryxell sin ædruelige Skildring af Carl den XII, der med stor Udførlighed tilendebragtes i forholdsviis kort Tid. Igjennem dette Arbeide gik en heel anden Aand, end den, de store Digtere havde tolket. Det synes næsten,

---

[1]) Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1713—1714, meddeelt 1844, trykt i Svenska Akad. Handl. XXII, 1847, S, 211 ff. En Blick på Borgareståndet vid början af frihetstiden i Frey, 1846, S. 299 ff. Om svenska Statsskickets förandring efter Konung Carl XII.'s död, och om ståndens inbördes ställning vid början af den såkallade frihetstiden i Vitth. Hist. och Antiquitets-Academ. Handlingar I, 1857. S. 221—330.

[2]) Minne af Riksrådet Grefve G. Cronhjelm, meddeelt 1846, trykt i Sv. Ak. Handl. XXIII, 1850, S. 21 ff.

som det er Fryxell[1]), der har kaldt Beskow noget tilbage fra de Studier over Gustav III, hvori han havde fordybet sig. Dertil kom ydre Tilskyndelser. I 1862 høitideligholdt man i Rusland — ikke uden Føie — Mindet om Pultava. Man veg i Sverig ikke tilbage for at følge Exemplet. Og det besluttedes at reise en Mindestøtte for Carl XII paa 150 Aarsdagen efter hans Fald. Allerede i det Mindeskrift over Carl Gustav Tessin, som Beskow oplæste ved Akademiets Høitid d. 20de Decbr. 1863, kom han ind paa flere Betragtninger over Carl XII's Regjeringstid; næste Aar skildrede han En af Carolinerne, Sven Lagerberg, og Aaret derpaa fulgte hans Hovedarbeide Carl den Tolfte i Alt-Ranstadt (meddeelt 1865, trykt 1866), som skulde udkomme i ny Bearbeidelse i Anledning af Festen d. 30te Nov. f. A., men hvoraf Forfatteren inden sin Død i Octbr. forrige Aar kun naaede at gjøre første Afdeling fuldfærdig. Efter Forfatterens Død har det i Decbr. 1868 udkomne Bind af Akademiets Handlingar endnu bragt en af ham udført Skildring af Görtz, som Statsmand og Statsoffer.

Disse Arbeider have altsaa heeltigjennem et eiendommeligt Præg; de have den svensk-akademiske Charakteer. Det feiler ikke, at der i Danmark raader en vis Forudindtagethed mod denne Art af Litteratur. Man frygter der at finde noget Forkonstlet, en vis Tilsløring af Sandheden, en overveiende Rhetorik. Og det kan vel næppe nægtes, at hele denne Art af Foredrag er udsat for farlige Fristelser i de nævnte Retninger. Men det maa ei heller glemmes, hvor Meget der her afhænger baade af Forfatterens Personlighed og af det Emne, der behandles. Der er Rhetorik i disse Beskows Arbeider, men der er tillige sand Veltalenhed, en Veltalenhed, som er det storslaaede Emne værdigt. Det er ikke Historiens fulde Sandhed, der her træder os imøde, men dog er det en sandhedskjærlig Undersøgelse og omhyggelig Granskning, hvis Resultater Forfatteren i et veltalende Foredrag

---

[1]) Af Fryxells berättelser udkom 21—29de Bind (om Carl XII) i Aarene 1856—1859. De to følgende Bind, der handle om de nærmeste Aar efter Carl XII's Død, udkom 1862—1863.

forelægger os med fuld og inderlig Overbeviisning. Det Løfte, som Beskow gav, da han i 1824 indviede sit af det svenske Akademi kronede Digt, Sverges anor, med disse Tegnérs Ord:

> Jag vördar, forntidsminnen! ännu er
> Och tändar åter er förtärda lampa.

er han i Sandhed bleven tro til sit Livs Aften. Han har navnlig i de sidste 20 Aar udfoldet sine rige forskjelligartede Kræfter for at frede om Carl XII's og om Gustav III's Minde. Hans Forsøg paa at vinde den offentlige Mening for Gustav III kan her ligesaalidt omtales som hans øvrige litteraire Virksomhed; men hans forskjellige Skrifter vedrørende Carl XII's Tid kunne vi ikke forbigaae i denne Oversigt; thi Carl XII's Historie er fra det 18de Aarhundredes Begyndelse af en til hans Død fortsat Krigshistorie, saa den Forfatter, der saaledes gransker de forskjelligste Momenter i Carl XII's Liv, som Beskow har gjort det, uimodsigelig ogsaa hører Krigshistorien til.

Det har ikke fra først af været Beskows Formaal at skrive en sammenhængende Historie af Carl XII's Regjeringstid; hvad han har villet er navnlig at fremhæve de Momenter i Kongens Liv, der have været mindre bekjendte eller paaagtede, og at belyse de Handlinger, som have været Gjenstand for de mest stridende Domme. Hovedbidraget, Carl XII i Alt-Ranstadt, er et forholdsviis kortfattet „Tidsbillede", men dertil slutte sig 19 Bilag, af hvilke vi her fremhæve deels de Undersøgelser, der anstilles om Czar Peters polske Politik (Bil. 1), om Kong Augusts Manifest ved Fredsbrudet 1709 (Bil. 4), om Carl XII's Ophold i Tyrkiet og hans tyrkiske Politik (Bil. 9 og 13), om Slaget ved Pultava (Bil. 12), om Døden ved Carl XII's Død (Bil. 14), om Dommen over Patkul (Bil. 16), deels de mere almindelige Betragtninger om Carl XII's Personlighed, saasom om Carl XII som Kriger (Bil. 5 og 6), om Carl XII var forud for eller efter sin Tid (Bil. 10), om Carl XII's private Brevvexling (Bil. 11), jvfr. Bil. 7 (Frederik II's og Gustaf III's Domme over Carl XII) og Bil. 18 (om Vanskeligheden ved at skildre Carl XII) o. s. v. Paa denne

Maade kommer Forfatteren dog i Virkeligheden til at betragte de fleste betydningsfulde Momenter i hans Liv, og det er derfor intet Under, at det har viist sig gjørligt blot ved en Omflytning at tilveiebringe det samlede Billede af Carl XII, hvoraf vel paa Grund af Forfatterens Død kun den første Afdeling er udkommen, men som dog maa antages heelt at ville blive udgivet. Naar Beskow ikke har indladt sig nærmere paa Carl XII's Dødsmaade, kan det ikke betvivles, at ogsaa han erkjender, at det ved den fortrinlige Afhandling, som Dr. Paludan-Müller for en Snees Aar siden meddeelte i dette Tidsskrift[1]), og den derved fremkaldte, i 1859 foretagne offentlige Undersøgelse[2]), endelig er bragt paa det Rene, at Carl XII faldt ikke for en Snigmorders, men for en Fjendes Haand.

Vi kunne iøvrigt kun med faa Ord betegne det nærmere Indhold af Beskows Betragtninger. Han søger først at rive Læseren ud af den sædvanlige Forestilling, efter hvilken man nærmest tænker sig Carl den Tolvte stormende frem i Spidsen for sine Krigere, kæmpende paa Jagterne med de nordiske Skoves vilde Dyr eller ifærd med anden, stor fysisk Kraft og Mod fordrende Idræt, saasom Ridtet fra Tyrkiet til Stralsund, 286 Mile i 14 Dage.

Beskow minder om, at der ved Siden heraf er meget Andet, som ikke tør forglemmes, og som tilstrækkeligt godtgjør, at Carl den Tolvte var alt Andet end en raa Kriger[3]). Han fremhæver saaledes, at Kongen elskede de skjønne Kunster,

[1]) Nyt historisk Tidsskrift I. Bd. 1847, udgivet paa Svensk af Swederus, jfr. Pal. Müllers Bemærkninger om Carl XII's Død i det svenske Tidsskrift Frey, Upsala 1848, S. 1—12.

[2]) Protokoll vid öppnandet af Konung Carl XII.s likkista d. 31 Aug. 1859 i Kgl. Vitt. och Hist Antiqu. Akademiens Handlingar V. 1867. Jfr. P. A. Munch: Den sidste Undersøgelse af Kong Carl XII's Lig tilligemed Bemærkninger over hans Dødsmaade i A. Munch og P. A. Munch: For Hjemmet. Christiania 1862, II, S. 385—434.

[3]) Jfr. Beskows Mindeskrifter over Urban Hjärne (Sv. Ak. Handl. XXIX, 1857) og Swedenborg (Sv. Ak. Handl. XXXI, 1859) samt Atterbom: Carl XII betraktad i sitt förhållande till vitterhet, vetenskap och skön kunst. Supplement till Svenska Siare och Skalder. Ørebro 1864.

hvorfor han i de yngre Aar fandt Fornøielse i at overvære Fremstillingen af de store franske Mesteres Skuespil, lod det første franske Skuespillerselskab komme fra Frankrig til Sverig, anvendte Omhu paa Anordningen af Hoffesterne, anlagde den Park, der nu bærer Navnet „Kungsträdgården", og i det Hele opmuntrede og understøttede Videnskabsmænd og Kunstnere, med hvem han gjerne samtalte om Kunstens og Videnskabens høieste Spørgsmaal; fremdeles at han under sine Felttog vedblivende beskjæftigede sig med Rigets indre Anliggender og dette med saa megen Iver, at han, naar Tropperne laa i Vinterkvarterer, stundom indtil 6 Maaneder ad Gangen, arbeidede i sit Cabinet fra Kl. 2 om Morgenen til han red ud i Leiren, og efter Tilbagekomsten ofte anvendte hele Resten af Dagen til at høre Referater, saa at hans Feltliv ikke lidet lignede Frederik den Andens og Napoleons; endvidere, at han baade under Felttogene, under Opholdet i Tyrkiet og senere efter Hjemkomsten til Fædrelandet lod udarbeide mangfoldige Forslag til Forandringer i Rigets indre Forvaltning, vedrørende baade de civile og de militaire Anliggender, Forslag, der næsten udelukkende gik i fremadskridende Retning, men som efter Kongens Død lagdes hen for først igjen at optages og udføres mange Aar derefter.

Forfatteren vil særligt oplyse, at det ikke bør bebreides Carl den Tolvte, at han skjød rimelige Fredsmuligheder fra sig. I den Henseende fremdrager han den Forskjel, der var imellem Kongens og Rigsraadets Anskuelser med Hensyn til de Fredsunderhandlinger, som stadig, men frugtesløst i ikke mindre end ni Aar fulgte ved Siden af Krigene. I Spørgsmaalet om Fred adskilte Kongen sig efter Forfatterens Mening ikke fra Raadet deri, at han ei ønskede Krigene tilendebragte, men i den Maade, hvorpaa han vilde have Freden sluttet. Begge ønskede Freden, men Raadet ønskede den snart, Kongen derimod fremfor Alt ærefuld og sikker. Sin Berettigelse til at fremstille Kongen paa denne Maade søger Forfatteren at godtgjøre deels ved almindeligere Betragtninger deels ved mangfoldige Smaatræk, som formentlig tale for hans Opfattelses Rigtighed.

Fremfor Alt søger Forfatteren at vise, at de Beslutninger som Carl XII tog paa de afgjørende Vendepunkter i sit Liv, ikke vare lunefulde og vilkaarlige, men at de havde sin Rod i en fremsynet Politik.

Beskow følger vel ikke i saa Henseende Carl den Tolvte Skridt for Skridt, men han fremdrager dog de vigtigste Begivenheder i hans Liv, og undersøger dem fra dette Standpunkt, saaledes hans første Felttog, hans Forhold til Czar Peter, Kong August og Kong Stanislaus, Fredsunderhandlingerne i Alt-Ranstadt, Patkuls Domfældelse, Toget til Ukraine, hans Ophold i Tyrkiet og hans tyrkiske Politik, Kalabaliken i Bender og endelig Sveriges Stilling ved Kongens Død.

I et af de sidste Bilag har Beskow udtalt sig om Carl XII.'s Yndlinge[1]). Det var ikke Yndlinge i dette Ords sædvanlige Betydning, men det var betydelige Mænd, deels i civile, deels i militaire Stillinger. Til den navnkundige Görtz har Forfatteren som alt anført viet et eget Arbeide[2]), det sidste, der haves fra hans Haand. Dette ligger imidlertid, ligesom det et Par Aar ældre Mindeskrift over Carl Gustaf Tessin saa meget udenfor nærværende Anmeldelses Grændser, at vi ikke kunne indlade os nærmere paa de vigtige Spørgsmaal, som her ere behandlede. Til en Kritik af disse Afhandlinger udfordres en omhyggelig Undersøgelse af alle de militaire og politiske Forhold i de sidste Aar før og de første Aar efter Carl XII.'s Fald. Saameget tør dog her siges, at Danmarks Stilling i Aaret 1718 var alvorlig truet; Rusland havde alt dengang givet Sverige Anvisning paa Norge; hvis Carl XII ikke var falden for Frederikshald, var der næppe sluttet en Fred som Frederiksborgerfreden af 1720. Carl XII.'s farlige Storhed aabenbarer sig ret ved al den Elendighed, der bryder frem ved hans Død.

Som Motto har Beskow stillet foran sit Billede af Carl den Tolvte følgende Udtalelse af Gustav den Tredie:

---

[1]) Jfr. selv Atterboms Udtalelse i det interessante Tilbageblik paa Carl X.'s, Carl XI.'s og Carl XII.'s Historie i Mimer 1839, S. 540.

[2]) Jfr. alt A. Fryxell: Om olagligheterne under rättegången mot Görtz i Nordisk Universitets tidskrift 1854—1855, IV, S. 149 ff.

„Carl den Tolvtes Karakteer synes ved første Øiekast meget let at beskrive, men naar man seer nøiere til, vil man finde, at den er en af de vanskeligste, som Historien kan opvise“.

Denne Udtalelse er vistnok fuldstændig rigtig, men med den faaer man dog ingen virkelig Hjælp til at forklare sig de store Modsætninger i de Domme, som ere udtalte over denne Konge. Lader man Blikket løbe hen over Rækkerne af dem, der have udtalt sig angaaende ham, er der en Særegenhed, som strax træder frem. I den ene Gruppe finde vi nemlig alle de fortrinsviis kritiske Historieskrivere; i den anden Gruppe, hans Forkæmpere, stille sig navnlig de digterisk begavede Naturer. Men skulde det ikke netop herved være antydet, at der i Carl den Tolvtes Natur er Elementer, som vanskelig komme til deres Ret igjennem strengt videnskabelige Undersøgelser, medens der udfordres en egen Begavelse, den særegne Divinationsevne, som digterisk anlagte Naturer fortrinsviis besidde, for i disse Retninger fuldkommen at forstaae ham. Beskow anfører i sin Afhandling om Görtz et Citat fra Riddertiden: „Ære og Lykke for Fædrelandet! Ære — selv uden Lykke! Lykke — men kun med Ære“! Dette Valgsprog kunde Carl den Tolvte unegtelig have taget sig, men dermed er dog den historiske Dom over hans hele Personlighed ikke given.

Skulde vi driste os til her med faa Ord at betegne det Hovedindtryk, vi have modtaget af Beskows Undersøgelser, vilde vi sige: I mange Enkeltheder har Forfatteren seirrig godtgjort sin Opfattelses Rigtighed, overalt varmer og interesserer han, men — i sin Heelhed fyldestgjør han os dog ikke. Vi savne navnlig hos Beskow en utvetydig Anerkjendelse af Carl den Tolvtes eiendommelige Begrændsning; vi troe, at en fuldt upartisk Granskning af Carl den Tolvtes Charakteer maa føre til den Erkjendelse, at det ikke var reent tilfældigt, at saa lysende Kræfter gik tilgrunde paa en for Norden saa lidet tilfredsstillende Maade. Den Anskuelse, der har paatrængt sig os, have vi nylig fundet udtalt af en begavet yngre svensk Historiker; da vi gjerne ville lade denne vor Anskuelse komme til Orde netop gjennem en svensk Mands

Mund, tilegne vi os de Ord, som Odhner[1]) nylig har udtalt ved den d. 30. Nov. 1868 i Lund afholdte Mindefest: „Detta är den förening af egenskaper hos Carl XII, som utsatt honom för så stridiga omdömen, men som äfven rätt fattad innehållar förklaringen af denna sällsamma gåtolika karakter — nemligen föreningen af fornnordisk kämpakraft, obeveklig energi och hänsynslös rättskänsla med ett skarpt framtiden omfattande förstånd, ett spekulativt hufvud, mäktigt af stora idéer. I denna förening af egenskaper ligger Carl XII's på en gång styrka och svaghet. Att deri ligger en omätlig kraft, det finnar enhvar, men hur är det möjligt, at den kan på samma gång innebära svaghet? Behöfves det väl någonting annat för att nå målet, änn ett skarpt genomträngande förstånd, som klart skådar målet framför sig, och en okuflig viljekraft som banar vägen och undanrödjer hindren. Ja det behöfves i den politiska verlden ännu en tredie egenskap, som utgör förmedlingen, bindelänkan emellan de båda andra, och som först skänker fulländning åt en politisk karakter, det är förmågan att bedöma längden och svårigheterna af den väg, som leder till målet, att i hvarje fall välja de bästa medlen och begagna dem i det gynnsamma ögonblicket, samt at rätt omgås med de personliga krafter, som möta på vägen. Utan denna förmåga, som i sin vanliga form kalles omdöma och i sin högsta yttring är et slags inspiration, utan den förmår ej ens det skarpaste förstånd at verka fruktbringande och undvika ensidighet, utan den skal äfven den starkaste viljekraft brytas emot verklighetens många stötestenor utan at nå målet. Det var just denna förmåga, som felades Karl XII eller kanske rättare aldrig kom till utbildning, utan trängdes åt sidan genom hans i stort mått tilltagna öfriga egenskaper. Han egde ej denna ingifvelsens slagruta, som osvikligt ledde Gustaf Adolf genom alla svårigheter; han förmådde ej som denna at samla

[1]) C. Th. Odhner: Karl den Tolfte. Tal vid Akademiska Föreningens och Studentcorpsens i Lund minnesfest på den 150de årsdagen af Karl XII.'s död, i Hamilton Nordisk tidskrift 1868, S. 776—777.

omkring sig och uppfostra en krets af utmärkte medhjelpare, hvilka kunde hafva fortsatt och fulländat hans verk. Både i behandlingen af saker och personer saknade Karl XII det jemnmått, som utmärker en harmonisk utbildad natur[1]).“

Den Tid nærmer sig, da der maatte kunne skrives et Hovedværk over Carl XII. Fryxell begynder nu andet Oplag[2]) af sine Berättelser om Carl XII, for her at give en gjennemgaaende Kritik med Hensyn til de Hovedpunkter, hvori han er uenig med Beskow, nemlig den polske Afsættelseskrig, Toget til Ukraine, Kalabaliken ved Bender, det lange Ophold i Tyrkiet, og den görtziske Styrelse, og Sandheden kan kun vinde, hvis det forundes den utrættelige Forfatter at føre sit Gjennemsynsarbeide tilende. Naar det er skeet, ligger, i det Mindste for Historiens Venner, det Ønske nær, at den Mand, der fremfor Andre synes kaldet til at skrive Carl XII.'s Historie, ikke for stedse ved offentlige Forretninger maa blive forhindret fra at fuldende sit Hovedarbeide: Sverige under Konungarne af Pfaltziska huset. De enkelte Bidrag til Karl den Tolvtes Historie, som denne Mand, den nuværende svenske Kirke- og Underviisningsminister F. F. Carlson har fremdraget af sine forberedende Undersøgelser[3]), ere vel skikkede til at give Ønsket om det hele Værks Fuldendelse forøget Liv og Nærværelse.

---

[1]) Til en saadan Erkjendelse af Carl XII, som Odhner her udtaler, synes Bowallius i sin Anmeldelse af Beskows Carl XII (i Nybloms svensk literaturtidsskrift 1867) endnu ikke at være naaet.

[2]) Berättelser ur svenska historien. XXI. Andra uppl. med flera omarbetningar och tillägg samt ett bihang om försöken att rättfärdiga polska afsättningskriget. Stockh. 1868.

[3]) See det alt oven nævnte Skrift: Om fredsunderhandlingarne åren 1709—1718. Stockh. 1857 og Afhandlingen: Om Sveriges inflytande på Konungavalet i Polen 1704 i Upsala Universitets Årsskrift 1861 (Philosophie, Språkvetenskap och historiska Vetenskaper). Med Hensyn til den hele statsretlige Baggrund for Carl den Tolvtes Styrelse kan ligeledes jævnføres Carlsons tvende Afhandlinger: Om Statshvälfningen i Sverige under Carl XI.'s Regering, Nordisk Universitets tidskrift 1855, IV, S. 35—76, og: Om den svenska Statsförvaltningens förändrade skick under Konung Carl XI.'s regering, Vitt. Hist. och Antiq. Acad. Handlingar II, 1861, S. 151—194.

Om Carl XII, såsom fältherre, jemte en öfversigt af de strategiska grunddragen af hans fälttåg, af I. Mankell, meddeelt i Kongl. Krigs-Vetenskaps-Academiens Tidsskrift, 1857.

Dette lille Arbeide har en fleersidig Interesse. Ikke alene giver Forfatteren en god Oversigt over Gangen i samtlige Carl den Tolvtes Felttog og knytter dertil Betragtninger, af hvilke det sees, at han kun i en betinget Grad billiger Kongens Fremfærd i de sidste af dem, skjøndt Dommen ikke ligefrem udtales; men der er tillige stedse sammenstillet Styrkeforholdene i Svenskernes og i deres Modstanderes Hære, og man faaer stundom især paa denne Maade et noget andet Begreb om forskjellige Forhold, end tidligere har været det sædvanlige.

Forfatterens Betragtning af Slaget ved Narva er ny og meget interessant. Han gjør for det Første i Forbigaaende den Bemærkning, at Kampen snarere burde kaldes Stormen paa Circumvallationslinierne ved Narva end Slaget ved Narva, thi den russiske Hær laa i Leir mellem den mod Undsætningshæren opførte Circumvallationslinie og den mod Staden anlagte Contravallationslinie, hvilke begge vare $^{3}/_{4}$ danske Miil lange. Den russiske Hær var sammensmeltet til 30000 Mand, hvoraf 6000 Ryttere. Da Fodfolket skulde besætte Circumvallationslinierne, fandtes det saa utilstrækkeligt, at der blot kunde opstilles 3 Mand dybt, medens det Sædvanlige ellers var 6 Mand. Ingen Reserve var dannet. Da Czar Peter Aaret iforveien havde tilintetgjort de sidste Levninger af de fordums tappre, men oprørske Strelitzer, bestode hans Tropper for største Delen kun af nyudskrevne Livegne, der endnu savnede al Krigsvane og derhos vare i høi Grad frygtsomme. Hele Rytteriet flygtede strax over Floden, da Artilleriilden begyndte. Forfatteren finder det derfor kun lidet underligt, at Carl den Tolvte med de to Stormcolonner, som hans 5000 Mand stærke Fodfolk udgjorde, og som vanskelig kunde sees paa Grund af et stærkt Snefog, formaaede at gjennembryde den svage Linie i Midten og trænge den nordligst staaende Halvdeel af de fjendtlige Tropper

mod Broen, der brast under Trængselen. Den følgende Nat maatte hele den russiske Hær give sig fangen.

At man senere har angivet Styrkeforholdet imellem Svenskerne og Russerne som 1 : 10 tilskriver han, at man ikke har gjort sig den Uleilighed at tælle Fangerne, men nøiedes med at beregne dem paa Slump og saa bagefter for at smigre den unge seirende Enevoldsherre fremstillede Russernes Antal for ham som 80000. I denne Overdrivelse seer Forfatteren Roden til de urigtige Forestillinger om Svenskernes store militaire Overlegenhed over Russerne, som næredes af Carl den Tolvtes Soldater og vedligeholdt sig til stor Skade for Sverig, da Russerne senere efterhaanden havde lært sig alle den europæiske Krigskunsts Hemmeligheder.

Carl den Tolfte, Tal vid Militärselskapets i Stockholm Minnefest på den etthundrafemtionde Årsdagen af Hans död. Af Prins Oscar Frederik.

Efter at have omtalt, hvorledes Carl den Ellevte ved sine Omdannelser af Rigets Styrelse og dets Krigsmagt itide gav Sverig Styrke til at bære overordentlige Anstrengelser, følger Taleren Carl den Tolvte paa hans mærkelige Løbebane og fremstiller med sit sædvanlige Talent, i Omrids, hvorledes Kongens Færd trods de Anker, der have været reiste imod den, i mange Tilfælde fyldestgjørende kan forklares af de Forhold, hvorunder han var kommen paa Tronen, og under hvilke han senere blev nødt til at handle. Han søger at udfinde, hvormeget der bør tilskrives Kongens egen Attraa og hvormeget de Vilkaar, under hvilke han virkede, og om han end ikke har kunnet frigjøre Carl den Tolvtes Adfærd for Indsigelser, saa har han dog viist, hvorledes det stundom falder vanskeligt at afgjøre, om det havde været Kongen muligt til den givne Tid og under de givne Omstændigheder at handle stort anderledes.

Man sporer i den hele Tale, som Prindsen har havt den Opmærksomhed at tilegne sin fordums Lærer, Historiegranskeren Carlson, en dyb Anerkjendelse eller maaskee rettere Begeistring for Carl den Tolvtes heroiske Egenskaber,

og man mærker den Omhu, hvormed Forfatteren stedse har søgt at fremdrage hvad der kunde vække den samme Opfattelse hos hans Tilhørerkreds.

Alligevel fordølger han ikke den store Forskjel, som er kjendelig ved Gustav Adolphs og Carl den Tolvtes Død, idet den førstes Aand endnu ligesom var tilstede efter hans Fald blandt udmærkede og trofaste Lærlinge, der fuldendte hans begyndte Værk, medens Carl den Tolvte ikke formaaede at skabe politiske eller militaire Efterfølgere, saa at hans Virken kom til at tilhøre „et afsluttet Levnet", som Geijer først har udtalt Ordene, samtidig med, at den blev afsluttende for Sverig med Hensyn til den Tidsalder, da dette Rige var en Stormagt.

III.

Som tidligere anført udmærker Sverigs krigshistoriske Litteratur sig ikke blot ved Samlinger af Aktstykker og Bearbeidelser angaaende visse Tidsrum, men der findes tillige sammenstillede Studier over Udviklingen i bestemte Retninger for den hele nyere Tid, og over den Rolle, som Hærens enkelte Afdelinger have spillet i de store Begivenheder. Det er disse Arbeider, som vi i dette Afsnit nærmere skulle omtale.

Berättelser om svenska krigshistoriens märkvärdigaste fältslag, af J. Mankell.

Det er Planen i Mankells Arbeide at fremstille Udviklingen af Krigskunsten, saaledes som den er foregaaet i de svenske Hære under Trediveaarskrigen og indtil den nyeste Tid, hovedsagelig i taktisk Henseende.

Fremstillingen skulde gruppere sig om de vigtigste Slag i Trediveaarskrigen, Carl den Tiendes Felttog mod Polen, Carl den Ellevtes og Carl den Tolvtes Krige mod Danmark, Krigene mod Rusland i forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede, samt endelig Krigen mod de Franske 1813. Som Rammer for den meget detaillerede Beskrivelse af Slagene har Forfatteren villet give en kort Fremstilling af Felt-

togenes Gang, og Beskrivelsen skulde ledsages af en Udsigt over Taktikens særlige Udvikling i hvert Tidsrum for sig. Det hele Værk skulde ledsages af Kaart over Slagene, fremstillede saa nøiagtigt som muligt, deels efter de gamle Tegninger, der findes spredte i Arkiverne, deels efter de Oplysninger, som de nyere Tiders Opmaalinger i Forbindelse med Besøg paa Stedet kunne give. Der skulde ikke lægges mindre Vægt paa Kaartene end paa Fremstillingen af Begivenhederne i Ord, og denne nøie Forbindelse mellem de to Fremstillingsmaader er udtrykt i Værkets Titel, idet Beretningerne angives at være Text til Atlasset, en vel beskeden Benævnelse, idet Texten for sig fremtræder som et meget betydeligt og omfattende Arbeide. Desværre er denne smukke Plan ikke endnu gjennemført i sin Heelhed. Der foreligger, saavidt vides, for Offentligheden endnu kun de tre første Hefter, udgivne i Stockholm 1857, 1858 og 1859, men disse danne tilsammen allerede et anseeligt Bind paa henved 900 Sider. Begivenhederne i det 17de Aarhundrede vise sig ved dette Arbeide saameget mere i et sandt Lys, som Mankell er den første krigshistoriske Forfatter, der har kunnet benytte de store Skatte, som findes i de i vort første Afsnit ombandlede, fra Arkiverne udgravede Aktsamlinger.

Bindet omfatter Trediveaarskrigen, det polske Felttog under Carl den Tiende og Carl den Ellevtes Krig. De ledsagende Kaart fremstille Slagene ved Werben og ved Leipzig 1631, Overgangen over Lech 1631, Slagene ved Nürnberg, Alte-Feste og Lützen[1]) 1632, ved Nördlingen 1634, Wittstock 1636, Leipzig 1642, Jankowitz 1645, Slaget ved Warschau 1656, ved Lund 1676 og ved Landskrona 1677.

Dette Bind udgjør saaledes et temmelig afsluttet Hele,

[1]) Droysens Afhandling: die Schlacht bei Lützen (i Forschungen zur deutschen Geschichte, V, S. 69—236, Göttingen 1865), der er en særdeles nøieregnende Undersøgelse af alle Forfatteren bekjendte Aktstykker og Beretninger, tjener ligesaalidt som hans Studien über die Belagerung Magdeburgs 1631 (i Forsch. z. d. Geschichte, III, S. 435—606, Göttingen 1863) til at give bedre Oplysninger; de vise kun, hvorvidt Kritiken kan drives — uden noget Udbytte.

der omfatter den Udvikling af Krigskunsten, som skyldes Gustaf Adolph, og den Anvendelse, Svenskerne gjorde af den i tre Krige, indtil endelig Nabomagterne efterhaanden tilegnede sig den i sine Hovedtræk. I disse traf Svenskerne Modstandere, der vel ikke gave dem Noget efter i Tapperhed, men som ikke havde fulgt med Tiden og antaget de Forbedringer, der vare afgjørende for Kampen i aaben Mark. Af de tre Modstandere antoge Tydskerne dem først og opnaaede derved i Slutningen af Trediveaarskrigen i mange Kampe Ligevægt; Polakkerne stode halvveis udenfor Civilisationen, havde ikke bekymret sig stort om hvad der foregik andetsteds, saa at deres Hobe selvfølgelig umuligt kunde tage det op med Svenskerne; og hvad endelig angaaer de Danske, saa havde de vel i nogle Henseender antaget Svenskernes Forbedringer, men ikke i alle, og de bleve, til Trods for den i det Hele taget uheldige Stilling, hvori Sverig befandt sig under den skaanske Krig, vistnok mere af denne Grund end fordi deres Anførere stundom viste mindre Omsigt, Behjertethed og Erfaring end Svenskerne, sjeldent Seierherre i aaben Mark.

Ligesaa naturligt, som det er faldet Svenskerne fortrinsviis at beskjæftige sig med dette Tidspunkt, ligesaa heldigt træffer det for os og alle Andre, der ville søge Belæring i deres Arbeider. Man faaer aldrig det rette Blik paa sin egen Tids Begivenheder, naar man ikke er istand til at sammenligne dem med tilsvarende Begivenheder i ældre Tid, og Meget af det, som det her omhandlede Værk beskjæftiger sig med, kan stilles sammen med hvad der er foregaaet netop i vore Dage med Hensyn til den Forandring i Krigskunsten, som de hurtigskydende Vaaben have bevirket — og ville bevirke.

Om end disse Forhold ere af en mere reen militair Natur, tør det dog maaskee være tilladt at gaae noget nærmere ind paa Sagen, thi den har en Interesse, som gaaer langt udover Exerceerpladsens Grændser.

Da Gustaf Adolph optraadte paa Krigsskuepladsen, havde hans Modstandere endnu den Fægtningsmaade, som

havde udviklet sig hovedsagelig i det 16de Aarhundrede, og som endnu ikke havde gjort Anvendelsen af Skydevaabnene til noget videre Væsentligt. Efter at Oldtidens og den tidlige Middelalders Folkevæbning tilligemed den dertil knyttede Samfundsorden var bleven for største Delen kuldkastet omtrent fra det 12te Aarhundredes Begyndelse ved det pansrede Rytteris Overlegenhed, og efter at dette længe havde været eneraadende, var der fulgt en Tid, hvor man havde opfundet en Slagorden for Fodfolket, store Fiirkanter, i hvilke det ved Hjælp af Spyd og senere tillige Geværild kunde modstaae Rytteriet, men ikke angribe det.

Artilleriet var dernæst kommet til som et tredie Vaaben. Man vidste dog endnu ikke at anvende det anderledes end i store Batterier, der opstilledes paa Valpladsen i et Antal af kun et eller to, saavidt mulig mod Fodfolkets Fiirkanter. Det bestod hovedsagelig af tunge Kanoner, der ikke let lode sig flytte fra det Sted, hvor de een Gang vare stillede op.

Ligeoverfor den Modstand, som Fodfolket, understøttet af Gevær- og Artilleriild, saaledes kunde gjøre, havde Rytteriet maattet opgive sin gamle Fremgangsmaade at storme løs med Lanserne. Det havde selv begyndt at antage Skydevaabnene, og da disse, ogsaa naar Rytteri kæmpede mod Rytteri, med stor Fordeel kunde anvendes, havde det maattet lægge Vægt paa at opnaae Bevægelighed. Det havde derfor næsten ganske opgivet Lansen og tilsidst aflagt de Dele af Harnisket, som ikke beskyttede Legemets ædlere Dele.

Der havde saaledes udviklet sig en Slagorden, som uden at tage synderlig Hensyn til Jordsmonnets Former var temmelig eens overalt, idet selvfølgelig Rytteriets Brug altid betingede et temmelig aabent og fladt Strøg til Kampplads. I Midten stilledes Fodfolkets Spydbevæbnede i Fiirkanter, der vare omsluttede af nogle faa Geleder Musketerer, og paa hvis Hjørner desuden mindre Grupper eller smaa Fiirkanter af Musketerer anbragtes for at kunne bestryge de store Fiirkanters Sider. Foran eller ved Fodfolket stilledes Artilleriet, og paa Fløiene stod Rytteriet. Kampen gik nu oftest for sig paa den Maade, at Rytteriet först angreb Rytteriet. Som Regel

skete dette, idet Angriberne geledviis rede frem, afskede deres lange Pistoler eller Karabiner mod Modstanderne og derpaa vendte tilbage bag de endnu ikke fremrykkede Geleder, for at samle sig paany og gjentage Manoeuvren. Naar Modstanderens Holdning syntes at indbyde dertil, gik man over til et Haandgemæng, hvori baade de blanke Vaaben og Skydevaabnene brugtes. Af dette afhang som oftest Slagets Skjæbne; thi naar Rytteri-Reserverne havde været anvendte, og det var lykkedes den ene kæmpende Deels Rytteri at forjage den andens fra Valpladsen, var det i Reglen let for det seirende Rytteri at bemægtige sig Fjendens Artilleri. De erobrede Kanoner brugtes da stundom tilligemed den Seirendes egne, hvilke sidste i ethvert Tilfælde nu uhindrede kunde frembringe blandt det fjendtlige Fodfolk en Uorden, som benyttedes af det seirende Rytteri til i Forbindelse med de Seirendes Fodfolk at tilintetgjøre enhver Modstand. Udfaldet af den hele Strid afhang i den Grad af Rytteriets Optræden, at der som Regel aldrig kom noget Artilleri eller Fodfolk frelst bort paa den Side, hvor Rytteriet var blevet slaaet paa Flugten. Det var Fløiene af Slagordenen, der udfægtede Kampen, medens Midten spillede en temmelig passiv Rolle. Som oftest var det endog kun den høire Fløi, hvor de bedste Tropper efter Vane opstilledes, og hvor Hovedanførerne gjerne opholdt sig, der afgjorde Sagen; thi havde den først slaaet den ligeoverfor staaende fjendtlige venstre Fløi, vendte den tilbage til Understøttelse for sin egen venstre Fløi, som derved blev Fjendens overlegen. Ikke sjeldent indtraf det, paa begge Sider, at den høire Fløi seirede, medens den venstre blev slagen, og det Heles Udfald afhang da i høi Grad af, hvor hurtigt den seirende Fløi kunde fuldstændigt fordrive Fjenden og komme tilbage for tidsnok at gribe ind i Kampen, naar den venstre Fløi havde begyndt at vige.

Den her skildrede Opstilling og Fægtningsmaade anvendtes af de Modstandere, som Gustaf Adolph havde ligeoverfor sig i Tydskland, og deres fortrinlige Ryttere, blandt hvilke Pappenheims vare særlig berømte, havde hidtil stedse viist sig som uovervindelige.

Gustaf Adolph havde dog, inden han optraadte i Kampen, udtænkt eller bragt i Indøvelse flere Forbedringer, som hans Modstandere ikke havde beredet sig paa, og som bleve af en afgjørende Virkning. Navnlig gjælder dette tre af hans Forbedringer, hvilke vi derfor særlig skulle fremdrage.

Den første og vigtigste var at lade Afdelinger af Musketerer være saaledes blandede med Rytteriet, at de ved Geværilden kunde forhindre nogen væsentlig Meen af Angribernes ovenfor beskrevne Kampmaade. Naar det fjendtlige Rytteri red frem og afskød sine Pistoler eller Karabiner, led det meget mere Skade ved Musketerernes gode Sigte og tunge Kugler, end ved de Skudvaaben, som Rytteriet selv kunde føre.

Den anden, ikke synderlig mindre vigtige Forbedring, bestod i at lade Rytteriet i det Hele taget afholde sig fra Skydefægtning. Gustaf Adolph lod sit Rytteri istedetfor, naar Leilighed gaves, ride i stærkeste Fart frem med udstrakt Værge mod det fjendtlige; dette, som bevægede sig i en langsommere Gangart, maatte derved altid komme uheldigt fra det, saaledes som senere Erfaringer noksom have godtgjort.

Den tredie, høist vigtige Forbedring bestod i Anvendelsen af et let Artilleri, de saakaldte Regimentskanoner, der kunde følge Fodfolket overalt, og saaledes yde det en langt bedre Understøttelse end det tunge, faststaaende Skyts.

Andre Forbedringer, der havde ikke ringe Indflydelse, vare Forandringer i Fodfolkets Opstilling og Bevæbning, saa at der kom et større Antal Musketerer i Forhold til Spydbevæbnede fremfor før, og saa at det ikke længer anbragtes i Fiirkanter, men i Linier, der endnu dog stedse af Hensyn til den Tid, som Geværets Betjening udfordrede, vare 6 Mand dybe. Endvidere en forbedret Ladningsmaade ved Skytset og Geværerne, Benyttelse af Feltværker og Hensyntagen til Jordsmonnets Former.

Disse Forandringers Betydning gjorde sig øieblikkelig gjældende i det første store Slag paa tydsk Grund, ved Leipzig 1631. Dette Slag har ved den Pludselighed, hvor-

med i samme en ny Fægtningsmaade lagde sin Overlegenhed for Dagen, ikke ringe Lighed med Slaget ved Königgrätz, som i det Mindste for Europas Vedkommende i vor Tid har været det første, hvormed et nyt Tidsrum i Krigskunstens Historie er begyndt.

Af alle de Slag, der ere omhandlede i Bogen, og som heelt igjennem ere fortrinligt skildrede, er det maaskee det bedst gjengivne. I det Mindste træder dette klarest frem i sine Enkeltheder for Læserens Øie.

Medens Svenskernes Bundsforvante, de sachsiske Tropper, der vare opstillede og fægtede paa samme Maade, som de Keiserlige, knap nogle Øieblikke formaaede at holde Stand, blev Udfaldet et ganske andet for Angriberne, overalt hvor de fik Svenskerne imod sig.

Gustaf Adolph, der godt kjendte sin Opstillings store Fordele i defensiv Henseende, havde vel maattet bevæge sig et Stykke frem som til Angreb, fordi de Keiserliges svære Artilleri var overlegent, og saaledes forhindrede ham i at staae stille og oppebie Fjenden; men da han ved denne Fremgang havde tildeels mistet den Sidedækning, som nogle Landsbyer gave, og de Keiserlige derfor antoge, at det var rette Tid for dem at gaae angrebsviis frem, da stod han øieblikkelig stille paany og oppebiede Anfaldet, stolende paa, at hans især med Hensyn til Forsvaret stærke Slagorden nok skulde modstaae Angrebet.

Denne Forventning skuffedes ikke heller. De 5000 Ryttere, hvormed Pappenheim gik frem mod den svenske høire Fløi, hvor knap 2000 Ryttere fandtes, bleve modtagne saaledes af Ilden fra de mellem de svenske Rytterafdelinger blandede Musketerer, at de aldeles maatte opgive deres tilvante Fægtningsmaade og ethvert umiddelbart Angreb. De forsøgte da en omgaaende Bevægelse, men uden at have mere Held, og da Svenskerne nu paa deres Side gik over til Angreb, idet de saavidt muligt anvendte Hestfolkets Fremrykken i stærkeste Løb, kom Pappenheims Ryttere i en saadan Forvirring, at de ilsomst maatte søge at redde sig ved

Flugten. De lede et Nederlag, saa at kun 1400 kunde samle sig igjen efter Slaget.

Ikke heldigere var det keiserlige Fodfolk i Midten, da det omtrent samtidig med Pappenheims første Angreb gik frem mod det svenske Fodfolk. Ved denne Bevægelse kom det først til at skjule sine egne Kanoner og forhindrede disse i at skyde. Det blev derefter modtaget af en saa voldsom Ild fra Svenskernes lette Artilleri og Musketerer, at det skyndsomst maatte trække sig tilbage. Det forsøgte nu, efterat det keiserlige Rytteri paa høire Fløi havde kastet Sachserne, tilligemed dette at angribe den egentlige svenske venstre Fløi; men tiltrods for at derved opstod en saadan Overmagt, at der paa denne Side kæmpede 17000 Mand Keiserlige mod 7000 Svenske, lykkedes det dog disse sidste ved deres Vaabens Ildvirkning og ved en heldig Benyttelse af en Landeveisgrøft at holde ud, indtil Gustaf Adolph kunde fremføre baade let Artilleri og Fodfolk fra sin hidtil temmelig urørte Midte og tillige komme til Hjælp med sin seirende Fløis Rytteri. Dette erobrede snart hele Tillys Artilleri og vendte det mod hans egne Folk; og da nu Kuglerne fra disse svære Kanoner tilligemed det svenske Artilleris Kugler sloge ned blandt de Keiserlige, der hæftigt bleve trængte fra alle Sider, opløste efterhaanden Fiirkanterne sig, Mandskabet flygtede under Svenskernes Forfølgelse, og den hele keiserlige Hær led et Nederlag, værre end noget, Tilly nogensinde havde tilføiet sine Modstandere.

Vi have selvfølgelig kun i den størst mulige Korthed gjengivet Slagets Gang, men det vil sandsynligviis dog være tilstrækkeligt til, at Indvirkningen af Forandringen i Krigskunsten tydelig vil kunne opfattes.

Mankell vil søge Aarsagen til Seiren ogsaa i de svenske Troppers høiere moralske Standpunkt. Ganske vist var den Mandstugt, Gustaf Adolph strengt søgte at opretholde, af stor Betydning, men vi antage dog, at den mere viste sin Indflydelse under Marcherne og Cantonneringerne, altsaa i strategisk og administrativ Henseende, end just paa selve Kampdagene. I ethvert Tilfælde kan Yttringen ikke forstaaes, som om Slaget

skulde udvise nogen væsentlig Forskjel med Hensyn til de kæmpende Nationaliteters moralske Standpunkter; thi af de 6000 Ryttere, Gustaf Adolph førte i Ilden, vare kun omtrent 1800, og af hans 13000 Mand Fodfolk kun omtrent 3000 fra det egentlige Sverig med Finland, medens de Øvrige for største Delen vare Tydskere, og forresten Skotter, Kurlændere og Liflændere.

Vi antage derfor, at Hovedvægten maa lægges paa Gustaf Adolphs taktiske Forbedringer, og det var utvivlsomt ogsaa disse, der gjorde Udslaget i den polske Krig, i hvilken Svenskernes Modstandere aldeles ikke vare forberedte paa at imødegaae Fodfolkets og Artilleriets Ildvirkning.

Hvad den skaanske Krig angaaer, da havde Danskerne vel for største Delen antaget alle de Forbedringer, som Svenskerne havde indført, men der fattedes een, hvis Forsømmelse synes at have været den nærmeste Aarsag til, at de Danske næsten altid tabte i aaben Mark. Det danske Rytteri fægtede nemlig endnu paa den gamle Maade. Det red geledviis frem for at give Ild med Karabinerne eller Pistolerne, og anvendte ikke den øieblikkelige Fremrykning i stærkt Løb, som Svenskerne havde lært sig. Det fik følgelig samme Skjæbne som det keiserlige Rytteri i Slaget ved Leipzig 1631.

Det fortjener at fremhæves med Hensyn til det her omhandlede Værk, at Forfatteren har vidst at bryde den Eensformighed, som saa let udbreder sig over reen militaire Beskrivelser af Krigstog og Slag, ved hist og her at give Skildringer af de mest fremtrædende Mænds Personligheder. Som han selv siger ere disse Skildringer ikke altid stemmende med den Opfattelse, som oftere er kommen til Orde, saaledes angaaende Johan Banér, men de bære i sig selv et Troværdighedens Præg, der bevirker, at man uvilkaarlig helder til Forfatterens Mening. Han viser derhos i disse Skildringer sit Talent som historisk Forfatter[1]) fra en anden Side end den reent militaire.

[1]) Mankell har ogsaa af og til givet nogle vellykkede populære krigshistoriske Skildringer, saaledes: Gustaf Adolph ved Lützen.

Henning Hamilton[1]: **Afhandling om krigsmaktens och krigskonstens tillstånd i Sverige under konung Gustaf II Adolphs regering.**

Dette Skrift, der vandt det Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Academies høieste Priis (1839) og er trykt i Akademiets Handlingar, den ældre Rækkes syttende Bind, 1846, giver, især paa Grundlag af trykte Skrifter, en Fremstilling af Alt, hvad der vedrører Hærordningen og Taktiken paa Gustaf II Adolphs Tid.

Som Aarstallet for Udgivelsen viser, er den gaaet forud for Mankells Beretninger om den svenske Krigshistories mærkværdigste Felttog og det i første Afsnit omtalte krigshistoriske Arkiv. Man kunde derfor paa Forhaand være tilbøielig til at antage, at det i Et og Alt vilde være overflødigt at tye til denne Afhandling for at søge Oplysninger.

Dette er dog ikke Tilfældet. Ganske sikkert er der mange Punkter, angaaende hvilke de andre nævnte Arbeider give en større Fuldstændighed og Klarhed, men paa den anden Side findes der hos Hamilton fremdraget ikke Lidet, som de af Mangel paa Tilknytningspunkter ikke have kunnet omhandle med Udførlighed. Dette gjælder især Krigsbygningskunsten samt Angrebet og Forsvaret af Fæstningerne.

Grev Hamiltons Arbeide har saaledes endnu stedse et ikke ringe Værd for dem, som ville skaffe sig et Overblik over hiin Tids Krigskunst uden at gaae til Studier af Kildeskrifter. Dette Overblik erhverves derhos her med saameget større Lethed, som Stoffet heelt igjennem er behandlet med stor Omhu og Smag og tillige med den Indsigt, som kun en

(i Folkekalenderen Svea for 1860), og iblandt de saakaldte Øreskrifter for folkläsning: Karl den Tolfte vid Pultava (Svea for 1863), Öfvergången af Stora Bält, og Från Pultava till Bender. Jfr. og Forfatterens Öfversigt af Kriget i Danmark 1848—1850 med särskilt afseende på de strategiska förhållanden, i Krigs-Vetenskaps-Academiens Tidskrift 1864, S. 501 ff. og 565 ff., 1865, S. 17 ff. og 63 ff.

[1]) Forfatteren er den bekjendte Statsmand Greve H. Hamilton, dengang Lieutenant i det Kongl. topografiske Corps.

med Krigskunstens Væsen særdeles fortrolig Militair kan være i Besiddelse af[1]).

Uppgifter rörande svenska krigsmagtens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af femtonhundratalet, jemte Öfversigt af svenska krigshistoriens vigtigaste händelser under samma tid, af J. Mankell.

Dette Værk danner et Supplement til det nærmest foregaaende af samme Forfatter, men har den Fordeel at være afsluttet.

Som allerede Titlen angiver, indeholder det en sammentrængt Fremstilling af Begivenhederne i den svenske Krigshistorie fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede eller nøiere angivet fra Aaret 1591.

Ifølge Arbeidets Plan indlader Forfatteren sig ikke paa Beskrivelser af Slag eller andre taktiske Begivenheder, men holder sig alene til det Strategiske og Organisatoriske. Det er i denne Henseende, saavidt skjønnes, fuldstændigt og har som Bilag en stor Mængde Fortegnelser (630 Nummere) over Hærens og Flaadens Inddeling, Styrke og høiere Befalingsmænd til de forskjellige Tider. Samtlige Fortegnelser ere uddragne af Aktstykker, som findes i de svenske Arkiver, eller af historiske Beretninger.

Adskillige af disse Bidrag ere af stor Interesse ogsaa for danske militair-historiske Forfattere, idet de fuldstændiggjøre hvad der andetstedsfra vides.

Dog vil der formeentlig efterlades et Savn, som gjør Studiet af disse Værker mindre frugtbringende end ellers kunde været Tilfældet. Dette Savn, som nærmest det her omhandlede Værk skulde have bødet paa, fremstaaer ved, at der kun meget svagt findes Antydninger af Forbindelsen mellem Krigsvæsenet og Samfundsforholdene. Og dog er det vistnok paa denne Side af Sagen, at Vægten især ligger, naar man i Spørgsmaal angaaende Hærens Ordning fra de tidligere Tider vil søge at uddrage Erfaringer, som aabne Øiet for hvad der

---

[1]) Jfr. en Anmeldelse, mærket H. I., af Grev Hamiltons Skrift i Frey, Upsala, 1846, S. 152 ff.

foregaaer i vor Tid. Kun derved kan man nemlig tilveiebringe en Ledetraad, som viser det Spor, hvori man bør blive for at gaae videre frem i en heldbringende Udvikling. Har man ikke denne, udsætter man sig for at forlade det faste Grundlag, som er givet, og altsaa for i en længere Tid aldeles at savne Støtte. Det kan vel være, at denne Betragtning falder mere naturlig for en dansk Forfatter end for en svensk, men vi kunne dog ikke undlade at fremsætte den. Der findes vel som sagt Antydninger i denne Retning, saaledes naar det nævnes, at det allerede i det 16de Aarhundrede havde været Brug, at alt Krigsfolk i samme Landskab eller større Landsdeel, saavel Fodfolk som Rytteri, stod under Befaling af een Mand, der stundom kaldtes Oberst; men disse Antydninger vise ikke Sagens Kjærne, den Omstændighed, at Sverig under Kampen for at løsrive sig fra Danmark blev tvungen ind paa en national og stedlig Ordning af sit Hærvæsen, længe førend der kunde tænkes paa nogen saadan i Danmark og i de andre tilgrændsende Lande. Sverig fik derved et Forspring og en Overlegenhed, der udøvede sin Virkning gjennem Aarhundreder. Vistnok var dette fremfor alt Andet Hovedaarsagen til Sverigs Fremgang og Danmarks Tilbagegang.

En anden Anke, som tildeels træffer allerede det foran nævnte af Mankells Skrifter, men i Særdeleshed dette, gjælder, at der synes at være lagt vel megen Omhu paa at glide let hen over de Tildragelser, under hvilke de svenske Tropper have været uheldige, og paa at dvæle ved dem, hvor deres Vaabenlykke viser sig i sin hele Glands. Vi nævne exempelviis, at de for den dansk-norske Hær saa smukke Bedrifter i Bohus Leen i Aaret 1676 kun løselig ere omtalte, medens det omvendt ikke sjeldent er netop dem, hvilke de danske Forfattere fremhæve. At denne Fremgangsmaade er fulgt kan imidlertid have været uvilkaarligt. Den kan stamme fra de benyttede Kilder, som selvfølgelig give mindre Oplysning, hvor der er skeet Tilbagegang eller tabt Slag, end hvor det Omvendte har været Tilfældet. Vi kunne derfor ikke tillægge Forfatteren alt Ansvaret i saa

Henseende, men kunne paa den anden Side ikke heller undlade at udtale som et Ønske, at Opmærksomheden havde været noget ligeligere deelt imellem samtlige Begivenheder, hvad enten Svenskerne eller deres Modstandere i dem havde baaret Prisen.

Endnu en Anke, som den danske Læser ikke vil lade ubemærket, hvor ubetydelig den i og for sig er, gjælder, at de danske Stednavne ikke ere skrevne, saaledes som det i nogle Tilfælde med Hensyn til Mellemværendet mellem Dansk og Tydsk og i nogle faa andre med Hensyn til Tydeligheden maatte ansees for ønskeligt. Vi finde saaledes Navnene paa nordslesvigske Byer jevnlig givne med den tydske Skrivemaade, saaledes f. Ex. Sonderburg, Hadersleben, og Navnene fra Kongeriget Danmark stundom skrevne i altfor gamle Former, en sjelden Gang endog i en heel urigtig Form, saaledes „Runsta“ for Runsted (eller Rungsted).

Studier öfver Svenska Skärgårds-flottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar, af en Infanteri-Officer (**J. Mankell**[1])). 1855.

Dette Arbeide deler sig i tre Afdelinger; en **historisk**, der omfatter de Forandringer, som den svenske Skærgaardsflaade har været underkastet fra sin Oprindelse i Begyndelsen

[1]) Med dette Skrift, som Forfatteren senere offentligt har vedkjendt sig, (see Mankell: Hvilket bör ändamålet vara med Stockholms befästande. Stockholm 1859, S. 70), begynder en anden Række Arbeider af Forf., nemlig de, der gribe ind i Nutidens Spørgsmaal med Hensyn til Ordningen af Sveriges Forsvarsvæsen og altsaa her kun kunne nævnes, men ikke blive Gjenstand for nærmere Omtale; jfr. Sveriges Central- och Sjöförsvar af **M. B.**, Artilleri-Officer, Stockholm 1855; **J. A. H**(azelius): Bör Stockholm befästas? 1856; J. Mankell: Svar på M. B:s brochyr om Sveriges Central- och Sjöförsvar, Stockholm 1856; Öhmann: Om Stockholms försvar i dess samband med landets almänna försvarssystem, Stockholm 1858; J. Mankell: Hvilket bör ändamålet vara med Stockholms befästande? Stockholm 1859; Hugo Raab: Om ändamålet med Stockholms befästande, Stockholm 1860; Öhmann: Hvilka äro de hufvudsakliga vilkoren för befästandet af Stockholm i dess egenskap af nyckel til Mälaredalen. Stockh. 1860;

af forrige Aarhundrede og til Tidspunktet for Arbeidets Udgivelse, samt de større Foretagender, som den har udført; en anden Afdeling, der er betitlet „Theori", og som gaaer ud paa at paavise de almindelige strategiske og taktiske Regler, der maae ansees gjældende for en Samvirken mellem Hæren og en ikke dybtgaaende Flaade; endelig en tredie Afdeling, hvori der søges udfundet, hvorledes den svenske Skærgaardsflaade vil være at anvende særlig under en Krig mod Rusland, og hvilke Fordringer der i dette Tilfælde maa stilles til Landets Befæstningsanlæg og Forsvarsplan for at sikkre denne Flaades heldigste Brug.

Arbeidet er væsentlig et Bidrag til Forhandlingerne angaaende de meget omtvistede Spørgsmaal om Skærgaardsflaadens bedste Ordning [1]) og Sverigs Befæstningsvæsen. Det første af disse Spørgsmaal er senere blevet afgjort omtrent i Overeensstemmelse med Forfatterens Anskuelse ved den i 1866, efter daværende Marineminister v. Platens Forslag, trufne Ordning. Det andet Spørgsmaal er, saavidt vides, endnu ikke rykket synderligt videre frem henimod sin endelige Afgjørelse [2]).

Siden Forfatteren udgav det nævnte Arbeide, er en Mængde Omstændigheder traadt til, som maae tages med i Betragtning, naar Talen er om et Lands Kystforsvar i vore

---

Mankell: Forslag till Stockholms befästande i Krigs. Vet. Akad. tidskrift 1866, S. 41 ff. og S. 106 ff.; Mankell: Tankar om villkoren för svenska krigshärens utbildning till en nationalbeväpning, i Krigs. Vet. Akad. tidskrift 1866, S. 621 ff. og 1867, S. 1 ff. og 57 ff. Se og Mankells Årsberättelser som Föredragande i Taktik i Krigs. Vet. Akademiets Handlingar 1866—1868.

[1]) Et omtrent samtidigt Arbeide, der blandt Andet omhandler Skærgaardsflaadens Udvikling og i Henseende til dens Ordning indtager væsentlig det samme Standpunkt, er Lavén: Tvenne afhandlingar i sjökrigs-vetenskapen (roddvapnets utveckling från äldsta till närvarande tider og sjövapnens strategi), Stockholm 1854.

[2]) Jfr. C. Stål: Något om fästningar, Stockholm 1845, S. 57 ff. med Hensyn til Carlsborg Centralfæstning, og Uddrag af den i 1867 under Grev Henning Hamiltons Forsæde nedsatte Befæstningscommissions Betænkning i Krigs. Vet. Akad. Tidskrift 1868, S. 427 ff. og 491 ff.

Dage, saaledes Opfindelsen af Bepansringen for Skibe og Forter, det deraf fulgte sværere og stundom eiendommeligt indrettede Artilleri, Torpedoerne, Telegraferne, Udvidelsen af Jernbaneanlægene o. s. v.

Men selv om det ikke var Tilfældet, at disse Spørgsmaal om Skærgaardsflaaden og Befæstningerne nu maatte faae en i flere Henseender afvigende Behandling, fremfor da Forfatterens Arbeide udkom, ligge de Afsnit af Bogen, som omhandle dem, dog saa fjernt fra nærværende Anmeldelses Omraade, at en nærmere Betragtning af dem ikke har sit Sted her.

Derimod bør vi omtale den historiske Fremstilling, der paa en Maade danner et Hele for sig; men det bør dog stedse erindres, at Forf.'s historiske Skildring i Virkeligheden kun er et Led af et større Arbeide, hvis Formaal var at belyse et af Nutidens brændende Spørgsmaal[1]).

Saavidt de tilgængelige Kilder have gjort det muligt[2]), har Forfatteren fremdraget Alt, hvad der er af større Interesse ved Betragtningen af den svenske Skærgaardsflaades Udvikling. Disse Kilder have ikke altid været rigelige, men det er dog lykkedes Forfatteren med sædvanlig Klarhed at fremstille de mærkværdige Svingninger, som fra Tid til anden ere fremtraadte i Betragtningen af dette Vaabens Stilling til Hæren og den dybtgaaende Deel af Flaaden, Svingninger, der tydelig vise, at hvor meget end en god Samvirken mellem Hær og Flaade ved mange Leiligheder er ønskelig, saa frembyder dog Spørgsmaalet om, hvorledes en saadan Samvirken bør forberedes ved Ordningen af Hærens og Søværnets Anliggender, særdeles store Vanskeligheder, saa at Enighed om Besvarelsen ikke er let at opnaae.

---

[1]) Jvfr. Tidskrift för Sjöväsendet XIX, 1856, S. 40 ff., 69 ff., 255 ff.

[2]) Jfr. C. A. Gyllengranat: Sveriges sjökrigshistorie i Sammendrag I. II. Carlscrona 1840; Kreuger: Kort framställning af svenska Skärgårdsflottans Bedrifter, Stockh. 1845; H. v. Steyern: Upplysningar rörande de från 1722 till närvarande tid för sjöförsvarets ordnande vidtagna åtgärder. Stockh. 1851.

Ikke Svenskerne, men derimod Russerne under Peter den Store, vare de første, som indsaae, hvor nyttigt det var under en Krig at have Skibe, der ikke vare dybtgaaende, paa de store Indsøer i Rusland og Finland og i Skærene omkring det sidste Lands Kyster. Russerne udrustede i Krigen mod Carl den Tolvte Flaader af saadanne Skibe og benyttede dem med Fordeel, selv efter at Svenskerne havde begyndt at følge det givne Exempel. Ogsaa paa Sverigs Vestkyst, da Carl den Tolvte angreb Norge, anvendtes baade paa Havet og paa Idefjorden lignende Fartøier af Svenskerne, men her ligeledes uden Held, nærmest fordi de i Tordenskjold fandt en Modstander, der mødte dem med lige Vaaben, men med større Dygtighed. I al denne Tid hørte den svenske Skærgaardsflaade under Søværnet, uden at danne nogen særlig Deel af dette.

Efter Krigens Ophør bevirkede dog Frygten for en Fornyelse af de Hærgninger, hvormed Peter den Stores Galeier i 1719—21 havde hjemsøgt de svenske Kyster, at man stillede Skærgaardsflaaden som et selvstændigt Vaaben. Da Linieflaaden, om end den russiske meget overlegen i Skibenes Antal og Beskaffenhed, ei ene formaaede at afværge de fjendtlige Galeiers Hærgninger, fordi den ikke kunde gaae ind i Skærgaardene, dannedes der af den svenske Galeiflaade en særlig Deel af Søværnet. Den var den Gang dog kun bestemt til at værne om Sverigs østlige Kyst, og paa Finlands Forsvar tænkte man ikke. Denne Flaade lagdes i Havn i Stockholm for at være ved Haanden paa dette vigtige Punkt.

I den næste Krig gjorde 1741—42 et nyt Krav sig gjældende, og en ny Bane aabnede sig for Galeieskadrens Virksomhed. Den finske Hær, hvis Hoveddeel opererede langs med Finlands sydlige Kyst, behøvede i de for Linieflaaden utilgængelige Skærgaarde en umiddelbar Beskyttelse for sin høire Fløi og for sin egentlige Operationslinie, den Vei nemlig indenfor Skærene, ad hvilken alle dens Fornødenheder førtes frem fra Sverig. Man opstillede da et Forsvarssystem, hvis tre Led vare Hæren paa Finlands Kyst, Galeieskadren og udenfor denne Linieflaaden. Men, da den

sidste paa Grund af Mangel paa Vand og andre Livsfornødenheder gik tilbage fra Grændsen, antog Galeieskadren, at den var nødsaget til at gjøre ligesaa, og da Hærens Forbindelser indenfor Skærene derved blottedes, maatte ogsaa den tilsidst gribe til samme Udvei. Den gik ligesaa langt tilbage som Flaaden, nemlig til Helsingfors. Her fornyedes dog det samme Optrin. Først veg Linieflaaden, derpaa Geleieskadren; Hæren, som allerede iforveien var indesluttet til Lands, blev nu af den fjendtlige Galeieskadre berøvet al Tilførsel til Søs og maatte af Mangel paa det Nødvendigste capitulere.

I Aaret 1743 vilde de svenske Kyster, paa Grund af Galeieskadrens Ubetydelighed i Forhold til den russiske, have været udsatte for de samme Plyndringer, som i den foregaaende Krig, hvis Freden ikke forinden var bleven sluttet.

De dyrt kjøbte Erfaringer lod man nu ikke være spildte. For det Første maatte Galeieskadren forstærkes for at kunne maale sig med den fjendtlige, dernæst maatte den flyttes nærmere Grændsen for at være mere ved Haanden, naar Krig udbrød. Sveaborg blev anlagt og bestemt til Station for en Deel af Skærgaardsflaaden, medens de andre Dele fik Stationer i Stockholm og Göteborg. Man begyndte tillige at ansee Galeieskadren som nærmest bestemt til at understøtte en Hær i Finland; som Følge heraf, og da man havde seet de skadelige Virkninger af, at Eskadren fulgte Linieflaadens Bevægelser, skilte man den 1756 fra denne og indlemmede den i Hæren. Den fik nu Navnet „Armeens flotta“, og dens Forvaltning henlagdes fra Admiralitets- til Krigscollegiet. Af dens Officerer, udvalgte deels af Søværnet, deels af Hærens Artilleri, dannedes et eget Corps med en General til Chef. Posten tildeltes Artillerioberst Ehrensvärd, som var Sjælen i hele denne Ordning[1]).

---

[1]) Jfr. Grefve Aug. Ehrensvärds defensionsplan öfver storfurstendömet Finland 1766 i Krigs-Vetenskaps-Akademiens tidskrift 1859, S. 1 ff. og J. Mankell: Betraktelser med Anledning af Ehren-

Længe varede denne Stilling dog ikke, og Aarsagen hertil var nærmest, at man begyndte at udvide Fordringerne til Skærgaardsflaaden paa en betænkelig Maade. Under en Søfægtning paa Stettiner Haff i Aaret 1759 havde det viist sig, at den Udvikling, som Artilleriet havde faaet i de nærmest foregaaende Tider, gjorde det nødvendigt at forøge Skærgaardsfartøiernes Artilleri, baade hvad Egenskaber og Mængde angik. Galeierne, der vare for lette og ubekvemme til at modtage flere og sværere Kanoner, bleve afskaffede som egentlige Stridsfartøier, og istedetfor byggedes andre, sværere Skibe, der skulde udgjøre Skærgaardsflaadens egentlige Krigsstyrke, medens Galeierne kun skulde bruges som Transportskibe. Fra dette Skridt gik man snart videre, og Ehrensvärd opstillede den Anskuelse, at Østersøen med den finske Bugt var et grundt Indrehav, som tildeels opfyldtes af Skærgaarde, hvorfor Søkrigen i Østersøen burde være en Skærgaardskrig. Som særdeles egnede til at optræde i denne, ansaae han de nye Slags Fartøier, da de ved deres Takling, lig Fregatters og Briggers, kunde holde den aabne Sø, medens de tillige vare grundgaaende, ligesom de ældre Skærgaardsfartøier, og som disse kunde bringes frem ved Roning.

Denne Tanke var efter Mankells Opfattelse i sin inderste Rod urigtig, som alle, ved hvilke man med samme Middel vil opnaae to høist ulige Formaal. De nye Fartøier vare hverken skikkede til Skærgaardskrigen eller til Krigen i aaben Sø, og gave kun Ehrensvärds Avindsmænd Vaaben i Hænder mod ham.

Da Ehrensvärd 1765 ved en af de bratte Omskiftelser af Magten, som fandt Sted under Frihedstiden, mistede sin politiske og derved ogsaa sin militaire Indflydelse, besluttede hans Modstandere at tilintetgjøre, hvad han havde dannet, og

svärds defensionsplan af Finland, sammesteds S. 49 ff. Se og Sveriges försvarswerk 1765 i Krigs-Vet.-Akad. Tidskrift 1850, S. 437 ff. og 501 ff., samt F. d. Finska armeens indelning och förläggning, sstds. 1852, 545—562.

tildeels at vende tilbage til det Ældre. De nybyggede Fartøier lod man forfalde og bestemte Galeieskadren som før til ene at danne et Flankeværn for Hæren i Finland. Eskadren skulde atter betragtes som en integrerende Deel af Linieflaaden. Eskadrens Forvaltning flyttedes derfor atter til Admiralitetscollegiet, Officeerscorpset opløstes, og Befalingsmændene bestemtes at være Søofficerer; dog skulde Eskadren i Krigstid i sidste Instans adlyde Chefen for Landhæren.

Ved en ny Omskiftelse fik Ehrensvärd sin tidligere Indflydelse tilbage. Alt førtes da (1770) tilbage igjen i det af ham først afstukne Spor.

Feilene ved dette System viste sig imidlertid efter Forfatterens Mening, da Gustaf den Tredie, der hyldede Ehrensvärds Anskuelser, i 1790 befalede, at Skærgaardsflaaden, formeget udvidet baade paa Hærens og Linieflaadens Bekostning, skulde anvendes selvstændigt i den finske Bugt, uden Forbindelse med Hæren. Om den end oftere optraadte heldigt, navnlig i det glimrende Slag ved Svensksund, der blev afgjørende med Hensyn til Fredslutningen, var den dog iforveien, og for dens Skyld tillige Orlogsflaaden, kommen i en saa farlig Stilling, at begge kun med Nød undslap. Ved denne Krigsføring vænnede man sig imidlertid i den Grad til at see Skærgaardsflaaden udføre sine Operationer adskilt fra Hæren, og derimod paa det nærmeste forenet med Orlogsflaaden, at en ny Svingning indtraadte, og Skærgaardsflaaden traadte atter ind under Søværnet, denne Gang saa fuldstændigt, at der end ikke blev nogen Antydning tilbage af, at den i paakommende Tilfælde i Krig kunde blive stillet under Hærens Overcommando.

Da Sverig havde mistet Finland, og en Commission[1]) nedsattes efter Freden til Frederikshamn 1809 for at gjøre Forslag til Ordningen af Sverigs Forsvar saavel til Lands som til Søs,

---

[1]) Iblandt dennes Medlemmer vare Adlercreutz, Lagerbring, Wrede, Puke, Platen, jfr. den berømte Baltzar Bogislaus v. Platens mærkelige lille, i Christiania forfattede Skrift: Om Sveriges försvar, Stockh. Decbr. 1828. S. 8.

udstrøges „Armeens flotta", som nu ikke mere anvendelig, af Forsvarsmidlernes Liste. Der dannedes istedetfor som Deel af Søværnet en saakaldet Kystflaade, navnlig bestaaende af Brigger og Skonnerter og uden Kanonbaade, maaskee de vigtigste Fartøier for den i hiin Tid. Man gik ud fra den Anskuelse, at Linieflaaden skulde kunne gjøres stor nok til at optage Kampen med Nabomagternes Flaader, og bestemte Kystflaaden til alene at afslaae mindre betydende Angreb.

Efterhaanden viste det sig dog umuligt at holde Linieflaadens Styrke saa stor, som det herefter var Planen. Alt som Aarene gik, formindskedes den mere og mere, og som et Nødanker fremtraadte da Haabet i Sverig, at man, ved fortrinsviis at anvende Kræfterne paa de mindre Fartøier, skulde gjennem dem kunne naae et Vederlag for hvad man mistede ved Linieflaadens Svækkelse. Kystflaaden, der 1809 blot skulde bestaae af 177 Fartøier, forøgedes i 1816 til 232 og i 1826 til 302[1]), samtidig med, at Linieskibenes Antal, der i 1809 var foreslaaet at være 16, nedsattes i 1816 til 12 og i 1826 til 10, medens i 1836 i Virkeligheden kun 4 brugbare fandtes[2]).

---

[1]) Med Hensyn til Forhandlingerne 1828—1829 jfr. foruden Platens nysnævnte Skrift, C. H. Anckarsvärd: Tankar om Sveriges Försvarsanstalter, Stockh. 1828; J. Lagerbjelke: Erinringar vid de Sjö-Försvaret särskilt rörande delar af Hs E. Grefve v. Platens Skrift: Om Sveriges försvar o. s. v. 1829; (G. Lagerbjelke): Tvifvelsmål rörande H. E. Grefve v. Platens Central-Försvars-System samt dess Nationalbeväring, Stockh. 1829; G. Montgomery: Anmärkningar och ideer i Anledning af Friherre Anckarsvärds Tankar om Sveriges Försvarsanstalter upplästa i Högl. Ridderskapets och Adelns Plenum, Stockh. 1829; Jemförelse emellan sjöförsvar som seglar och sjöförsvar som ror, Stockholm 1829; C. R. Nordensköld: Mundteligt anförende rörande Sjöförsvaret i Ridderskapets och Adelns Plenum d. 2. Marts 1829, Stockh. 1829. Disse og de fleste senere anførte Brochurer, som tildeels ere meget sjeldne hertillands, findes i Rigsdagens Bibliothek.

[2]) Om Flaadens Tilstand i 1861 jfr. den officielle Undersøgelse i Tidskrift for Sjöväsendet XXIV, 1862.

Spørgsmaalet havde endnu ei naaet sin Afgjørelse[1]), da Forfatteren skrev sin Udvikling. Den Tanke fremtraadte stærkere, at Skærgaardsfartøierne ogsaa paa Sverigs store Indsøer vilde have stor Betydning. Forfatteren, der erklærer sig for denne Anskuelse, fører Ordet for, at Skærgaardsflaaden adskilles fra Orlogsflaaden, at den faaer sit eget Officeerscorps, der ikke anvendes til Tjeneste andetsteds, samt at den vedblivende, baade under Fred og under Krig, henhører under Söforsvars-Departementet, dog saaledes, at Hærens Overcommando i Krigstilfælde har Myndighed til i Hovedtrækkene at bestemme, hvilke Foretagender der til enhver Tid skulle udføres. De af ham forfægtede Anskuelser godkjendtes i den yngre v. Platens Reorganisationsforslag[2]), hvilket, som

[1]) Ogsaa i Mellemtiden, inden den yngre Platen i 1850 forelagde Kongen sin Beretning om Søværnet, var det svenske Søforsvars Ordning Gjenstand for mange Forhandlinger; jfr. Sverges Sjöförsvar med afseende på de öppna Kustarna, Stockholm 1838; Claes A. Cronstedt: Tankar om Sverges Sjöförsvar, Upsala 1840; (Uhr): Erinringar vid de af Herr Grefve Claes A. Cronstedt, samt Herr Commendör-Capten C. Lagerberg utgifne Afhandlingar, rörande Sjöforsvaret. Af en f. d. Sjöofficeer, Stockh. 1841; C. R. Nordenskiöld: Skall Sverge fortfarande bibehålla ett Sjö-Försvar, Stockh. 1840; Tankar om svenska flottan af en svensk Sjöman, Ystad 1840; Uhr: Försök at besvara den frågan: Skall Sverige fortfarande behålla ett Sjöförsvar, samt en blick uti en skrift: Tankar om Svenska flottan af en Svensk Sjöman, Stockh. 1841; Hjelm: Svar på en af närvarande tids vigtigaste frågar rörande Sjökrigsväsendet, Stockh. 1844; Ehrenstam: Erinringar ved Herr Komm.-Kapt. Hjelms Svar på o. s. v., Carlscrona 1844; Hjelm: Gensvar på Kapt. Ehrenstams erinringar vid K.-K. Hjelms Svar, Stockh. 1845.

[2]) Jfr. B. v. Platens allerunderdånigste Rapport til Hans Maj. Konungen, Stockholm 1851; C. Lagerberg: Erinringar vid en del af de åsigter rörande Sveriges Sjöförsvar, Stats-Rådet och Chefen för Sjöförsvars-Departementet Hr. Grefve v. Platen utvecklat inför Kgl. Maj:t i Statsrådet d. 13 Nov. 1850, Carlscrona 1851; Erinringar vid Hr. Stats-Rådet Grefve B. v. Platens förslag till Sveriges Sjöförsvar, Stockh. 1851; Noter till de såkallade Erinringar vid Statsrådet Grefve B. v. Platens förslag till Sveriges Sjö-Försvar, Stockh. 1851; Svar på de såkallade Noter till Erinringar vid Platens för-

før nævnt, blev Grundlaget for den under Platens andet Ministerium i 1866 besluttede Ordning, ved hvilken „Skärgårdsartilleriet" paany stilledes som et selvstændigt Vaaben.

Anteckningar rörande svenska regementernas historia af I. Mankell..

Dette Værk indeholder en fuldstændig Beretning om de Forandringer, som de nu bestaaende Regimenter og Corps have undergaaet fra deres Oprindelse eller de ældste Tider, i hvilke de nævnes, desuden om de Krigstog og Slag, hvori de have deeltaget, og om de berømte Mænd, der have tjent i dem, samt de Chefer, som de have haft.

Den nationale og stedlige Ordning, som ifølge tidligere berørte Forhold indførtes i den svenske Hær, længe førend noget Lignende fandt Sted i de fleste andre Lande, og som den har bevaret til vore Dage, er en Hovedaarsag til, at der kun meget sjeldent er indtraadt større Forandringer i Hæren. Endog Regimenternes Navne have i de fleste Tilfælde bevaret sig omtrent eens gjennem Aarhundreder. Traditionen om de mindeværdige Gjerninger, som den enkelte Afdeling har udført eller deeltaget i, har saaledes med Lethed holdt sig i Live.

Vi Danske ere i denne Henseende saa uheldigt stillede, at et møisommeligt Arbeide udfordres for gjennem de talrige Omvexlinger, som Hærens Afdelinger have været underkastede, at fastholde Traaden, saa at man af Beretningerne om de ældre Tiders Bedrifter kan see, hvorvidt der omtales

---

slag, Stockh. 1851; C. A. Gyllengranat: Anförande uti K. Örlogsmanna-Sällskapet d. 15. Nov. 1858, Tidskr. for Sjöväsendet XXI, 1858, S. 136 ff.; Underdånigt betänkande angående et tidsenligt ordnande af Rikets sjöförsvar afgivet d. 23de Mai 1862 af i Nåder förordnade Kommitterade, Stockh. 1862; Br. Abr. Lejonhufvud: Hvad kan och bör Sverige fordra af sitt sjöförsvar under den närmaste framtiden, Stockholm 1863; Adlersparre, Tidskr. f. Sjöväsendet XXIV, S. 120 ff., XXV, S. 9 ff., 33 ff. og 153 ff., XXVII, 1864, S. 1 ff.; B. v. Platen: Grunder för ombildning af Sverges Sjöförsvar. Framstälda och med Hans Maj:t Konungens tillstånd till trycket befordrade. Den 12 Mai 1865. Stockh. 1865.

en endnu i Live værende Afdeling eller ikke. Det er saaledes ikke muligt, uden at et Studium er gaaet forud, f. Ex. iblandt de Afdelinger, som have kæmpet i Christian den Femtes skaanske Krig under Navnene Livregimentet, General Weyhers og senere Prins Frederiks Regiment, Prins Christians Regiment o. s. v., at gjenkjende vor nuværende Livgarde tilfods, 2den, 6te Bataillon o. s. v. Derhos ere vi selv ved de af vore Afdelinger, som ere af ældst Oprindelse, ikke istand til ved Hjælp af det Materiale, som haves almindeligt tilgængeligt, at føre Beretningerne længer tilbage, end omtrent til Aaret 1660[1]).

Ganske anderledes forholder det sig hos Svenskerne, thi saa godt som uden nogetsomhelst Arbeide kan Enhver, naar han læser de ældre Beretninger, gjenfinde i dem de Afdelinger af Hæren, som endnu ere i Live. Derhos er der i Tidens Løb saa faa Regimenter nedlagte og nye oprettede, at saa godt som ethvert af de nu bestaaende har en smuk og rig Historie. Beretningerne om dem gaae desuden ikke blot tilbage til de Tidsrum, som vi nys have nævnet ved Omtalen af de tilsvarende danske Forhold, men i Reglen ogsaa til de endnu ældre, til Trediveaarskrigen og før denne.

Vi skulle som Exempel fremsætte et kort Uddrag for et af de Regimenter, som have ældst Oprindelse, og det vil sikkert findes, at kun faa Steder skal man kunne vise, at en endnu bestaaende Afdeling har deeltaget i saamange store og mindeværdige Begivenheder.

Vi vælge det nuværende Kongl. Vestgöta Regiment, der indtil Aaret 1811 henhørte til Rytteriet.

Allerede under Gustaf Wasas Befrielseskrig findes der Spor af, at Vestgöta Ryttere have været med. De udgjorde senere en Deel af den Hær, der under Grevefeiden sendtes Christian den Tredie til Hjælp mod Lybekkerne og det Parti,

---

[1]) Det synes ikke umuligt, at nogle af de nærværende danske Afdelingers Historie maatte kunne føres tilbage til Christian den Fjerdes Tid, men der vilde hertil udfordres i Arkiverne et Arbeide, som endnu ikke er gjort.

der vilde sætte Christian den Anden igjen paa Thronen. De deeltoge da i Slaget ved Helsingborg 1535.

Den nordiske Syvaarskrig er den næste, hvori Regimentet nævnes. Det kæmpede da blandt andre Steder i Slaget ved Svarteraa (Axtorna, Falkenbergs Hede) 1565 og i Slaget ved Alingsås 1566.

I Stridighederne mellem Sigismund og Hertug Carl kæmpede Vestgöta Rytteri ved Linköping 1598 og var senere med paa Toget til Lifland, hvor det fægtede i Slaget ved Kirchholm 1605.

Det deeltog dernæst i Calmarkrigen, overførtes efter Freden i Knäröd til Ingermanland og kæmpede i Krigen mod Rusland til 1615, vendte saa hjem, men overførtes atter til Østersøens østlige Kyster, da Krigen udbrød mellem Sverig og Polen 1621. Det deeltog her i Rigas Beleiring og adskillige Slag indtil 1626.

Efter et kort Ophold i Sverig deeltog det i Felttoget i Preussen indtil 1629, vendte hjem og gik derpaa i 1630 ud med Gustaf Adolph, da han optraadte i Trediveaarskrigen. Under denne Konge kæmpede Vestgöta Ryttere i Slagene ved Leipzig 1631, ved Lech, Nürnberg (Alte Feste) og Lützen 1632, gik senere til Nederlandene, for at staae Prindsen af Oranien bi, kæmpede paany i Tydskland og vendte først fuldstændig tilbage til Hjemmet 1643, hvor det da tildeeltes den Hær, hvormed Svenskerne gik frem i de danske Provinser Øst for Sundet. Det deeltog her blandt Andet i Fægtningen ved Getinge, Expeditionen til Hisingen og Malmøs Beleiring 1644.

Vestgöta Ryttere antages at have været med i Carl Gustafs Felttog i Böhmen 1648, vare derpaa i Ro hjemme, indtil de droge ud med Kongen 1655 i den polske Krig, hvor de kæmpede i mange Slag, saaledes ogsaa ved Warschau 1656. Regimentet fulgte derpaa Kongen paa Toget til Danmark, gik med ham paa Isen over Belterne og var senere tilstede under Stormen paa Kjøbenhavn. Nogle nye Compagnier, der under Krigen vare dannede i Sverig, hørende

til samme Regiment, deeltoge i Slaget ved Gennevads Bro 1657.

I den skaanske Krig mellem Christian den Femte og Carl den Ellevte kæmpede Regimentet ved Halmstad og Lund 1676, samt ved Landskrona 1677. Regimentet var med, da Carl den Tolvte gjorde Landgang paa Sjæland 1700, var derefter hjemme og deeltog ikke i den nævnte Konges polske og russiske Felttog; det optraadte først igjen i Kampen, da Danmark blandede sig i Stridighederne. Det var da med i Slaget ved Gadebusch 1712, fulgte med Stenbock til Holsteen og maatte tillige med ham give sig fangen ved Tönningen 1713. Det oprettedes derefter paany i Sverig og fulgte Carl den Tolvte paa hans Tog mod Norge.

Under Krigen mod Rusland 1741 til 1744 var Regimentet i Finland og under Syvaarskrigen i Preussen.

Dets sidste Bedrifter udøvedes i Krigen mod Frankrig og Danmark 1813 og 1814. Regimentet deeltog da i Slagene ved Grossbeeren, Dennewitz og Leipzig, gik derefter til Holsteen, saa til Belgien og endelig til Norge, hvor det løsnede de sidste Skud i Fægtningen i Tistedal 1814.

Naar det erindres, at dette Regiment ikke har deeltaget i nogle af Sverigs alvorligste Kampe, nemlig Carl den Tolvtes i Polen og Rusland og Krigen i Finland 1808—1812, saa at det ikke har været mere med end de fleste andre Regimenter, vil det skjønnes, hvor indholdsrig i det Hele taget hvert enkelt Regiments Historie maa være.

Aldeles et Sidestykke til det her omhandlede Værk findes i

Historiska upplysningar om svenska och norska arméernas regementer och kårer jemte flottorna, under ledning af H. K. H. Oscar Fredrik författade af H. O. Prytz.

Der foreligger af dette Arbeide for Tiden to Hefter, omfattende de fleste af den svenske Hærs Afdelinger.

I og for sig vilde det være mindre fatteligt for den Udenforstaaende, at der har kunnet være Anledning til indenfor samme korte Tidsrum at udgive to Værker, der som

dette og det foregaaende behandle et og samme temmelig specielt Æmne og aabenbart for største Delen støtte sig til de samme Forarbeider, hvis ikke det her omhandlede i sit Anlæg og sin Behandling af Stoffet fjernede sig noget fra det foregaaende.

Det er nemlig vel Planen i dette som i det foregaaende Værk at afhandle hvert Regiments eller hver Afdelings Historie for sig, med Omtale af de Begivenheder, hvori det har deeltaget; men der er i det her omhandlede tillige lagt an paa at medtage langt flere Enkeltheder angaaende Organisationsforandringer og at give Skildringerne af de krigshistoriske Begivenheder et betydeligt større Omfang. Læseren af dette Værk vil saaledes allerede blot ved dette, uden at tye til de større, her i disse Anmeldelser tidligere omtalte Arbeider, kunne faae en ikke ringe Indsigt i Sverigs Krigshistorie. Derhos findes der hist og her Oplysninger om Tildragelser, hvis Enkeltheder i Almindelighed ere mindre bekjendte og blandt disse findes der nogle, som særlig ville have Interesse for Danske, saaledes f. Ex. Beretningen om Indtagelsen af Fredericia (Frederiksodde) i October 1656.

I og for sig bærer det Præget af at være affattet med stor Ombyggelighed og Troskab, og de Begivenheder, der omtales, ere stedse skildrede med Livlighed og Anskuelighed. Det er paa enkelte Steder, angaaende Tildragelser og Styrkeforhold i Tiden før Trediveaarskrigen, ikke aldeles overeensstemmende med den af Mankell forfattede Regimenternes Historie.

Særdeles Roes synes det Afsnit at fortjene, der omhandler Artilleriregimenterne og i den Anledning tillige det svenske Artilleris Udvikling i Tidernes Løb. Det er nemlig ikke alene meget klart affattet, saa at man hurtig faaer det ønskeligste Overblik, men det har tillige i det Mindste for Anmelderen heraf kastet det Lys, som savnedes, over een af de for os Danske vigtigste Tildragelser i Slutningen af Carl den Tolvtes Tid. Vi sigte herved til de af Cronstedt gjorte Opfindelser og den Indflydelse, som de fik paa Udfaldet af Slaget ved Gadebusch 1712. De have vel tidligere

i Skrifter været fremdragne, saaledes navnlig i de i vor Anmeldelses andet Afsnit omhandlede Bidrag til Sverigs Krigshistorie; men det forekommer os, at det først er ved det her Givne, at man tilstrækkelig klart seer deres Betydning. De ere nemlig her sammenstillede med hvad der ellers har tildraget sig indenfor det svenske Artilleris Omraade, og man faaer derved det rette Blik paa, at ved Cronstedts Arbeider skete der atter en pludselig Udvikling, efter at Vaabnet havde omtrent staaet i Stampe siden Gustaf Adolphs Dage. Denne Udvikling bidrog fremfor noget Andet til den for Svenskerne heldige Udgang af Slaget, i hvilket de med en Styrke af 12000 Mand kæmpede mod 17000, men paa den anden Side havde Overlegenheden baade i Artilleriets numeriske Styrke, nemlig 30 Stykker imod 14, og, i maaskee endnu høiere Grad, i dets Egenskaber.

Der findes ogsaa i det her omhandlede Værk nogle enkelte Gange dansk-slesvigske Navne givne i tydsk Form, f. Ex. „Hadersleben“, og et kongerigsk Navn givet i en gammeldags, nu for de Fleste ukjendelig Form, nemlig „Brunnshøi“ (for Brøndshøi eller Brønshøj ved Kjøbenhavn); men da disse Former ere sjeldne Undtagelser, og iøvrigt god Skrivemaade følges, kan det vel antages, at de kun have indsneget sig fra Kilderne.

Om Bedømmelsen af et mindre Spørgsmaal i Bothwells Historie.

Om det Tidspunkt, hvorpaa Dronning Maria Stuarts Ægtefælle, Jarlen af Bothwell kan antages i Danmark at have endt sine Dage, har der allerede længe foreligget tvende Rækker af modsatte Vidnesbyrd.

I een Retning gaves saaledes det egentlige Støttepunkt i den Deel af den franske Minister Charles Dancays Beretninger, som man forlængst har trykt, forsaavidt det nemlig her allerede i November 1575 hedder, at Bothwell var af-

gaaet, og hermed kunde man sammenstille nogle Yttringer i Maria Stuarts Brevvexling fra Aarene 1576—1577, forsaavidt der i dem føres Tale om, hvorledes Bothwell døende i Danmark for Biskoppen i Skaane og andre Danske nu skulde have afgivet en testamentarisk Forklaring, der frikjendte Dronningen fra al Andeel i den hende tillagte Skyld.

Paa den anden Side havde man den skotske Angivelse, hvorefter Bothwells danske Fangeliv havde varet et Decennium, en Angivelse, der først møder i den Skotlands Historie, som George Buchanan, Bothwells bittre Fjende, udgav i Aaret 1582, og derefter gjentages i den ligeledes samtidige Sir James Melvils Memoirer, i Erkebiskop John Spottiswoods skotske Kirkehistorie og i Lord Herries's Optegnelser. Resens Kong Frederik den Andens Historie henførte ligeledes Bothwells Død til Aaret 1578, og en haandskreven Optegnelse fra en Dansk i det sextende Aarhundrede angav ikke blot Aaret, men ogsaa Dagen for Bothwells Død, idet den henførte denne til den 14de April 1578.

Idet der skulde vælges mellem disse modsatte Vidnesbyrd, have de Forfattere, der tidligere her have dvælet ved Bothwells Skjæbne i Danmark, og der ikke som Udlandets vare uvidende om de danske Kilder, troet at kunne give de sidstnævnte Fortrinet. At Bothwells Død maatte henføres til den 14de April 1578, blev saaledes „efter de bedste saavel danske, som skotske Kilder“ gjort gjældende af Th. G. Repp (hos Anglicanus, The Travellers Handbook to Copenhagen and its Environs. p. 182, og hos Ellis, Latter years of Bothwell. p. 4), dernæst af T. Becker (Adelersborg, i Folkekalender for Danmark. Aargang III, 53), „efter de paalidelige historiske Optegnelser her i Danmark“ ligeledes af J. J. A. Worsaae (Bothwells Grav, i Illustreret Tidende III, 147), og med ikke mindre Bestemthed af en fjerde Forfatter, der nu har givet Anledning til de nærværende Linier. I „Dansk Maanedskrift“ for Aarene 1861 og 1862 meddelte Capitain J. Grundtvig en udførlig Udsigt over Maria Stuarts Historie, og idet ogsaa han nu tog Parti mod de først anførte af de ovennævnte Vidnesbyrd, sagde denne Skildring

med utvivlsomme Ord, at Bothwell „døde efter ti Aars Fangenskab den 14de April 1578“ (Dansk Maanedskrift. Redigeret og udgivet af Dr. M. G. G. Steenstrup. Aargang 1862. Første Bind, S. 97).

Senere har ogsaa Undertegnede, ved en Afhandling til den danske historiske Forenings Tidskrift, ydet sit Bidrag til Maria Stuarts og Bothwells Historie. Ligesom jeg har søgt at oplyse, hvorledes den hele Tale om en testamentarisk Bekjendelse, som Bothwell døende skulde have afgivet, formeentlig tør ansees for utroværdig, saaledes har jeg, blandt forskjellige andre upaaagtede Bidrag til den nævnte Historie, ogsaa kunnet fremhæve tvende, der navnlig med Hensyn til Spørgsmaalet om Bothwells Død syntes at kunne have særlig Betydning. Det ene, med Hensyn til hvilket man især kunde undre sig over, at det saa længe er blevet overseet af saa mange Forfattere baade i Skotland og i Frankrig, var et Sted hos den berømte franske Historieskriver de Thou, der allerede ved Overgangen fra det sextende Aarhundrede vidste at berette, hvorledes Bothwell, efter her at have tilbragt ti Aar som Fange, endte sine Dage paa Slottet Dragsholm — en Beretning, der kunde have fritaget Mignet, Labanoff, Teulet og saa mange Andre for den Vildfarelse, hvormed de i deres lakoniske Notitser dog stadig lade Bothwell døe i Malmø. Det andet her tilsigtede Bidrag var nogle Ord i Murdins nu halvt forglemte Udgave af William Cecils Efterladenskaber. I hiin gjerne vel underrettede Statsmands Dagbøger fandtes nemlig under Juli 1575 denne Melding fra Skotland om Bothwell og om den anden samtidige skotske Statsfange i Danmark: „Der kom Efterretninger fra Danmark om, at Jarlen af Bothwell og Kaptain Clark vare døde i deres Fængsel, men senere har alene Kapitain Clarks Død bekræftet sig, hvorimod Bothwell kun er stærkt ophovnet og ikke død“. Selv om jeg for min Deel mulig kunde være bleven tilbøielig til at tillægge de af mig fremhævede Steder noget for stor Vægt som yderligere Støtte for de sildigere Angivelser af Bothwells Død, eller som Bidrag til at forklare, hvorledes de tidligere Rygter om hans

Død kunde tænkes opstaaede, indsees det i al Fald ikke, hvorledes disse af mig frembævede Vidnesbyrd skulde kunne svække det Resultat angaaende de modsatte Angivelsers relative Værdi, hvortil Kritiken allerede i Forveien var kommen.

Noget fremmed er det derfor ogsaa forekommet mig, naar Kaptain J. Grundtvig, der i det sidstbegyndte Bind af „Danske Samlinger“ atter opkaster Spørgsmaalet: „Naar døde Bothwell«, og hvis Besvarelse nu søger at nedsætte de Angivelsers Vægt, der lade Bothwells Fangetid vare i ti Aar og henføre hans Død til Aaret 1578, i denne Anledning har foretrukket at „holde“ sig til mig. Hvad derimod det nye Vidnesbyrd angaaer, som den ærede Forfatter har fremdraget, forekommer dette mig ikke at eie den Evne til at afgjøre Spørgsmaalet, som han vil tillægge det. Selve Regnskaberne fra Dragsholm savnes nu, men naar man tager de „korte Extracter“ af Lehnsregnskaberne for sig, viser det sig, at de Extracter, der gjælde Regnskabsaarene 1573—1574, 1574—1575 og 1575—1576 angive, at Udgifterne fra Dragsholm, blandt de forskjellige, ikke altid specificerede Anvendelser, ogsaa havde været til „den skotske Greve“. Extracter for de næste Regnskabsaar bringe derimod, under Extraheringen af Regnskaberne fra Dragsholm, ikke længer hiin lakoniske Angivelse, og heraf sluttes da, at Bothwell altsaa nu maa være død. Men Extracten, der gjælder Regnskabsaaret 1571—1572, angiver ogsaa, at Udgifterne fra Dragsholm, blandt de forskjellige andre Anvendelser, dengang ogsaa havde været til „Captain Klerk, som der sidder fangen“. Extracten for det næste Regnskabsaar har derimod, under Extraheringen af Regnskabet for Dragsholm, ikke nogen saadan Angivelse, og dog er det fra alle Sider uimodsagt, at Captain Clark ogsaa efter dette Aar sad som Fange paa Dragsholm. Naar det imidlertid i dette Tilfælde altsaa er aldeles umuligt at uddrage nogen Slutning om en indtruffet Død fra Regnskabsextractens Taushed, skjønnes det ikke, hvorfor den modsatte Slutning nødvendigviis skal udledes af andre Regnskabsextracters tilsvarende Taushed. Mærkeligt

er det iøvrigt at sammenholde den Maade, hvorpaa Extracten for 1575—1576 og Extracten for 1576—1577 anføre, hvad der af Rug og Meel er blevet bagt og fortæret paa Dragsholm; thi medens den førstnævnte kun melder om 8 Skpr. „till fangerne", har derimod den anden ikke mindre end 11½ Skpr. „till fangenn".

F. Schiern.

Den historiske Forenings Medlemmer.

Januar 1869.

Hendes Majestæt Enkedronning Caroline Amalie.

Aagesen, A., Professor.
Aarestrup, Pharmaceut, Kolding.
Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
Aarup, V.
Abrahams, Etatsraad, Notarius publicus.
Adler, Baron, Eskjær ved Skive.
Adler, D. B., Grosserer.
Adolph, Grosserer.
Agerbech, H., Sognepræst til Øster-Hæsinge, Fyen.
Aggerup, Etatsraad.
Alberg, C. M., Justitsraad, Overretsassessor.
Allen, C. F., Professor ved Universitetet.
Ankjær, E., Adjunkt, Aalborg.
Arlaud, A., Contoirchef.
Arlaud, Oscar, Cand. phil.

Baagöe, Cand. theol., Aarhus.
Bache, Fuldmægtig.
Bache, Cand. juris.
Bagger, F. V., Sognepræst til Vissenbjerg i Fyen.
Bagger, Cand. juris.
Bang, F. S., Justitsraad, Kasserer i Privatbanken.
Bang, O. L., Conferentsraad og Professor.
Bang, J. H., Overlærer, Sorö.
Bang, Capitain.
Barsöe, Provst i Raade ved Moss.
Barfod, F.
Baumann, Premierlieutenant, Aarhus.
Bay, N. R., prakt. Læge, Brørup, Kolding.
Bechmann, Præst til Fuglse, Maribo.
Bech, O. Malling, Skibscapitain.
Beck, H., Præst.
Becker, P. W., Provst, Præst i Soderup, Roskilde.
Becker, Th. A., Professor.

Begtrup, I. H., Cand. chir.
Bendtz, H. C. B., Etatsraad.
Bendtz, C. F. W., Præst i Lysabild, Sønderborg.
Bentzen, L., Cand. juris.
Berggreen, A. P., Professor.
Berling, E., Professor, Bibliothekar, Lund.
Bertelsen, Cand. theol.
Bertouch-Lehn, Baron til Sønderkarle, Lolland.
Bille, Redacteur.
Bille-Brahe, C., Baron, Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bing, L., Grosserer.
Bing, A., Student.
Birch, V., Gouverneur i Vestindien.
Birch-Reichenvald, Statsraad, Christiania.
Birkeland, Rigsarchivar, Christiania.
Bischof, Lærer, Randers.
Bjørnshauge, J. J., Cand. mag.
Blache, H. H., Professor.
Blechingberg, O. G., Højesterets-Assessor.
Blechingberg, E. C. P., Justitsraad og Contoirchef.
Bloch, H. C., Præst i Hasle, Aarhus Stift.
Bloch, V., Lic. theol., Provst, Præst i Vig.
Bloch, V., Collaborator.
Blom, C. H. G., Justitsraad, Overtoldinspecteur, Randers.
Bohr, I. L. S., Provst.
Bojesen, S., Cancelliraad, Overinspecteur ved Fattigvæsenet.
Boldt, Fuldmægtig.
Bondesen, I., Cand. theol., Skolebestyrer.
Bondesen, I. M. G., Provst, Præst i Sorterup, Slagelse.
Borch, Dr. med.
Borgen, V., Professor.
Bornemann, J. A., Professor ved Universitetet.
Boye, P. H., Cancelliraad, Contoirchef.
Brandt, C. I., Præst i Rønnebæk.
Brandt, Professor, Christiania.
Brasch, Præst i Vemmetofte.
Brasch, Collaborator.
Brask, Cand. jur. Holstebro.
Bregendahl, I. N., Etatsraad, Overretsassessor, Viborg.
Bregendahl, Kammerassessor, Fuldmægtig i det statist. Bureau.
Bretton, F. E., Kammerherre, Baron, Højesteretsassessor.
Bretton, L. P., Kammerherre, Baron, Helsingør.
Bricka, C. F. Student.
Briem, Præst, Gundsløv. Falster.

Brinck-Seidelin, Overretsassessor.
Brix, C., Skoleinspecteur.
Brock, G., Højesteretsadvocat.
Brünniche, H., Corpslæge.
Brunius, C. G., Professor, Lund. (U. C.).
Bruun, C., Justitsraad, Bibliothekar ved det kgl. Bibl.
Bruun, C., Legationssecretair.
Bruun, E., Oberst.
Bruun, M. P., Fabrik-Ejer, Jægergaarden, Aarhus.
Bruun, A. E., Hofbager.
Bruun, Lieutenant, Roeskilde.
Bruus, J. C., Capitain.
Bræstrup, C. I. E., Geheimeconferentsraad, Overpræsident.
Brøndsted, Justitsraad.
Bugge, Præst, Ryde, Holstebro.
Buck, I. A., Stud. juris.
Bülow, F., Student.
Bülow, J., Kammerjunker, Herredsfoged, Nakskov.
Børre, Chr. Th., Adjunkt, Frederiksborg.
Bøttger, Præst, Barrit ved Horsens.

Carlsen, I. F. S., Præst, Dalby-Neder, Randers.
Carlsen, Frøken, Vallø.
Carstensen, Sagførerfuldmægtig.
Casse, A. L., Etatsraad.
Castenskjold, Lærer.
Cathala, Contoirist.
Cederfeld, Præst.
Christensen, R., Cand. philol.
Christensen, Godsforvalter.
Christensen, Kammerraad. Hørsholm.
Christensen, Skræddermester.
Christensen-Schmidt, C. P., Collaborator.
Clausen, H. N., Professor ved Universitetet.
Cohn, Grosserer.
Cold, Dr. med., Distriktslæge.
Collett, Amtmand, Christiania.
Collin, E., Etatsraad.
Crone, A., Præst, Herrested.
Crone, Exam. jur., Nyborg.

Dahl, F. P. J., Præst, Holbæk.
Dahl, T. C., til Moesgaard, Kammerherre, Aarhus.

Dahlenborg, K., Overlærer, Aalborg.
Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
Dahlerup, C. G., Præst, Øster-Ulslev, Lolland.
Dahlerup, H. L., Justitsraad, Contoirchef.
Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst, Præst i Ballerup.
Dahlerup, H. V., Præst, Ørbek, Fyen.
Damgaard, Stiftsprovst, Odense.
Daniels, F. V. Student.
Daniels, Frøken, Haulykkegaard, Maribo.
Danneskjold-Samsø, S., Greve af, General-Postdirecteur.
Delbanco, S. W., Landsoverretsprokurator.
Djørup, F., Distriktslæge.
Dorph, P., Præst i Øster-Egesborg. Foren. Correspondent.
Drewsen, Einar, Cand. polit.
Dreyer, W., Oberst.
Drøhse, F., Boghandler, Tønder.
Dunker, Højesteretsadvokat i Christiania.

Ebbesen, Cand. theol.
Eberlin, A. E., Herredsfoged, Randers.
Egholm, H. A. Isenkræmmer.
Ehlers, Etatsraad, Borgemester.
Ehlers, Adjunkt.
Elberling, C. W., Professor.
Elberling, Cand. phil.
Elmqvist, Cand. philol.
Engberg, Fuldmægtig, Skjelskør.
Engelhardt, Adjunkt.
Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop i Fyens Stift.
Engelstoft, Student.
Euch, v., Pastor, Fredericia.
Esmann, Cand. theol.
Estrup, I., Godsejer, Indenrigsminister.
Everløf, F. A., Kgl. Svensk og Norsk General-Consul.

Fabricius, F., Justitsraad.
Fabricius, A., Præst, Dreiø.
Fabricius, I. O., Præst i Lundum, Aarhus Stift.
Falck, H. P., Præst i Vindinge, Nyborg.
Falckmann, L. B., General-Directeur for Landmaaling i Sverrig.
Fangel, Distriktslæge, Løgstør.
Faye, A., Provst i Sande i Norge.
Feilberg, H. F., Præst.
Feveile, Capitain.

Fibiger, Oberstlieutenant.
Fibiger, J., Præst.
Fischer, C., Etatsraad, Borgemester, Randers.
Floor, J. C., Boghandler i Bergen.
Foersom, H. F., Apotheker i Slagelse.
Fog, Oberst.
Fog, B. J., Dr. phil., Provst.
Forchhammer, J., Dr. phil., Rector, Aalborg.
Fredstrup, A., Regisseur.
Fredericia, Student.
Friedenreich, I., Handelsbogholder.
Friederichsen, P., Proprietær, Kjærstrup, Lolland.
Friis, Steen, Justitsraad, Stiftsskriver, Roskilde.
Friis, Præst t. Horne og Asdal, Hjørring.
Friis, Lærer, Aarhus.
Friis, Stud. mag.
Frijs-Frijsenborg, E., Lehnsgreve, Conseilpræsident.
Frijs-Juellinge, Greve, Juellinge, Nakskov.
Fritz, Kammerraad, Raadmand i Roskilde.
Fritz, Præst i Alminde. Kolding.
Føns, H., Cand. mag.

Gad, G. E. C., Boghandler.
Garde, H. G., Commandeur.
Gamél, A. C., Major.
Gislason, K., Professor ved Universitetet.
Gjedé, Cand. philol.
Gjellerup, S., Cand. theol.
Gemzøe, Cand. philol.
Gleerup, M., prakt. Læge i Holstebro.
Gleerup, Boghandler i Lund. (C. B.).
Gløerfeldt, B. V. W., Kammerraad, Havneskriver i Kjøbenhavn.
Goos, C., Professor ved Universitetet.
Gotschalk, Ritmester, Nestved.
Gram, F. T., Professor ved Universitetet, Etatsraad.
Grove, C. H., Sognepræst til Leirskov ved Kolding.
Grundtvig, N. F. S., Biskop, Præst ved Vartou Hospital.
Grundtvig, Joh., Capitain, Fuldmægtig.
Grundtvig, Sv., Capitain, Docent ved Universitetet.
Guldbrandsen, H., Cand. phil., Sproglærer.
Gundorph, H., Underbibliothekar ved Universitetsbiblioteket.

Haagen, C. W., Conferentsraad, Nationalbankdirecteur.
Hage, Chr, Consul, Nakskov.

Hage, H., By- og Herredsfoged, Stege.
Hage, Johannes, Cand. phil.
Hagerup, H., Boghandler.
Hagerup, Frue, Store Solt, Flensborg.
Hald, E., Præst i Snodstrup.
Haldkjær C. B., Boghandlercommis.
Hall, Lieutenant, Udgiver af Folkets Avis.
Hallager, Professor, Christiania.
Hambro, C. L. Baron, London.
Hammerich, Fr., Professor ved Universitetet.
Hammerich, M., Professor, Iselinge, Vordingborg.
Hammerich, J., Cand. phil., Iselinge, Vordingborg.
Hammershaimb, V. U., Præst. Færøerne.
Handest, Lærer, Aarhus.
Hannover, Underbibliothekar ved Universitetsbiblioteket.
Hansen, A. N., Etatsraad.
Hansen, C. C. L., Præst i Skamby, Fyen.
Hansen, C. P. M., Dr. med., Etatsraad.
Hansen, J. A., Assurancebestyrer.
Hansen, J. F., Professor i Forstvidenskaben.
Hansen, L. C., Præst, Bornholm.
Hansen, N., Præst t. Snedsted, Thisted.
Hansen, P. B., Cand. phil., Christiania.
Harhoff, C. L Chr., Conferentsr. Ringsted. Foren. Correspondent.
Hassager, Cand. theol.
Hauch, Adam, Cand. philol.
Haugsted, S. T., Præst i Tonning, Horsens.
Haxthausen, G. M., Baron, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
Haxthausen, Capitain, Baron.
Heering, A., Contoirist.
Hegel, F. V., Cancelliraad, Universitets-Boghandler. (Foren. Kasserer.)
Heiberg, C. A., Provst, Præst i Helsingør.
Heiberg, G., Cand. theol., Adjunkt, Sorø.
Heise, V., Adjunkt, Sorø.
Hellemann, C. N., Præst i Rye, Sjælland.
Helms, J., Skolebestyrer.
Helweg, L., Dr. phil., Præst i Odense.
Henrichsen, R. J. F., Etatsraad, Rector i Odense.
Henrichsen, Adjunkt, Bergen.
Henrichsen, Hojesteretsadvocat.
Herbst, C. F., Kammerraad.
Hermansen, C., Professor.
Hersleb, C. F., Krigsassessor.
Hertel, Adjunkt, Frederiksborg.

Hertz, H., Professor.
Hindenburg, Th., Cand. juris.
Hjort, P., Professor.
Hjort, J. L. M., Provst, Møen.
Hjort, Lieutenant.
Hoff, Adjunkt, Sorø.
Holbek, Capitain i Artilleriet.
Holck, Capitain.
Holm, C. F., Conferentsraad.
Holm, E., Professor ved Universitetet.
Holm, Dr. Fredrikssund.
Holmsted, Frøken.
Holmsted, S., Overlærer, Frederiksborg.
Holstein, E. F., Kammerherre.
Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Lehnsgreve t. Holsteinborg (III).
Holsten, A., Geheimeconferentsraad, Lehnsbaron.
Holten, H., Provst, Præst i Skuldeløv.
Hornbeck, H. B., Dr. med.
Hoskiær, D., Præst i Kallundborg.
Hundrup, F. A., Overlærer.
Hvidt, E., Assurance-Mægler.
Hvidtfeldt, Archivassistent, Christiania.
Høedt, Fr., Professor.
Høegh, H. J. C., Cancelliraad.
Høffding, H., Cand. theol.
Høst, A. F., Cancelliraad, Universitets-Boghandler.
Høst, Oberst.
Høyen, N. L., Professor, Inspecteur ved den kgl. Malerisamling.

Ibsen, Th., Fuldmægtig i Gen. Postdirectionen.
Ingerslev, Cand. theol., Vordingborg.
Irminger, C. L. C., Kammerherre og General-Adjutant.

Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tiele i Jylland.
Jacobsen, P. C., Præst i Rødby, Lolland.
Jacobsen, Boghandler i Randers.
Jacobsen, Capitain, Brygger.
Jacobsen, N., Cand. theol.
Jacobsen, Student.
Jacobsen, I. S., Stud. theol. Aalborg.
Jensen, J. Ch., Sognepræst til Ousted, Allisløv og Lethraborg.
Jensen, P. A. F., Krigsraad, Overrevisor i Krigsministeriet.
Jensen, Godseier til Fredsholm, Nakskov.
Jermin, H., til Ausumgaard, Capitain.

Jespersen, E., Boghandler.
Jespersen, H. A., Præst i Utterslev, Lolland.
Jessen, Præst i Taagerup, Maribo.
Jetsmark, J., Etatsraad.
Johnsen, V. F., Geheimeconferentsraad.
Jonquières, H. A. de, General.
Jonquières, J. A. F. de, Justitsraad og Contoir-Chef.
Jonquières, G. C., Justitsraad.
Juel-Rysensteen, Kammerherre, Lehnsbaron.
Junge, Chr., Bogbinder.
Jørgensen, Prokurator, Holkenhavn i Fyen.
Jørgensen, Redaktør.
Jørgensen, B., Professor.
Jørgensen, A, Justitsraad, Odense.
Jørgensen, Lærer.

Kaas, Capitain i Livgarden.
Kahl, Provst og Sognepræst i Lund.
Kall, M., Postmester.
Kampmann, H., Justitsraad, Herredsfoged i Randers.
Kaufmann, J. J., Mægler.
Kielsen, O. H., Kammerraad.
Kierulff, A., Secretair.
Kinch, Overlærer, Ribe.
Kjellerup, Godseier, Vesborggaard, Aalborg.
Kjær, Kammerjunker, Ritmester.
Klagenberg, A. C., Translateur.
Klein, Justitsraad, Justitiarius i Sø- og Handelsretten.
Klingenberg, K., Assistent.
Knudsen, L. A. C., Sognepræst til Eltang og Vilstrup, Kolding.
Knuth, Greve, Postmester i Sorö.
Koch, C. F., Cand. theol.
Kock, Etatsraad. Odense.
Koch, T. F., Cand. jur.
Koefoed, H. J., Geh.-Conferentsraad.
Koefod, Capitain.
Kopp, C. M., Adjunkt, Frederiksborg.
Krag, W., Kammerherre.
Krag, Toldcontrolleur, Aalborg.
Kragh, G. A., Kammerjunker, Amtsforvalter i Aalborg.
Krarup, J. Fr., Cand. mag.
Krebs, J. H. K., Krigsraad, Distriktslæge i Ringsted.
Krieger, A. F., Etatsraad, Højesteretsassor.
Krieger, L. H., Capitain, Kammerjunker.

Krieger, W., Heinstrupgaard.
Krog, Præst i Dragstrup, Mors.
Kruse, Byfoged, Fanø.
Krøyer, H., Professor, Inspecteur.
Kuntzen, C. F., Conferentsraad.
Købke, J. K., Oberst.
Kønigsfeldt, J. P. F., Overlærer, Frederiksborg.
Køster, I. E., Cand. juris.

Langball, A., kgl. Fuldmægtig.
Langballe, I. E., Cand. juris, Randers.
Lange, C. V., kgl. Fuldmægtig.
Langhoff, I. H., Boghandler.
Langkilde, Cand. juris, til Juulskov.
Larsen, August, Bogholder.
Larsen, E. T.
Larsen, Borgemester.
Larsen, Capitain.
Lassen, Provst, Tølløse, Holbæk.
Leemejer, J.
Lefolii, Rector i Viborg. Foreningens Correspondent. (C. B.).
Lehmann, O., fhv. Minister.
Lerche, Greve, til Benzonsdal.
Lerche, Lehnsgreve til Lerchenborg.
Levin, I., Cand. phil.
Levin, Dr. Distriktslæge, Lerchenfeldt, Hobro.
Levinsen, N., Højesteretsadvokat.
Levinsen, Overauditeur.
Levy, Etatsraad og Bankdirecteur.
Lichtenberg, F., Hof-Jægermester, til Løistrup.
Liebe, Højesteretsadvokat.
Liebe, J., Etatsraad, Stats-Secretair.
Liebenberg, Literatus.
Lillienskjold, Overretsassessor.
Lind, H., Adjunkt, Randers.
Lind, Th., Boghandler.
Lindberg, Overauditeur, Assens.
Linderup, Fuldmægtig, Nykjøbing i Sjælland.
Linnemann, Etatsraad, Departementschef.
Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lohse, O. C., Cand. philol., Adjunkt, Aarhus.
Lomholt, Kjøbmand.
Lund, C. C., Cand. juris.
Lund, C., Cand. mag.

Lund, J. C., Conferentsraad.
Lund, Dr. phil., Rector, Aarhus.
Lunn, Lieutenant.
Lüttichau, H. H., Kammerherre.
Lunding, V., Cand. jur.
Lynge, Boghandler.
Løvenskiold, Lehnsbaron til Løvenborg, Holbæk.
Løvgreen, Fuldmægtig.

Madvig, J. N., Conferentsraad og Professor.
Madvig, J. N. A., Cand. juris.
Madsen, E, Capitain i Generalstaben.
Magnussen, C. W., Boghandlercommis.
Mansa, F. W., Etatsraad.
Mansa, Landinspecteur, Nykjøbing paa Mors.
Mansa, J. H., Oberst.
Mantzius, Cand. phil. Birkerød.
Marstrand, W., Etatsraad.
Martensen, Dr. theol., Biskop.
Mathiesen, Capitain.
Mazar de la Garde, Justitsraad og Postmester, Helsingør.
Mazar de la Garde, G., Stud jur.
Meding, Skolelærer, Stubbekjøbing.
Meyer, A., Amtsveiinspecteur.
Meyer, Fr., Etatsraad, Højesteretsassessor.
Melby, J. C. F. V., Præst i ~~Kundby~~ Horsted-([illegible]).
Melchior, H. E., Institutbestyrer.
Milo, F. A., Cand. theol.
Molbech, K., Professor.
Mollerup, Conferentsraad, Höjesteretsassessor.
Moltke, Kammerjunker, Herredsfoged, Sæby.
Moltke, Fr., Lehnsgreve til Bregentved.
Moltke-Hvidtfeldt, Geheimeconferentsraad, Glorup.
Moltke, Secretair.
Morville, G., Overretsprokurator i Viborg.
Moth, Overlærer, Sorø.
Mourier, C. F. L., Conferentsraad, Højesteretsassessor.
Müffelmann, Dr., Overlæge, Helsingør.
Muhle, F. S., Bogtrykker.
Munck, Præst.
Munck, Ritmester, Aarhus.
Müller, O., Höjesteretsassessor.
Münter, F., kgl. Fuldmægtig, Kammerjunker.

Müller, J. C., Dr. med., Etatsraad.
Müller, C. P., Paludan-, Prof., Rector, Nykjøbing.
Müller, C. L., Dr. phil., Professor.
Møller, J., Præst i Odense.
Møller, Carl. Aarhus.
Møller, A., Overretsprocurator, Viborg.
Møller, L. B., Bogholder.
Møller, J. O., Regimentschirurg.
Møller, Læge, Nykjøbing paa Mors.
Mørch, B. H., Overlærer, Randers.
Mørch, F. A., Cancelliraad.
Mørck, Provst, Starup ved Kolding.

Nebelong, Architekt, Professor.
Nellemann, Sophus, Overretsprokurator.
Nellemann, Professor ved Universitetet.
Neergaard, J. F., Provst og Præst i Faxe.
Neergaard, de, Lieutenant, til Oxholm, Aalborg.
Neess, V., Handelsreisende.
Newe, Cand. theol., Skolebestyrer.
Nicolaysen, P. Odense.
Nielsen, Forligelsescommissair og Skolelærer i Aarre ved Varde.
Nielsen, Olaf, Dr. phil., Archivar.
Nielsen, C., Provst og Præst i Kallehauge.
Nielsen, G., Redacteur.
Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
Nielsen, N. P., Fuldmægtig.
Nissen, Proprietair.
Nutzhorn, H., Cand. theol.
Nyegaard, C. S., Sognepræst i Blistrup.
Nygaard, Etatsraad.
Nægler, Capitain, Kammerjunker.
Nørregaard.

Olsen, Præst i Brande. Ribe Stift.
Oldenburg, Auditeur.
Olrik, J. B., Etatsraad og Borgemester i Helsingør.
Olsen, E., Cancelliraad, Prokurator i Randers.
Olsen, J. L., Hofbager.
Olsen, Professor.
Olufsen, H. F. F. M., Major og Kammerjunker.
Ostwald, E. F. A., Dr. jur., Justitsraad.
Otto, Th., Cand. polit.
Oxholm, Student.

Paludan, H., Sognepræst t. Beder og Malling; Aarhus Stift.
Paulsen, Stiftsphysicus. Aalborg.
Petersdorff, Lehnsgreve til Einsiedelsborg i Fyen.
Petersen, Alexis.
Petersen, A. F., Justitsraad.
Petersen, H. G., Postinspecteur.
Petersen, H., Præst, Grenaa.
Petersen, Helm, Cancelliraad, Odense.
Petersen, L. V., Professor.
Petersen, Overauditeur og Overretsassessor.
Petersen, N. R., Etatsraad.
Petersen, Sigv., Cand. phil. Christiania.
Petersen, C. P. N., Lic jur., Justitsraad.
Petersen, J., Cand. phil. Haderslev.
Piper, Bagermester.
Ploug, C. Redacteur.
Plum, Dr. med.
Poulsen, Justitsraad.
Prehn, G., Cand. juris.
Prytz, F. Kjøbmand.

Quaade, G. I., Kammerherre, Gesandt.

Raben, Chr., Dr. phil., Kammerherre, Lehnsgreve til Christiansholm.
Raben, Josias, til Lækkendegaard, Kammerherre.
Raffenberg, M. K., Etatsraad.
Rasch, Cand. theol.
Rask, Præst t. Viskende. Kallundborg.
Rasmussen, Grove, Præst, Slesvig.
Rasmussen, L., Justitsraad.
Rasmussen, R. C., Musicus.
Rasmussen, Provst, Præst i Steenstrup, Odense.
Rasmussen, Kammerraad, Godsforvalter, Gisselfeld.
Regenburg, Etatsraad.
Reiersen, C. F. K., Sognepræst t. Carlslunde, Kjøge.
Reimann, C. F., Cand. pharm.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Reumert, L. I. A., Dr. med. og Distriktslæge, Odense.
Reuterdahl, H., Dr. theol., Erkebiskop, Upsala.
Reventlow, Chr. C., Greve, Stud. jur.
Ricard, Etatsraad, Departementschef.
Rickmann, Frøken.
Rieffesthal, Cand. pharm., Odense.

Rode, Vilh., Overretsprocurator.
Rosen, Kammerjunker, Capitain.
Rosenberg, Dr. phil.
Rosendal, Lærer. Veile.
Rosendahl, O., Premierlieutenant.
Rosenkrantz, G. E., Baron, Stiftamtmand i Viborg.
Rosenkrone, G. Hoff, Stamhusbesidder til Rosendal i Norge.
Rosenstand, Frantz, Cand.
Rosenørn-Lehn, O., Baron til Guldborgland.
Rosenørn-Lehn, Baronesse, Rossjøholm i Sverige.
Rosenørn-Teilmann til Nørholm, Kammerherre.
Rothe, L. A., Professor, Sorø.
Rothe, Cand. jur.
Ræder, G., Stud. juris.
Ræder, Proprietær, Dyrhaugegaard, Kolding.
Rørdam, H., Dr. phil, Præst.
Rørdam, H. C., Dr. theol., Præst i Hammer.

Sager, H. C., Cancelliraad, Byfoged i Rudkjøbing.
Sandberg, I. B., Vinhandler.
Scavenius, Hofjægermesterinde, til Basnæs.
Schade, J., Sognepræst til Nebbelunde og Sæddinge. Lolland.
Schade, J. S., Sognepræst til Grimstrup og Aarre, Ribe Stift.
Schade, A. H., Kjøbmand. Nykjøbing paa Mors.
Schaffalitzsky, Baron og Lieutenant.
Scharling, C. E., Professor ved Universitetet
Scheel, A. W., Dr. jur., Kammerherre, Generalauditeur.
Scheel, Siegfr., Greve.
Schiern, F. E., Professor ved Universitetet.
Schiødte, J. C., Prof., Inspecteur ved det kgl. naturhist. Museum.
Schiødte, Præst. Aarhuus.
Schlegel, Geheime-Etatsraad.
Schmidt, Kammerraad, Voldbygaard, Grenaa.
Schmidt, L. H., Præst.
Schmidt, V., Cand. theol.
Schmidt, W. G., Mægler.
Schmidt, J. L., Overretsassessor, Viborg.
Schmidt, P. J., Boghandler.
Schnipp, A., Boghandler i Helsingör.
Schleisner, Dr. med., Justitsraad, Stadslæge i Kjøbenhavn.
Schrøder, L., Cand. theol., Høiskoleforstander, Askov.
Schrøder, J., Høiskoleforstander.
Schurmann, Professor, Seminarieforstander i Skaarup.

Schwartzbrem, Præst, Vaare, Skive.
Schøler, C., til Margaard i Fyen, Kammerherre, Oberstlieutenant.
Schønberg, K., Boghandler.
Sehested-Gyldenstjerne, Kammerherre.
Selmer, H. P., Justitsraad.
Sigurdson, J., Archivar v. d. Kgl. Nord-Oldskr. Selsk.
Simonsen, A. E. A., Capt., Intendant.
Simony, C. F., Stiftamtmand, Kammerherre.
Skeel, V., Kammerherre, Overretsassessor.
Skibsted, Fuldmægtig.
Skrike, Geheimelegationsraad, Colonialdirecteur.
Smidt, Præst t. Vadgaard. Løgstør.
Smith, D., Provst, Stege.
Smith, E., Præst til Tjustrup, Sorø.
Smith, H., Etatsraad.
Smith, Jægermester, Rudbjerggaard ved Nakskov.
Sneedorff, H. G., Comm. Capt. og Toldinspecteur i Helsingør.
Sommer, Chr., Distriktslæge. Vestindien.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissair.
Speer, F. F., Universitetspedel.
Stage, C. S., Justitsraad og Controlleur ved Finantshovedkassen.
Steenstrup M. G. G., Dr. phil.
Stenersen, A., Justitsraad. St. Thomas.
Stephens, G., Professor ved Universitetet.
Stremme, Cand. philol.
Strunk, A., Kammerraad.
Stub, C. F., Præst i Glostrup.
Stylhr, V., Cand. theol.
Suhr, O. B., Etatsraad, Grosserer.
Svedelius, Professor, Upsala.
Säve, Profesor, Upsala.
Sørensen, Præst paa Thurø.
Sørensen, Stud. theol.

Tang, N., Conferentsraad, Justitiarius i Viborg.
Tang, P., Præst.
Teisen, M. P., Sognepræst til Phanefjord, Møen.
Thestrup, Lieutenant.
Thiele, A., Cand. juris.
Thomsen, Collaborator.
Thomsen, V. L. P., Cand. philol.
Thorkelin, Capitain.
Thorkilsen, C., Sognepræst i Egislevmagle.
Thornam, L., Overlærer, Horsens.

Thorsen, P., Professor og Universitetsbibliothekar.
Thorson, Underbibliothekar ved det kgl. Bibl.
Thortsen, C. A., Dr. phil., Prof.
Thrige, S., Professor.
Thygesen, J., Cand. juris.
Thyregod, Lærer, Ans.
Torm, E., Bankassistent, Flensborg.
Trap, Geheime-Etatsraad.
Treschow, F. W., Geheime-Conferentsraad.
Trier, Ernst., Cand. theol.
Trier, Cand.
Trojel, O. S., Adjunkt, Nykjøbing.
Trolle Bonde, Greve, Kammerherre. Skaane.
Tscherning, F. E., Oberstlieutenant.
Tüchsen, E., Toldcontrolleur, Randers.
Tüchsen, C. M., Kammerraad og Toldinspecteur.
Tvermoes, R., Grosserer.
Tønnesen, Kasserer, Sorø.
Törsleff, H., Boghandler, Slagelse.

Uldall, C. P. L., By- og Herredsfoged.
Ulrich, Dr. Physikus.
Unsgaard, I., Stiftamtmand og Geh.-Conferentsr. Odense.
Ussing, T., Algren-, Conferentsraad og Generalprocureur.
Ussing, L., Professor ved Universitetet.

Vaage, O., Lic. theol.
Vallø, Cand. juris.
Wahl, Underbibliothekar.
Waitz, G., Professor, Göttingen.
Warburg, C. A., Fabrikeier.
Warburg, Præst i Svendborg.
Vaupell, O., Oberst. Odense.
Vaupell, Præst i Harboøre, Lemvig.
Vedel, E., Amtmand, Bornholm.
Vedel, P. A., Geheime-Legationsraad, Directeur for Udenrigsministeriet.
Wecke, C., Bibliotheksassistent.
Wegener, Præst t. Halsted, Nakskov.
Wegener, C. F., Conferentsraad og Geh. Archivar.
Weilbach, Cand. phil.
Weinschenck, G. F., Lieutenant, Løgstør.
Weis, E. M., Etatsraad, Overretssasessor.
Weis, A., Cand. polyt., Møller, Aarhus.
Wengel, H. J., Apotheker i Ringsted.

Werlauff, E. C., Conferentsraad og Professor.
Westergaard, C. P., Fuldmægtig i Krigsministeriet.
Westergaard, N. L., Professor ved Universitetet.
Westrup, Premierlieutenant.
Wichfeld, til Engestofte, Kammerherre.
Willer, M., Varemægler.
Wiese, Cand. jur.
Vilster, General, Aarhus.
Wind, C. A., til Sanderumgaard og Bækkeskov, Kammerherre.
Winstrup, L. A., Bygningsinspecteur.
Winther, C. M., Overretsprocurator.
Winther, J., Lærer.
Wissing, Bogtrykker i Viborg.
Worm, R. T., Sognepræst i Rold, Hobro.
Worsaae, J. J. A., Etatsraad.
Voss, Sognepræst til Spind, Bergen.
Wroblewsky, Boghandler.
Vurgler, Lærer, Randers.
van Wylich, P. W., Sognepræst i Greve.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahle, J. C. J., Provst, Præst i Stillinge.
Zahle, P. C., Cand. theol.
Zahrtmann, P. T., Geheimelegationsraad.
Zinck, L., Cand. theol.
Zinck, Skuespiller.

Øllgaard, F., Cand. juris.

Athenæum i Drammen.
Athenæum i Kjøbenhavn.
Drammens lærde og Realskole.
11te Bataillons Officeerscorps Bibliothek i Aalborg.
Garnisonsbiblioteket i Fredericia.
Gøteborgske Nat. Bibliothek i Lund.
Herlufsholms Skolebibliothek.
Hofbibliotheket i Wien.
Kjøbenhavns Garnisons Bibliothek.
Kolding Læseforening.
Kongens Haandbibliothek.
Lunds Universitetsbibliothek.
Læseforeningen »Japetus«.
Læseselskabet Musaion.

Morsø Theologiske Læseforening.
Det militaire Bibliothek i Odense.
Randers Læseforening.
Rigsdagens Bibliothek.
Det kongelige norske Rigsarchiv i Christiania.
Samsø Læseselskab.
Sorø Academis Bibliothek.
Studenterforeningen i Kjøbenhavn.
Stiftsbibliotheket i Aalborg.

Rettelser og Trykfeil.

Til 5te Bind.

S. 448,	Lin. 5 f. n.	tende	læs:	tarde	
- 488,	- 7 f. o.	de norske Kirker	læs:	den norske Kirke	
- 495,	- 8 —	1161	læs:	1611	
- 497,	- 27 —	Derfor	læs:	Derhos	

Til 6te Bind.

S. 239,	Lin. 11 f. o.	Gullinbursti	læs:	Gullinbursta
- 264,	- 1 f. n.	tilnærmesvis	læs:	tilnærmelsesvis
- 277,	- 10 f. o.	giftermål	læs:	forbindelse

Udsigt

over

Indholdet af historisk Tidsskrift,

3die Række 1–6te Bind 1858–1869.

I. Historiske Afhandlinger og Bidrag.

II. Litteratur og Kritik.

III. Aktstykker m. m.

Alphabetisk Navne- og Sag-Register til Historisk Tidsskrift 3die Række Bd. I.—VI.*)

(Af **J. P. F. Kønigsfeldt.**)

---

*) De de diplomatiske Aktstykker forekommende Navne ere ikke optagne i Registret.

Rettelser.

S. 16 Sp. 1 Lin. 5. Vidskøfte, læs Vidskøfle,
- 27 — 2 — 18. 2 læs 1. 3.
- 28 — 2 — 18. 517 læs 577.
- 64 — 1 — 36. Julis læs Julio.
- 90 — 2 — 11. VI. læs IV.

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

Stanford University Libraries
3 6105 121 191 220

